"Dinli bir hayat, hayatlı bir din"

İslâm Mecmuası

1914–1918

اسلام مجموعه سی

1

Tahlil-Dizin ve 1.-12. Sayılar

Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları
Kitap No: 55

Yayın Koordinatörü
Erdem Zekeriya İskenderoğlu
Nurullah Yaldız

İslâm Mecmuası (1914-1918)

1. Cilt Tahlil-Dizin ve 1.-12. Sayılar

Proje Yürütücüsü
Dr. Öğr. Üyesi İlhami Danış

Editör
Doç. Dr. Mustafa Göleç

Yayına Hazırlayanlar
(Çeviri Metin-Tahlil-Redaksiyon-Dizin)
İlhami Danış
Mustafa Göleç
Ömer Faruk Köse

Danışmanlar
Prof. Dr. M. Fatih Andı
Prof. Dr. Zekeriya Kurşun

ISBN 978-975-2485-31-0
TC Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 40688

1. Baskı
İstanbul, Şubat 2019

444 1984
www.zeytinburnu.bel.tr

Projede Görev Alan Araştırmacılar
Doç. Dr. Mehmet Samsakçı
Doç. Dr. Yusuf Alperen Aydın
Doç. Dr. Fatma Kaytaz
Dr. Öğr. Üyesi Emine Tonta Ak
Dr. Öğr. Üyesi M. Sait Türkhan
Dr. Öğr. Üyesi Özgür Oral
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Kevser Şerefoğlu
Dr. Bekir Cantemir
Arş. Gör. Seyfullah Aslan
Arş. Gör. Ahmet Usta
Kadir Purde
Zehra Orakçı

Kitap Tasarım **Salih Pulcu**
Tasarım Uygulama **Recep Önder**

Baskı-Cilt **Seçil Ofset**
100. Yıl Mahallesi Massit Matbaacılar Sitesi
4. Cadde No: 77 Bağcılar İSTANBUL
Sertifika No: 12068

"Dinli bir hayat, hayatlı bir din"

İslâm Mecmuası

1914-1918

اسلام مجموعه سی

1

Tahlil-Dizin ve 1.-12. Sayılar

Yayına Hazırlayanlar

(Çeviri-Tahlil-Redaksiyon-Dizin)

İlhami Danış - Mustafa Göleç - Ömer Faruk Köse

ZEYTİNBURNU BELEDİYESİ

SUNUŞ

Değerli okurlarımız;

Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları'nın kıymetli takipçileri;

Zeytinburnu Belediyesi olarak uzun yıllar önce başladığımız kültür yayıncılığımızın önemli bir merhalesinde, sizlere eşsiz bir eser daha sunmanın kıvancını yaşıyoruz.

Kültür sanat sahasında, şimdiye kadar yayımladığımız birbirinden önemli, birbirinden kıymetli eserler, geçmişin ışığıyla günümüzü ve geleceğimizi aydınlatmaya devam ediyor.

Bu uğurda yola çıkarken hedeflediğimiz şey, özellikle gözden ırak kalmış eserlerin günümüz okurlarına sunulmasıydı. *İslâm Mecmuası* da bu eserlerin en önemlilerinden biri. Mecmua, özellikle bir dönemin tanıklığı açısından önem arz ediyor.

1914-1918 döneminde yayımlanan, dönemin bütün ciddi meselelerini içeren "*İslâm Mecmuası*" tarihin tozlu raflarına mahkûm kalmıştı. Oysa Mecmua, Osmanlı İmparatorluğu'nun en kritik döneminde çıkmıştı. Dönemin ileri gelen münevverlerinin, memleketin gidişatına dair fikirlerini sergiliyordu.

Çöküşe doğru giden devletin, harbe girmiş ordunun ve krize girmiş fikir hayatının içinden yükselen büyük bir çığlıktı bu dergi. Dolayısıyla, içeriğiyle günümüze ışık tutan çok değerli bir tecrübeyi barındırıyordu. Döneme ilişkin, hazine değerinde bir fikir birikimine sahipti.

Yazarların, fikir insanlarının, sanatkarların, edebiyatçı ve din adamlarının birlikte kotardıkları bu yayın, özellikle çöküş döneminde canlanan tartışmaları sayfalarına taşımıştı. Ülkenin kurtulması için çabalayan her münevveri çatısı altında toplamıştı. Fikir hayatından iktisat ortamına, dinî hayattan cemiyet sorunlarına kadar, döneminin karakterini ihtiva eden birçok unsuru bünyesinde barındırmıştı.

İleriye doğru büyük bir adım atmak için hazırlanan Türkiye'miz için böyle eserlerin, bu günlerde ayrıca kıymetli olduğunu düşünüyoruz.

İlhami Danış hocamızın, alanında uzman bir heyet ile birlikte ortaya çıkardıkları bu çalışmayı, Türk fikir dünyasının dikkatine sunmaktan mutluluk duyuyoruz.

Başta yazarlarımız olmak üzere, eserin yayınında emeği geçenleri tebrik ediyor ve kendilerine can-ı gönülden teşekkür ediyorum.

Murat Aydın
Zeytinburnu Belediye Başkanı

İslâm Mecmuası Müdürü Halim Sabit

ÖNSÖZ

“Müslümanların fâidesine çalışır.”
“Dinli bir hayat, hayatlı bir din”

Yayın hayatı boyunca kapaklarındaki bu iki sloganı şiar edinen *İslâm Mecmuası*, yakın tarihimizde derin izler bırakan mühim bir okul olmuştur. Bu iki söylem, 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başında kriz ve dalgalanmalara karşı istikamet bulmaya çalışan Müslüman münevverlerinin örnek bir alt kümesi olan *İslâm Mecmuası* yazar kadrosunun yol haritasına dair önemli ölçüde fikir verir.

Mecmuadaki görüş ve tartışmaların büyük bir kısmının Cumhuriyet döneminde de kendine yer bulması, hatta bugün bile güncelliğini koruması dikkate değerdir. *İslâm Mecmuası* denildiğinde, düne güne ve geleceğe dair heyecanların, tartışmaların ve iddiaların söz konusu olduğu, sadece entelektüel bir uğraş, bir spekülasyon olarak kalmayıp çoğu zaman hayat bulan düşünce tahlili ve teklifler külliyatından söz ediyoruz, demektir. Güne ve güncele yakın pek çok değinisi, değerlendirmesi, önerisi, reddiyesi itibari ile dönem araştırmalarına konu olan ve uzun yıllardır tarihten sosyolojiye felsefeden din bilimlerine çeşitli çalışmalara kaynaklık eden İslâm *Mecmuası*’nın tam neşri ve dizini ilk defa bu proje ile gerçekleşmiştir.

Geç Osmanlı tarihyazımında referansları ile karşılaştığım ancak özellikle doktora tez sürecinde Bursalı Mehmed Tahir tarafından kaleme alınan “Sipâhîzâde Mehmed” makalesi ile hemhal olduğum bu mecmuanın bir yandan muhtevası ve mahiyeti, diğer yandan bütünü ile neşrinin yapılmamış olması, dikkatimi celbetti. Bu alanda yapılmış bazı çalışmaları inceledim. İslâm *Mecmuası*’nın şekil ve muhteva analizi hakkında ilk detaylı çalışmayı tez çalışması olarak Tuba Çavdar yapmış ve DİA’da ilgili maddeyi de kaleme almıştır. Fıkıh, İslâm düşüncesi ve sosyolojiye dair tartışmaları içeren tez ve makaleler de neşredilmiştir. Mecmuadaki bazı makaleler farklı derlemelerde yayınlanmıştır. Özellikle Ziya Gökalp’e ait makalelerin önemli bir kısmı neşredilmiştir. Bu değerli çalışmalar İslâm *Mecmuası*’nı gündemde tutmuştur.

Muhtevasına baktığımıza İslâm *Mecmuası*’nda İçtimaiyat, Fıkıh, Ahlâk, Kadın, Aile, İçtihat, İktisat, İçtimâiyat (Sosyoloji), Tarih, Din Felsefesi, İslâm Havâdisi (İslâm coğrafyasından haberler) gibi önemli başlıklarda makalelerin yoğunlaştığını görmekteyiz. Birkaç sayı istisna, her sayının başında yer alan Kur’ân-ı Kerîm’den âyet mealleri ise mecmuanın ana unsurlarından birini teşkil etmektedir.

İmparatorluğun son döneminde ve savaşların yaşandığı süreçte (1914-1918) yayınlanan İslâm *Mecmuası*'nda imparatorluğun içinde bulunduğu şartlara, dinî, ahlâki, siyasi pek çok alanda çözüm arayışı çabası görülmektedir. Mecmuanın kapaklarında bu husus şöyle ifade edilmektedir; "*İslâm Mecmuası*, büyük Allah'ın yardımına dayanarak kalblerdeki fıtri din ve iman hissinin inkişafıyla neşv ü nemâ bulmasına, din milliyet fikirlerine münevver bir cereyan verip, Müslümanlık âlemi için mesut bir hayat hazırlamaya çalışacaktır." Bu noktada, aynı dönemlerde neşredilen ve benzer bir gaye ile yayın hayatına uzun yıllar devam eden *Sırât-ı Müstakîm (Sebîlürreşâd)* mecmuasını da anmakta fayda vardır. Her iki mecmuada da makaleleri yayınlanan yazarlar olmakla birlikte bazı konularda her iki mecmua yazarlarının sert tartışmaları da bilinmektedir. Özellikle kadın ve taaddüd-i zevcat bu tartışmaların en dikkat çekenleridir. İslâm *Mecmuası*'nda yeni arayışlar, içtihat kavramı üzerinde ele alınmış ve dinin hurafelerden temizlenmesi, aslına dönmesi, ilim, sanayi ve teknolojide ilerlemenin İslâm'ın emri olduğu; Batının iyi yönlerinin, bilim ve tekniğinin alınması gibi temel meseleler yazarlar tarafından dile getirilen hususların başında gelmiştir. Mecmua yazarlarının bir kısmının Cumhuriyet döneminde önemli kadrolarda görev almış olmasından yola çıkarak, bu düşüncelerin ne kadarının Cumhuriyet döneminde hayata geçirildiğine dair araştırmaların derinleşmesinin önemli olduğu kanaatindeyim. Mecmuaya dair ehemmiyeti haiz tüm bu dikkatler, İslâm *Mecmuası*'nın metninin transkribe edilerek fihrist, kullanışlı tablolar ve dizinler ile tüm araştırmacıların kolay erişebileceği ve yararlanacağı bir yayına dönüştürme projesi fikrini pekiştirdi.

İslâm Mecmuası'nın sayıları Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi ile İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda bulunmaktadır. İSAM ve İBB Atatürk Kitaplığı ile İlmi Etüdler Derneği tarafından yürütülen İslâmcı Dergiler Projesi kapsamında hazırlanan web sayfasından mecmuaya online olarak da erişilebilmektedir.

Mecmuaları incelediğimizde karşımıza iki versiyon çıkmaktadır. Bu iki versiyondan biri, ilk üç cildinin fihristinin de yer aldığı, diğeri ise fihristsiz ancak her sayının kapağının da yer aldığı beş ciltten oluşmaktadır. İkinci versiyonda her kapağın ön yüzünde, ilgili sayının münderecatı da yer almaktadır. Proje kapsamında her sayının başında, bu kapakların ön yüzünün orijinal haline ve transkribe edilmiş şekline yer verdik.

Elinizdeki çalışmanın ilk cildinde İslâm *Mecmuası*'nın tahlili mahiyetinde iki önemli makale, başlıca yazarların biyografileri, kapak örnekleri, mecmua sayılarının yayınlandığı tarihler ve sayfa sayılarını gösterir tablolar, altmış üç sayının fihristi, makale, yazar, konu ve kavram dizinleri ile 1 ilâ 12. sayıların metni yer almaktadır. İkinci cilt 13 ilâ 36. sayıların, üçüncü cilt ise 37 ilâ 63. sayıların ön kapak ve metinlerinin transkripsiyonundan oluşmaktadır. Transkripsiyonda takip edilen kurallara dair detaylı bilgi "Yönteme Dair" başlığı bu ciltte yer almaktadır.

Elbette ki, proje tamama erinceye kadar, gayret, ihtimam ve ikdamı sonuna kadar hissettiğimiz gibi, meşakkat kelimesinin de anlamını bütünüyle idrak ettiğimiz bir süreç geçirdik. Sürecin farklı cihetlerinde emeği geçenlere, destek olanlara ve katkı sağlayanlara teşekkür etmek borcumuzdur.

Projenin ortaya çıkmasında en büyük destek şüphesiz Zeytinburnu Belediyesi'ne aittir. Farklı sahalarda pek çok ilmi çalışmaya verdiği destekle temayüz etmiş Zeytinburnu Belediye Başkanı Sayın Murat Aydın'ın, Başkan Yardımcısı Erdem Zekeriya İskenderoğlu'nun projeye inançları, bizi cesaretlendirdi. Kendilerine ve emeği geçen Zeytinburnu Belediyesi çalışanlarına teşekkür ederim. Projeye danışmanlık eden değerli hocalarım Prof. Dr. M. Fatih Andı ile Prof. Dr. Zekeriya Kurşun pek çok akademik çalışmada olduğu gibi bu projede de birikim ve yönlendirmeleri ile önümüzü açtılar. Müteşekkiriz. Bir diğer teşekkürü ise Hayat Ajans'a yani kıymetli hocam Salih Pulcu'ya ve Recep Önder'e sunmak istiyorum. Projenin tüm süreçlerinde bizim en büyük destekçimiz oldular.

Metnin ortaya çıkmasında kıymetli meslektaşlarım Doç. Dr. Mehmet Samsakçı, Doç. Dr. Yusuf Alperen Aydın, Doç. Dr. Fatma Kaytaz, Dr. Öğr. Üyesi Emine Tonta Ak, Dr. Öğr. Üyesi M. Sait Türkhan, Dr. Öğretim Üyesi Özgür Oral, Dr. Bekir Cantemir, Araştırmacı Kadir Purde, Araştırmacı Seyfullah Aslan, Araştırmacı Zehra Orakçı önemli katkı sundular. Metnin önemli bir kısmının ortaya çıkması onların okumaları sayesinde gerçekleşti. Kendilerine minnettarım.

Projenin her aşamasında teşrik-i mesaimizin olduğu değerli dostum Mustafa Göleç'e minnet borçluyum. Göleç'in mecmuanın tahlili mahiyetindeki yazısı, *İslâm Mecmuası* ile ilgili araştırma yapacaklar için bir rehber niteliğindedir. Bu sürece değerli katkılar sunan Ömer Faruk Köse'ye de özel teşekkürlerimi sunarım. Projenin ortaya çıkmasında ortak bir çalışma yürüttüğümüz bu iki kıymetli akademisyenle geç saatlere kadar süren, hafta sonlarına sarkan yoğun mesailerimiz oldu. Bu sebeple onların nezdinde ailelerine anlayış ve fedakârlıkları için ayrıca teşekkür ederim.

Her yoğun çalışma süreci aile bireylerinin anlayışını da beraberinde getirir. Bu projenin de ilk gününden son gününe değin büyük bir sabır ve anlayışla bana destek olan, ilk cildin tashihine ve dizin çalışmasına da katkı veren değerli eşim Zeynep Kevser'e, kızlarım Elif Hüma ve Ayşe Rabia'ya hassaten şükranlarımı sunarım.

Tüm bu gayret ve çalışmalar neticesinde titiz bir neşir çalışması ile ortaya koymaya çalıştığımız İslâm *Mecmuası*'na tüm araştırmacılar, akademisyenler ve ilgililerin kolay erişebilmesi en büyük temennimizdir. Şüphesiz çalışmanın eksik kaldığı noktalar da olacaktır. Bu hususta tüm sorumluluk proje yürütücüsü olarak şahsıma aittir.

İslâm *Mecmuası*'na bakmadan bugünün toplumsal şartlarında yaşanılan din-devlet-toplum münasebetlerinden neşet eden sorunlara çözümler getirme arzusunu anlama çabası eksik kalacaktı. Mecmuada yer alan makaleleri bugün yeniden gündeme getirmek birçok ilmi çalışmayı mayalayacağı, yeni bakış açıları ile pek çok kıymetli değerlendirmeyi ortaya çıkaracağı inanç ve heyecanı bütün beklentilerin ötesindedir.

Eyüpsultan, Şubat 2019

İlhami Danış

İÇİNDEKİLER

TAHLİL

Türkiye Cumhuriyeti'ni Kuran Metinlerden Biri: *İslâm Mecmuası* Neden Okunmalı?

MUSTAFA GÖLEÇ
Doç. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü

Uzun erimli sonuçlarıyla Osmanlı Devleti'nin kısa İkinci Meşrutiyet deneyimi, asırlık yenileşme hareketlerinin nihayet modern Türkiye filizlerini verdiği bir dönem olması hasebiyle önemlidir. Arkaik bir imparatorluğun ulus devletler çağına ayak uydurma çabasıyla siyasetini, ekonomisini, kültürünü, düşüncesini teşrih masasına yatırdığı bu dönemin bariz özelliği daha önce görülmedik ölçüde sözlü ve yazılı tartışma ortamını vücuda getirmesi ve adeta zincirlerinden boşanmış bir matbuat hayatının bunun peşi sıra gelmesidir. Resmi, yarı resmi ve sivil yayınlarıyla basın tarihimizin bu son derece "liberal", işin aslı en azından bir süreliğine "kuralsız" dönemi aradan geçen bir yüzyıla karşın hâlâ tüketilememiş bir külliyatı da günümüze miras bırakmıştır. Bu külliyatın bazı damarları birer okul olmayı başarmış, farklı adlar ve biçimler altında erken cumhuriyet ve çok partili dönemde de varlığını sürdürebilmiştir. Öyle ki bugünün Türkiye'sinde demokrasi problemlerinden piyasa meselelerine, kadın sorunlarından eğitim tartışmalarına pek çok konu bu döneme referans vermeksizin anlaşılamaz.

İkinci Meşrutiyet dönemi matbuatının okul olmayı başarmış, önemi döneminin sınırlarını aşmış yayınlarından birisi de *İslâm Mecmuası*'dır. Ortalama Türk okurunun yazarlarından pek çoğunu tanıdığı, hiç olmazsa isimlerine aşina olduğu bu mecmuaya yakından bakıldığında bir süreli yayından fazlası olduğu görülür. Ziya Gökalp başta olmak üzere dergi yazarlarının bazıları İttihat ve Terakki'nin önde gelen ideologları, mebuslar, üniversite hocaları, geleceğin diyanet işleri reisleri vesairedir. Derginin özellikle din eğitimi ve dinî hukuk meselelerine ilişkin bazı çözümleme ve teklifleri o dönemde, değilse de erken cumhuriyet döneminde geçerlilik kazanmış, hayata geçirilmiştir. Dolayısıyla kendi görece kısa ömründen çok daha uzun erimli tesirleri olmuş bir okuldur *İslâm Mecmuası*.

Biçimsel Özellikler

İslâm Mecmuası'nın adresi İstanbul'da Cağaloğlu'nda "Cemiyet-i Hayriye-i İslâmiye merkezindeki daire-i mahsusa" olarak bildirilmiştir. Bu ilginç bir bir adres, Cemiyet-i Hayriye-i İslâmiye de çok ilginç bir teşekküldür.[1] Cemiyetin *İslâm Mecmuası* dışında *Cihân-ı İslâm* gibi bazıları Arapça, Farsça, Urduca olarak yayınlanmış başka periyodikleri de himaye ettiği anlaşılıyor. Savaş zamanı şartlarında İslâm dünyasında Osmanlı hükümetinin propagandası olarak işlev gören bu yayınlardan Cemiyet-i Hayriye-i İslâmiye'nin İttihat ve Terakki ve hatta Teşkilat-ı Mahsusa ile ilişkili olduğu sonucuna varılmaktadır.

İslâm Mecmuası şiârını "Hayatlı bir din, dinli bir hayat" olarak tanımlamıştır. Yirmi ikinci sayıda var oluş gayesini şöyle ifade etmiştir: "*İslâm Mecmuası*, büyük Allah'ın yardımına dayanarak kalplerdeki fıtri din ve iman hissinin inkişafıyla neşvünema bulmasına, din milliyet fikirlerine, münevver bir cereyan verip Müslümanlık âlemi için mesut bir hayat hazırlamaya çalışacaktır."[2] Bu ifadede en çarpıcı husus din ile birlikte milliyet fikrine cereyan vermek maksadı olabilir. Öyle anlaşılıyor ki bu dinden ayrı bir milliyet değildir; nihayet din ve milliyet fikirlerine münevver bir cereyan vermenin motivasyonu Müslümanlık âlemi için mesut bir hayat hazırlamaktır. Dikkat çeken bir diğer husus da din ve iman hissinin kalplerde fıtri olarak bulunduğu vurgusudur. Burada kastedilen din ve iman hissi sadece belli bir tarihsel zaman ve mekânda ortaya çıkan ve bir "tarih"le yüklü olarak bugüne gelen bir müessese değil, aynı zamanda zaman ve mekânlar üstü ve her insanda fıtraten mevcut olan bir istidattır. Bir başka ifade ile dile getirilmek istenen tarihsel değil, "felsefi" bir dindir.

Osmanlı matbuatında bilhassa *Servet-i Fünûn* ile birlikte görsel kullanımının yaygınlaşması ve nitelikçe gelişmesi nazar-ı dikkate alınırsa *İslâm Mecmuası* görsel olarak son derece fakirdir. Bu bir fikir mecmuasıdır. Kapak da oldukça sadedir. Kapakta "*İslâm Mecmuası*" adının hemen altında "On beş günde bir çıkar." ve "Müslümanların fâidesine çalışır." ibareleri yazılıdır.

İlk sayısı 12 Şubat 1914 tarihinde çıkan ve fasılalarla da olsa yayınını 1918 yılı sonbaharına kadar sürdüren bu uzun soluklu mecmua, 63 sayı yayınlanmıştır. Bu altmış üç sayıdan 41'i 1914 ve 1915 senelerinde, 22'si ise 1916, 1917 ve 1918 senelerinde neşredilmiştir. Derginin ilk 13 sayı 32 sayfa olarak yayınlandığı ve bilahare sayfa sayısının yarıya düştüğü dikkate alınırsa (32 sayfalık 54. sayı istisna olmak üzere 56. sayıya kadar 16 sayfa, 57-62. sayılar 8 sayfa ve nihayet 63. sayı 16 sayfa olarak neşredilmiştir.) 1914 yılı sayılarının koleksiyonun en hacimli kısmını teşkil ettiği söylenebilir.

Başlangıçta iki haftada bir yayınlanan mecmuanın 13. sayısı 30 Temmuz 1914 tarihinde çıktıktan sonra, bir sonraki sayısı ancak 5 Kasım 1914'te neşredilebilmiştir. Bu son derece kritik bir dönemdir. 28 Temmuz'da Birinci Dünya Savaşı fiilen başlamış, 2 Ağustos 1914'te Osmanlı Devleti ile Almanya bir ittifak antlaşması imzalamış yani hukuken savaşın bir tarafı olmuş ve seferberlik ilan etmiştir. Müttefiklerin Akdeniz filosunu peşine takarak 5 Ağustos'ta Çanakkale Boğazı'nı geçen ve itilaf devletlerini kızdırma pahasına İstanbul'a girmelerine izin verilen Alman savaş gemileri Goben ve Breslau iade edilmemiş, Almanya'dan satın alındığı ilan edilen

1 Ayrıntılı bilgi için Prof. Dr. Zekeriya Kurşun'un bu ciltteki makalesine bakınız.

2 Bkz. C2S22, arka kapak.

gemilere 16 Ağustos'ta Yavuz ve Midilli adı verilerek Türk bayrağı çekilmiş, mürettebatına da Türk üniformaları giydirilmiştir. Yavuz ile Midilli'nin 29 Ekim'de Rus limanlarını bombardımana tutmasıyla hukuki durum kısa süre içinde fiili duruma dönüşmüştür. Dolayısıyla *İslâm Mecmuası*'nın yayınına verdiği üç aylık bu ilk ara dünyanın, Osmanlı Devleti'nin ve elbette *İslâm Mecmuası*'nın da başka şeylere dönüştüğü bir ara olmuştur. Nitekim 14. sayıda "ahvâl-i hâzıra dolayısıyla mecmuamızın muvakkaten gaybûbeti"nden söz edilmektedir. Başlangıçta 32 sayfa olarak yayınlanan dergi bilâhare bu sayıdan itibaren 16 sayfa olarak çıkmaya devam edebilmiş, derginin birkaç sayfası da otuz üçüncü sayıya kadar Osmanlı Genelkurmayı'nın resmi savaş haberlerine ayrılmıştır.

14. sayıdan itibaren yeniden iki haftada bir çıkmaya başlayan derginin 24. sayısı 25 Mart 1915'te yayınlandıktan sonra 25. sayı bir haftalık bir gecikmeyle 15 Nisan 1915'te çıkar. Bunlar da Çanakkale ve Gelibolu'daki gelişmeler dolayısıyla İstanbul'un son derece kritik günleridir. O kadar ki, başkentin geçici olarak Anadolu'ya taşınması bile düşünülmüştür. Çanakkale Deniz Muharebeleri 18 Mart günü muhteşem bir zaferle sona ermiştir ama yaklaşan kara muharebeleri için çok daha büyük bir askeri güç ve malzeme Gelibolu'ya taşınmaktadır. Bu şartlar altında İstanbul'da bir "ilmî" mecmuanın basımının gecikmesi son derece anlaşılabilirdir. Nitekim 26. sayıdan itibaren yine iki haftalık periyodik rutine dönülmüştür, tâ ki 10 Haziran 1915 tarihli 29. sayıya kadar. 30. sayı yine bir haftalık bir gecikme ile 1 Temmuz 1915'te yayınlanabilir. 14 Temmuz tarihli 31. sayıdan itibaren dergi Perşembe günleri değil Çarşamba günleri neşredilmeye başlar. 26 Ağustos 1915 tarihli 34. sayıdan itibaren tekrar Perşembe günleri çıkmaya devam eder. 7 Ekim 1915 tarihli 37. sayıdan sonra dergi üç haftada bir yayınlanır olur. 3 Aralık 1915 tarihli 40. sayı bir günlük gecikme ile Cuma günü çıkabilir.

Mecmuanın neşri 23 Aralık 1915 tarihli 41. sayıdan itibaren yaklaşık üç aylık bir kesintiye daha uğrar. 12 Mart 1916 (Pazar) tarihli 42. sayıdan sonra da derginin yayını belli bir rutin üzere devam etmez, iki buçuk ayı bulan kesintiler ve gecikmelerle sürer. 14 Temmuz 1917 tarihli 54. sayı ile 2 Ocak 1918 tarihli 55. sayı arasında dört buçuk aylık bir fasıla vardır. Savaşın sonunun göründüğü 1918 yılı yaz ve sonbahar aylarında, dergi yeniden, adeta can havliyle, iki ya da üç haftada bir Perşembe günleri çıkmaya başlar. 19 Eylül 1918 tarihli 62. sayıdan sadece 11 gün sonra rutin son bir kere daha bozulur: 30 Ekim 1918 günü, yani Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı gün, Çarşamba günü, *İslâm Mecmuası*'nın son sayısı neşredilir. Bu son sayı adeta imparatorluğun da son nefesidir.

İslâm Mecmuası'nın ilk iki sayısı Tanin Matbaası'nda, üçüncü sayısından itibaren sekizinci sayısına kadar Matbaa-i Osmaniye'de tab edilmiştir. Dergi dokuzuncu sayıdan yirmi sekizinci sayıya kadar (14. sayıda hangi matbaada basıldığı bilgisi verilmemiştir.) Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı tarafından; 29. sayıdan itibaren (Nefâset Matbaası'nda tab edilen 43. sayı bir istisnadır.) 63. ve son sayıya kadar da Necm-i İstikbal Matbaası'nda basılmıştır.

Derginin abonelik usulü ile dağıtımının yapıldığı anlaşılmaktır. Nitekim okuyucular zaman zaman (örneğin yirmi ikinci sayıda) aboneliklerini yenilemeye davet edilir.

Bu bir süreli yayın olsa da *İslâm Mecmuası* periyodik olarak tüketilmek üzere yayınlanmıyordu. Yazı ve kâğıt kıymetliydi, kitap ve mecmua arasında bugünkü fark gözetilmiyordu. Ayrıca

koleksiyon fikri vardı. Mecmuanın gayesi de kütüphanelerde kalıcı olmaktı. Nitekim derginin yirmi ikinci sayısında *İslâm Mecmuası* koleksiyonlarını ciltletmek isteyen okuyucular için hususi ciltler yaptırıldığı duyurulmuştu. Ciltlerin 12'şer sayılık olmasının planlandığı anlaşılmaktadır. Pratikte buna sadık kalınmıştır, ciltler zamansal ve hacimsel olarak değil ama sayısal olarak homojen dağılmıştır. İlk dört cilt 12'şer, beşinci ve son cilt ise 15 sayı içermektedir.

Üslûp Özellikleri

İslâm Mecmuası'nın tek dilli, tek üslûplu bir yayın olmadığını, polifonik olduğunu söylemek mümkündür. Önümüzdeki çelişkisiz, yekpare değil, eklektik bir metindir. İçinde yalnızca ilgililerine hitap eden epeyce ilmî yazılara yer verilen, teknik bahislerin tartışıldığı ama aynı zamanda kamuoyunu manipüle etmeye matuf propagandif yazıların da bulunduğu bir dergidir bu.

İstisnalar gözardı edilirse derginin amacının olabildiğince geniş bir okur kitlesine ulaşmak olduğu anlaşılıyor. Metinlerin sadeliği, hatta yer yer gündelik konuşma diline yakınlığı buna işaret ediyor. Bazı sıradışı biçimsel denemeler, örneğin ilk sayıdan itibaren karşımıza çıkan bir düzyazı biçimi olarak hutbe formu, bu çerçevede değerlendirilebilir. Şeyh Edebali imzası ile yayınlanan hutbeler bol miktarda seci ve aliterasyona yer verilen metinler olarak oldukça dikkat çekicidir. Bir örnek: "Müslümanlık geriledi, alçaldı. Dini bütün Müslümanlar seyreldi, azaldı. Dinsizler çoğaldı, üredi. Müslümanlığı hor, hakir görenler türedi. Ahlâksızlık çoğaldı, yayıldı. Kötülükler iyiliklerden sayıldı…"[3] Okuduğumuz, dergideki ilmî ve fıkhi yazıların dilinden epey uzak bir üslûptur ama temalar çok benzerdir: Aklın önemi, düşünmenin gereği, çalışmanın lüzumu vs.

İslâm Mecmuası'nın daimi yazar kadrosunda dikkat çeken edipler pek yoktur. Edebiyat, derginin zayıf kaldığı bir sahadır.[4] Mecmuada yayınlanan "şiir"lere baktığımızda da şiirden çok manzumeler görürüz. Bunlar çoğu zaman didaktik metinlerdir. Mesaj verme kaygısı hemen her zaman ön plandadır. Ziya Gökalp'in "Yasaya Doğru" başlıklı seri şiirlerinde vazife vurgusu yapılır mesela. Serinin ilk şiirinin "şah beyit"i şöyledir: "Sakın hakkım var deme / Hak yok vazife vardır!" Bir sonraki sayıda yayınlanan aynı başlıklı şiirde ise nakarat "Gözlerimi kaparım / Vazifemi yaparım" mısralarıdır: "Ben askerim, o, üstümde kumandan / Baş eğerim her emrine sormadan!" "Hikmetini sormam, ince elemem / Amirimdir ona karşı gelemem!" Serinin son şiirinde Gökalp şöyle der: "Benim dinim ne ümittir, ne korku / Allah'ıma sevdiğimden taparım! / Ne cennet ne cehennemden bir koku / Almaksızın vazifemi yaparım."[5]

3 Şeyh Edebali, "İslâmiyet'te Akıl Hakkında", C2S21.

4 Bir istisna olarak görülebilecek olan ve bir nevi Ramazan özel sayısı olarak tasarlanan 54. sayıda "Ramazan Hakkında Ediplerimizin Tahassüslerinden" başlığı altında edebiyatçılara Ramazan hakkındaki hisleri sorulmuştur. Dönemin edebiyat anlayışını yansıtan bu "edebi" metinler edebiyatçıların pek bilindik Ramazan nostaljisini son derece yüzeysel ama bir o kadar da "süslü" ifade biçimleriyle yansıtmaktadır: "Nazenin minareler ", "siyah servi gölgeleri", "ruhlarda uyanan lerze-i kudsiyet", "acı rüzgârı temas etmemiş gözyaşları"… Bkz. Halit Fahri, "Ramazan Hakkında Ediplerimizin Tahassüslerinden", C5S54.

5 Ziya Gökalp, "Yasaya Doğru", C2S20; Ziya Gökalp, "Yasaya Doğru - 2", C2S21; Ziya Gökalp, "Yasaya Doğru - 3" C3S30.

Bu manzumeler arasında da bazı biçimsel denemeler gözden kaçmaz. Bir, iki yahut üç kelimelik mısralardan müteşekkil tekerleme benzeri şiirler vardır mesela. Bu şiirlerde anonim unsurlara sıkça yer verilir. Ziya Gökalp'in "Çocuk Duaları" başlıklı şiiri epey tanıdıktır: "Bülbüller sazda / Güller niyazda / Derim namazda / Elhamdülillah…"[6] Süreyya imzalı "Ağlar Yakup Ağlar" şiiri, pek bilinen bir kıssanın şiirin imkânları ile anlatımı olmakla beraber, "Ağlar Yakup ağlar Yusuf'um deyu / Gitti de gelmedi vah oğlum deyu" nakaratı da böyledir.[7]

Bir yandan da 'Din Edebiyatı' başlığı altında, şiir denemeyecek, çocuksu, beylik, basmakalıp manzumelere yer verilir: "İnanmadık asla, ulu Kur'âna / Millet nedir? dedik, yattık bir yana / Vatan nedir? dedik, verdik düşmana…"[8]

Dergideki üslûp birliğini bozan sözünü ettiğimiz istisnalar özellikle fıkhi tartışmaları içeren yazılardır. Bilhassa Mansûrîzâde Said'in yazıları dil ve üslûp özellikleri bakımından derginin diğer yazarlarının yazılarından radikal bir biçimde ayrılmaktadır Said'inki oldukça teknik bir dildir ve Babanzâde gibi muarızları da bu dilden epeyce şikayetçi olmuş görünmektedirler.

Dergilerin yalnızca kamuoyu aydınlatma platformları olmayıp aynı zamanda bir entelektüel tartışma zemini olması da üslûp özelliklerini belirleyen bir faktördür. Sayfalar arasında dolaşırken, bilhassa *Sebîlürreşâd* yazarları ile zaman zaman sertleşen münazara ve münakaşalara şahit olmak mümkündür. Aslında bunlara entelektüel tartışma demek bile zordur, daha ziyade polemik metinlerdir bunlar. Mesela Mansûrîzâde Said, İzmirli İsmail Hakkı'ya cevabi yazılarında "bir hatalar silsilesi olan", "lisân-ı gurur ile kaleme alınan" muhatabının yazdıklarının "şâyân-ı redd ü mukabele olmadığını " bildirmektedir. Yine Said muhataplarına "hezimet" ve "ricat" gibi bir fıkhi tartışma için oldukça saldırgan ifadeler serdetmektedir.[9]

Üslûp sorunu elbette öncelikle bir yazar sorunudur. Derginin yazarlarına baktığımızda döneme damgasını vurmuş ve bir sonraki dönemde de tesirleri sürecek isimlerle karşılaşırız. Dergide ondan fazla yazısı olanlar, derginin lokomotifleri olarak zikredilebilirler: Halim Sabit, Şerefeddin, Mansûrîzâde, Ziya Gökalp, M. Şemseddin ve A. Besim Atalay. Bunlara altı sayıda yazmış olan Uryânîzâde Ali Vahid de eklenebilir. Ziya Gökalp ile eğitimci ve dilci Besim Atalay dışında bu isimlerin ortak özellikleri uzmanlık alanlarının İslâmi ilimler olmasıdır. Dârülfünûn ile Süleymaniye ve Bayezid gibi medreselerde hocalık eden bu âlimlerden Halim Sabit İslâm tarihi; Şerefeddin kelâm; Mansûrîzâde Said fıkıh; M. Şemseddin dinler tarihi derslerí vermekteydiler. 1864 doğumlu Mansûrîzâde Said haricinde bu isimler 1876-1883 yılları arasında doğmuşlardı. Bunlar 1908 devriminin genç sayılabilecek entelektüelleriydi. *İslâm Mecmuası* neşriyata başladığında yani 1914 senesinde 38-43 arası yaşlardaydılar. İktidardaki İttihat ve Terakki erkânı ile aynı kuşaktandılar ve İttihat ve Terakki Fırkası ile doğrudan ya da dolaylı ilişkileri bulunuyordu. Bunlardan başka mecmuaya bir ya da birkaç yazı ile katkı verenler arasında da bize derginin kimliği ile ilgili fikirler verebilecek dikkat çekici isimler

6 Ziya Gökalp, "Çocuk Duaları", C3S26.

7 Süreyya, "Ağlar Yakup Ağlar", C5S54.

8 Aka Gündüz, "Müslümanca Dua", C1S8. Ayrıca bkz. Aka Gündüz, "İstiğfar", C1S12.

9 Mansûrîzâde Said, "Cevaz Makalesine Mukabeleye Müdafaa", C2S23. Ayrıca bkz. Mansûrizâde Said, "Müdafaa / İzmirli İsmail Hakkı Efendi'ye", C2S22; Mansûrizâde Said, "Cevazın Ahkâm-ı Şerîattan Olmadığına Dair", C2S25; M. S., "Muârızımızın Hezimet ve Ricati", C2S24.

bulunmaktadır: Ahmed Agayef, Abdürreşid İbrahim, Tekinalp, Ömer Seyfeddin, Reşid Galib, Şeyhülislâm Musa Kâzım, Köprülüzâde Mehmed Fuad... Karşımızdaki bir kadrodur. II. Meşrutiyet'te sözleri dinlenen, erken cumhuriyet döneminde tabiri câizse sözleri tatbik edilen bir kadro. Bu kadro 1908'de iktidara gelen ve 1950'ye kadar iktidarda kalacak bir hareketin münevver sınıfıdır.

Mecmuada yazanlar bahsinde sözü edilmesi gereken bir husus da yayınlanan okur mektuplarıdır. Okur mektupları süreli yayınların önemli bir fonksiyonuydu. Okuyucu mektuplarında okurların kendi yorum ve deneyimleri ile birlikte mecmuaya tevcih edilmiş sorulara yer verilebiliyordu. Bu uygulama okuyucuyu yayın süreçlerine dâhil ediyor, onu soru soran, izahat isteyen, eleştiren bir özne hatta bir okur-yazar haline getiriyordu. *İslâm Mecmuası*'nın dördüncü sayısında yer verilmiş olan Batum'dan Trabzonlu Hacı Kamil'in bir sayfalık uzun mektubu bunun çarpıcı bir örneğidir.[10]

Kur'ân-ı Kerîm'i Fehmetmek

İslâm Mecmuası'nın biri müstesna bütün sayılarında ilk sayfalar Kur'an-ı Kerim'den âyetlere ve/ya bunların Türkçe meallerine ayrılmıştır. Mecmuanın ilk nüshasının Fâtiha Sûresi ve bu sûrenin meali ile başlaması anlamlıdır.

Mecmuanın meal yerine kullandığı tabir, "mefhûmen tercüme"dir. İlahi kelam sözkonusu olduğunda tek başına tercüme sorunlu bir kavram olarak görülmüştür. Nitekim dördüncü sayıda Kur'an âyetlerinin "mefhum-ı şerîfleri" ile yetinilmeyip "Tefsir ve İzah" altbaşlığı açılmaktadır.

Neşredilen mealler farklı âlimler tarafından yazılmıştır. İlk üç sayıda Fâtiha, Hucurât ve Bakara sûrelerinden âyetlerin ve beşinci sayıda İnfitâr sûresinden âyetlerin mealleri altında (H. N.) imzası bulunmaktadır. Dördüncü, altıncı, yedinci ve dokuzuncu sayılarda Bakara sûresinden âyetlerin ve sekizinci sayıda Nur, onuncu sayıda Yunus, on bir ve on ikinci sayılarda Ra'd sûrelerinden âyetlerin mealleri altında ise "Bayezid dersiamlarından Şerefeddin" imzası yer almaktadır.

On üçüncü sayıdan itibaren Kur'ân-ı Kerîm meali, bir kere daha Fâtiha Suresi'nden başlayarak, sûre ve âyetlerin mushaftaki düzenine göre ve tek bir müfessirin kaleminden verilir. Manastırlı Rıfat Bey'in *Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân* adlı eseri tefrika edilir. Tefrikanın başında mecmuanın bu mealin sekiz sene kadar önce merhum Manastırlı Rıfat Bey tarafından yazıldığı bildirilir.

Rıfat Bey'in meali âyetlerin anlamlarının tam bir karşılığını verme iddiası yahut iması olmayan tabiri câizse daha çekingen bir mealdir. Bu çekingenlik bir tür izahlı meal çıkarıyor karşımıza. Müfessir ilgili sûrenin nüzul bilgisini aktarıyor, âyet aralarına sıklıkla dipnotlar düşüyor. Nitekim *İslâm Mecmuası*'nın on üçüncü sayısında müellif ve eseri hakkında bilgi verilirken şöyle deniyor: "Kur'ân-ı Kerîm'in aynen tercümesi güç ve zahmetlidir. Ne kadar çalışılır ise çalışılsın tercümenin aynen olduğunda emniyet hâsıl olamıyor. Merhum da bundan dolayı olsa

10 Trabzonlu Hacı Kamil, "'Müracaat Ediyorum' Makalesi Münasebetiyle Sual", C1S4.

gerek, eserine “Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur’ân” ismini vermiştir. Hakikaten bu yazıların mefhûm-ı Kur’an olduğuna şüphe edilemez.”[11]

Kur’ân-ı Kerîm meali yirmi sekiz sayı boyunca derginin ilk sayfasını bazen biraz aşarak neşredildikten sonra yirmi dokuzuncu sayıdan itibaren dergide meale ayrılan yer miktarında anlamlı bir artış görülmüştür. Bu sayıda dört sayfaya yaklaşan ilgili bölüm, 30. sayıda yine dört sayfa çıktıktan sonra otuz birinci sayıda beş sayfayı geçmiştir. Sayfa sayısının 32’den 16’ya düştüğü, mevcut sayfaların birkaçının da Karargâh-ı Umumi’nin harbe ilişkin duyurularına ayrıldığı dikkate alınırsa mecmuada Kur’ân-ı Kerîm mealine ayrılan kısımların artış oranı çok daha dikkat çekici olmaktadır. Kur’an meali 32-36. sayılar arasında yine ortalama ikişer sayfa yer bulabildikten sonra yeniden artmış; kırkıncı, kırk altıncı ve ellinci sayılarda yaklaşık yedi sayfaya çıkarak neredeyse derginin yarısını teşkil etmiştir.

Ellinci sayıdan itibaren, mutad olduğu sıra ile yayınlanan Kur’ân-ı Kerîm meali yanısıra Kur’an-ı Kerim’in çokça okunan aşr-ı şerîflerinin meallerine de dergide ayrıca yer verilmeye başlanmıştır. Bu aşr-ı şerîflerin, içerdikleri mesajların ehemmiyeti yanında, İslâm toplumlarının çeşitli törenlerinde tekrar tekrar okundukları ve milyonlarca Müslümanın ezberinde bulundukları için ayrı bir önemi vardır. Mevlit, icazet, nikâh gibi cemiyetlerin birer parçası sayılan bu aşr-ı şerîfleri Müslümanların anlayarak dinleyebilmeleri için bu aşr-ı şerîflerin meallerinin yayımına teşebbüs edilmiştir. Bakara Sûresi’nin hâtimesi olan “Âmenerresûlü...” diye başlayan aşr-ı şerîfin mealine yer verilmiştir. Mecmuanın elli dördüncü sayısı Ramazan ve hususiyle oruç meselesine hasredilmiş olduğundan, dergi alışık olunan düzeninden farklı olarak bu sayıda bazı sûrelerden oruçla ilgili âyetlerin meallerini yayınlamıştır.

Şu da ifade edilmelidir ki; hadis, fıkıh, kelâm ilmine dair yazılara çokça yer verilen *İslâm Mecmuası*’nın tefsir ilmine dair suskun kalması şaşırtıcıdır. Kur’an meali neredeyse her sayıda vardır ama Kur’an ile ilgili yazılar, tetkikler pek yoktur. Bu yazıların nadir örneklerinden birinde, Halim Sabit, Kur’an ile temasın önemini vurgulamaktadır. Yazıda Kur’ân-ı Kerîm’in tilâvet ve istimâının bir müminin dinin manevi feyizlerinden hisse alabilmesinin başlıca yolu olduğu bildirilmektedir.[12]

Dinin Toplumsal İşlevleri: İçtimai Fıkıh

İslâm Mecmuası’nın belki en merkezi meselesi, İkinci Meşrutiyet yıllarının dinî hukuktan laik hukuka geçiş sorunlarıdır. Halim Sabit ve Mansûrizâde Said başta olmak üzere mecmua ya-

11 “Bir de âyetlerin iyice anlaşılmasına yardım edecek esbâb-ı nüzul vesâireye ait bazı kısa ve müfîd hâşiyeler de konulmuştur. Eserin tercüme ve ifadece bazı yetkisizlikleri olmakla beraber heyet-i umumiyesi itibariyle iyidir. Zaten şimdiye kadar buna rekabet edecek bir eser görülemedi. İşte şu mülâhazalar ile “Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur’an”ın peyderpey *İslâm Mecmuası*’na derci münasip görülmüştür. Rıfat Efendi merhum, Allah’ın geniş rahmetinde olsun.”, Bkz. “Kur’ân-ı Kerîm”, C1S13.

12 Halim Sabit’e göre Kur’ân-ı Kerîm hakiki mânâsıyla İslâmiyet’in ruhu, Sünnet de Kur’ân-ı Kerîm’in tefsiri olduğu için, kitabı okuyarak hakikati bulmaya çalışmak azîmet, mâruf yollardan gitmek de bir ruhsattır: “Şu halde Müslümanlık iddiasında bulunan herkes Kur’ân-ı Kerîm’i okuyarak, dinleyerek, aklının, fikrinin erdiği kadar anlamaya, anladığını düşünmeye ve düşündüğüyle amel etmeye borçludur.” Bkz. Halim Sabit, “Kur’ân-ı Kerîm ve Seleflerimiz”, C4S47.

zarları bu geçişin ihtiyaç duyduğu kavramsal altyapının oluşturulmasını gaye edinmişlerdir. Dergide nas, içtihat, icmâ, teşrî vb. kavramlar yeniden tanımlanmaya çalışılmakta, bunlar üzerinden tartışmalar yürütülmektedir.[13]

Halim Sabit dergide İslâm tarihinin farklı dönemlerindeki (Hz. Peygamber, Dört Halife, Emeviler ve Abbasiler dönemlerinde) teşrî salâhiyeti hakkında bir yazı dizisi yayınlamıştır. Bu yazılarda İslâm âlemindeki teşrî faaliyetinin tabiî mecrasından uzaklaşmasının Müslümanların yaşadığı bütün sorunların, gerileme ve çözülmenin başlıca sebebi olduğu tezini işlemiştir.[14]

Dinin/şeriatın toplumsal fonksiyonu mecmuada farklı yazarlar tarafından sıklıkla işlenen bir konudur. Meseleye sosyoloji perspektifinden bakan Ziya Gökalp, iptidai ve işbölümü esasına göre örgütlenmiş diye tasnif ettiği farklı cemiyetlerde dinin içtimai hizmetlerinin başka başka olduğunu yazar.[15] Mansûrizâde Said insanın tabiatı itibariyle medeni olduğunu, toplumsal bir varlık olduğunu, hayat ve maişetini işbölümü ile temin ettiğini, bunun için bir "kanun-ı medeni"nin gerekli olduğunu söyler. Ona göre şeriat işte bu kanun-ı medeniden başka bir şey değildir.[16] Konya Dârülmuallimîni müdürü Besim Atalay da ahlâk üzerine kaleme aldığı dizi yazılarında ahlâkın dünyevi (yalnızca uhrevi değil) fonksiyonlarına dikkat çeker. Ona göre ahlâkın kaynağı içtimaiyattır, kötü ahlâktan zarar görecek olan toplumdur. Bedenî ibadetlerin terkinin günah olduğunu ama bu gibi günahların affedilebileceğine dair pek çok âyet ve hadisler bulunduğunu bildiren yazar kötü ahlâkın ise affedilmediğini söyler. Ona göre ibadetleri terk ettiğimizde Allah'ın hukukunu yerine getirmemiş oluruz. Cenâb-ı Hak ise affı ve mağfireti sever. Fakat ahlâki vazifelerimizi yerine getirmediğimiz zaman kulların hukukunu ayakaltına almış bulunuruz ve bu durumda fenalık şahsi kalmayıp cemiyet zarar görür. Bu yüzden ahlâk İslâm nazarında pek mühim bir mevkii işgal eder.[17]

Mecmuada din ve örf münasebeti üzerinde uzun uzun durulur. Halim Sabit Allah'ın biri evrensel, diğeri müminler için cari iki türlü kanunu olduğunu söyler. Bunlardan biri emirler, yasaklar, hükümler biçimindeki şeriat; diğeri ise toplumların uyması için vaz edilen hilkat kanunudur ki, Kur'ân'da bu örf olarak tavsif edilmektedir. Her iki kanun da mukaddestir ve Hazret-i Allah'ın kanunları olmak itibariyle her ikisine de itaat icap eder.[18] Yazar, icmâ-ı fukahâ kavramını izah ederken, müçtehitlerin dinî veya hukuki bir hüküm hususunda ittifak etmeleri şartı üzerinde durur. Farklı istidatlara sahip bulunmalarına, seciye ve mâlûmatları farklı olmalarına, mezhep ve içtihat usulleri de uyuşmamasına rağmen içtihat erbâbını bir noktada ittifak ettiren gizli âmilin ne olduğunu soran Halim Sabit'e göre icmânın vücut bul-

13 Halim Sabit, "İcmâ", C2S18; Halim Sabit, "İcmâ / Müçtehit, İçtihat", C2S21; Halim Sabit, "İçtimai Enmûzeclere Göre İçtihat Zümreleri, İcmâ-ı Fukahâ", C2S22; Halim Sabit, "İcmâ / İcmâ-ı Fukahânın Tarifi ve İzahları:", C2S23.

14 Halim Sabit, "İçtihat ve İcmâ / Nas ve Hulefâ-yı Râşidîn Devirlerinde Teşrî Salâhiyeti", C2S24; Halim Sabit, "İçtihat ve İcmâ / Ashâb Zamanının Sonlarına Doğru Emevîler Devrinde Teşrî Salâhiyeti:", C2S25; Halim Sabit, "İçtihat ve İcmâ / Abbâsîler Devri ve Teşrî Salâhiyeti", C3S26; Halim Sabit, "İcmâ / Osmanlılar ve Teşrî Salâhiyeti", C3S27…

15 Ziya Gökalp, "Dinin İçtimai Hizmetleri", C3S34.

16 Mansûrîzâde Said, "İçtihat Hataları", C2S21.

17 Besim Atalay, "Din ve Ahlâk / Nazar-ı İslâm'da Ahlâk", C3S29.

18 Halim Sabit, "Örf - Maruf", C2S14.

masında asıl müessir "Müslümanlık vicdanı"dır ve yine ona göre bu da örften başka bir şey değildir.[19]

Örf ve âdet arasında bir ayrıma giden Ziya Gökalp her âdetin örf, her örfün de âdet olmadığını söyler. Ona göre makbul olan veya olmayan âdetler olabilir ancak makbul olmayan örf olamaz. Makbul âdetler örfün parçası iken, makbul olmayan âdetler örfün haricindedir. Geçmiş nesillerden miras kalmamış bidatler de eğer toplumsal bir kabul görmüş iseler örfün parçası olurlar.[20] Dolayısıyla önemli olan umumi vicdandır. Örfün karşılığı aslında kamu vicdanıdır. Örf "vicdân-ı umuminin iyi gördüğü şey"dir. Halim Sabit kavramın fonksiyonunu şöyle izah eder: "Umumi vicdanın kabul ettiği şey daima mâruftur, daima hasendir; binâenaleyh daima hikmete ve maslahata muvafıktır."[21]

Burada fıkhın istinatgâhı olarak vahiyle beraber içtimaiyat anlayışı tebarüz etmektedir. Yazılarında felsefi bir derinlik arayışı değil, siyasal ve toplumsal sorunlara kestirme çözümler arayışı olmasına karşın, hiç de yüzeysel sayılamayacak Ziya Gökalp şöyle yazar: "Yani İslâm şeriatı hem ilâhî, hem de içtimaidir." Ona göre "Fıkhın membaları ikidir: Naklî şeriat, içtimai şeriat."[22] Gökalp, içtimai vicdanı aklın karşısında konumlandırır. Akıl evrenseldir, bütün insanlarda müşterektir. İçtimai vicdan ise cemaate mahsustur. Kıymetleri takdir eden budur, içtimai vicdan yani örftür.[23]

Halim Sabit'e göre fıkıh o derece toplumsal bir ilimdir ki müçtehitler "içtimai mümessiller"dir. Onlar "milli örfün hakiki tecelliyatına mazhar olan kimseler"dir. İçinde yaşadıkları toplumların örflerini hazmetmiş, bu toplumların birer numunesi haline gelmiş insanlardır. Bunlar ilimlerinin çokluğu ile değil mensup oldukları içtimai zümrenin bütün örflerini ve milli irfanını kendilerinde toplamalarıyla tanınırlar. Milletin müçtehitlere inanmasının sebebi "bütün dediklerinin umumi vicdanın telakkisine muvafık" olmasıdır.[24] Bu yüzden teşrî yetkisi yalnız fakihlere bırakılmamalıdır. Halife ve emirlerin teşrî salâhiyetinden mahrum olmaları ve içtihat kapısının kapatılarak yeni hadiselere göre yeni olması lazım gelen kıymet hükümlerinin eski kitaplardan bulunmaya çalışılması İslâm âleminin çöküşünün başlıca sebepleriydi.[25]

Bu teorik tartışma fiili hayattan karşılıklarını da buluyordu. Mecmuanın dokuzuncu sayısında Meşîhat'in Eskişehir nâibini görevden azlettiğine dair bir habere yer verilmişti. Haberden öğrendiğimize göre Balkan Savaşları'na giden kocaları geri dönmeyen Eskişehirli bazı kadınlar durumlarını nâip efendiye sormuşlar ve beklemeleri gerektiği cevabını almışlardı. Ancak bu durumdaki kadınlar nâip efendiye başvurmaya devam etmişlerdi. İçlerinde "kocaları olacağın yüzünü bile göremeyen" nikâhlı nişanlılar da vardı. Nâip efendi mefkud meselesini bildiğinden muhataplarına senelerce hatta bir insan ömrü kadar beklemek lazım geldiğini anlatmıştı. Kadınların aklı erenleri yalnız kocalarının mensup oldukları taburların değil, muharebeye iştirak eden bütün askerlerin artık dönmüş, hayatta kalanlar ile şehit olanların artık anlaşılmış

19 Halim Sabit, "İcmâ / İcmâ-ı Fukahânın Tarifi ve İzahları", C2S23.
20 Gökalp, "Örf Nedir?", C1S10.
21 Halim Sabit, "Örf - Maruf", C1S10; Halim Sabit, "Örf - Maruf", C1S12.
22 Gökalp, "Fıkıh ve İçtimaiyat", C1S2.
23 Gökalp, "Hüsün ve Kubuh", C1S8.
24 Halim Sabit, "İcma, Müçtehit, İçtihat", C2S21.
25 Halim Sabit, "İçtihat ve İcma / Abbâsîler Devri ve Teşrî Salâhiyeti", C3S26.

olduğunu öne sürünce nâip efendi bu meselenin basit mefkud meselesinden farklı olduğunu düşünerek meseleyi Meşîhat'e aksettirmişti. Meşîhat mecmuanın ifadesiyle "münasip ve müfîd bir cevap" vereceği yerde "mefkud meselesini de bilemeyen bir nâibin kazâsı câiz olamaz" diyerek kadıyı azletmiştir. *İslâm Mecmuası* bu tasarrufa tepki göstermiştir. Memleketin her köşesinde mevcut olan bu gibi meselelerin böyle aziller ile hal olunamayacağını, üstünün kapatılamayacağını öne sürmüştür. Fetva müessesinin "şeriatın himaye ve şefkatine sığınan Muhammed (SAV) ümmeti"nin dertlerine çözümler getirmesi gerektiğini savunmuştur.[26]

Görüldüğü üzere *İslâm Mecmuası* yazarları dinin toplumsal ihtiyaçlara cevap verebilme potansiyeline duyarlıdırlar. Dinin toplumsal işlevlerine alaka duymaktadırlar. Mesela Ziya Gökalp ibadetlerin cemaatle eda edilmesindeki hikmetin peşine düşmüş, ferdiyetten soyutlanma ve cemaat haline gelme gerekliliğini görmüştür. Beş vakit namaz ile teravih namazlarının cemaatle edası asıl olmakla beraber bireysel olarak da eda edilebildiğine işaret eden Gökalp'e göre Cuma ve bayram namazlarının bireysel olarak eda edilememesi fertlerde cemiyetin harsından doğan şahsiyetin ruhlarda idame ettirdiği kutsiyetin cemaatten uzun zaman ayrı kalındığında zayıflamaya başlamasından ötürüdür. İslâm'ın mabetleri (mescit, cami, cami-i kebir ve Kâbe ile Arafat) arasındaki hiyerarşi de ibadetlerin toplumsal ve hatta siyasal işlevleri ile ilişkilidir. Her mahalle ve köyde beş vakit namazla teravih eda edilen mescitler bulunmaktadır. Her semtte ve her nahiyede diğer namazlarla beraber Cuma ve bayram namazları kılınan birer cami mevcuttur. Büyük şehirlerde ise bayram namazları için daha geniş bir toplantı yeri olmak üzere camiden başka bir de cami-i kebir vücuda getirilmiştir. Kâbe ve Arafat ise her sene bütün İslâm ümmetinin gücü ve imkânı olanlarını bir araya getirmekle İslâm milletleri arası bir toplanma yeridir. Din (ibadetler) ferdi hayatın gereği olarak dağınık bir hayat yaşamaya mecbur olan fertleri belli zamanlarda belli mekânlara toplamaktadır.[27]

Şerefeddin (Yaltkaya) Bey de bütün kutsiyetlerin ruhu ve kaynağının içtima olduğunu yazmaktadır. Bütünün parçalarından daha fazlası olduğunu öne süren Şerefeddin Bey toplumun da tek tek fertlerde bulunmayan bir kuvvete malik olduğunu bildirir. Münferiden ölümden titreyen fertlerin toplu olarak (bir alay veya bir tabur ile) kurşun yağmurlarına, gülle yıldırımlarına göğüs vererek koşabildiklerine dikkat çeken yazar, hac ve cemaatle namaz gibi ibadetlerin içtima örnekleri olduğunu söyler. Bu yüzden dinî içtima ve ihtifallere ehemmiyet vermek lüzumludur.[28]

Maârif müdürü Besim Atalay da yazılarında oruç, hac ve zekât gibi kulluk vecibelerinin ahlâki ve içtimai gayelerinden bahisler açar: "Bir kere oruç münasebetiyle aç duran zenginler açlığın ve dolayısıyla yokluğun ne demek olduğunu öğrenirler de fukaraya yardım etmeye kendilerinde daha fazla bir meyil görürler.. Akşama kadar açlık çeken bir adam gece fenalık yapmaya vakit bulamaz."[29] Bu yaklaşıma göre zekât Avrupalı düşünürlerin meşgul oldukları en mühim içtimai meseleye İslâm tarafından vaz edilmiş bir çözümdür. Hac da Müslümanların dayanışma ve kaynaşmasının bir vasıtasıdır.

26 "Mefkûd Meselesi ve Bâb-ı Celîl-i Meşîhat'in Bir Azli", C1S9.

27 Ziya Gökalp, "Dinin İçtimai Hizmetleri 3: Müspet Ayinler", C4S37.

28 Şerefeddin, "İçtimai İlm-i Kelâm", C2S18.

29 Besim Atalay, "İbadât-ı İslâmiye ve Ahlâk", C4S40.

İslâm Mecmuası'nda dinin toplumsal ve siyasal işlevlerinin ön plana çıkarıldığı meselelerden birisi de Cuma namazı ve hutbesinin sosyopolitik karakteri dolayısıyla Türkçe hutbe tartışmalarıdır. Mecmuanın altıncı sayısında Gümüşhane'den bazı Müslümanların İstanbul'da Bâb-ı Fetvâ'ya Cuma ve bayram namazlarında hutbelerin Türkçe okunmasının câiz olup olmadığını sordukları ve fetva makamının da Türkçe hutbenin tahrimen mekruh olduğunu bildirdiğine dair bir haber yer almıştır. Mecmua yazarları bu habere tepki göstermişlerdir.[30] İki sayı sonra mecmuanın gündeminde yine Türkçe hutbe meselesi vardır. Fetva makamının tartışma konusu fetvanın üzerine bir de fetva isteyenlerin (din görevlileri olmalılar) cezalandırılmasını istemesi üzerine mecmua bir kez daha sayfalarını bu meseleye açmıştır.[31] Bu gibi yazılara Türk dünyasının farklı bölgelerinde Türkçe hutbe okunmasına dair hararetle desteklenen teşebbüslere dair haberler eşlik etmiştir. Rusya'da Kazan şehrine bağlı Çistay'da Cuma ve bayram hutbelerini Türkçe okuyan bir imam uzun uzun övülmüştür. Ahalinin Türkçe hutbeye hem rağbet gösterdiği hem de bundan istifade ettiği bildirilmiştir. Buna karşılık aynı ahalinin aynı şehirdeki diğer imamın "eski, bozuk ibareli, sünnet-i şerîfeye muhalif Arapça bidat hutbelerinde musır kaldığından" şikayetçi olduğu haber verilmiştir.[32]

Mecmuada seri olarak bilhassa Uryânîzâde Vahid'in kaleminden "Türkçe hutbe örnekleri"-ne yer verilmesi de bu bağlamda önemlidir. Bunlardan birinin başlığına düşülen dipnot enteresandır: "Hutbe Arapça olarak vech-i lâyıkı üzere îrad olunurken münasip bir noktasında dermeyan olunacak Türkçe kısmı. (Bâb-ı Fetvâ'nın tasvibine mukârindir.)"[33] Türkçe hutbenin yaygınlaşması için dergi kendisine adeta bir misyon bellemiştir. Bu misyonu daha üst perdede dinî terminolojinin "Türkçe"leşmesi misyonu ile beraber düşünmek gerekir. Örneğin bilhassa edebi metinlerde Allah yerine Tanrı ibaresinin kullanılması bilinçli bir tercihtir. Ziya Gökalp'in "Sensin yüce tanrı" redifli şiiri bunun çarpıcı bir örneğidir.[34]

Görüldüğü üzere *İslâm Mecmuası* yazarlarının öncelikli meselesi dinî değil toplumsaldır. Modern bir toplum yaratmak istemekte, dini bu gayeye ulaşmanın vasıtalarından biri olarak görmektedirler. Din fertlerin diğer fertlerle ve ait oldukları toplumlarla münasebetleri üzerinde belirleyici bir faktör olarak önemsenmektedir.

Modernist İslâm

İslâm Mecmuası'nın başat meselelerinden biri de modernite karşısında din sorunuydu. Mecmua yazarları İslâmiyet'in asri medeniyetle uyuşabileceğini savunuyorlardı. Aydınlanma düşünürle-

30 Yazarlar hâlâ bu türlü fetvalarda devam edilmesinin manasını anlayamadıklarını bildirerek bu fetvanın hangi esasa müstenid olduğunu sorarlar: "Biliyoruz ki bir şeyin, bilhassa ibadette tahrimen kerâhetine kâil olmak, hurmet ile hükmetmek gibi bir şeydir. Şer'an emr-i azîmdir. Acaba, bu âdemler nasıl oluyor da vebalden korkmuyorlar.." Bkz. "Bâb-ı Meşîhat: Dârülhilâfet Bâb-ı Fetvâsı'nın Bir İftâsı", C1S6.

31 Mehmed Bahaeddin, namazda farz olan kıraatin Arapça'dan başka dillerde okunup okunamayacağına dair muteber fıkıh kitaplarına istinaden İmâm-ı Âzam Ebû Hanife, İmam Şâfiî ve İmam Ebû Yusuf ile İmam Muhammed'in görüşlerini aktarır. Ardından hutbenin beş rüknünü sıralar ve bunların bazılarının hutbenin muhataplarının lisanlarından başka bir lisanda gerçekleşemeyeceğini öne sürer. Bkz. Mehmed Bahaeddin, "Makâm-ı İftânın Bir Fetvâsı Münasebetiyle", C1S9.

32 "İdil Havzası: Türkçe Hutbe", C1S4.

33 Üryânizâde Vahid, "Türkçe Hutbe Örneklerinden", C5S53.

34 Ziya Gökalp, "İlâhî", C3S29.

rinden ve fikirlerinden haberdardılar. Dine değil batıl inançlara karşı çıkıyorlardı. Arı duru bir din arayışının gereğine inanıyorlardı. İslâm'ın hakikatleri ile hurafe, batıl fikir ve inanışların birbirine karıştığı böylece "ihtilâtât-ı îtikadiye" husule geldiği düşüncesindeydiler. Sorun İslâm'da değil, belki İslâm tarihindeydi. Buradan hareketle "hakâyık-ı asliye-i İslâmiye'nin bütün sâfiyet ve hâlisiyetiyle meydana çıkarılması"[35] ihtiyacını sıklıkla vurguluyorlardı. Tarihsel tecrübe ve birikime pek değer atfetmiyorlardı. Tarihin yerine veya üstüne aklı koyuyorlardı.

Dergideki yazılarda akıl ve bilim üzerinde çokça durulan değerler. Akli ve bilimsel düşüncenin yokluğu ve cehalet İslâm dünyasının temel problemi olarak görülüyor. Din mevzubahis olduğunda da düşünmenin, akıl yürütmenin gereğine ve yararına inanılıyor.

M. Şemseddin, Haricilik üst başlığı altında toplanan çeşitli fırkaların İslâm tarihinde yol açtıkları belaları ayrıntılı olarak tasvir ettiği yazısında sorunu diyelim iktisadi, kültürel vs. faktörlere değil cehalete yahut muhakemesizliğe bağlıyor. Sorunların temelinde halkın her söylenene inanması, hilekâr bir dinsizin kitleleri istediği yöne sevk edebilmesi görülüyor: "Çünkü halk, düşünmeksizin her şeye inanıyordu."[36]

Akıl ve bilim önemsenmektedir ama mesela Şerefeddin Bey dinin esasının akıl ve fen değil vahiy olduğunun da altını çizmektedir. Ona göre din ile fenni birleştirmek isteyen ulema bu ikisinin birinden fedakârlıkta bulunmaya mecbur kalmaktadır. Yazar dinî inançlara fennî deliller aranmasını uygunsuz görmekte, dinin "akli değil belki makul" olduğunu söylemektedir.[37]

İslâm Mecmuası'nda hakkında en çok yazı yazılan kişinin İbn Teymiyye olması anlamlıdır. Altıncı sayıda mecmuanın başlıca emellerinden birinin "dine, millete hizmet etmiş eslâf-ı kirâm ile muhterem kârîler arasında muârefe tesisine çalışmak"[38] olduğu bildirilir ve bu sayıdan itibaren Rızâeddin bin Fahreddin'in "eslâf-ı kirâm"dan İbn Teymiyye hakkında seri yazılarına yer verilir. Dergideki pek çok makalede Musa Cârullah, Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh gibi din adamı ve mütefekkirlerin fikirlerine referanslar verilir, yazılarından alıntılar yapılır. Örneğin M. Şemseddin, İslâm dünyasında o gün görülen gerileme ve eski devirlerdeki yükselişin nedenlerini aramak hususunda kendisini "Cemaledddin Afgani hazretlerinin şakirdi" olarak tarif eder ve onun mücadelesinin ayrıntılı bir öyküsünü kaleme alır. Aynı yazar, Afgani maksadına kendisi erişemese bile onun ektiği tohumlardan hakiki dini meydana çıkarma lüzumunu idrak eden "nurlu dimağlar" yetiştiğini söyler ki bunların başında Mısır Müftüsü Şeyh Muhammed Abduh gelmektedir.[39] Bir diğer örnek, Abdüllatif Nevzat da, bir başka modernist âlim "Muhammed Ferid Vecdi hazretleri"ni "asrın ecille-i fuzalâ-yı İslâmiyesinden" diye tavsif eder.[40] Mecmuada Hindistan'da yükselen modernist İslâmi hareketlere de pozitif

35 Seyyid, "İçtihat ve Taklit", C1S5.

36 "Uydurulmuş bir hadiseyi, mevcut olmayan bir âyeti, herhangi bir kitaba isnat edilen bir rivayeti kabul etmekten derin bir haz duyuyordu. Çünkü asabiyet-i diniye her söylenen söze, bilâ-muhakeme iman etmek şekline inkılâb etmişti.", Bkz. M. Şemseddin, "İslâmda İnhitat ve İntibah", C4S34.

37 Şerefeddin, "Din Aklî Değil, Mâkuldür", C3S28.

38 Rızâeddin bin Fahreddin, "İmam İbn Teymiyye'nin Terceme-i Hâli", C1S6.

39 M. Şemseddin, "Müslümanlık Âleminde İntibah Emâreleri", C1S4.

40 Abdüllatif Nevzad, "Dinî Zevk, Dinî Hayat", C4S38. Yusuf Şevki Yavuz, Ferîd Vecdî'nin Türkiye'deki inkılâpları ve Batılılaşma hareketlerini kesin bilgi sahibi olmadan tasvip etmesi, pozitivist atmosferin etkisiyle hissi mucizeleri inkâr etmesi, aklen imkânsız görünen hususları mümkün hale getirebileceğine inanacak dere-

bir yaklaşım sergilenmektedir. İslâm dünyasında büyük tartışmalara yol açan Kadıyânîlik bile bu empatiden nasibini almaktadır.[41]

On dokuzuncu yüzyıl sonu yirminci yüzyıl başında İslâm dünyasının çeşitli bölgelerinde, Mısır'da, Azerbaycan'da, Kırım'da, Kazan'da, İslâm ve batı medeniyetlerinin münasebetleri üzerinde tefekkür eden pek çok aydının eserlerinde olduğu gibi, *İslâm Mecmuası* yazarlarının yazılarında da hurafe eleştirisi en yaygın işlenen konuların başında gelmektedir. Bunlara karşı savunulan, dinde bir inkılâbın lüzumudur. Bunun yöntemi de metne dönmektir. "Evet, Müslümanlar için dinî bir inkılâba ihtiyâc-ı kat'î vardır. Fakat bu inkılâp, bir kısım sivri kafalıların zannettiği gibi herkesin keyfine göre umûr-ı diniyede tasarruf etmesi, yeni bir din icadına kalkışması demek değildir. Bu inkılâp, hurâfâttan hakikate koşmak, hakâyık-ı diniye arasından yosunlu kafaların tahayyülât rüsuplarını ayıklamak, devr-i saadetteki Müslümanlığa avdet etmek, ashâb-ı kirâmın gittiği yola gitmek demektir!.."[42]

İslâm'ın özüne dönme talebinde, *İslâm Mecmuası*'nın *Sebîlürreşâd* gibi rakipleri ile paylaştığı, Mehmed Akif'ten Said Halim'e çok sayıda meşrutiyet münevverinin iştirak ettiği bu "püriten" söylemde, açıkça hedef alınan hurafeler gözükmekle beraber, aslında geleneksel din anlayışları eleştirilmektedir. Karşı çıkılan belli bir takım hurafeler değil ama dinin belli bir algılanma ve yaşanma biçimidir. Örneğin tevhid meselesinde müşriklerle müminleri ayıranın Allah'ın varlığına inanmak olmadığı, meselenin bütün ulûhiyet hassalarını Allah'a hasretmek olduğu ve ona ortak koşulmaması, Allah ile araya vasıtalar konulmaması gerektiği ileri sürülmektedir. Mesela Rızâeddin Fahreddin müşriklerin bu vasıtalarını vesen, sanem, ilâh isimleriyle tabir ettikleri halde vasıtalarını veli, hoca, seyyid, şeyh, kabir, meşhed... gibi isimlerle yâd edenlerden söz etmektedir.[43]

Mecmua yazarları böylesi bir tutumun kendilerini ciddi hücumlara maruz bırakabileceğinin farkındadırlar. Nitekim İzmir Mebusu Seyyid Bey, hurafe ve batıl inançların men edilmesi ve

cede bilime güvenmesine karşılık dinin haber verdiği bazı hususları imkânsız kabul etmesi gibi sebeplerle başta Mustafa Sabri Efendi olmak üzere çeşitli âlimlerce tenkit edildiğini bildirmektedir. Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Ferîd Vecdî", DİA, C. 12, s. 395.

41 Nitekim dergide Delhi'de neşredilen The Comrade gazetesinden naklen Hoca Kemaleddin Kadıyânî'nin himmetleri sayesinde İngiliz âyan ve eşrafından birçok kimselerin Müslüman oldukları haber verilmektedir. Bkz. "İngiltere'de İslâmiyet Süratle İlerliyor", C1S7. Kadıyânîlik hakkında bkz. Ethem Ruhi Fığlalı,"Kadiyânîlik", DİA, C.24, s. 137-139; Hoca Kemaleddin Kadiyânî hakkında bkz. Aydın Bayram, "20. Yüzyılın Başında Londra'da Bir İslâm Tebliğcisi: Hoca Kemaleddin ve Woking Müslim Misyonu", *Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 2, 2017, s. 207-229.

42 M. Şemseddin, "Müslümanlık Âleminde İntibah Emâreleri", C1S4.

43 İfk hadisesi ve Lût kıssasından örneklerle peygamberlerin bile kendilerine bildirilmedikçe gaybı bilemeyecekleri hatırlatılarak müteşeyyihlere bu gibi vasıflar yakıştırılması eleştirilmektedir. "Bugün bazı Müslümanlar iman ile öldükleri bile malum olmayan müteşeyyihlerini, pirlerini yere göre sığmazlık, büyük ünvanlar ile takdis ve temcit ediyorlar." "İsmetleri hatta necatları katiyen malum olmayan müteşeyyih ve dervişlere veyahut derece-i vüsûku pek şüpheli olan fütuhat, mektubat, tabakatü'l-evliya, reşahat gibi tasavvuf kitaplarına mensup rivayetleri…" Bkz. Rızâeddin bin Fahreddin, "Tevhid", C1S2. Rızaeddin bin Fahreddin'in İbn Teymiyye hakkındaki seri yazıları da tasavvufa eleştiriler içermektedir: "İbn Teymiyye Mısır ahalisi arasında müritlik, şeyhlik, havârık, kerâmât, tarikat ve şathiyat… gibi hallerin şiddetle hüküm sürdüğünü görünce müşârünileyh tasavvuf ve hadis ve vücut meselelerine dair söz söylemeye başladı." Bkz. Rızaeddin bin Fahreddin, "İbn Teymiyye", C4S40.

bunların İslâmiyet'in ruhuna külliyen aykırı inanç sapkınlıkları olduğu "maâzallah" söylense bir itiraz tufanının kopacağını, dinsizlik ve Vehhabilik ile itham edileceklerini yazar. Seyyid Bey'e göre tuhaf olan şudur ki bu itham ve itirazları yapacak olanlar Vehhabilik'in ne olduğundan da habersizdirler.[44]

Yine de *İslâm Mecmuası*'nın bu tartışmada bile tek sesli olduğu söylenemez. Tasavvufa dair radikal eleştirilere yer verilen derginin bu gibi yazıların peşi sıra tasavvufi yazılara da sayfalarını açmış olması üzerinde düşünmeye değer bir görüngüdür. Örneğin Orenburg'lu Rızaeddin Fahreddin'in ağır tasavvuf eleştirisine yer verilen bir sayıda Bursalı Mehmed Tahir Bey'in Akşemseddin ile ilgili, onun tasavvuf yolculuğundan ve menâkıbından söz eden bir yazısı yayınlanmıştır.[45] Mârûf-ı Kerhî, Bişr-i Hafî, İbrahim bin Edhem gibi mutasavvıfların biyografileri yahut bunlar hakkında yazılan yazılar da bu kabildendir.[46] Müslüman Türk büyüklerin hayat ve öykülerini ele alan edebi denemeler de aynı şekilde bu kapsamda düşünülebilir.[47]

Mehmed Zeki imzası ile yayınlanan "Kadızâde ve Sivasî Münâzaası" başlıklı yazı tasavvufi ve selefi bakış açılarının objektif görünümlü bir muhakemesi olmak bakımından ilginçtir. Yazıda sufiler ve bir kısım ulema arasındaki ihtilafın keskinleşmesi ve buna eşlik eden nüfuz savaşının şiddet ve siyasal istikrarsızlık kaynağı haline gelmesi üzerine devletin müdahalesi ve önde gelen Kadızâdeli âlimlerin sürgüne gönderilmesi hikâye edildikten sonra iki taraf arasındaki anlaşmazlık konuları sıralanır. Bu tartışmaların esasen yeni olmadığı, öteden beri tartışılagelen konular olduğu bildirilir. Tartışmaya konu meselelerin bir kısmının (Hızır aleyhi's-selâmın hayatı, kahve ve tütünün haram olup olmadığı, Hz. Peygamber'in ebeveyninin imanı, Muhyiddin ibn Arabi'nin iman veyahut küfrü, Yezid'e lanetin cevazı, kabir ziyareti) ihtilaf sebebi olamayacak kadar ehemmiyetsiz oldukları ifade edilir. Diğer bir kısım konular ise tetkike değer olsa da bu derece ihtilafı doğurabilecek meseleler olarak kabul edilmez. Bu meselelerin ilim meclislerinden çıkarılıp ayak takımına intikal ettirilmesi hoş görülmez. Mehmed Zeki bütün bunları dile getirdikten sonra tek tek tartışma konusu olan "ehemmiyetsiz" bahisleri ele alır ve Kadızâdeli tezlerini tek tek "çürütür."[48]

İslâm dininin modernist yorumları bağlamında işaret edilmesi gereken bir diğer husus da *İslâm Mecmuası* yazarlarının Batılı filozof ve teologlarla diyaloglarıdır. Bu yazılarda Batılı materyalist felsefelere karşı yine Avrupa'da yükselen muhafazakâr felsefelere bolca göndermeler yapılmaktadır. Batı felsefesinde dine ilginin arttığı, Avrupalı filozofların, diyelim Aydınlanma düşünürlerinin, dine karşı eleştirel ve küçümseyici bakışının yerini artık dinî tefekkürünün merkezine alan bir yaklaşıma bıraktığı vurgulanmaktadır. Ragıp Hulusi, "Din Felsefesi" başlığı altındaki seri yazılarında, dinin manevi hayattaki mevkiini diyelim "mucize, ibadet, hak ve hakikate vusûl meseleleri" üzerinden değil de Batılı bilhassa Alman din felsefecilerinin nazarından tetkik eder. Bu yazılarda Kant, Hegel, Cohen, Hartmann, Schleiermacher, Natorp, Hoffding,

44 Seyyid, "İçtihat ve Taklit", C1S5.

45 Bursalı Mehmed Tahir Bey, "Akşemseddin / Şeyh Mehmed bin Hamza", C1S2.

46 Mehmed Besim, "Maruf-ı Kerhi", C4S37; Mehmed Besim, Bişr-i Hafi, C4S40; Mahmud, "Ebu İshak İbrahim bin Edhem", C4S40.

47 Ahmed Süreyya'nın Saltık Sultan başlıklı hikâyesinde Ahmed Yesevi, Hacı Bektaş-ı Veli, Orhan Gazi gibi tarihi kişiliklerin menkıbelerine referanslar verilmektedir. Bkz. Ahmed Süreyya, "Saltık Sultan", C5S57.

48 Mehmed Zeki, "Kadızâde ve Sivasî Münazaası", C4S41.

Heim, Guyau, Sabatier, Boutroux, William James gibi çok sayıda Batılı düşünürün eserlerine referanslar vardır.[49] Benzer bir örnekte, Ş. Tarık imzalı bir muvahhid ile mülhid arasındaki ilginç hayali diyalogda da, iki Osmanlı münevveri fikirlerini Batılı filozoflara istinad ettirmektedirler. Mülhidin kısa, muvahhidin uzun uzun konuşturulduğu bu diyalogda muvahhid Darwin ve Büchner'in karşısına Herbert Spencer ve Gustave LeBon'u çıkarmaktadır.[50]

İslâm Dünyasına İlgi

İmparatorluk fikrinin peyderpey çözülmesi ile eş zamanlı olarak geç Osmanlı toplumunda İslâm dünyasına karşı yükselen bir siyasi alakadan söz edilebilir. Başlangıçta dinsel çağrışımları baskın olan bu kavram sömürgecilik çağında siyasallaşmıştı. Siyasetin kitlesel ve toplumsal bir karakter kazandığı İkinci Meşrutiyet dönemde ümmetin keşfi ulusun (milletin) keşfi ile neredeyse eşzamanlı bir süreçti. Nitekim Ziya Gökalp kendisini Türk milletinden, İslâm ümmetinden ve Batı medeniyetinden diye tarif ediyordu.

Cihan Harbi'nin başlarında Osmanlı toplumunda İslâm dünyasına ilgi belki had safhasındaydı. Bu alakanın *İslâm Mecmuası*'ndaki akisleri hem farklı İslâm memleketleri ve toplumları hakkında bilgilendirici makaleler ve hem de buralardan aktarılan haberler biçiminde görülmektedir.

"İslâm Cemaatlerinin Yaşayışı" üst başlığı ile yayınlanan bu tetkikler arasında ilk sayılarda Yemen ve Yemenlilerin konu edilmesi tesadüf olmasa gerektir. Muhtemelen on dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başındaki olaylar nedeniyle Osmanlı kamuoyunda uyandırdığı duygular son derece nahoş olduğu için bu meseleye üstelik bir tür özeleştiri ile eğilinmiştir. Yemen'i gidip görmediğimiz, gezip tetkik etmediğimiz için, çoğunluğumuz Yemenlilere bigâne olduğumuz için gerekli görülen bir özeleştiridir bu. Dizinin müellifi maksadını "Yemen ve Yemen Müslümanlarının ahvalini tanıttırmak ve tanıttıkça İslâmiyet'in ussu'l-esas hikmeti olan râbıta-i ittihâdı tersîn ve temine hizmet etmek" olarak bildirmiştir.[51] Ama ilerleyen sayılarda bu ilginin din ve ideolojinin ötesinde iktisadi boyutları ön plana çıkmaktadır. Yemen coğrafyası ve iklimi hakkında bilgiler veren ve buranın egzotik bir kıta olmadığını, faunası ve florası ile Anadolu'yu anımsatan pek çok yerleri bulunduğunu anlatan müellif burada yapılabilecek iktisadi faaliyetleri tetkike girişir. Mısır'da pamuk ziraat ve ticaretiyle iştigal eden bir Yunanlının beraberinde getirdiği tohumu Hadide civarında tecrübe ettiğini ve Mısır'da yetişen pamuktan iyi ürün aldığını yazar. Hangi sahillerin mendirek yapımına müsait olduğunu, hangi limanlar temizlenirse gemilerin yanaşabileceğini zikreder. Yazara göre "vatanın en mühim parçası olan" Yemen'in sahili çok daha kullanışlı olmasına rağmen buradan iktisaden Avrupalı sömürgecilerin Afrika sahillerinden yararlandığı kadar yararlanılamamaktadır.[52]

49 Ragıp Hulusi, "Dinin Manevi Hayatta Mevkii", C1S4; "Dinin Manevi Hayatta Mevkii 2", C1S5;Ragıp Hulusi, "Dinin İlm-i Marifete Karşı Hususiyeti", C1S12.

50 Ş. Tarık, "Bir Muvahhid ile Mülhid Arasında", C5S60 .

51 Konur Alp, "Yemen ve Yemenliler 1", C1S1.

52 "İngiliz, İtalyan, Fransız egemenliğindeki Afrika sahillerinde Port Sudan, Musarra, Cibuti limanlarına her gün uğrayan vapurların sayısı, rıhtımlarına, hastanelerine, lokantalarına, otellerine, su ve buz fabrikalarına, kışlalarına her gün küre-i arzın her noktasındaki hâdisâta âgâh olabilmek için tesis edilen telsiz telgraf istasyonlarına, insanlardaki faaliyete ibret ve hayretle baktıktan sonra tabiaten yaşamaya daha müsait

Yemen'in tarım arazilerinden, madenlerinden, çalışkan halkından ve jeopolitik konumundan istifade etmek gerekmektedir.

Görüldüğü üzere İslâm dünyasına ilgi sadece tarihi ve dinî bir alakadan ibaret değildi. *İslâm Mecmuası*'nda dünya Müslümanlarının iktisadi vaziyet ve faaliyetlerinden söz ediliyor ve buralarla iktisadi ilişkiler geliştirilmesinin imkânları üzerinde duruluyordu. Mauritius adasında İslâm'ın durumu üzerine seri makalelerde örneğin, Müslümanların kereste ve odun ticaretiyle iştigal ettikleri, bazılarının kireç ocaklarına malik oldukları bildirilmiş ve büyük şeker, bez ve hubûbat ticarethaneleri isim isim tanıtılmıştı.[53]

İslâm dünyasının durumuna duyulan dinî, tarihi, siyasi, kültürel ve iktisadi ilgi Müslüman beldelerden haberlere mecmuanın sayfalarının açılmasına neden olmuştur. Hemen her sayıda "İslâm Havâdisi" başlığı altında İslâm dünyasının çeşitli bölgelerinden haberlere yer verilmiştir. Bu sayfalar Kırım, Kafkasya, Orta Asya, Hindistan, Cava, Kuzey Afrika ülkelerindeki Müslümanların meseleleri hakkında duyarlılık göstergesidir. Özellikle de buralardaki siyasi oluşumlara, fikir hareketlerine, eğitim hareketlerine, entelektüel faaliyetlere ilgi duyulmuştur. Başka devletlerin tebaası olmalarına bakılmaksızın Müslüman topluluklarının siyasi ve idari sorunlarına hassasiyet gösterilmiştir.

Mecmuanın hemen her sayısında haklarında haberlere yer verilen Rusya Türklerine özel bir yakınlık hissedilmiş, onların siyasal, kültürel, entelektüel faaliyetleri ısrarla takip edilmiştir.[54] Dergide Müslüman toplumların tebaası oldukları siyasal otoriteler nezdindeki iyi durumlarına dair haberlere de yer verilmiştir.[55]

Bu haberlerin kaynakları genellikle bahis mevzûu bölgelerde neşredilen gazete veya mecmualardı. Derginin her sayısında "İslâm Matbuatı" üstbaşlığı altında İslâm dünyasının farklı bölgelerinde neşredilen mecmualardan makaleler ya da haber yazıları iktibas ediliyordu. Batı basınında ya da Avrupa'da neşredilen ilmi mecmualarda intişar eden İslâm dünyası ile ilgili haber, yorum yahut incelemelere de mecmuada yer verilebiliyordu.[56] Mecmua M. Monte-

olan bizim sahilimizde ne barınabilecek bir otel, ne karnınızı doyurabilecek bir lokanta ne hararetinizi teskin edebilecek bir buz parçası bulabilirsiniz…" Konur Alp, "Yemen ve Yemenliler 1", C1S1.

53 "Mauritius Adasında İslâm / İslâm'ın Mauritius Adasındaki Hâl-i Hazırı ve Terakkiyatı", C1S8.

54 Kazan gazetelerinden Müslüman Fırkası hakkında haberler nakledilmiştir. Bkz. "Petersburg'da Müslüman Fırkası", C1S6. Örneğin fırkanın Duma'ya sunduğu bir kanun layihasında mahalle işlerinin, mahalle imam ve müezzinlerinin ve mescitlerinin ve mahalle mektep ve medreselerinin hükûmetin nezâretine tâbi tutulmayıp, Müslüman cemaatine bağlı olması önerilmektedir. Mahalle mekteplerinin dinî bir müessese olduğu her Müslümanın ilköğrenim için mektebe gitmesi ile ispat edilmekte, mahalle mektebinin mescide tâbi olduğu savunulmaktadır. Bkz. "Duma'daki Müslüman Fırkası'nın Layihası", C1S9. Kazan'da ticarethanelerin tatili ile düzenlemelerde İslâm bayramlarının dikkate alınmayıp Müslüman ticarethanelerinin Pazar günlerinde ve Hıristiyan bayramlarında kapanmaları zorunluluğu eleştirilmiştir. Duma Meclisi'nde altmış kadar mebusun bütün Rusya'da hayvan kesiminin standart hale getirilmesi ile ilgili bir düzenleme önerisi ve teklif edilen usulün İslâm şeriatına aykırı olması tepki doğurmuştur. Bkz. "İslâm Matbuatı", C1S5.

55 Örneğin Bosna-Hersek Reisü'l-ulemalığına seçilen Hacı Mehmed Cemaleddin Efendi'nin Viyana'da İmparator tarafından hürmet görmesi, Osmanlı Devleti'nin Viyana sefirinin Cemaleddin Efendi şerefine verdiği ziyafet, Bosna Müslümanlarının memnuniyeti haber konusu olmuştur. Bkz. "İslâm Matbuatı", C1S5.

56 Mecmua İslâm dünyası hakkındaki haber ve yorumlarının pek çoğunu, bilhassa Afrika ve Güneydoğu Asya ile ilgili olanları ancak dolaylı olarak, Revue du Monde Musulman gibi Avrupalı şarkiyatçı dergilerinden nakledebiliyordu. Bkz. Celal Ferdi, "Mauritius Adasında İslâm", C1S7; Celal Ferdi, "İslâm'ın Mauritius Adasındaki Hâl-i Hazırı ve Terakkiyatı", C1S8.

bello'nun İslâmiyet'in Afrika'daki serencamını anlattığı iki makalesini *Müstemlekât ve Siyaset* mecmuasından muhtasaran aktarırken kendisinden, "Âlem-i İslâm'ın safahat-ı hayatiyesinden kârîlerini haberdar eylemek meslekinde bulunan *İslâm Mecmuası*" diye söz ediyordu.[57]

Bir yandan da kamuoyuna İslâm dünyasına gösterilen bu ilginin karşılıksız olmadığı, dünya Müslümanlarının da Osmanlı Devleti ve toplumunun dertleri ile dertlendiği, sevinçleriyle sevindiği mesajı veriliyordu. Bu nevi haberlere göre Hindistan Müslümanları halifeyi temsilen orada bulunan Osmanlı memurlarına muazzam alaka ve yakınlık gösteriyorlardı. Balkan Savaşları sırasında her tabaka ve sınıftan Hint Müslümanlarının maddi ve manevi yardımları felaketin yaralarını sarmaya yardım etmişti. Bu, kadınların kulaklarından küpelerini, ellerinden bileziklerini çıkarıp iane olarak gönderdikleri bir genel seferberlikti.[58] *İslâm Mecmuası*'nın hususi muhabiri Delhi izlenimlerini anlatırken Trablusgarp ve Balkan Muharebeleri'nin Hindistan Müslümanları arasında hayli olumlu tesirler husûle getirdiğini yazmıştı.[59] Hindistan Müslümanlarının teşkil ettikleri bir heyetin Hindistan'daki İngiliz genel valisini ziyaretlerinde Balkan Savaşları sırasında İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne destek olmamasından Müslümanların bîzar oldukları ve fakat Edirne'nin Osmanlılar tarafından geri alınmasından sonra İngiltere'nin Devlet-i Aliyye'ye daha yakın bir siyaset izlemesi üzerine Hint Müslümanlarının hissiyatlarının değiştiği dile getirilmişti.[60]

İslâm dünyasından haberlerin merkezi temalarının başında hilâfet gelmektedir. Özellikle Hindistan menşeli haberlerde hilâfet konusu öne çıkmaktadır. Hindistan'da halifelik kurumu ve hilâfet merkezine bağlılığın sarsılması için faaliyetler yürütüldüğüne dair haberler çok sayıdadır. Bu gibi faaliyetlerin arkasında İngiliz hükümeti ve gazetelerinin bulunduğu, Encümen-i İslâm Cemiyeti gibi teşekküllerin ve halkın hilâfete sadık kalarak bu gibi faaliyetlere reaksiyon gösterdikleri bildirilmektedir.[61]

Birinci Dünya Savaşı *İslâm Mecmuası*'ndaki hilâfet konulu yazı ve tartışmaların da seyrini değiştirmişti. Cihat ilanı Osmanlı halifesinin bütün dünya Müslümanları üzerindeki velayet iddiasının bir sonucu idi. Dönemin Osmanlı basınında bu iddianın altı doldurulmaya çalışılmıştı. Ne var ki savaş şartları II. Abdülhamid döneminin hilâfet tartışmalarının bir kere daha gündeme getirdi. Şerif Hüseyin'in isyanı ve Arap hilâfeti iddialarına cevabı bu sefer İttihatçı entelijansiya vermek zorundaydı. *İslâm Mecmuası*'nın 46. sayısında imzasız olarak çıkan "Hilâfet Düşmanları Nasıl Bir Halife İstiyor?" başlıklı yazı bu cevapların çarpıcı bir örneğidir. Yazının başlığı Osmanlı halifesine muhalefetin yahut başka halife arayışlarının arkasında

57 Tevfik Süveydi, "İslâm'ın Bir İntikamı / Afrika'da İslâmiyet'in Seyr-i Muzafferânesi", C1S8.

58 "İslâm Havâdisi - Bombay Basın Şehbenderi Halid Beyefendi'nin Beyanatı", C1S8.

59 "İslâm Matbuatı", C1S5.

60 "Hindistan: Müslümanlarla İngilizler", C1S7.

61 "Hindistan: Merkez-i hilâfetten bezdirmek isteniliyor", C1S4. Bombay Başşehbenderi Halid Bey'in bir Mısır gazetesine verdiği ve *İslâm Mecmuası*'nda da aynen yayınlanan mülakatta Hindistan Müslümanlarının hilâfet makamı hakkındaki duygularından uzun uzun söz edilir. Halid Bey Hint Müslümanlarının hilâfet makamına muhabbet ve bağlılığının derecesini tarif ve tasvire gücünün yetmeyeceğini bildirir. Halifenin resimleri her dükkânda, her mağazada, her hane ve sarayda baş köşede durmaktadır. Bu ilgi karşılıksız da değildir. Halife tarafından Hindistan camileri ve mescitlerine teberrüken halılar ihya edilmiştir ki Halid Bey bunları bizzat götürüp tefriş etmiştir. Bkz. "İslâm Havâdisi - Bombay Başşehbenderi Halid Beyefendi'nin Beyanatı", C1S8.

hilâfet (İslâm) düşmanlarının bulunduğuna işaret eder. Metin İngiliz, Fransız, İtalyan ve Rus siyasi yazarlarına bir cevap olma iddiasındadır. Yazara göre bu devletler birçok İslâm ülkelerinin gâsıplarıdır ve güçlü bir ordusu olan bir halifenin bu dindaş kavimleri kurtarmasına imkân bırakmamak, hilâfeti felce uğratmak istemektedirler. Bunun en kolay yolu da hilâfeti Katoliklerin Papalık kurumu gibi sırf ruhani bir makama dönüştürmektir. Oysa İslâm hilâfeti Papalık gibi güçsüz, sırf ruhani bir unvan değil, askerî ve siyasi bir makamdır. Temeli, güçlü bir ordudur. Dolayısıyla yeryüzünde halife tanınabilecek yegâne zât Osmanlı padişahıdır. Yazar bu tespitlerin ardından cihadın mahiyeti üzerinde durur. Halifenin halife olabilmek için ordusunu ancak İslâm memleketlerinin gâsıbı olan devletler aleyhinde kullanabileceğini, İslâm düşmanı olan bu devletlerlerle kat'iyen ittifak akdedemeyeceğini, fakat bunların aleyhine olarak diğer Hıristiyan devletlerin müttefiki olabileceğini bildirir. Yazar nihayet asıl meselesine, Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in isyan ve hilâfet iddiasına gelir. Ona göre güçlü bir ordusu olan ve hakiki bir cihat ile meşgul bulunan bir halifeye karşı, ordusuz ve hazinesiz bir ferdin İngilizler gibi İslâm düşmanı devletlere dayanarak hilâfet davasına kalkışması kabul edilemez.[62]

İslâm Mecmuası Batı yayılmacılığı, misyonerlik tehdidi, hilâfet kurumu gibi temalar üzerinden bir tür ümmetin birliği siyaseti güderken, Müslümanlar arası çekişme ve fiili çatışmaları da eleştiren, kınayan bir dille sayfalarını açar. Mecmuanın çekişen ya da çatışan taraflar arasında mutlak bir tarafsızlık iddiası yoktur, bir tarafın pozisyonunu meşru, harekâtını haklı görebilmektedir ama yine de bu gibi sorunlarda önceliği bir tarafın değil bütün ümmetin kazanabilecekleri ve kaybettikleri olmaktadır. Örneğin Arabistan'da Osmanlı Devleti ile yakın ilişkileri olan Reşidîlerin Aneze aşireti üstüne harekâtı olumlanıp, İbnü'r-Reşid'e Emir sıfatı ile bir tür meşruiyet tanınırken aynı Reşidîlerin sefer dönüşü bazı karyeleri yağmalaması kınanmıştır. Mecmuanın bu gibi meselelere bakışı oldukça kapsayıcıdır: "İslâm âleminin başka hiçbir kaygısı yokmuş gibi hâlâ kendi aralarında boğuşmakla meşgul olan bu zavallılar için Allahu teâlâdan insaf dilemek borcumuz olsa gerek."[63]

İslâm dünyasının sömürgeleşmesinden duyulan üzüntü ve sömürgeci Batılılara duyulan öfke de dergide kendisini göstermektedir. Derginin İslâm dünyasından haberlere ayrılan bölümünde bir İspanyol zabitinin Marakeş'te görüşmek üzere geldiği bir Müslüman kabile mensuplarınca casus zannedilmesine dair bir haber yer almıştır. Derhal tevkif ve hapsedilen ve serbest kalmak için kendisinden kurtuluş fidyesi istenen zabite dair haberin sonuna şu ibare düşülmüştür: "Çok iyi."[64] İslâm dünyasının sömürgeleşmesinden ve sömürgecilere duyulan öfkeden misyonerler de paylarını almış görünmektedirler.[65] Misyonerler ve faaliyetleri *İslâm Mecmuası*'nda sıkça gündeme getirilen bir tehdittir. Müslümanların siyasi ve askeri zayıflığı ve mağlubiyeti ile misyonerliğin yükselişi arasında bir korelasyon olduğu düşünülmektedir.[66]

62 "Hilâfet Düşmanları Nasıl Bir Halife İstiyor?", C4S46.

63 "Emir İbnü'r-Reşid ve Aneze Aşireti", C1S7.

64 "İslâm Havâdisi – Marakeş'te İspanyollar", C1S8.

65 Cava'da dört misyoner rahibinin yerli Müslümanlarca geceleyin katl ve itlaf edildiklerine dair bir haberde failler "katiller" olarak tanımlansa da haberin başlığı yerli Müslümanların yaptığını anlamaktadır: "Misyonerlere Karşı" Bkz. "İslâm Havâdisi – Misyonerlere Karşı", C1S8.

66 Nitekim Mısır matbuatından nakledilen misyonerliğin tarihini konu alan bir yazıda misyonerliğin üç yükseliş devri olarak Hicri 4. Asır (Endülüs'ün düşüşü), Hicri 6. ve 7. asırlar (Haçlı seferleri) ve Miladi 19. Asır zikredilmektedir. 19. asırda Osmanlı Devleti'nin ve hilâfetin zayıflaması muallim, diplomat, tabip, mürebbi

İslâm dünyasından haberlere ilgi eş zamanlı olarak ümmetin durumuna dair bir tefekkürü doğuruyordu. Farklı ırklardan, farklı diller konuşan ve farklı coğrafyalarda yaşayan toplumlardan müteşekkil olmasına karşın İslâm dünyasının ortak meselesi gerilik problemiydi. *İslâm Mecmuası* yazarlarından Ahmet Agayef başka dinlere mensup beşeri toplulukların bazılarının ileri bazılarınınsa geri kalmış olduğuna işaret etmiş, putperestlik âleminde Japonya ile Tibet, Hıristiyanlık âleminde İngiltere ile Habeşistan arasındaki farkı buna örnek göstermişti. İslâm dünyasında ise buna benzer terakki ve tedenni örnekleri bulunmamakta, topyekûn bir gerilikten söz edilebilmekteydi.[67] İslâm dünyasının durumuna dair daha iyimser değerlendirmelerde bile İslâmiyet'in siyaset sahnesi ve maddi hâkimiyetten uzaklaştığı ama din ve vicdan-ı İslâmiyet'in Ortadoğu ve Akdeniz havzasından sonra Afrika'ya, Çin'e, Hindistan'a doğru merhale kat ettiği öne sürülmekteydi.[68]

Görüldüğü üzere yirminci yüzyıl başı Müslüman münevverinin Avruapa'ya bakışı İslâm dünyasına bakışının dolaylı bir sonucudur. Dönemin Türkçü ve İslâmcı aydınlarının Batı karşısındaki ikircikli tutumları *İslâm Mecmuası*'ndaki yazılara da yansımıştır. Dergiye Liege'den yazan Sibiryalı Şir İdris Batılılar ve Doğuluların birbirlerine bakışındaki çarpıklıktan söz etmektedir. Doğulu aydınlar Batı'nın olumlu yönlerine dikkat kesilirken, Batılıların Doğu'ya bakışı böyle değildir. Şir İdris, İslâm, Türkler ve Araplar hakkında Batı'da dolaşan fikirleri "türrehât" yani saçmalık olarak tavsif ederken İspanyolların, Fransızların ve İtalyanların Kuzey Afrika'da, Haçlıların Türkiye'de, Balkan devletlerinin Rumeli'de yaptıklarının hiç mevzubahis edilmemesine tepkilidir. Yazar Avrupalıların Müslümanlara ve İslâm'a bakışlarındaki çarpıklığı gösterirken (Müslümanların -ve Türklerin- pis ve çirkin aynı zamanda şehvet düşkünü oldukları, gelişim ve değişimden mahrum -yani tarihsiz- bulundukları, İslâmiyet'in Muhammed (a.s.) tarafından tertip olunduğu vs.) erken bir oryantalizm eleştirisi yapmaktadır. Şir İdris de çağdaşı İslâmcı-Türkçü entelektüellerin Batı'ya bakarken yaptıkları hars ve medeniyet ayrımının peşinden gitmektedir: "Bizim için Avrupa'dan alınacak yalnız maârif ve sanayi vardır."[69] Bilimsel ve teknik geriliğin kabulüne eşlik eden ahlâki üstünlük hissi ise hâlâ canlıdır.[70]

Savaş, Din, Cihat

Birinci Dünya Savaşı yalnızca askeri ve dolaylı olarak siyasi ve iktisadi bir altüst oluş değildi. Böylesi bir savaşın genelde düşünce ve özelde dinî düşünce üzerinde derin tesirler bırakma-

ve bazen de açıktan açığa papaz sıfatıyla misyonerler Müslümanlar arasında faaliyet göstermektedirler. Yazının müellifi Ezher ulemasından Abdülbâkî Sürûr misyonerlerin "bu defa karşılarında ne Endülüs âlimlerini, ne de altıncı, yedinci asrın âlimlerini, ne de Râzîleri, İbn Teymiyyeleri, İbn Kayyimleri görmediklerinden meydanı boş buldukları"na hayıflanmaktadır. Bkz. "İslâm Matbuatı", C1S5.

67 "Asıl inhitat ve tedenniye maruz kalan İslâmiyet'in vaz etmiş olduğu esasattır, kavaiddir. Bunlar tezelzüle maruz kaldıktan sonra bedihidir ki üzerlerinde tesis etmiş olan bütün binalar, teşkilat da mütezelzil olacaktı!" Bkz. Ahmet Agayef, "İslâm Âleminde Görülen İnhitatın Sebepleri", C1S2.

68 Tevfik Süveydi, "İslâm'ın Bir İntikamı / Afrika'da İslâmiyet'in Seyr-i Muzafferânesi", C1S8.

69 Şir İdris, "Avrupa'nın İslâmiyet ve Türklük Hakkındaki Nazarı ve Ona Mukâbil Bizim Hareketimiz", C1S7.

70 Zayıf da olsa Avrupa'da İslâmiyet hakkında olumlu fikirlerin yayılacağı umudu beslenmektedir. Bir Lordlar Kamarası üyesinin Müslüman olması heyecan uyandırıyor. Bkz. "Lord Headley, Niçin Müslüman Oldum?", C1S9.

sı kaçınılmazdı. Böyle büyük bir felaket karşısında insanların dine yönelmeleri, onda teselli aramaları beklenebilir bir durumdu. Otoriteler nazarında da din harbin önemli bir seferber edici unsuruydu. Ne var ki uzun savaşın öngörülmedik sonuçları dinî kurum ve düşüncelerin zayıflamasına yol açmıştı.

İlk altı ayı müstesna, *İslâm Mecmuası* bütün dünyayı derinden sarsan Cihan Harbi şartları altında neşredilmiştir. Bu durumun doğal sonucu olarak mecmua sayfalarında harp kavramı üzerine bir dinî tefekkür vücuda gelmiştir.

Mecmua yazarlarından Abdüllatif Nevzad insan kanı dökmenin esasen akıl ve vahyin hoş görmediği bir hareket olduğunu ancak bazen zaruretler ve ihtiyaçların bunu meşru kıldığını hatta icap ettirdiğini öne sürmüştür. Ona göre din kitaplarında epeyce harp ve darp bahsi görülmesi bundandı. Gerek peygamberler tarihinden, gerekse de İslâm tarihinden bunun çokça delilleri gösterilebilirdi. Yazarın nazarında din ve savaş insanın doğasının gerekleriydi. Dinin af, sığınma, boyun eğme, dua, tevbe gibi kavramları savaşın tahakküm, büyüklenme, zorbalık gibi unsurları ile uzlaşmaz görünebilirdi. Öte yandan hak ve adaleti yükseltmek ve müdafaa etmek, bâtılın ve zulmün imhası gibi hususlar nazar-ı dikkate alınırsa bu iki kavramın uyuşabileceği de kabul edilebilirdi. Yazar İslâm'a göre harbin gayesinin hakkın yeryüzünde kuvvet bulması olduğunu, ehl-i İslâm'ın şahsi ve keyfî davalar yolunda harp edemeyeceğini, cihadın gerek mübah, gerek vâcip olmasının bu gayeye bağlı olduğunu öne sürmüştür.[71]

Harbin patlak vermesi ile fiilen savaş olmasa da savaşın beraberinde getirdiği meseleler *İslâm Mecmuası* yazarlarının gündemini işgal etmiştir. Örneğin M. Şemseddin Bey mecmuanın 31 Aralık 1914 tarihli sayısının başlığında "Ölmek Yok Olmak mıdır?" diye sormuştur. Ölüm bu âlemdeki bütün varlık için mukadderdir. Bu hayatta tam bir huzur ancak ölüme karşı lâkayd kalabilmekle mümkündür ve bu da sadece cemaat hayatıyla olabilir. Ölümden sonra ne olacağına dair dinlerin ve felsefi ekollerin görüşlerini derleyen Şemseddin Bey'e göre ölüm mutlak bir yok oluş değildir ve ferdin ölümü milletinin hayatını temin edip kendisini de şehadet mertebesine eriştiriyor ise bir şereftir.[72]

Savaşın patlak vermesinin üzerinden bir yıl geçtiğinde, yani Kafkas cephesinden, Çanakkale'den on binlerin şehadet haberleri geldiğinde artık şehitlik o kadar teorik olmayan, daha hissi yazıların konusu haline gelmiştir. Ahmed Niyazi'nin "Şehit Kardeşime" başlıklı yazısı şehitler için dua, kalanlar için teselli niyetinedir: "Eminim ki vücudun karanlık topraklar içine inerken ruhun nurdan çiçeklerle müzeyyen olarak, berrak mâi semanın yükseklerine doğru süratle uçtu ve Uhud, Bedir, Hendek şehitlerinin saadethanelerinde –onlar gibi- tâziz ve tekrim edildi. Oh! Sen yalnız ulûhiyet âleminde değil, mâlik olduğun hakiki hayata müştak biz kardeşlerinin ve daha sonra yetişecek olan hem-dinlerinin muhayyilelerinde, müfekkirelerinde daima ber-hayat kalacaksın… İşte tahayyül ettiğin hakiki saadete nail olmadın mı? Bundan daha âlî bir bahtiyarlık mı tasavvur olunur ki bütün varlığınla milletin kalbinde ilelebed yaşayacaksın, civan kardeşim!"[73]

71 Abdüllatif Nevzad, "Din ve Harp", C4S42.

72 M. Şemseddin, "Ölmek Yok Olmak mıdır?", C2S18.

73 Ahmed Niyazi'nin "Şehit Kardeşime",C4S39.

Aslında Birinci Dünya Savaşı patlak vermeden de mecmua sayfalarında cihat haberlerine yer veriliyordu. Örneğin ilk sayılarda Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı yerel güçlerin direnişine dair haberler yayınlanmıştı. Mecmua propaganda savaşının öneminin farkındaydı. İtalyan Agenzia Stefani'nin haberlerini olduğu gibi nakletmiyor, tashih ediyordu. Mücahitlerin başarılarını öne çıkarıyordu.[74] Senûsîlerin sesi olmak maksadını güdüyordu. Derginin beşinci sayısında "Senûsî Hükûmeti"nin bir beyannamesine yer verilmişti. Bu ibare ile yerel direnişin meşruiyetinin altı çiziliyordu. "Dünyaya bir ders-i hamaset öğreten Trablusgarplı kardeşlerimizin kahramanca tevâlî eden müdafaaları"ndan söz edilirken mesele olabildiğince sahiplenilmiş oluyordu.

Harb-i Umumi derginin biçim ve içeriğinde tebeddüle sebep olmuştu. 19 Kasım 1914 tarihli on beşinci sayıdan itibaren *İslâm Mecmuası* pek çok refiki gibi sayfalarını harbe ilişkin olarak padişahın, hükümetin, başkumandanlığın ve meşîhatın irade, beyanname, tebligat, fetva vs. bildirilerine tahsis etmişti. Nitekim derginin 16. sayısında, irade-i seniye mucibince, Meşîhat makamının cihat beyannamesi "İslâm'ın Necâtı" üstbaşlığı altında yayınlanmıştır.

Bu tarihten itibaren dergi yazarları da tefekkürlerini savaşın gidişatına hasretmişlerdir. M. Şemseddin milletlerin istikbalini azim ve ümidin kurtaracağını anlattığı yazısında asırlık Alman – Fransız rekabetinin tarihini örnek vermiştir. 1806'da Fransızların korkunç bir hezimete uğrattığı ümitsiz Almanya'nın Napolyon ordularının ayakları altında ezildiğini ama Almanların ümit ve azimle 1870'de Fransa'ya karşı kahredici bir zafer kazandığı anlatılan yazıda bir de kehanette bulunulmakta ve Almanların 1915'te de kazanacakları iddia edilmektedir.[75] Aynı sayıda imzasız çıkan bir diğer yazıda ise İslâmiyet'in ilk senelerindeki Mekke müşrikleri ile İslâmiyet'in o günkü düşmanları olan Rus, İngiliz, Fransız kâfirlerinin aynı olduğu bildirilmekte ve şu cümlelerle Müslümanlar şevke getirilmek istenmektedir: "Bu cihâd-ı mukaddese iştirak edenler Bedir, Uhud gazilerinin sevabına nâil olacaklardır. Ashâb-ı Bedir, ashâb-ı Uhud'un isimleri tebcîl olundukça bu cihâda iştirak edenlerin de namları rahmetle yâd edilecektir."[76]

On yedinci sayının hemen başında cihat konulu bir hutbe yayınlanmıştır. Mecmuanın ilk sayısında yer verilen hutbe formu uzun bir süreden sonra harp münasebetiyle geri dönmüştür. Harbe iştirakin meşruiyeti ve halkın cihada çağrılması için fıkhi izahlar ve felsefi tartışmalardan daha isabetli bir biçimdir hutbe: "Davullar çalınıyor, yiğitler çağrılıyor, fetvalar okunuyor…"[77] Ertesi sayıda, Şeyh Edebali imzası ile yayınlanan hutbelerin ikincisinde, konu yine cihattır. Savaşın başında Osmanlı ordularının iki hedefinden biri Mısır şöyle işaret edilir hutbede: "Allahu Ekber, işte aziz Mısır'ın, İngilizlerin kirli ayakları altında hazin hazin ağlayışı; mübarek Nil'in düşmanların çirkâbından uzaklara koşan çağıldayışı. İşte yüce ehramların üstünde uçan Ukbe b. Nâfi'in; Yavuz hakanın bizleri özleyişi, o altın yurtları kurtarmaya giden aslanları bekleyişi…" Osmanlı ordularının diğer hedefi Kafkasya da hutbe metninde şöyle işaret edilir: "Allahu Ekber, işte hunhar Moskof'un istibdat zincirleri altında inleyen Kafkas nazenini; işte büyük mücahit Şamil'in mert askerleri gözleyen rûh-ı hazini. İşte ecdadımızın

74 "Trablus:Cihat devam ediyor", C1S4.

75 "İstikbâli Kurtaracak Azim ve Ümittir", C2S16.

76 "Cihâd-ı Mukaddes Münasebetiyle", C2S16.

77 "Hutbe", C2S17.

yıkık obaları; o illeri kanlarıyla sulamış mücahitlerin toprak olmuş türbeleri. İşte Tiflis, o parlak eski sarayları; dünyaya ün salan hurileri, ayları. Murdar Moskof'un kirli kucağında için için ağlıyor; kurtarıcı yiğitleri, alpleri kanlı yaşlarla bekliyor..."[78]

Mecmuada yayınlanan harp ve cihat konulu hutbelerin ilginç bir örneği de "Köy Hatibinin Bayram Hutbesi" başlıklı yazıdır. Kahir ekseriyeti köylü bir toplumda cihadı ve meselelerini fıkhi, kelâmi, felsefi bakış açılarından tartışmaktan daha anlamlısı, savaşın bedelini canları ve malları ile ödemekte olan Osmanlı nüfusunun kahir ekseriyetini teşkil eden köylülerle halleşmekti. Uryânîzâde Vahid bu hutbede savaşla geçen on ayda şehitlerin geride kalanlarına teselli kabilinden sözler söyler. Ölenlerin cennette oldukları, kalanların da düşmanın perişan halini görünce yüreklerine su serpilmekte olduğunu anlatır. Ardından kalanların gidenlere borçlu olduklarını hatırlatır. Bu borç sadece rahmet okumakla ödenemez: "Biraz da kalk onların ıssız kalan evceğizlerinin semtine git! Sor, araştır! Boyuncakları bükük bıraktıkları yetimlerini bir gör, gözet! Öyle uzaktan uzağa din kardeşliği olur mu?"[79]

Sonraki sayılarda da cihada dair mesajlar çoğunlukla hutbe formunda okuyucuya ulaşmıştır. Uryânîzâde Vahid bir başka hutbesinde savaşla ilgili görünmese bile herkesin kendi işini iyi yapmasının savaşa bir katkı olduğunu anlatmıştır: "Ben mushafa el koyarak yemin ederim ki: Allah'tan korkan şu muharebeye karşı yabancı duramaz, peygamberden hayâ eden bu kıyamete karşı seyirci kalamaz, öyle ise haydi Müslümanlar hep iş başına! Şimdiden tezi yok... Herkes gücü yettiği kadar çalışacak, herkes elinden geldiği kadar bu muharebeyi kazanmak için parçalanacak..."[80] Bu yazılar, topyekûn savaş olgusunun, savaşta cephe ardının artan ehemmiyetinin farkında olunduğunun bir göstergesidir.

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle mecmuanın İslâm dünyasından haberleri, büyük ölçüde yerini harp haberlerine bırakmıştır. Esasen bunlar savaş haberleri olmaktan ziyade Osmanlı genelkurmayının resmi tebliğlerinden ibarettir. Harbin gidişatı ile ilgili olarak bu sayfaları güvenilir bir bilgi kaynağı olarak görmek pek mümkün değildir. Resmi savaş haberleri tüm muharip ordular nazarında kamuoylarını yönlendirmenin bir vasıtasıydı. Nitekim harbin henüz başında devletler ve ordular arasındaki bu enformasyon savaşı muharip tarafların karşılıklı olarak birbirlerini kamuoylarını manipüle etmek için yalan ve yanlış haberler yayınlamakla suçlamasına neden oluyordu.[81]

78 "Hutbe", C2S18.

79 Üryânizâde Vahid, "Köy Hatibinin Bayram Hutbesi", C3S33. Üryânizâde bir sonraki sayıda da aynı başlıklı bir hutbe metni yayınlamıştır.

80 Üryânizâde Vahid, "Türkçe Hutbe Örneklerinden", C5S53.

81 Daha savaşın başında, *İslâm Mecmuası*'nın 19 Kasım 1914 tarihli nüshasında yayınlanan Karargâh-ı Umumi'nin ilk tebliğinde Rus hükûmetinin "kadim alışkanlıkları" gereği Kafkasya'daki muharebeler hakkında yanlış haberler neşrettikleri ifade edilmekte, buna karşılık Hükûmet-i Osmaniye ve müttefiklerinin bu gibi tedbirlere tenezzül etmeye ihtiyaçları olmadığı bildirilmektedir. Bkz. "Kafkasya'daki Muharebâtın Tarihçesi", C2S15. Mecmuanın 31 Aralık 1914 tarihli sayısında yayınlanan Osmanlı genelkurmayının Şark cephesindeki gelişmelerle ilgili resmi açıklamasında şu ibareye yer verilir: "İşte biz bu sûretle Rusların, ordu-yı Osmanî'nin kuvve-i maneviyesini kâmilen kırdıkları ve bir gece baskını ile azim zayiata uğratarak mağlup etmiş oldukları hakkında 17 ve 20 Kânûnuevvel 1914 tarihli teblîgat-ı resmiyelerini fiili bir tekzipte bulunuyoruz." Bkz. "İki Haftalık Cihat Haberleri", C2S18.

İslâm Mecmuası'nda yer verilen ve cephelerdeki gelişmelerin eksik, yanlış ya da çarpıtılmış biçimlerde aksettirildiği savaş haberleri de açıktır ki Osmanlı kamuoyunu manipüle etmeye matuftu. Örneğin Ocak 1915'te Osmanlı ordularının trajedilerine sahne olan Kafkas Cephesi'nden aktarılan haberlerde Kafkasya'da Osmanlı ordularının taarruza geçtiğinden, tard edilen düşman birliklerinden alınan ganimetlerden, kıtaatımız tarafından zaptedilen mevzilerden, düşmanın ricatinden, ele geçirilen esirlerden ve benzeri muvaffakiyetlerden söz edilmektedir.[82] Nisan 1915'te Çanakkale cephesinden gün gün aktarılan haberlerde de ordularımızın muvaffakiyetleri, düşman teşebbüslerinin ise sınırlı ve süreli başarıları olsa bile akim kalmaları anlatılmaktadır. İsabetsiz düşman atışlarına yahut düşman bombardımanlarının yol açtığı önemsiz zayiata karşılık düşürülen düşman uçağı, batırılan düşman denizaltısı, telef yahut esir edilen düşman askerleri zikredilmektedir.[83] Kendi kayıplarımız ise düşmanın muvaffakiyeti kabul edilmeksizin, olabildiğince sade, örtülü bir dille ifade edilmektedir.[84]

İslâm Mecmuası Osmanlı Devleti tebaası olmayan Müslüman toplulukların Osmanlı'nın yanında savaşa iştiraklerine dair bugün propaganda niteliği apaçık olan abartılı yayınlar yapmıştır. Örneğin kendi düşmanları İtalyanları bir tarafa bırakıp asıl İslâmiyet düşmanı olan İngilizlere karşı cihat ilan eden Senûsî "kardeşler"in Mısır'a doğru yürüdükleri ve yakın bir gelecekte Kahire'de Süveyş Kanalı'nı geçen Osmanlı orduları ile kucaklaşacakları haber verilmiştir. Yine bu bağlamda Osmanlı Devleti ile zaman zaman sorunlar yaşamış olan İmam Yahya, Emir ibn Reşid, Şeyh Haz'al, Mübarek es-Sabah, Seyyid İdris gibi Müslüman emirlerin de Şeyh Senûsî'nin izinde cihada iştirak edeceklerinin umulduğu yazılmıştır.[85] Aynı şekilde Caferî mezhebi müçtehitlerinin İslâm memleketlerini istila eden İngiliz, Fransız ve Ruslara karşı bütün Müslümanlarının cihat etmelerinin farz olduğunu bildiren fetva verdikleri ve İslâm âleminin büyük bir rüknünü teşkil eden Şiîlik âleminin bütün Müslüman milletlerin müşterek düşmanlarına karşı dinen hâl-i harpte bulundukları ilan edilmiştir.[86] Savaş haberleri arasında ilgi çeken propagandif bir husus da düşman birlikleri içerisindeki Müslüman unsurların saf değiştirip Osmanlı birliklerine katıldıkları iddiasıdır.[87]

İnkılâbın Siyaseti

İslâm Mecmuası'nın başat meselesi din ve dinin toplumsal işlevleri olsa bile dergide geç dönem Osmanlı münevverinin siyasi, ekonomik ve toplumsal düşünüşünün izlerini görmek müm-

82 "İki Haftalık Cihat Haberleri", C2S21.

83 "İki Haftalık Cihat Haberleri", C3S26.

84 Mesela savaşın henüz başında Çanakkale'de kıyıda demirli iken bir İngiliz denizaltısı tarafından batırılan ve mürettabatından yirmi beş asker ve subayın şehit olduğu Mesudiye zırhlısının akıbeti şu üç cümle ile "aktarılmıştır": "Eski kışla gemisi Mesudiye dün demirlediği mahalde su itmeye başlayarak karaya oturmuştur. Geminin bir kısmı su üstünde kalmıştır. Efrad kâmilen karaya çıkmıştır." Bkz. "İki Haftalık Cihat Haberleri", C2S17.

85 "Muhterem Senûsî Kardeşlerin Cihâd-ı Mukaddese İştirakleri", C2S15.

86 "Cihâd-ı Mukaddes ve Mezheb-i Caferî", C2S16.

87 Örneğin 26 Nisan 1915 tarihli resmi tebliğde Çanakkale cephesinde Kumkale civarında karaya çıktığı bildirilen Fransız kuvvetleri içindeki Müslüman askerlerden bir kısmının "bir fırsatla tarafımıza Müslüman kardeşlerine iltihak ettikleri" bildirilmiştir. Bkz. "İki Haftalık Cihat Haberleri", C3S26.

kündür. Bu siyasal anlamda liberal (geleneksel monarşi kurumlarına karşı) ama bir yandan da klasik liberalizme eleştiriler barındıran (dayanışmacı) bir düşünüştür.

Mecmuada dinin terakkiye mani olduğu eleştirilerine karşı İslâm dünyasının geri kalmışlığının sebebi olarak, asırlardan beri devam eden istibdat kâbusu gösterilir. İstibdat eleştirisi aslında devr-i sâbık eleştirisidir.[88] *İslâm Mecmuası*'na göre İslâm devletlerinin inkıraz sebebi ve Osmanlı Devleti'nin de bir ölüm kalım savaşı vermeye mecbur kalmasının nedeni mutlakiyetçilik, hastalığın reçetesi ise meşrutiyettir. Meşruti bir din olarak İslâm, ilerlemeye mâni olmadığı gibi, bilakis terakkiyi emretmekte ve bir milletin ilerlemesi için şura gibi meşruti usul ve esasları içermektedir.[89] Hazret-i Peygamber'in müsâvatçı bir model olduğu öne sürülmektedir. Yalnız Müslümanlar arasında değil, bütün insanlar arasında, Müslüman ve gayrimüslimler arasında da müsâvat örneklerini ortaya koyduğu savunulmaktadır. İnsanlar arasında tahakküm ve tagallübe karşı olmasından, ashabı arasında bir seçkin gibi davranmamasından, şahsi menfaatleri aklından bile geçirmediğinden, servet biriktirmediğinden, terekesinden, ashabının da bu yolu takip ettiğinden söz edilmektedir.[90]

İstibdat karşısında mecmua inkılâpçı bir tutumu yüceltir. Mecmuadaki yazılara bakıldığında siyasal bir muhafazakârlık güdülmediği, inkılâbın açıkça olumlu bir kavram olduğu görülür. İslâmiyet'in bir inkılâp, Hazret-i Muhammed'in bir inkılâpçı (ricâl-i inkılâp, âmil-i inkılâp) olarak tavsif edilmesi dikkat çekicidir.[91] İman inkılâpçı bir kuvvet olarak düşünülür. Mecmua yazarlarından Abdullatif Nevzat, dünyanın en büyük inkılâplarının iman mahsulü olduğunu, hayat ile en fazla râbıtalı, en inkılâpçı bir kuvvet olmak lazım geldiğini savunur.[92] Öte yandan İslâm âleminde görülen inhitatın savaşlarla birlikte ihtilallerin sonucu olarak değerlendirilmesi de enteresandır. Öyle anlaşılıyor ki inkılâp kavramına yüklenen olumlu anlamların tersine ihtilal kavramı ayrılıkçı isyanlara yahut ayaklanmalara karşılık geliyordu ki bu ayrım ihtilaller çağında pek çok Osmanlı münevverinin iştirak ettiği bir tutumdur.[93]

Din ve devlet işlerinin ayrılması problemi mecmua yazarlarının kafa yordukları meselelerin başında gelmektedir. Bu meselede İslâm ve Hıristiyanlık arasında ortaya çıktıkları içtimai muhitlerin farkından kaynaklanan temel bir farklılık sözkonusudur. Hıristiyanlık kuvvetli bir devlete mahkûm bir cemaat içinde zuhur etmiştir. Buna mukabil İslâmiyet devlet teşkilatına sahip olmamakla beraber bir devlet kurma istidadı olan hür bir kavimde yükselmiştir. Dolayısıyla din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılığı hususunda bu iki din farklı modeller ortaya koymuştur. İslâm'ın Hıristiyanlık'tan farklı olarak din ve devleti başka başka görmemesi onun bir kusuru olarak görülmüşse de *İslâm Mecmuası* bunun bir fazilet olduğu iddiasındadır. Zira

88 İzmir mebusu Seyyid Bey halkın din konusundaki cehalet ve taklitçiliğinde, ciddi sûrette irşad edilmemiş oluşunda istibdadın (devr-i sabıkın) büyük dahli olduğunu yazar. Seyyid, "İçtihat ve Taklit", C1S5.

89 İlginçtir ki Musa Kâzım Efendi'nin zikrettiği İslâm'ın bu esasları içerisinde şura ve hürriyet adaletten önce zikredilmektedir. Dahası Musa Kâzım adalet kavramının peşi sıra müsâvatı da esâsât-ı İslâmiye'den biri olarak kaydeder. Musa Kâzım, "İslâm ve Terakki 1", C1 S1.

90 Hz. Ebû Bekir'den nakledilen şu söz anlamlıdır: "Sizin zayıfınız benim yanımda kavidir. Zira onun hakkını alırım. Kaviniz ise benim nezdimde zayıftır. Çünkü ondan başkasının hakkını alırım." Bkz. Musa Kâzım, "İslâm ve Terakki", C1S2.

91 "Avrupalılar Nazarında İslâmiyet", C1S12.

92 Abdullatif Nevzad, "*İslâm Mecmuası*'nın Şiârı Huzurunda 1", C1S6.

93 İzmir Mebusu Seyyid, "İçtihat ve Taklit", C1S4.

Hıristiyanlık dünyevi hükümeti dinin dışında addetmiş ama bu dünyada dünyevi olmayan bir de semâvi hükûmet tesis etmiş; böylece ruhani ve cismânî hükûmetler arasında bir ikilik vücuda getirmişti.[94]

İslâm'da böyle bir ruhani hükümet tanınmaz. *İslâm Mecmuası*'nda iftâ ile kazânın birleştirilmesi eleştirilir. Umûr-ı diyâniye ile umur-ı kazâiyenin birbirinden ayrılması ve bağımsız nezâretlere devredilmesi savunulur. Ziya Gökalp diyanet ve kazânın ayrı ayrı gayelere matuf olduklarını dolayısıyla birbirlerinden ayrılmaları lazım geldiğini öne sürer. Ona göre bir işin din ve diyanete bakan yönü mukaddes olduğu için oraya idare-i maslahat, uyuşma ve anlaşmaya yatkınlık, hilecilik gibi dünyevi tedbirler giremez. Bir işin kazâi boyutu ise ekonomik, sıhhi, fennî, birçok dünyevi gereklilere tâbidir. Nitekim diyâneten câiz olmayan bazı işler kazâen câiz olabilmektedir.[95]

Halim Sabit'in teşrî yetkisinin din adamlarında değil hükümette olması gerektiğine dair İslâm tarihinden örneklere yer verdiği seri yazıları bu bağlamda önemlidir. Osmanlı tarihinin ilk evrelerinde padişahların kanun yaptıkları ancak zamanla teşrî salâhiyetinin yeniden âlimlerin eline geçtiğini iddia eden Halim Sabit, bu perspektiften hareketle, dini dünyevi işlerden tasfiye ettiği gerekçesi ile Tanzimat'ı olumlar. Ona göre devlet teşrî yetkisini tamamıyla eline almazsa yaşayamazdı. Tanzimat'ın hukuku dinden ayırması, dinin de manevileşmesi ve teâlîsi anlamına gelecekti.[96] Halim Sabit bir başka yazısında teşrî-i dinî ile teşrî-i hukukinin tekâmül neticesi birbirinden ayrılmış olduğunu ve Meşîhat-ı İslâmiye'nin yetki alanındaki teşrîin sırf dinî olduğunu öne sürer.[97] Ona göre dinî vazifeler, dinî olmayanlardan ayrılıp, sırf dinî olanlar Meşîhat'a, hukuki ve ilmî olanlar da Adliye ve Maârif Nezâretlerine bırakılmalıydı.[98]

Bu çerçevede *İslâm Mecmuası*'nda Kasım 1915 gibi erken bir tarihte yayınlanan ve adeta Mart 1924'ü haber veren imzasız bir yazıya dikkat çekmeliyiz. Söz konusu yazıda vakıfların muhtâriyetinin İslâm öncesi siyasi teşkilatın bir ürünü olduğu, Evkaf Nezâreti'nin teşekkülünden evvel her vakıf dairesinin bir aşiret mahiyetinde olduğu, vakıf mütevellisinin aşiret şeyhi, vakıfnâmenin de aşiretin özel hukuku mesabesinde olduğu, İslâmiyet'in bu aşiret teşkilatını kaldırıp yerine İslâm devletinin vahdetini vaz ettiği, aşiret reislerinin velâyet-i hâssaları yerine emîrü'l-müminînin velâyet-i âmmesini ikame ettiği gibi tezler işlenmiştir. Makalenin yazarına göre "eski aşiret teşkilatı ulûhiyetteki şerikleriyle değilse bile kâh vakıf şeklinde, kâh velâyet-i hâssa suretinde fakat bu defa eskisi gibi değil, şeriat perdesine bürünerek" meydana

94 "İslâmiyet ve Asrî Medeniyet", C5S51.

95 Gökalp buna faiz almanın diyâneten câiz olmadığı halde kazâen vâki olduğu; mürûr-ı zamandan dolayı kazâen dava hakkı düşerse de diyâneten bu hakkın hak sâkıt olmadığı; hülle diyâneten câiz olmadığı halde kazâen câiz olduğu gibi bir dizi örnekle izah eder. Ziya Gökalp, "Diyânet ve Kazâ", C3S35.

96 Ne var ki Adliye ve Maârif Nezâretlerini ihdas edip yeni mahkemelerle yeni okullar tesis etmesi, buna karşılık Fetvâhâne'nin yetkilerini din işleri ile sınırlamaması ikili bir düzen yarattığı için Tanzimat başarılı olamadı. Bkz. Halim Sabit, "İcmâ / Osmanlılar ve Teşrî Salâhiyeti", C3S27.

97 Halim Sabit, "Velâyet-i Diniye / Teşrî-i Dinî Heyeti – İcmâ ve İftâ", C3S28.

98 Bu Meşîhat makamının yetkisi ve uzmanlığı hâricinde olan beyhûde meşguliyetlerden kurtulması anlamına geleceği için asıl vazifesini hakkıyla yapabilmesine, dinin yükselmesi uğrunda çalışabilmesine imkân verirdi. Şu halde bütün adli müesseseleri bünyesinde toplaması gerektiği halde buna tam anlamıyla muvaffak olamamış olan Adliye Nezâreti de daha etkin iş görebilirdi. Bkz. Halim Sabit, "Velâyet-i Diniye / Meşîhat-ı İslâmiye Teşkilâtı", C3S30.

çıkabilmiştir. Emevi ve Abbasi halifelerinin ihmal yahut tercihleri yüzünden siyasi teşkilatta kurulan tevhid ne yazık ki dinî teşkilatta gerçekleştirilememiştir. Bu alanda merkeziyetsizlik, çokbaşlılık ve yazarın ifadesiyle "şirk" hâlâ devam etmektedir. Merkeziyete mâlik bir ümmet teşkilatı mevcut olmadığı için dinî müesseseleri kuranlar vakıflarına hususi meşrûtun-lehler tayin etmek zorunda kalmışlardı. Oysa artık umumi bir meşrûtun-leh olarak "ümmetin ihtiyacât-ı diniyesine vakfediyorum" demekle iktifâ edebilirlerdi. Evkaf Nezâreti'nin kurulması hususi vakıfnâmeler yerine umumi bir vakıfnâme ikâme ederek tevhid-i teşkilat vecibesini yerine getirmişti.[99]

İslâm Mecmuası'nın sözü edilen "liberal" ve "laik" meşrutiyetçi fikirleri klasik liberalizm eleştirileri ile bir arada dillendirilir. Liberal terminoloji özenle modifiye edilir. Örneğin dergi yazarlarından Musa Kâzım Efendi İslâm'ın esaslarından birinin hürriyet olduğunu yazarken kavramı liberal içeriğinden olabildiğince uzaklaştırmaya çalışmıştır.[100] Dergide fert ve cemiyet tartışmalarına ferdiyet eleştirileri ile katkı verilir, toplumcu bir yaklaşım savunulur.[101]

Yukarıda da ifade edildiği gibi eleştirilen siyasal liberalizmdir, iktisat sözkonusu olduğunda liberal yaklaşımlar pekâlâ pragmatik gerekçelerle benimsenebilmektedir. Örneğin Ahmed Muhiddin Bey "Biz memleketimizde 'büyük mülkiyet' üzerine istinat eden ziraat, mütekâsif ziraat olmasını isteriz" diye yazmaktadır. Bunun mümkün olabilmesi de "azim sermayeler", "doğrudan doğruya zirai faaliyetlere girişecek ikrâzât müesseseleri ve büyük ziraat şirketleri"-nin varlığına bağlıdır.[102]

İslâm Mecmuası'nda ifadesini bulan siyasi görüşlerden biri de Türkçülüktür. Bu en azından başlangıçta utangaç bir Türkçülüktür. Ziya Gökalp'in *Kızılelma* kitabı ile ilgili dergide çıkan uzun bir tanıtım yazısı Türklüğü ümmetin büyük bir unsuru olarak takdim eder. Aslolanın "İttihâd-ı İslâm", Hıristiyanlığa karşı bir "İslâm beynelmileliyeti" olduğu dile getirildikten sonra milli inkişâfın aynı zamanda dinî bir vazife olduğu vurgulanır: "Müslüman olan yüz milyonluk Türk milletini uyandırmak, birleştirmek İttihâd-ı İslâm yani İslâm beynelmileliyeti için en büyük bir hizmettir." Türklük cereyanı ittihâd-ı İslâm hareketinin en canlı bir püknü olarak tanımlanır. Bu tabiri câizse yalnızca Türkler için bir Türkçülük değildir, bütün İslâm âlemi lehine bir Türkçülüktür.[103] Bir yandan da Türkler üzerindeki Arap ve Fars edebi velâyetine tepki

99 Vakıflar ümmetin dinî ihtiyaçlarına cevap verdiği için idaresinin velâyet-i diniye merkezine bırakılması tabii idi. Fakat neşr-i maârif ve müsbet ilimlerle meşgul olunan medreseler tesisi artık Maârif Nezâreti'nin görevi olduğundan evkaf idaresindeki ilmi müesseseler Maârif Nezâreti'ne verilmeliydi. Bkz. "Evkâf-ı Hâssanın Vakf-ı Âm Haline İfrâğı", C4S39.

100 "Din-i İslâm'ın hürriyet kelimesinden maksadı insaniyetin bâis-i felaketi, medeniyetin en müthiş afeti olan hayvanî bir hürriyet olmayıp insaniyet ve medeniyetin sebeb-i tekemmül ve teâlîsi olan ulvi bir hürriyettir." Bkz. Musa Kâzım, "İslâm ve Terakki 1", C1 S1.

101 "Fert, cemaatten mülhem olmadıkça, ahlâki bir lakaydi içindedir; onun ihtimamı yalnız 'ölümden kaçmak', 'hazzı aramak' hususlarına müteveccihtir." Ziya Gökalp, "Dinin İçtimai Hizmetleri 3: Müspet Ayinler", C4S37. Gökalp ferde karşı şahsiyeti öne çıkarır. Şahsiyeti meydana getiren ise lisanı, edebiyatı, ananeleri, ilim ve fenleri, hukuk ve ahlâkı ile cemiyettir. Ziya Gökalp'in "Yasaya Doğru" başlıklı şiirinde bireyci, liberal dünyanın adeta "panzehiri" mısralar birbirini takip eder: "Benim hakkım, menfaatim, arzum yok… / Vazifem var; başka şeye lüzum yok!" Bkz. Ziya Gökalp, "Yasaya Doğru", C2S21.

102 Ahmed Muhiddin, "Milli İktisat", C4S37.

103 "Türk milleti tabii kuvvet ve miknetini kazanırsa artık dünyada ne Arap, ne Fars, ne Berberî hiçbir Müslüman esir kalmaz, istiklal ve hâkimiyete nail olur." Ve öyle anlaşılıyor ki bu kimi Müslümanlara rağmen bir

gösteren kültürel ve edebi bir Türkçülüktür. Milletin öz diliyle, milletin söylediği gibi söyleyen bir edebiyat; yerli ve milli bir edebiyat istemektedir.[104]Anaların beşik sallarken söyleyebileceği bir ninni bile bırakmamış, bir aile şiiri, bir mektep şarkısı, bir tarla türküsü bile bırakmamış, "yâd ellerin papağanları" olmuş münevver ve ediplere kızgınlık duymaktadır.

Milli İktisat

İslâm Mecmuası'ndaki yazılar İkinci Meşrutiyet'te iktisadın artık öncelikli bir mesele olarak görülmeye başlandığını göstermektedir. Artık sorunun öncelikle askeri, siyasi, teknik vs. değil iktisadi olduğu düşünülmektedir. Zayıflığın öncelikle iktisadi bir zayıflık olduğu anlaşılmış durumdadır. Mecmua yazarlarından M. Şemseddin kıyametin başlarına kopma nedeninin Müslümanların "amelsiz, servetsiz, ticaretsiz, ittihatsız" yaşamaları olduğunu düşünmektedir. Müslümanlar ancak ilim ve irfan öğrenir, ticaret hayatına atılır, servet toplamaya gayret eder ve birlik olurlarsa bu kıyametin önüne geçebileceklerdir.[105]

Mecmuanın diğer yazarlarından da çalışmaya övgüler okuruz. Bu yazılarda İslâm dünyasının tevekkülü bir nevi miskinlik olarak yanlış anladığı öne sürülür. Atasözlerine ve deyimlere kadar sinen bir yanlış anlamadır bu. Hastalıklarımızın devası ise sa'y yani çalışmadır. Avrupa'daki terakki Hıristiyanlık dininin değil, çalışma dininin bir neticesidir. Bizdeki "bir lokma, bir hırka" zihniyetinin garptaki karşılığının "Vakit nakittir." olmasına hayıflanılır. İslâm âleminin terk etmesi icap eden "teşebbüssüz tevekkül"dür.[106]

Milli iktisat meselesi İkinci Meşrutiyet yıllarının davasıdır. Buna göre Türkiye sadece bir ziraat memleketi olarak kalamaz, endüstriyel ve ticari sahalarda da gelişmesi gerekmektedir. Bunun için hem devletin ekonomiye bizzat müdahil olması hem de küçük birikimlerin bir araya gelerek kooperatifler, bankalar, şirketler, sendikalar kurması ve böylece büyük sermaye ve teşebbüs eksikliğini telafi etmesi icap etmektedir.

Konu ile ilgili *İslâm Mecmuası*'ndaki ilk kapsamlı ve dikkate değer makale Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girişinden kısa bir süre sonra 25 Şubat 1915 tarihinde Tekin Alp imzası ile çıkmıştır. Tekin Alp yazısında savaş sonrasında büyük ve müstakil bir Türkiye'nin (Osmanlı demiyor) meydana atılacağını ve "yeni" Türkiye'nin şevket ve azametinin topraklarını büyüklüğünden değil "belki kendini toplamasından" neşet edeceğini yazmıştır. Türkiye'nin muharebeden sonra karşısında bulunabileceği yegâne tehlike iktisadi esarettir. Tam bağımsızlıktan sonraki hedef iktisaden yükselmek ve memleketin iktisadi kaynaklarından azami istifadeyi temin etmektir. Bunun için hükümetin iyi idaresi ya da milletin fertlerinin fedakârlık göstermesi yeterli değildir. İktisaden yükselmenin yolu başlı başına bir ilim mevzûudur ve

Türkçülüktür: "Yazık Türk milletinin milli ve dinî maksadını sezmeyen gafillere…" Bkz. ع., "Kızılelma Kitabına Dair!...", C2S17.

104 "Bir şiir istiyorum. Arab'ın (Kifâ nebki) şiiri gibi, Acem'in (Ey sârebân) şiiri gibi güzel, pürüzsüz, nazlı, sokulgan bir şiir. Ama benim dilimle söyleyen, benim gözümle ağlayan bir şiir… Bana kendi gözyaşlarım kadar yakın, o kadar saf; anamın gözyaşları kadar şüphesiz ve samimi, benim yüreğimden kopmuş, benim kanımdan damlamış bir şiir…" Bkz. Ispartalı Hakkı, "Köyümden Geliyorum", C4S47.

105 M. Şemseddin, "Müslümanlık Âleminde İntibah Emâreleri", C1S1.

106 Reşid Galib, "Kayd u Tevekkül", C1S9.

bu ilim yani milletlerin kalkınmasını temin edecek iktisadi yöntem her millet için başkadır. Evrensel iktisadi ilkelerle birlikte her millete mahsus bu iktisadi prensiplerin tayini ile vazifeli milli iktisatçılar artık bir milletin en büyük kahramanları arasında sayılmaktadır. Örneğin "İktisadi Bismarck" diye yâd edilen Alman milli iktisatçı Friedrich List, Almanların Bismarck ile beraber en saygın bir milli kahramanıdır. Almanya siyasi kudret ve azametini nasıl Bismarck'a borçlu ise, iktisadi güç ve büyüklüğünü de List'e borçludur. [107] Tekin Alp bir Türk List'i arayışındadır.

Mecmuadaki iktisadi yazılar bir manada kendi iktisadi faaliyetimizi tanıma çabasıdır: Türkiye bir zirai memleket, Türkler ziraatçı bir millet midir? On dokuzuncu yüzyıl liberal iktisadının milletlerarası iktisadi işbölümü anlayışı ne ölçüde geçerliliğini korumaktadır? Mecmua yazarlarından Ahmed Muhiddin hâkim iktisadi faaliyetin orta ve kuzey Asya Türklerinde çobanlık, Rusya Türklerinde ziraat-ticaret, Küçük Asya Türklerinde ise ziraat olduğunu öne sürer. Ona göre Osmanlı Türkleri bir geçiş devresinin başındadır. Mevcut halde Osmanlı Türklerinde ziraat milli iktisadın hâkim unsurudur. Osmanlı şehirleri ticari veya sınai birer merkez olmaktan ziyade zirai mahiyetini muhafaza eden "büyük köyler"dir. Ahmed Muhiddin bu gerçeği kabul eder ama bunun bir mahkûmiyet olmadığının da altını çizer. Ona göre sınai milletler nasıl bir milli ziraata mâlik olmak için çalışıyorlarsa, Osmanlılar da zirai sınai bir millet olma iradesi ortaya koymalıdırlar.[108]

Ahmed Muhiddin milli servet ile milli sermaye arasında bir ayrım yapar. Ona göre Osmanlı'da eksik olan milli servet değil, kurumları ile bir üretim faktörü olabilecek servet, yani milli sermayedir. İktisadi tarihimizin hiçbir devrinde milli servet milli sermayeye dönüşememiştir. Uzun Osmanlı asırlarında refahın kaynağı ganimet iktisadıydı. Bu devirde yalnızca her türlü teşkilattan mahrum olan zirai servet kullanılmaktaydı, sanayi ve başka büyük teşebbüsler için gerekli olan bir milli sermayenin teşekkülü mümkün olmamıştı.[109]

İslâm Mecmuası'nda milli sermaye övgüsüne yabancı sermaye eleştirisi de eşlik eder. Yabancı sermayenin yabancıların iktisadi hayatımıza nüfuz etmeleri anlamına geldiği öne sürülür.[110]

Milli iktisat fikrinin bayrağı iktisaden kendi kendine yeterliliktir. Ahmed Muhiddin şöyle yazar: "Bugün şahidi olduğumuz beynelmilel hadiseler her milletin –her hususta- kendine elverecek bir halde olması esasının ne kadar musîb olduğunu umuma teslim ettirmiştir."[111] Burada kastedilen Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı iktisadi şartlardır. On dokuzuncu yüzyılın

107 "Bugün denilebilir ki siyasiyâtta Türklerin Bismarckları kahramanları eksik değildir. Fakat maatteessüf milli iktisatçıları, Friedrich Listleri hiç yoktur. İşte muharebeyi kazanacak olan Türklerin en büyük gayesi milli bir iktisat vücuda getirmekten, milli iktisatçılar yetiştirmekten ibaret olmalıdır." Bkz. Tekin Alp, "Milli İktisat", C2S22.

108 Ahmed Muhiddin, "Dahilî İstîmar", C5S50, C5S51.

109 Ahmed Muhiddin, "Milli Sermaye - Milli Sermaye Teşkilatı", C3S33.

110 "Bugüne kadar geçirdiğimiz acı tecrübeler bize pek sarih bir sûrette anlattı ki hayatını ecnebi sermayesinden alan müesseseler ve teşebbüslerin bize hayrı ve bizimle alakası yoktur; ve yine pek güzel biliyoruz ki bunlar millî sermaye ile vücuda gelmezse "millî iktisat" bî-mânâ bir sözden ibaret kalır. Şu halde biz artık ecnebi sermayesine millî iktisadın kapılarını kapamaya bakmalı, bugünün feyizli ve galeyanlı intibahını, millî iktisadımızın en yeni hareketlerini ecnebi sermayesinin esaretine tevdî etmemeliyiz." Bkz. Ahmed Muhiddin, "Milli Sermaye- Milli Sermaye Teşkilatı", C3S36.

111 Ahmed Muhiddin, "Milli İktisat", C4S37.

liberal ekonomik düzeni sona ermiş, uluslararası ticaret ağır darbe almış, denizler başta olmak üzere ticaret yollarının güvenliği sağlanamaz ve müttefik ülkeler arasında bile serbestçe mal dolaşımı temin edilemez olmuştur. Milletler arası iktisadi işbölümü fikri her milletin iktisaden kendi kendine yeterliliği fikrine yerini bırakmıştır. Yine Ahmed Muhiddin bir başka yazısında şöyle der: "Beynelmilel taksim-i a'male istinat eden beynelmilel (iktisadi tesanüte) fazla bir kıymet vermenin, derin ve nâmütenâhî bir itimat göstermenin ne kadar tehlikeli ve yanlış olduğunu bugün önümüzde cereyan eden vakalar pek elim bir surette ispat etmektedir."[112] Ona göre her milletin çevresinde olup bitenlerden bağımsız olarak her hususta daima kendi kendine yeterli bir halde olması lazımdır.

İslâm Mecmuası'ndaki iktisadi diyebileceğimiz yazılarda bireysel planda israf eleştirilir ve tasarruf özendirilir. Başka İslâm memleketlerinde, düğünlerde ve sünnet cemiyetlerinde sarf edilen paraların İslâm âleminin serveti olarak görüldüğüne dikkat çekilir. Örneğin Türkistan'da önde gelen ailelerin oldukça sade sünnet cemiyetleri tertip ederek tasarruf edilen miktarı hayır cemiyetlerine ve mekteplere vermeye başlamaları övgüyle anılır.[113] Türkistan'da, bazı zenginlerin bir araya gelip Andican şehrinde "İttifâk-ı Müslimîn" adıyla büyük bir ticaret şirketi tesis etmeleri takdirle karşılanır ve bu teşebbüsün bütün Müslümanlar için örnek olması temenni edilir.[114] Ufa'da köylü Müslüman bir genç hanımın ticaret sahasında başarı göstermesi, Bakü'de Müslümanlar tarafından bir banka kurulması,[115] Afganistan'da mevcut şose yollarının tamiri ve yeni şose yollarının inşası, Kâbil şehrinin elektrikle aydınlatılması ve orada mevcut askeri fabrikalara elektrik verilmesi çalışmaları,[116] Buhara'da sazlıkları kurutmak için dört yüz bin ruble tahsis edilmesi[117] gibi iktisadi kalkınma haber ve emarelerine alkış tutulur.

Kadın Meselesi

İslâm Mecmuası'nın toplum görüşünün önemli bir unsuru da kadındır. Yeni toplum yeni bir kadınlık telakkisi ile ortaya çıkacaktır. Bu ilhamını dünyada yükselen kadın hareketinden alan bir söylem değildir. Kadın meselesi bahis mevzûu olduğunda *İslâm Mecmuası* yazarları, kadın olun erkek olsun, oldukça muhafazakâr ve artan taleplere karşı savunmacı bir dil kullanmışlardır.

İslâm Mecmuası'nda kadın konusuna değinen yazılarda eski dinler ve medeniyetlerde kadınlığın vaziyetinin pek kötü olduğu, Yunanlıların kadınları yalnız ev işlerini yürütmek ve türün devamını sağlamakla vazifeli sefil mahlûklar olarak gördüğü, Sparta'da doğurganlığı yüksek kadınların kocalarından başka erkeklerle de münasebette bulunmaya zorlandığı, Hind, Çin, Roma kanunlarında kadınlar hakkında pek fena hükümler verildiği, çeşitli milletlerin atasözlerinde kadınların aşağılandığı, Arapların kız çocuklarını diri diri toprağa gömdükleri, İranlı-

112 Ahmed Muhiddin, "Dahilî İstîmar", C5S5.0
113 "Türkistan: Sünnet Düğünlerine Karşı", C1S7.
114 "İttifâk-ı Müslimîn Ticaret Şirketi", C1S10.
115 "Becerikli Müslüman Kadını", C1S2.
116 "Afganistan'da Âsâr-ı Terakki ve Umran", C1S7.
117 "Buhara'da İmârât", C1S10.

ların kadına hiss-i şehvânîyi teskine memur bir mahlûk nazarıyla baktıkları vs. tezler öne sürülmüştür. Bunlara mukabil İslâmiyet, beşeriyet kadını en amansız hükümler altında ezerken zuhur etmiş ve kadını layık olduğu yüksek mertebeye çıkarmıştır.[118] Dergide İslâm'ın kadına hak ettiği değeri verdiği, onun hukukunu koruduğu, kadınlığın ve analığın şeref ve faziletini vurguladığı, Hz. Peygamber'in kadınlara güzel muamelede bulunulmasını emir ve vasiyet ettiği yolunda bilgi ve kanaatler dillendirilmektedir. Gerek İslâm tarihinde, gerekse de Osmanlı toplumunda kadının saygın bir mevkii olduğu gösterilmeye çalışılmaktadır.[119]

Bütün bunlar Batı'da yükselen "nisaiyyûn"luğa yani feminizme karşı "cevap"lardır. Öte yandan bu yazıların alt metinlerinde ve pratikte kadını vatandaş kılmak arzusu görülmektedir. Toplumsal mesuliyetini yüklenmesi beklenen bir kadındır söz konusu edilen. Bir Müslüman kadının İslâm'ın hüküm sürdüğü devirlerde sahip olduğu hak ve özgürlükler zikredilirken (hiçbir hürmetsizliğe mâruz kalmaksızın serbestçe sokağa çıkıp işlerini görmeleri, evlerinin ihtiyaçlarını tedarik edebilmeleri, erkeklerle temasta bulunabilmeleri gibi) aynı zamanda onların yükümlülükleri de olduğu hatırlatılmaktadır.[120]

İslâm Mecmuası'nda kadın meselesi çoğunlukla erkeklerin meselesidir ama konu ile ilgili yazmış kadın yazarlar da vardır. F. N. ve Fevziye Abdürreşid imzalı yazılara baktığımızda bunların oldukça çekingen ve kadın meselesinde en az refikleri kadar "muhafazakâr" olduklarını görürüz. Fevziye Abdürreşid'in yazısı dünyada yükselen kadın hareketine yine kadın ağzından bir tepkidir. Yazar, "kadınlık meselesiyle uğraşanlar"ı "kadınlık meselesi"nin önüne koymuş ve bunlara "erkeklerden ziyade namuslu Türk hanımlarının iştirak etmeyecekleri"ni öne sürmüştür. Yazarın gayesi kadın meselesini "süslü zengin kadınların behîmî tasavvurlarından" kurtarmaktır. Fevziye Abdürreşid'e göre kadın hürriyeti "erkek egemenliğinden kurtulmak masalı" değildir. Kadın hareketi aileyi kadınlar için "en kötü sömürünün ve görünmezleştirmenin merkezi" olarak görürken Fevziye Abdürreşid nazarında ise aile hayatı kadınların hayatın zulmetinden kendilerini koruyabilecekleri yegâne ruhani bir melcedir.[121] Fevziye Abdürreşid kadınlara, diyelim Ziya Gökalp'in topluma baktığı gibi bakmaktadır. Kadın meselesini bir haklar meselesi olmaktan çok bir vazifeler meselesi olarak telakki etmektedir.

118 M. Şemseddin, "İslâm'da Kadının Mevki-i İçtimaiyesi", C1S5; "İslâm'da Kadının Mevki-i İçtimaiyesi 2", C1S6;

119 Rızaeddin Fahreddin'in İbn Teymiyye biyografisinde ailede yetişen kadın âlimlerden ve bunların evsafından tekrarla söz etmesi anlamlıdır. İbn Teymiyye'nin annesi Sitti Naim binti Abdus El-Harraniye, amcası Fahreddin Ebû Abdullah'ın kızı ve "yakın babası"nın zevcesi Ümmü'l-Bedr, kardeşi Abdullah Şerefüddin bin Abdülhalim Şehâbeddin'in kızı Zeynep tahsil ettikleri, icazet aldıkları, şöhret buldukları ilimler ile zikredilirler. Bursalı Mehmed Tahir Bey de Osmanlı'da yazılmış kadınlığa dair eserlerin bir bibliyografyasını yapmaya girişmiştir. "Müslüman Kadınlarının Mevki-i İçtimaiyesine ve Terâcim-i Ahvâline Dair Âsâr-ı İslâmiye" başlıklı bu listede 13 Arapça, 9 Türkçe, 2 Farsça eser yer almaktadır. Eserlerin çoğu Mısır'da, önemli bir kısmı İstanbul'da, birer tanesi de İran, Hind, Beyrut ve Paris'te basılmıştır. Müellifler arasında Fatma Aliye, Prenses Kadriye Hüseyin, Zeynep Fevvâz bint Ali gibi kadın yazarlar da bulunduğu dikkat çekmektedir. Eserlerin çoğu hukuk-fıkıh nazarından kadın meselesi üzerinde durmaktadır. Fetva kitaplarının yanısıra çok eşlilik meselesi üzerine eserler dikkat çekmektedir. Bir diğer kategori de meşhur kadınları anlatan eserlerdir. Bkz. Bursalı Mehmed Tahir, "Nisâiyâta Ait Eserler", C1S5.

120 "İslâm kadınları, mücahidîn ile beraber harbe bile giderlerdi. Bugünkü Hilâl-i Ahmer vezâifi o zamanlarda (mücahide)ler tarafından îfâ edilirdi." Bkz. M. Şemseddin, "İslâm'da Kadının Mevki-i İçtimaiyesi 3", C1S10

121 Kadınlarımız toplumumuzun şımartılmış çocukları mesabesindedirler, toplum onları ancak tatlı bir hayat sürme istidadında oyuncağa çevirmiştir. Lüzumundan fazla bahşolunan imtiyazlar kadınları yetersizleştirmektedir. Bkz. Fevziye Abdürreşid, "Kadın Meselesi", C5S53.

F. N. de bir kadın olarak söz hakkını, dertlerini söyleme hakkını “bu memleket mensubîninin öz anaları olduğumuzdan” diye gerekçelendirmiştir. Yani gayri ihtiyari olarak, satır aralarında “memleket mensubîninin” erkekler olduğunu teslim etmiştir! F. N.’nin kadınların kadınlık âlemine mahsus dertlerini ortalığa vaz etmelerini meşrulaştırmak için kullandığı diğer bir argüman Hz. Peygamber’in mümin kadınların talebi üzerine kadınlara vaaz ve nasihat için gün tahsis etmiş olmasıdır. F. N. bir kadın olarak yazma eylemini ve taleplerini meşrulaştırmak için kendisinin ve belki bütün Müslüman hemşire hanımların da hiçbir vakit Frenk kızı, kadını gibi düşünmediklerini yazmıştır.[122]

İslâm Mecmuası yazarları ileri Avrupa karşısındaki geriliğimizin sebeplerinden biri olarak kadınlarımızın durumunu görmektedirler. Başka milletler bizim aksimize nüfuslarının yarısını teşkil eden kadınlarından terakki yolunda istifade etmektedirler. Bu yüzden kadınların bilhassa iktisadi hayatta rol üstenmeleri zaruridir. Ne var ki bu talepler son derece çekingen bir dille ifade edilir. Osmanlı kadını Avrupa kadınları gibi olmak istememektedirler, “bize göre” çarelerin taraftarıdırlar.[123] Bu çareler de kadınlara mahsus meslekler, kadınlara mahsus okullar (Tıbbiye Dârülfünûnu), kadınlara mahsus işyerleri, kadınlara mahsus çarşılar vesairedir. Bu yazı özellikle de kadınların iktisadi hayata, çalışma hayatına katılımları çerçevesinde oldukça ses getirmiş, tartışmalara yol açmıştır.[124]

İslâm Mecmuası’nda kadın meselesinin görünümlerinden birisi de aile hukukunda dünyevileşmeyi savunan yazılardır. Bu çerçevede Mansûrîzâde Said’in taaddüd-i zevcatın yasaklanabileceğine dair seri yazıları önemlidir. Said, İslâm şeriatının bu konudaki tutumuna dair kabulleri iki kategoride toplamış ve bunlara radikal bir eleştiri getirmiştir. Birinci kategoridekilerin taaddüd-i zevcat üzerinden İslâm şeriatını yerdiklerini, ikinci kategoridekilerin ise İslâm’ı müdafaa etmek gayesi ile taaddüd-i zevcatın fayda ve faziletlerinden bahsettiklerini söylemiştir. Yazara göre bu kabullerin tamamı, birbirlerinin zıddı görünüyor olsalar da, İslâm’ın taaddüd-i zevcat hakkında belli bir hükmü iltizam ettiği fikrine dayanmaları bakımından benzerdirler. Oysa İslâm’ı müdafaa etmek üzere söylenmesi gereken “şeriat-ı İslâmiye’de taaddüd-i zevcat hakkında iltizam olunmuş bir hüküm” bulunmadığı, bunun “ulü’l-emrin emr ve men’ine tabi bir mesele” olduğu, İslâmiyet’in “taaddüd-i zevcatın men olunmasına katiyen mani bulunmadığı”dır. Said, Nisâ Sûresi 59. âyetteki ibarelerden hareketle, İslâm şeriatında hakkında emir ve yasak getirilmemiş olduğunu belirttiği taaddüd-i zevcatın “ulül-emr yani

122 “Hiçbir vakit çarşaflarımızı yırtıp, başlarımıza şapkalar geçirerek sokaklara dökülmek, balolara iştirak etmek, açılmak, saçılmak istediğimiz yok, bunlar hatırlarımızdan bile geçmiyor, biz bundan Allah azîmü’ş-şâna sığınırız…” F. N. “Müracaat Ediyorum”, C1S2.

123 “Şu halde bizim birimize karşı, onlar iki çalışıyorlar… Biz şark Müslüman kadınları, her hususta ananelerimize sadâkati âdet edinmiş olduğumuzdan her halde bu meseleyi de yabancılara benzemeye yeltenmeyerek sırf milletimizin çizdiği hudut dâhilinde halletmekliğimiz lazımdır.” Bkz. F. N. “Müracaat Ediyorum”, C1S2.

124 Derginin dördüncü sayısında Trabzonlu Hacı Kamil isimli bir tüccarın mektubuna yer verilmiştir. Hacı Kamil Efendi ticaret hayatı boyunca fikir ve yardımlarından istifade ettiği merhume eşini anlattığı bu mektubunda bu meseleler hakkında şer‘-i şerîfin nazarının ne olduğunu sormuştur. Mecmuanın uzun cevabı “Erkek, kadın Allahu teâlâ indinde hep müsâvîdir” diye başlamış ve Hazret-i Peygamber’in hayatından kadınların toplumsal ve iktisadi hayata katılımlarına ilişkin örneklere yer vermiştir. Bkz. Trabzonlu Hacı Kamil, “‘Müracaat Ediyorum’ Makalesi Münasebetiyle Sual”, C1S4.

hükûmet" tarafından tamamen yasaklanabileceği gibi, bazı kayıt ve şartlarla sınırlandırılabileceğini savunur.[125]

Mansûrîzâde'nin bu fikirleri dönemin basınında tartışmalara yol açmıştır. Özellikle Babanzâde Ahmed Naim *Sebîlürreşâd*'da Mansûrîzâde'nin yazılarına karşı reddiyeler kaleme almış, tartışmalara *Sebîlürreşâd* ve *İslâm Mecmuası*'nın diğer yazarları da müdahil olmuştur. *İslâm Mecmuası*'nın refiklerinde çıkan sert eleştiriler Mansûrîzâde Said'i yeniden yazmaya, sözlerine vuzuh kazandırmaya, bazı iddialarından da geri adım atmaya zorlamıştır. Said İslâm'da taaddüd-i zevcatın cevazının âyet ile kat'î bir hüküm olduğunu, bir Müslümanın bunu inkâr etmesinin tasavvur olunamayacağını yazmıştır. İslâmiyet'te taaddüd-i zevcatın cevazında şüphe olmadığını teslim ettikten sonra Said ulü'l-emrin bunu men etmeye salâhiyeti olduğundan da şüphe olunamayacağını savunmuştur.[126] Mansûrîzâde Said bir sonraki yazısında meseleyi daha genel bir usûl tartışmasına çevirmiş ve cevazın (yapılmasına izin verilme, yasak olmama, müsaade) şeriatın hükümlerinden olmadığını öne sürmüştür. Çünkü esasen bir şeyin cevazına dair hüküm şeriattan önce vardır: Şeriat o şeye dair hükmü değiştirmedi ve yeni bir hüküm koymadı ise o şeyin cevazı devam eder. Said iddiasında yalnız olmadığını, bazı Hanefi ve Şafiî fukahânın bu görüşünü paylaştıklarını öne sürse de bütün mezhep imamlarının ve fukahânın cevazın ahkâm-ı şeriattan olduğu kanaatinde müttefik olduğunu kabul eder. Bu içtihat ile Said'e göre bütün fiil ve hareketlerimiz şeriatın kapsama alanına sokulmuştur. Onun nazarında şeriat emirler ve yasakların toplamından ibaret sınırları belirli bir sahadır ve bu içtihat şeriatın hükümlerini bütün fiil ve hareketlerimize şamil kıldığından birçok şeylerin cevazı hakkında açık hükümler bulunmaması dolayısıyla şeriat her yeniliğe karşı önce ret ve inkâr ile mukabele etmektedir. Said bu akıl yürütmesiyle, cevaz ahkâm-ı şer'iyeden olmadığına göre, taaddüd-i zevcat, nikâh ve talâk gibi câiz olan şeyler hakkında hükûmetin kamu vicdanı ve çağın gereksinimlerini uyarınca hüküm ve kanunlar vaz edebileceği sonucuna varır.[127] Mansûrîzâde Said'e bu tartışmada refiki Şerefeddin Bey de destek verir. Ona göre câiz olan şeyleri dinin hükümleri arasında saymak yanlış bir telakkidir ve tarih ve coğrafya öğretiminin cevazının hilâfet makamına sorulması gibi gariplikler ve camilerin elektrikle aydınlatılmasına karşı çıkılması acayipliklere neden olmaktadır.[128]

Bütün bu tartışmaların pek kısa bir zaman sonra dinî ve toplumsal hayatta yürürlüğe girecek reformların zeminin hazırlamış olduğu anlaşılmaktadır.

Pedagojik Gündem

İslâm Mecmuası'nın ilk sayılarından itibaren pedagojik bir gündemi vardır. Öyle anlaşılıyor ki *İslâm Mecmuası*'nın hedef kitlelerinden biri de okul talebeleridir. Dergide "îdâdîler ve sultânîler için" ders notu mahiyetinde metinlere yer verilmesi bunun göstergesidir.[129]

125 "Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulü'l-emre de." Bkz. Mansûrîzâde Said, "Taaddüd-i Zevcat İslâmiyet'te Men Olunabilir", C1S8; Mansûrîzâde Said, "Taaddüd-i Zevcat Münasebetiyle", C1 S12…

126 Mansûrîzâde Mehmed Said, "Taaddüd-i Zevcat Münasebetiyle -Cevaba Cevap-", C1S9.

127 Mansûrîzâde Mehmed Said, "Cevazın Ahkâm-ı Şer'iyeden Olmadığına Dair", C1S10.

128 Şerefeddin, "Cevazın Ahkâm-ı Şer'iyeden Olmadığına Dair Makalesi Münasebetiyle", C1S12.

129 "Sultânî ve Îdâdîler İçin Felsefe Dersleri Mantık", C2S20.

Ziya Gökalp mecmuanın ilk sayısında terbiyede takip edilmesi lazım gelen gayeleri üç başlığa sığdırır: “Bizim için tam bir terbiye üç kısımdan mürekkeptir: Türk terbiyesi, İslâm terbiyesi, asır terbiyesi.” Gökalp, Tanzimat öncesinde çocuklara yalnız İslâm terbiyesi verildiği, Tanzimatçıların memlekete asır terbiyesini sokmaya çalıştıklarını, bu ikisinin çarpıştıklarını ve zamanla asır terbiyesi yerleşirken İslâm terbiyesinin kaybolmaya yüz tuttuğunu yazar. Telifçi bir filozof olan Gökalp için çözüm basittir: “Bu üç terbiye birbirinin muavin ve mükemmili olmakla mükelleftirler.”[130]

İslâm Mecmuası’ndaki çeşitli yazılarda Osmanlı eğitim sisteminin pratikteki problemleri tespit edilip çözüm yolları aranmaktadır. Dinî ilimlerin tedrisinde modern ilim anlayışının kabul edemeyeceği usullerin takip edildiği, akıl ve muhakemeye değil ezbere önem verildiği, münakaşa edilmediği, itirazların susturulduğu nev‘inden eleştiriler sıralanmaktadır.

İzmir mebusu Seyyid Bey başta geçim sıkıntısı olmak üzere medrese talebelerinin gayreti azaldığı için ders programlarına en muhtasar kitapların dâhil edildiğini ve bu yüzden elde bulunan mufassal eserlerin kütüphane raflarında unutulup kaldığından yakınmıştır. Ona göre tefsir, hadis, ahlâk ve tarih gibi en lüzumlu derslerin de programdan hariç tutulması eğitim usûlünü son derece verimsiz kılmıştır. Talebeler on, on beş senelik tahsil hayatlarının yarısını üstelik öğrenemeden Arapça ve mantık okumaya sarf etmektedirler. Seyyid Bey’e göre artık hem şer‘î ilimlerde hem de fen bilimlerinde mütebahhir, bütüncül bakabilen muktedir kimselerin yokluğu bu pedagojinin sonucudur.[131]

On dokuzuncu yüzyılın sonunda Müslüman aydınlar sömürge ve yarı-sömürge Müslüman topluluklarına dinî ve entelektüel reçeteler yazıyordu. *İslâm Mecmuası* da uzun vadede Müslüman toplumlarının kurtuluşunu eğitim faaliyetlerinde gördüğü için bu toplumlarda eğitime dair yapılan faaliyet ve atılımları sürekli gündeme getirmiştir.[132] İslâm dünyasından, Türk dünyasından eğitimde iyi örnekler aktarılmıştır. Mesela Buhara medreselerindeki teceddüt hareketlerinden sıkça söz edilmiştir. Bir başka örnekte evkafının zenginliğine karşılık kendisinden beklenen semereyi veremeyen Kırım Bahçesaray’daki Zincirli Medrese’nin talebelerinin ıslahat taleplerini müderrislere kabul ettirdikleri bildirilmiştir. Bu teceddüt hareketlerinin benzerlerini Osmanlı talebe-i ulûmunun da göstereceği umudunun beslendiği anlaşılmaktadır.[133] Medreselerde klasik ilimler yanında müfredata Batı dillerinin dâhil edilmesi olumlanmaktadır.[134] İslâm dünyasının çeşitli bölgelerinde yerel ulema ve eşrafın maârifin ilerlemesi için aldıkları inisiyatifler, erkek ve kızlar için mektepler ve pansiyonlar açılması, Türkçe, Rusça ve riyâzî ilimlerin de dinî ilimlerle birlikte okutulması, öğretmen yetiştirmeye öncelik

130 Gökalp, “İslâm Terbiyesinin Mahiyeti”, C1S1.

131 İzmir Mebusu Seyyid, “İçtihat ve Taklit”, C1S4.

132 İlk sayıda Hacıbay Ömer imzası ile yer verilen Türkistan izlenimleri içerisinde uzun uzadıya Kazak okullarının durumuna ilişkin ilk elden gözlemler aktarılmıştır. Kazak öğrencilerinin din bilgilerindeki seviyelerinin yanısıra hesap ve kitaplarının da pek iyi olması muharriri çok sevindirmiştir. Kazaklar arasında böyle mekteplerin çoğalması, zengin ve fakir bütün Kazakların okumak uğrunda varlarını yoklarını esirgememeleri yazar tarafında ümit verici bulunmakta ve adeta İslâm âleminin kalanına ümit verici bir müjde olarak tasvir edilmektedir. Bkz. Hacıbay Ömer, “İslâm Havâdisi – Türkistan-ı Çinî”, C1S1.

133 “Buhara’da Teceddüt Emareleri”, C1S2; “Bahçesaray Zincirli Medrese ve Talebe-i Ulûm”, C1S8.

134 “Türkistan Medreselerinde Rusça”, C1S10.

verilmesi, münevver ve mütefekkirleri bir araya getirecek kulüpler tesis edilmesi, siyasi ve ilmi mecmualar yayınlanması[135] gibi haberler İslâm dünyasının başka yerlerinde görülen iyi örneklerin model alındığını yahut örnek gösterildiğini düşündürmektedir.

Osmanlı coğrafyası dışındaki İslâm memleketlerinde Müslüman öğrencilerin yabancı dil becerilerinin gelişmesi, kız talebelerin sayılarının artması gibi haberler de son derece olumlu karşılanmıştır.[136] Bu faaliyetleri yürüten resmi, yarı resmi ve sivil kuruluşlar övgülerle tanıtılmıştır. Örneğin Hindistan Cemiyet-i Hayriye-i İslâmiyesi'nin maârif faaliyetleri uzun uzun anlatılmış, yeni açılan medreseler, hayat mektepleri, ders programları hakkında bilgiler verilmiştir.[137] Eğitim faaliyetlerine paralel olarak başka entelektüel faaliyetlere, diyelim yayın çalışmalarına, kütüphaneler açılmasına vs. alaka gösterilmiştir.[138]

Tarih Görüşü

İslâm Mecmuası'nın hem yarı-akademik ve hem de popüler bir yayın olmaya çalışması ile ilgili olarak birbirinden ayrı iki tarih telakkisini, akademik ve popüler, bir arada barındırdığı söylenebilir.

Ziya Gökalp'in yazılarında on dokuzuncu yüzyıl sosyologlarının tarih yazımına (ve felsefeye) eleştirilerinin izleri görülmektedir. Gökalp için tarih ve felsefenin toplum görüşü iki ucu temsil eder. Felsefe nazarında toplumsal yapılar insani cemiyetin sadece birtakım safhaları, belli zaman ve mekânlara mahsus tecellileridir. Asıl olan insaniyettir, içtimai tekâmül insani tekâmülden ibarettir. Tarihçilerin hilâfına olarak, filozoflara göre ise, bütün cemiyetler aynı mizaca, aynı seciyeye, aynı ihtiyaçlara sahiptir. Tarihçilere göre -aşiret, millet yahut medeniyet- her toplumsal grup hususi, kendine özgü, biriciktir, biri diğerine benzemez. Gökalp buradan hareketle Comte, Durkheim gibi sosyologların geleneksel tarih yazımı hakkındaki yargısına ulaşır:

135 "Dağıstan'da İntibah", C1S10; "Orenburg'da İslâm İnas Mekâtibi", C1S10.

136 Altıncı sayıda Türkistan'ın Peşpek şehrindeki eğitim faaliyetleri haber konusu edilmiştir. Öğrencilerin Rusçayı da az çok öğrenebildikleri bildirilmektedir. Peşpek'in kızlar mektebinde de altmış kadar kız talebenin okuduğu nakledilmektedir. Bkz. "Türkistan: Peşpek'te İntibah Emâreleri", C1S6.

137 "İslâm Matbuatı", C1S5. Benzer bir örnek, İran'da maârif faaliyetlerini yaymak için milli bir şirket teşekkül ettiği haberi için bkz. "İran'da Maârif", C1S9. Ukrayna'da Harkov şehrinde Müslüman talebelerce bir cemiyet kurulduğu ve bu talebe cemiyetinin faaliyetleri ile ilgili bir haber için bkz. "Harkov'da Talebe Cemiyeti", C1S9.

138 Örneğin Petersburg'da açılan bir matbuat sergisi haberinde 1913 senesinde Rusya'da "Müslümanca" olarak 567 türlü kitap ve risâle neşredildiği bilgisi verilmiştir. Bu eserlerin 267'sinin Kazan Türkçesi, 94'ünün Azerbaycan Türkçesi, 93'ünün Kazakça, 43'ünün Arapça ve Osmanlıca, 25'inin sade Arapça olduğu, Farsça, Dağıstan dilinde ve sair dil ve şivelerde de birer ikişer eser bulunduğu aktarılmıştır. Bkz. "Müslüman Matbuatı", C1S6. Kuzeydoğu Çin'de Harbin şehrinde bir Müslüman kütüphanesinin kullanıcı istatistikleri de kayda değer bulunmuştur. "Müslüman mütâlaahanesinden" bir senede 12 bin 85 kişinin faydalandığı, bunlardan 4 bin 785'i Müslüman olduğu, 98 bin 950 defa kitap verildiği, mütâlaa edilen kitaplardan 3 bin 474 tanesi Müslüman dillerinde (Türkçe, Tatarca, Arapça) olduğu vs. Mecmua Harbin Müslümanlarının çalışmalarına coşku ile destek verir: "Var olsun gayur Müslümanlar!" Bkz. "Harbin Müslümanları", C1S6. Rusya'da Urallar civarındaki Ekaterinburg Müslümanlarının bir İslâmî kütüphane kurmak teşebbüsleri haber konusu edilmiş, kütüphanenin tesisine himmet eden ulema ve zenginlerden önde gelenler övülmüştür. "Ural'da Bir İslâmî Kütüphane", C1S9. Türkistan Müslümanlarınca uzun zamandır neşri tasavvur edilmekte olan İslâmi gazetelerin (Türkistan'da *Sadâ-yı Türkistan*, Fergana'da *Sadâ-yı Fergana*) çıkarılmaya başlanmasından duyulan memnuniyet dile getirilmiştir. "Türkistan'da İslâm Gazetesi", C1S9.

“Müverrihe göre hiçbir zaman bir vâkıâ tekrar etmez. Bütün tarihî vâkıâlar münferit, eşsiz ve tekerrürsüzdür. O halde ilmin mevzûu umumiyât olduğuna göre tarih hiçbir zaman bir ilim olamaz. Çünkü ilim, hadiseler arasındaki muttarid sebebiyet râbıtalarını, yani kanunları arar. Müverrihler ‘Umumi vâkıâlar yoktur’ dedikleri zaman tarihin bir ilim olduğunu da inkâr etmiş oluyorlar.”[139] Gökalp’e göre sosyoloji tasnif ve telif gibi yöntemlerle bu iki uç arasında bir dengeyi temsil etmektedir.

Köprülüzâde Mehmed Fuad’ın Türklerde Dinî Edebiyat başlığı altındaki yazılarına bu bağlamda işaret etmek gerekir. Din ve sanat/edebiyat ilişkisi üzerinde duran Köprülüzâde siyasi ve içtimai müesseseler gibi edebi eserlerin de dinin tesiri altında vücut bulduğunu öne sürer. Müverrihin Roma, Yunan ve Mısır medeniyetlerinden örneklerle sanat ve edebiyatın din ile ilişkisi üzerine yabancı literatüre verdiği referanslar *İslâm Mecmuası* içinde benzersizdir. Fustel de Coulanges, Herbert Spencer, Moore, Mahaffy, Mommsen, Pellutier, Buckley, Leon Cahun, von Le Coq, A. Stein, Müller, Radloff, Klaprot, Geza Kuun vs Batılı kaynaklara yazılmış bir Türklerde dinî edebiyat tetkikidir bu. Makalede farklı dönem ve bölgelerde Şamanizm, Maniheizm, Budizm, Hıristiyanlık gibi dinlere girmişlerse de Türklerin zengin bir dinî edebiyat meydana getirmelerinin ancak İslâmiyet’i kabullerinden sonra mümkün olabildiği gösterilmekte; bu dinlerle ilgili Türkçe edebi metinler hakkında bibliyografik bilgiler verilmektedir.[140]

İslâm Mecmuası’ndaki popüler tarihsel yazılarına baktığımızda ise iki izlekle karşılaşırız: İslâm tarihi ve Türk tarihi. Mecmuada yayınlanan yazılarda sıklıkla İslâm dünyasının parlak asırlarına referanslar verilmektedir. Bazı yazılarda Batı biliminin doğulu ve İslâmi kökenleri vurgulanmaktadır.[141] İslâm milletinin gerilemesine sebep olarak ise savaşlar ve ihtilallerin yanısıra garpta ve şarkta (Endülüs ve Bağdat’ta) vuku bulan iki istila faciası (Reconquista ve Moğol istilası) gösterilmektedir.

Mecmuada İslâm tarihinin selefî-modernist bakış açısından yeniden dönemlendirilmesi teklif edilmektedir. Hz. Peygamber’in bi‘setinden Hicrî dördüncü asra kadar “kurûn-ı fâzıla”dır, bu zaman dilimi Kur’an, sünnet ve nebevi öğretinin hâkim olduğu ideal bir dönem olarak sunulmaktadır. İslâm medeniyetinin her alanda zirvede olduğu bu dönemi bir tür duraklama devri takip eder. Kur’an ve sünnetin etkisini yitirmeye başladığı, onun yerine “eski mecûsiyet ve cahiliyet devirlerinden kalma” alışkanlıkların geri döndüğü bir zamandır bu. Bu devirde İslâm geniş coğrafyalara yayılırken, İslâm’ı kabul eden muhtelif ırklara mensup unsurların kendi gelenek ve göreneklerini İslâm’a soktukları, böylece İslâmiyet’in saf ve temiz öğretisinin bulandığı iddia edilmektedir. Üçüncü dönem ise Arap hükûmet-i İslâmiyesinin çöküşü ile başlar ve bu devre dinde taklitçilik ve cahiliye adetlerinin dirilmesi rengini verir.[142] Bu modernist selefi düşüncenin o günkü iddialarına zemin ve meşruiyet sağlamak adına yapılmış bir tarihsel dönemlendirmedir.

139 Gök Alp Ziya, “İçtimai Nev‘ler”, C2S20.

140 Köprülüzâde Mehmed Fuad, “Türklerde Dinî Hayat”, C1S2; “İslâmiyet’ten Evvel”, C1S6.

141 “Vaktiyle medeniyet-i İslâmiye, ol vakitler mevcut olan medeniyetlerin pek çok fevkinde idi. Bu, tarihen müspet bir hakikattir. Bunu inkâr, tarihi külliyen inkâr demektir…” Bkz. İzmir Mebusu Seyyid, “İçtihat ve Taklit”, C1S4.

142 Servereddin bin Miftaheddin, “İslâm Matbuatı: Din-i İslâm ve Ümmet”, C1S7.

İslâm Mecmuası'nın tarih telakkisinde Türk tarihi ve İslâm tarihi mütemmim cüzler olarak görülmektedir. İslâm güneşinin Arabistan'da doğduğu ancak hizmetine müştak vicdanları Türkistan'da bulduğu öne sürülmektedir. İslâmiyet'in Türklerce kabul edildikten sonra şevketinin kemale erdiği, Türklerin İranlı ve Hindlilerden farklı olarak sahip oldukları ruhi hasletlerin ve yaşadıkları coğrafyanın ancak İslâmiyet ile uyuşabileceği savunulmaktadır. Türklerin tarih boyunca farklı dinlere girmiş olsalar da tek ve ulu Tengri anlayışını hiçbir zaman kaybetmedikleri hatırlatılmakta, hakiki İslâm'ın Türkleri yükselttiği; İslâm bünyesine sızmış hurafelerin ise (cahiliye örfleri, İran, Yunan esâtîri, Hind hülyâları…) Türklerin sefalet ve felaketlerini getirdiği iddia edilmektedir[143]

Mecmuanın Türklük ve İslâmlık kavramları tarih-dışı, soyut (özcü) kategorilerdir. Yakın tarih ise çok daha somut ve yakıcıdır, dolayısıyla günceldir, çünkü güncel meselelerle ilişkilendirilmesi en kolay olandır. Yakın tarih başta Balkan Savaşı trajedisi olmak üzere acı hatıralarla doludur ve bu hatıraların her fırsatta tazelenmesi istenmektedir.[144]

Tarihin araçsallaştırılmasının bir biçimi de mecmua sayfalarında güncel meselelere tarihsel perspektifler sunulması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Örneğin Cihan Harbi'nin Türk-Alman ittifakı şartları altında Ebu'l-Fidâ tarihinin son cildinden "En Eski Alman ve Türk Münasebeti" nakledilmektedir. Bu vesileyle müttefik Almanlarla dostluğumuzun eskiliği ve de tabiiliği vurgulanmaktadır. Sefir olarak Germanya ve Sicilya kralı İkinci Frederik'in oğluna gönderilen İbn Vâsıl'ın gözlemlerine yer verilirken, imparatorun pederleri Frederik'in de ehl-i İslâm'a muhabbet ettiği ve ilim ve marifeti sevdiği anlatılmaktadır. İmparator Manfredo'nun en büyük adamlarının Müslüman olup ordusunda ezan okunduğu ve papanın imparatoru ehl-i İslâm'a olan meyil ve muhabbetinden dolayı aforoz ettiği ve onun aleyhine muharebeye kalkıştığı hikâye edilmektedir.[145] Görüldüğü üzere son derece güncel anıştırmalarla dolu bir tarih anlatısıdır bu.

İslâm Mecmuası'ndaki tarihsel yazıların mühim bir yekûnunu da biyografiler oluşturmaktadır. Bursalı Mehmed Tahir Bey mecmuada bir dizi biyografi, çoğunlukla da ulema biyografileri yayınlamıştır. Bu biyografilerin dil ve üslûp açısından dergideki diğer yazılardan biraz farklı olduğu, Mehmed Tahir Bey'in sade bir dil kullanmadığı dikkat çekmektedir. Bu yazılarda süreli bir yayının okurları için yazılmış metinlerden çok ansiklopedi maddesi havası hâkimdir.[146] Bundan başka sahabe biyografilerine, İbn Teymiyye ve Fahreddin Râzî gibi âlimlerin biyografilerine, Babür Şah gibi Türk-İslâm (Moğol) tarihinin önemli şahsiyetlerinin biyografilerine mecmuada yer verilmiştir.[147] Anlaşılan odur ki kahramanların, üstün insanların, örnek ki-

143 M. Şemseddin, "Türkler ve İslâmiyet", C4S42.

144 "İşte daha dün kan içici düşmanın çiğnediği yurtlar, obalar; ateşe verip yaktığı minareler, kubbeler. İşte karınları deşilmiş kadınlar, analar; ipte çekilmiş erler, atalar. İşte Vardar'da, Meriç'te gezen boğuklar; süngü uçlarına takılmış yavrular, çocuklar. İşte sönmüş, harap olmuş barklar, bucaklar, dumanları tütmez olmuş evler, ocaklar. İşte Kosova, düşmanlar ortasında kalmış ulu hakan; işte güzel Selânik, sevgili Manastır, ne can kalmış, ne canan." Bkz. "Hutbe", C2S18.

145 Şerefeddin, "En Eski Alman ve Türk Münasebeti ve İbn Vâsıl", C5S59.

146 Bursalı Mehmed Tahir, "Abdüllatif Râzî Efendi", C2S21; Bursalı Mehmed Tahir, "Mehmed Kadrî Efendi", C2S24…

147 Mükrimin, "Bilâl-i Habeşî", C3S36; Mükrimin, "Abdullah bin Mesud", C4S39; Mengü Kaan, "Büyük Bir İslâm Moğol İmparatoru Bâbür Şah Merhûm", C1S7; Çapanzâde Münib Süleyman, "İmam Fahreddin Râzî", C3S26…

şilerin dinî, siyasi ya da ahlâki gerekçelerle tanıtılması anlamında klasik dönemin biyografik tarihçiliği, *İslâm Mecmuası* gibi "yeni" bir mecrada tarih görüşünün önemli bir unsuru olmaya devam etmektedir.

Sonuç Yerine

İslâm Mecmuası gibi dört yıl boyunca farklı siyasi ve iktisadi koşullar altında farklı kalemlerin, farklı konularda ve farklı üslûplarla yazdıkları bir mecmua, yalnızca söyledikleri ile değil, söylemedikleri ve söyleyemedikleri ile de değerlendirilmelidir.

1914 sonbaharının dergi için zorunlu bir makas değişikliği olduğu anlaşılıyor. Savaş pek çok şeyi olduğu gibi *İslâm Mecmuası*'nın mutasavver içeriğini de dönüştürdü. Balkan Savaşları'ndan yenilgi ile çıkan bir devletin toplumsal ve kültürel alanı da kapsayan radikal modernleşme projesi savaş konjonktüründe ve toplumsal seferberlik şartları altında daha ılımlı ve uzlaşmacı bir görünüm kazandı. *İslâm Mecmuası* olmayı istediği şey olamadı. İnkılâpçı motivasyonunu kaybetti. Eleştiri ve teklifleri de zaman içinde din alanından toplumbilim ve iktisat alanlarına kaydı.

Başlangıçta belirlenen çizgi aynen sürdürülemese de, savaş haberleri istisna tutulursa, mecmuanın meselesi hiçbir zaman çıktığı günün meseleleri olmadı. Bu yüzden *İslâm Mecmuası* geç dönem Osmanlı sosyal tarihinin bir kaynağı değildir. Mesela Ermeni tehcirinden söz etmez, savaş esirlerinden bahis açmaz, satır aralarına odaklanmazsanız asker kaçaklarına dair, savaşın yarattığı ahlâki çöküntüye dair bir şeyler bulamazsınız. Din ve modernite sorunlarından milli iktisata, modern pedagojiden kadın meselesine kadar pek çok başlıkta *İslâm Mecmuası* güne değil, geleceğin inşasına odaklandı. Bu vasfı mecmuayı Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran metinlerden biri saymamıza yetebilir.

Dolayısıyla *İslâm Mecmuası* hem içinde doğduğu Geç Osmanlı, hem de etkilemiş olduğu Erken Cumhuriyet dönemini anlamak için son derece değerlidir. Bu kaynak, günümüzde de pek çok nedenle güncelliği devam eden bir neşriyat olarak, okunmaya, tetkik edilmeye, yeniden değerlendirmelere tabi tutulmaya layıktır.

İslâmcı-İttihatçı Bir Yapılanma: Cemiyet-i Hayriye-i İslâmiye ve İslâm Mecmuası

ZEKERİYA KURŞUN
Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü Başkanı

1876 yılında ilan edildikten kısa bir süre sonra askıya alınan Kanun-i Esasi'nin yeniden ilanı olan II. Meşrutiyet paradoksal bir gelişme göstermiştir. Yaşanan siyasî olaylar, uluslararası baskılar, toprak kayıpları ile Osmanlı Devleti hızla bir çöküşe giderken, bir taraftan da Osmanlı'yı oluşturan unsurları yeni arayışlara yöneltmiştir. Tabii olarak bu süreç bir dizi tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Anayasal bir hak olarak toplantı ve cemiyet oluşturma hürriyeti ile basın hürriyeti baş döndürücü bir hızla kullanılmaya başlanmıştır. Devletin bekası veya unsurların sadece kendi geleceğini ilgilendiren tartışmalar, reformcular, ayrılıkçılar, merkeziyetçiler, federalistler ve daha bir dizi kesimin ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır. Aslında bu akımlar veya anlayışlar II. Meşrutiyet döneminden önce başlamıştır. Fakat anayasanın yeniden ilanı ve siyasî hayata getirilen serbestîyet, partileşme ve cemiyetleşme konusundaki yeni kazanımlar bu akımlara hem meşruiyet hem de taraftar kazandırmıştır. Kuşkusuz bu tartışmalar sadece gayrimüslim veya gayr-i Türkleri değil; Osmanlı Devleti'nin en önemli iki unsuru olan Türkleri ve Arapları da etkisi altına almıştır. Kurucu sıfatıyla asırlardır merkezde olan Türkler, özellikle kavmiyet, milliyet ve bunun uzantısı olan milliyetçilik söylemlerini en az dillendirenler olmuşlardır. Bunu aksine çevrede olan Müslüman veya gayrimüslim unsurlar bu konuda daha cesur davranmışlardır. Bu açıdan merkezde yayımlanan gazeteler daha Osmanlıcı, taşradakilerden bazıları ise daha bölgeci, kısmen kavmiyetçi görüşlere yer vermişlerdir. Devletin bekasını sağlama konusunda merkezden ve taşradan farklı fikirler üretilirken bazen de iki unsurun entelektüelleri birbiri aleyhinde uçlara kayan değerlendirmelerde bulunmuşlar, hatta zaman zaman karar mercilerini de etkilemişlerdir. Bunun en güzel örneklerinden biri, Yemen'de çıkan olayları bahane eden İstanbul'daki bazı gazetelerin Araplar aleyhindeki neşriyatı üzerine kapatılmış olmasıdır. Ayrıca taşrada da merkezî ve Türkleri

eleştiren bazı Arap gazeteleri kapatılmıştır. Elbette bu süreç Türklerin bir kesimi üzerinde de etki ederek, devletin kurtuluşunun asıl kurucu unsur olan Türklere yatırım yapmaktan geçtiği fikrini uyandırmıştır. Türk düşüncesi veya Türk milliyetçiliği felsefî olarak daha eskilere dayanmakla birlikte 1911 sonrasında *Genç Kalemler*, *Türk Yurdu Dergisi* ve *Halka Doğru* gazetesi gibi yayın organlarında daha sesli bir şekilde dillendirilmeye başlanmıştır. Kısaca II. Meşrutiyet, Osmanlı Devleti'nin bütün unsurları için siyasî bir laboratuvar zemini oluşturmuştur[1].

Türk-Arap Tartışmaları

II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra özellikle İttihatçıların iktidarı yönlendirmeye başlamalarıyla Arap vilayetlerinde muhalefet hareketleri de başladı. Gerçi İttihat ve Terakki Cemiyeti daha erken dönemden itibaren Arap vilayetlerinde teşkilatlanmaya önem vermişti. Hemen hemen her Arap vilayetinde partinin bir şubesini açmışlar; ayrıca fikirlerini yaygınlaştırmak amacıyla Arapça ve Türkçe gazeteler, beyannameler neşretmişlerdi. Arap düşüncesinin oluşumunda önemli bir merkez olan Mısır esasında 1890'lardan itibaren Jön Türklere de ev sahipliği yapan bir yerdi. Hatta Kahire Jön Türk muhalefetinin en önemli merkezlerinden biriydi. Orada pek çok muhalif gazete ve kitap neşredildi. Diğer Arap vilayetlerinde aynı faaliyetleri yapma imkanına sahip olamamalarına rağmen, özellikle orduda pek çok genç subay Jön Türklerin fikirlerini paylaşmakta ve bu doğrultuda bulundukları vilayetlerde kısıtlı da olsa faaliyetleri olmaktaydı. Onlar 1908 inkılâbından sonra aktif hale gelecek ve taşrada İttihatçıları temsil etmeye başlayacaklardır.

İnkılâbın ardından Trablusgarp'taki *et-Terakkî* gazetesi[2] gibi birçok yerde partinin sözcülüğünü üstlenen gazeteler çıkarmaya başlamışlardı. Ancak bu faaliyetlerin sonucunu bütünüyle alabildiklerini söylemek güçtür. Zira yerel şartlar, sosyal ve ekonomik problemler yeni anlayışlar ortaya çıkardı. Suriye ve çevresinde dış dünyaya açık olan kimi yeni Arap entelektüelleri İttihatçıların ilk muhalifleri veya alternatifleri oldular. Mesela 1906 yılında Suriye'de çıkardığı *el-Muktebes Gazetesi* yüzünden baskı gören Muhammed Kürd Ali Mısır'a kaçmıştı. O, Meşrutiyetin ilanı akabinde tekrar Suriye'ye dönerek gazetesini çıkarmaya başladığında, Suriye'de birçok ulema, edebiyatçı ve yazarı etrafında toplamıştı. Nitekim, yaptığı yayınlar yüzünden de kısa zamanda İttihatçıların muhalifi olmuştu.[3]

Dünyada yükselmeye başlayan milliyetçilik söyleminin fayda sağlayamayacağını düşünen bazı Türkler ve kimi Araplar ortak bir payda olan Müslümanlığı ilişkilerinin esasına oturtmaya çalışmışlardır. İttihatçılar aslında erken bir dönemde Araplar arasında İslâmcılık esası üze-

1 Bu makale "İslâmcı-İttihatçı Bir Yapılanma: Cemiyet-i Hayriye-i İslâmiye" başlığı ile yayımlanan çalışmanın genişletilmiş halidir. (*Bir İnsan-i Selim Prof. Dr. Azmi Özcan'a Armağan*, Ed. Refik Arıkan-Halim Demiryürek, İstanbul 2016, s. 79-86.)

2 İnkılâbın hemen ardından 1908 yılında Trablusgarp vilayetinde teşekkül eden İttihat ve Terakki Cemiyet-i Vataniyesi'nin idare heyeti arasında Muhammed el-Busayrî, Şeyh Ali el-İbâd gibi yerel isimlerin yanında Yüzbaşı Nuri ve Yüzbaşı Vasıf Beyler'in olması taşrada İttihatçılar adına muvazzaf askerlerin oynadıkları rolü gösteren örneklerdendir. Zekeriya Kurşun, "İttihat ve Terakkî Trablusgarp Şubesinin Kuruluşu ve Nizamnâmesi", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 39, 1990, s. 24-29.

3 Şemsuddin, Rufai, *Tarihü'l Sahafet'ül Suriyye*, Kahire 1967, s.210; Muhammed, Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları,* İstanbul 2006, s.74

rine politikalar geliştirmeye başladıkları bilinmektedir. Bu amaçla 1909'da Hac mevsiminde Hicaz'a bir delege göndererek, yeni rejimlerini anlatma ve dünya Müslümanları ile iş birliği yapma niyetlerini ortaya koymuşlardır.[4] Ayrıca 1910 yılında İran'da İttihad-i İslâm cemiyetinin kurulmasını teşvik etmişlerdi. Bu faaliyetleri ile İslâm dünyasındaki Sünnî-Şiî ayrımını bertaraf etmek için Osmanlı, İran ve Afganistan arasında iş birliğini hedeflemişlerdir. Sünnî-Şiî yakınlaşmasını sağlamak amacıyla 1911 yılında Necef'te iki tarafın ulemasının iştirak ettiği bir kongre düzenlenmiştir. Kongre, Sünnilik ile Şiilik arasındaki farkların Osmanlı-İran ittifakının kurulmasına bir engel teşkil etmediğine karar vererek dağılmıştır.

Örneklerini çoğaltabileceğimiz İttihatçıların bu gayretlerine rağmen özellikle Arap bölgelerinde gelişen olaylar, ilişkilerin bir kere daha gözden geçirilmesine vesile olacaktır. Entelektüel düzeydeki Türkçülük-Arapçılık tartışmaları; kurulan bazı Arap cemiyetlerinin önderlerinin açıklamalarıyla iki taraf arasında güvensizliğe yol açıyordu. Bu süreçte Asir'de meydana gelen hadiselerin İstanbul gazetelerine yansıma biçimi; Trablusgarp savaşının çıkması ve özellikle Oshy Anlaşması da işin tuzu-biberi olunca kimi Arap vilayetlerinde kurulan Islahat Cemiyetleri aracılığıyla, yerel yetkilerin artırılması veya adem-i merkeziyet idaresi istenmeye başlandı.

Yaşanan iç ve dış gelişmelere bağlı olarak İstanbul'da ve taşrada muhalefetin yükselmesi İttihatçıları zor durumda bıraktı. 1912 seçimlerinde tamamen particilik ihtirasıyla, devletin de imkanlarını seferber ederek, muhalefetin meclise girmesini engellemeleri ise Araplar nezdinde İttihatçıların itibarlarını hayli sarstı. Bu durum Arapların, Hürriyet ve İtilaf Partisi başta olmak üzere muhalefet partilerine yönelmelerine sebep oldu ve İttihatçıları yeni arayışlara sevk etti. Nitekim, 1913 yılı başlarında bir taraftan Arap vilayetlerindeki yeni taleplere uygun idarî düzenlemeler yapılırken; diğer taraftan da Türkler ile Araplar arasında meydana gelen soğukluğu ortadan kaldıracak yeni bir girişim başlatıldı. Özellikle Mısır'da Rifat el-Azm (Azimzâde Rıfat Bey) başkanlığında kurulan el-La Merkeziyye Partisi'nin faaliyetleri ve Paris'te bir kongre yapmaları da İttihatçıların Araplar ile "İslâm" vurgusu üzerinden daha fazla ilişki tesis etmesini gerekli kıldı. Netice'de bu arayışlar *İslâm Mecmuası*'nı da çıkaracak olan Cemiyet-i Hayriye-i İslâmiye (el-Cemiye el-Hayriyye el-İslâmiyye)'nin kurulmasını beraberinde getirdi.

Cemiyet-i Hayriye-i İslâmiye

Müslümanlar arasında ama özellikle Türkler ve Araplar arasında dayanışma ve birliği sağlayacak yeni politikalar üretmek için İstanbul'da bir cemiyetin kurulmasına karar verilir. Nitekim, bu amaçla Cemiyet-i Hayriye-i İslâmiye o sırada İstanbul'da bulunan Türkler, Mısırlılar, Tunuslular, Libyalılar, Yemenliler ve Hicazlılar ile bazı Hintlilerin ortak girişimiyle kurulur. Eldeki kayıtlar, Cemiyetin tam olarak kuruluş tarihini vermemektedir. Ancak, 1913 yılının başlarında kurulduğu bazı belgelerden anlaşılmaktadır. Cemiyete bu ismin niçin seçildiğine dair iki gerekçenin zikredilmesi mümkündür. Birincisi Osmanlı'da ve diğer İslâm ülkelerinde var olan Cemiyet-i İslâmiye isimli kuruluşlardan farklılaşmak. İkincisi de İslâmî Hayır Cemiyeti anlamına gelen "Cemiyet-i Hayriye-i İslâmiye" ismi seçilerek, salt ilmî olmayan ama aynı zamanda siyasî de olmayan bir cemiyet görüntüsü vermektir. Burada akla üçüncü bir ihtimal

4 Landau, Jacob M, *The Politics of Pan-İslam: Ideology and Organization*, New York 1990, s. 50.

daha gelmektedir. O da özellikle Osmanlı Coğrafyası dışında, Hindistan'da, Rusya'da, İran'da, aynı isimle faaliyet sürdüren cemiyetler ile daha kolay iş birliği yapmaktır. Nitekim, cemiyetin misyonu ve daha sonra bu coğrafyalara dönük çalışması ayrıca *İslâm Mecmuası*'nda bu cemiyetlerden söz edilmesi bu ihtimali de kuvvetlendirmektedir. Tabii ki, ileride ortaya çıkabilecek yeni bilgi ve belgeler bu konuya daha fazla açıklık kazandıracaktır. Bu bağlamda cemiyetin bir yönü Hindistan ve Asya Müslümanlarına, bir yönü de İran ve Türkistan'a dönük iken bir yönünün Türk-Arap İlişkilerini restoreye dönük olduğu anlaşılmaktadır.

Cemiyet ile ilgili kendi yayın organlarında ve üyelerinin hatıralarında maalesef yeterli bilgiler verilmemektedir. Fakat cemiyetin genel müfettişlik görevini deruhte etmiş aynı zamanda Meclis-i Mebusan üyelerinden olan Emir Şekip Arslan'ın hem hatıratında hem de Talat Paşa ile olan yazışmalarında cemiyetin kuruluşu hakkında az ama değerli bilgiler verilmektedir:

> *Mısırlı Muhammed Şari'i Paşa ile İstanbul'da konuşurken, bütün gurupları birleştirip devletteki Arap-Türk yahut İttihatçı-İtilafçı ayrılıklarına son verecek bir İslâm Cemiyeti kurmaktan bahsetmişti. Kendisine "böyle bir fikre karşı çıkacak değilim, ancak bir sonuç çıkmamasından korkarım" demiştim. Yine Yusuf Şetvan Bey de aynı şeyi söyleyince ikna oldum. Konuyu veliaht Yusuf İzzeddin'e arz ettik. O da şeref başkanlığını kabul edeceğini söyledi.*[5]

Yapılan bu ilk görüşme akabinde cemiyetin nizamnâme taslağı yine dönemin önemli alimlerinden Mısırlı Abdülaziz Çaviş[6] tarafından hazırlanıp tartışılmaya açıldı. Nizamnâmenin her maddesi tek tek incelenip hukuka uygunluğu sağlandı. Bu konuda eski sadrazam aynı zamanda dönemin en önemli hukukçularından olan İbrahim Hakkı Paşa hayli katkılarda bulundu. Toplantıda daha sonra Şam valisi olacak olan Mehmed Arif Bey de konuşmaları tercüme etti. Burada sözü edilen nizamnâmenin metnini henüz bulamadık. Ancak "cemiyetin taşra şubelerine mahsus talimatın" da aynı toplantıda hazırlandığını düşünüyoruz. Bu talimatnameden cemiyetin hedefleri hakkında önemli bilgiler edinebilmekteyiz.

İstanbul'da kurulan cemiyetin onur başkanlığına Yusuf İzzeddin, genel sekreterliğine de Said Halim Paşa getirildi. Bilgiler net olmasa da fiili başkanlığı Şerif Ali Haydar üstlendi. Cemiyetin işlerini takip etmek üzere Bingazı Mebusu Yusuf Şetvan Bey görevlendirildi. Üyelerden alınan aidatlar ve bağışlar ile İstanbul Cağaloğlu'nda bir idare merkezi kiralanarak hızlıca faaliyete başlandı. Cemiyetin devlet ve hükümet ile bu kadar yakın olması, onu adeta resmi bir organ haline getirmiş olmakla birlikte, yayınlarında ve faaliyetlerinde bu taraflarını hiç ön plana çıkarmadıkları görülmektedir. Cemiyet üyelerinin savaş yıllarındaki faaliyetleri onları Teşkilat-i Mahsusa'nın sivil kanadı olarak gösteriyor olsa da bu konuda ihtiyatlı davranmak yerinde olacaktır. Elbette başkan ve üyelerinin önemli isimlerden oluşması, Talat Paşa'nın ve Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa'nın da işin içinde olması onları sıradan hayır işleri ile uğraşan bir cemiyet seviyesinden daha ileriye taşımaktadır. Nitekim, cemiyetin en aktif üyesi Şekip Arslan'ın bu konuda söyledikleri amaçları hakkında ciddi ipuçları vermektedir: Ona göre cemiyet, Türkler ile Araplar arasında iyi ilişkiler tesis etmek, Osmanlı sınırları dışında kalan Müslü-

5 Emir Şekip Arslan, *İttihatçı Bir Aydının Anıları*, İstanbul 2005, s. 67.

6 Şekip Araslan Talat Paşaya yazdığı bir mektupta Abdülaziz Çaviş'tan "Dünyada zatınıza en bağlı zat ve en temiz adam" diye söz etmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *DH.KMS,* 11/14, 25 Rebîülevvel 1332, 21 Şubat 1914.

manlar arasında siyasî faaliyetler ve gerektiğinde askerî operasyonlar yapacak zemini hazırlamak için kurulmuştu. Bu ifadeler büyük ölçüde Teşkilat-i Mahsusa'nın kuruluş amaçlarına uyduğundan,[7] cemiyetin de onunla birlikte anılmasına sebep olmuştur. Cemiyetin ilk üyeleri aşağıdaki isimlerden oluşmaktaydı:

Yusuf İzzeddin (Sultan Abdülaziz'in oğlu)

Said Halim Paşa

Abbas Halim Paşa

Şerif Ali Haydar

Şerif Cafer (Şerif Ali Haydar'in kardeşi)

Şerif Nasır (Mekke Emirinin kardeşi)

Yusuf Şetvan (Bingazi Mebusu)

Salih Hayreddin Paşa

Muhtar Bey (Şeyhülislâm Cemaleddin Efendinin oğlu)

Talat Paşa (Dahiliye Nazırı)

Halil Paşa (Enver Paşa'nın amcası)

İsmail Gümülcineli

İsmail Müştak Bey

Abdülaziz Çaviş (Mısır Ulemasından)

İbrahim Hakkı Paşa (Eski Sadrazam)

Emir Şekip Arslan (Havran Mebusu)

Cemiyet görünüşte siyaset ile iştigal etmiyordu. Ancak yukarıda isimlerini verdiğimiz kurucuların hemen tamamı siyasetin içinde olan etkili isimlerdi. Cemiyet'in taşra şubeleri için hazırlanan talimatnamede; cemiyetin kuruluş gayesi "Müslüman ahalinin eğitimin muhtelif kademelerinden istifadesini temin etmek"[8] olarak açıklanıyordu. Nitekim, cemiyetin kimi faaliyetlerini de bu doğrultuda gerçekleştiği görülmektedir.

Şekip Arslan'ın Dahiliye Nazırı Talat Paşa ile 1913 yılında yaptığı yazışmalarından[9] ve arşivdeki bazı belgelerden anlaşıldığına göre, cemiyet kısa ömrüne rağmen, hiç de azımsanmayacak işler gerçekleştirdi. Cemiyetin Türk-Arap yakınlaşmasını amaçlayan faaliyetlerinden bazıları şunlardır:

İstanbul'daki medreselerde ve nizamiye mekteplerinde yaygın bir şekilde Arapça eğitimi bulunmaktaydı. Ancak cemiyetin bu konuya el atarak birtakım faaliyetlere girişmesi oldukça ilginçtir. Arapçanın yaygınlaştırılması ve kolay öğretilmesi için faaliyet gösteren cemiyet Arapça eğitimi üzerinden siyaset yapmayı amaçlıyordu. Zira, o sıralarda İstanbul'da ve Arap vilayetlerinde tartışılan konulardan bir tanesi de resmî kurumlara Arapça dilekçe verme hakkı ile mahkemelerde Arapçanın kullanımı meseleleri idi. Bu konu genç Arap aydınlarının ittihat-

7 Şekia Arslan, *Siret Zatiyye*, Beyrut, 1969, s. 100-102; Zekeriya Kurşun, "Şekip Arslan'ın Bazı Mektupları ve İttihatçılar ile İlişkileri", *Tarih Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. Münir Aktepe Armağanı)*, S. 15, 1995-1997, s. 597-618.

8 *Cemiyet-i Hayriye-i İstamiye'nin Taşra Şubelerine Mahsus Talimat*, Dersaadet, 1329, s. 3.

9 Şekip Arslan'ın Talat Paşa'ya yazdığı mektupları için bak: Zekeriya Kurşun, a.g.m. .

çılara karşı kullandıkları bir argümandı. İttihatçılardan bu duruma karşı gelenler olduğu gibi, Arap aydınlarına hak verenler de vardı. Cemiyet-i Hayriye-i İslâmiye'nin kuruluşuna paralel, ilginç bir şekilde hükümet, devlet dairelerine Arapça dilekçeler ile başvurma hakkını tanımış ve bu konuda bir tamim yayımlamıştı. Buna göre; Arap vilayetlerinde, mahkemelerde eskiden olduğu gibi davalar Arapça görülmeye devam edilecekti. Bu duruma resmiyet kazandırıldı. Ayrıca teamülde olmakla birlikte bu tarihten sonra vatandaşlara resmen Arapça dilekçe verme hakkı tanındı. Aynı şekilde Arap vilayetlerinde, İptidâiye, Rüşdiye, İdadî ve diğer meslek okullarında eğitimin Arap dili ile yapılması karar altına alınmıştı. Ancak Türkçe derslerin de okutulması zorunlu hale getirildi.[10]

Gelişmelerin tesadüfî olduğunu varsaymak doğru olmaz. Muhtemelen bütün bunlar cemiyetin hükümete telkini ile gerçekleşiyordu Aslında bu fikrimizi destekleyen somut başka bir delilimiz bulunmaktadır. O dönemde, Arap vilayetlerinde mahkeme dilinin Arapça olmasını talep edenler karşısında, anayasada resmi dilin Türkçe olduğunu belirterek, buna karşı gelenler de vardı. Muhtemelen cemiyet bu konuda da bazı hazırlıklar yapma ihtiyacı duymuştu. Mahkemelerde duruşmalar fiilen Arapça yapılmaktaydı. Ancak mecliste kabul edilen kanunların Türkçe olması birtakım sıkıntılar yaratıyordu. Bu yüzden cemiyet, Arap vilayetlerindeki hakimlerin işini kolaylaştırmak ve halkın da kanunları öğrenmesine imkân tanımak için yeni çıkan kanunları uzmanların eliyle Arapçaya çevirterek bu konuya katkı yapmayı amaçlamıştır. İlk olarak "sulh mahkemeleri hakimleri geçici kanunu" (*el Kanun el Muvakkat li Hükkami's-Sulh*) Arapçaya tercüme ettirmiştir. Böylece o sıralarda Türk-Arap ilişkilerinin bozulması için kullanılan bu argümana, orta yollu bir katkı sağlanmaya çalışılmıştır. Yapılacak ayrıntılı araştırmalar ile belki tercüme edilen başka eserler de ortaya çıkacaktır.

Cemiyetin en büyük girişimlerinden bir tanesi de Medine'de "Medrese-i Külliye-i İslâmiye" adı altında bir üniversite kurmasıdır. Aslında bu üniversiteyi kurma kararı ve bu konuda yapılan çalışmalar tamamen hükümet tarafından başlatılmıştı. Ancak işi fiilen cemiyetin üyeleri yürütmekte idi. Başka bir deyişle bu konuda cemiyet ile İttihatçı hükümet el ele vermişti. Cemiyetin kuruluşu akabinde bu fikrin de ortaya atıldığı anlaşılmaktadır. Zira ilk hazırlıklar birkaç ayda tamamlanmış ve bu konuda bir nizamnâme hazırlanarak 19 Nisan 1913'te de Meclis-i Vükela kararı ile padişah iradesi çıkmıştır.[11] Görünüşte işi takip eden Evkaf Nezâreti idi. Ancak cemiyetin üyelerinin hükümet memurlarından daha aktif oldukları görülmektedir. Çıkarılan kanuna göre Evkaf Nezâreti'nin idaresinde üniversite için (belgede Daru'l-Ulûm ifadesi, yer almaktadır) kurulan idare heyetinin nerede ise tamamı cemiyetin de üyeleri idi. Buna göre idare heyetinin başkanlığına o sırada Meclis-i Ayan'ın ikinci başkanı ve aynı zamanda cemiyetin de üyesi olan Şerif Ali Haydar Bey getirilmişti. Üyeliklere de cemiyetin diğer üyelerinden Hariciye Nazırı Said Halim Paşa, Dahiliye Nazırı Talat Bey seçilmişti. Diğer üyeler ise şunlardı:

İbrahim Bey (Adliye Nazırı)

Hayri Bey (Eski Evkaf Nazırı)

Said Efendi (Meşîhat Müsteşarı)

10 BOA, *BEO*, 312349; Ayrıca elçiliklere Arapça dilekçe verme hakkı için bkz.: BOA, *MV,* 191/15, 6 Cemaziyelahir 1332/2 Mayıs 1914.

11 BOA, *İ.MMS,* 1331 CA/14.

Şeyh Zafir Efendi

Hacı Evliya Efendi (Şura-yi Evkaf Reisi)

Muhiddin Nakîb Efendi

İsmail Hakkı Bey (Siverek eski mebusu) [12]

Medrese-i Külliye-i İslâmiye için de Medine'de merkezin aldığı kararları uygulayacak olan bir idare heyeti kurulmuştu. Bu heyet Medine Şeyhu'l-Harem'inin başkanlığında, Medine muhafızı, üniversitenin bölüm müdürleri, mahallî ulemadan üç isim ile öğretim üyelerinden oluşmaktaydı.[13]

Kuruluş gayesi İslâmî hakikatleri öğrenip neşredebilecek ehliyette insanlar yetiştirmek olan Medrese-i Külliye-i İslâmiye'nin eğitim dili Arapça idi. Ancak bütün dünyadan öğrenci kabul edecekti. Hazırlanan dahilî nizamnâmesine göre üniversite İlahiyat ve Fen bilimlerinden oluşacaktı. Ayrıca burada bütün dinlerin eğitimi verilecekti. İngilizce, Almanca, Fransızca, Rumca gibi batı dillerinin yanı sıra; Türkçe, Farsça, Urduca, Çince, Japonca gibi doğu dilleri de öğretilecekti.[14] Nitekim, cemiyet hazırlıklarını yaparak Medine'de bir arsa satın alıp üniversitenin temelini 31 Kasım 1913'te büyük bir tören ile atmıştır. Üniversitenin de rektörü olacak olan cemiyetin aktif üyelerinden, Abdülaziz Çaviş ve müfettiş sıfatıyla Şekip Arslan temel atma töreninde hazır bulunmuşlardır.[15]

Medine'ye giden Şekip Arslan, Dahiliye Nazırı Talat Bey'e yazığı mektupların birinde üniversitenin açılışını şöyle anlatmaktadır:

> *Tren ile Medine-i Münevvere'ye ulaştığımızda istasyonda mülkî ve askerî memurlar, ile binlerce ahali tarafından parlak bir biçimde karşılandık. Karşılıklı Arapça ve Türkçe samimi nutuklar söylenerek bütün Müslümanların yüce Hilâfet makamına bağlılıkları bildirildi. Yine mülkî ve askerî memurlar ile binlerce ahali, mücavir, Buhara, Hind, Kazan, Afgan, Afrika ve her taraftan gelen ziyaretçiler ile Padişah adına Darü'l Fünûn'un temel atma töreni yapıldı. Ayrıca gelen istek üzerine Medine ahalisi ve mücavirlerden oluşturulan bir yardım cemiyeti kuruldu. Evkaf Nezâreti'nin üniversite için bir yer bulunması talebine binâen, Sıbak meydanında altı bin lira değerinde ve Davudiye bahçesi civarında on bin metrekarelik arsa üzerine binanın kurulması kararlaştırıldı. Harem-i Şerif Evkafı'ndan Bi'r-i Osman tarafındaki arazı Medine'ye yarım saat uzaklıktadır ve gelecekte buraya da ziraat, mühendislik ve sanayi bölümlerinin kurulması karar altına alınmıştır.*[16]

Söz konusu girişimlerin eğitime sunacağı katkının ötesinde asıl beklenen husus, bu faaliyetlerin, Türk-Arap ve Türkler ile diğer Müslümanlar arasında yakınlaşmayı sağlamasıydı. Nitekim, kısa sürede beklenen etkilerin alındığı birtakım belgelerden ve hatta gazetelere yansıyan haberlerden de anlaşılmaktadır. Evkaf Nezâreti Müessesât-i İlmiyye Müdürü'nün gazetelere

12 BOA, *İ.EV,* 1331 Ca/13.

13 Zekeriya Kurşun, "İttihatçılar'ın Yarıda Kalan Büyük Teşebbüsü: Medine İslâm Üniversitesi", *Tarih ve Medeniyet*, S. 19, 1995, s. 51-54.

14 BOA, *A.}DVN.MKL,* 71/7, 29 Zilhicce 1341/12 Ağustos 1923.

15 BOA, *DH.KMS,* 5/24, 23 Muharrem 1332/22 Aralık 1913.

16 Zekeriya Kurşun, Şekip Arslan.., s. 610.

verdiği beyanatta; *Medine'de inşa edilecek olan Medrese-i Külliye, bütün alem-i İslâm'da kemâl-i ehemmiyetle telakkî olunmağa layıktır. Nezâretin bu teşebbüsü gerek Memâlik-i Osmaniye'de ve gerek diğer İslâm ülkelerinde büyük takdir ile karşılanmıştır*, demesi beklentilerin karşılanmaya başladığını göstermektedir.[17] Gerçekten de Cemiyet-i Hayriye-i İslâmiye'nin organize ettiği yardım faaliyetleri meyvesini vermiştir. Devletin Medine'deki üniversite binasına yüz bin ve yıllık masrafları için on bin lira tahsis ettiği duyulunca her taraftan yardım etmek için müracaatlar başladı. Örneğin eski Basra mebusu Kırtasîzâde Abdülvehhap Paşa, Basra'da bulunan hurmalıklarından yüz dönümünü üniversiteye vakfettiği gibi, eğitime başladıktan sonra bu miktarı arttıracağını açıklamıştı. Aynı şekilde, Hindistan Müslümanları da yardım için başvuruda bulunmuşlardır.[18] Savaşın çıkması ve Medine'de savaş koşullarının yüksek eğitime imkân vermemesi bu teşebbüsün tamamlanmasını engellemiştir. Fakat haberi İslâm dünyasında heyecan yaratmış, ayrıca aynı örnek Kudüs'e taşınmıştır.

Şekip Arslan'ın ısrarlarına ve defalarca Talat Paşa'ya yazmasına rağmen Medine'deki projede yeterince yol alınmamıştır. Orada bir süre maddî destek bekleyen Abdülaziz Çaviş, binayı tamamlayamadan geri dönmek zorunda kalmıştır. Muhtemelen cemiyet bu zaafını Kudüs'te Selahaddin-i Eyyubî Üniversitesi'ni açarak telafî etmek istemiştir. Selahaddin-i Eyyübi, Kudüs'ü Haçlılardan aldıktan sonra eski bir kilisenin mekânında kurduğu medreselerden olan Salahiye Medresesi 19. yüzyılın ortalarında Fransızların ve daha sonra Yunan rahiplerinin eline geçerek fonksiyonu dışında kullanılmaya başlandı. Cemiyetin delâleti ve Cemal Paşa'nın desteği ile burası 1915 yılında Selahaddin-i Eyyübi Külliye-i İslâmiyesi adı altında bir üniversiteye çevrildi. Medine'de tamamlanamamış eğitim ve müfredat tecrübesi buraya taşındı ve burada eğitim faaliyetine başlandı. Bir süreliğine üniversitenin rektörlüğünü Abdülaziz Çaviş üstlendi. O, Enver Paşa'nın Kudüs'ü ziyaretinde de burada Cemal Paşa ile birlikte üniversitenin hazırladığı bir toplantıya katıldı. Bu ziyaret vesilesi ile üniversite bir Kudüs rehberi yayımladı.[19] Üniversite talimatnamesine göre, Mısır, Sudan, Habeş, Trablusgarp, Bingazi, Tunus Cezayir, Fas, Cava, Filipinler, Çin, Kaşgar, Hindistan, Afganistan, Belucistan, İran, Türkistan, Kafkaslar, Astrahan, Kazan, Kırım ve Polonya ve Güney Afrika'dan öğrenci almayı beyan etmesi cemiyetin hedeflerine ne denli sadık olduğunu göstermektedir.[20]

Cemiyet, İttihatçılar ile iş birliği halinde Türk-Arap yakınlaşmasını geliştirmek için vilayetlerde şubeler kurmak istediği "taşra şubeleri talimatnamesinden" anlaşılmaktadır. Ancak nerelerde şube açtıklarına dair yeterli bilgiler bulunmamaktadır. Bildiğimiz tek örnek Medine Şubesi'dir. Şekip Arslan Dahiliye Nazırına yazdığı mektubunda; Medine'ye görünüşte üniversitenin açılışı için gediklerini, ancak asıl maksadın cemiyetin faaliyetlerini, yani vahdet-i Osmaniye için çalışmalar yapmak olduğunu ve cemiyetin Medine şubesini de kurduklarını anlatmaktadır. Medine'de cemiyet için bir yer kiralanmış, şehrin ileri gelenlerinden, orada mücavir olarak ikâmet edenlerden üye kaydına başlanmış ve ilk etapta cemiyet için yüz liraya yakın yardım toplanmıştır. Medine şubesinin işlerini yapmak üzere maârif müdürü Hasan

17 *İkdam*, 9 Şubat 1914.

18 BOA, *BEO*, 319718.

19 Zeki Salih Zengin, "II. Meşrutiyet Döneminde Kudüs ve Medine'de İki Eğitim Kurumu: Medrese-i Külliye ve Selahaddin-i Eyyubî Külliye-i İslâmiyesi", *Belleten*, S. 291, 2019, s. 601-610.

20 A.g.m., s. 608.

Fehmi Efendi tayin edilmiştir. Bu arada şöyle bir karar alınmıştır: Medine'ye gelecek her ziyaretçiden elli kuruş yardım alınacaktır. Bunun yüzde otuzu donanma, yirmisi Üniversiteye tahsis edilecek, kalandan on kuruşu cemiyete; diğer kısmı da mahallî işlere sarf edilecektir. Ayrıca cemiyet adı geçen kurumlara yardım celbi için Afganistan, Kaşgar, Hive, Cava ve Hindistan'daki Müslüman hakimler ve ulema ile ilişkiye geçmiştir.[21]

Cemiyet üyelerinin yegâne toplu fotoğrafı olup şahsî arşivimizde bulunan bir fotoğrafın ekinde, Medine şubesi ve aynı zamanda Medine İslâm Üniversitesi'nin idare heyetinin listesi verilmektedir. Listede yer alan isimler şunlardır: Medine Şubesinin birinci başkanlığına karantina Tabibi Yusuf Cemil Bey, ikinci başkanlığa da ahaliden Muhammed Hammad Efendi seçilmişlerdir. Cemiyet sekreterliğini, Maârif İdaresi Başkatibi Hasan Fehim Bey üstlenmiştir. Cemiyet sadece oradaki resmî memurlardan teşekkül ettirilmedi. Yönetime farklı isimler de alınmıştır. Buna göre idare heyeti, İdadi müdürü Hamza Bey'in dışında, Mehmed Refik Bey, Medine ahalisinden Es-seyyid Hamza Gavs, Esseyid Ali Vehbi Esseyid Abdülmuhsin Esad; tüccardan Kâmil Hoca, Kazanlı Ali Kurban ve Hasan ve Hatmî Efendiler seçilmiş, tahsildar olarak Muhammed el-Hallavî Efendi tayin edilmiştir.[22]

Geç tarihte kaleme aldığı hatıratında cemiyet hakkında kısa bilgi veren Emir Şekip Arslan, beklentilerini de şöyle ifade etmektedir:

> *Söz konusu cemiyet çok hayırlı işe vesile oldu. Eğer Osmanlı Devleti Dünya Savaşı'ndan sonra varlığını sürdürse idi, cemiyet daha da büyüyüp gelişecek ve her yerde şubeleri açılacaktı. Ancak devlet önce Balkan Savaşı, ardından Dünya Savaşı ile uğraştığından cemiyetin faaliyetleri zayıf kaldı. Tek yaptığımız bir araya gelerek toplumsal sorunlar üzerinde konuşmak ve görüş alışverişinde bulunmak idi. Cemiyet, İstanbul'da Arapça öğretimi gibi birtakım girişimlerde bulundu. Herkesi korkutan olaylar olmasaydı amaç hep ileri gitmek olacaktı.*[23]

Şekip Arslan hedeflerine ulaşamamanın ezikliği ile bu değerlendirmeyi uzun yıllar sonra yapacaktır. Kendisi savaşın başlamasına kadar cemiyet işleri ile uğraşıp sonra aynı misyonu Suriye'de Cemal Paşa'nın maiyetinde *Eş-Şark* gazetesini çıkararak sürdürdüğü de gözden ırak tutulmamalıdır. Ayrıca o, Cebel-i Lübnan Gönüllü Taburları Müfreze komutanı olarak da Kanal Seferi'ne katılacaktır.[24]

Cemiyetin Yayın Organları

Cemiyetin üyeleri faaliyetleri ile kısa zamanda kendilerini kabul ettirirken, Osmanlı Devleti'nin geleceğini İttihatçılar ile birlikte ama İslâmcı bir söylem ile kurabileceklerine inanmışlardır. Yukarıda sözü edilen icraatlarının yanı sıra özellikle Osmanlı merkezinin geleceğinden endişe duyan diğer Müslümanları da sistemin içine almaya çalışmışlardır. Özellikle Mekke Emiri Şerif Hüseyin'i Hicaz Demiryolu'nun Mekke'ye kadar uzatılması için ikna faaliyetine

21 Zekeriya Kurşun, Şekip Arslan.., s. 615.

22 Zekeriya Kurşun özel arşivi.

23 Emir Şekip Arslan, *İttihatçı Bir Aydının Anıları*, İstanbul 2005, s. 67.

24 BOA, *DH. EUM. 7. Şb.*, 3/4, 25 Rebîülevvel 1333/10 Şubat 1915; BOA, *DH.İ.UM*, 12-2/4-30, 4 Cemaziyelahir 1335/28 Mart 1917.

girişmişlerdir. Ancak savaşın baş göstermesi bu faaliyetlerin takibini zorlamıştır. Bu sefer de cemiyet üyelerinin nerede ise tamamı ya bir cepheye koşmuş ya da Osmanlı Devleti ve cihat lehinde propaganda faaliyetlerini üstlenmiştir. Başta Yusuf İzzeddin olmak üzere adı geçen isimlerin her birinin savaş yıllarındaki hayatına bakıldığında cemiyetin ne denli aktif olduğu ortaya çıkacaktır. Askerî, siyasî faaliyetlerin içinde olmayan cemiyet üyeleri ise sahada yapmak istediklerini bu sefer yayın yoluyla hayata geçirmişlerdir.

İslâm Mecmuası

Cemiyetin, daha önce de ifade edildiği gibi, II. Meşrutiyet'in havası içinde bir hayli çoğalan yayınların oluşturduğu karmaşaya karşı, yayın yoluyla İslâm toplumlarını bilinçlendirmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır. Nitekim *İslâm Mecmuası* Osmanlı Devleti daha savaşa girmeden önce 12 Şubat 1914'te okuyucuları ile buluşmuştur. Her ne kadar söz konusu mecmuada, doğrudan cemiyetin yayın organı olduğuna dair bir ifade olmasa da adres olarak cemiyetin idarehanesini göstermesi organik bağı ispatlamaktadır. Aynı şekilde içerik tahlilleri de bizi aynı sonuca ulaştırmaktadır. Devletin, kısa bir süre sonra, savaşın içinde yer alması ve mecmuanın da bazı kesintiler ile birlikte savaş boyu devam etmesi onun bir propaganda aracı olarak değerlendirilmesine sebep olduğu açıktır. Ancak cemiyetin 1913 yılında kurulup 1914 Şubat'ında bir dergi çıkarabilmesi, onun daha baştan beri buna niyetlendiğini ve hazırlık yaptığını göstermektedir. Mecmuanın yukarıda anlatılan amaçlara hizmet etmesi için hazırladığına kuşku yoktur. Her ne kadar cemiyetin üyeleri mecmuada yazar olarak görülmüyorlar ise de seçilen yazarlar, konular ve yapılan yorumlar cemiyetin görüşlerini temsil etmektedir. *İslâm Mecmuası*, Osmanlı Devleti'nin "İslâm" müşterek paydasında yeniden ayağa kalkacağını düşündürmeyi amaçlamıştır. Osmanlı geleceğinin İttihatçı-İslâmcı bir çizgide yeniden şekillenebileceğini düşünen cemiyet, o sıralarda artan milliyetçi gazete ve dergileri, *İslâm Mecmuası* ile dengelemeyi hedeflemiş ve bunda kısmen başarılı olmuştur. Yazarları arasında Türkçülüğü savunan yazarlar olduğu gibi, kavmiyet meselesine uzak duran yazarların da yer alması, ikisinin birlikte düşünülebileceğini göstermesi bakımından oldukça manidardır. *İslâm Mecmuası*'nın hedef kitlesi Türkçe okuyuculardır. Onlara İslâm'ı ve dinî hayatı Türkçe olarak anlatırken, diğer coğrafyalardaki Müslümanlardan da haberdar ederek Türklerin de onların bir parçası olduğu fikrini yaygınlaştırmak istedikleri anlaşılmaktadır. Mecmuanın ilk sayısında eski Şeyhülislâm Musa Kâzım'ın "İslâm ve Terakkî" başlıklı yazısının birinci paragrafı bir anlamda cemiyetin derdini ve amaçlarını açıklar mahiyettedir. Derginin bu giriş yazısı bir taraftan İslâm âleminin diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin maruz kaldığı felaketleri hatırlattıktan sonra, yaşanan gelişmelerin İslâm aleyhinde yanlış fikirlerin yayılmasına sebep olduğunu" vurgulamaktadır.[25] Bu yaklaşım cemiyetin de fikirleri ile bütünüyle uyum göstermektedir. Derginin tahlili Mustafa Göleç, fihristi de İlhami Danış tarafından mufassal bir şekilde yapıldığından burada ayrıca bir değerlendirmeye ihtiyaç görülmemiştir. Ancak Musa Kâzım'ın İslâm'ın terakkiye mâni olmadığını anlatan yazısından sonra Ziya Gökalp'in Türklere hitap eden, "İslâm Terbiyesinin Mahiyeti" yazısındaki fikirleri ve özellikle "Türk milliyeti ve "İslâm beyne'l-milliyeti" kavramları ile "iki canlı mefkûreden"[26] söz etmesi derginin hangi amaçla çıkarıldığının yazarlara da iyi anlatıldığını göstermektedir. *İslâm*

25 Musa Kâzım, "İslâm ve Terakki", *İslâm Mecmuası*, S. 1, 11 Rebiulevvel 1332/7 Şubat 1914.

26 Gökalp, "İslâm Terbiyesinin Mahiyeti", *İslâm Mecmuası*, S. 1; 11 Rebiulevvel 1332/7 Şubat 1914.

Mecmuası'nın misyonu derginin kapanması ile bitmemiştir. Hem üstlendiği misyon ve hem de sahifelerindeki fikri tartışmalar Türkiye Cumhuriyeti'ne taşınmıştır.

Cihan-i İslâm

Cemiyetin çıkardığı ikinci dergi ise *Cihan-i İslâm'*dır. "Menafi-i İslâmiye'ye hadim, siyasi, edebi, içtimaî dergi" tanımıyla 9 Nisan 1914 tarihinde yayın hayatına başlamıştır. Dergide imtiyaz sahibi Hintli Ebu's-Said el-Hindî' gösterilmekle birlikte, asıl sorumlu cemiyetin aktif yöneticilerinden Yusuf Şetvan'dır.[27] Onun müdürlüğünde yayın hayatına giren dergi, Hilâfet-i Kübrâ'ya ve İttihad-i İslâm'a hizmet edeceğini ilan etmiştir. Cemiyetin asıl sözcü gazetesi olan *Cihan-i İslâm* dergisi, haftalık olarak, Arapça-Türkçe-Urduca-Farsça yayımlanmıştır. Dergi, Osmanlı coğrafyası dışındaki Müslümanlara hitap ederek İslâm birliği fikrini yaymaya gayret etmiştir. Ağırlıklı olarak İngiliz işgalindeki Mısır, Hindistan ile farklı yerlerdeki Müslümanların uyanışına katkı vermek amacıyla, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce yayın hayatına girmiş olmakla birlikte, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle tabii olarak devletin propaganda aracı olmuştur[28]. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi akabinde İtilaf Devletleri'ne karşı bir tavır belirleyen ve onların sömürgelerindeki Müslümanları uyanışa davet eden dergi, İngilizlerin engeli ile karşılaşmış ve Hindistan'a girmesi yasaklanmıştır. Dergi, savaş ve cephelerden haberlerin yanı sıra devletin resmi tebliğlerini de yayımlayarak, Osmanlı merkezi ile uzaktaki Müslümanlar arasında köprü olmaya çalışmıştır. *İslâm Mecmuası* ile cemiyet daha çok Türklere dönük yayın yaparken, *Cihan-i İslâm* ile diğer yüzü olan İslâmcılığı ortaya koyup dünya Müslümanlarına hitap etmiştir.

Cemiyetle ilişkilendirebileceğimiz bir diğer dergi 15 Nisan 1916 tarihinde İstanbul'da yayın hayatına başlayan Arapça *El-Alemü'l İslâmi* dergisidir. Her ne kadar bu derginin doğrudan Cemiyet-i Hayriye-i İslâmiye ile ilişkisine dair bir kayıt bulunmamakla birlikte, derginin cemiyetin önemli isimlerinden Abdülaziz Çaviş tarafından çıkarılması iki taraf arasında bir bağın ve daha önceki yayın faaliyetinin devamı olduğu fikrini uyandırmaktadır. *El-Alemü'l İslâmi'nin* yayın politikasına ve içeriğine bakıldığında da cemiyetin fikirleri ile paralellik arz ettiği görülmektedir. Bu dergi de tıpkı diğer iki dergi gibi İslâm dünyasının geleceğini Osmanlı Deveti'nin ayakta kalmasına bağlamaktadır. Abdülaziz Çaviş'in Almanya ziyareti dönüşü *El-Alemü'l İslâmi* dergisini çıkarmaya başlaması ve özellikle cephlere yoğunlaşarak oralardan haber vermesi bu derginin fiilen Osmanlı ve Almanya lehinde bir propaganda aracı yapmaktadır. Ancak bu konuda Abdülaziz Çaviş'in Almanlar'dan bir destek alıp almadığına dair bilgi bulunmamaktadır. Her ne olursa olsun, dergi, tıpkı *İslâm Mecmuası* ve *Cihan-i İslâm* gibi, Müslüman topraklarındaki yabancıların faaliyetlerinden, İtilaf devletlerinin sömürü planlarından haberler verip değerlendirmeler yapmaktadır. Başta *İslâm Mecmuası* olmak üzer her üçü de dönemi kavramak açısından çok büyük önemi haizdirler. Bir bütünlük içinde okunmaları halinde I. Dünya Savaşı yıllarında, Osmanlı Devleti ve İslâm âleminin sosyal, siyasi ve dinî yönden anlaşılmasına katkı verecek en önemli kaynaklar arasındadırlar.

27 BOA. *DH.SAİD,* 82/243, 29 Zilhicce 1285/12 Nisan 1869; BOA, *DH.MKT,* 2695/54, 5 Zilhicce 1326/29 Aralık 1908; BOA, *İ.DUİT* 151/40, 2 Şevval 1334/2 Ağustos 1916; BOA, *BEO* 3462/259580.

28 Ziyad Ebû Ziya, "Cihan-i İslâm" *DİA*, c. 7, İstanbul, 1993, s. 535.

İSLÂM MECMUASI YAZARLARI

YAZAR KADROSUNA DAİR

İslâm Mecmuası'ndaki makalelerin imzalarını dikkate aldığımızda (müstear isimleri de ayrıca sayarsak) mecmuada 68 farklı yazarın kaleminden çıkmış yazıların yer aldığı görülmektedir. Manastırlı Rıfat'ın Haşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân adlı mealinden 45 sayıda yararlanılmıştır. Derginin kurucusu ve müdürü Halim Sabit'in 25, diğer kurucularından Şerefeddin (Yaltkaya) Bey'in 24, Mansûrîzâde Said'in 23, Rızâeddin bin Fahreddin'in 22, Ahmed Besim Atalay'ın 20, Ziya Gökalp'in 18 ve M. Şemseddin'in (Günaltay) 11 makalesi yer almaktadır. Diğer yazarların 7 ve daha aşağı sayıda makaleleri mevcuttur. *İslâm Mecmuası*'nın muhtemel yazar kadrosunun ilan edildiği derginin arka kapağında yer alan tanıtım yazısında yer alan ve içlerinde Velid Çelebi Efendi, Akçuraoğlu Yusuf, Şair Mehmed Emin, Yusuf Şetvan, Binbaşı Müfid, Ali Suad, Maârif müfettişlerinden Kâzım Nâmi, Buharalı Abdurrauf, Hindistanlı Mehmed Âzad Han, Semerkandlı mütfü Mahmud Hoca Behbudi gibi bazı ilim ehlinin ise *İslâm Mecmuası*'nda yazı yazmadıkları görülmektedir.

Bu eserde, dergide 10 makale ve üzeri yazı kaleme alan müellifler ile bazı yazarların biyografilerine yer vereceğiz. Aşağıdaki tabloda ise tüm yazar kadrosunun kaleme aldıkları makale sayıları görülmektedir.

Yazar	Makale Sayısı
Manastırlı Rıfat	45
Halim Sabit	25
Şerefeddin	24
Mansûrîzâde Said	23
Rızâeddin bin Fahreddin	22
Ahmed Besim Atalay	20
Ziya Gökalp	18
M. Şemseddin	11
Ahmed Süreyya	7
Ragıp Hulusi	7
Uryânîzâde Vahid	6
Abdullatif Nevzad	5
Ahmed Muhiddin	5
Bursalı Mehmed Tahir	5
Cemil bin Nahle el-Müdevver (Mütercim: Ş.)	5
H. N.	4
Şeyh Edebali	4
Aka Gündüz	3
Celal Ferdi	3
Isparta Mebusu Hakkı	3
Mahmud	3
Mehmed Zeki	3
Seyyid (İzmir Mebusu)	3
Şeyhülislâm Musa Kâzım	3
Şîr İdris	3
Abdurreşid	2
Konur Alp	2
Köprülüzâde Fuad	2
Mehmed Kamil (Karahisar Mebusu)	2

Musa Cârullah Bigiyef	2
Mükrimin	2
Reşid Galib	2
Ş. Tarık	2
Tevfik Süveydi	2
A.	1
Abdulvahid	2
Ahmed Agayef	1
Ahmed Niyazi	1
Âsım (Şûrâ-yı Devlet Azası)	1
Çapanzâde Münib Süleyman	1
Ezherli Abdülbâkî Sürûr Naim	1
F. N.	1
Fevziye Abdurreşid	1
Hacı Kamil	1
Hacıbay Ömer	1
Hâlid Fahri	1
Hüseyin Ragıp	1
İsmail Hakkı	1

Kâzım Nâmi	1
Mahmud Fuad Toktar (Kazanlı)	1
Mehmed Bahaeddin	1
Mehmed Said	1
Mengü Kaan	1
Muallim Mustafa Şeref	1
Muallim Vehbi	1
Muhiddin	1
Mustafa Şeref	1
Ömer Seyfeddin	1
S.	1
Servereddin bin Miftaheddin	1
Seyyid Haşim	1
Ş	1
T. S.	1
Tekin Alp	1
Veliyyüddin (Aydın Mebusu)	1
Yaşaroğlu	1
İmzasız Yazılar	153

YAZAR BİYOGRAFİLERİ

Ahmed Besim Atalay

1882 yılında Uşak'ta dünyaya gelen Ahmed Besim, ilk tahsilini burada tamamladı. Bir süre medresede okuduktan sonra 1905 yılında İstanbul'a gitti ve burada Darülmuallimîn'e girdi. Ahmed Besim, İstanbul'da bir yandan da medrese eğitimine devam etti ve Şehzâde Camii'nde Çarşambalı Hacı Ahmed Efendi'den dersler aldı.

1909-1919 yılları arasında Konya, Ankara, Trabzon, Maraş, İçel ve Niğde'de öğretmenlik, okul müdürlüğü, maârif müdürlüğü gibi görevlerde bulundu. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Mütareke döneminde memleketi Uşak'ta Milli Mücadele yanlısı faaliyetler içinde yer aldı. Silifke'de Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasında aktif rol oynadı. 1920 yılında Milli Mücadele'yi yürüten I. Büyük Millet Meclis'inde Kütahya milletvekili oldu.

Ahmed Besim Atalay Cumhuriyet döneminde de önemli hizmetler verdi. Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin I. Türk Dili Kurultayı'nda merkez heyeti üyesi seçildi. Daha sonra Türk Dil Kurumu olarak ismi değiştirilen kuruluşun 1949 yılına kadar on sekiz yıl boyunca merkez heyeti üyesi olarak görev yaptı. 1937-1942 yılları arasında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ile Polis Enstitüsü'nde öğretim üyesi olarak Farsça dersleri verdi.

İslâm Mecmuası'nda ahlâk ve kelâm üzerine yazıları yayınlanan Ahmed Besim asıl ününü Türk Dili alanında yapmış olduğu tercüme ve telif eserleri ile kazandı. Başlıca eserleri şunlardır: *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, *Bektâşilik ve Edebiyatı*, *Müslümanlara Öğütler*, *Türk Dili Kuralları*, *Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme*, *Dîvânü Lugâti't-Türk Tercümesi, Dîvânü Lugâti't-Türk Dizini*, *Türkçe'de Kelime Yapma Yolları*, *Kur'ân Tercümesi: Tanrı Kitabı*, *Türk Dilinde Ana Kelimeler veya Türkçe Türetme Sözlüğü*, Çeşitli Halk Fıkraları ve Deyimleri, *Abuşka Lûgatı veya Çağatay Sözlüğü*. Bunların yanı sıra *et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-lugâti't-Türkiyye*, *Müyessiretü'l-ulûm*, *eş-Şüzûru'z-zehebiyye ve'l-kitâbü'l-Ahmediyye fi'l-lûgati't-Türkiyye*, *Seng-lâh*, *Lugât-i Nevâî* gibi eserleri neşre hazırlamıştır.

7 Kasım 1965 yılında Ankara'da vefat etmiştir.

Bursalı Mehmed Tahir

22 Kasım 1861 tarihinde Bursa'da dünyaya geldi. Bursalı Mehmed Tahir, Üsküdarlı Seyyid Mehmed Tahir Paşa'nın torunu olup, Bursa belediye kâtibi Rıfat Bey'in oğludur.

Eğitim hayatına Bursa'da başlayan Mehmed Tahir, dedesi gibi asker olması istendiği için, 1875 yılında Bursa Askeri İdâdîsi'ne başladı. Bunun yanı sıra Haraççıoğlu Medresesi'ne devam ederek burada özel dersler aldı. Babasının tasavvuf, tarih ve edebiyata olan yoğun ilgisinin etkisinde kalarak tasavvufa yönelen Bursalı Mehmed Tahir, Muyyiddin İbnü'l-Arabi'ye gönül bağ-

ladı. 1880 yılında Harbiye'ye girdi. Bu yıllarda Melâmîlik ile tanıştı. Mezun olunca Manastır'da coğrafya, tarih ve hitabet alanlarında hocalık yaptı. 1897'de Üsküp'e nakledildiyse de kısa bir süre sonra tekrar Manastır'a döndü. 1904 yılında ise Selanik Askeri Rüşdiyesi müdürlüğüne getirildi.

Bursalı Mehmed Tahir ülkeye meşruiyet idaresinin gelmesi fikrini benimseyip 1906 yılında Selanik'te gizli siyasi bir teşkilat olarak kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurucu üyesi oldu. Girmiş olduğu bu faaliyetler neticesinde dikkatleri üzerine çeken Bursalı Mehmed Tahir, rüştiye müdürlüğünden alınıp Manisa'ya ardından da İzmir'e görevlendirildi. II. Meşruiyet ilan edilince İttihat ve Terakki Fırkası'ndan Bursa Mebusu seçildi.

Mehmed Tahir, mebusluk yılları sırasında İstanbul kütüphanelerinde araştırmalar yaptı. Milletvekilliğinden ayrıldıktan sonra Evkaf Nezâreti tarafından kendisine vakıf kütüphanelerindeki yazmalar üzerinde çalışma vazifesi verildi. Bu görevin ertesinde de Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ne müdür olarak tayin edildi.

İslâm Mecmuası'nda biyografi ve bibliyografya konulu makaleleri neşredilen Bursalı Mehmed Tahir'in en önemli eseri olarak gösterilen *Osmanlı Müellifleri* 1915 yılında yayınlanmaya başladı. Başlıca eserleri şunlardır: *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri*, *Terceme-i Hâl ve Fezâil-i Şeyh-i Ekber Muhyiddin-i Arabi*, *Kibâr-ı Meşâyih ve Ulemâdan On İki Zâtın Terâcim-i Ahvâli*, *Ulemâ-yı Osmaniyye'den Altı Zâtın Terceme-i Hâli*, *Müverrihîn-i Osmâniyye'den Âlî ve Kâtib Çelebi'nin Terceme-i Halleri*, *Aydın Vilâyetine Mensup Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli*, *Delîlü't-tefâsir*, İlm-i Tefsîr ve Müfredât-ı Kur'ân'a Dâir Ma'lûmât-ı İcmâliyye, *Ahlâk Kitaplarımız*, *Müntehabât-ı Mesâri' ve Ebyât*, *Nazar-ı İslâmda Fakr*, *Hacı Bayrâm-ı Velî*, *Mevlânâ eş-Şeyh İsmâil Hakkı el-Celvetî (Kuddise Sırruhû) Hazretlerinin Muhtasaran Terceme-i Halleriyle Matbû ve Gayr-i Matbû Âsârını Hâvî Risaledir*, *Kâtib Çelebi*, *Siyasete Müteallik Âsâr-ı İslâmiyye*, *Menâkıb-ı Harb*, İdâre-i Osmâniyye Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri, *Osmanlı Müellifleri*.

Bursalı Mehmed Tahir 28 Ekim 1925'te İstanbul'da Zeynep Kamil Hastanesi'nde vefat etti. Kabri Üsküdar'da Aziz Mahmud Hüdâî Camii haziresindedir.

Halim Sabit (Şibay)

1883 yılında Kazan'ın Simbirsk vilayetine bağlı Küçük Tarhanlı köyünde dünyaya geldi. Babası Sabir Can Efendi, annesi Hayat Hanım'dır.

İlk ve orta tahsilini Samerra şehrinde yatılı okulda tamamladı. Ayrıca 1897 yılında Ulutarhan'daki Medrese-i Halîmiyye'ye gitti. Bu sırada Rus lisesine başladı ve mezun olunca bir müddet Orenburg'daki Hüseyniye Medresesi'nde müderrislik yaptı. 1901 yılında İstanbul'daki Mercan İdâdîsi'ne girdi. Ardından da Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi'ni bitirdi. Bir yandan da Fatih Camii'nde Abdülfettah Efendi'nin derslerine devam etti. Yakın arkadaşı Ziya Gökalp'in fikirlerini benimseyen Halim Sabit, Türk Ocakları'nın kuruluşunda ve sonraki faaliyetlerinde aktif rol üstlendi.

Fakülteyi bitirdikten sonra Halim Sabit Orta Asya'daki Türklerin hayatlarını incelemek için Türkistan'a doğru bir seyahate çıktı. Dârülfünûn'un ıslahı sırasında çağırılan müderrisler arasında bulunan Halim Sabit 1919 yılında yılına kadar burada görev yaptı. Müderrislikten ayrıldıktan sonra Avrupa ve Baltık ülkelerinde ticaretle uğraştı. 1939 yılında Türkiye'ye döndü. Bu dönemde Avrupa'da yayınlanmış olan İslâm Ansiklopedisi'nin Türkçeye tercümesi için yapılan çalışmalara memur oldu, daha sonra da Neşir Bürosu'nda kâtip olarak görev aldı. 1944 yılında ise Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere Heyeti azalığına tayin edildi. Bu Halim Sabit'in son memuriyeti idi.

İslâm Mecmuası'nda fıkıh, içtimâiyat ve İslâm tarihi konularında yazıları neşredilen Halim Sabit'in başlıca eserleri şunlardır: *Amelî İlm-i Hâl*, *Ulemâ ve Talebe-i Ulûm Efendilere-Islah-ı Medâris Münasebetiyle-*. Rusya'da yaşadığı sıralarda *Tecvîd-i Fennî*, Şâkirdlik Âlemi, *Cennet Malda Değil* gibi risalelerin yanında bir de Çocuk Dünyası adında bir dergi yayınlamıştır. Bunların yanı sıra İslâm Ansiklopedisi'nde " Azîmet", "Azrâil", "Bâkkilânî", "Berâet", "Cebrâil", "Cehennem", "Cennet", "Cihad" ve "Ebû Hanîfe" maddeleriyle; İslâm-Türk Ansiklopedisi'nde "Aile" maddesininin bir bölümünü yazmıştır. Ayrıca İçtimâiyat Mecmuası, *Yeni Mecmua, İslâm Mecmuası*, *Kırım Mecmuası*, *Sırât-ı Müstakîm*, *Bilgi Mecmuası*, *Hikmet* ve *Türk Yurdu* dergileri ile *Vakit* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde de makaleleri neşredilmiştir.

Halim Sabit Şibay, 27 Aralık 1946 tarihinde Ankara'da vefat etti. Kabri Cebeci Asrî Mezarlığı'ndadır.

Mansûrîzâde Mehmed Said

1864 yılında İzmir'de dünyaya gelen Mansûrîzâde Mehmed Said, öğrenimine buradaki Hâtûniye Medresinde başladı. İslâmi ilimler tahsil etti. Özellikle fıkıh alanında ve Arap edebiyatında uzmanlaştı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılan Mansûrîzâde Mehmed Said, Meşrutiyet'in ilanı ertesinde Saruhan mebusu seçildi.

Reformist bir kişiliğe sahipti. İslâmiyet'in esaslarını yeni girilen Batı medeniyetinin gerekleri ile telif etmek üzere kapsamlı bir eser hazırlığında olmasına rağmen eseri yayınlanamamıştır. Modernist fikirlerini *İslâm Mecmuası*'nda yazmış olduğu fıkıh, içtimâiyat, kadın konulu makalelerde ve polemik ve tenkit yazılarında da görmek mümkündür. Başlıca eserleri şunlardır: *Keşfu'l-ğıtâ ʿani'l-Hata*, *Usûl-i İçtihâd*, *Hakikat-i İslâm*; *Tatbikat-ı Mecelle: Cüz-i Evvel*, *Kitabu'l-Buyû*.

Mansûrîzâde Mehmed Said 1923 yılında İzmir'de vefat etmiştir.

Mehmed Şemseddin (Günaltay)

1883 yılında Erzincan Kemaliye'de dünyaya geldi. Babası müderris İbrahim Edhem Efendi ve annesi Saliha Hanım'dır.

Mehmed Şemsettin, Üsküdar Ravza-i Terakkî Mektebi'ni, ardından Vefa İdâdîsi'ni bitirdi. Dârülmuallimîn-i Âliye'nin fen bölümünden mezun oldu. Bu sırada Arapça, Farsça ve Fransızca dillerini öğrenmek üzere özel dersler aldı. 1909 yılında Maârif Nezâreti tarafından Lozan Üniversitesi'ne tabii ilimler okuması için gönderildi.

Ülkeye döndükten sonra birçok idâdîde hocalık ve idarecilk yaptı. Dârülfünûn ve Süleymaniye Medresesi'nde dersler verdi. Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi'nde önce fakülte sekreterliğine ardından da dekanlığa getirildi. 1941 yılından ölümüne kadar Türk Tarih Kurumu'nun başkalığını yürüttü. Ayrıca ordinaryüs profesör olarak hem Ankara Üniversitesi'nde hem de İstanbul Üniversitesi'nde dersler verdi.

Mehmed Şemsettin'in siyasi hayatı da ilmi hayatı kadar parlaktı. 1915 yılında Bilecik mebusu olarak meclise girdi. 1918'de Meclis-i Mebûsan idare memuru olarak görev yaptı. 1920'den itibaren Teceddüd Fırkası'nın kurucuları arasında, ardından Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nde, sonra da Kuvâ-yı Milliye'de yer aldı. 1923'te ise Cumhuriyet Halk Fırkası Sivas

mebusu olarak TBMM'de göreve başladı. Bir süre İstanbul Belediye'sinde reis vekili olarak görev yaptı. Bir dönem Erzincan milletvekilliğinde bulundu.

Çok partili hayata geçiş döneminde, 1949-1950 yılları arasında, Türkiye Cumhuriyeti'nin on dördüncü başbakanı oldu. 1959 yılında Cumhuriyet Halk Partisi'nin İstanbul il başkanı seçildi. 1961 seçimlerinde İstanbul senatörü olarak tekrar meclise girdi.

İslâm düşüncesi ve tarihi ile ilgili birçok yayınlar yaptı. Mehmed Şemsettin'in tarihçiliğe olan ilgisi ise özellikle Ziya Gökalp ile tanıştıktan sonra başladı ve onun fikirlerinden etkilendi.

İslâm Mecmuası'nda tarih ve içtimâiyat konulu makaleleri yayınlanan M. Şemseddin'in başlıca eserleri şunlardır: *Fennin En Son Keşfiyatından Telsiz Telgraf, Esir, Mevcât-ı Esîriyye, Röntgen, Radyum, İyotlar, Elektronlar*; *Hurâfattan Hakîkate, Târîh-i Edyân*; *Mâzîden Âtîye*, *Zulmetten Nûra*, İslâm'da Târih ve Müverrihler, İslâm Târihi, *Felsefe-i Ûlâ*, *Müntehab-ı Kırâat*, *Müslümanlığın Çıktığı ve Yayıldığı Zamanlarda Orta Asya'nın Umumi Vaziyeti*, *Mezopotamya Sümerler, Akadlar, Gutiler, Amürüler, Kassitler, Asurlular, Mittaniler, İkinci Babil İmparatorluğu*; *Suriye ve Palestin*, İbrânîler, *Türk Tarihinin İlk Devirleri*, *Uzak Şark, Kadim Çin ve Hind*; *Türk Tarihinin İlk Devirlerinden Yakın Şark, Elam ve Mezopotamya*; *La Dècadence du Monde Musulman est- elle à l'invansion des Seldjoukides*; *Dil ve Tarih Tezimiz Üzerine Gerekli Bazı İzahlar*; *Tarih: Lise I*; *Yakın Şark II: Anadolu, Eski Çağlardan Akamenişler İstilasına Kadar*; *Yakın Şark III: Suriya ve Filistin*; İran Tarihi: En Eski Çağlardan İskender'in Asya Seferi'ne Kadar; *Yakın Şark IV: Perslerden Romalılara Kadar-Selevkoslar, Nabatiler, Galatlar, Bitinya ve Bergama Krallıkları.*

Mehmed Şemsettin Günaltay 20 Ekim 1961 tarihinde vefat etti. Kabri Cebeci Asrî Mezarlığı'ndadır.

Mehmed Şerefeddin (Yaltkaya)

17 Kasım 1880 yılında İstanbul'da dünyaya geldi. Babası Kâdirî tarikatı şeyhi Hafız Mehmed Ârif Efendi, annesi Atiye Hanım'dır.

Öğrenim hayatına Firuz Ağa Sıbyan Mektebi'nde başladı. Daha sonra hafızlık yaptı. Davud Paşa Rüşdiyesi ve Dârülmuallimîn'i bitirdi. Fatih ve Beyazıt camilerinde önemli isimlerden dersler aldı ve bir yandan da medrese eğitimini tamamladı.

Mehmed Şerefeddin, Farsça, Arapça ve Türkçe konuşup yazabildiği gibi Fransızcaya da aşina idi. İlk memuriyeti 1904 yılında başlamış olduğu Harbiye Nezâreti Muhasebat Dairesi Tahrirat Kalemi kâtipliği idi. Ardından ders nazırlığı ve başmuavinlik görevlerinde bulundu. 1912'de Beyazıt Camii'nde dersler verdi. 1914'te medrese ıslahat çalışmalarına katıldı. Ardından birçok medreselerde ve modern eğitim kurumlarında dersler verdi. Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi'nde dersler vermeye başlayan Mehmed Şerefeddin, üniversite reformu ile ilâhiyat fakültesinin kapanmasının ardından İstanbul Üniversitesi'nde kurulan İslâm Tetkikleri Enstitüsü müdürlüğü görevine getirildi. 19 Kasım 1938 tarihinde Dolmabahçe Sarayı'nda Mustafa Kemal Paşa'nın cenaze namazını kıldırdı. 14 Ocak 1942 tarihinde Diyanet İşleri başkanlığına tayin edildi.

Mehmed Şerefeddin Hilmi Ziya (Ülken) ile birlikte Felsefe Yıllığı adında bir mecmua çıkardı. Ancak sadece iki sayı yayınlayabildi. *İslâm Mecmuası*'nda Kur'an-ı Kerîm'den bazı âyetlerin mealleri ile din felsefesi, fıkıh ve içtimaiyat üst-başlıklı yazıları neşredilen M. Şerefeddin'in başlıca eserleri şunlardır: İbn-i Esîrler ve Meşâhîr-i Ulemâ; *Meşâhîr-i Mühendisîn-i Arabdan Benî Mûsâ'nın Terceme-i Hâlleri: Bazı Ameliyyât-ı Mahsûsaları*; *Târîh-i Kur'ân-ı Kerîm*; *Kelâm*

Tarihi; *Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin*; İlâhiyat; İbn Seb'în el- Kelâm ale'l-Mesâili's-Sıkıliyye-Correspondance Philosophique avec l'Empereur Frédéric II de Hohenstaufen; *Kitâbü's-Saydala fi't-Tıb Mukaddimesi*; *Molla Lütfi'l-Maktul*; *Risâletü Taz'îfi'l mezbah- La Duplication de l'Autel Platon et le Problème de Délos*; *Tarih-i Muhtasarü'd-düvel*; Kâtip Çelebi'nin *Keşfü'z-zunûn*'unun neşri; *Baybars Tarihi*; *Yedi Askı-el-Muallakatü's-seb*ʿ; *Benim Dinim*; *Dinî Makalelerim*; *Vaazlar*; *Hatiplik ve Hutbeler*; Bağdatlı İsmail Paşa'nın *Keşfü'z-zunûn Zeyli*'nin neşri; *Büyük Türk Filozofları ve Tıp Üstadı İbn Sînâ*.

23 Nisan 1947'de Ankara'da vefat eden Mehmed Şerefeddin Yaltkaya Cebeci Asrî Mezarlığı'na defnedildi.

Musa Kâzım Efendi (Şeyhülislâm)

Musa Kâzım Efendi, 1275'te (1858-59) Erzurum'da dünyaya geldi. Erzurum'da ve Balıkesir'de (dedesi Nureddin Efendi yanında) çeşitli hocalardan dersler aldıktan sonra geldiği İstanbul'da Kazasker Eşref Efendi ve Hoca Şâkir Efendilerin de tedrisatından geçmiştir. İcazetini aldığı 1888 yılında Fatih Camii'nder dersler vermeye başlamıştır. Dârülfünûn ve Dârülmuallimîn hocalıklarından sonra çeşitli mevkilere atanan Musa Kâzım Efendi, 1910 Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa, 1911 Sadrazam Said Paşa, 1916 Sadrazam Said Halim Paşa ve 1917 Talat Paşa kabinelerinde şeyhülislâmlık görevlerini yürütmüştür. Bu dönemler içerisindeki toplam beş yıl bir ay dört gün bu makamda kalmıştır.

Musa Kâzım Efendi I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra Damad Ferid Paşa hükümeti tarafından tutuklanan İttihat ve Terakkî Cemiyeti liderleri arasında yer alıp Bekirağa Bölüğü'nde hapsedilmiş ve mahkeme neticesinde on beş yıl kürek cezasına çarptırılmıştır. Sultan Vahdeddin bu cezayı ağır bulup üç yıl sürgüne çevirmiştir. Musa Kâzım sürgünde bulunduğu Edirne'de 10 Ocak 1920 tarihinde vefat etmiştir.

İslâm Mecmuası'nda "İslâm ve Terakki" adlı makaleler kaleme alan Şeyhülislâm Musa Kâzım'ın *İslâm'da Usûl-i Meşveret ve Hürriyet, İslâm'da Cihad, Sûre-i İhlâs ve Alak Tefsirleri, Safvetü'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân, Zevrâ ve Havrâ, Külliyyât-ı Şeyhülislâm Musa Kâzım* ve *el-Fetâvâ el-Kâzımiyye fî ıslâhi'l-fetâvâ et-Türkiyye* vd. adlı eserleri yanısıra Sırât-ı Müstakîm'de de birçok makalesi bulunmaktadır.

Rızâeddin Fahreddin

12 Ocak 1859 tarihinde Tataristan'ın Begülme kazâsına bağlı Kiçüçat köyünde dünyaya geldi. İlk tahsilini babasından gördükten sonra on yaşında Tüben Şelçeli Medresesi'nde öğrenime başladı.

1884 yılında *Tercüman* gazetesinde yazıları yayınlanan Gaspıralı İsmâil'in fikirlerinden etkilendi ve kendisi ile mektuplaştı. Şehâbeddin el-Mercânî'den etkilenerek 1886 yılında onunla tanışmak için Kazan'a gitti. 1887 yılında Tüben Şelçeli Medresesi'nde ders vermeye başladı. 1888 yılında Petersburg'da Cemâleddîn Afganî ile görüştü. 1889'da İlbek köyünde imam ve müderris olarak görev yaptı. 1891'de Ufa'daki Orenburg Müftülüğü'nde kadı oldu. 1906 yılında kadılık görevinden istifa etti. Orenburg'da neşriyat faaliyetleri ile meşgul oldu. Bu dönemde *Vakit* gazetesinde yazdı, Şûrâ dergisinde editörlük yaptı. Ancak bu gazete ve derginin kapatılması

üzerine 1918’ de tekrar kadılık görevine geri döndü. 1923 yılında Ufa müftülüğüne seçildi ve Ufa Müftülüğü’nün yayın organı olarak 1924 yılından itibaren İslâm Mecellesi adında bir dergi yayınlamaya başladı.

Başlıca eserleri şunlardır: *et-Tahrîrü’l-musaffâ*; *Kitâbü’l-i’tibâr*; *Menâsıb-ı Dîniyye*; *Terbiyeli Bala*; *Terbiyeli Ana*; *Terbiyeli Hatun*; *Terbiyeli Ata Yâ ki Kırâat-i Türkî*; Âdâb-ı Ta’lîm; Âile; *Nasîhat*; *Rusya Müslümanlarının İhtiyaçları ve Onlar Hakkında İntikad*; İslâmlar Hakkında Hükûmet Tedbirleri; *Cevâmiu’l-kelim Şerhi*; *Rahmet-i İlâhiyye Meselesi*; İlm-i Hadîsten Kütüb-i Sitte ve Müellifleri; *Dinî ve İctimâî Meseleler*; Âsâr; *Meşhur Hatunlar*; İbn Rüşd; *Ebü’l-Alâ el-Maarrî*; İmam Gazzâlî; İbn Teymiyye; İbn Arabî; *Ahmed Midhad Efendi*; Şeyh Zeynullah Hazret’in Terceme-i Hâli; *Bulgar ve Kazan Türkleri*; İbn Battûta’nın Deşt-i Kıpçak’taki Seyahati; *Altınordu Hanları*; *Kazan Hanları*.

12 Nisan 1936 tarihinde Ufa’da vefat eden Rızâeddin Fahreddin vasiyeti üzerine buradaki Tatar mezarlığına defnedildi.

Ziya Gökalp

23 Mart 1876 yılında Diyarbakır’da dünyaya geldi. Babası Diyarbekir Vilayeti evrak müdürlüğü ve nüfus nazırlığında bulunan Tevfik Efendi, annesi Zeliha Hanım’dır.

Ziya Gökalp mahalle mektebinde okuduktan sonra Diyarbekir Askerî Rüşdiyesi’ne girdi. Buradan mezun olduktan sonra Diyarbekir Mülkî İdâdîsi’ne başladı. 1895 yılında İstanbul’a giderek Mülkiye Baytar Mekteb-i Âlîsi’ne kaydoldu. İzinsiz cemiyet kurmak ve zararlı yayınlar okumaktan 1898 yılında tutuklandı. On ay hapishanede kalınca baytarlık eğitimini tamamlayamadı.

Kısa süreli memuriyetlerde bulundu. Meşrutiyet’in ilanı ile Diyarbekir’de İttihat ve Terakki şubesini kurdu. Akabinde İttihat ve Terakki’nin bölge müfettişi, sonra da 1910 yılında Diyarbekir maârif müfettişi oldu. 1911’de Türkiye’de ilk defa İttihat ve Terakki İdâdîsi’nde sosyoloji dersleri vermeye başladı. Mart 1912’de Ergani Madeni mebusu oldu. Meclis feshedilince Dârü’l-hilâfeti’l-aliyye Medresesi, Dârü’l-muallimat ve Dârlfünûn’da içtimaiyat dersleri verdi.

İstanbul İngilizler tarafından işgal edilince tutuklandı ve önce Limni adasına, ardından Malta’ya sürgüne gönderildi. 19 Mayıs 1921’de Türkiye’ye geri dönen Ziya Gökalp, ilk olarak Ankara hükümetinin Maârif Vekâleti İlim Encümeni üyesi, daha sonrada Telif ve Tercüme Heyeti reisi oldu. 11 Ağustos 1923’te II. Büyük Millet Meclisi’ne Diyarbekir mebusu olarak girdi.

İslâm Mecmuası’nda başta içtimâiyat ve fıkıh konulu yazıları olmak üzere kimi edebî metinleri, manzumeleri de neşredilmiş olan Gökalp’in başlıca eserleri şunlardır: Şakî İbrahim Destanı; *Rusya’daki Türkler Ne Yapmalı?*; İlm-i İctimâ Dersleri; *Kızıl Elma*; İlm-i İctimâ; *Yeni Hayat*; *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak*; *Türk Töresi*; *Altın Işık*; *Doğru Yol*; *Ala Geyik*; *Türkçülüğün Esasları*; *Türk Medeniyeti Tarihi*.

Ziya Gökalp 25 Ekim 1924 tarihinde İstanbul’da vefat etti. Kabri Divanyolu’nda Sultan II. Mahmud Türbesi haziresindedir.

Manastırlı (Mehmed) Rıfat

Mehmed Rıfat 1851 yılında Manastır'da dünyaya geldi. Harbiye Mektebi'ni kurmay yüzbaşı olarak tamamladı. Başarılı bir asker olduğundan binbaşı rütbesine terfi ettirildi. Mehmed Rıfat 32. Osmanlı padişahı Sultan Abdülaziz'in Dolmabahçe Sarayı'nda tahttan indirildiği gece Mekâtib-i Askeriyye Nâzırı Süleyman Paşa tarafından sarayı kuşatmakla görevli Mekteb-i Harbiye talebelerinden oluşan taburun başına getirilmişti. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında esir düşen Mehmed Rıfat, barış sonrası 1878'de İstanbul'a dönmüştür. Ancak Sultan II. Abdülhamit, Mehmed Rıfat'ın Abdülaziz'in hallinde görev alması nedeniyle İstanbul'da kalmasını uygun görmemiştir. Bunun üzerine Mehmed Rıfat'ın rütbesi kaymakamlığa yükseltilip Şam fırkasına tayin edilmiştir. Mehmed Rıfat son görev yeri olan Halep'te 1907'de vefat etmiştir.

Manastırlı Mehmed Rıfat'ın tiyatro, dil ve belağat, ders kitapları ve dinî mahiyette eserleri mevcuttur. Namık Kemal'in tesiri ile edebiyat ve tiyatro alanında önemli eserler kaleme alan Mehmed Rıfat "*Çanta*" ismiyle bir mecmua da çıkarmıştır. *Görenek, Ya Gazi ya Şehid, Hükm-i Dil,* tiyatro alanında; *Usûl-i Bedâyi', Külliyyât-ı Kavâid-i Osmâniyye, Mükemmel Osmanlı Sarfı* dil ve belağat alanında*; Mir'atü'l-İslâm, Cevâhir-i Cihâryâr ve Emsâl-i Kibâr* ile *Manzum İlmihal* dinî alanda kaleme aldığı önemli eserlerinden bazılarıdır.

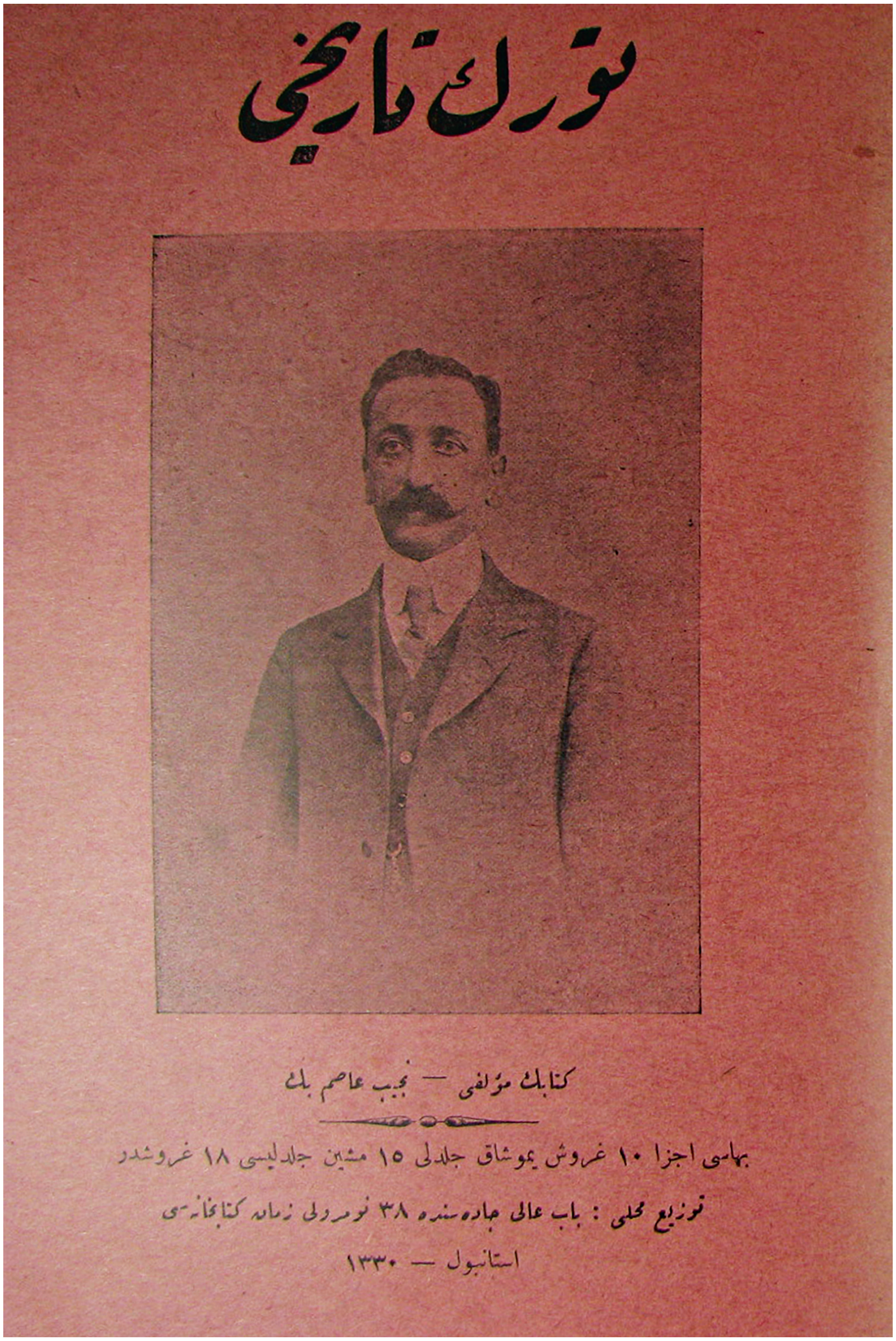
Manastırlı Mehmed Rıfat'ın meali ile ilgili biyografilerinde herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân adlı bu meale bağlı olarak, *İslâm Mecmuası*'nın 45 cildinin başında Kur'ân-ı Kerîm başlığı ile Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ ve Mâide Sûreleri'nden âyetlerin mealleri verilmiştir.

Ahmed Muhiddin

Ahmed Muhiddin bir subay oğlu olarak 1892 yılında İstanbul'da dünyaya geldi. Mercan İdadisi'nden mezun olan Ahmed Muhiddin eğitim süresince kendisini tarih, iktisat ve felsefe alanında yetiştirmiş ve bu alanlarda Fransızca eserleri yakından takip edecek kadar dilini geliştirmiştir. Kendisiyle hem Mercan İdadisi'nde hem de Dârülfünûn'da beraber okuyan Falih Rıfkı (Atay) Ahmed Muhiddin'e dair erişilen bazı bilgilerin de kaynağıdır. Falih Rıfkı'ya göre Ahmed Muhiddin Fransızca, Almanca, Arapça ve Farsça'yı iyi düzeyde öğrenmiş, bazı konularda hocaların daha bilgili bir seviyeye erişmiştir.

1914'te devlet bursuya Almanya'ya giden Ahmd Muhiddin I. Dünya Savaşı nedeniyle İstanbul'a dönmüş, 1916'da ise tekrar Almanya'ya gitmiştir. Almanya'da Leipzig Üniversitesi'nde Türkçe okutmanı olarak çalışmış ve doktorasını yapmıştır. 1922'de kesin olarak Türkiye'ye dönüş yapmış, maddi sıkıntılarla geçen bir hayat sonucunda ilacını alamadığı bir hastalık (tifo) sonucu yaşadığı Eyüp'te 3 Temmuz 1923'te vefat etmiştir.

İslâm Mecmuası'nda "Milli Sermaye" başlıkları ile makaleler kaleme alan Ahmed Muhiddin'in Türkçe *Hüsn-i Hat Defterleri* adlı bir kitabı, *Akşam Gazetesi*, *Yeni Mecmua*'da kaleme aldığı makaleleri bulunmaktadır. (Kaynak: Suat Mertoğlu, "Modern Türk düşüncesi üzerine erken bir değerlendirme: Ahmed Muhiddin (1892-1923)", DÎVÂN İlmî Araştırmalar, sy. 14 (2003/1), s. 85-118.)

Türk Tarihi

Kitabın müellifi – Necib Âsım Bey
Bahâsı: Eczâ 10 kuruş, yumuşak ciltli 15, meşin ciltlisi 18 kuruştur.
Tevzî mahalli: Bâb-ı Âlî Caddesinde 38 numaralı Zaman Kitaphânesi
İstanbul-1330

—*İslâm Mecmuası* 57. sayı arka kapak (Mecmuanın tüm sayılarındaki tek resimli sayfa)—

İSLÂM MECMUASI KAPAKLARINA DAİR

KAPAKLARA DAİR AÇIKLAMA

İslâm Mecmuası'nın farklı kütüphanelerdeki ciltlerinin iki farklı versiyonu olduğunu ifade etmiştik. Bunlardan biri metin ve fihrist, diğeri kapaklar ve metinlerden oluşmaktadır. Kapakların ön yüzünde mecmuanın şiârı, Hicrî ve Rûmî takvime göre sayının yayınlandığı tarih, sorumlu müdürü (Halim Sabit), yılı ve sayı numarası, ilgili sayıda yer alan makalelerin künyesi (konusu, makale adı ve yazarı), satıldığı yer ve ücreti yer almaktadır. Bu kısım mecmuanın 16. sayısından itibaren önemli bir değişikliğe uğramıştır. Makale sayısının kısmen azalmasına bağlı olarak bu sayıdan itibaren makalelerin içeriğine dair bazen kısa bazen hacimli özetler yer almaya başlamıştır. 35. sayıdan itibaren ise bazı sayılarda bu özetler yer alırken bazı sayıların ön kapağında tekrar ilk sayılardaki düzen görülmektedir.

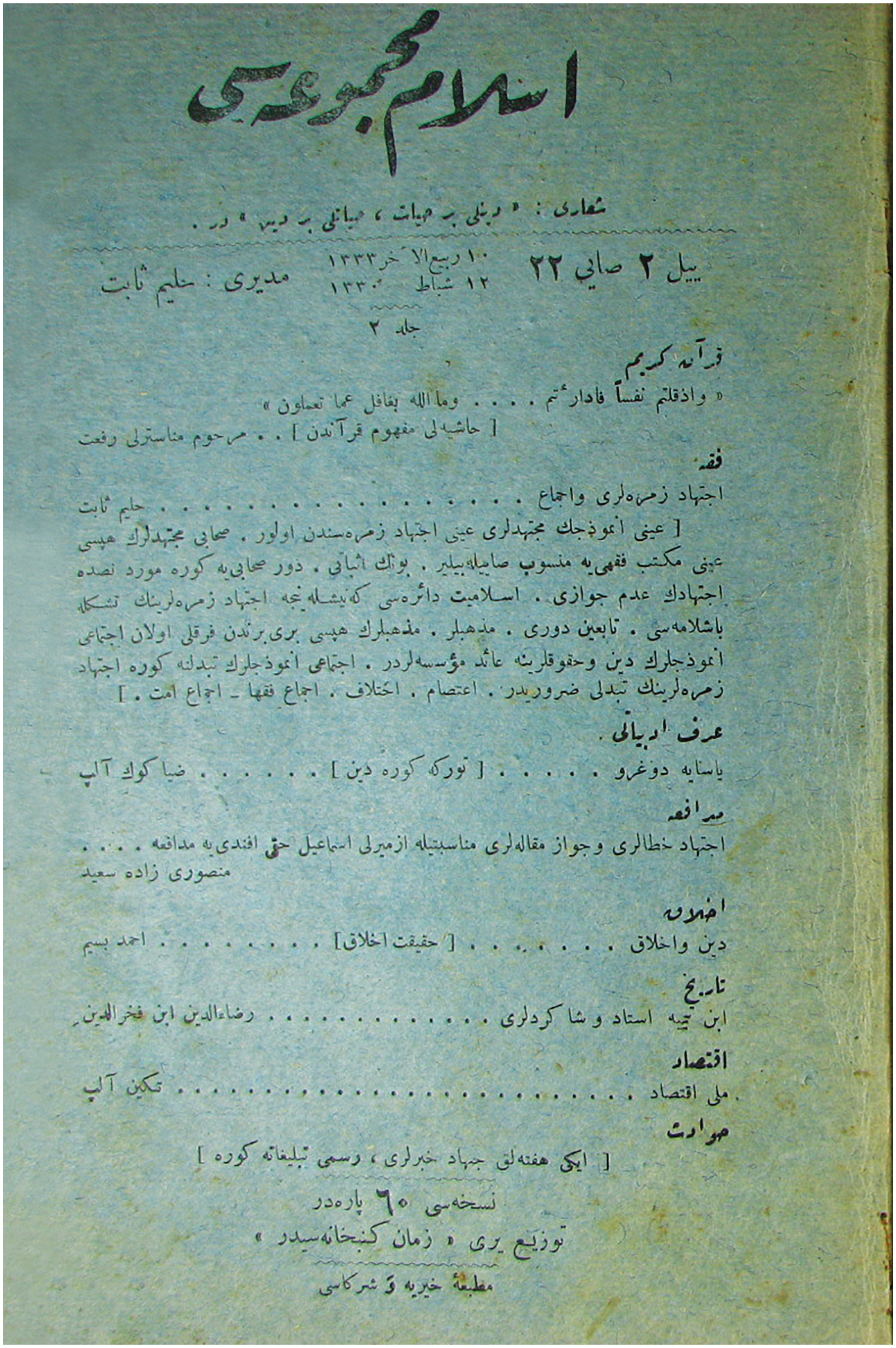
Mecmuanın ön iç kapağında ise genellikle gelecek sayılarda yer alacak makalelerin duyurusu, alınması ve okunması tavsiye edilen kitaplar ile dönemin bazı süreli yayınları (*Şûrâ*, *Bilgi Mecmuası*, *Türk Yurdu*, *Şehbâl* vd.) tanıtılmaktadır.

Mecmuanın arka kapağında ise genellikle *İslâm Mecmuası*'nın kendi tanıtımı yer almaktadır. Derginin şiârı, yazar kadrosu, altı aylık ve senelik abonelik ücretleri ve mecmuanın adresi gibi bilgiler bulunmaktadır. Derginin abonelik ücretleri İstanbul ve Anadolu vilayetleri için, Afganistan, İran ve Rusya için ve sâir ecnebi memleketler için üç ayrı kategoride belirlenmiştir. Mecmuanın arka kapağında yazar kadrosunda isimleri verilen bazı yazarların mecmuada hiç yazıları yayınlanmamıştır. Bu listenin yazma ihtimali olan yazarları içermiş olması muhtemeldir.

Mecmuanın arka kapağının iç kısmında ise bazı kitapların ve dergilerin tanıtımı ile reklamlar yer almaktadır. Türk Eczanesi, Ömer Nâzım Yerli Malı Mağazası, Lastikçi Ömer Lütfi Ticarethanesi, Levazımât-ı Haffâfiye Mağazası gibi reklamlarda dönemin iktisadi hayat ve düşüncesine dair önemli bilgiler yer almaktadır.

Derginin kapaklarında yer alan tanıtım ve reklamların ayrıca bir değerlendirme çerçevesinde ele alınması gerekliliğini ifade ederek burada bazı kapakların orijinallerini ve transkripsiyonlarını paylaşıyoruz.

22. Sayı Ön Dış Kapak

اسلام مجموعه‌سی

شعاری : « دينلی بر حيات ، حياتلی بر دين » در .

ييل ٢ صايی ٢٢ — ١٠ ربيع الآخر ١٣٣٣ / ١٢ شباط ١٣٣٠ — مديری : حليم ثابت

جلد ٢

قرآن كريم

« واذقتلتم نفساً فادارئتم . . . . وما الله بغافل عما تعملون »

[حاشيه‌لی مفهوم قرآندن] . . مرحوم مناسترلی رفعت

فقه

اجتهاد زمره‌لری واجماع . . . . حليم ثابت

[عينی انموذجك مجتهدلری عينی اجتهاد زمره‌سندن اولور . صحابی مجتهدلرك هپسی عينی مكتب فقهی‌يه منسوب صايیله‌بيلير . بونك اثباتی . دور صحابی‌يه كوره مورد نصده اجتهادك عدم جوازی . اسلاميت دائره‌سی كنيشله‌نجه اجتهاد زمره‌لرينك تشكله باشلامه‌سی . تابعين دوری . مذهبلر . مذهبلرك هپسی بری برندن فرقلی اولان اجتماعی انموذجلرك دين وحقوقلرينه عائد مؤسسه‌لردر . اجتماعی انموذجلرك تبدلنه كوره اجتهاد زمره‌لرينك تبدلی ضروريدر . اعتصام . اختلاف . اجماع فقها ـ اجماع امت .]

عرف اديانی

ياسايه دوغرو . . . . . . [توركه كوره دين] . . . . . . ضيا كوك آلپ

مدافعه

اجتهاد خطالری وجواز مقاله‌لری مناسبتيله ازميرلی اسماعيل حقی افندی‌يه مدافعه . . . . منصوری زاده سعيد

اخلاق

دين واخلاق . . . . [حقيقت اخلاق] . . . . احمد بسيم

تاريخ

ابن تيميه استاد وشاكردلری . . . . رضاءالدين ابن فخرالدين

اقتصاد

ملی اقتصاد . . . . تكين آلپ

حوادث

[ايكی هفته‌لق جهاد خبرلری ، رسمی تبليغاته كوره]

نسخه‌سی ٦٠ پاره‌در

توزيع يری « زمان كتبخانه‌سيدر »

مطبعهٔ خيريه و شركاسی

22. Sayı Ön Dış Kapak

İslâm Mecmuası

Şiârı: "Dinli bir hayat, hayatlı bir din"dir.

Yıl: 2 Sayı: 22 **10 Rebîülâhir 1333** **Müdürü: Halim Sabit**
12 Şubat 1330
(25 Şubat 1915)

Nüshası 60 paradır. Tevzî Yeri: "Zaman Kitaphânesi"dir.

Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı

5. Sayı Arka Dış Kapak

اسلام مجموعەسی

شعاری

« دینلی برحیات، حیاتلی بردین » در.

اسلام مجموعەسی ، بویوك اللهك یاردمنه دایانەرق قلبلردەكی فطری دین وایمان حسینك انكشافیله نشو ونما بولماسنه ، دین ملیت فكرلرینه ، منور بر جریان ویروب مسلمانلق عالمی ایچون مسعود برحیات حاضرلامغه چالیشەجقدر.

اسلام مجموعەسنه معاونت تحریریەلری تأمین اولونان ذوات محترمه شونلردر:

اسبق شیخ الاسلام موسی كاظم افندی ، ولد چلبی افندی ، عثمانلی دارالفنونی معلملرندن محمود اسعد ، عبداللطیف ، سید ، احمد ماهر ، ضیا ، احمد اغایف ، آق چوره اوغلی یوسف ، ماردینی ابوالعلا ، كوپریلی زاده فؤاد ، كامل ، فاضل عارف ، خ. نعمت ومصطفی شرف بك وافندیلر؛ علمای اسلامیەدن عبدالرشید ابراهیم، قاضی رضاء الدین بن فخر الدین ، موسی جارالله ، شاعر محمد امین ، یوسف شتوان ، شیخ صالح تونسی ، بروسەلی محمد طاهر ، امام عبدالله ، زایسانلی ولی الدین ، سامارالی امام فاتح مرتضی ، منصوری زاده سعید ، سیبریالی شیر ادریس ، مصطفی فوزی ، م. شمس الدین ، بایزید درسعاملرندن شرف الدین ، علی شیخ العرب ، ایرانی شیخ اسدالله ، شورای دولت اعضاسندن هاشم ، بیكباشی مفید ، علی سعاد ، عمر سیف الدین ، عبداللطیف نوزاد ، معارف مفتشلرندن كاظم نامی ، بخارالی عبدالرؤف ، هندستانلی محمد آزاد خان ، سمرقندلی مفتی محمود خواجه بهبودی واسلام مجموعەسی مدیری حلیم ثابت بك وافندیلر .

« اسلام مجموعەسنك » اشتراك بدلی :

	آلتی آیلق	سنەلك	
استانبول وتوركیه ولایتلری ایچون	١٦	٣٠	غروش
افغانستان ، ایران وروسیه ایچون	٢	٣،٥	روبله
سائر اجنبی مملكتلری ایچون	٥	٩	فرانق

« اسلام مجموعەسنك » ادارەخانه آدرەسی :

استانبولده جغال اوغلنده « جمعیت خیریۀ اسلامیه » مركزنده دائرۀ مخصوصەدر.

5. Sayı Arka Dış Kapak

İslâm Mecmuası

Şiârı

"Dinli bir hayat, hayatlı bir din"dir.

İslâm Mecmuası, büyük Allah'ın yardımına dayanarak kalplerdeki fıtri din ve iman hissinin inkişafıyla neşvünemâ bulmasına, din milliyet fikirlerine münevver bir cereyan verip Müslümanlık alemi için mesut bir hayat hazırlamaya çalışacaktır:

Esbak şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi, Velid Çelebi Efendi, Osmanlı Dârülfünûnu muallimlerinden Mahmud Esad, Abdullatif, Seyyid, Ahmed Mahir, Ziya, Ahmed Agayef, Akçuraoğlu Yusuf, Mardinî Ebu'l-Ulâ, Köprülüzâde Fuad, Kamil, Fazıl Arif, H. Nimet ve Mustafa Şeref beyefendiler; ulemâ-yı İslâmiye'den Abdurreşid İbrahim, Kadı Rızâeddin bin Fahreddin, Musa Cârullah, Şair Mehmed Emin, Yusuf Şetvan, Bursalı Mehmed Tahir, İmam Abdullah, Zaysanlı Veliyyüddin, Samaralı İmam Fatih Murtaza, Mansûrîzâde Said, Sibiryalı Şîr İdris, Mustafa Fevzi, M. Şemseddin, Bâyezid dersiâmlarından Şerefeddin, Ali Şeyhü'l-Arab, İrânî Şeyh Esedullah, Şûrâ-yı Devlet âzâsından Haşim, Binbaşı Müfid, Ali Suad, Ömer Seyfeddin, Abdullatif Nevzad, Maârif müfettişlerinden Kâzım Nâmi, Buharalı Abdurrauf, Hindistanlı Mehmed Âzad Han, Semerkandlı mütfü Mahmud Hoca Behbudi, ve *İslâm Mecmuası* müdürü Halim Sabit bey ve efendiler.

"*İslâm Mecmuası*'na" iştirak bedeli:	Altı Aylık	Senelik
İstanbul ve Türkiye vilayetleri için	16	30 kuruş
Afganistan, İran ve Rusya için	2	3,5 ruble
Sair ecnebi memleketler için	5	9 frank

"*İslâm Mecmuası*'nın" İdarehane Adresi:

İstanbul'da Cağaloğlu'nda "Cemiyet-i Hayriye-i İslâmiye" merkezinde daire-i mahsûsadır.

لوازمات خفافیه مغازه‌سی

فاتحده ، خفاف خانه‌ده ، نومرو ٤٢ ، محمد علی هر نوع اوکچه‌لاستکلری وقونده‌ره لوازماتی بولونور . صاتیش طوپدن و پراکنده اوله‌رق جریان ایدر .

تورك اجزاخانه‌سی

فاتحده نجیب سامی بکك اداره‌سنده

هر نوع اجزانك اك ایی جنسلری بولونور. ترتیبات اك اعتنالی اللر طرفندن یاپیلیر. فیئاتلر معتدلدر. بوخصوصده هیچ بر اجزاخانه « تورك اجزاخانه‌سی » نه رقابت ایده‌مز .

عثمانلی لاستیك مغازه‌سی

حاجی ولی

وزنه‌جیلرده : نومرو ١٦٨

محترم مشتریلرمز ایچون :

تجارتخانه‌مزه خصوصی اوله‌رق مملکتمزك اك مشهور اسلام اوسته‌لرینه یاپدیردیغمز وهر حالده متانت وظرافتیله اوروپاماللرندن دها ایی هر چشید ارکك ، قادین وچوجقلره مخصوص اولمق اوزره غایت ظریف مودایه مطابق آیاق قابیلریمز کلدی . اوجوز وایی مال آلمق ایسته‌ینلرك مغازه‌مزه تشریفلری رجا اولنور .

عمر ناظم

یرلی مالی مغازه‌سی

وزنه‌جیلرده دارالفنون صره‌سنده نومرو ٢٧

مغازه‌مزده بالذات یاپدیرمقده اولدیغمز اینجه وظریف یرلی چورابلرمزی محترم اهالیمزه توصیه ایلرز . یرلی مندیل ، قولونیا وسائره‌ده بولنور .

Levâzımât-ı Haffâfiye Mağazası

Fatih'te, Haffâfhane'de, numara 42, Mehmed Ali her nevi ökçe lastikleri ve kundura levâzımâtı bulunur. Satış toptan ve perakende olarak cereyan eder.

Türk Eczanesi

Fatih'te Necib Sami Beyin İdaresinde

Her nevi eczanın en iyi cinsleri bulunur. Tertibat en itinalı eller tarafından yapılır. Fiyatlar mutedildir. Bu hususta hiçbir eczane "Türk Eczanesi'ne" rekabet edemez.

Osmanlı Lastik Mağazası

Hacı Veli

Vezneciler'de: Numara 168

Muhterem müşterilerimiz için:

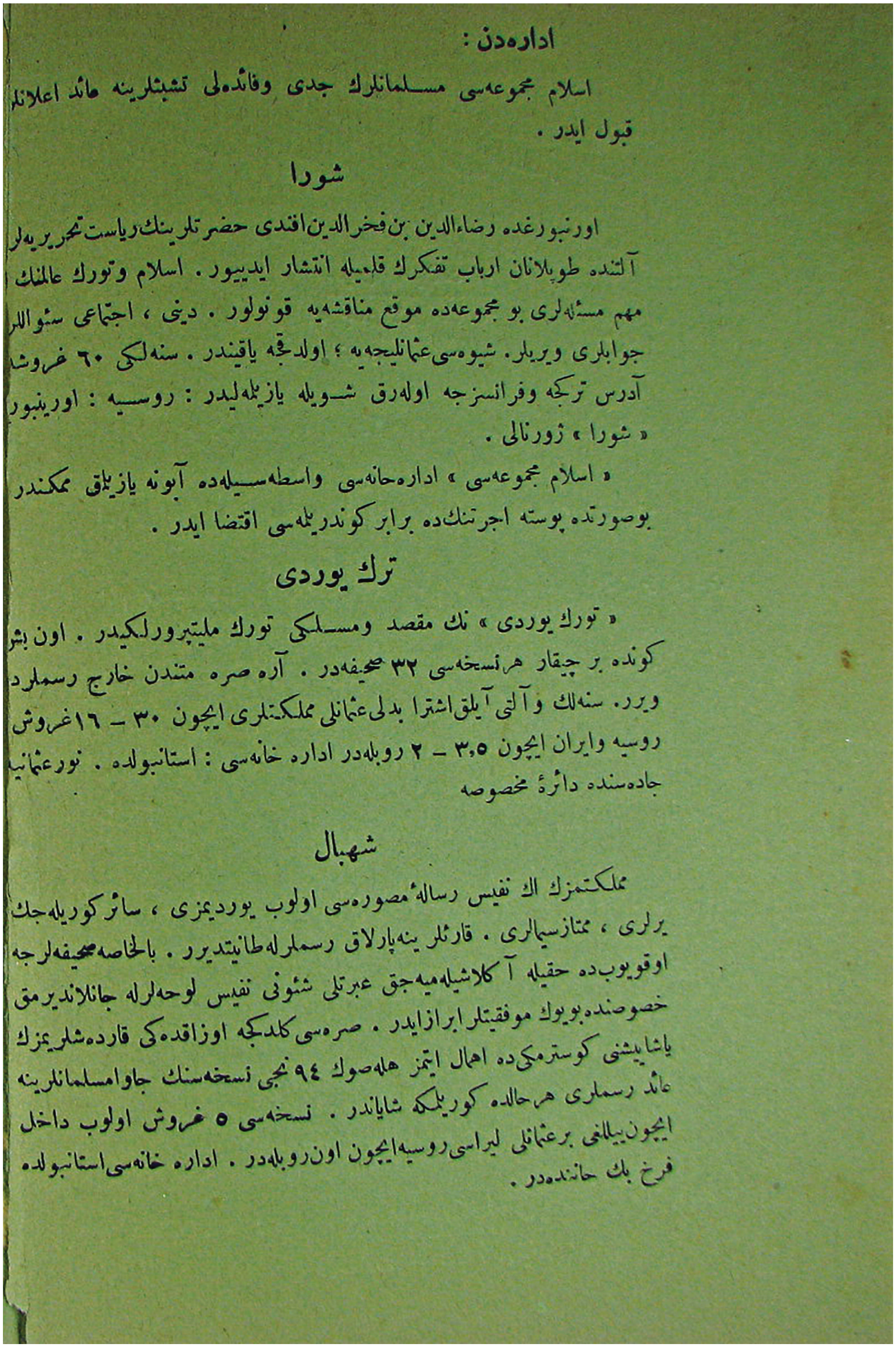
Ticarethanemize mahsus olarak memleketimizin en meşhur İslâm ustalarına yaptırdığımız ve her halde metanet ve zerafetiyle Avrupa mallarından daha iyi her çeşit erkek, kadın ve çocuklara mahsus olmak üzere gayet zarif modaya mutabık ayakkabılarımız geldi. Ucuz ve iyi mal almak isteyenlerin mağazamıza teşrifleri rica olunur.

Ömer Nâzım

Yerli Malı Mağazası

Veznecilerde Dârülfünûn Sırasında Numara 27

Mağazamızda bizzat yaptırmakta olduğumuz ince ve zarif yerli çoraplarımızı muhterem ahalimize tavsiye eyleriz. Yerli mendil, kolonya vesaire de bulunur.

ادارەدن :

اسلام مجموعەسی مسلمانلرك جدی وفائدەلی تشبثلرینە عائد اعلانلر

قبول ایدر .

شورا

اورنبورغدە رضاءالدین بن فخرالدین افندی حضرتلرینك ریاست تحریریەلری آلتندە طوپلانان ارباب تفکرك قلمیلە انتشار ایدییور . اسلام وتورك عالمنك مهم مسئلەلری بو مجموعەدە موقع مناقشەیە قونولور . دینی ، اجتماعی سئواللرە جوابلری ویریلر . شیوەسی عثمانلیجەیە ؛ اولدقجە یاقیندر . سنەلکی ٦٠ غروشدر . آدرس ترکجە وفرانسزجە اولەرق شویلە یازیلەلیدر : روسیە : اورینبور « شورا » ژورنالی .

« اسلام مجموعەسی » ادارەخانەسی واسطەسیلەدە آبونە یازیلمق ممکندر بوصورتدە پوستە اجرتنكدە برابر کوندریلمەسی اقتضا ایدر .

ترك یوردی

« تورك یوردی » نك مقصد ومسلکی تورك ملیتپرورلکیدر . اون بشر کوندە بر چیقار هر نسخەسی ٣٢ صحیفەدر . آرە صرە متندن خارج رسملردە ویرر . سنەلك وآلتی آیلق اشترا بدلی عثمانلی مملکتلری ایچون ٣٠ ـ ١٦ غروش روسیە وایران ایچون ٣٫٥ ـ ٢ روبلەدر ادارە خانەسی : استانبولدە . نور عثمانیە جادەسندە دائرۀ مخصوصە

شهبال

مملکتمزك اك نفیس رسالۀ مصورەسی اولوب یوردیمزی ، سائر کوریلەجك یرلری ، ممتاز سیمالری . قارئلرینە پارلاق رسملرلە طانیتدیرر . بالخاصە صحیفەلرجە اوقویوبدە حقیلە آکلاشیلەمیەجق عبرتلی شئونی نفیس لوحەلرلە جانلاندیرمق خصوصندە بویوك موفقیتلر ابراز ایدر . صرەسی کلدکجە اوزاقدەکی قاردەشلریمزك یاشایشنی کوسترمکیدە اهمال ایتمز هلەصوك ٩٤ نجی نسخەسنك جاوا مسلمانلرینە عائد رسملری هر حالدە کوریلمکە شایاندر . نسخەسی ٥ غروش اولوب داخل ایچون ییللغی بر عثمانلی لیراسی روسیە ایچون اون روبلەدر . ادارە خانەسی استانبولدە فرخ بك خانندەدر .

6. Sayı Ön İç Kapak

İdareden:

İslâm Mecmuası Müslümanların ciddi ve faydalı teşebbüslerine ait ilanları kabul eder.

Şûrâ

Orenburg'da Rızâeddin bin Fahreddin Efendi hazretlerinin riyâset-i tahrîriyeleri altında toplanan erbâb-ı tefekkürün kalemiyle intişar ediyor. İslâm ve Türk âleminin mühim meseleleri bu mecmuada mevki-i münakaşaya konulur. Dinî, içtimai suallerin cevapları verilir. Şivesi Osmanlıca'ya oldukça yakındır. Seneliği 60 Kuruştur. Adres Türkçe ve Fransızca olarak şöyle yazılmalıdır: Rusya: Orenburg "Şûrâ" Jurnali.

"*İslâm Mecmuası*" idarehanesi vasıtasıyla da abone yazılmak mümkündür. Bu surette posta ücretinin de beraber gönderilmesi iktizâ eder.

Türk Yurdu

Türk Yurdu'nun maksadı ve mesleği Türk milliyetperverliğidir. On beş günde bir çıkar, her nüshası 32 sayfadır. Arasıra metinden hariç resimler de verir. Senelik ve altı aylık iştirâ bedeli Osmanlı memleketleri için 16- 30 Kuruş, Rusya ve İran için 2 - 3,5 Rubledir. İdarehanesi: İstanbul'da Nuruosmaniye Caddesi'nde daire-i mahsusadır.

Şehbâl

Memleketimizin en nefis risale-i musavveresi olup yurdumuzu, sâir görülecek yerleri, mümtaz simaları, kârilerine parlak resimlerle tanıtttırır. Bilhassa sayfalarca okuyup da hakkıyla anlaşılamayacak ibretli şuunı nefis levhalarla canlandırmak hususunda büyük muvaffakiyetler îrâz eder. Sırası geldikçe uzaktaki kardeşlerimizin yaşayışını göstermeyi de ihmal etmez. Hele son 94'üncü nüshasının Cava Müslümanlarına ait resimleri herhalde görülmeye şâyandır. Nüshası 5 Kuruş olup dâhil için yıllığı bir Osmanlı Lirası, Rusya için on Rubledir. İdarehanesi İstanbul'da Ferah Bey Hanı'ndadır.

YÖNTEME DAİR

METNİN YAYINA HAZIRLANMASINDA TAKİP EDİLEN YÖNTEM

Bilindiği üzere trankripsiyon ve transliterasyon kavramları ile ifade edilen çevriyazının, eserin kaleme alındığı döneme veya eseri yayınlayan kuruma göre farklı uygulamaları olabilmektedir. 1914-1918 yılları arasında yayınlanan *İslâm Mecmuası*'nın Latin harfleri ile neşri noktasında izlenecek yöntem üzerinde karar vermeden önce döneme ait birçok yeniden neşir örneği incelenmiştir. Bu örnekler içerisinde birbirinden farklı uygulamalar görülmektedir. Bu çerçevede transliterasyon, transkripsiyon, basit transkripsiyon, sadeleştirme, günümüz Türkçesine uyarlama örnekleri mevcuttur. Bu inceleme neticesinde yüzyıl önceki bir metnin ağır bir transkripsiyon yerine daha basit kurallar çerçevesinde bir transliterasyon ile yayınlanmasına karar verdik. Metnin orijinal diline dokunmadan takip ettiğimiz yönteme dair bazı bilgileri burada aktaracağız. Bu metni inceleyen okuyucular ve araştırmacılar için bir bilgilendirme mahiyetindedir.

1. Öncelikle gündelik hayatta yaygın olarak kullanılan kelimeler için Türk Dil Kurumu'nun Büyük Türkçe Sözlüğü'nü ve İmla Kurallarını esas aldık.
2. Gündelik hayatta yaygın kullanılmayan kelimeler için ise Misalli Büyük Türkçe Sözlük (Kubbealtı Lugatı) temel başvuru kaynağımız oldu.
3. Mealleri mecmuada yer almayan Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin mealleri için Türkiye Diyanet Vakfı'nın Kur'ân-ı Kerîm Açıklamalı Meali esas alındı. Ayetin yer aldığı sûre adı, Kur'ân'daki sıralaması ve âyet numarası ile birlikte meali verilmiştir. [Örnek: Kur'ân-ı Kerîm, Fatiha-I, 5: (Rabbimiz!) Ancak sana kulluk ederiz ve yalnız senden medet umarız.]
4. *İslâm Mecmuası*'nın herbir sayısında ilk yazı Kur'ân-ı Kerîm mealine ayrılmış olup 13. sayıdan itibaren Manastırlı Rıfat'ın Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân mealinden alınmış olan âyet mealleridir. Bakara, Âl-i İmran, Nisâ sûrelerinin tamamının ve Mâide sûresinin 1-69. âyetlerinin mealleri verilmiştir. Ancak âyet numaralarında, bazı âyetlerin birleştirilmesi ya da ikiye bölünmesi sebebiyle kaymalar olmuştur. Ayet numaralarındaki tüm farklılıklar metinden önceki tabloda verilmiştir.
5. Yabancı kökenli özel isimler, kavramlar ve terimler kendi dillerindeki yazılışları veya Türkçe yaygın kullanışları ile kullanılmıştır.
6. Mecmuadaki noktalama işaretleri cümlenin düzenine uygun olarak bazen aynen bırakılmış bazen de cümle yapısına uygun olarak yeni noktalama işaretleri konulmuştur.
7. Her sayının başında ilgili sayının kapağı verilmiştir. Böylece sayının münderecâtı görülebilmektedir.
8. Mecmuanın 2. ve 4. sayılarında yer alan hata-sevap cetveli ve tertip hatasına dair tashihler 1. ve 3. sayılarda yapılmış olup ayrıca hata-sevap cetveline yer verilmemiştir.

TABLOLAR ve FİHRİST

TABLOLAR

Tablo 1: Sayılara Göre Sayfa Numaraları ve Sayfa Sayıları

Sayı	Sayfa Aralıkları	Sayfa Sayısı
1	1-32	32
2	33-64	32
3	65-96	32
4	97-128	32
5	129-160	32
6	161-192	32
7	193-224	32
8	225-256	32
9	257-288	32
10	289-320	32
11	321-352	32
12	353-384	32
13	385-416	32
14	417-432	16
15	433-448	16
16	449-466	16
17	467-482	16
18	483-498	16
19	499-514	16
20	515-530	16
21	531-546	16
22	547-562	16
23	563-578	16
24	579-594	16
25	595-610	16
26	611-626	16
27	627-642	16
28	643-658	16
29	659-674	16
30	675-690	16
31	691-706	16
32	707-722	16

Sayı	Sayfa Aralıkları	Sayfa Sayısı
33	723-738	16
34	739-754	16
35	755-770	16
36	771-786	16
37	787-802	16
38	801-816	16
39	817-832	16
40	833-848	16
41	849-864	16
42	866-882	16
43	883-898	16
44	899-914	16
45	915-930	16
46	931-949	16
47	947-962	16
48	963-978	16
49	979-994	16
50	995-1010	16
51	1011-1026	16
52	1027-1043	16
53	1044-1058	16
54	1059-1090	32
55	1091-1106	16
56	1107-1122	16
57	1123-1130	8
58	1131-1138	8
59	1139-1146	8
60	1147-1154	8
61	1155-1162	8
62	1163-1170	8
63	1171-1186	16

Tablo 2: Sayıların Yayınlandığı Tarihler

(Hicri-Miladi ve Rumi Takvimlere Göre)

Sayı	Hicri Tarih	Rumi Tarih	Miladi Tarih
1	16 Rebîülevvel 1332	30 Kânûnusânî 1329	12 Şubat 1914
2	30 Rebîülevvel 1332	13 Şubat 1329	26 Şubat 1914
3	14 Rebîülâhir 1332	27 Şubat 1329	12 Mart 1914
4	28 Rebîülâhir 1332	13 Mart 1330	26 Mart 1914
5	13 Cumâdelûlâ 1332	27 Mart 1330	9 Nisan 1914
6	27 Cumâdelûlâ 1332	10 Nisan 1330	23 Nisan 1914
7	11 Cumâdelâhire 1332	24 Nisan 1330	7 Mayıs 1914
8	25 Cumâdelâhire 1332	8 Mayıs 1330	21 Mayıs 1914
9	1 Recep 1332	22 Mayıs 1330	4 Haziran 1914
10	24 Recep 1332	5 Haziran 1330	18 Haziran 1914
11	8 Şaban 1332	19 Haziran 1330	2 Temmuz 1914
12	22 Şaban 1332	3 Temmuz 1330	16 Temmuz 1914
13	7 Ramazan 1332	17 Temmuz 1330	30 Temmuz 1914
14	16 Zilhicce 1332	23 Teşrînievvel 1330	5 Kasım 1914
15	30 Zilhicce 1332	6 Teşrînisânî 1330	19 Kasım 1914
16	14 Muharrem 1333	20 Teşrînisânî 1330	2 Aralık 1914
17	28 Muharrem 1333	4 Kânûnuevvel 1330	16 Aralık 1914
18	13 Safer 1333	18 Kânûnuevvel 1330	31 Aralık 1914
19	27 Safer 1333	1 Kânûnusânî 1330	14 Ocak 1915
20	12 Rebîülevvel 1333	15 Kânûnusânî 1330	28 Ocak 1915
21	26 Rebîülevvel 1333	29 Kânûnusânî 1330	11 Şubat 1915
22	10 Rebîülâhir 1333	12 Şubat 1330	25 Şubat 1915
23	24 Rebîülâhir 1333	26 Şubat 1330	11 Mart 1915
24	9 Cumâdelûlâ 1333	12 Mart 1331	25 Mart 1915
25	30 Cumâdelûlâ 1333	2 Nisan 1331	15 Nisan 1915
26	14 Cumâdelâhire 1333	16 Nisan 1331	29 Nisan 1915
27	28 Cumâdelâhire 1333	30 Nisan 1331	13 Mayıs 1915
28	13 Recep 1333	14 Mayıs 1331	27 Mayıs 1915
29	27 Recep 1333	28 Mayıs 1331	10 Haziran 1915
30	18 Şaban 1333	18 Haziran 1331	1 Temmuz 1915
31	2 Ramazan 1333	2 Temmuz 1331	14 Temmuz 1915
32	16 Ramazan 1333	16 Temmuz 1331	28 Temmuz 1915
33	30 Ramazan 1333	30 Temmuz 1331	11 Ağustos 1915

Sayı	Hicri Tarih	Rumi Tarih	Miladi Tarih
34	15 Şevval 1333	13 Ağustos 1331	26 Ağustos 1915
35	29 Şevval 1333	27 Ağustos 1331	9 Eylül 1915
36	14 Zilkâde 1333	10 Eylül 1331	23 Eylül 1915
37	28 Zilkâde 1333	24 Eylül 1331	7 Ekim 1915
38	19 Zilhicce 1333	15 Teşrînievvel 1331	28 Ekim 1915
39	10 Muharrem 1334	7 Teşrînisânî 1331	18 Kasım 1915
40	25 Muharrem 1334	19 Teşrînisânî 1331	3 Aralık 1915
41	15 Safer 1334	10 Kânûnuevvel 1331	23 Aralık 1915
42	7 Cumâdelûlâ 1334	28 Şubat 1331	12 Mart 1916
43	1 Receb 1334	21 Nisan 1332	4 Mayıs 1916
44	22 Receb 1334	12 Mayıs 1332	25 Mayıs 1916
45	12 Ramazan 1334	30 Haziran 1332	13 Temmuz 1916
46	9 Zilkâde 1334	25 Ağustos 1332	7 Eylül 1916
47	15 Zilhicce 1334	29 Eylül 1332	13 Ekim 1916
48	12 Muharrem 1335	27 Teşrînievvel 1332	8 Kasım 1916
49	4 Safer 1335	17 Teşrînisânî 1332	30 Kasım 1916
50	1 Rebîülâhir 1335	12 Kânûnusânî 1332	25 Ocak 1917
51	15 Rebîülâhir 1335	26 Kânûnusânî 1332	8 Şubat 1917
52	7 Cemâziyelevvel 1335	1 Mart 1333	1 Mart 1917
53	23 Recep 1335	15 Mayıs 1333	15 Mayıs 1917
54	24 Ramazan 1335	14 Temmuz 1333	14 Temmuz 1917
55	19 Rebîülevvel 1336	2 Kânûnusânî 1334	2 Ocak 1918
56	19 Cumâdelâhire 1336	28 Mart 1334	28 Mart 1918
57	7 Ramazan 1336	15 Haziran 1334	13 Haziran 1918
58	25 Ramaan 1336	4 Temmuz 1334	4 Temmuz 1918
59	9 Şevval 1336	18 Temmuz 1334	18 Temmuz 1918
60	30 Şevval 1336	8 Ağustos 1334	8 Ağustos 1918
61	22 Zilkâde 1336	29 Ağustos 1334	29 Ağustos 1918
62	13 Zilhicce 1336	19 Eylül 1334	19 Eylül 1918
63	24 Muharrem 1337	30 Teşrînievvel 1334	30 Ekim 1918

F İ H R İ S T

Sayı	Konu	Makale Adı	Yazar	Sayfa No
3	KUR'ÂN-I KERÎM	Gustave le Bon'un Kur'ân-ı Kerîm Hakkında Takdirât ve Mütâlaâtı (Kur'ân'ın Felsefesi ve Âlemde Keyfiyet ve Sebeb-i İntişârı)	T. S.	67-75
3	İSLÂM'IN NECÂTI	İslâm ve Terakki - 3	Şeyhülislâm Musa Kâzım	75-77
3	KELÂM	Tevhid - 2	Rızâeddin bin Fahreddin	78-79
3	FIKIH	Fukahâya Göre Hukûk-ı Âmme	Muallim Mustafa Şeref	80-84
3	İÇTİMÂİYAT	İçtimai Usûl-i Fıkıh	Ziya Gökalp	84-87
3	İSLÂM İNTİBAHI	Ulemâ-i Kirâm Hazerâtına Lozan'dan Bir Hitap	Şîr İdris	88-92
3	İSLÂM HAVÂDİSİ	Taşkent (Türkistan'da Milli Hareketler)		92-93
3	İSLÂM HAVÂDİSİ	Afganistan (Meşhur Molla Peyvende)		93
3	İSLÂM HAVÂDİSİ	Afganistan (Müslümanlık Yine Bir Milliyetperver Kaybetti)		93
3	İSLÂM HAVÂDİSİ	Sibirya (Troitsk'de Hanımlara Mahsus Vazife Cemiyeti)		93-94
3	İSLÂM HAVÂDİSİ	Kırım (Kırım'da Medrese-i Âliye-i Diniye)		94
3	İSLÂM HAVÂDİSİ	Hindistan (Hindistan Müslümanları Arasında Milli Hareketler)		94-95
3	İSLÂM HAVÂDİSİ	Hindistan (Huddâm-ı Kâbe Cemiyeti'nin Teşebbüsleri)		95
3	İSLÂM HAVÂDİSİ	Hindistan Hindistan'ın Genç Müslümanları		95
3	İSLÂM HAVÂDİSİ	Bosna-Hersek (Fukaraperver Cemiyeti)		96
3	İSLÂM HAVÂDİSİ	Türkistan (Taşkent'te İslâm Bankası)		96
4	KUR'ÂN-I KERÎM	Bakara Sûresi, 177. Âyet (Tercüme ve İzah)	Şerefeddin	97-100
4	FIKIH	İslâm Hukuku - Hükmî Şahsiyet - 1	Âsım (Şûrâ-yı Devlet Azası)	101-104
4	FIKIH	İçtihat ve Taklit	Seyyid (İzmir Mebusu)	104-107

Sayı	Konu	Makale Adı	Yazar	Sayfa No
4	DİN FELSEFESİ	Dinin Manevi Hayatta Mevkii	Ragıp Hulusi	108-11
4	İSLÂM İNTİBAHI	Müslümanlık Âleminde İntibah Emâreleri - 2	M. Şemseddin	110-114
4	İSLÂM KADINI	"Müracaat Ediyorum" Makalesi Münasebetiyle Sual	Hacı Kamil	114-115
4	İSLÂM KADINI	Cevap	İM (*İslâm Mecmuası*)	116-118
4	İSLÂM CEMAATLERİNİN YAŞAYIŞI	Yemen ve Yemenliler -2 (Yemen'in Muhtasaran Ahvâl-i Coğrafî ve Tabiîsi)	Konur Alp	118-123
4	İSLÂM MATBUATI	İslâm Matbuatı		123-125
4	İSLÂM HAVÂDİSİ	Makam-ı Meşîhat (Yeni Şeyhülislâm)		125
4	İSLÂM HAVÂDİSİ	Petersburg (Şark Gecesi)		125-126
4	İSLÂM HAVÂDİSİ	İdil Havzası (Türkçe Hutbe)		126
4	İSLÂM HAVÂDİSİ	Trablus (Cihat Devam Ediyor)		127
4	İSLÂM HAVÂDİSİ	Hindistan (Merkez-i Hilâfetten Bezdirmek İsteniliyor)		127-128
5	KUR'ÂN-I KERÎM	Sûre-i İnfitâr Tercümesi	H. N.	129-13
5	FIKIH	İslâm Hukuku - Hükmî Şahsiyet - 2	Seyyid Haşim	130-133
5	FIKIH	İçtihat ve Taklit	Seyyid (İzmir Mebusu)	133-138
5	İSLÂM KADINI	Nisâiyâta Ait Eserler (Müslüman Kadınlarının Mevki-i İçtimaiyesine ve Terâcim-i Ahvâline Dair Âsâr-ı İslâmiye'nin Cetveli)	Bursalı Mehmed Tahir	139-141
5	İSLÂM KADINI	İslâm'da Kadının Mevki-i İçtimaiyesi - 2	M. Şemseddin	142-145
5	İÇTİMÂİYAT	İçtimai Usûl-i Fıkıh (Gökalp Bey'in Bu Unvan İle Yazdığı Makale Münasebetiyle)	Halim Sabit	145-15
5	DİN FELSEFESİ	Dinin Manevi Hayatta Mevkii	Ragıp Hulusi	150-154
5	İSLÂM MATBUATI	Misyonerlerin Propagandası	Ezherli Abdülbâkî Sürûr Naim	154-1576
5	İSLÂM MATBUATI	Zebh Meselesi	Mahmud Fuad Toktar (Kazanlı)	156
5	İSLÂM MATBUATI	Gençlik Ünvanıyla	("Dicle" Ceridesinden)	157
5	İSLÂM HAVÂDİSİ	İrtiş Havzası (Kazakların Müslüman Fırkası'ndan Ricaları)		158
5	İSLÂM HAVÂDİSİ	İstanbul (Türk Bilgi Derneği'nin Birinci İçtimaı)		158
5	İSLÂM HAVÂDİSİ	Rusya (Medreselerde Fen)		158

Sayı	Konu	Makale Adı	Yazar	Sayfa No
5	İSLÂM HAVÂDİSİ	Bosna-Hersek (Bosna-Hersek Reisü'l-ulemâlığı)		159
5	İSLÂM HAVÂDİSİ	Trablusgarp (Senûsî Hükûmeti'nin Beyannamesi)		159
5	İSLÂM HAVÂDİSİ	Hindistan (Hindistan'da İntibah Emâreleri ve Maârif)		160
6	KUR'ÂN-I KERÎM	En'âm Sûresi 74-79. âyet-i kerîmelerin tercümesi	Şerefeddin	161-162
6	FIKIH	İçtimai Usûl-i Fıkıh Nasıl Teessüs Eder?	Mustafa Şeref	162-166
6	TARİH	İmam İbn Teymiyye ("Terceme-i Hâli")	Rızâeddin bin Fahreddin	166-169
6	İSLÂM KADINI	İslâm'da Kadının Mevki-i İçtimaiyesi - 1	M. Şemseddin	170-173
6	DİN EDEBİYATI	İslâmiyet'ten Evvel	Köprülüzâde Fuad	173-177
6	İÇTİMÂİYAT	*İslâm Mecmuası*'nın Şiârı Huzurunda	Abdullatif Nevzad	178-182
6	DİN FELSEFESİ	Dinin İlm-i Marifete Karşı Hususiyeti (Kant ve Reichel)	Ragıp Hulusi	182-185
6	İSLÂM MATBUATI	Zebh Meselesi	Musa Cârullah Bigiyef	185-19
6	İSLÂM HAVÂDİSİ	Bâb-ı Meşîhat (Dârülhilâfet Bâb-ı Fetvâsı'nın Bir İftâsı)		190-191
6	İSLÂM HAVÂDİSİ	İstanbul (Türk Bilgi Derneği)		191
6	İSLÂM HAVÂDİSİ	Rusya (Müslüman Matbuatı)		191
6	İSLÂM HAVÂDİSİ	Türkistan (Peşpek'te İntibah Emâreleri)		191
6	İSLÂM HAVÂDİSİ	Rusya (Petersburg'da Müslüman Fırkası)		191-192
6	İSLÂM HAVÂDİSİ	İdil Havzası (Nikâh Nasıl Fesh Edilir?)		192
6	İSLÂM HAVÂDİSİ	Mançurya (Harbin Müslümanları)		192
6	İSLÂM HAVÂDİSİ	Mısır (Ezher Ulemâsında İntibah Alâmetleri)		192
7	KUR'ÂN-I KERÎM	Bakara Sûresi 17-21. âyet-i kerîmelerin tercümesi	Şerefeddin	193-194
7	FIKIH	İçtihat ve Taklit	Seyyid	194-197
7	TARİH	Sipâhîzâde Mehmed bin Ali	Bursalı Mehmed Tahir	198-199
7	TARİH	Büyük Bir İslâm Moğol İmparatoru (Bâbür Şah)	Mengü Kaan	199-203
7	İSLÂM İNTİBAHI	Avrupa'nın İslâmiyet ve Türklük Hakkındaki Nazarı	Şîr İdris	204-210

Sayı	Konu	Makale Adı	Yazar	Sayfa No
7	DİN FELSEFESİ	Dinin İlm-i Marifete Karşı Hususiyeti (Kant ve Reichel)	Ragıp Hulusi	211-214
7	İSLÂM CEMAATLERİNİN YAŞAYIŞI	Mauritius Adasında İslâm - 1 (İstatistik, Tarih, İslâm'ın Adadaki Hali Hazırı ve Terakkiyâtı)	Celal Ferdi	214-217
7	İSLÂM MATBUATI	Din-i İslâm ve Ümmet	İmam Servereddin	217-221
7	İSLÂM HAVÂDİSİ	Necid (Emir İbnü'r-Reşîd ve Aneze Aşireti)		221-222
7	İSLÂM HAVÂDİSİ	İran (İran'da Asayiş)		222
7	İSLÂM HAVÂDİSİ	Şimal (Abdullah Togay'ın Vefatından Bir Sene Geçmiş Olmak Münasebetiyle)		222
7	İSLÂM HAVÂDİSİ	Türkistan (Sünnet Düğünlerine Karşı)		222
7	İSLÂM HAVÂDİSİ	İran (Azerbaycan Ahvâli)		222-223
7	İSLÂM HAVÂDİSİ	Afganistan (Afganistan'da Âsâr-ı Terakki ve Umran)		223
7	İSLÂM HAVÂDİSİ	Afganistan (Kabil'de Elektrik)		223
7	İSLÂM HAVÂDİSİ	Hindistan (Kalküta'da Anarşi)		223
7	İSLÂM HAVÂDİSİ	Hindistan (Müslümanlarla İngilizler)		223
7	İSLÂM HAVÂDİSİ	Hindistan (İngiltere'de İslâmiyet Süratle İlerliyor)		224
7	İSLÂM HAVÂDİSİ	Hindistan (Kalküta Müslümanları ve İngilizler)		224
8	KUR'ÂN-I KERÎM	Nur Sûresi 74-79. âyet-i kerîmelerin tercümesi	Şerefeddin	225
8	DİN EDEBİYATI	Müslümanca Dua	Aka Gündüz	226-228
8	İÇTİMÂİYAT	Hüsün ve Kubuh (İçtimai Usûl-i Fıkıh Meselesi Münasebetiyle)	Ziya Gökalp	228-23
8	TARİH	İbn Teymiyye (Ailesi, Ailesinde Zuhur Eden Meşhur Zatlar)	Rızâeddin bin Fahreddin	230-233
8	İSLÂM KADINI	Taaddüd-i Zevcat İslâmiyet'te Men Olunabilir	Mansûrîzâde Said	233-238
8	DİN FELSEFESİ	Dinin İlm-i Marifete Karşı Hususiyeti	Ragıp Hulusi	239-241
8	İSLÂM'IN NECÂTI	İslâmiyet'in Bir İntikamı (Afrika'da İslâmiyet'in Seyr-i Muzafferânesi)	Tevfik Süveydi	241-248
8	İSLÂM CEMAATLERİNİN YAŞAYIŞI	İslâm'ın Mauritius Adasındaki Hâl-i Hazırı ve Terakkiyâtı	Celal Ferdi	248-252
8	İSLÂM HAVÂDİSİ	İstanbul (Türk Bilgi Derneği İslâmiyât Şubesi)		253

Sayı	Konu	Makale Adı	Yazar	Sayfa No
8	İSLÂM HAVÂDİSİ	Kırım (Bahçesaray Zincirli Medresesi ve Talebe-i Ulûm)		253
8	İSLÂM HAVÂDİSİ	Hindistan (Bombay Başşehbenderi Halid Beyefendi'nin Beyanatı)		253-255
8	İSLÂM HAVÂDİSİ	Hindistan (Bir Hindunun İtirâfatı)		255-256
8	İSLÂM HAVÂDİSİ	Cava (Misyonerlere Karşı)		256
8	İSLÂM HAVÂDİSİ	Fas (Marakeş'te İspanyollar)		256
8	İSLÂM HAVÂDİSİ	Hindistan (Bombay'da Hapis ve Tevkif İcrası)		256
8	İSLÂM HAVÂDİSİ	İran (İran Şah-ı Mahlûu)		256
9	KUR'ÂN-I KERÎM	Bakara Sûresi 264 -265. âyet-i kerîmelerin tercümesi	Şerefeddin	257-258
9	FIKIH	Hukûk-ı İslâm	Veliyyüddin (Aydın Mebusu)	258-26
9	FIKIH	Makâm-ı İftânın Bir Fetvâsı Münasebetiyle	Mehmed Bahaeddin	261-266
9	KELÂM	Hâtemü'l-Enbiyâ Hakkında Âyât-ı Tevrâtiye (Bu Bâbdaki Âyetlerin Doğru Tefsir ve İzahı)	Abdulvahid	266-271
9	İSLÂM İNTİBAHI	Kayd ve Tevekkül	Reşid Galib	272-274
9	İSLÂM'IN NECÂTI	İslâm'da İtikad (Lord Headley, Niçin Müslüman Oldum?)	Mansûrîzâde Said	275-28
9	İSLÂM KADINI	Taaddüd-i Zevcat Münasebetiyle (Cevaba Cevap)	Mansûrîzâde Said	280-284
9	İSLÂM HAVÂDİSİ	İstanbul (Mefkûd Meselesi ve Bâb-ı Celîl-i Meşîhat'in Bir Azli)		284-285
9	İSLÂM HAVÂDİSİ	Türkistan (Türkistan'da İslâm Gazetesi)		285
9	İSLÂM HAVÂDİSİ	İran (İran'da Maârif)		285-286
9	İSLÂM HAVÂDİSİ	İran (Belucistan İran'da Asayişsizlik)		286
9	İSLÂM HAVÂDİSİ	İran (Tebriz'de Ruslar Neler Yapıyorlar?)		286
9	İSLÂM HAVÂDİSİ	İran (Tebrizlilerin İntihâbâta Karşı Koymaları)		286
9	İSLÂM HAVÂDİSİ	İran (İran Devâir Bütçeleri)		286
9	İSLÂM HAVÂDİSİ	İran (Tebrizlilerle Genc Şah)		286
9	İSLÂM HAVÂDİSİ	İran (İran'da Arazi Yağması)		287
9	İSLÂM HAVÂDİSİ	İran (İran'da Kanun Meclisi)		287

Sayı	Konu	Makale Adı	Yazar	Sayfa No
9	İSLÂM HAVÂDİSİ	Şimal (Ural'da Bir İslâmî Kütüphane)		287
9	İSLÂM HAVÂDİSİ	İran (Tahran'da Kitap Sirkati)		287
9	İSLÂM HAVÂDİSİ	Şimal (Duma'daki Müslüman Fırkası'nın Lâyihası)		288
9	İSLÂM HAVÂDİSİ	Şimal (Harkov'da Talebe Cemiyeti)		288
9	İSLÂM HAVÂDİSİ	Şimal (Kazak Gençlerinin Himmetleri)		288
10	KUR'ÂN-I KERÎM	Yunus Sûresi 22-23. âyetlerin mefhûm-ı şerîfi	Şerefeddin	289-290
10	İÇTİMÂİYAT	Örf Nedir? (İçtimai Usûl-i Fıkıh Meselesi Münasebetiyle)	Ziya Gökalp	290-295
10	FIKIH	Cevazın Ahkâm-ı Şer'iyeden Olmadığına Dair	Mansûrîzâde Said	295-303
10	FIKIH	Örf-Mâruf (İçtimai Usûl-i Fıkıh Meselesi Münasebetiyle) - 1	Halim Sabit	304-311
10	İSLÂM KADINI	İslâm'da Kadının Mevki-i İçtimaiyesi - 3	M. Şemseddin	311-314
10	AHLÂK	Ahlâk ve Din	Ahmet Besim	315-318
10	İSLÂM HAVÂDİSİ	Şimal (Orenburg'da İslâm İnas Mekâtibi)		318
10	İSLÂM HAVÂDİSİ	Türkistan (Buhara'da İmârât)		318
10	İSLÂM HAVÂDİSİ	Türkistan (İttifâk-ı Müslimîn Ticaret Şirketi)		318
10	İSLÂM HAVÂDİSİ	Türkistan (Türkistan Medreselerinde Rusça)		318
10	İSLÂM HAVÂDİSİ	Şimal (Kur'ân Tab'ı Meselesi)		318-319
10	İSLÂM HAVÂDİSİ	Şimal (Kazak Türklerinin Maârife Rağbeti)		319
10	İSLÂM HAVÂDİSİ	Şimal (Rusya'da Tebdil-i Din Meselesi)		319
10	İSLÂM HAVÂDİSİ	Dağıstan (Dağıstan'da İntibah)		319-32
10	İSLÂM HAVÂDİSİ	Afganistan (Afganistan Emiri ve Matbuat)		320
10	İSLÂM HAVÂDİSİ	İran (İran Şahı Vüzerâ Meclisi)		320
10	İSLÂM HAVÂDİSİ	İran (Rus Kazaklarının Hayırsızlıkları)		320
10	İSLÂM HAVÂDİSİ	İran (Rusların Isfahan'daki Nüfuzları)		320
10	İSLÂM HAVÂDİSİ	Japonya (Japon Kabinesinde Bir Müslüman Âzâ)		320

Sayı	Konu	Makale Adı	Yazar	Sayfa No
11	KUR'ÂN-I KERÎM	Ra'd Sûresi 14-16. âyet-i kerîmelerin tercümesi	Şerefeddin	321-322
11	FIKIH	Örf-Mâruf (İçtimai Usûl-i Fıkıh Meselesi Münasebetiyle) - 2	Halim Sabit	322-325
11	İSLÂM KADINI	Taaddüd-i Zevcat Münasebetiyle	Mehmed Said	325-331
11	İSLÂM İNTİBAHI	İslâmiyet ve Yeni Arnavutluk	Reşid Galib	331-336
11	İSLÂM'IN NECÂTI	İslâmiyetin Bir İntikamı - 2 (İslâmiyet Karşısında Müstemlekât Devletleri)	Tevfik Süveydî	336-342
11	DİN EDEBİYATI	Müslümanın Türküsü	Aka Gündüz	342-343
11	İSLÂM CEMAATLERİNİN YAŞAYIŞI	Mauritius Adasında İslâm - 2	Celal Ferdi	343-347
11	İSLÂM HAVÂDİSİ	İstanbul (Bâb-ı Meşîhat - Tashih-İntizar)		347-348
11	İSLÂM HAVÂDİSİ	Avustralya (Mısır Tacirleriyle Avustralya)		348
11	İSLÂM HAVÂDİSİ	Mısır (Sâbık Reis-i Nuzzâr ve İtalya)		348
11	İSLÂM HAVÂDİSİ	Trablusgarp (İtalyanların Yeni Teşebbüsatı)		348
11	İSLÂM HAVÂDİSİ	Marakeş (Fransızlarla Faslılar)		348-349
11	İSLÂM HAVÂDİSİ	İran (Gülher Kabilesinin İtaati)		349
11	İSLÂM HAVÂDİSİ	İran (İran'da Alman Mektebi)		349
11	İSLÂM HAVÂDİSİ	İran (Ruslarla İran Umûr-ı Maliyesi)		349
11	İSLÂM HAVÂDİSİ	Marakeş (Marakeş Emiri ve Kuûl)		349
11	İSLÂM HAVÂDİSİ	İran (Salaru'd-devle Silah Tedarik Ediyor)		349-350
11	İSLÂM HAVÂDİSİ	İran (İran Jandarmasıyla Beluçlar)		350
11	İSLÂM HAVÂDİSİ	İran (Londra'daki İran Komitesi)		350
11	İSLÂM HAVÂDİSİ	İran (Mâi Kitap ve Mâverâ-yı İran'a Şimendifer)		350
11	İSLÂM HAVÂDİSİ	İran (Mehmara Hâkiminin Siyaseti)		350
11	İSLÂM HAVÂDİSİ	Afrika (Bir Belçikalı'nın Vahşeti)		351
11	İSLÂM HAVÂDİSİ	İran (İran İntihâbâtı)		351
11	İSLÂM HAVÂDİSİ	İran (Tahran'da Dârülaceze Tesisi)		351
11	İSLÂM HAVÂDİSİ	Afganistan (Dârülmuallimîn İnşası)		351-352
11	İSLÂM HAVÂDİSİ	Çin (Yuan Shikai'nin Diktatörlüğü vesâire)		352
11	İSLÂM HAVÂDİSİ	Hindistan (Tevkifler)		352

Sayı	Konu	Makale Adı	Yazar	Sayfa No
12	KUR'ÂN-I KERÎM	En'âm Sûresi, 99. âyet (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Şerefeddin	353-354
12	FIKIH	Örf-Mâruf (İçtimai Usûl-i Fıkıh Meselesi Münasebetiyle) - 3	Halim Sabit	354-357
12	FIKIH	Cevazın Ahkâm-ı Şer'iyeden Olmadığına Dair Makalesi Münasebetiyle	Şerefeddin	357-36
12	KELÂM	Hâtemü'l-Enbiyâ Hakkında Âyât-ı Tevrâtiye (Bu Bâbdaki Âyetlerin Doğru Tefsir ve İzahı)	Abdulvahid	360-365
12	DİN EDEBİYATI	İstiğfar	Aka Gündüz	365-367
12	İSLÂM KADINI	Taaddüd-i Zevcat Münasebetiyle (Yine Efkâr-ı Umumiyeye)	Mansûrîzâde Said	367-371
12	DİN FELSEFESİ	Dinin İlm-i Marifete Karşı Hususiyeti	Ragıp Hulusi	371-376
12	TARİH	Avrupalılar Nazarında İslâmiyet (Avrupa Müdekkiklerinin İslâmiyet Hakkında Nokta-i Nazarı)		376-384
13	KUR'ÂN-I KERİM	Fatiha-i Şerîfe'nin Mefhûmu (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	385
13	TASAVVUF	Takva ve Örf	H. S.	386-389
13	AHLÂK	Ahlâk ve Din (Ahlâk'ın Ehemmiyeti)	Ahmed Besim Atalay	389-392
13	İÇTİMÂİYAT	"*İslâm Mecmuası*"nın Şiârı Huzurunda (Kur'ân'da İman ve Hayat)	Abdullatif Nevzad	392-397
13	İSLÂM KADINI	Taaddüd-i Zevcat Meselesi Münasebetiyle (Cevaba Cevap)	Mansûrîzâde Said	397-403
13	DİN FELSEFESİ	Dinin İlm-i Marifete Karşı Hususiyeti	Ragıp Hulusi	404-407
13	İSLÂM İNTİBAHI	Avrupa'da Rûhânîler (Hocalarımıza ve Talebe-i Ulûm Efendilere)	Şîr İdris	407-411
13	İSLÂM HAVÂDİSİ	Cidde (İngiliz Konsolosunun Raporu)		412
13	İSLÂM HAVÂDİSİ	Maskat (Asayişsizlik)		412
13	İSLÂM HAVÂDİSİ	Mısır (Senûsî'ye Hediye Verilmesi)		412
13	İSLÂM HAVÂDİSİ	Trablusgarb (Deve Satın Alınması)		412
13	İSLÂM HAVÂDİSİ	Somali (Molla'nın Üzerine)		412-413
13	İSLÂM HAVÂDİSİ	Kafkasya (Âlî Bir Medrese)		413-414
13	İSLÂM HAVÂDİSİ	Kafkasya (İslâm Bankası)		414

Sayı	Konu	Makale Adı	Yazar	Sayfa No
13	İSLÂM HAVÂDİSİ	Şimal (Men'-i Müskirat ve Fuhşiyât)		414-415
13	İSLÂM HAVÂDİSİ	Şimal (İslâm Kazaklar Arasında Maârif)		415
13	İSLÂM HAVÂDİSİ	Afganistan (Hinduların Memnuniyeti)		415-416
13	İSLÂM HAVÂDİSİ	İran (Azerbaycanlıların Şikâyeti)		416
13	İSLÂM HAVÂDİSİ	İran (İngiltere Mıntıka-i Nüfuzu)		416
14	KUR'ÂN-I KERÎM	Bakara Sûresi 1-10. âyetlerin mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	417-418
14	FIKIH	Örf-Mâruf (İçtimai Usûl-i Fıkıh Meselesi Münasebetiyle) - 4	Halim Sabit	418-425
14	MÜDAFAA	İntikâda Cevap	Şerefeddin	425-429
14	MÜDAFAA	Cevazın Ahkâm-ı Şer'iyeden Olmadığına Dair	Mansûrîzâde Said	429-432
15	KUR'ÂN-I KERÎM	Bakara Sûresi 11-18. âyetlerin mefhûm-ı şerîfi (Haşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	433-434
15	KELÂM	İçtimai İlm-i Kelâm (Cenâb-ı Hak Bilinmez Sezilir)	Şerefeddin	434-436
15	İSLÂM'IN NECÂTI	Cihâd-ı Mukaddes İlanı (Tarihî vesikalar)		437
15	İSLÂM'IN NECÂTI	Beyannâme-i Hümâyun Sûreti (Orduma, Donanmama)		438-439
15	İSLÂM'IN NECÂTI	Cihâd-ı Mukaddes İlanı ve Fetvâ-yı Şerîfe		440-441
15	İSLÂM'IN NECÂTI	Başkumandanlık Vekâletinin Beyannâmesi Sûreti		441
15	İSLÂM'IN NECÂTI	*İslâm Mecmuası* Tarafından Birkaç Söz		442
15	İSLÂM HAVÂDİSİ	Kafkasya'daki Muharebâtın Tarihçesi (Bidâyet-i Harpten Şimdiye Kadar)		442-444
15	İSLÂM HAVÂDİSİ	Muhterem Senûsî Kardeşlerin Cihâd-ı Mukaddese İştirakleri		444-445
15	İSLÂM HAVÂDİSİ	Cihâd-ı Mukaddes ve Mezheb-i Caferî		445
15	AHLÂK	Din ve Ahlâk (Nazar-ı İslâm'da Ahlâk)	Ahmed Besim Atalay	445-448

Sayı	Konu	Makale Adı	Yazar	Sayfa No
16	KUR'ÂN-I KERÎM	Sûre-i Bakara'nın 19-24. âyetlerinin mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	449-45
16	İÇTİMÂİYAT	İstikbâli Kurtaracak Azim ve Ümittir	M. Şemseddin	450-454
16	İSLÂM'IN NECÂTI	Beyannâme-i Cihad		455-459
16	İSLÂM'IN NECÂTI	Cihâd-ı Mukaddes Münasebetiyle	İM	459-462
16	İSLÂM HAVÂDİSİ	İki Haftalık Cihat Haberleri - Karargâh-ı Umumi'nin Resmi Tebligatına Göre		463-466
17	KUR'ÂN-I KERÎM	Bakara Sûresi 25. âyet-i kerîmesinin mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	467
17	HUTBE	Cihat Hakkında	Şeyh Edebali	467-469
17	İÇTİMÂİYAT	Kıymet Hükümleri ve Örf	Ziya Gökalp	469-471
17	TENKİT VE TAKRİZ	"Kızılelma" kitabına dair	A.	471-48
17	İSLÂM HAVÂDİSİ	Resmî Haberlere Göre İki Haftalık Cihat Haberleri (Mufassalan)		481-482
18	KUR'ÂN-I KERÎM	Bakara Sûresi 26-39. âyetlerin mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	483-485
18	HUTBE	Cihatta Mefkûre Hakkında	Şeyh Edebali	485-487
18	FIKIH	İcmâ (İçtimai Usul-i Fıkıh Meselesi Münasebetiyle)	Halim Sabit	487-489
18	KELÂM	İçtimai İlm-i Kelâm	Şerefeddin	490-491
18	İÇTİMÂİYAT	Ölüm Yok Olmak mıdır?	M. Şemseddin	492-496
18	İSLÂM HAVÂDİSİ	İki Haftalık Cihat Haberleri (Resmi Tebligata Göre)		496-499
19	KUR'ÂN-I KERÎM	Sûre-i Bakara'nın 40-53. âyetlerinin mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	500
19	HUTBE	Cihatta Teavün Hakkında	Şeyh Edebali	500-502
19	FIKIH	İcmâ (İçtihat, Müçtehit)	Halim Sabit	502-505
19	KELÂM	İçtimai İlm-i Kelâm (Ulûhiyetin Sûret-i Telakkisi, Eşgal-i İçtimaiyeye Göre Değişir)	Şerefeddin	506-507
19	TARİH	İbn Teymiyye (İbn Teymiyye'nin terbiye ve tahsili - İlim ve fazileti - Zekâveti - Cesaret-i edebiye ve içtihadiyesi - Ahlâk ve tabiatı - Kıyafet ve maişeti)	Rızâeddin bin Fahreddin	508-511

Sayı	Konu	Makale Adı	Yazar	Sayfa No
19	İSLÂM HAVÂDİSİ	İki Haftalık Cihat Haberleri (Resmi Tebligata Göre)		512-514
20	KUR'ÂN-I KERÎM	Sûre-i Bakara'nın 54-66. âyetlerinin mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	515-517
20	İÇTİMÂİYAT	İçtimai Nev'ler	Ziya Gökalp	517-523
20	MANTIK	Mantığın Tarifi	S.	524-525
20	AHLÂK	Nazar-ı İslâm'da Ahlâk	Ahmed Besim Atalay	526-528
20	İSLÂM HAVÂDİSİ	İki Haftalık Cihat Haberleri (Resmî Tebligata Göre)		529-53
21	KUR'ÂN-I KERÎM	Sûre-i Bakara'nın 67-71. âyetlerinin mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	531-532
21	İCMÂ	İçtihat (Müçtehit)	Halim Sabit	532-535
21	FIKIH	İçtihat Hataları	Mansûrîzâde Said	535-541
21	HUTBE	İslâmiyette Akıl Hakkında	Şeyh Edebali	541-543
21	ÖRF EDEBİYATI	Türk'e Göre Vazife	Ziya Gökalp	544
21	TARİH	Abdüllatif Râzî Efendi	Bursalı Mehmed Tahir	544-545
21	HAVÂDİS	İki Haftalık Cihat Haberleri (Resmî Tebligata Göre)		546
22	KUR'ÂN-I KERÎM	Bakara Sûresi, 72-74. âyetler (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	547
22	FIKIH	İçtihat Zümreleri ve İcmâ	Halim Sabit	548-552
22	ÖRF EDEBİYATI	Yasaya Doğru (Türk'e göre Din)	Ziya Gökalp	552
22	MÜDAFAA	İçtihat Hataları ve Cevaz Makaleleri Münasebetiyle İzmirli İsmail Hakkı Efendi'ye Müdafaa	Mansûrîzâde Said	553-554
22	AHLÂK	Din Ahlâkı (Hakikat-ı Ahlâk)	Ahmed Besim Atalay	554-557
22	TARİH	İbn Teymiyye (Üstad ve Şakirdleri)	Rızâeddin bin Fahreddin	557-559
22	İKTİSAT	Millİ İktisat	Tekin Alp	560-562
22	HAVÂDİS	İki Haftalık Cihat Haberleri (Resmi Tebligata Göre)		562
23	KUR'ÂN-I KERÎM	Bakara Sûresi 75-78. âyetlerin mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	563
23	FIKIH	İçtihat Hataları	Mansûrîzâde Said	564-566
23	İCMÂ	"İcmâ-ı Fukahâ"nın Tarifi ve İzahları	Halim Sabit	566-57

Sayı	Konu	Makale Adı	Yazar	Sayfa No
23	MÜDAFAA	Cevaz Makalesini Müdafaa (İzmirli İsmail Hakkı Efendi'ye)	Mansûrîzâde Said	570-575
23	İSLÂM HAVÂDİSİ	İki Haftalık Cihat Haberleri (Resmî Tebligata Göre)		575-578
24	KUR'ÂN-I KERÎM	Bakara Sûresi, 79-81. âyetler (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	579
24	FIKIH	İçtihat ve İcmâ (Nas ve Hulefâ-i Râşidîn Devirlerinde Teşrî Salâhiyeti)	Halim Sabit	580-582
24	MÜDAFAA	Cevaz Makalesini Müdafaa (Ahkâm-ı Şerîattan Olmadığına Dair - İzmirli İsmail Hakkı Efendi'ye)	Mansûrîzâde Said	582-588
24	TERCEME-İ HAL	Kadri Efendi	Bursalı Mehmed Tahir	589-59
24	TARİH	İbn Teymiyye'nin Telifleri	Rızâeddin bin Fahreddin	590-591
24	İSLÂM HAVÂDİSİ	İki Haftalık Cihat Haberleri (Resmî Tebligata Göre)		592-594
24	HÂMİŞ	Muarızımızın Ricat ve Hezimeti	Mansûrîzâde Said	594
25	KUR'ÂN-I KERÎM	Bakara Sûresi, 83-85. âyetler (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	595
25	FIKIH	İçtihat ve İcmâ (Ashâb Zamanının Sonlarına Doğru ve Emeviler Devrinde Teşrî Salâhiyeti)	Halim Sabit	596-599
25	MÜDAFAA	Cevazın Ahkâm-ı Şerîattan Olmadığına Dair (İzmirli İsmail Hakkı Efendi'ye)	Mansûrîzâde Said	599-604
25	KELÂM	Resûl-i zî-şân Efendimizin Tanıttırdığı Ulûhiyet	Şerefeddin	604-605
25	AHLÂK	Temâyülât-ı Ahlâkiye ve Örf	Ahmed Besim Atalay	606-608
25	İSLÂM HAVÂDİSİ	İki Haftalık Cihat Haberleri (Resmi Tebligata Göre)		608-61
26	KUR'ÂN-I KERÎM	Bakara Sûresi, 86-90. âyetler (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	611
26	FIKIH	Abbâsîler Devri ve Teşrî Salâhiyeti	Halim Sabit	612-615
26	FIKIH	İçtihat Hataları	Mansûrîzâde Said	616-619
26	FIKIH	İbn Teymiyye'nin İcmâ, İçtihat ve Taklit Meseleleri Hususundaki Nazarı	Rızâeddin bin Fahreddin	620-621
26	MEŞÂHÎR-İ İSLÂM	İmam Fahreddin Râzî	Çapanzâde Münib Süleyman	621-623

Sayı	Konu	Makale Adı	Yazar	Sayfa No
26	İSLÂM HAVÂDİSİ	İki Haftalık Cihat Haberleri Resmî Tebligata Göre		623-626
26	TAHMİD	Çocuk Duaları	Ziya Gökalp	621
27	KUR'ÂN-I KERÎM	Bakara Sûresi, 91-95. âyetler (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	627
27	FIKIH	Osmanlılar ve Teşrî Salâhiyeti	Halim Sabit	628-632
27	İÇTİMÂİYAT	Hars, Medeniyet, Temeddün	Ömer Seyfeddin	632-635
27	FIKIH	Fukahânın temlîk-i ayn üzere vârid olan icârelerin adem-i sıhhati hakkında yanlış istidlâlleri ve bu hususta pek sarih olan âyet-i celîleyi tevil-i acîbeleri	Mansûrîzâde Said	636-639
27	İSLÂM HAVÂDİSİ	Cihat Haberleri (Resmî Tebligata Göre)		640-642
28	KUR'ÂN-I KERÎM	Sûre-i Bakara'nın 96'ncı âyetinden 103'üncü âyetine kadar mefhûm-u (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	643
28	FIKIH	Velâyet-i Diniye (Teşrî-i Dinî Heyeti – İcmâ ve İftâ)	Halim Sabit	644-647
28	FIKIH	İçtihat Hataları	Mansûrîzâde Said	647-65
28	KELÂM	Din Aklî Değil Mâkuldür	Şerefeddin	650-653
28	TARİH	İbn Teymiyye (İbn Teymiyye'nin İlm-i Kelâm ve Tasavvuf Hakkındaki Nazarı)	Rızâeddin bin Fahreddin	654-655
28	İSLÂM HAVÂDİSİ	Cihat Haberleri (Resmî Tebligata Göre)		655-658
29	KUR'ÂN-I KERÎM	Sûre-i Bakara'nın 104'üncü âyetinden 130'uncu âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	659-662
29	İSLÂM İÇTİMÂİYATI	Velâyet-i Diniye (Meşîhat-ı İslâmiye Teşkilatı)	Halim Sabit	662-664
29	AHLÂK	Din ve Ahlâk (Nazar-ı İslâm'da Ahlâk)	Ahmed Besim Atalay	664-667
29	TARİH	İbn Teymiyye (İbn Teymiyye'nin Muhalif ve Muârızları)	Rızâeddin bin Fahreddin	667-67
29	İLÂHÎ	İlâhî	Ziya Gökalp	670
29	İSLÂM HAVÂDİSİ	Cihat Haberleri (Resmî Tebligata Göre)		671-674

Sayı	Konu	Makale Adı	Yazar	Sayfa No
30	KUR'ÂN-I KERÎM	Sûre-i Bakara'nın 131'inci âyetinden 159'uncu âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	675-678
30	YASAYA DOĞRU	Türke Göre Millet	Ziya Gökalp	679
30	İSLÂM İÇTİMÂİYATI	Velâyet-i Diniye (Meşîhat-ı İslâmiye Teşkilatı)	Halim Sabit	680-683
30	TARİH	İbn Teymiyye (İbn Teymiyye'nin Muhalif ve Muarızları "29'uncu sayıdan mâbad")	Rızâeddin bin Fahreddin	683-687
30	İSLÂM HAVÂDİSİ	Cihat Haberleri (Resmî Tebligata Göre)		687-69
31	KUR'ÂN-I KERÎM	Sûre-i Bakara'nın 160'ıncı âyetinden 193'üncü âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	691-696
31	İSLÂM İÇTİMÂİYATI	Velâyet-i Hukûkiye (Teşrî-i Hukûki Heyeti, İçtimai Enmûzecimize Göre İçtihat ve İcmâ)	Halim Sabit	696-699
31	TARİH	İbn Teymiyye (İbn Teymiyye'nin Taraftarları)	Rızâeddin bin Fahreddin	699-702
31	İSLÂM HAVÂDİSİ	Cihat Haberleri (Resmî Tebligata Göre)		703-706
32	KUR'ÂN-I KERÎM	Sûre-i Bakara'nın 193'üncü âyetinden 197'nci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	707-708
32	İSLÂM İNTİBAHI	İslâm'da İnhitat ve İntibah - 1	M. Şemseddin	708-714
32	AHLÂK	Din ve Ahlâk (İbâdât-ı İslâmiye ve Ahlâk)	Ahmed Besim Atalay	715-717
32	TARİH	İbn Teymiyye (İbn Teymiyye'nin Taraftarları, 31'inci sayıdan mâ-bad)	Rızâeddin bin Fahreddin	717-719
32	İSLÂM HAVÂDİSİ	Cihat Haberleri (Resmî Tebligata Göre)		720-722
33	KUR'ÂN-I KERÎM	Sûre-i Bakara'nın 198'inci âyetinden 213'üncü âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	723-725
33	HUTBE	Köy Hatibinin Bayram Hutbesi	Uryânîzâde Vahid	725-727
33	İSLÂM İÇTİMÂİYATI	Velâyet-i Hukûkiye (Bugünkü içtimai enmûzecimize göre içtihat ve icmâ)	Halim Sabit	727-729

Sayı	Konu	Makale Adı	Yazar	Sayfa No
33	MİLLİ İKTİSAT	Milli Sermaye (Milli Sermaye Teşkilatı - 1)	Ahmed Muhiddin	729-734
33	AHLÂK	Din ve Ahlâk (İbâdât-ı İslâmiye ve Ahlâk)	Ahmed Besim Atalay	734-736
33	TARİH	İbn Teymiyye (İbn Teymiyye'nin Çektiği Zahmet ve Meşakkati)	Rızâeddin bin Fahreddin	736-738
34	KUR'ÂN-I KERÎM	Sûre-i Bakara'nın 214'üncü âyetinden 222'inci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	739-74
34	İSLÂM İÇTİMÂİYATI	Dinin İçtimai Hizmetleri	Ziya Gökalp	740-743
34	HUTBE	Köy Hatibinin Bayram Haftası Hutbesi	Uryânîzâde Vahid	743-745
34	İSLÂM İNTİBAHI	İslâm'da İnhitat ve İntibah - 2	M. Şemseddin	745-752
34	TERCEME-İ HAL	Sırrı Sakatî	Ahmed Besim Atalay	753-754
35	KUR'ÂN-I KERÎM	Sûre-i Bakara'nın 221'inci âyetinden 227'inci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	755-756
35	İÇTİMÂİYAT	Diyânet ve Kazâ	Ziya Gökalp	756-76
35	İSLÂM İÇTİMÂİYATI	Dinşinaslar ve Fakihler	Halim Sabit	760-767
35	TARİH	İbn Teymiyye (İbn Teymiyye'nin Çektiği Zahmet ve Meşakkati 33'üncü sayıdan mâbad)	Rızâeddin bin Fahreddin	767-77
36	KUR'ÂN-I KERÎM	Sûre-i Bakara'nın 229'uncu âyetinden 232'inci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	771-772
36	İÇTİMÂİYAT	Dinin İçtimai Hizmetleri	Ziya Gökalp	772-776
36	İSLÂM İÇTİMÂİYATI	İslâm ve Cemiyet	Abdullatif Nevzad	777-78
36	İKTİSAT	Milli Sermaye (Milli Sermaye Teşkilatı - 2)	Ahmed Muhiddin	780-782
36	TARİH	Bilâl-i Habeşî	Mükrimin	782-786
37	KUR'ÂN-I KERÎM	Sûre-i Bakara'nın 233'üncü âyetinden 257'inci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	787-791
37	İSLÂM İÇTİMÂİYATI	Dinin İçtimai Hizmetleri	Ziya Gökalp	791-796
37	İKTİSAT	Milli Sermaye (Milli Sermaye Teşkilatı - 3)	Ahmed Muhiddin	796-8
37	DİN EDEBİYATI	Mâruf-ı Kerhî	Ahmed Besim Atalay	800-802

Sayı	Konu	Makale Adı	Yazar	Sayfa No
38	KUR'ÂN-I KERÎM	Sûre-i Bakara'nın 258'inci âyetinden 275'inci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	801-804
38	FIKIH	İçtihat Hataları	Mansûrîzâde Said	804-808
38	DİN FELSEFESİ	Dinî Zevk, Dinî Hayat	Abdullatif Nevzad	808-813
38	TARİH	İbn Teymiyye (İbn Teymiyye'nin Çektiği Zahmet ve Meşakkati 35'inci sayıdan mâbad)	Rızâeddin bin Fahreddin	813-816
39	KUR'ÂN-I KERÎM	Sûre-i Bakara'nın 276'ncı âyetinden 287'inci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	817-819
39	İSLÂM İÇTİMÂİYATI	Evkâf-ı Hâssanın Vakf-ı Âm Haline İfrâğı		819-823
39	DİN EDEBİYATI	Şehit Kardeşime	Ahmed Niyazi	823-825
39	AHLÂK	Din ve Ahlâk (İbâdât-ı İslâmiye ve Ahlâk - Namaz)	Ahmed Besim Atalay	825-827
39	TERCEME-İ HAL	Abdullah bin Mesud	Mükrimin	827-832
40	KUR'ÂN-I KERÎM	Sûre-i Âl-i İmrân'ın ibtidâsından 59'uncu âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	833-839
40	AHLÂK	Din ve Ahlâk (İbadât-ı İslâmiye ve Ahlâk)	Ahmed Besim Atalay	839-842
40	DİNÎ HAYAT	Bişr-i Hafî	Ahmed Besim Atalay	842-844
40	TARİH	İbn Teymiyye (İbn Teymiyye'nin Çektiği Zahmet ve Meşakkati 38'inci sayıdan mâbad)	Rızâeddin bin Fahreddin	845-847
40	TERCEME-İ HAL	Ebû İshak İbrahim bin Edhem	Mahmud	847-848
41	KUR'ÂN-I KERÎM	Sûre-i Âl-i İmrân'ın 60'ıncı âyetinden 87'nci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	849-852
41	TARİH	Kadızâde ve Sivasî Münâzaası	Rızâeddin bin Fahreddin	853-861
41	TARİH	İbn Teymiyye (İbn Teymiyye'nin Çektiği Zahmet ve Meşakkati 38'inci sayıdan mâbad)	Rızâeddin bin Fahreddin	861-862
41	TERCEME-İ HAL	Akşemseddin	Mahmud	863-864

Sayı	Konu	Makale Adı	Yazar	Sayfa No
42	KUR'ÂN-I KERÎM	Sûre-i Âl-i İmrân'ın 88'inci âyetinden 95'inci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	866
42	TARİH	Türkler ve İslâmiyet	M. Şemseddin	867-877
42	İÇTİMÂİYAT	Din ve Ruh	Abdullatif Nevzad	877-882
43	KUR'ÂN-I KERÎM	Sûre-i Âl-i İmrân'ın 96'ncı âyetinden 117'nci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	883-885
43	TENKİT VE TAKRİZ	Kâmûs-ı Felsefe (Muhterem Rıza Tevfik Bey tarafından yazılan Kâmûs-ı Felsefe'nin tenkidi)	Mansûrîzâde Said	885-888
43	TARİH	Şeyh Bedrettin Simavî Vakası - 1	Mehmed Zeki	888-89
43	TARİH	İbn Teymiyye	Rızâeddin bin Fahreddin	890-893
43	TERCEME-İ HAL	Şems-i Tebrizî	Mahmud	893-896
43	DİNÎ SİMALAR	Cüneyd-i Bağdadî	Ahmed Besim Atalay	896-898
44	KUR'ÂN-I KERÎM	Sûre-i Âl-i İmrân'ın 118'inci âyetinden 152'nci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	899-902
44	TENKİT	Kâmûs-ı Felsefe (Muhterem Rıza Tevfik Bey tarafından yazılan Kâmûs-ı Felsefe'nin tenkidi)	Mansûrîzâde Said	903-905
44	İSLÂM İÇTİMÂİYATI	Din ve Şerîat (Diyânî ahkâm ve kazâî ahkâm - Din, Şerîat, Fıkh-ı İslâm, Hukuk-ı İslâm, Usûl-i Hukuk-ı İslâm) Mütfü ve Kadı (Müftü ve kadının vazifeleri ve mercileri)		905-908
44	TARİH	Şeyh Bedrettin Simavî Vakası - 2	Mehmed Zeki	908-912
44	KELÂM	İlm-i Kelâm Meselesi	Ahmed Besim Atalay	912-914
45	KUR'ÂN-I KERÎM	Sûre-i Âl-i İmrân'ın 154'üncü âyetinden sûrenin nihayetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	915-92
45	MEV'İZA	Ramazan-ı şerîf ayının hululü münasebetiyle Bâb-ı Celîl-i Meşîhat'ın ümmete mev'izası		920-923
45	TARİH	Şeyh Bedrettin Simavî Vakası - 3	Mehmed Zeki	923-927
45	TERÂCİM	İbn Abbas (İbn Arabî hazretlerinin terceme-i hali)	Rızâeddin bin Fahreddin	927-928

Sayı	Konu	Makale Adı	Yazar	Sayfa No
45	KELÂM	İlm-i Kelâm Meselesi (Din akıl ile tartılabilir mi?)	Ahmed Besim Atalay	928-93
46	KUR'ÂN-I KERÎM	Sûre-i Nisâ'nın ibtidâsından 26'ncı âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	931-936
46	İSLÂM İÇTİMÂİYATI	Hilâfet Düşmanları Nasıl Bir Halife İstiyor?		936-943
46	DİNÎ SİMALAR	Hâris Muhâsibî	Ahmed Besim Atalay	943-946
47	KUR'ÂN-I KERÎM	Kur'ân-ı Kerîm ve Seleflerimiz	Halim Sabit	947-955
47	EDEBİYAT	Köyümden Geliyorum (Ayazmana'da Ağladıktan Sonra) - 1	Isparta Mebusu Hakkı	956-962
48	TENKİT VE TAKRİZ	Kâmûs-ı Felsefe (Muhterem Rıza Tevfik Bey tarafından yazılan Kâmûs-ı Felsefe'nin tenkidi)	Mansûrîzâde Said	963-967
48	EDEBİYAT	Köyümden Geliyorum (Ayazmana'da Ağladıktan Sonra) - 2	Isparta Mebusu Hakkı	968-975
48	İSLÂM İÇTİMÂİYATI	Din ve Şerîat (İslâmiyetle medeniyet-i asriyenin tamamıyla kâbil-i îtilâf olduğu - Tanin'den)	Ziya Gökalp	975-978
49	KUR'ÂN-I KERÎM	Sûre-i Nisâ'nın 26'ncı âyetinden 57'nci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	979-983
49	TENKİT VE TAKRİZ	Kâmûs-ı Felsefe (Muhterem Rıza Tevfik Bey tarafından yazılan Kâmûs-ı Felsefe'nin tenkidi)	Mansûrîzâde Said	984-986
49	İSLÂM İÇTİMÂİYATI	Din ve Şerîat (İttihat ve Terakki Kongresi - 7'nci makale)	Ziya Gökalp	987-994
50	KUR'ÂN-I KERÎM	Sûre-i Nisâ'nın 57'nci âyetinden 96'ncı âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	995-1
50	KUR'ÂN-I KERÎM	Aşr-ı şerîfler ve "Amenerresulü" aşr-ı şerîfinin tefsiri ve tercümesi	Ahmed Süreyya	1000-1002
50	İSLÂM İÇTİMÂİYATI	İttihat ve Terakki Kongresi Münasebetiyle (İslâm Teşkilatı Hakkında Mülâhazalar)		1002-1007
50	MİLLİ İKTİSAT	Dahilî İstîmar	Ahmed Muhiddin	1007-101

Sayı	Konu	Makale Adı	Yazar	Sayfa No
51	KUR'ÂN-I KERÎM	Sûre-i Nisâ'nın 97'nci âyetinden 110'uncu âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	1011-1013
51	KELÂM	İlm-i Kelâm Tarihi	Mehmed Kamil (Karahisar Mebusu)	1013-1016
51	İSLÂM İÇTİMÂİYATI	İttihat ve Terakki Kongresi Münasebetiyle (İslâmiyet ve Asrî Medeniyet)		1016-1022
51	MİLLİ İKTİSAT	Dahilî İstîmar	Ahmed Muhiddin	1022-1024
51	AHLÂK	Din – Ahlâk (Mânâ-yı Ahlâk)	Ahmed Besim Atalay	1025-1026
52	KUR'ÂN-I KERÎM	Sûre-i Nisa'nın 111'inci âyetinden 124'üncü âyetine kadar mefhûmen tercümesi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	1025-1027
52	KELÂM	İlm-i Kelâm Tarihi (Mukaddemeden Sonra: "Akîde-i Sahâbî")	Mehmed Kamil (Karahisar Mebusu)	1029-1031
52	İSLÂM İÇTİMÂİYATI	İslâmiyet ve Asrî Medeniyet		1032-1033
52	AHLÂK	Ahlâk Değişir mi?	Ahmed Besim Atalay	1040-1042
53	KUR'ÂN-I KERÎM	Sûre-i Nisâ'nın 125'inci âyetinden 146'ncı âyetine kadar mefhûmen tercümesi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	1043-1045
53	KUR'ÂN-I KERÎM	"Ayete'l-Kürsî" ve Nûr Sûresi 35. âyet, aşr-ı şerîflerinin mefhûmen tercümeleri	Ahmed Süreyya	1046
53	HUTBE	Türkçe Hutbe Örneklerinden	Uryânîzâde Vahid	1047-1048
53	İSLÂM İÇTİMÂİYATI	Şerîat ve Kanun - Ahkâm-ı Diyâniye - Ahkâm-ı Kazâiye (Hukuk-ı Aile Kanun Lâyihası Münasebetiyle)	Mansûrîzâde Said	1048-1054
53	İSLÂM İÇTİMÂİYATI	Kadın Meselesi	Fevziye Abdurreşid	1054-1058
54	KUR'ÂN-I KERÎM	Oruca Ait Âyât-ı Şerîfe	Şerefeddin	1059-1062
54	HADİS	Oruca Ait Ehâdis-i Şerîfe	Ş	1062-1063
54	MEV'İZE	Oruç Hakkında Beyannâme-i Meşîhat-penâhî		1064-1067
54	KUR'ÂN-I KERÎM	Sûre-i Yusuf'tan Aşr-ı Şerîfler	Ahmed Süreyya	1067-1069
54	DİN EDEBİYATI	Ağlar Yakub Ağlar	Ahmed Süreyya	1069-107
54	DİN EDEBİYATI	Ramazan Hakkında Ediplerimizin Tahassüsleri	Halid Fahri	1070-1071

Sayı	Konu	Makale Adı	Yazar	Sayfa No
54	DİN EDEBİYATI	Ramazan Hatıralarından	Hüseyin Ragıp	1071-1073
54	DİN EDEBİYATI	Ramazan Hakkında	İsmail Hakkı	1073
54	DİN EDEBİYATI	Ramazan Hakkında	Muhiddin	1073
54	DİN EDEBİYATI	Bizim Ramazanlar (Geçmiş Zaman Olur ki Hayali Cihan Değer!)	Isparta Mebusu Hakkı	1074-1082
54	HUTBE	Oruç Hakkında	Uryânîzâde Vahid	1082-1085
55	TARİH	Îtikâf		1085-109
55	KUR'ÂN-I KERÎM	Tâ, Hâ Aşr-ı Şerifi	Ahmed Süreyya	1091-1092
55	İÇTİMÂİYAT	İslâm Hanımı	M. Şemseddin	1092-1103
55	HUTBE	Hutbenin İhtiva Etmesi Lazım Gelen Mev'iza Kısmına bir Numune	Uryânîzâde Vahid	1104-1106
56	KUR'ÂN-I KERÎM	Sûre-i Nisâ'nın 147'nci âyetinden 156'ncı âyetine kadar mefhûmen tercümesi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	1107-1108
56	FELSEFE-İ İSLÂMİYE	Dinin Fen ile Tevfîki	Şerefeddin	1108-1112
56	İÇTİMÂİYAT	Evkâf-ı İslâmiye Müzesi	Ahmed Süreyya	1112-1116
56	İÇTİMÂİYAT	İslâm Kadını (Sadr-ı İslâm Kadınları)	Şerefeddin	1116-112
56	HUTBE	Hutbenin İhtiva Etmesi Lazım Gelen Mev'iza Kısmına bir Numune	Uryânîzâde Vahid	1120-1122
57	KUR'ÂN-I KERÎM	Sûre-i Nisâ'nın 156-175. âyetlerinin mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	1123-1125
57	TARİH	Bağdat Medeniyet-i İslâmiyesi (Müellif ve mütercimінin mukaddemeleri, birinci mektup: Irak'a vürûd) - 1	Cemil bin Nahle el-Müdevver (Mütercim: Ş.)	1126-1127
57	HİKAYE	Saltık Sultan	Ahmed Süreyya	1127-113
58	KUR'ÂN-I KERÎM	Sûre-i Mâide, 1-4'üncü âyetlerin mefhûmen tercümesi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	1131-1132
58	TARİH	Bağdat Medeniyet-i İslâmiyesi (Mütercimin mukaddemesi, birinci mektup: Irak'a vürûd) - 2	Cemil bin Nahle el-Müdevver (Mütercim: Ş.)	1132-1134
58	TERCEME-İ HAL	"İsbat-ı Sânî"de İbn Rüşd'ün Mesleği	Şerefeddin	1134-1138

Sayı	Konu	Makale Adı	Yazar	Sayfa No
59	KUR'ÂN-I KERÎM	Sûre-i Mâide, 4-15'nci âyetlerin mefhûmen tercümesi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	1139-1141
59	TARİH	Bağdat Medeniyet-i İslâmiyesi (Irak ve Basra Seyahati - 3)	Cemil bin Nahle el-Müdevver (Mütercim: Ş.)	1141-1144
59	İÇTİMÂİYAT	En Eski Alman ve Türk Münasebeti	Şerefeddin	1144-1146
60	KUR'ÂN-I KERÎM	Sûre-i Mâide, 16-27'nci âyetlerin mefhûmen tercümesi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	1147-1148
60	MUHAVERE	Bir Muvahhid ile Mülhid Arasında - 1	Ş. Tarık	1148-1152
60	DİN FELSEFESİ	Ahkâm-ı Diniyede Gâyet	Şerefeddin	1153-1154
60	TARİH	Bağdat Medeniyet-i İslâmiyesi (Irak ve Basra Seyahati - 4)	Cemil bin Nahle el-Müdevver (Mütercim: Ş.)	1154
61	KUR'ÂN-I KERÎM	Sûre-i Maide, 27-37'nci âyetlerin mefhûmen tercümesi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	1155-1156
61	DİN FELSEFESİ	Bir Muvahhid ile Mülhid Arasında - 2	Ş. Tarık	1156-1158
61	İSLÂM İNTİBAHI	Hicr Sûresi, 61. âyet	Abdurreşid	1158-1161
61	İSLÂM İÇTİMÂİYATI	Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiye Küşâdı Münasebetiyle	Şerefeddin	1161-1162
62	KUR'ÂN-I KERÎM	Sûre-i Mâide, 37-56'ncı âyetlerin mefhûmen tercümesi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	1163-1166
62	İSLÂM İNTİBAHI	Hicr Sûresi, 61. âyet	Abdurreşid	1166-1168
62	İSLÂM İNTİBAHI	İslâm'da Sa'y ve Amel	Şerefeddin	1168-1169
62	TARİH	Bağdat Medeniyet-i İslâmiyesi (Irak ve Basra Seyahati - 5)	Cemil bin Nahle el-Müdevver (Mütercim: Ş.)	1169-117
63	KUR'ÂN-I KERÎM	Sûre-i Mâide, 57-72'nci âyetlerin mefhûmen tercümesi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	1171-1173
63	BEYANNÂME	Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiye'nin Beyannâmesi		1173-1178
63	İLMÎ TETKİK	Abdal	Şerefeddin	1179-1182
63	TENKİT	Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiye'nin Beyannâmesi Münasebetiyle	Yaşaroğlu	1182-1186

DİZİNLER

Makale Dizini

Makale Adı	Yazar	Sayı	Sayfa No
Abbâsîler Devri ve Teşrî Salâhiyeti	Halim Sabit	26	612-615
Abdal	Şerefeddin	63	1179-1182
Abdullah bin Mesud	Mükrimin	39	827-832
Abdüllatif Râzî Efendi	Bursalı Mehmed Tahir	21	544-545
Afganistan (Afganistan Emiri ve Matbuat)		10	320
Afganistan (Afganistan'da Âsâr-ı Terakki ve Umrân)		7	223
Afganistan (Dârülmuallimîn İnşası)		11	351-352
Afganistan (Hinduların Memnuniyeti)		13	415-416
Afganistan (Kabil'de Elektrik)		7	223
Afganistan (Meşhur Molla Peyvende)		3	93
Afganistan (Müslümanlık Yine Bir Milliyetperver Kaybetti)		3	93
Afrika (Bir Belçikalı'nın Vahşeti)		11	351
Ağlar Yakub Ağlar	Ahmed Süreyya	54	1069-107
Ahkâm-ı Diniyede Gâyet	Şerefeddin	60	1153-1154
Ahlâk Değişir mi?	Ahmed Besim Atalay	52	1040-1042
Ahlâk ve Din	Ahmet Besim	10	315-318
Ahlâk ve Din (Ahlâk'ın Ehemmiyeti)	Ahmed Besim Atalay	13	389-392
Akşemseddin	Bursalı Mehmed Tahir	2	52-54
Akşemseddin	Mahmud	41	863-864
Aşr-ı şerîfler ve "Amenerresûlü" aşr-ı şerîfinin tefsiri ve tercümesi	Ahmed Süreyya	50	1000-1002
Avrupa'da Rûhânîler (Hocalarımıza ve Talebe-i Ulûm Efendilere)	Şîr İdris	13	407-411
Avrupa'nın İslâmiyet ve Türklük Hakkındaki Nazarı	Şîr İdris	7	204-210
Avrupalılar Nazarında İslâmiyet (Avrupa Müdekkiklerinin İslâmiyet Hakkında Nokta-i Nazarı)		12	376-384
Avustralya (Mısır Tacirleriyle Avustralya)		11	348
Ayete'l-Kürsî ve Nûr Sûresi 35. âyet, aşr-ı şerîflerinin mefhûmen tercümeleri	Ahmed Süreyya	53	1046
Bâb-ı Meşîhat (Dârülhilâfet Bâb-ı Fetvâsı'nın Bir İftâsı)		6	190-191

Makale Adı	Yazar	Sayı	Sayfa No
Bağdat Medeniyet-i İslâmiyesi (Irak ve Basra Seyahati - 3)	Cemil bin Nahle el-Müdevver (Mütercim: Ş.)	59	1141-1144
Bağdat Medeniyet-i İslâmiyesi (Irak ve Basra Seyahati - 4)	Cemil bin Nahle el-Müdevver (Mütercim: Ş.)	60	1154
Bağdat Medeniyet-i İslâmiyesi (Irak ve Basra Seyahati - 5)	Cemil bin Nahle el-Müdevver (Mütercim: Ş.)	62	1169-117
Bağdat Medeniyet-i İslâmiyesi (Müellif ve mütercimin mukaddemeleri, birinci mektup: Irak'a vürûd - 1)	Cemil bin Nahle el-Müdevver (Mütercim: Ş.)	57	1126-1127
Bağdat Medeniyet-i İslâmiyesi (Mütercimin mukaddemesi, birinci mektup: Irak'a vürûd - 2)	Cemil bin Nahle el-Müdevver (Mütercim: Ş.)	58	1132-1134
Bakara Sûresi 1-10. âyetlerin Mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	14	417-418
Bakara Sûresi 11-18. âyetlerin mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	15	433-434
Bakara Sûresi 17-21. âyet-i kerîmelerin tercümesi	Şerefeddin	7	193-194
Bakara Sûresi 25. âyet-i kerîmesinin mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	17	467
Bakara Sûresi 26-39. âyetlerin mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	18	483-485
Bakara Sûresi 264 -265. âyet-i kerîmelerin tercümesi	Şerefeddin	9	257-258
Bakara Sûresi 75-78. âyetlerin mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	23	563
Bakara Sûresi, 177. Âyet (Tercüme ve İzah)	Şerefeddin	4	97-100
Bakara Sûresi, 72-74. âyetler (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	22	547
Bakara Sûresi, 79-81. âyetler (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	24	579
Bakara Sûresi, 83-85. âyetler (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	25	595
Bakara Sûresi, 86-90. âyetler (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	26	611
Bakara Sûresi, 91-95. âyetler (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	27	627
Bakü (Müslüman Bankaları)		2	64
Başkumandanlık Vekâletinin Beyannâmesi Sûreti		15	441
Beyannâme-i Cihâd		16	455-459
Beyannâme-i Hümâyun Sûreti (Orduma, Donanmama)		15	438-439
Bilâl-i Habeşî	Mükrimin	36	782-786
Bir Muvahhid ile Mülhid Arasında - 1	Ş. Tarık	60	1148-1152
Bir Muvahhid ile Mülhid Arasında - 2	Ş. Tarık	61	1156-1158
Birinci ve İkinci Hutbe	H. S.	1	27-29

Makale Adı	Yazar	Sayı	Sayfa No
Bişr-i Hafî	Ahmed Besim Atalay	40	842-844
Bizim Ramazanlar (Geçmiş Zaman Olur ki Hayali Cihan Değer!)	Isparta Mebusu Hakkı	54	1074-1082
Bosna-Hersek (Bosna-Hersek Reisü'l-ulemâlığı)		5	159
Bosna-Hersek (Fukaraperver Cemiyeti)		3	96
Buhara (Buhara'da Teceddüd Emareleri)		2	63-64
Büyük Bir İslâm Moğol İmparatoru (Bâbür Şah)	Mengü Kaan	7	199-203
Cava (Misyonerlere Karşı)		8	256
Cevap	İM	4	116-118
Cevaz Makalesini Müdafaa (Ahkâm-ı Şerîattan Olmadığına Dair - İzmirli İsmail Hakkı Efendi'ye)	Mansûrîzâde Said	24	582-588
Cevaz Makalesini Müdafaa (İzmirli İsmail Hakkı Efendi'ye)	Mansûrîzâde Said	23	570-575
Cevazın Ahkâm-ı Şer'iyeden Olmadığına Dair	Mansûrîzâde Said	10	295-303
Cevazın Ahkâm-ı Şer'iyeden Olmadığına Dair	Mansûrîzâde Said	14	429-432
Cevazın Ahkâm-ı Şerîattan Olmadığına Dair (İzmirli İsmail Hakkı Efendi'ye)	Mansûrîzâde Said	25	599-604
Cevazın Ahkâm-ı Şer'iyeden Olmadığına Dair (Makalesi Münasebetiyle)	Şerefeddin	12	357-36
Cidde (İngiliz Konsolosunun Raporu)		13	412
Cihâd-ı Mukaddes İlanı (Tarihî vesikalar)		15	437
Cihâd-ı Mukaddes İlanı ve Fetvâ-yı Şerîfe		15	440-441
Cihâd-ı Mukaddes Münasebetiyle	İM	16	459-462
Cihâd-ı Mukaddes ve Mezheb-i Caferî		15	445
Cihat Haberleri (Resmî Tebligata Göre)		27	640-642
Cihat Haberleri (Resmî Tebligata Göre)		28	655-658
Cihat Haberleri (Resmî Tebligata Göre)		29	671-674
Cihat Haberleri (Resmî Tebligata Göre)		30	687-69
Cihat Haberleri (Resmî Tebligata Göre)		31	703-706
Cihat Haberleri (Resmî Tebligata Göre)		32	720-722
Cihat Hakkında	Şeyh Edebali	17	467-469
Cihatta Mefkûre Hakkında	Şeyh Edebali	18	485-487
Cihatta Teavün Hakkında	Şeyh Edebali	19	500-502
Cüneyd-i Bağdadî	Ahmed Besim Atalay	43	896-898
Çin (Yuan Shikai'nin Diktatörlüğü vesâire)		11	352
Çocuk Duaları	Ziya Gökalp	26	621
Dağıstan (Dağıstan'da İntibah)		10	319-32
Dahilî İstîmar	Ahmed Muhiddin	50	1007-101

Makale Adı	Yazar	Sayı	Sayfa No
Dahilî İstîmar	Ahmed Muhiddin	51	1022-1024
Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiye Küşâdı Münasebetiyle	Şerefeddin	61	1161-1162
Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiye'nin Beyannâmesi		63	1173-1178
Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiye'nin Beyannâmesi Münasebetiyle	Yaşaroğlu	63	1182-1186
Din – Ahlâk (Mânâ-yı Ahlâk)	Ahmed Besim Atalay	51	1025-1026
Din Ahlâkı (Hakikat-ı Ahlâk)	Ahmed Besim Atalay	22	554-557
Din Aklî Değil Mâkuldür	Şerefeddin	28	650-653
Din ve Ahlâk (İbâdât-ı İslâmiye ve Ahlâk - Namaz)	Ahmed Besim Atalay	39	825-827
Din ve Ahlâk (İbadât-ı İslâmiye ve Ahlâk)	Ahmed Besim Atalay	32	715-717
Din ve Ahlâk (İbadât-ı İslâmiye ve Ahlâk)	Ahmed Besim Atalay	40	839-842
Din ve Ahlâk (İbadât-i İslâmiye ve Ahlâk)	Ahmed Besim Atalay	33	734-736
Din ve Ahlâk (Nazar-ı İslâm'da Ahlâk)	Ahmed Besim Atalay	15	445-448
Din ve Ahlâk (Nazar-ı İslâm'da Ahlâk)	Ahmed Besim Atalay	29	664-667
Din ve Ruh	Abdullatif Nevzad	42	877-882
Din ve Şerîat (Diyanî ahkâm ve kazâi ahkâm - Din, Şerîat, Fıkh-ı İslâm, Hukuk-ı İslâm, Usul-i Hukuk-ı İslâm) Mütfü ve Kadı (Müftü ve kadının vazifeleri ve mercileri)		44	905-908
Din ve Şerîat (İslâmiyetle medeniyet-i asriyenin tamamıyla kabil-i îtilâf olduğu - Tanin'den)	Ziya Gökalp	48	975-978
Din ve Şerîat (İttihat ve Terakki Kongresi - 7'nci makale)	Ziya Gökalp	49	987-994
Din-i İslâm ve Ümmet	İmam Servereddin	7	217-221
Dinî Terbiye	Kâzım Nâmi	1	17-20
Dinî Zevk, Dinî Hayat	Abdullatif Nevzad	38	808-813
Dinin Fen ile Tevfîki	Şerefeddin	56	1108-1112
Dinin İçtimai Hizmetleri	Ziya Gökalp	34	740-743
Dinin İçtimai Hizmetleri	Ziya Gökalp	36	772-776
Dinin İçtimai Hizmetleri	Ziya Gökalp	37	791-796
Dinin İlm-i Marifete Karşı Hususiyeti	Ragıp Hulusi	8	239-241
Dinin İlm-i Marifete Karşı Hususiyeti	Ragıp Hulusi	13	404-407
Dinin İlm-i Marifete Karşı Hususiyeti (Kant ve Reichel)	Ragıp Hulusi	6	182-185
Dinin İlm-i Marifete Karşı Hususiyeti (Kant ve Reichel)	Ragıp Hulusi	7	211-214
Dinin İlm-i Marifete Karşi Hususiyeti	Ragıp Hulusi	12	371-376
Dinin Manevi Hayatta Mevkii	Ragıp Hulusi	4	108-11
Dinin Manevi Hayatta Mevkii	Ragıp Hulusi	5	150-154
Dinşinaslar ve Fakihler	Halim Sabit	35	760-767

Makale Adı	Yazar	Sayı	Sayfa No
Diyânet ve Kazâ	Ziya Gökalp	35	756-76
Ebû İshak İbrahim bin Edhem	Mahmud	40	847-848
En Eski Alman ve Türk Münasebeti	Şerefeddin	59	1144-1146
En'âm Sûresi 74-79. âyet-i kerîmelerin tercümesi	Şerefeddin	6	161-162
En'âm Sûresi, 99. âyet (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Şerefeddin	12	353-354
Evkâf-ı Hâssanın Vakf-ı Âm Haline İfrâğı		39	819-823
Evkâf-ı İslâmiye Müzesi	Ahmed Süreyya	56	1112-1116
Fas (Marakeş'te İspanyollar)		8	256
Fâtiha-i Şerîfe'nin Mefhûmu (Haşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	13	385
Fâtiha-i Şerîfe'nin Tercümesi	H. N.	1	1
Fıkıh ve İçtimâiyat	Ziya Gökalp	2	40-44
Fukahânın temlîk-i ayn üzere vârid olan icârelerin adem-i sıhhati hakkında yanlış istidlâlleri ve bu hususta pek sarih olan âyet-i celîleyi tevîl-i acibeleri	Mansûrîzâde Said	27	636-639
Fukahâya Göre Hukûk-ı Âmme	Muallim Mustafa Şeref	3	80-84
Gençlik Ünvanıyla	("Dicle" Ceridesinden)	5	157
Gınâ ve Elhân ile Tilâvet	Halim Sabit	1	8-10
Gustave le Bon'un Kur'ân-ı Kerîm Hakkında Takdirât ve Mütâlaatı (Kur'ân'ın Felsefesi ve Âlemde Keyfiyet ve Sebeb-i İntişârı)	T. S.	3	67-75
Hâris Muhâsibî	Ahmed Besim Atalay	46	943-946
Hars, Medeniyet, Temeddün	Ömer Seyfeddin	27	632-635
Hâtemü'l-Enbiyâ Hakkında Âyât-ı Tevrâtiye (Bu Bâbdaki Âyetlerin Doğru Tefsir ve İzahı)	Abdulvahid	9	266-271
Hâtemü'l-Enbiyâ Hakkında Âyât-ı Tevrâtiye (Bu Bâbdaki Âyetlerin Doğru Tefsir ve İzahı)	Abdulvahid	12	360-365
Hicr Sûresi, 61. âyet	Abdurreşid	61	1158-1161
Hicr Sûresi, 61. âyet	Abdurreşid	62	1166-1168
Hilâfet Düşmanları Nasıl Bir Halife İstiyor?		46	936-943
Hindistan (Bir Hindunun İtirâfatı)		8	255-256
Hindistan (Bombay Başşehbenderi Halid Beyefendi'nin Beyanatı)		8	253-255
Hindistan (Bombay'da Hapis ve Tevkif İcrası)		8	256
Hindistan (Hindistan'da İntibah Emâreleri ve Maârif)		5	160
Hindistan (İngiltere'de İslâmiyet Süratle İlerliyor)		7	224
Hindistan (Kalküta Müslümanları ve İngilizler)		7	224
Hindistan (Kalküta'da Anarşi)		7	223
Hindistan (Merkez-i Hilâfetten Bezdirmek İsteniliyor)		4	127-128

Makale Adı	Yazar	Sayı	Sayfa No
Hindistan (Müslümanlarla İngilizler)		7	223
Hindistan (Tevkifler)		11	352
Hindistan (Hindistan Müslümanları Arasında Milli Hareketler)		3	94-95
Hindistan (Hüddâm-ı Kâbe Cemiyeti'nin Teşebbüsleri)		3	95
Hindistan (Hindistan'ın Genç Müslümanları)		3	95
Hukûk-ı İslâm	Veliyyüddin (Aydın Mebusu)	9	258-26
Hutbenin İhtiva Etmesi Lazım Gelen Mev'iza Kısmına bir Numune	Uryânîzâde Vahid	55	1104-1106
Hutbenin İhtiva Etmesi Lazım Gelen Mev'iza Kısmına bir Numune	Uryânîzâde Vahid	56	1120-1122
Hüsün ve Kubuh (İçtimai Usûl-i Fıkıh Meselesi Münasebetiyle)	Ziya Gökalp	8	228-23
İbn Abbas (İbn Arabî hazretlerinin terceme-i hâli)	Rızâeddin bin Fahreddin	45	927-928
İbn Teymiyye	Rızâeddin bin Fahreddin	43	890-893
İbn Teymiyye (İbn Teymiyye'nin Çektiği Zahmet ve Meşakkati)	Rızâeddin bin Fahreddin	33	736-738
İbn Teymiyye (İbn Teymiyye'nin Çektiği Zahmet ve Meşakkati (33'üncü sayıdan mâbad)	Rızâeddin bin Fahreddin	35	767-77
İbn Teymiyye (İbn Teymiyye'nin Çektiği Zahmet ve Meşakkati (35'inci sayıdan mâbad)	Rızâeddin bin Fahreddin	38	813-816
İbn Teymiyye (İbn Teymiyye'nin Çektiği Zahmet ve Meşakkati (38'inci sayıdan mâbad)	Rızâeddin bin Fahreddin	40	845-847
İbn Teymiyye (İbn Teymiyye'nin Çektiği Zahmet ve Meşakkati (40'ıncı sayıdan mâbad)	Rızâeddin bin Fahreddin	41	861-862
İbn Teymiyye (İbn Teymiyye'nin İlm-i Kelâm ve Tasavvuf Hakkındaki Nazarı)	Rızâeddin bin Fahreddin	28	654-655
İbn Teymiyye (İbn Teymiyye'nin Muhalif ve Muarızları)	Rızâeddin bin Fahreddin	29	667-67
İbn Teymiyye (İbn Teymiyye'nin Muhalif ve Muarızları (29'uncu sayıdan mâbad)	Rızâeddin bin Fahreddin	30	683-687
İbn Teymiyye (İbn Teymiyye'nin Taraftarları)	Rızâeddin bin Fahreddin	31	699-702
İbn Teymiyye (İbn Teymiyye'nin Taraftarları (31'inci sayıdan mâbad)	Rızâeddin bin Fahreddin	32	717-719
İbn Teymiyye (İbn Teymiyye'nin terbiye ve tahsili - İlim ve fazileti - Zekâveti - Cesaret-i edebiye ve içtihadiyesi - Ahlâk ve tabiatı - Kıyafet ve maişeti)	Rızâeddin bin Fahreddin	19	508-511
İbn Teymiyye (Üstad ve Şakirdleri)	Rızâeddin bin Fahreddin	22	557-559
İbn Teymiyye'nin İcmâ, İçtihat ve Taklit Meseleleri Hususundaki Nazarı	Rızâeddin bin Fahreddin	26	620-621
İbn Teymiyye'nin Telifleri	Rızâeddin bin Fahreddin	24	590-591

Makale Adı	Yazar	Sayı	Sayfa No
İbn Teymiyye (Ailesi, Ailesinde Zuhur Eden Meşhur Zatlar)	Rızâeddin bin Fahreddin	8	230-233
İcmâ (İçtihat, Müçtehit)	Halim Sabit	19	502-505
İcmâ (İçtimai Usul-i Fıkıh Meselesi Münasebetiyle)	Halim Sabit	18	487-489
İcmâ-ı Fukahânın Tarifi ve İzahları	Halim Sabit	23	566-57
İçtihat (Müçtehit)	Halim Sabit	21	532-535
İçtihat Hataları	Mansûrîzâde Said	21	535-541
İçtihat Hataları	Mansûrîzâde Said	23	564-566
İçtihat Hataları	Mansûrîzâde Said	26	616-619
İçtihat Hataları	Mansûrîzâde Said	28	647-65
İçtihat Hataları	Mansûrîzâde Said	38	804-808
İçtihat Hataları ve Cevaz Makaleleri Münasebetiyle İzmirli İsmail Hakkı Efendi'ye Müdafaa	Mansûrîzâde Said	22	553-554
İçtihat ve İcmâ (Ashâb Zamanının Sonlarına Doğru ve Teşrî Salâhiyeti)	Halim Sabit	25	596-599
İçtihat ve İcmâ (Nas ve Hulefâ-i Râşidîn Devirlerinde Teşrî Salâhiyeti)	Halim Sabit	24	580-582
İçtihat ve Taklit	Seyyid	4	104-107
İçtihat ve Taklit	Seyyid	5	133-138
İçtihat ve Taklit	Seyyid	7	194-197
İçtihat Zümreleri ve İcmâ	Halim Sabit	22	548-552
İçtimai İlm-i Kelâm	Şerefeddin	18	490-491
İçtimai İlm-i Kelâm (Cenâb-ı Hak Bilinmez Sezilir)	Şerefeddin	15	434-436
İçtimai İlm-i Kelâm (Ulûhiyetin sûret-i telakkisi, eşkal-i içtimaiyeye göre)	Şerefeddin	19	506-507
İçtimai Nev'ler	Ziya Gökalp	20	517-523
İçtimai Usûl-i Fıkıh	Ziya Gökalp	3	84-87
İçtimai Usûl-i Fıkıh (Gökalp Bey'in Bu Unvan İle Yazdığı Makale Münasebetiyle)	Halim Sabit	5	145-15
İçtimai Usûl-i Fıkıh Nasıl Teessüs Eder?	Mustafa Şeref	6	162-166
İdil Havzası (Nikâh Nasıl Fesh Edilir)		6	192
İdil Havzası (Türkçe Hutbe)		4	126
İki Haftalık Cihat Haberleri - Karargâh-ı Umumi'nin Resmi Tebligatına Göre		16	463-466
İki Haftalık Cihat Haberleri (Resmi Tebligata Göre)		18	496-499
İki Haftalık Cihat Haberleri (Resmi Tebligata Göre)		19	512-514
İki Haftalık Cihat Haberleri (Resmi Tebligata Göre)		20	529-53
İki Haftalık Cihat Haberleri (Resmi Tebligata Göre)		21	546

Makale Adı	Yazar	Sayı	Sayfa No
İki Haftalık Cihat Haberleri (Resmi Tebligata Göre)		22	562
İki Haftalık Cihat Haberleri (Resmi Tebligata Göre)		23	575-578
İki Haftalık Cihat Haberleri (Resmi Tebligata Göre)		24	592-594
İki Haftalık Cihat Haberleri (Resmi Tebligata Göre)		25	608-61
İki Haftalık Cihat Haberleri Resmî Tebligata Göre		26	623-626
İlâhî	Ziya Gökalp	29	670
İlm-i Kelâm Meselesi	Ahmed Besim Atalay	44	912-914
İlm-i Kelâm Meselesi (Din akıl ile tartılabilir mi?)	Ahmed Besim Atalay	45	928-93
İlm-i Kelâm Tarihi	Mehmed Kamil (Karahisar Mebusu)	51	1013-1016
İlm-i Kelâm Tarihi (Mukaddemeden Sonra: "Akide-i Sahâbî")	Mehmed Kamil (Karahisar Mebusu)	52	1029-1031
İmam Fahreddin Râzî	Çapanzâde Münib Süleyman	26	621-623
İmam İbn Teymiyye (Terceme-i Hâli)	Rızâeddin bin Fahreddin	6	166-169
İntikâda Cevap	Şerefeddin	14	425-429
İran (Azerbaycan Ahvâli)		7	222-223
İran (Azerbeycanlıların Şikâyeti)		13	416
İran (Belucistan İran'da Asayişsizlik)		9	286
İran (Gülher Kabilesinin İtaati)		11	349
İran (İngiltere Mıntıka-i Nüfuzu)		13	416
İran (İran Devâir Bütçeleri)		9	286
İran (İran İntihâbâtı)		11	351
İran (İran Jandarmasıyla Beluçlar)		11	350
İran (İran Şah-ı Mahlûu)		8	256
İran (İran Şahı Vüzerâ Meclisi)		10	320
İran (İran'da Alman Mektebi)		11	349
İran (İran'da Arazi Yağması)		9	287
İran (İran'da Asayiş)		7	222
İran (İran'da Kanun Meclisi)		9	287
İran (İran'da Maârif)		9	285-286
İran (Londra'daki İran Komitesi)		11	350
İran (Mâi Kitap ve Mâverâ-yı İran'a Şimendifer)		11	350
İran (Mehmara Hâkiminin Siyaseti)		11	350
İran (Rus Kazaklarının Hayırsızlıkları)		10	320
İran (Rusların Isfahan'daki Nüfuzları)		10	320
İran (Ruslarla İran Umûr-ı Maliyesi)		11	349

Makale Adı	Yazar	Sayı	Sayfa No
İran (Salaru'd-devle Silah Tedarik Ediyor)		11	349-35
İran (Tahran'da Kitap Sirkati)		10	287
İran (Tahran'da Darülaceze Tesisi)		11	351
İran (Tebriz'de Ruslar Neler Yapıyorlar?)		9	286
İran (Tebrizlilerin İntihâbâta Karşı Koymaları)		9	286
İran (Tebrizlilerle Genc Şah)		9	286
İrtiş Havzası (Kazakların Müslüman Fırkası'ndan Ricaları)		5	158
İsbat-ı Sânîde İbn Rüşd'ün mesleği	Şerefeddin	58	1134-1138
İslâm Âleminde Görülen İnhitatın Sebepleri	Ahmed Agayef	2	54-58
İslâm Hanımı	M. Şemseddin	55	1092-1103
İslâm Hukuku - Hükmî Şahsiyet - 1	Asım (Şûrâ-yı Devlet Azası)	4	101-104
İslâm Hukuku - Hükmî Şahsiyet - 2	Seyyid Haşim	5	130-133
İslâm Kadını (Sadr-ı İslâm Kadınları)	Şerefeddin	56	1116-112
İslâm Matbuatı		4	123-125
İslâm Mecmuası Tarafından Birkaç Söz		15	442
İslâm Mecmuası'nın Şiârı Huzurunda	Abdullatif Nevzad	6	178-182
İslâm Mecmuası'nın Şiârı Huzurunda (Kur'ân'da İman ve Hayat)	Abdullatif Nevzad	13	392-397
İslâm Terbiyesinin Mahiyeti	Ziya Gökalp	1	14-16
İslâm ve Cemiyet	Abdullatif Nevzad	36	777-78
İslâm ve Terakki - 1	Şeyhülislâm Musa Kâzım	1	1-6
İslâm ve Terakki - 2	Şeyhülislâm Musa Kâzım	2	34-36
İslâm ve Terakki - 3	Şeyhülislâm Musa Kâzım	3	75-77
İslâm'da İnhitat ve İntibah - 1	M. Şemseddin	34	708-714
İslâm'da İnhitat ve İntibah - 2	M. Şemseddin	32	745-752
İslâm'da Îtikad (Lord Headley, Niçin Müslüman Oldum?)	Mansûrîzâde Said	9	275-28
İslâm'da Kadının Mevki-i İçtimaiyesi - 2	M. Şemseddin	5	142-145
İslâm'da Kadının Mevki-i İçtimaiyesi - 3	M. Şemseddin	10	311-314
İslâm'da Sa'y ve Amel	Şerefeddin	62	1168-1169
İslâm'ın Mauritius Adasındaki Hâl-i Hazırı ve Terakkiyâtı	Celal Ferdi	8	248-252
İslâm'da Kadının Mevki-i İçtimaiyesi - 1	M. Şemseddin	6	170-173
İslâmiyet ve Asrî Medeniyet		52	1032-1033

Makale Adı	Yazar	Sayı	Sayfa No
İslâmiyet ve Yeni Arnavutluk	Reşid Galib	11	331-336
İslâmiyet'in Bir İntikamı (Afrika'da İslâmiyet'in Seyr-i Muzafferânesi)	Tevfik Süveydi	8	241-248
İslâmiyet'ten Evvel	Köprülüzâde Fuad	6	173-177
İslâmiyet'in Bir İntikamı - 2 (İslâmiyet Karşısında Müstemlekât Devletleri)	Tevfik Süveydî	11	336-342
İslâmiyet'te Akıl Hakkında	Şeyh Edebali	21	541-543
İstanbul (Bâb-ı Meşîhat - Tashih-İntizar)		11	347-348
İstanbul (Mefkûd Meselesi ve Bâb-ı Celîl-i Meşîhat'in Bir Azli)		9	284-285
İstanbul (Türk Bilgi Derneği İslâmiyât Şubesi)		8	253
İstanbul (Türk Bilgi Derneği)		6	191
İstanbul (Türk Bilgi Derneği'nin Birinci İçtimaı)		5	158
İstiğfar	Aka Gündüz	12	365-367
İstikbâli Kurtaracak Azim ve Ümittir	M. Şemseddin	16	450-454
İtikâf		55	1085-109
İttihat ve Terakki Kongresi Münasebetiyle (İslâm Teşkilatı Hakkında Mülahazalar)		50	1002-1007
İttihat ve Terakki Kongresi Münasebetiyle (İslâmiyet ve Asrî Medeniyet)		51	1016-1022
Japonya (Japon Kabinesinde Bir Müslüman Âzâ)		10	320
Kadın Meselesi	Fevziye Abdurreşid	53	1054-1058
Kadızâde ve Sivasî Münâzaası	Rızâeddin bin Fahreddin	41	853-861
Kadri Efendi	Bursalı Mehmed Tahir	24	589-59
Kafkasya (Âlî Bir Medrese)		13	413-414
Kafkasya (İslâm Bankası)		13	414
Kafkasya'daki Muharebâtın Tarihçesi (Bidâyet-i Harpten Şimdiye Kadar)		15	442-444
Kâmûs-ı Felsefe (Muhterem Rıza Tevfik Bey tarafından yazılan Kâmûs-ı Felsefe'nin tenkidi)	Mansûrîzâde Said	43	885-888
Kâmûs-ı Felsefe (Muhterem Rıza Tevfik Bey tarafından yazılan Kâmûs-ı Felsefe'nin tenkidi)	Mansûrîzâde Said	44	903-905
Kâmûs-ı Felsefe (Muhterem Rıza Tevfik Bey tarafından yazılan Kâmûs-ı Felsefe'nin tenkidi)	Mansûrîzâde Said	48	963-967
Kâmûs-ı Felsefe (Muhterem Rıza Tevfik Bey tarafından yazılan Kâmûs-ı Felsefe'nin tenkidi)	Mansûrîzâde Said	49	984-986
Kayd ve Tevekkül	Reşid Galib	9	272-274
Kazan (Şehabeddin Mercânî İçin)		2	64
Kırım (Bahçesaray Zincirli Medrese ve Talebe-i Ulûm)		8	253

Makale Adı	Yazar	Sayı	Sayfa No
Kırım (Kırım'da Medrese-i Âliye-i Diniye)		3	94
Kıymet Hükümleri ve Örf	Ziya Gökalp	17	469-471
Kızılelma kitabına dair	A.	17	471-48
Köy Hatibinin Bayram Haftası Hutbesi	Uryânîzâde Vahid	34	743-745
Köy Hatibinin Bayram Hutbesi	Uryânîzâde Vahid	33	725-727
Köyümden Geliyorum (Ayazmana'da Ağladıktan Sonra - 1)	Isparta Mebusu Hakkı	47	956-962
Köyümden Geliyorum (Ayazmana'da Ağladıktan Sonra - 2)	Isparta Mebusu Hakkı	48	968-975
Kur'ân-ı Kerîm Tilâveti Hakkında Sünnet-i Nebeviye	Halim Sabit	1	7-8
Kur'ân-ı Kerîm ve Seleflerimiz	Halim Sabit	47	947-955
Makâm-ı İftânın Bir Fetvâsı Münasebetiyle	Mehmed Bahaeddin	9	261-266
Makam-ı Meşîhat (Yeni Şeyhülislâm)		4	125
Mançurya (Harbin Müslümanları)		6	192
Mantığın Tarifi	S.	20	524-525
Marakeş (Fransızlarla Faslılar)		11	348-349
Marakeş (Marakeş Emiri ve Kuûl)		11	349
Mâruf-ı Kerhî	Ahmed Besim Atalay	37	800-802
Maskat (Asayişsizlik)		13	412
Mısır (Ezher Ulemâsında İntibah Alâmetleri)		6	192
Mısır (Sâbık Reis-i Nuzzar ve İtalya)		11	348
Mısır (Senûsî'ye Hediye Verilmesi)		13	412
Milli İktisat	Tekin Alp	22	560-562
Milli Sermaye (Milli Sermaye Teşkilatı - 1)	Ahmed Muhiddin	33	729-734
Milli Sermaye (Milli Sermaye Teşkilatı - 2)	Ahmed Muhiddin	36	780-782
Milli Sermaye (Milli Sermaye Teşkilatı - 3)	Ahmed Muhiddin	37	796-8
Misyonerlerin Propagandası	Ezherli Abdülbâkî Sürûr Naim	5	154-1576
Mauritius Adasında İslâm - 1 (İstatistik, Tarih, İslâm'ın Adadaki Hali Hazırı ve Terakkiyâtı)	Celal Ferdi	7	214-217
Mauritius Adasında İslâm - 2	Celal Ferdi	11	343-347
Muarızımızın Ricat ve Hezimeti	Mansûrîzâde Said	24	594
Muhterem Senûsî Kardeşlerin Cihâd-ı Mukaddese İştirakleri		15	444-445
Müracaat Ediyorum	F. N.	2	58-63
Müracaat Ediyorum Makalesi Münasebetiyle Sual	Hacı Kamil	4	114-115
Müslüman	Muallim Vehbi	1	20-24
Müslümanca Dua	Aka Gündüz	8	226-228

Makale Adı	Yazar	Sayı	Sayfa No
Müslümanın Türküsü	Aka Gündüz	11	342-343
Müslümanlık Âleminde İntibah Emâreleri - 1	M. Şemseddin	1	25-26
Müslümanlık Âleminde İntibah Emâreleri - 2	M. Şemseddin	4	110-114
Nazar-ı İslâm'da Ahlâk	Ahmed Besim Atalay	20	526-528
Necid (Emir İbnü'r-Reşîd ve Aneze Aşireti)		7	221-222
Nisâiyâta Ait Eserler (Müslüman Kadınlarının Mevki-i İçtimaiyesine ve Terâcim-i Ahvâline Dair Âsâr-ı İslâmiye'nin Cetveli)	Bursalı Mehmed Tahir	5	139-141
Nûr Sûresi 74-79. âyet-i kerîmelerin tercümesi	Şerefeddin	8	225
Oruca Ait Âyât-ı Şerîfe	Şerefeddin	54	1059-1062
Oruca Ait Ehâdis-i Şerîfe	Ş	54	1062-1063
Oruç Hakkında	Uryânîzâde Vahid	54	1082-1085
Oruç Hakkında Beyannâme-i Meşîhat-penâhî		54	1064-1067
Osmanlılar ve Teşrî Salâhiyeti	Halim Sabit	27	628-632
Ölüm Yok Olmak mıdır?	M. Şemseddin	18	492-496
Örf Nedir? (İçtimai Usûl-i Fıkıh Meselesi Münasebetiyle)	Ziya Gökalp	10	290-295
Örf-Mâruf (İçtimai Usûl-i Fıkıh Meselesi Münasebetiyle - 1)	Halim Sabit	10	304-311
Örf-Mâruf (İçtimai Usûl-i Fıkıh Meselesi Münasebetiyle - 2)	Halim Sabit	11	322-325
Örf-Mâruf (İçtimai Usûl-i Fıkıh Meselesi Münasebetiyle - 3)	Halim Sabit	12	354-357
Örf-Mâruf (İçtimai Usûl-i Fıkıh Meselesi Münasebetiyle - 4)	Halim Sabit	14	418-425
Petersbug (Şark Gecesi)		4	125-126
Ra'd Sûresi 14-16. âyet-i kerîmelerin tercümesi	Şerefeddin	11	321-322
Ramazan Hakkında	İsmail Hakkı	54	1073
Ramazan Hakkında	Muhiddin	54	1073
Ramazan Hakkında Ediplerimizin Tahassüsleri	Halid Fahri	54	1070-1071
Ramazan Hatıralarından	Hüseyin Ragıp	54	1071-1073
Ramazan-ı şerîf ayının hulûlü münasebetiyle Bâb-ı Celîl-i Meşîhat'ın ümmete mev'izası		45	920-923
Resmî Haberlere Göre İki Haftalık Cihat Haberleri (Mufassalan)		17	481-482
Resûl-i zî-şân Efendimizin Tanıttırdığı Ulûhiyet	Şerefeddin	25	604-605
Rusya (Medreselerde Fen)		5	158
Rusya (Müslüman Matbuatı)		6	191
Rusya (Petersburg'da Müslüman Fırkası))		6	191-192

Makale Adı	Yazar	Sayı	Sayfa No
Saltık Sultan	Ahmed Süreyya	57	1127-113
Sırrı Sakatî	Ahmed Besim Atalay	34	753-754
Sibirya (Troitsk'de hanımlara mahsus vazife cemiyeti)		3	93-94
Sipâhîzâde Mehmed bin Ali	Bursalı Mehmed Tahir	7	198-199
Somali (Molla'nın Üzerine)		13	412-413
Sûre-i Âl-i İmrân'ın 118'inci âyetinden 152'inci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	44	899-902
Sûre-i Âl-i İmrân'ın 154'üncü âyetinden sûrenin nihayetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	45	915-92
Sûre-i Âl-i İmrân'ın 60'ıncı âyetinden 87'nci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	41	849-852
Sûre-i Âl-i İmrân'ın 88'inci âyetinden 95'inci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	42	866
Sûre-i Âl-i İmrân'ın 96'ıncı âyetinden 117'inci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	43	883-885
Sûre-i Âl-i İmrân'ın ibtidâsından 59'uncu âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	40	833-839
Sûre-i Bakara'nın 104'üncü âyetinden 130'uncu âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	29	659-662
Sûre-i Bakara'nın 131'inci âyetinden 159'uncu âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	30	675-678
Sûre-i Bakara'nın 160'ıncı âyetinden 193'üncü âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	31	691-696
Sûre-i Bakara'nın 193'üncü âyetinden 197'nci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	32	707-708
Sûre-i Bakara'nın 198'inci âyetinden 213'üncü âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	33	723-725
Sûre-i Bakara'nın 214'üncü âyetinden 222'nci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	34	739-74
Sûre-i Bakara'nın 221'inci âyetinden 227'nci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	35	755-756
Sûre-i Bakara'nın 229'uncu âyetinden 232'nci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	36	771-772
Sûre-i Bakara'nın 233'üncü âyetinden 257'nci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	37	787-791
Sûre-i Bakara'nın 258'inci âyetinden 275'inci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	38	801-804
Sûre-i Bakara'nın 276'ncı âyetinden 287'nci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	39	817-819
Sûre-i Bakara'nın 96'ncı âyetinden 103'üncü âyetine kadar mefhûm-ı (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	28	643

Makale Adı	Yazar	Sayı	Sayfa No
Sûre-i Bakara'nın 19-24. âyetlerinin mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	16	449-45
Sûre-i Bakara'nın 40-53. âyetlerinin mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	19	500
Sûre-i Bakara'nın 54-66. âyetlerinin mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	20	515-517
Sûre-i Bakara'nın 67-71. âyetlerinin mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	21	531-532
Sûre-i Hucurât'ın nihayetine kadar tercümesi	H. N.	3	65-67
Sûre-i Hucurât'ın Tercümesi	H.N.	2	33
Sûre-i İnfitâr Tercümesi	H. N.	5	129-13
Sûre-i Mâide, 1-4'üncü âyetlerin mefhûmen tercümesi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	58	1131-1132
Sûre-i Mâide, 16-27'nci âyetlerin mefhûmen tercümesi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	60	1147-1148
Sûre-i Mâide, 27-37'nci âyetlerin mefhûmen tercümesi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	61	1155-1156
Sûre-i Mâide, 37-56'ncı âyetlerin mefhûmen tercümesi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	62	1163-1166
Sûre-i Mâide, 4-15'nci âyetlerin mefhûmen tercümesi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	59	1139-1141
Sûre-i Mâide, 57-72'nci âyetlerin mefhûmen tercümesi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	63	1171-1173
Sûre-i Nisâ'nın 111'inci âyetinden 124'üncü âyetine kadar mefhûm-ı tercümesi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	52	1025-1027
Sûre-i Nisâ'nın 125'inci âyetinden 146'ncı âyetine kadar mefhûm-ı tercümesi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	53	1043-1045
Sûre-i Nisâ'nın 147'nci âyetinden 156'ncı âyetine kadar mefhûmen tercümesi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	56	1107-1108
Sûre-i Nisâ'nın 26'ncı âyetinden 57'nci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	49	979-983
Sûre-i Nisâ'nın 57'nci âyetinden 96'ncı âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	50	995-1
Sûre-i Nisâ'nın 97'nci âyetinden 110'uncu âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	51	1011-1013
Sûre-i Nisâ'nın ibtidâsından 26'ıncı âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	46	931-936
Sûre-i Nisâ'nın 156-175. âyetlerinin mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	57	1123-1125
Sûre-i Yusuf'tan Aşr-ı Şerîfler	Ahmed Süreyya	54	1067-1069

Makale Adı	Yazar	Sayı	Sayfa No
Şehit Kardeşime	Ahmed Niyazi	39	823-825
Şems-i Tebrizî	Mahmud	43	893-896
Şerîat ve Kanun - Ahkâm-ı Diyâniye - Ahkâm-ı Kazâiye (Hukûk-ı Aile Kanun Lâyihası Münasebetiyle)	Mansûrîzâde Said	53	1048-1054
Şerîat-ı İslâmiyeye Benim Nazarım	Musa Cârullah Bigiyef	1	10-13
Şeyh Bedrettin Simavî Vakası - 2	Mehmed Zeki	44	908-912
Şeyh Bedrettin Simavî Vakası - 1	Mehmed Zeki	43	888-89
Şeyh Bedrettin Simavî Vakası - 3	Mehmed Zeki	45	923-927
Şimal (Abdullah Togay'ın Vefatından Bir Sene Geçmiş Olmak Münasebetiyle)		7	222
Şimal (Duma'daki Müslüman Fırkası'nın Lâyihası)		9	287
Şimal (Harkov'da Talebe Cemiyeti)		9	288
Şimal (İslâm Kazaklar Arasında Maârif)		13	415
Şimal (Kazak Gençlerinin Himmetleri)		9	288
Şimal (Kazak Türklerinin Maârife Rağbeti)		10	319
Şimal (Kur'ân Tab'ı Meselesi)		10	318-319
Şimal (Men'-i Müskirat ve Fuhşiyât)		13	414-415
Şimal (Orenburg'da İslâm İnas Mekâtibi)		10	318
Şimal (Rusya'da Tebdil-i Din Meselesi)		10	319
Şimal (Ural'da Bir İslâmî Kütüphane)		9	287
Tâ, Hâ Aşr-ı Şerifi	Ahmed Süreyya	55	1091-1092
Taaddüd-i Zevcat İslâmiyet'te Men Olunabilir	Mansûrîzâde Said	8	233-238
Taaddüd-i Zevcat Meselesi Münasebetiyle (Cevaba Cevap)	Mansûrîzâde Said	13	397-403
Taaddüd-i Zevcat Münasebetiyle	Mehmed Said	11	325-331
Taaddüd-i Zevcat Münasebetiyle (Cevaba Cevap)	Mansûrîzâde Said	9	280-284
Taaddüd-i Zevcat Münasebetiyle (Yine Efkâr-ı Umumiyeye)	Mansûrîzâde Said	12	367-371
Takva ve Örf	H. S.	13	386-389
Taşkent (Türkistan'da Milli Hareketler)		3	92-93
Temâyülât-ı Ahlâkiye ve Örf	Ahmed Besim Atalay	25	606-608
Tevhid - 1	Rızâeddin bin Fahreddin	2	36-4
Tevhid - 2	Rızâeddin bin Fahreddin	3	78-79
Trablus (Cihat Devam Ediyor)		4	127
Trablusgarp (Deve Satın Alınması)		13	412
Trablusgarp (İtalyanların Yeni Teşebbüsâtı)		11	348
Trablusgarp (Senûsî Hükûmetinin Beyannamesi)		5	159
Türk'e Göre Vazife	Ziya Gökalp	21	544

Makale Adı	Yazar	Sayı	Sayfa No
Türkçe Hutbe Örneklerinden	Uryânîzâde Vahid	53	1047-1048
Türk'e Göre Millet	Ziya Gökalp	30	679
Türkistan (Buhara'da Îmârât)		10	318
Türkistan (İttifâk-ı Müslimîn Ticaret Şirketi)		10	318
Türkistan (Peşpek'te İntibah Emâreleri)		6	191
Türkistan (Sünnet Düğünlerine Karşı)		7	222
Türkistan (Taşkent'te İslâm Bankası)		3	96
Türkistan (Türkistan Medreselerinde Rusça)		10	318
Türkistan (Türkistan'da İslâm Gazetesi)		9	285
Türkistan-ı Çinî	Hacıbay Ömer	1	32
Türkler ve İslâmiyet	M. Şemseddin	42	867-877
Türklerde Dinî Edebiyat	Köprülüzâde Fuad	2	44-52
Ufa (Becerikli Müslüman Kadını)		2	64
Ulemâ-i Kirâm Hazerâtına Lozan'dan Bir Hitap	Şîr İdris	3	88-92
Velâyet-i Diniye (Meşîhat-ı İslâmiye Teşkilatı)	Halim Sabit	29	662-664
Velâyet-i Diniye (Meşîhat-ı İslâmiye Teşkilatı)	Halim Sabit	30	680-683
Velâyet-i Diniye (Teşrî-i Dinî Heyeti – İcmâ ve İftâ)	Halim Sabit	28	644-647
Velâyet-i Hukûkiye (Bugünkü içtimai enmûzecimize göre içtihat ve icmâ)	Halim Sabit	33	727-729
Velâyet-i Hukûkiye (Teşrî-i Hukûki Heyeti, İçtimai Enmûzecimize Göre İçtihat ve İcmâ)	Halim Sabit	31	696-699
Yasaya Doğru (Türk'e göre Din)	Ziya Gökalp	22	552
Yemen ve Yemenliler - 1	Konur Alp	1	29-31
Yemen ve Yemenliler - 2 (Yemen'in Muhtasaran Ahvâl-i Coğrafî ve Tabîîsi)	Konur Alp	4	118-123
Yunus Sûresi 22-23. âyetlerin mefhûm-ı şerîfi	Şerefeddin	10	289-29
Zebh Meselesi	Mahmud Fuad Toktar (Kazanlı)	5	156
Zebh Meselesi	Musa Cârullah Bigiyef	6	185-19

Yazar Dizini

Yazar	Makale Adı	Sayı	Sayfa No
A.	"Kızılelma" kitabına dair	17	471-48
Abdullatif Nevzad	*İslâm Mecmuası*'nın Şiârı Huzurunda	6	178-182
	"*İslâm Mecmuası*"nın Şiârı Huzurunda (Kur'ân'da İman ve Hayat)	13	392-397
	İslâm ve Cemiyet	36	777-78
	Dinî Zevk, Dinî Hayat	38	808-813
	Din ve Ruh	42	877-882
Abdulvahid	Hâtemü'l-Enbiyâ Hakkında Âyât-ı Tevrâtiye (Bu Bâbdaki Âyetlerin Doğru Tefsir ve İzahı)	9	266-271
Abdulvahid	Hâtemü'l-Enbiyâ Hakkında Âyât-ı Tevrâtiye (Bu Bâbdaki Âyetlerin Doğru Tefsir ve İzahı)	12	360-365
Abdurreşid	Hicr Sûresi, 61. âyet	61	1158-1161
	Hicr Sûresi, 61. âyet	62	1166-1168
Ahmed Agayef	İslâm Âleminde Görülen İnhitatın Sebepleri	2	54-58
Ahmed Besim Atalay	Ahlâk ve Din	10	315-318
	Ahlâk ve Din (Ahlâk'ın Ehemmiyeti)	13	389-392
	Din ve Ahlâk (Nazar-ı İslâm'da Ahlâk)	15	445-448
	Nazar-ı İslâm'da Ahlâk	20	526-528
	Din Ahlâkı (Hakikat-ı Ahlâk)	22	554-557
	Temâyülât-ı Ahlâkiye ve Örf	25	606-608
	Din ve Ahlâk (Nazar-ı İslâm'da Ahlâk)	29	664-667
	Din ve Ahlâk (İbadât-ı İslâmiye ve Ahlâk)	32	715-717
	Din ve Ahlâk (İbadât-ı İslâmiye ve Ahlâk)	33	734-736
	Sırrı Sakatî	34	753-754
	Mâruf-ı Kerhî	37	800-802
	Din ve Ahlâk (İbâdât-ı İslâmiye ve Ahlâk - Namaz)	39	825-827
	Din ve Ahlâk (İbâdât-ı İslâmiye ve Ahlâk)	40	839-842
	Bişr-i Hafî	40	842-844
	Cüneyd-i Bağdadî	43	896-898
	İlm-i Kelâm Meselesi	44	912-914
	İlm-i Kelâm Meselesi (Din akıl ile tartılabilir mi?)	45	928-93
	Hâris Muhâsibî	46	943-946
	Din – Ahlâk (Mânâ-yı Ahlâk)	51	1025-1026
	Ahlâk Değişir mi?	52	1040-1042
Ahmed Muhiddin	Milli Sermaye (Milli Sermaye Teşkilatı - 1)	33	729-734
	Milli Sermaye (Milli Sermaye Teşkilatı - 2)	36	780-782

Yazar	Makale Adı	Sayı	Sayfa No
Ahmed Muhiddin	Milli Sermaye (Milli Sermaye Teşkilatı - 3)	37	796-8
	Dahilî İstîmar	50	1007-101
	Dahilî İstîmar	51	1022-1024
Ahmed Niyazi	Şehit Kardeşime	39	823-825
Ahmed Süreyya	Aşr-ı şerîfler ve “Amenerresulü” aşr-ı şerîfinin tefsiri ve tercümesi	50	1000-1002
	“Âyete’l-Kürsî” ve Nûr Sûresi 35. âyet, aşr-i şerîflerinin mefhûmen tercümeleri	53	1046
	Sûre-i Yusuf’tan Aşr-ı Şerîfler	54	1067-1069
	Ağlar Yakub Ağlar	54	1069-107
	Tâ, Hâ Aşr-ı Şerîfi	55	1091-1092
	Evkâf-ı İslâmiye Müzesi	56	1112-1116
	Saltık Sultan	57	1127-113
Aka Gündüz	Müslümanca Dua	8	226-228
	Müslümanın Türküsü	11	342-343
	İstiğfar	12	365-367
Âsım (Şûrâ-yı Devlet Azası)	İslâm Hukuku - Hükmî Şahsiyet - 1	4	101-104
Bursalı Mehmed Tahir	Akşemseddin	2	52-54
	Abdüllatif Râzî Efendi	21	544-545
	Nisâiyâta Ait Eserler (Müslüman Kadınlarının Mevki-i İçtimaiyesine ve Terâcim-i Ahvâline Dair Âsâr-ı İslâmiye’nin Cetveli)	5	139-141
	Sipâhîzâde Mehmed bin Ali	7	198-199
	Kadri Efendi	24	589-59
Celal Ferdi	Mauritius Adası’nda İslâm -1 (İstatistik, Tarih, İslâm’ın Adadaki Hâl-i Hazırı ve Terakkiyâtı)	7	214-217
	İslâm’ın Mauritius Adası’ndaki Hâl-i Hazırı ve Terakkiyâtı	8	248-252
	Mauritius Adası’nda İslâm - 2	11	343-347
Cemil bin Nahle el-Müdevver (Mütercim: Ş.)	Bağdat Medeniyet-i İslâmiyesi (Müellif ve mütercimin mukaddemeleri, birinci mektup: Irak’a vürûd - 1)	57	1126-1127
	Bağdat Medeniyet-i İslâmiyesi (Mütercimin mukaddemesi, birinci mektup: Irak’a vürûd - 2)	58	1132-1134
	Bağdat Medeniyet-i İslâmiyesi (Irak ve Basra Seyahati - 3)	59	1141-1144
	Bağdat Medeniyet-i İslâmiyesi (Irak ve Basra Seyahati - 4)	60	1154
	Bağdat Medeniyet-i İslâmiyesi (Irak ve Basra Seyahati - 5)	62	1169-117
Çapanzâde Münib Süleyman	İmam Fahreddin Râzî	26	621-623
Ezherli Abdülbâkî Sürûr Naim	Misyonerlerin Propagandası	5	154-1576

Yazar	Makale Adı	Sayı	Sayfa No
F. N.	Müracaat Ediyorum	2	58-63
Fevziye Abdurreşid	Kadın Meselesi	53	1054-1058
H. N.	Fâtiha-i Şerîfe'nin Tercümesi	1	1
	Sûre-i Hucurât'ın Tercümesi	2	33
	Sûre-i Hucurât'ın nihayetine kadar tercümesi	3	65-67
	Sûre-i İnfitâr Tercümesi	5	129-13
Hacı Kamil	"Müracaat Ediyorum" Makalesi Münasebetiyle Sual	4	114-115
Hacıbay Ömer	Türkistan-ı Çinî	1	32
Halid Fahri	Ramazan Hakkında Ediplerimizin Tahassüsleri	54	1070-1071
Halim Sabit	Birinci ve İkinci Hutbe	1	27-29
	Kur'ân-ı Kerîm Tilâveti Hakkında Sünnet-i Nebeviye	1	7-8
	Gınâ ve Elhân ile Tilâvet	1	8-10
	İçtimai Usûl-i Fıkıh (Gökalp Bey'in Bu Unvan İle Yazdığı Makale Münasebetiyle)	5	145-15
	Örf-Mâruf (İçtimai Usûl-i Fıkıh Meselesi Münasebetiyle - 1)	10	304-311
	Örf-Mâruf (İçtimai Usûl-i Fıkıh Meselesi Münasebetiyle - 2)	11	322-325
	Örf-Mâruf (İçtimai Usûl-i Fıkıh Meselesi Münasebetiyle - 3)	12	354-357
	Takva ve Örf	13	386-389
	Örf-Mâruf (İçtimai Usûl-i Fıkıh Meselesi Münasebetiyle - 4)	14	418-425
	İcmâ (İçtimai Usûl-i Fıkıh Meselesi Münasebetiyle)	18	487-489
	İcmâ (İçtihat, Müçtehit)	19	502-505
	İçtihat (Müçtehit)	21	532-535
	İçtihat Zümreleri ve İcmâ	22	548-552
	"İcmâ-ı Fukahâ"nın Tarifi ve İzahları	23	566-57
	İçtihat ve İcmâ (Nas ve Hulefâ-i Râşidîn Devirlerinde Teşrî Salâhiyeti)	24	580-582
	İçtihat ve İcmâ (Ashâb Zamanının Sonlarına Doğru Teşrî Salâhiyeti)	25	596-599
	Abbâsîler Devri ve Teşrî Salâhiyeti	26	612-615
	Osmanlılar ve Teşrî Salâhiyeti	27	628-632
	Velâyet-i Diniye (Teşrî-i Dinî Heyeti – İcmâ ve İftâ)	28	644-647
	Velâyet-i Diniye (Meşîhat-i İslâmiye Teşkilatı)	29	662-664
	Velâyet-i Diniye (Meşîhat-i İslâmiye Teşkilatı)	30	680-683
	Velâyet-i Hukukiye (Teşrî-i Hukuki Heyeti, İçtimai Enmûzecimize Göre İçtihat ve İcmâ)	31	696-699
	Velâyet-i Hukukiye (Bugünkü içtimai enmûzecimize göre içtihat ve icmâ)	33	727-729
	Kur'ân-ı Kerîm ve Seleflerimiz	47	947-955
	Dinşinaslar ve Fakihler	35	760-767

Yazar	Makale Adı	Sayı	Sayfa No
Hüseyin Ragıp	Ramazan Hatıralarından	54	1071-1073
Isparta Mebusu Hakkı	Köyümden Geliyorum (Ayazmana'da Ağladıktan Sonra - 1)	47	956-962
	Köyümden Geliyorum (Ayazmana'da Ağladıktan Sonra - 2)	48	968-975
	Bizim Ramazanlar (Geçmiş Zaman Olur ki Hayali Cihan Değer!)	54	1074-1082
İM	Cevap	4	116-118
	Cihâd-ı Mukaddes Münasebetiyle	16	459-462
İmam Servereddin	Din-i İslâm ve Ümmet	7	217-221
İsmail Hakkı	Ramazan Hakkında	54	1073
Kâzım Nâmi	Dinî Terbiye	1	17-20
Konur Alp	Yemen ve Yemenliler - 1	1	29-31
	Yemen ve Yemenliler - 2 (Yemen'in Muhtasaran Ahvâl-i Coğrafî ve Tabiîsi)	4	118-123
Köprülüzâde Fuad	Türklerde Dinî Edebiyat	2	44-52
	İslâmiyet'ten Evvel	6	173-177
M. Şemseddin	Müslümanlık Âleminde İntibah Emâreleri - 1	1	25-26
	Müslümanlık Âleminde İntibah Emâreleri - 2	4	110-114
	İslâm'da Kadının Mevki-i İçtimaiyesi - 1	5	142-145
	İslâm'da Kadının Mevki-i İçtimaiyesi - 2	6	170-173
	İslâm'da Kadının Mevki-i İçtimaiyesi - 3	10	311-314
	İstikbâli Kurtaracak Azim ve Ümittir	16	450-454
	Ölüm Yok Olmak mıdır?	18	492-496
	İslâm'da İnhitat ve İntibah - 1	32	708-714
	İslâm'da İnhitat ve İntibah - 2	34	745-752
	Türkler ve İslâmiyet	42	867-877
	İslâm Hanımı	55	1092-1103
Mahmud	Ebû İshak İbrahim bin Edhem	40	847-848
	Akşemseddin	41	863-864
	Şems-i Tebrizî	43	893-896
Mahmud Fuad Toktar (Kazanlı)	Zebh Meselesi	5	156
Manastırlı Rıfat	Fâtiha-i Şerîfe'nin Mefhûmu (Haşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	13	385
	Bakara Sûresi 1-10. âyetlerin Mefhûm-ı şerîfi (Haşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	14	417-418
	Bakara Sûresi 11-18. âyetlerin mefhûm-ı şerîfi (Haşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	15	433-434
	Sûre-i Bakara'nın 19-24. âyetlerinin mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	16	449-45

Yazar	Makale Adı	Sayı	Sayfa No
Manastırlı Rıfat	Bakara Sûresi 25. âyet-i kerîmesinin mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	17	467
	Bakara Sûresi 26-39. âyetlerin mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	18	483-485
	Sûre-i Bakara'nın 40-53. âyetlerinin mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	19	500
	Sûre-i Bakara'nın 54-66. âyetlerinin mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	20	515-517
	Sûre-i Bakara'nın 67-71. âyetlerinin mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	21	531-532
	Bakara Sûresi, 72-74. âyetler (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	22	547
	Bakara Sûresi 75-78. âyetlerin mefhûm-ı şerîfi (Haşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	23	563
	Bakara Sûresi, 79-81. âyetler (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	24	579
	Bakara Sûresi, 83-85. âyetler (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	25	595
	Bakara Sûresi, 86-90. âyetler (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	26	611
	Bakara Sûresi, 91-95. âyetler (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	27	627
	Sûre-i Bakara'nın 96'ncı âyetinden 103'üncü âyetine kadar mefhûm-ı (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	28	643
	Sûre-i Bakara'nın 104'üncü âyetinden 130'uncu âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	29	659-662
	Sûre-i Bakara'nın 131'inci âyetinden 159'uncu âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	30	675-678
	Sûre-i Bakara'nın 160'ıncı âyetinden 193'üncü âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	31	691-696
	Sûre-i Bakara'nın 193'üncü âyetinden 197'nci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	32	707-708
	Sûre-i Bakara'nın 198'inci âyetinden 213'üncü âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	33	723-725
	Sûre-i Bakara'nın 214'üncü âyetinden 222'nci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	34	739-74
	Sûre-i Bakara'nın 221'inci âyetinden 227'inci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	35	755-756
	Sûre-i Bakara'nın 229'uncu âyetinden 232'inci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	36	771-772
	Sûre-i Bakara'nın 233'üncü âyetinden 257'inci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	37	787-791
	Sûre-i Bakara'nın 258'inci âyetinden 275'inci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	38	801-804
	Sûre-i Bakara'nın 276'ıncı âyetinden 287'inci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	39	817-819
	Sûre-i Âl-i İmrân'ın ibtidâsından 59'uncu âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	40	833-839

Yazar	Makale Adı	Sayı	Sayfa No
Manastırlı Rıfat	Sûre-i Âl-i İmrân'ın 60'ıncı âyetinden 87'inci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	41	849-852
	Sûre-i Âl-i İmrân'ın 88'inci âyetinden 95'inci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	42	866
	Sûre-i Âl-i İmrân'ın 96'ncı âyetinden 117'nci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	43	883-885
	Sûre-i Âl-i İmrân'ın 118'inci âyetinden 152'nci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	44	899-902
	Sûre-i Âl-i İmrân'ın 154'üncü âyetinden sûrenin nihayetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	45	915-92
	Sûre-i Nisâ'nın ibtidâsından 26'ncı âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	46	931-936
	Sûre-i Nisâ'nın 26'ncı âyetinden 57'nci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	49	979-983
	Sûre-i Nisâ'nın 57'nci âyetinden 96'ncı âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	50	995-1
	Sûre-i Nisâ'nın 97'nci âyetinden 110'uncu âyetine kadar mefhûmen şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	51	1011-1013
	Sûre-i Nisâ'nın 111'inci âyetinden 124'üncü âyetine kadar mefhûmen tercümesi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	52	1025-1027
	Sûre-i Nisâ'nın 125'inci âyetinden 146'ıncı âyetine kadar mefhûmen tercümesi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	53	1043-1045
	Sûre-i Nisâ'nın 147'nci âyetinden 156'ncı âyetine kadar mefhûmen tercümesi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	56	1107-1108
	Sûre-i Nisâ'nın 156-175. âyetlerinin mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	57	1123-1125
	Sûre-i Mâide, 1-4'üncü âyetlerin mefhûmen tercümesi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	58	1131-1132
	Sûre-i Mâide, 4-15'inci âyetlerin mefhûmen tercümesi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	59	1139-1141
	Sûre-i Mâide, 16-27'nci âyetlerin mefhûmen tercümesi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	60	1147-1148
	Sûre-i Mâide, 27-37'nci âyetlerin mefhûmen tercümesi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	61	1155-1156
	Sûre-i Mâide, 37-56'ncı âyetlerin mefhûmen tercümesi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	62	1163-1166
	Sûre-i Mâide, 57-72'nci âyetlerin mefhûmen tercümesi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	63	1171-1173
Mansûrîzâde Said	Taaddüd-i Zevcat İslâmiyet'te Men Olunabilir	8	233-238
	İslâm'da İtikad (Lord Headley, Niçin Müslüman Oldum?)	9	275-28
	Taaddüd-i Zevcat Münasebetiyle (Cevaba Cevap)	9	280-284
	Cevazın Ahkâm-ı Şer'iyeden Olmadığına Dair	10	295-303
	Taaddüd-i Zevcat Münasebetiyle (Yine Efkâr-ı Umumiyeye)	12	367-371
	Taaddüd-i Zevcat Meselesi Münasebetiyle (Cevaba Cevap)	13	397-403

Yazar	Makale Adı	Sayı	Sayfa No
Mansûrîzâde Said	Cevazın Ahkâm-ı Şer'iyeden Olmadığına Dair	14	429-432
	İçtihat Hataları	21	535-541
	İçtihat Hataları ve Cevaz Makaleleri Münasebetiyle İzmirli İsmail Hakkı Efendi'ye Müdafaa	22	553-554
	İçtihat Hataları	23	564-566
	Cevaz Makalesini Müdafaa (İzmirli İsmail Hakkı Efendi'ye)	23	570-575
	Cevaz Makalesini Müdafaa (Ahkâm-ı Şerîattan Olmadığına Dair - İzmirli İsmail Hakkı Efendi'ye)	24	582-588
	Muarızımızın Ricat ve Hezimeti	24	594
	Cevazın Ahkâm-ı Şerîattan Olmadığına Dair (İzmirli İsmail Hakkı Efendi'ye)	25	599-604
	İçtihat Hataları	26	616-619
	Fukahânın temlîk-i ayn üzere vârid olan icârelerin adem-i sıhhati hakkında yanlış istidlâlleri ve bu hususta pek sarih olan âyet-i celîleyi tevîl-i acibeleri	27	636-639
	İçtihat Hataları	28	647-65
	İçtihat Hataları	38	804-808
	Kâmûs-ı Felsefe (Muhterem Rıza Tevfik Bey tarafından yazılan Kâmûs-ı Felsefe'nin tenkidi)	43	885-888
	Kâmûs-ı Felsefe (Muhterem Rıza Tevfik Bey tarafından yazılan Kâmûs-ı Felsefe'nin tenkidi)	44	903-905
	Kâmûs-ı Felsefe (Muhterem Rıza Tevfik Bey tarafından yazılan Kâmûs-ı Felsefe'nin tenkidi)	48	963-967
	Kâmûs-ı Felsefe (Muhterem Rıza Tevfik Bey tarafından yazılan Kâmûs-ı Felsefe'nin tenkidi)	49	984-986
	Şerîat ve Kanun - Ahkâm-ı Diyâniye - Ahkâm-ı Kazâiye (Hukûk-ı Aile Kanun Lâyihası Münasebetiyle)	53	1048-1054
Mehmed Bahaeddin	Makâm-ı İftânın Bir Fetvâsı Münasebetiyle	9	261-266
Mehmed Kamil (Karahisar Mebusu)	İlm-i Kelâm Tarihi	51	1013-1016
	İlm-i Kelâm Tarihi (Mukaddemeden Sonra: "Akide-i Sahâbî")	52	1029-1031
Mehmed Said	Taaddüd-i Zevcat Münasebetiyle	11	325-331
Mehmed Zeki	Şeyh Bedrettin Simavî Vakası - 1	43	888-89
	Şeyh Bedrettin Simavî Vakası - 2	44	908-912
	Şeyh Bedrettin Simavî Vakası - 3	45	923-927
Mengü Kaan	Büyük Bir İslâm Moğol İmparatoru (Bâbür Şah)	7	199-203
Muallim Mustafa Şeref	Fukahâya Göre Hukûk-ı Âmme	3	80-84
Muallim Vehbi	Müslüman	1	20-24
Muhiddin	Ramazan Hakkında	54	1073

Yazar	Makale Adı	Sayı	Sayfa No
Musa Cârullah Bigiyef	Zebh Meselesi	6	185-19
	Şerîat-ı İslâmiyeye Benim Nazarım	1	10-13
Mustafa Şeref	İçtimai Usûl-i Fıkıh Nasıl Teessüs Eder?	6	162-166
Mükrimin	Bilâl-i Habeşî	36	782-786
	Abdullah bin Mesud	39	827-832
Ömer Seyfeddin	Hars, Medeniyet, Temeddün	27	632-635
Ragıp Hulusi	Dinin Manevi Hayatta Mevkii	4	108-11
	Dinin Manevi Hayatta Mevkii	5	150-154
	Dinin İlm-i Marifete Karşı Hususiyeti (Kant ve Reichel)	6	182-185
	Dinin İlm-i Marifete Karşı Hususiyeti (Kant ve Reichel)	7	211-214
	Dinin İlm-i Marifete Karşı Hususiyeti	8	239-241
	Dinin İlm-i Marifete Karşi Hususiyeti	12	371-376
	Dinin İlm-i Marifete Karşı Hususiyeti	13	404-407
Reşid Galib	Kayd ve Tevekkül	9	272-274
	İslâmiyet ve Yeni Arnavutluk	11	331-336
Rızâeddin bin Fahreddin	Tevhid - 1	2	36-4
	Tevhid - 2	3	78-79
	İmam İbn Teymiyye (Terceme-i Hâli)	6	166-169
	İbn Teymiyye (Ailesi, Ailesinde Zuhur Eden Meşhur Zatlar)	8	230-233
	İbn Teymiyye (İbn Teymiyye'nin terbiye ve tahsili - İlim ve fazileti - Zekâveti - Cesaret-i edebiye ve içtihadiyesi - Ahlâk ve tabiatı - Kıyafet ve maişeti)	19	508-511
	İbn Teymiyye (Üstad ve Şakirdleri)	22	557-559
	İbn Teymiyye'nin Telifleri	24	590-591
	İbn Teymiyye'nin İcmâ, İçtihat ve Taklit Meseleleri Hususundaki Nazarı	26	620-621
	İbn Teymiyye (İbn Teymiyye'nin İlm-i Kelâm ve Tasavvuf Hakkındaki Nazarı)	28	654-655
	İbn Teymiyye (İbn Teymiyye'nin Muhalif ve Muarızları)	29	667-67
	İbn Teymiyye (İbn Teymiyye'nin Muhalif ve Muarızları. (29'uncu sayıdan mâbad)	30	683-687
	İbn Teymiyye (İbn Teymiyye'nin Taraftarları)	31	699-702
	İbn Teymiyye (İbn Teymiyye'nin Taraftarları (31'inci sayıdan mâbad)	32	717-719
	İbn Teymiyye (İbn Teymiyye'nin Çektiği Zahmet ve Meşakkati)	33	736-738
	İbn Teymiyye (İbn Teymiyye'nin Çektiği Zahmet ve Meşakkati (33'üncü sayıdan mâbad)	35	767-77

Yazar	Makale Adı	Sayı	Sayfa No
Rızâeddin bin Fahreddin	İbn Teymiyye (İbn Teymiyye'nin Çektiği Zahmet ve Meşakkati (35'inci sayıdan mâbad)	38	813-816
	İbn Teymiyye (İbn Teymiyye'nin Çektiği Zahmet ve Meşakkati (38'inci sayıdan mâbad)	40	845-847
	Kadızâde ve Sivasî Münâzaası	41	853-861
	İbn Teymiyye (İbn Teymiyye'nin Çektiği Zahmet ve Meşakkati)	41	861-862
	İbn Teymiyye	43	890-893
	İbn Abbas (İbn Arabî hazretlerinin terceme-i hâli)	45	927-928
S.	Mantığın Tarifi	20	524-525
Seyyid (İzmir Mebusu)	İçtihat ve Taklit	4	104-107
	İçtihat ve Taklit	5	133-138
	İçtihat ve Taklit	7	194-197
Seyyid Haşim	İslâm Hukuku - Hükmî Şahsiyet - 2	5	130-133
Ş	Oruca Ait Ehâdis-i Şerîfe	54	1062-1063
Ş. Tarık	Bir Muvahhid ile Mülhid Arasında - 1	60	1148-1152
	Bir Muvahhid ile Mülhid Arasında - 2	61	1156-1158
Şerefeddin	Bakara Sûresi, 177. Âyet (Tercüme ve İzah)	4	97-100
	En'âm Sûresi 74-79. âyet-i kerîmelerin tercümesi	6	161-162
	Nûr Sûresi 74-79. âyet-i kerîmelerin tercümesi	8	225
	Bakara Sûresi 264 -265. âyet-i kerîmelerin tercümesi	9	257-258
	Yunus Sûresi 22-23. âyetlerin mefhûm-ı şerîfi	10	289-29
	Ra'd Sûresi 14-16. âyet-i kerîmelerin tercümesi	11	321-322
	En'âm Sûresi, 99. âyet (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	12	353-354
	Cevazın Ahkâm-ı Şer'iyeden Olmadığına Dair Makalesi Münasebetiyle	12	357-36
	İntikâda Cevap	14	425-429
	İçtimai İlm-i Kelâm (Cenâb-ı Hak Bilinmez Sezilir)	15	434-436
	İçtimai İlm-i Kelâm	18	490-491
	İçtimai İlm-i Kelâm (Ulûhiyetin sûret-i telakkisi, eşkâl-i içtimaiyeye göre)	19	506-507
	Resûl-i zî-şân Efendimizin Tanıttırdığı Ulûhiyet	25	604-605
	Din Aklî Değil Mâkuldür	28	650-653
	Dinin Fen ile Tevfîki	56	1108-1112
	"İsbat-ı Sânî"de İbn Rüşd'ün mesleği	58	1134-1138
	En Eski Alman ve Türk Münasebeti	59	1144-1146
	Ahkâm-ı Diniyede Gâyet	60	1153-1154
	Darü'l-Hikmeti'l-İslâmiye Küşâdı Münasebetiyle	61	1161-1162

Yazar	Makale Adı	Sayı	Sayfa No
Şerefeddin	İslâm'da Sa'y ve Amel	62	1168-1169
	Abdal	63	1179-1182
	Bakara Sûresi 17-21. âyet-i kerîmelerin tercümesi	7	193-194
	Oruca Ait Âyât-ı Şerîfe	54	1059-1062
	İslâm Kadını (Sadr-ı İslâm Kadınları)	56	1116-112
Şeyh Edebali	Cihat Hakkında	17	467-469
	Cihatta Mefkure Hakkında	18	485-487
	Cihatta Teavün Hakkında	19	500-502
	İslâmiyet'te Akıl Hakkında	21	541-543
Şeyhülislâm Musa Kâzım	İslâm ve Terakki - 1	1	1-6
	İslâm ve Terakki - 2	2	34-36
	İslâm ve Terakki - 3	3	75-77
Şîr İdris	Ulemâ-i Kirâm Hazerâtına Lozan'dan Bir Hitap	3	88-92
	Avrupa'nın İslâmiyet ve Türklük Hakkındaki Nazarı	7	204-210
	Avrupa'da Rûhânîler (Hocalarımıza ve Talebe-i Ulûm Efendilere)	13	407-411
T. S.	Gustave le Bon'un Kur'ân-ı Kerîm Hakkında Takdirât ve Mütâlaatı (Kur'ân'ın Felsefesi ve Âlemde Keyfiyet ve Sebeb-i İntişârı)	3	67-75
Tekin Alp	Milli İktisat	22	560-562
Tevfik Süveydi	İslâmiyet'in Bir İntikamı (Afrika'da İslâmiyet'in Seyr-i Muzafferânesi)	8	241-248
	İslâmiyetin Bir İntikamı - 2 (İslâmiyet Karşısında Müstemlekât Devletleri)	11	336-342
Uryânîzâde Vahid	Köy Hatibinin Bayram Hutbesi	33	725-727
	Köy Hatibinin Bayram Haftası Hutbesi	34	743-745
	Hutbenin İhtiva Etmesi Lazım Gelen Mev'iza Kısmına bir Numune	56	1120-1122
	Türkçe Hutbe Örneklerinden	53	1047-1048
	Oruç Hakkında	54	1082-1085
	Hutbenin İhtiva Etmesi Lazım Gelen Mev'iza Kısmına bir Numune	55	1104-1106
Veliyyüddin (Aydın Mebusu)	Hukûk-ı İslâm	9	258-26
Yaşaroğlu	Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiye'nin Beyannâmesi Münasebetiyle	63	1182-1186
Ziya Gökalp	İslâm Terbiyesinin Mahiyeti	1	14-16
	Fıkıh ve İçtimâiyat	2	40-44
	İçtimai Usûl-i Fıkıh	3	84-87
	Hüsün ve Kubuh (İçtimai Usûl-i Fıkıh Meselesi Münasebetiyle)	8	228-23
	Örf Nedir? (İçtimai Usûl-i Fıkıh Meselesi Münasebetiyle)	10	290-295
	Kıymet Hükümleri ve Örf	17	469-471
	İçtimai Nev'ler	20	517-523
	Türk'e Göre Vazife	21	544

Yazar	Makale Adı	Sayı	Sayfa No
Ziya Gökalp	Yasaya Doğru (Türk'e göre Din)	22	552
	Çocuk Duaları	26	621
	İlâhî	29	670
	Türk'e Göre Millet	30	679
	Dinin İçtimai Hizmetleri	34	740-743
	Diyânet ve Kazâ	35	756-76
	Dinin İçtimai Hizmetleri	36	772-776
	Din ve Şerîat (İslâmiyetle medeniyet-i asriyenin tamamıyla kabil-i îtilâf olduğu - Tanin'den)	48	975-978
	Din ve Şerîat (İttihat ve Terakki Kongresi - 7'nci makale)	49	987-994
	Dinin İçtimai Hizmetleri	37	791-796
Yazarı Belli Olmayan (İmzasız) Yazılar			
	Buhara (Buhara'da Teceddüd Emareleri)	2	63-64
	Bakü (Müslüman Bankaları)	2	64
	Kazan (Şehabeddin Mercânî İçin)	2	64
	Ufa (Becerikli Müslüman Kadını)	2	64
	Taşkent (Türkistan'da milli hareketler)	3	92-93
	Afganistan (Meşhur Molla Peyvende)	3	93
	Afganistan (Müslümanlık Yine Bir Milliyetperver Kaybetti)	3	93
	Sibirya (Troitsk'de hanımlara mahsus vazife cemiyeti)	3	93-94
	Kırım (Kırım'da Medrese-i Âliye-i Diniye)	3	94
	Hindistan (Hindistan Müslümanları Arasında Milli Hareketler)	3	94-95
	Hindistan (Hüddâm-ı Kabe Cemiyeti'nin Teşebbüsleri)	3	95
	Hindistan (Hindistan'ın Genç Müslümanları)	3	95
	Bosna-Hersek (Fukaraperver Cemiyeti)	3	96
	Türkistan (Taşkent'te İslâm Bankası)	3	96
	İslâm Matbuatı	4	123-125
	Makam-ı Meşîhat (Yeni Şeyhülislâm)	4	125
	Petersbug (Şark Gecesi)	4	125-126
	İdil Havzası (Türkçe Hutbe)	4	126
	Trablus (Cihat Devam Ediyor)	4	127
	Hindistan (Merkez-i Hilâfetten Bezdirmek İsteniliyor)	4	127-128
	Gençlik Ünvanıyla	5	157
	İrtiş Havzası (Kazakların Müslüman Fırkası'ndan Ricaları)	5	158
	İstanbul (Türk Bilgi Derneği'nin Birinci İçtimaı)	5	158
	Rusya (Medreselerde Fen)	5	158
	Bosna-Hersek (Bosna-Hersek Reisü'l-ulemâlığı)	5	159

Yazar	Makale Adı	Sayı	Sayfa No
	Trablusgarp (Senûsî Hükûmetinin Beyannamesi)	5	159
	Hindistan (Hindistan'da İntibah Emâreleri ve Maârif)	5	160
	Bâb-ı Meşîhat (Dârülhilâfet Bâb-ı Fetvâsı'nın Bir İftâsı)	6	190-191
	İstanbul (Türk Bilgi Derneği)	6	191
	Rusya (Müslüman Matbuatı)	6	191
	Türkistan (Peşpek'te İntibah Emâreleri)	6	191
	Rusya (Petersburg'da Müslüman Fırkası))	6	191-192
	İdil Havzası (Nikâh Nasıl Fesh Edilir?)	6	192
	Mançurya (Harbin Müslümanları)	6	192
	Mısır (Ezher Ulemâsında İntibah Alâmetleri)	6	192
	Necid (Emir İbnü'r-Reşîd ve Aneze Aşireti)	7	221-222
	İran (İran'da Asayiş)	7	222
	Şimal (Abdullah Togay'ın Vefatından Bir Sene Geçmiş Olmak Münasebetiyle)	7	222
	Türkistan (Sünnet Düğünlerine Karşı)	7	222
	İran (Azerbaycan Ahvâli)	7	222-223
	Afganistan (Afganistan'da Âsâr-ı Terakki ve Umrân)	7	223
	Afganistan (Kabil'de Elektrik)	7	223
	Hindistan (Kalküta'da Anarşi)	7	223
	Hindistan (Müslümanlarla İngilizler)	7	223
	Hindistan (İngiltere'de İslâmiyet Süratle İlerliyor)	7	224
	Hindistan (Kalküta Müslümanları ve İngilizler)	7	224
	İstanbul (Türk Bilgi Derneği İslâmiyât Şubesi)	8	253
	Kırım (Bahçesaray Zincirli Medrese ve Talebe-i Ulûm)	8	253
	Hindistan (Bombay Başşehbenderi Halid Beyefendi'nin Beyanatı)	8	253-255
	Hindistan (Bir Hindunun İtirâfatı)	8	255-256
	Cava (Misyonerlere Karşı)	8	256
	Fas (Marakeş'te İspanyollar)	8	256
	Hindistan (Bombay'da Hapis ve Tevkif İcrası)	8	256
	İran (İran Şah-ı Mahlûu)	8	256
	İstanbul (Mefkûd Meselesi ve Bâb-ı Celîl-i Meşîhat'in Bir Azli)	9	284-285
	Türkistan (Türkistan'da İslâm Gazetesi)	9	285
	İran (İran'da Maârif)	9	285-286
	İran (Belucistan İran'da Asayişsizlik)	9	286
	İran (Tebriz'de Ruslar Neler Yapıyorlar?)	9	286
	İran (Tebrizlilerin İntihâbâta Karşı Koymaları)	9	286

Yazar	Makale Adı	Sayı	Sayfa No
	İran (İran'da Arazi Yağması)	9	287
	İran (İran'da Kanun Meclisi)	9	287
	Şimal (Duma'daki Müslüman Fırkası'nın Lâyihası)	9	287
	Şimal (Harkov'da Talebe Cemiyeti)	9	288
	Şimal (Kazak Gençlerinin Himmetleri)	9	288
	Şimal (Ural'da Bir İslâmî Kütüphane)	9	287
	İran (İran Devâir Bütçeleri)	9	286
	İran (Tebrizlilerle Genc Şah)	9	286
	İran (Tahran'da Kitap Sirkati)	9	287
	Şimal (Orenburg'da İslâm İnas Mekâtibi)	10	318
	Türkistan (Buhara'da Îmârât)	10	318
	Türkistan (İttifâk-ı Müslimîn Ticaret Şirketi)	10	318
	Türkistan (Türkistan Medreselerinde Rusça)	10	318
	Şimal (Kur'ân Tab'ı Meselesi)	10	318-319
	Şimal (Kazak Türklerinin Maârife Rağbeti)	10	319
	Şimal (Rusya'da Tebdil-i Din Meselesi)	10	319
	Dağıstan (Dağıstan'da İntibah)	10	319-32
	Afganistan (Afganistan Emiri ve Matbuat)	10	320
	İran (İran Şahı Vüzerâ Meclisi)	10	320
	İran (Rus Kazaklarının Hayırsızlıkları)	10	320
	İran (Rusların Isfahan'daki Nüfuzları)	10	320
	Japonya (Japon Kabinesinde Bir Müslüman Âzâ)	10	320
	İstanbul (Bâb-ı Meşîhat - Tashih-İntizar)	11	347-348
	Avustralya (Mısır Tacirleriyle Avustralya)	11	348
	Mısır (Sâbık Reis-i Nuzzar ve İtalya)	11	348
	Trablusgarp (İtalyanların Yeni Teşebbüsâtı)	11	348
	Marakeş (Fransızlarla Faslılar)	11	348-349
	İran (Gülher Kabilesinin İtaati)	11	349
	İran (İran'da Alman Mektebi)	11	349
	İran (Ruslarla İran Umûr-ı Maliyesi)	11	349
	Marakeş (Marakeş Emiri ve Kuûl)	11	349
	İran (Salaru'd-devle Silah Tedarik Ediyor)	11	349-35
	İran (İran Jandarmasıyla Beluçlar)	11	350
	İran (Londra'daki İran Komitesi)	11	350
	İran (Mâi Kitap ve Mâverâ-yı İran'a Şimendifer)	11	350
	İran (Mehmara Hâkiminin Siyaseti)	11	350
	Afrika (Bir Belçikalı'nın Vahşeti)	11	351

Yazar	Makale Adı	Sayı	Sayfa No
	İran (İran İntihâbâtı)	11	351
	İran (Tahran'da Darülaceze Tesisi)	11	351
	Afganistan (Dârülmuallimîn İnşası)	11	351-352
	Çin (Yuan Shikai'nin Diktatörlüğü vesâire)	11	352
	Hindistan (Tevkifler)	11	352
	Avrupalılar Nazarında İslâmiyet (Avrupa Müdekkiklerinin İslâmiyet Hakkında Nokta-i Nazarı)	12	376-384
	Cidde (İngiliz Konsolosunun Raporu)	13	412
	Maskat (Asayişsizlik)	13	412
	Mısır (Senûsî'ye Hediye Verilmesi)	13	412
	Trablusgarp (Deve Satın Alınması)	13	412
	Somali (Molla'nın Üzerine)	13	412-413
	Kafkasya (Âlî Bir Medrese)	13	413-414
	Kafkasya (İslâm Bankası)	13	414
	Şimal (Men'-i Müskirat ve Fuhşiyât)	13	414-415
	Şimal (İslâm Kazaklar Arasında Maârif)	13	415
	Afganistan (Hinduların Memnuniyeti)	13	415-416
	İran (Azerbeycanlıların Şikâyeti)	13	416
	İran (İngiltere Mıntıka-i Nüfuzu)	13	416
	Cihâd-ı Mukaddes İlanı (Tarihî vesikalar)	15	437
	Beyannâme-i Hümâyun Sûreti (Orduma, Donanmama)	15	438-439
	Cihâd-ı Mukaddes İlanı ve Fetvâ-yı Şerîfe	15	440-441
	Başkumandanlık Vekâletinin Beyannâmesi Sûreti	15	441
	İslâm Mecmuası Tarafından Birkaç Söz	15	442
	Kafkasya'daki Muharebâtın Tarihçesi (Bidâyet-i Harpten Şimdiye Kadar)	15	442-444
	Muhterem Senûsî Kardeşlerin Cihâd-ı Mukaddese İştirakleri	15	444-445
	Cihâd-ı Mukaddes ve Mezheb-i Caferî	15	445
	Beyannâme-i Cihâd	16	455-459
	İki Haftalık Cihat Haberleri - Karargâh-ı Umumi'nin Resmi Tebligatına Göre	16	463-466
	Resmi Haberlere Göre İki Haftalık Cihat Haberleri (Mufassalan)	17	481-482
	İki Haftalık Cihat Haberleri (Resmi Tebligata Göre)	18	496-499
	İki Haftalık Cihat Haberleri (Resmi Tebligata Göre)	19	512-514
	İki Haftalık Cihat Haberleri (Resmi Tebligata Göre)	20	529-53
	İki Haftalık Cihat Haberleri (Resmi Tebligata Göre)	21	546
	İki Haftalık Cihat Haberleri (Resmi Tebligata Göre)	22	562
	İki Haftalık Cihat Haberleri (Resmi Tebligata Göre)	23	575-578

Yazar	Makale Adı	Sayı	Sayfa No
	İki Haftalık Cihat Haberleri (Resmi Tebligata Göre)	24	592-594
	İki Haftalık Cihat Haberleri (Resmi Tebligata Göre)	25	608-61
	İki Haftalık Cihat Haberleri Resmî Tebligata Göre	26	623-626
	Cihat Haberleri (Resmî Tebligata Göre)	27	640-642
	Cihat Haberleri (Resmî Tebligata Göre)	28	655-658
	Cihat Haberleri (Resmî Tebligata Göre)	29	671-674
	Cihat Haberleri (Resmî Tebligata Göre)	30	687-69
	Cihat Haberleri (Resmî Tebligata Göre)	31	703-706
	Cihat Haberleri (Resmî Tebligata Göre)	32	720-722
	Evkâf-ı Hâssanın Vakf-ı Âm Haline İfrâğı	39	819-823
	Din ve Şerîat (Diyanî Ahkâm ve Kazâi Ahkâm - Din, Şerîat, Fıkh-ı İslâm, Hukûk-ı İslâm, Usûl-i Hukuk-ı İslâm) Mütfü ve Kadı (Müftü ve kadının vazifeleri ve mercileri)	44	905-908
	Ramazan-ı şerîf ayının hulûlü münasebetiyle Bâb-ı Celîl-i Meşîhat'ın ümmete mev'izası	45	920-923
	Hilâfet Düşmanları Nasıl Bir Halife İstiyor?	46	936-943
	İttihat ve Terakki Kongresi Münasebetiyle (İslâm Teşkilatı Hakkında Mülâhazalar)	50	1002-1007
	İttihat ve Terakki Kongresi Münasebetiyle (İslâmiyet ve Asrî Medeniyet)	51	1016-1022
	İslâmiyet ve Asrî Medeniyet	52	1032-1033
	Oruç Hakkında Beyannâme-i Meşîhat-penâhî	54	1064-1067
	Îtikâf	55	1085-109
	Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiye'nin Beyannâmesi	63	1173-1178

Bölüm Dizini

(Mecmuadaki makalelerin üst başlıklarına göre düzenlenmiştir.)

Makale Adı	Yazar	Sayı	Sayfa No
AHLÂK			
Müslüman	Muallim Vehbi	1	20-24
Ahlâk ve Din	Ahmet Besim	10	315-318
Ahlâk ve Din (Ahlâk'ın Ehemmiyeti)	Ahmed Besim Atalay	13	389-392
Din ve Ahlâk (Nazar-ı İslâm'da Ahlâk)	Ahmed Besim Atalay	15	445-448
Nazar-ı İslâm'da Ahlâk	Ahmed Besim Atalay	20	526-528
Din Ahlâkı (Hakikat-ı Ahlâk)	Ahmed Besim Atalay	22	554-557
Temâyülât-ı Ahlâkiye ve Örf	Ahmed Besim Atalay	25	606-608
Din ve Ahlâk (Nazar-ı İslâm'da Ahlâk)	Ahmed Besim Atalay	29	664-667
Din ve Ahlâk (İbadât-ı İslâmiye ve Ahlâk)	Ahmed Besim Atalay	32	715-717
Din ve Ahlâk (İbadât-ı İslâmiye ve Ahlâk)	Ahmed Besim Atalay	33	734-736
Din ve Ahlâk (İbâdât-ı İslâmiye ve Ahlâk - Namaz)	Ahmed Besim Atalay	39	825-827
Din ve Ahlâk (İbadât-ı İslâmiye ve Ahlâk)	Ahmed Besim Atalay	40	839-842
Din – Ahlâk (Mânâ-yı Ahlâk)	Ahmed Besim Atalay	51	1025-1026
Ahlâk Değişir mi?	Ahmed Besim Atalay	52	1040-1042
BEYANNÂME			
Darü'l-Hikmeti'l-İslâmiye'nin Beyannâmesi		63	1173-1178
DİN EDEBİYATI			
Türklerde Dinî Edebiyat	Köprülüzâde Fuad	2	44-52
İslâmiyet'ten Evvel	Köprülüzâde Fuad	6	173-177
Müslümanca Dua	Aka Gündüz	8	226-228
Müslümanın Türküsü	Aka Gündüz	11	342-343
İstiğfar	Aka Gündüz	12	365-367
Mâruf-ı Kerhî	Ahmed Besim Atalay	37	800-802
Şehit Kardeşime	Ahmed Niyazi	39	823-825
Ağlar Yakub Ağlar	Ahmed Süreyya	54	1069-107
Ramazan Hakkında Ediplerimizin Tahassüsleri	Halid Fahri	54	1070-1071
Ramazan Hatıralarından	Hüseyin Ragıp	54	1071-1073
Ramazan Hakkında	İsmail Hakkı	54	1073
Ramazan Hakkında	Muhiddin	54	1073
Bizim Ramazanlar (Geçmiş Zaman Olur ki Hayali Cihan Değer!)	Isparta Mebusu Hakkı	54	1074-1082
DİN FELSEFESİ			
Dinin Manevi Hayatta Mevkii	Ragıp Hulusi	4	108-11

Makale Adı	Yazar	Sayı	Sayfa No
Dinin Manevi Hayatta Mevkii	Ragıp Hulusi	5	150-154
Dinin İlm-i Marifete Karşı Hususiyeti (Kant ve Reichel)	Ragıp Hulusi	6	182-185
Dinin İlm-i Marifete Karşı Hususiyeti (Kant ve Reichel)	Ragıp Hulusi	7	211-214
Dinin İlm-i Marifete Karşı Hususiyeti	Ragıp Hulusi	8	239-241
Dinin İlm-i Marifete Karşi Hususiyeti	Ragıp Hulusi	12	371-376
Dinin İlm-i Marifete Karşı Hususiyeti	Ragıp Hulusi	13	404-407
Dinî Zevk, Dinî Hayat	Abdullatif Nevzad	38	808-813
Ahkâm-ı Diniyede Gâyet	Şerefeddin	60	1153-1154
Bir Muvahhid ile Mülhid Arasında - 2	Ş. Tarık	61	1156-1158
DİNÎ HAYAT			
Bişr-i Hafî	Ahmed Besim Atalay	40	842-844
DİNÎ SİMALAR			
Cüneyd-i Bağdadi	Ahmed Besim Atalay	43	896-898
Hâris Muhâsibî	Ahmed Besim Atalay	46	943-946
EDEBİYAT			
Köyümden Geliyorum (Ayazmana’da Ağladıktan Sonra - 1)	Isparta Mebusu Hakkı	47	956-962
Köyümden Geliyorum (Ayazmana’da Ağladıktan Sonra - 2)	Isparta Mebusu Hakkı	48	968-975
FELSEFE-İ İSLÂMİYE			
Dinin Fen ile Tevfîki	Şerefeddin	56	1108-1112
FIKIH			
Gınâ ve Elhân ile Tilâvet	Halim Sabit	1	8-10
Şerîat-ı İslâmiyeye Benim Nazarım	Musa Cârullah Bigiyef	1	10-13
Fıkıh ve İçtimâiyat	Ziya Gökalp	2	40-44
Fukahâya Göre Hukûk-ı Âmme	Muallim Mustafa Şeref	3	80-84
İslâm Hukuku - Hükmî Şahsiyet - 1	Asım (Şûrâ-yı Devlet Azası)	4	101-104
İçtihat ve Taklit	Seyyid (İzmir Mebusu)	4	104-107
İslâm Hukuku - Hükmî Şahsiyet - 2	Seyyid Haşim	5	130-133
İçtihat ve Taklit	Seyyid (İzmir Mebusu)	5	133-138
İçtimai Usûl-i Fıkıh Nasıl Teessüs Eder?	Mustafa Şeref	6	162-166
İçtihat ve Taklit	Seyyid	7	194-197
Hukûk-ı İslâm	Veliyyüddin (Aydın Mebusu)	9	258-26
Makâm-ı İftânın Bir Fetvâsı Münasebetiyle	Mehmed Bahaeddin	9	261-266
Cevazın Ahkâm-ı Şer‘iyeden Olmadığına Dair	Mansûrîzâde Said	10	295-303
Örf-Mâruf (İçtimai Usûl-i Fıkıh Meselesi Münasebetiyle) - 1	Halim Sabit	10	304-311

Makale Adı	Yazar	Sayı	Sayfa No
Örf-Mâruf (İçtimai Usûl-i Fıkıh Meselesi Münasebetiyle - 2)	Halim Sabit	11	322-325
Örf-Mâruf (İçtimai Usûl-i Fıkıh Meselesi Münasebetiyle - 3)	Halim Sabit	12	354-357
Cevazın Ahkâm-ı Şer'iyeden Olmadığına Dair Makalesi Münasebetiyle	Şerefeddin	12	357-36
Örf-Mâruf (İçtimai Usûl-i Fıkıh Meselesi Münasebetiyle - 4)	Halim Sabit	14	418-425
İcmâ (İçtimai Usûl-i Fıkıh Meselesi Münasebetiyle)	Halim Sabit	18	487-489
İcmâ (İçtihat, Müçtehit)	Halim Sabit	19	502-505
İçtihat Hataları	Mansûrîzâde Said	21	535-541
İçtihat Zümreleri ve İcmâ	Halim Sabit	22	548-552
İçtihat Hataları	Mansûrîzâde Said	23	564-566
İçtihat ve İcmâ (Nas ve Hulefâ-i Râşidîn Devirlerinde Teşrî Salâhiyeti)	Halim Sabit	24	580-582
İçtihat ve İcmâ (Ashâb Zamanının Sonlarına Doğru Teşrî Salâhiyeti)	Halim Sabit	25	596-599
Abbâsîler Devri ve Teşrî Salâhiyeti	Halim Sabit	26	612-615
İçtihat Hataları	Mansûrîzâde Said	26	616-619
İbn Teymiyye'nin İcmâ, İçtihat ve Taklit Meseleleri Hususundaki Nazarı	Rızâeddin bin Fahreddin	26	620-621
Osmanlılar ve Teşrî Salâhiyeti	Halim Sabit	27	628-632
Fukahânın temlîk-i ayn üzere vârid olan icârelerin adem-i sıhhati hakkında yanlış istidlâlleri ve bu hususta pek sarih olan âyet-i celîleyi tevîl-i acibeleri	Mansûrîzâde Said	27	636-639
Velâyet-i Diniye (Teşrî-i Dinî Heyeti – İcmâ ve İftâ)	Halim Sabit	28	644-647
İçtihat Hataları	Mansûrîzâde Said	28	647-65
İçtihat Hataları	Mansûrîzâde Said	38	804-808
HADİS			
Oruca Ait Ehâdis-i Şerîfe	Ş	54	1062-1063
HÂMİŞ			
Muarızımızın Ricat ve Hezimeti	Mansûrîzâde Said	24	594
HAVÂDİS			
İki Haftalık Cihat Haberleri (Resmi Tebligata Göre)		21	546
İki Haftalık Cihat Haberleri (Resmi Tebligata Göre)		22	562
HİKAYE			
Saltık Sultan	Ahmed Süreyya	57	1127-113
HUTBE			
Birinci ve İkinci Hutbe	H. S.	1	27-29

Makale Adı	Yazar	Sayı	Sayfa No
Cihat Hakkında	Şeyh Edebali	17	467-469
Cihatta Mefkure Hakkında	Şeyh Edebali	18	485-487
Cihatta Teavün Hakkında	Şeyh Edebali	19	500-502
İslâmiyet'te Akıl Hakkında	Şeyh Edebali	21	541-543
Köy Hatibinin Bayram Hutbesi	Uryânîzâde Vahid	33	725-727
Köy Hatibinin Bayram Haftası Hutbesi	Uryânîzâde Vahid	34	743-745
Türkçe Hutbe Örneklerinden	Uryânîzâde Vahid	53	1047-1048
Oruç Hakkında	Uryânîzâde Vahid	54	1082-1085
Hutbenin İhtiva Etmesi Lazım Gelen Mev'iza Kısmına Bir Numune	Uryânîzâde Vahid	55	1104-1106
Hutbenin İhtiva Etmesi Lazım Gelen Mev'iza Kısmına Bir Numune	Uryânîzâde Vahid	56	1120-1122
İCMÂ			
İçtihat (Müçtehit)	Halim Sabit	21	532-535
"İcmâ-ı Fukahâ"nın Tarifi ve İzahları	Halim Sabit	23	566-57
İÇTİMÂİYAT			
İslâm Âleminde Görülen İnhitatın Sebepleri	Ahmed Agayef	2	54-58
İçtimai Usûl-i Fıkıh	Ziya Gökalp	3	84-87
İçtimai Usûl-i Fıkıh (Gökalp Bey'in Bu Unvan İle Yazdığı Makale Münasebetiyle)	Halim Sabit	5	145-15
İslâm Mecmuası'nın Şiârı Huzurunda	Abdullatif Nevzad	6	178-182
Hüsün ve Kubuh (İçtimai Usûl-i Fıkıh Meselesi Münasebetiyle)	Ziya Gökalp	8	228-23
Örf Nedir? (İçtimai Usûl-i Fıkıh Meselesi Münasebetiyle)	Ziya Gökalp	10	290-295
"*İslâm Mecmuası*"nın Şiârı Huzurunda (Kur'ân'da İman ve Hayat)	Abdullatif Nevzad	13	392-397
İstikbâli Kurtaracak Azim ve Ümittir	M. Şemseddin	16	450-454
Kıymet Hükümleri ve Örf	Ziya Gökalp	17	469-471
Ölüm Yok Olmak mıdır?	M. Şemseddin	18	492-496
İçtimai Nev'ler	Ziya Gökalp	20	517-523
Hars, Medeniyet, Temeddün	Ömer Seyfeddin	27	632-635
Diyânet ve Kazâ	Ziya Gökalp	35	756-76
Dinin İçtimai Hizmetleri	Ziya Gökalp	36	772-776
Din ve Ruh	Abdullatif Nevzad	42	877-882
İslâm Hanımı	M. Şemseddin	55	1092-1103
Evkâf-ı İslâmiye Müzesi	Ahmed Süreyya	56	1112-1116
İslâm Kadını (Sadr-ı İslâm Kadınları)	Şerefeddin	56	1116-112
En Eski Alman ve Türk Münasebeti	Şerefeddin	59	1144-1146

Makale Adı	Yazar	Sayı	Sayfa No
İKTİSAT			
Milli İktisat	Tekin Alp	22	560-562
Milli Sermaye (Milli Sermaye Teşkilatı - 2)	Ahmed Muhiddin	36	780-782
Milli Sermaye (Milli Sermaye Teşkilatı - 3)	Ahmed Muhiddin	37	796-8
İLÂHİ			
İlâhî	Ziya Gökalp	29	670
İLM-İ TETKİK			
Abdal	Şerefeddin	63	1179-1182
İSLÂM CEMAATLERİNİN YAŞAYIŞI			
Yemen ve Yemenliler - 1	Konur Alp	1	29-31
Yemen ve Yemenliler - 2 (Yemen'in Muhtasaran Ahvâl-i Coğrafî ve Tabiîsi)	Konur Alp	4	118-123
Mauritius Adasında İslâm -1 (İstatistik, Tarih, İslâm'ın Adadaki Hali Hazırı ve Terakkiyâtı)	Celal Ferdi	7	214-217
İslâm'ın Mauritius Adasındaki Hâl-i Hazırı ve Terakkiyâtı	Celal Ferdi	8	248-252
Mauritius Adasında İslâm - 2	Celal Ferdi	11	343-347
İSLÂM HAVÂDİSİ			
Türkistan-ı Çinî	Hacıbay Ömer	1	32
Buhara (Buhara'da Teceddüd Emareleri)		2	63-64
Bakü (Müslüman Bankaları)		2	64
Kazan (Şehabeddin Mercânî İçin)		2	64
Ufa (Becerikli Müslüman Kadını)		2	64
Taşkent (Türkistan'da Milli Hareketler)		3	92-93
Afganistan (Meşhur Molla Peyvende)		3	93
Afganistan (Müslümanlık Yine Bir Milliyetperver Kaybetti)		3	93
Sibirya (Troitsk'de Hanımlara Mahsus Vazife Cemiyeti)		3	93-94
Kırım (Kırım'da Medrese-i Âliye-i Diniye)		3	94
Hindistan (Hindistan Müslümanları Arasında Milli Hareketler)		3	94-95
Hindistan (Hüddâm-ı Kâbe Cemiyeti'nin Teşebbüsleri)		3	95
Hindistan (Hindistan'ın Genç Müslümanları)		3	95
Bosna-Hersek (Fukaraperver Cemiyeti)		3	96
Türkistan (Taşkent'te İslâm Bankası)		3	96
Makam-ı Meşîhat (Yeni Şeyhülislâm)		4	125
Petersburg (Şark Gecesi)		4	125-126
İdil Havzası (Türkçe Hutbe)		4	126
Trablus (Cihat Devam Ediyor)		4	127

Makale Adı	Yazar	Sayı	Sayfa No
Hindistan (Merkez-i Hilâfetten Bezdirmek İsteniliyor)		4	127-128
İrtiş Havzası (Kazakların Müslüman Fırkası'ndan Ricaları)		5	158
İstanbul (Türk Bilgi Derneği'nin Birinci İçtimaı)		5	158
Rusya (Medreselerde Fen)		5	158
Bosna-Hersek (Bosna-Hersek Reisü'l-ulemâlığı)		5	159
Trablusgarp (Senûsî Hükûmetinin Beyannâmesi)		5	159
Hindistan (Hindistan'da İntibah Emâreleri ve Maârif)		5	160
Bâb-ı Meşîhat (Dârülhilâfet Bâb-ı Fetvâsı'nın Bir İftâsı)		6	190-191
İstanbul (Türk Bilgi Derneği)		6	191
Rusya (Müslüman Matbuatı)		6	191
Türkistan (Peşpek'te İntibah Emâreleri)		6	191
Rusya (Petersburg'da Müslüman Fırkası)		6	191-192
İdil Havzası (Nikâh Nasıl Fesh Edilir?)		6	192
Mançurya (Harbin Müslümanları)		6	192
Mısır (Ezher Ulemâsında İntibah Alâmetleri)		6	192
Necid (Emir İbnü'r-Reşîd ve Aneze Aşireti)		7	221-222
İran (İran'da Asayiş)		7	222
Şimal (Abdullah Togay'ın Vefatından Bir Sene Geçmiş Olmak Münasebetiyle)		7	222
Türkistan (Sünnet Düğünlerine Karşı)		7	222
İran (Azerbaycan Ahvâli)		7	222-223
Afganistan (Afganistan'da Âsâr-ı Terakki ve Umrân)		7	223
Afganistan (Kabil'de Elektrik)		7	223
Hindistan (Kalküta'da Anarşi)		7	223
Hindistan (Müslümanlarla İngilizler)		7	223
Hindistan (İngiltere'de İslâmiyet Süratle İlerliyor)		7	224
Hindistan (Kalküta Müslümanları ve İngilizler)		7	224
İstanbul (Türk Bilgi Derneği İslâmiyât Şubesi)		8	253
Kırım (Bahçesaray Zincirli Medrese ve Talebe-i Ulûm)		8	253
Hindistan (Bombay Başşehbenderi Halid Beyefendi'nin Beyanatı)		8	253-255
Hindistan (Bir Hindunun Îtirâfatı)		8	255-256
Cava (Misyonerlere Karşı)		8	256
Fas (Marakeş'te İspanyollar)		8	256
Hindistan (Bombay'da Hapis ve Tevkif İcrası)		8	256
İran (İran Şah-ı Mahlûu)		8	256
İstanbul (Mefkûd Meselesi ve Bâb-ı Celîl-i Meşîhat'in Bir Azli)		9	284-285

Makale Adı	Yazar	Sayı	Sayfa No
Türkistan (Türkistan'da İslâm Gazetesi)		9	285
İran (İran'da Maârif)		9	285-286
İran (Belucistan İran'da Asayişsizlik)		9	286
İran (Tebriz'de Ruslar Neler Yapıyorlar?)		9	286
İran (Tebrizlilerin İntihâbâta Karşı Koymaları)		9	286
İran (İran'da Arazi Yağması)		9	287
İran (İran'da Kanun Meclisi)		9	287
Şimal (Duma'daki Müslüman Fırkası'nın Lâyihası)		9	287
Şimal (Harkov'da Talebe Cemiyeti)		9	288
Şimal (Kazak Gençlerinin Himmetleri)		9	288
Şimal (Ural'da Bir İslâmî Kütüphane)		9	287
İran (İran Devâir Bütçeleri)		9	286
İran (Tebrizlilerle Genc Şah)		9	286
İran (Tahran'da Kitap Sirkati)		10	287
Şimal (Orenburg'da İslâm İnas Mekâtibi)		10	318
Türkistan (Buhara'da Îmârât)		10	318
Türkistan (İttifâk-ı Müslimîn Ticaret Şirketi)		10	318
Türkistan (Türkistan Medreselerinde Rusça)		10	318
Şimal (Kur'ân Tab'ı Meselesi)		10	318-319
Şimal (Kazak Türklerinin Maârife Rağbeti)		10	319
Şimal (Rusya'da Tebdil-i Din Meselesi)		10	319
Dağıstan (Dağıstan'da İntibah)		10	319-32
Afganistan (Afganistan Emiri ve Matbuat)		10	320
İran (İran Şahı Vüzerâ Meclisi)		10	320
İran (Rus Kazaklarının Hayırsızlıkları)		10	320
İran (Rusların Isfahan'daki Nüfuzları)		10	320
Japonya (Japon Kabinesinde Bir Müslüman Âzâ)		10	320
İstanbul (Bâb-ı Meşîhat - Tashih-İntizar)		11	347-348
Avustralya (Mısır Tacirleriyle Avustralya)		11	348
Mısır (Sâbık Reis-i Nuzzar ve İtalya)		11	348
Trablusgarp (İtalyanların Yeni Teşebbüsâtı)		11	348
Marakeş (Fransızlarla Faslılar)		11	348-349
İran (Gülher Kabilesinin İtaati)		11	349
İran (İran'da Alman Mektebi)		11	349
İran (Ruslarla İran Umur-ı Maliyesi)		11	349
Marakeş (Marakeş Emiri ve Kuûl)		11	349
İran (Salaru'd-devle Silah Tedarik Ediyor)		11	349-35

Makale Adı	Yazar	Sayı	Sayfa No
İran (İran Jandarmasıyla Beluçlar)		11	350
İran (Londra'daki İran Komitesi)		11	350
İran (Mâi Kitap ve Mâverâ-yı İran'a Şimendifer)		11	350
İran (Mehmara Hâkiminin Siyaseti)		11	350
Afrika (Bir Belçikalı'nın Vahşeti)		11	351
İran (İran İntihâbâtı)		11	351
İran (Tahran'da Darülaceze Tesisi)		11	351
Afganistan (Dârülmuallimîn İnşası)		11	351-352
Çin (Yuan Shikai'nin Diktatörlüğü vesâire)		11	352
Hindistan (Tevkifler)		11	352
Cidde (İngiliz Konsolosunun Raporu)		13	412
Maskat (Asayişsizlik)		13	412
Mısır (Senûsî'ye Hediye Verilmesi)		13	412
Trablusgarp (Deve Satın Alınması)		13	412
Somali (Molla'nın Üzerine)		13	412-413
Kafkasya (Âlî Bir Medrese)		13	413-414
Kafkasya (İslâm Bankası)		13	414
Şimal (Men'-i Müskirat ve Fuhşiyât)		13	414-415
Şimal (İslâm Kazaklar Arasında Maârif)		13	415
Afganistan (Hinduların Memnuniyeti)		13	415-416
İran (Azerbaycanlıların Şikâyeti)		13	416
İran (İngiltere Mıntıka-i Nüfuzu)		13	416
Kafkasya'daki Muharebâtın Tarihçesi (Bidâyet-i Harpten Şimdiye Kadar)		15	442-444
Muhterem Senûsî Kardeşlerin Cihâd-ı Mukaddese İştirakleri		15	444-445
Cihâd-ı Mukaddes ve Mezheb-i Caferî		15	445
İki Haftalık Cihat Haberleri - Karargâh-ı Umumi'nin Resmî Tebligatına Göre		16	463-466
Resmî Haberlere Göre İki Haftalık Cihat Haberleri (Mufassalan)		17	481-482
İki Haftalık Cihat Haberleri (Resmi Tebligata Göre)		18	496-499
İki Haftalık Cihat Haberleri (Resmi Tebligata Göre)		19	512-514
İki Haftalık Cihat Haberleri (Resmi Tebligata Göre)		20	529-53
İki Haftalık Cihat Haberleri (Resmi Tebligata Göre)		23	575-578
İki Haftalık Cihat Haberleri (Resmi Tebligata Göre)		24	592-594
İki Haftalık Cihat Haberleri (Resmi Tebligata Göre)		25	608-61
İki Haftalık Cihat Haberleri Resmî Tebligata Göre		26	623-626

Makale Adı	Yazar	Sayı	Sayfa No
Cihat Haberleri (Resmî Tebligata Göre)		27	640-642
Cihat Haberleri (Resmî Tebligata Göre)		28	655-658
Cihat Haberleri (Resmî Tebligata Göre)		29	671-674
Cihat Haberleri (Resmî Tebligata Göre)		30	687-69
Cihat Haberleri (Resmî Tebligata Göre)		31	703-706
Cihat Haberleri (Resmî Tebligata Göre)		32	720-722
İSLÂM İÇTİMÂİYATI			
Velâyet-i Diniye (Meşîhat-i İslâmiye Teşkilatı)	Halim Sabit	29	662-664
Velâyet-i Diniye (Meşîhat-i İslâmiye Teşkilatı)	Halim Sabit	30	680-683
Velâyet-i Hukukiye (Teşrî-i Hukuki Heyeti, İçtimai Enmûzecimize Göre İçtihat ve İcmâ)	Halim Sabit	31	696-699
Velâyet-i Hukukiye (Bugünkü içtimai enmûzecimize göre içtihat ve icmâ)	Halim Sabit	33	727-729
Dinin İçtimai Hizmetleri	Ziya Gökalp	34	740-743
Dinşinaslar ve Fakihler	Halim Sabit	35	760-767
İslâm ve Cemiyet	Abdullatif Nevzad	36	777-78
Dinin İçtimai Hizmetleri	Ziya Gökalp	37	791-796
Evkâf-ı Hâssanın Vakf-ı Âm Haline İfrâğı		39	819-823
Din ve Şerîat (Diyanî Ahkâm ve Kazâi Ahkâm - Din, Şerîat, Fıkh-ı İslâm, Hukûk-ı İslâm, Usûl-i Hukûk-ı İslâm) Mütfü ve Kadı (Müftü ve kadının vazifeleri ve mercileri)		44	905-908
Hilâfet Düşmanları Nasıl Bir Halife İstiyor?		46	936-943
Din ve Şerîat (İslâmiyetle medeniyet-i asriyenin tamamıyla kâbil-i îtilâf olduğu - Tanin'den)	Ziya Gökalp	48	975-978
Din ve Şerîat (İttihat ve Terakki Kongresi - 7'nci makale)	Ziya Gökalp	49	987-994
İttihat ve Terakki Kongresi Münasebetiyle (İslâm Teşkilatı Hakkında Mülahazalar)		50	1002-1007
İttihat ve Terakki Kongresi Münasebetiyle (İslâmiyet ve Asrî Medeniyet)		51	1016-1022
İslâmiyet ve Asrî Medeniyet		52	1032-1033
Şerîat ve Kanun - Ahkâm-ı Diyâniye - Ahkâm-ı Kazâiye (Hukuk-ı Aile Kanun Lâyihası Münasebetiyle)	Mansûrîzâde Said	53	1048-1054
Kadın Meselesi	Fevziye Abdurreşid	53	1054-1058
Darü'l-Hikmeti'l-İslâmiye Küşâdı Münasebetiyle	Şerefeddin	61	1161-1162
İSLÂM İNTİBAHI			
Müslümanlık Âleminde İntibah Emâreleri - 1	M. Şemseddin	1	25-26
Ulemâ-i Kirâm Hazerâtına Lozan'dan Bir Hitap	Şîr İdris	3	88-92
Müslümanlık Âleminde İntibah Emâreleri - 2	M. Şemseddin	4	110-114
Avrupa'nın İslâmiyet ve Türklük Hakkındaki Nazarı	Şîr İdris	7	204-210

Makale Adı	Yazar	Sayı	Sayfa No
Kayd ve Tevekkül	Reşid Galib	9	272-274
İslâmiyet ve Yeni Arnavutluk	Reşid Galib	11	331-336
Avrupa'da Rûhânîler (Hocalarımıza ve Talebe-i Ulûm Efendilere)	Şîr İdris	13	407-411
İslâm'da İnhitat ve İntibah - 1	M. Şemseddin	32	708-714
İslâm'da İnhitat ve İntibah - 2	M. Şemseddin	34	745-752
Hicr Sûresi, 61. âyet	Abdurreşid	61	1158-1161
Hicr Sûresi, 61. âyet	Abdurreşid	62	1166-1168
İslâm'da Sa'y ve Amel	Şerefeddin	62	1168-1169
İSLÂM KADINI			
Müracaat Ediyorum	F. N.	2	58-63
"Müracaat Ediyorum" Makalesi Münasebetiyle Sual	Hacı Kamil	4	114-115
Cevap	İM	4	116-118
Nisâiyâta Ait Eserler (Müslüman Kadınlarının Mevki-i İçtimaiyesine ve Terâcim-i Ahvâline Dair Âsâr-ı İslâmiye'nin Cetveli)	Bursalı Mehmed Tahir	5	139-141
İslâm'da Kadının Mevki-i İçtimaiyesi - 1	M. Şemseddin	5	142-145
İslâm'da Kadının Mevki-i İçtimaiyesi - 2	M. Şemseddin	6	170-173
Taaddüd-i Zevcat İslâmiyet'te Men Olunabilir	Mansûrîzâde Said	8	233-238
Taaddüd-i Zevcat Münasebetiyle (Cevaba Cevap)	Mansûrîzâde Said	9	280-284
İslâm'da Kadının Mevki-i İçtimaiyesi - 3	M. Şemseddin	10	311-314
Taaddüd-i Zevcat Münasebetiyle	Mehmed Said	11	325-331
Taaddüd-i Zevcat Münasebetiyle (Yine Efkâr-ı Umumiyeye)	Mansûrîzâde Said	12	367-371
Taaddüd-i Zevcat Meselesi Münasebetiyle (Cevaba Cevap)	Mansûrîzâde Said	13	397-403
İSLÂM MATBUATI			
İslâm Matbuatı		4	123-125
Misyonerlerin Propagandası	Ezherli Abdülbâkî Sürûr Naim	5	154-1576
Zebh Meselesi	Mahmud Fuad Toktar (Kazanlı)	5	156
Gençlik Ünvanıyla	("Dicle" Ceridesinden)	5	157
Zebh Meselesi	Musa Cârullah Bigiyef	6	185-19
Din-i İslâm ve Ümmet	İmam Servereddin	7	217-221
İSLÂM TERBİYESİ			
İslâm Terbiyesinin Mahiyeti	Ziya Gökalp	1	14-16
Dinî Terbiye	Kâzım Nâmi	1	17-20
İSLÂM'IN NECÂTI			
İslâm ve Terakki - 1	Şeyhülislâm Musa Kâzım	1	1-6

Makale Adı	Yazar	Sayı	Sayfa No
İslâm ve Terakki - 2	Şeyhülislâm Musa Kâzım	2	34-36
İslâm ve Terakki - 3	Şeyhülislâm Musa Kâzım	3	75-77
İslâmiyet'in Bir İntikamı (Afrika'da İslâmiyet'in Seyr-i Muzafferânesi)	Tevfik Süveydi	8	241-248
İslâmiyetin Bir İntikamı - 2 (İslâmiyet Karşısında Müstemlekât Devletleri)	Tevfik Süveydî	11	336-342
Cihâd-ı Mukaddes İlanı (Tarihî vesikalar)		15	437
Beyannâme-i Hümâyun Sûreti (Orduma, Donanmama)		15	438-439
Cihâd-ı Mukaddes İlanı ve Fetvâ-yı Şerîfe		15	440-441
Başkumandanlık Vekâletinin Beyannâmesi Sûreti		15	441
İslâm Mecmuası Tarafından Birkaç Söz		15	442
İslâm'da İtikad (Lord Headley, Niçin Müslüman Oldum?)	Mansûrîzâde Said	9	275-28
Beyannâme-i Cihâd		16	455-459
Cihâd-ı Mukaddes Münasebetiyle	İM	16	459-462
KELÂM			
Tevhid - 1	Rızâeddin bin Fahreddin	2	36-4
Tevhid - 2	Rızâeddin bin Fahreddin	3	78-79
Hâtemü'l-Enbiyâ Hakkında Âyât-ı Tevrâtiye (Bu Bâbdaki Âyetlerin Doğru Tefsir ve İzahı)	Abdulvahid	9	266-271
Hâtemü'l-Enbiyâ Hakkında Âyât-ı Tevrâtiye (Bu Bâbdaki Âyetlerin Doğru Tefsir ve İzahı)	Abdulvahid	12	360-365
İçtimai İlm-i Kelâm (Cenâb-ı Hak Bilinmez Sezilir)	Şerefeddin	15	434-436
İçtimai İlm-i Kelâm	Şerefeddin	18	490-491
İçtimai İlm-i Kelâm (Ulûhiyetin Sûret-i Telakkisi, Eşkal-i İçtimaiyeye Göre)	Şerefeddin	19	506-507
Resûl-i zî-şân Efendimizin Tanıttırdığı Ulûhiyet	Şerefeddin	25	604-605
Din Aklî Değil Mâkuldür	Şerefeddin	28	650-653
İlm-i Kelâm Meselesi	Ahmed Besim Atalay	44	912-914
İlm-i Kelâm Meselesi (Din akıl ile tartılabilir mi?)	Ahmed Besim Atalay	45	928-93
İlm-i Kelâm Tarihi	Mehmed Kamil (Karahisar Mebusu)	51	1013-1016
İlm-i Kelâm Tarihi (Mukaddemeden Sonra: "Akide-i Sahâbî")	Mehmed Kamil (Karahisar Mebusu)	52	1029-1031
KUR'ÂN-I KERİM			
Fâtiha-i Şerîfe'nin Mefhûmu (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	13	385
Fâtiha-i Şerîfe'nin Tercümesi	H. N.	1	1
Sûre-i Hucurât'ın Tercümesi	H.N.	2	33
Sûre-i Hucurât'ın nihayetine kadar tercümesi	H. N.	3	65-67

Makale Adı	Yazar	Sayı	Sayfa No
Gustave le Bon'un Kur'ân-ı Kerîm Hakkında Takdirât ve Mütâlaatı (Kur'ân'ın Felsefesi ve Âlemde Keyfiyet ve Sebeb-i İntişârı)	T. S.	3	67-75
Bakara Sûresi, 177. Âyet (Tercüme ve İzah)	Şerefeddin	4	97-100
Sûre-i İnfitâr Tercümesi	H. N.	5	129-13
En'âm Sûresi 74-79. âyet-i kerîmelerin tercümesi	Şerefeddin	6	161-162
Bakara Sûresi 17-21. âyet-i kerîmelerin tercümesi	Şerefeddin	7	193-194
Nûr Sûresi 74-79. âyet-i kerîmelerin tercümesi	Şerefeddin	8	225
Bakara Sûresi 264 -265. âyet-i kerîmelerin tercümesi	Şerefeddin	9	257-258
Yunus Sûresi 22-23. âyetlerin mefhûm-ı şerîfi	Şerefeddin	10	289-29
Ra'd Sûresi 14-16. âyet-i kerîmelerin tercümesi	Şerefeddin	11	321-322
En'âm Sûresi, 99. âyet (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Şerefeddin	12	353-354
Bakara Sûresi 1-10. âyetlerin Mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	14	417-418
Bakara Sûresi 11-18. âyetlerin mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	15	433-434
Bakara Sûresi 25. âyet-i kerîmesinin mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	17	467
Bakara Sûresi 26-39. âyetlerin mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	18	483-485
Sûre-i Bakara'nın 40-53. âyetlerinin mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	19	500
Sûre-i Bakara'nın 54-66. âyetlerinin mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	20	515-517
Sûre-i Bakara'nın 67-71. âyetlerinin mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	21	531-532
Bakara Sûresi, 72-74. âyetler (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	22	547
Bakara Sûresi 75-78. âyetlerin mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	23	563
Bakara Sûresi, 79-81. âyetler (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	24	579
Bakara Sûresi, 83-85. âyetler (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	25	595
Bakara Sûresi, 86-90. âyetler (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	26	611
Bakara Sûresi, 91-95. âyetler (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	27	627
Sûre-i Bakara'nın 96'ncı âyetinden 103'üncü âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	28	643
Sûre-i Bakara'nın 104'üncü âyetinden 130'uncu âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	29	659-662

Makale Adı	Yazar	Sayı	Sayfa No
Sûre-i Bakara'nın 131'inci âyetinden 159'uncu âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	30	675-678
Sûre-i Bakara'nın 160'ıncı âyetinden 193'üncü âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	31	691-696
Sûre-i Bakara'nın 193'üncü âyetinden 197'nci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	32	707-708
Sûre-i Bakara'nın 198'inci âyetinden 213'üncü âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	33	723-725
Sûre-i Bakara'nın 214'üncü âyetinden 222'inci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	34	739-74
Sûre-i Bakara'nın 221'inci âyetinden 227'inci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	35	755-756
Sûre-i Bakara'nın 229'uncu âyetinden 232'inci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	36	771-772
Sûre-i Bakara'nın 233'üncü âyetinden 257'inci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	37	787-791
Sûre-i Bakara'nın 258'inci âyetinden 275'inci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	38	801-804
Sûre-i Bakara'nın 276'ıncı âyetinden 287'inci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	39	817-819
Sûre-i Âl-i İmrân'ın ibtidâsından 59'uncu âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	40	833-839
Sûre-i Âl-i İmrân'ın 60'ıncı âyetinden 87'nci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	41	849-852
Sûre-i Âl-i İmrân'ın 88'inci âyetinden 95'inci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	42	866
Sûre-i Âl-i İmrân'ın 96'ıncı âyetinden 117'inci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	43	883-885
Sûre-i Âl-i İmrân'ın 118'inci âyetinden 152'inci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	44	899-902
Sûre-i Âl-i İmrân'ın 154'üncü âyetinden sûrenin nihayetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	45	915-92
Sûre-i Nisâ'nın ibtidâsından 26'ncı âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	46	931-936
Kur'ân-ı Kerîm ve Seleflerimiz	Halim Sabit	47	947-955
Sûre-i Nisâ'nın 26'ncı âyetinden 57'nci âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	49	979-983
Sûre-i Nisâ'nın 57'nci âyetinden 96'ncı âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	50	995-1
Aşr-ı şerîfler ve "Amenerresûlü" aşr-ı şerîfinin tefsiri ve tercümesi	Ahmed Süreyya	50	1000-1002
Sûre-i Nisâ'nın 97'nci âyetinden 110'uncu âyetine kadar mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	51	1011-1013

Makale Adı	Yazar	Sayı	Sayfa No
Sûre-i Nisâ'nın 111'inci âyetinden 124'üncü âyetine kadar mefhûmen tercümesi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	52	1025-1027
Sûre-i Nisâ'nın 125'inci âyetinden 146'ıncı âyetine kadar mefhûmen tercümesi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	53	1043-1045
"Ayete'l-Kürsî" ve Nûr Sûresi 35. aâyet, aşr-ı şerîflerinin mefhûmen tercümeleri	Ahmed Süreyya	53	1046
Oruca Ait Âyat-ı Şerîfe	Şerefeddin	54	1059-1062
Sûre-i Yusuf'tan Aşr-ı Şerîfler	Ahmed Süreyya	54	1067-1069
Tâ, Hâ Aşr-ı Şerifi	Ahmed Süreyya	55	1091-1092
Sûre-i Nisâ'nın 147'nci âyetinden 156'ncı âyetine kadar mefhûmen tercümesi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	56	1107-1108
Sûre-i Nisâ'nın 156-175. âyetlerinin mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	57	1123-1125
Sûre-i Mâide, 1-4'üncü âyetlerin mefhûmen tercümesi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	58	1131-1132
Sûre-i Mâide, 4-15'inci âyetlerin mefhûmen tercümesi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	59	1139-1141
Sûre-i Mâide, 16-27'nci âyetlerin mefhûmen tercümesi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	60	1147-1148
Sûre-i Mâide, 27-37'nci âyetlerin mefhûmen tercümesi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	61	1155-1156
Sûre-i Mâide, 37-56'ncı âyetlerin mefhûmen tercümesi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	62	1163-1166
Sûre-i Mâide, 57-72'nci âyetlerin mefhûmen tercümesi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	63	1171-1173
Sûre-i Bakara'nın 19-24. âyetlerinin mefhûm-ı şerîfi (Hâşiyeli Mefhûm-ı Kur'ân'dan)	Manastırlı Rıfat	16	449-45
MANTIK			
Mantığın Tarifi	S.	20	524-525
MEŞÂHÎR-İ İSLÂM			
İmam Fahreddin Râzî	Çapanzâde Münib Süleyman	26	621-623
MEV'İZE			
Oruç Hakkında Beyannâme-i Meşîhat-penâhî		54	1064-1067
Ramazan-ı şerîf ayının hulûlü münasebetiyle Bâb-ı Celîl-i Meşîhat'in ümmete mev'izası		45	920-923
MİLLİ İKTİSAT			
Milli Sermaye (Milli Sermaye Teşkilatı) - 1	Ahmed Muhiddin	33	729-734
Dahilî İstîmar	Ahmed Muhiddin	50	1007-101
Dahilî İstîmar	Ahmed Muhiddin	51	1022-1024

Makale Adı	Yazar	Sayı	Sayfa No
MUHAVERE			
Bir Muvahhid ile Mülhid Arasında - 1	Ş. Tarık	60	1148-1152
MÜDAFAA			
İntikâda Cevap	Şerefeddin	14	425-429
Cevazın Ahkâm-ı Şer'iyeden Olmadığına Dair	Mansûrîzâde Said	14	429-432
İçtihat Hataları ve Cevaz Makaleleri Münasebetiyle İzmirli İsmail Hakkı Efendi'ye Müdafaa	Mansûrîzâde Said	22	553-554
Cevaz Makalesini Müdafaa (İzmirli İsmail Hakkı Efendi'ye)	Mansûrîzâde Said	23	570-575
Cevaz Makalesini Müdafaa (Ahkâm-ı Şerîattan Olmadığına Dair - İzmirli İsmail Hakkı Efendi'ye)	Mansûrîzâde Said	24	582-588
Cevazın Ahkâm-ı Şerîattan Olmadığına Dair (İzmirli İsmail Hakkı Efendi'ye)	Mansûrîzâde Said	25	599-604
ÖRF EDEBİYATI			
Türk'e Göre Vazife	Ziya Gökalp	21	544
Yasaya Doğru (Türk'e göre Din)	Ziya Gökalp	22	552
SÜNNET VE HADİS			
Kur'ân-ı Kerîm Tilâveti Hakkında Sünnet-i Nebeviye	Halim Sabit	1	7-8
TAHMÎD			
Çocuk Duaları	Ziya Gökalp	26	621
TARİH			
Akşemseddin	Bursalı Mehmed Tahir	2	52-54
İmam İbn Teymiyye (Terceme-i Hâli)	Rızâeddin bin Fahreddin	6	166-169
Sipâhîzâde Mehmed bin Ali	Bursalı Mehmed Tahir	7	198-199
Büyük Bir İslâm Moğol İmparatoru (Bâbür Şah)	Mengü Kaan	7	199-203
İbn Teymiyye (Ailesi, Ailesinde Zuhur Eden Meşhur Zatlar)	Rızâeddin bin Fahreddin	8	230-233
Avrupalılar Nazarında İslâmiyet (Avrupa Müdekkiklerinin İslâmiyet Hakkında Nokta-i Nazarı)		12	376-384
İbn Teymiyye (İbn Teymiyye'nin terbiye ve tahsili - İlim ve fazileti - Zekâveti - Cesaret-i edebiye ve içtihadiyesi - Ahlâk ve tabiatı - Kıyafet ve mâişeti)	Rızâeddin bin Fahreddin	19	508-511
Abdüllatif Râzî Efendi	Bursalı Mehmed Tahir	21	544-545
İbn Teymiyye (Üstad ve Şakirdleri)	Rızâeddin bin Fahreddin	22	557-559
İbn Teymiyye'nin Telifleri	Rızâeddin bin Fahreddin	24	590-591
İbn Teymiyye (İbn Teymiyye'nin İlm-i Kelâm ve Tasavvuf Hakkındaki Nazarı)	Rızâeddin bin Fahreddin	28	654-655
İbn Teymiyye (İbn Teymiyye'nin Muhalif ve Muarızları)	Rızâeddin bin Fahreddin	29	667-67
İbn Teymiyye (İbn Teymiyye'nin Muhalif ve Muarızları (29'uncu sayıdan mâbad)	Rızâeddin bin Fahreddin	30	683-687

Makale Adı	Yazar	Sayı	Sayfa No
İbn Teymiyye (İbn Teymiyye'nin Taraftarları)	Rızâeddin bin Fahreddin	31	699-702
İbn Teymiyye (İbn Teymiyye'nin Taraftarları, 31'inci sayıdan mâbad)	Rızâeddin bin Fahreddin	32	717-719
İbn Teymiyye (İbn Teymiyye'nin Çektiği Zahmet ve Meşakkati)	Rızâeddin bin Fahreddin	33	736-738
İbn Teymiyye (İbn Teymiyye'nin Çektiği Zahmet ve Meşakkati, 33'üncü sayıdan mâbad)	Rızâeddin bin Fahreddin	35	767-77
Bilâl-i Habeşî	Mükrimin	36	782-786
İbn Teymiyye (İbn Teymiyye'nin Çektiği Zahmet ve Meşakkati, 35'inci sayıdan mâbad)	Rızâeddin bin Fahreddin	38	813-816
İbn Teymiyye (İbn Teymiyye'nin Çektiği Zahmet ve Meşakkati, 38'inci sayıdan mâbad)	Rızâeddin bin Fahreddin	40	845-847
Kadızâde ve Sivasî Münâzaası	Rızâeddin bin Fahreddin	41	853-861
İbn Teymiyye (İbn Teymiyye'nin Çektiği Zahmet ve Meşakkati)	Rızâeddin bin Fahreddin	41	861-862
Türkler ve İslâmiyet	M. Şemseddin	42	867-877
Şeyh Bedrettin Simavî Vakası - 1	Mehmed Zeki	43	888-89
İbn Teymiyye	Rızâeddin bin Fahreddin	43	890-893
Şeyh Bedrettin Simavî Vakası - 2	Mehmed Zeki	44	908-912
Şeyh Bedrettin Simavî Vakası - 3	Mehmed Zeki	45	923-927
Îtikâf		55	1085-109
Bağdat Medeniyet-i İslâmiyesi (Müellif ve mütercimin mukaddemeleri, birinci mektup: Irak'a vürûd) - 1	Cemil bin Nahle el-Müdevver (Mütercim: Ş.)	57	1126-1127
Bağdat Medeniyet-i İslâmiyesi (Mütercimin mukaddemesi, birinci mektup: Irak'a vürûd) - 2	Cemil bin Nahle el-Müdevver (Mütercim: Ş.)	58	1132-1134
Bağdat Medeniyet-i İslâmiyesi (Irak ve Basra Seyahati) - 3	Cemil bin Nahle el-Müdevver (Mütercim: Ş.)	59	1141-1144
Bağdat Medeniyet-i İslâmiyesi (Irak ve Basra Seyahati) - 4	Cemil bin Nahle el-Müdevver (Mütercim: Ş.)	60	1154
Bağdat Medeniyet-i İslâmiyesi (Irak ve Basra Seyahati) - 5	Cemil bin Nahle el-Müdevver (Mütercim: Ş.)	62	1169-117
TASAVVUF			
Takva ve Örf	H. S.	13	386-389
TENKİT			
Kâmûs-ı Felsefe (Muhterem Rıza Tevfik Bey tarafından yazılan Kâmûs-ı Felsefe'nin tenkidi)	Mansûrîzâde Said	44	903-905
Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiye'nin Beyannâmesi Münasebetiyle	Yaşaroğlu	63	1182-1186

Makale Adı	Yazar	Sayı	Sayfa No
TENKİT VE TAKRİZ			
“Kızılelma” kitabına dair	A.	17	471-48
Kâmûs-ı Felsefe (Muhterem Rıza Tevfik Bey tarafından yazılan Kâmûs-ı Felsefe’nin tenkidi)	Mansûrîzâde Said	43	885-888
Kâmûs-ı Felsefe (Muhterem Rıza Tevfik Bey tarafından yazılan Kâmûs-ı Felsefe’nin tenkidi)	Mansûrîzâde Said	48	963-967
Kâmûs-ı Felsefe (Muhterem Rıza Tevfik Bey tarafından yazılan Kâmûs-ı Felsefe’nin tenkidi)	Mansûrîzâde Said	49	984-986
TERÂCİM			
İbn Abbas (İbn Arabi hazretlerinin terceme-i hali)	Rızâeddin bin Fahreddin	45	927-928
TERCEME-İ HAL			
Kadri Efendi	Bursalı Mehmed Tahir	24	589-59
Sırrı Sakatî	Ahmed Besim Atalay	34	753-754
Abdullah bin Mesud	Mükrimin	39	827-832
Ebû İshak İbrahim bin Edhem	Mahmud	40	847-848
Akşemseddin	Mahmud	41	863-864
Şems-i Tebrizî	Mahmud	43	893-896
“İsbat-ı Sânî”de İbn Rüşd’ün mesleği	Şerefeddin	58	1134-1138
YASAYA DOĞRU			
Türk’e Göre Millet	Ziya Gökalp	30	679

Kavram, Yer ve Özel Adlar Dizini

AYET NUMARALARINDAKİ FARKLILIKLARA DAİR DÜZELTMELER

(*İslâm Mecmuası*'nın sayıları içindeki âyet numaraları metinde değiştirilmemiş olup, tashih edilmiş halleri bu tabloda gösterilmiştir.)

Sayı	Sûre	Mecmuadaki Hali	Tashih Edilmiş Hali
29	Bakara	114. âyet, mecmuada 114 ve 115 şeklinde ikiye bölünerek numaralandırılmış. Bu sebeple mecmuada âyet numarası bir ileriden gitmektedir.	
		114	114
		115	
		116	115
		117	116
		118	117
		119	118
		120	119
		121	120
		122	121
		123	122
		124	123
		125	124
		126	125
		127	126
		128	127
		129	128
		130	129
30	Bakara	131	130
		132	131
		133	132
		134	133
		135	134
		136	135
		137	136
		138	137
		139	138
		140	139
		141	140
		142	141

Sayı	Sûre	Mecmuadaki Hali	Tashih Edilmiş Hali
30	Bakara	143	142
		144	143
		145	144
		146	145
		147	146
		148	147
		149	148
		150	149
		151	150
		152	151
		153	152
		154	153
		155	154
		156	155
		157	156
		158	157
		159	158
31	Bakara	Mecmuadaki 176 numara 175 ve 176. âyetlere karşılık gelmektedir.	
		160	159
		161	160
		162	161
		163	162
		164	163
		165	164
		166	165
		167	166
		168	167
		169	168
		170	169
		171	170
		172	171
		173	172

Sayı	Sûre	Mecmuadaki Hali	Tashih Edilmiş Hali
31	Bakara	174	173
		175	174
		176	175
			176
34	Bakara	Mecmuada 219 ve 220. âyetlerin mealleri birlikte verilmiş, ancak 220. âyet eksik bırakılmıştır.	
		219	219
			220
35	Bakara	34. sayıdan eksik kalan 220. âyetin kalan kısmı 221 olarak numaralandırılmış. Bu sebeple âyet numaraları mecmuada bir ileriden gitmektedir.	
		221	220
		222	221
		223	222
		224	223
		225	224
		226	225
		227	226
		228	227
36	Bakara	229	228
		230	229
		231	230
		232	231
37	Bakara	233	232
		234	233
		235	234
		236	235
		237	236
		238	237
		239	238
		240	239
		241	240
		242	241
		243	242
		244	243
		245	244

Sayı	Sûre	Mecmuadaki Hali	Tashih Edilmiş Hali
37	Bakara	246	245
		247	246
		248	247
		249	248
		250	249
		251	250
		252	251
		253	252
		254	253
		255	254
		256	255
		257	256
38	Bakara	258	257
		259	258
		260	259
		261	260
		262	261
		263	262
		264	263
		265	264
		266	265
		267	266
		268	267
		269	268
		270	269
		271	270
		272	271
		273	272
		274	273
		275	274
39	Bakara	276	275
		277	276
		278	277
		279	278
		280	279
		281	280
		282	281
		283	282

Sayı	Sûre	Mecmuadaki Hali	Tashih Edilmiş Hali
39	Bakara	284	283
		285	284
		286	285
		287	286
40	Âl-i İmran	5 ve 6. âyetler mecmuada sadece 5 olarak numaralandırılmış. Bu sebeple âyet numaraları mecmuada bir geriden gelmektedir.	
		5	5
			6
		6	7
		7	8
		8	9
		9	10
		10	11
		11	12
		12	13
		13	14
		14	15
		15	16
		16	17
		17	18
		18	19
		19	20
		20	21
		21	22
		22	23
		23	24
		24	25
		25	26
		26	27
		27	28
		28	29
		29	30
		30	31
		31	32
		32	33
		33	34

Sayı	Sûre	Mecmuadaki Hali	Tashih Edilmiş Hali
40	Âl-i İmran	34	35
		35	36
		36	37
		37	38
		38	39
		39	40
		40	41
		41	42
		42	43
		43	44
		44	45
		45	46
		46	47
		47	48
		48	49
		49	50
		50	51
		51	52
		52	53
		53	54
		54	55
		55	56
		56	57
		57	58
		58	59
		59	60
41	Âl-i İmran	60	61
		61	62
		62	63
		63	64
		64	65
		65	66
		66	67
		67	68
		68	69
		69	70
		70	71

Sayı	Sûre	Mecmuadaki Hali	Tashih Edilmiş Hali
41	Âl-i İmran	71	72
		72	73
		73	74
		74	75
		75	76
		76	77
		77	78
		78	79
		79	80
		80	81
		81	82
		82	83
		83	84
		84	85
		85	86
		86	87
		87	88
42	Âl-i İmran	Mecmuada 91 ve 92 numaralar 92. âyete karşılık gelmektedir.	
		88	89
		89	90
		90	91
		91	92
		92	
46	Nisâ	3 ve 4. âyetler mecmuada sadece 3 olarak numaralandırılmış. Bu sebeple âyet numaraları mecmuada bir geriden gelmektedir.	
		3	3
			4
		4	5
		5	6
		6	7
		7	8
		8	9
		9	10
		10	11
		11	12
46	Nisâ	12	13
		13	14
		14	15
		15	16
		16	17
		17	18
		18	19
		19	20
		20	21
		21	22
		22	23
		23	24
		24	25
		25	26
		26	27
49	Nisâ	Mecmuadaki 43 numara 44 ve 45. âyetlere karşılık geliyor. Bu sebeple mecmuadaki numaralar ile âyet numaraları arasındaki fark iki olmaktadır.	
		27	28
		28	29
		29	30
		30	31
		31	32
		32	33
		33	34
		34	35
		35	36
		36	37
		37	38
		38	39
		39	40
		40	41
		41	42
		42	43
		43	44
			45

Sayı	Sûre	Mecmuadaki Hali	Tashih Edilmiş Hali
46	Nisâ	44	46
		45	47
		46	48
		47	49
		48	50
		49	51
		50	52
		51	53
		52	54
		53	55
		54	56
		55	57
		56	58
		57	59
50	Nisâ	58	60
		59	61
		60	62
		61	63
		62	64
		63	65
		64	66
		65	67
		66	68
		67	69
		68	70
		69	71
		70	72
		71	73
		72	74
		73	75
		74	76
		75	77
		76	78
		77	79
		78	80
		79	81
		80	82

Sayı	Sûre	Mecmuadaki Hali	Tashih Edilmiş Hali
50	Nisâ	81	83
		82	84
		83	85
		84	86
		85	87
		86	88
		87	89
		88	90
		89	91
		90	92
		91	93
		92	94
		93	95
		94	96
		95	97
		96	98
51	Nisâ	97	99
		98	100
		99	101
		100	102
		101	103
		102	104
		103	105
		104	106
		105	107
		106	108
		107	109
		108	110
		109	111
		110	112
52	Nisâ	111	113
		112	114
		113	115
		114	116
		115	117
		116	118
		117	119

Sayı	Sûre	Mecmuadaki Hali	Tashih Edilmiş Hali
52	Nisâ	118	120
		119	121
		120	122
		121	123
		122	124
		123	125
		124	126
53	Nisâ	Mecmuadaki 139 ve 140 numaralar 141. âyete karşılık gelmektedir. Bu sebeple mecmuadaki numaralar ile âyet numaraları arasındaki fark bire inmektedir.	
		125	127
		126	128
		127	129
		128	130
		129	131
		130	132
		131	133
		132	134
		133	135
		134	136
		135	137
		136	138
		137	139
		138	140
		139	141
		140	
		141	142
		142	143
		143	144
		144	145
		145	146
		146	147
56	Nisâ	147	148
		148	149
		149	150
		150	151

Sayı	Sûre	Mecmuadaki Hali	Tashih Edilmiş Hali
56	Nisâ	151	152
		152	153
		153	154
		154	155
		155	156
		156	157
57	Nisâ	157	158
		158	159
		159	160
		160	161
		161	162
		162	163
		163	164
		164	165
		165	166
		166	167
		167	168
		168	169
		169	170
		170	171
		171	172
		172	173
		173	174
		174	175
		175	176
58	Mâide	1. âyet, mecmuada 1 ve 2 şeklinde ikiye bölünerek numaralandırılmış. Bu sebeple âyet numarası mecmuada bir ilerden gitmektedir.	
		1	1
		2	
		3	2
		4	3
59	Mâide	5	4
		6	5
		7	6
		8	7
		9	8

Sayı	Sûre	Mecmuadaki Hali	Tashih Edilmiş Hali
59	Mâide	10	9
		11	10
		12	11
		13	12
		14	13
		15	14
60	Mâide	Mecmuadaki 16 ve 17 numaralar 15. âyete karşılık gelmektedir. Bu sebeple numaralar ile âyet numaraları arasındaki fark iki olmaktadır. Mecmuadaki 25 ve 26 numaralar 23. âyete karşılık geldiği için mecmuadaki numaralar ile âyet numaraları arasındaki fark üç olmaktadır.	
		16	15
		17	
		18	16
		19	17
		20	18
		21	19
		22	20
		23	21
		24	22
		25	23
		26	
		27	24
61	Mâide	28	25
		29	26
		30	27
		31	28
		32	29
		33	30
		34	31
		35	32
		36	33
62	Mâide	37	34

Sayı	Sûre	Mecmuadaki Hali	Tashih Edilmiş Hali
62	Mâide	38	35
		39	36
		40	37
		41	38
		42	39
		43	40
		44	41
		45	42
		46	43
		47	44
		48	45
		49	46
		50	47
		51	48
		52	49
		53	50
		54	51
		55	52
		56	53
63	Mâide	57	54
		58	55
		59	56
		60	57
		61	58
		62	59
		63	60
		64	61
		65	62
		66	63
		67	64
		68	65
		69	66
		70	67
		71	68
		72	69

İSLÂM MECMUASI

–METİN–

اسلام مجموعه سی

مدیری : حلیم ثابت

ییل ١ — ١٦ ربیع الاول ١٣٣٢ / ٣٠ كانون ثانی ١٣٢٩ — صایی ١

استانبولده صاتیله[...]

İslâm Mecmuası

Müdürü: Halim Sabit

Yıl: 1 | 16 Rebîülevvel 1332 | Sayı: 1

30 Kânûnusânî 1329

[12 Şubat 1914]

İstanbul'da satıldığı yer: "Türk Yurdu Kütüphanesi [Kitaphânesi]" Nüshası 60 paradır.

İstanbul --- Tanin Matbaası

İslâm Mecmuası

Müslümanların fâidesine çalışır. On beş günde bir çıkar.

KUR'ÂN-I KERÎM

Fâtiha-i Şerîfe
Fâtiha-i Şerîfe'nin Tercümesi

Bismillâhirrahmânirrahîm

Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun. Dünyada, ahirette bize acır, merhamet eder. Ahiret gününde yalnız O karışır. Tanrım, ancak sana ibadet ederiz ve ancak senden yardım dileriz. Kendilerine iyilik ettiğin, hışmına uğramayan, doğruluktan ayrılmayan kullarının gittiği doğru yolu bize göster, Rabbim.

H. N.

İSLÂM'IN NECÂTI

İslâm ve Terakki
1

Edyân-ı mevcude içinde din-i İslâm kadar ahlâki, içtimai, idari, siyasi esaslara istinad etmiş bir din daha mevcut olmadığı, bu dünyanın ahkâm-ı asliye ve fer'iyesine vâkıf tarafdarân-ı hakikat olan zevâtın malumlarıdır. Fakat birçok asırlardan beri kâbus-ı istibdâdın âlem-i İslâm üzerinde icra edegeldiği [2] tahribat-ı müdhişe neticesi olarak ehl-i İslâm'ın her yerde, her hususta akvâm-ı saireden geri kalmış olması ve bu yüzden birçok hükûmet-i İslâmiye'nin munkariz olmuş bulunması ve âlem-i İslâm'a medâr-ı teselli ve istinadgâh olacak yalnız Osmanlı hükûmeti kalmış ise de onun yine istibdat seyyiesiyle beyne'l-hayat ve'l-memat derekeye düşmüş olması ve bu hükûmetin kudret ve miknetini iade etmek ümidiyle istihsâl-i meşrutiyet edilmiş ise de îlân-ı meşrutiyeti müteakip zuhûra gelen ihtirâsât-ı dahiliye ve hariciye sebebiyle memleketin her tarafında nifak ve şikâkın bütün dehşetiyle baş göstermesi ve bu ahvâl-i felâket-iştimâlin nihayet Balkanlar Harbi'ne sebebiyet vererek, Devlet-i Aliyye'nin hatır ve hayale gelmeyen bir mağlubiyetiyle neticelenmesi din-i İslâm aleyhinde bir takım efkâr-ı bâtılanın intişarına meydan vermiştir.

Din-i İslâm mâni-i terakki imiş, ne büyük bir iftira! Ne azim bir bühtan! Zira din-i İslâm mâni-i terakki değil bilakis âmir-i terakki ve sâik-i teâlîdir. Çünkü bu din bir milletin te-

meddün ve terakki etmesi için iktizâ eden usûl ve esâsâtın cümlesini hâvidir ki bunlardan bazıları bervech-i âtîdir:

Bu esâsâttan biri şûrâ-yı ümmettir: Şûrâ-yı ümmetin meşrûiyeti Kur'ân-ı Kerîm'in: (Her işte ümmetinle müşavere et.) ve (Bütün Müslümanların işi beynlerinde şûrâdan ibarettir. Yani Müslümanlar kâffe-i umûr ve muâmelâtını usûl-i meşveretle hall ü fasla memurdur.) mealindeki iki âyet-i kerîmesiyle sabit olmuş ve binâenaleyh Hazret-i Peygamber bu emr-i ilâhiye imtisâlen bütün mesâlih-i mühimme-i ümmeti meşveret usûlü ile hall ü fasla ihtimam buyurdukları gibi kendisinden sonra ashâbı da bu eser-i âliye bi'l-iktizâ kâffe-i mesâlih-i mühimme-i ibâdı usûl-i mezkûre ile hall ü fasla son derece itina etmişler idi.

Din-i İslâm'ın vaz' ettiği şûrâ-yı ümmet zamanımızdaki şûrâ-yı ümmet tarzında değil idi. Fakat netice itibariyle şimdikinden daha nâfi ve daha âlî idi. Daha nâfi idi: Zira o zamanın erkân-ı şûrâsı vezâif-i vataniyelerini kemâl-i ciddiyetle ve bilâ-ücret îfâ eyledikleri halde zamanımızın erkân-ı şûrâsı vezâif-i mevdûalarını [3] mühim bir miktara bâliğ olan ücret mukabilinde îfâ etmektedirler. Daha âlî idi: Çünkü onlar ihtirasât-ı şahsiye veya kavmiyeden ve menâfi-i hasîseden bi'l-külliye berî iken şimdikilerden birçokları o gibi hasâil-i mezmûmeden kendilerini bir türlü halâs edememektedirler ve bu yüzden menfaat yerine memlekete îrâs-ı mazarrattan hâlî kalmamaktadırlar.

Bu iki şûrâ arasında başka bir cihetten de fark-ı azim vardır. Zamanımızda şûrâ-yı ümmetin mahall-i in'ikâdı merkez-i saltanatta ihzar edilen bir mekân-ı mahsûsa ve müddet-i içtimaı senenin birkaç ayına münhasır olduğu halde, o zamanlarda şûrâ-yı ümmet mahall-i içtimayı bütün mahalle mescitleri, Cuma ve bayram câmileri ve namazgâhları ve senede bir kere âlem-i İslâm'ın her tarafından gelen ve hüccâcın içtimagâhı bulunan Arafat Dağı olup bunların her biri bir dâr-ı şûrâ idi.

Zira bu zikrolunan mahaller yalnız ibadete münhasır değil idi. Bunlar mesâlih-i ümmeti rü'yete mahal idi; fakat mürûr-ı zaman ile âlem-i İslâm'ın başına çöken kâbus-ı istibdat bu mühim dâr-ı şûrâları yalnız ibadet ve duaya hasreyledi. Ve bu sûretle bütün ümmetin dilini bağladı. Ve işte bunun neticesi olarak nihayet âlem-i İslâm türlü türlü felaketlere maruz kaldı. Hülâsa! Din-i İslâm, medeniyetin üssü'l-esâsını teşkil eden şûrâ-yı ümmet esâs-ı metînini vâcibü'r-reâyâ bir kaide-i mühimme olmak üzere gayet vâsi bir sûrette vaz' etmiş iken maatteessüf sonradan zuhur iden müstebidlerin bu esâs-ı metîn işlerine gelmediğinden bu güzel kaide bi'l-külliye lağvedilmiş ve onun yerine idare-i keyfiye ikâme edilmiştir ki âlem-i İslâm'ın başına gelen felaketlerin yegâne sebebi de budur.

**

Esâsât-ı İslâmiyeden biri de hürriyettir. Din-i İslâm'ın hürriyet kelimesinden maksadı insaniyetin bâis-i felaketi, medeniyetin en müthiş afeti olan hayvanî bir hürriyet olmayıp insaniyet ve medeniyetin sebeb-i tekemmül ve teâlîsi olan ulvî bir hürriyettir, o da başkasının hukukuna tecavüz etmemek şartıyla velev ki bir hükümdardan [4] sâdır olsun herhangi bir haksız muameleyi redde ve herhangi bir hakkı müdafaaya bütün milletin salâhiyetdâr olmasından ibarettir ki akıl ve hikmetin kabul ettiği hürriyet de budur. İşte din-i İslâm'ın bahşettiği bu hürriyet sayesindedir ki beyne'l-müslimîn haksız bir muameleye pek ender tesadüf olunur ve o da derhal izâle edilir idi. Ve hatta âhâd-ı nâsdan

bir fert bile haksız olduğunu zannettiği bir meseleyi bizzat Hazret-i Peygamber'den veya halifesinden istîzah ediyor, onun bu istîzahı derhal kabul olunuyor ve îzâhât-ı lâzıme îtâ edilerek sâhib-i istîzah olan zat ikna ediliyor idi. Ve ekseriya bu istîzah ve izah meseleleri Hazret-i Peygamber veya halifesinin Cuma ve bayram ve Arafat hutbelerini îrâd ettiği esnada vukua geliyor idi.

Yine bu hürriyet sayesindedir ki vaziyet-i içtimaiyesi itibariyle ednâ bir mertebede bulunan bir ferdin lede'l-icap halife-i zaman ile huzûr-ı hâkimde müdafaaları bilâ-müşkülât icra ediliyor idi. Nitekim Hazret-i Ali'nin hilâfeti zamanında halife-i müşârünileyhin bir Yahudi aleyhinde ikâme ettiği bir zırh davası üzerine her ikisi de Kadı Şüreyh'in mahkemesine davet olunarak huzûr-ı kadıda müddeâ-aleyhin kıyâmen ve yan yana olarak murâfaaları icra edilmiş ve netice-i muhakemede Hazret-i Halife'nin aleyhine hüküm sâdır olmuş idi. Ve bu hal hiç kimsenin nazar-ı dikkatini celbetmemiş idi. Çünkü o zamanlar bu gibi ahvâl umûr-ı âdiye ve tabiiyeden mâdud idi.

Din-i İslâm'ın bahşettiği hürriyetin derece-i kuvvetine ve mertebe-i ulviyetine bakınız ki Hazret-i Peygamber bir hadîs-i şerîfinde bir hükümdâr-ı zalime karşı doğru söz söylemeyi efdal-i cihat olmak üzere haber verdiği gibi diğer bir hadîs-i şerîfinde de yine böyle bir hükümdarı icrâ-yı adalete ve zulümden mücânebete davet edip de ondan dolayı o hükümdar tarafından katlolunan herhangi bir ferd-i gayur ile amm-i âlîleri seyyidü'ş-şüheda Hazret-i Hamza'yı seyyidü'ş-şüheda olmak mertebe-i ulviyesinde müsâvî tutmuşlardır ki hak ve hakikati muhafaza ve müdafaa uğrunda hürriyet-i kelâmiyeye bundan daha ziyade revaç vermek imkân haricindedir.

[5] Esâsât-ı İslâmiye'den biri de adalettir. Bilâ-istisna bütün ehl-i İslâm her hususta ve sûret-i mutlakada icrâ-yı adalete ve her nev zulümden mücânebete dinen memur ve mecburdur. Bu bâbda şeref-vârid olan âyât-ı Kur'âniye ve ehâdîs-i Nebeviye hadden efzundur. Binâenaleyh biz burada yalnız din-i İslâm'ın adalete atfettiği ehemmiyetin derecesini ve zulme karşı gösterdiği şiddet ve nefretin mertebesini izaha kifâyet edecek bazı delâilin bervech-i âtî zikriyle iktifâ ediyoruz.

Kur'ân-ı Kerîm'in (Müşriklere olan şiddet-i buğzunuz sizi onlar hakkında adaletsizliğe sevk etmesin. Onlar hakkında dahi icrâ-yı adalet ediniz ki nefsinizi haksız bir muameleden, zulüm ve cevrden sıyânete en yakın vâsıta-i adalettir.) ve (Cenâb-ı Hak emaneti ehline te'diye ve tevdî etmeniz ve beyne'n-nâs adl ile hüküm eylemenizi size emrediyor. Yani bunu size vâcip kılıyor.) mealindeki iki âyet-i kerîmesi ve Hazret-i Peygamber'in (Bir saat icrâ-yı adalet etmek bir sene ibadet etmekten efdaldir.) ve (Bütün semâvat ancak adl ile kâimdir.) müfâdındaki iki hadîs-i şerîf zannediyorum ki bütün kâinat nazarında din-i İslâm'ın bu asl-ı metîne ne derece ehemmiyet verdiğini izaha bâliğan-mâ-belağ kâfidir.

Din-i İslâm'ın zulme karşı gösterdiği şiddet ve nefrete gelince: Kur'ân-ı Kerîm'in (Zalimler için asla felah ve necât yoktur.) ve (Hiç kimseye karşı adâvet câiz değildir fakat zaleme bu hükümden müstesnadır yani onlara karşı îlân-ı husumet ve izhâr-ı adâvet câiz ve belki de vâciptir.) ve (Zalimler benim ahdime yani nâmıma icrâ-yı hükûmete ve ihrâz-ı hilâfete nail olmaya layık değildir. Bu mühim vazifeyi deruhte edecek zevâtın şâibe-i zulümden müberrâ olması lazımdır.) mealindeki üç âyet-i kerîmesi dahi bu matlabı sûret-i vâzıhada ispat etmektedir.

Esâsât-ı İslâmiye'den biri de müsâvattır. Din-i İslâm'ın bu kelimeden maksadı dahi alelıtlak müsâvat olmayıp hukukta ve sair bilcümle muâmelâtta müsâvattır ki zaten beşeriyetin refah ve saadetini temine esas olabilecek müsâvat da budur. Filvâki [6] insanlar bilcümle hukuk ve muâmelâtta nazar-ı kanunda müsâvî olmak lazımdır. Zira öyle olmaz ise hukûk-ı nâs zayi olur. Kavîler zayıfların hukukuna tecavüz eder. Bi'n-netice temeddün ve terakki kâbil olmaz. Hâlbuki temeddün olmayınca hayat-ı beşeriyenin bekâ ve devamına imkân kalmaz.

İşte bunun içindir ki hukuk ve muâmelâtta beyne'l-beşer müsâvata riayet erkân-ı İslâmiye'nin pek büyük bir rüknünü teşkil etmiştir.

Hazret-i Peygamber bu müsâvata tamamıyla riayet etmişler ve ümmetine de kendi zât-ı risâlet-penâhîleri gibi riayet etmelerini ferman buyurmuşlar idi.

Din-i İslâm'ın emrettiği müsâvat o derece vâsi idi ki insan bunun derece-i vüs'atini düşündükçe hayrette kalmamak kâbil olmuyor. Mazhar-ı vahy-i ilâhî olduğunu bütün Müslümanlarla beraber kendisi dahi kat'iyen mûtekid olan bir peygamber-i âlî-şan kendisine asla vücut vermiyor. Her ne yapar ise Allah nâmına yapıyor. Her ne emreder ise Allah nâmına emrediyor. Hasbeten-lillah ümmetin selamet ve saadetine çalışıyor. Hizmetine mukabil Beytü'l-mâl'den bir habbe bile kabul etmiyor. Siz çalışınız ben yiyeyim bu nasıl olur, diyor. Bütün ef'al ve harekât ve muâmelâtında kendisini ashâb ve etbâıyla müsâvî tutuyor. Hizmetkârlarına, kölelerine yediğinden yediriyor, giydiğinden giydiriyor. Buna mukabil onlara ef'al-i şâkkadan hiçbir şey teklif etmiyor. Hatta abdest alırken onlardan hiçbirine abdest suyunu bile döktürmüyor. Birçok seneler hizmet-i şahsiyelerinde bulunarak ibraz ettiği sadâkat ve ciddiyet-i fevkalâdesiyle bir mevki-i mümtaz ihrâz eden Hazret-i Enes'in bir kere olsun abdest suyunu dökmek hizmetiyle müşerref olmak arzusunu reddediyor. (Bu hususta muâvenete ihtiyacım yoktur. Suyu bırak da oradan çekil.) emrini veriyor.

Şeyhülislâm-ı esbak
Musa Kâzım

Bitmedi.

[7]

SÜNNET VE HADİS

Kur'ân-ı Kerîm Tilâveti Hakkında Sünnet-i Nebeviye

Resûl-i Ekrem efendimiz hazretleri her gün birer hizb kadar Kur'ân-ı Kerîm okumayı vazife edinmişlerdi. Büyük bir mâni olmadıkça bu mübarek vazifelerini hiçbir vakit terk etmezlerdi. Kıraat esnasında tertîle, medlere ve vakıflara riayet eder, her kelimeyi ayrı ayrı gayet açık olarak telaffuz buyururlardı. Mübarek âyetleri fem-i saadetten işiterek ezberlemek kâbil oluyordu.

Kur’ân-ı Kerîm tilâvetine başlarken “E‘ûzubillâhimineşşeytânirracîm”, bazen de “İlahî, taşlanmış şeytanın vesvesesinden, fena nefesinden sana sığınırım.” buyururlardı.

Başkası tarafından okunmakta olan Kur’ân-ı Kerîm’i dinlemekten de pek ziyade hoşlanırlardı. Bir vakit Abdullah bin Mesud hazretlerine Kur’ân-ı Kerîm okumayı emir buyurdular. Ol hazret kendileri de dinliyorlardı. İbn Mesud (r.a.) vecd u istiğrak üzere yanık sadâsıyla okumaya başlayınca, aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz huşû ve huzû içinde kaldılar, ağlıyorlardı. Mübarek gözlerinin yaşları sakallarına kadar akmıştı.

Fahr-i Kâinat efendimizin Kur’ân-ı Kerîm’i cünüplükten mâadâ her türlü hal ve vaziyet üzere kıraat ettikleri olurdu. Bunun için mahsus bir vaziyet almak âdetlerinden değil idi. Bazen yattıkları, oturdukları halde okudukları gibi bazen ayak üzerinde ve yürürken de okurlardı. Tilâvet esnasında ekseriyet üzere abdestli bulunuyorlardı. Fakat abdestsiz olarak okudukları da görülmüştür.

Aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz Kur’ân-ı Kerîm okurken bazen gınâ yapar, tercî‘a riayet buyururlardı, nasıl ki Mekke-i Mükerreme’nin fethedildiği gün Fetih Sûresi’ni [8] tercî‘ yaparak gınâ ile okumuşlardı. Abdullah bin Mugaffel (r.a.) bu tercî‘in “أ أ أ” diye üç elif kadar icra edilmiş olduğunu rivayet eder.

Peygamber efendimiz hazretleri: “Kur’ân-ı Kerîm’i güzel sesleriniz ile süsleyiniz.” buyuruyorlardı. Diğer bir hadîs-i şerîfte: “Kur’ân-ı Kerîm okurken gınâ yapmayanlar bizden değildir.” denilmiş olduğu mervîdir. Ve bir hadîs-i şerîfte de: “Hazret-i Allah peygamberin güzel sadâ ile tegannî ederek Kur’ân-ı Kerîm okumasına izin verdiği kadar – sarih bir sûrette – hiçbir şeye izin vermedi.” vârid olmuştur.

Bir gece Ebû Musa el-Eşarî (r.a.) Kur’ân-ı Kerîm tilâvet ediyordu. Oradan geçmekte olan peygamber efendimiz bunu işiterek dinlemeye koyuldular. Ebû Musa (r.a.) peygamberin huzurundan haberdar olunca: Yâ Resûlallah, dinlediğinizi anlamış ola idim, Kur’ân-ı Kerîm’i güzel sesim ile zînetleyerek okumuş olurdum..” demişti.

Halim Sabit

FIKIH

Gınâ ve Elhân ile Kur’ân-ı Kerîm Okumak ve Bu Hususta Fukahânın Nazarları

Fukahâ-yı kirâm Kur’ân-ı Kerîm’i gınâ ve elhân ile okumanın bilâ-kerâhet câiz olup olmadığı hakkında iki zümreye ayrılmışlardır. Said bin el-Müseyyeb, Said bin Cübeyr, Kasım bin Muhammed, İbrahim en-Nehaî, İbn Sîrîn hazerâtı gınâ ve elhânın kerâhetine kâil olmuşlardır. İmam Mâlik, İmam Ahmed bin Hanbel hazerâtı ve etbâıda bu ciheti iltizâm etmişlerdir. Bunlar elhân ve gınâ bidattir, binâenaleyh mekruhtur, diyorlardı. Hatta İmam Mervezî’nin rivayetine göre İmam Ahmed bin Hanbel: “Elhân ile Kur’ân okumak [9] bidattir, dinlenmez.” derlerdi. Mezheb-i Hanbelî’nin en ileri gelenlerinden Abdullah bin Ahmed Hanbelî, Yusuf bin Musa, Yakub bin el-Hibbân, Esrem, İbrahim bin el-Hâris

hazerâtının rivayetine göre İmam Ahmed bin Hanbel, Ebû Musa el-Eşarî'nin elhânı gibi hüzün verici sadâ ile olan elhânı tecviz etmiştir.

Bu zümrenin mensubîni yukarıda "sünnet ve hadisler" ünvanı altında yazılan ve zahirleri itibariyle elhânın cevâzına hatta meşrûiyetine delâlet eden hadis ve sünnetleri "hüsn-i edâ"ya hamletmişlerdir.

Ulemâ-yı eslâfdan birçoğu da alelıtlak elhân ve gınâyı câiz görmüşlerdir. Abdullah bin Mübarek, Nadr bin Şümeyl bu ciheti tervic ederlerdi. İmam İbn Cerîr Taberî de bu zümredendir. Bunlar bu hususta bazı mâruf hadislere istinad ederler. Hazret-i Ömer (r.a.) güzel sesli olan Ebû Musa el-Eşarî'yi (r.a.) gördükleri zaman: "Rabbimizi düşündür, hatırımıza getir." buyuruyorlardı. Ebû Musa el-Eşarî de elhâna riayet ederek Kur'ân-ı Kerîm okumaya başlıyordu. Bunun üzerine Hazret-i Ömer: "İşte Ebû Musa'nın gınâsı gibi gınâ ile Kur'ân-ı Kerîm okumaya muktedir olanlar elbet öyle yapmalıdırlar..." diyordu. Ukbe bin Âmir (r.a.) da güzel sesli idi. Ve Kur'ân-ı Kerîm'i gınâ ile okuyordu. Hazret-i Ömer Ukbe'yi gördükde "Bana falan sûreyi oku." demiş. Ukbe muhrik sadâsıyla okuyunca Hazret-i Ömer de müteessir olarak ağlamıştı. Ukbe ise İbn Abbas, İbn Mesud hazerâtının icazetlilerinden muhterem bir zat idi.

İmam Atâ bin Ebî Rebah (r.a.) ekâbir-i ulemâdan Abdurrahman bin el-Esved hazretlerinin Ramazan-ı şerîf ayında câmiden câmiye giderek güzel sesle Kur'ân-ı Kerîm okuyanları aramakta olduğunu söylerdi.

İmam Tahâvî, Hazret-i Ebû Hanife ve ashâbının elhân ve gınâ ile okunan Kur'ân-ı Kerîm'i dinlemekte olduklarını zikrediyor.

Muhammed bin Abdulhakem de İmam Şafiî, Yusuf bin Ömer'in gınâ ve elhâna riayet **[10]** edilerek tilâvet olunan Kur'ân-ı Kerîm'i dinlediklerini söylüyor.

Sünnet ve siyer ilimleri ile iştigal eden ulemâ-yı müteahhirîn bu hususta tafsile ihtiyaç bulunduğunu yazıyorlar, elhân ve gınâyı ne alelıtlak takbih etmek ve ne de böyle kayıt ve şarttan başka tecviz etmek münasip değildir, diyorlar; onun için bunlar elhân ve gınâyı tabiî ve gayritabiî olmak üzere iki kısıma ayırırlar. Zahmetli temrînâta muhtaç olmaksızın sırf yed-i kudretin verdiği vehbî istidat ile icra edilen elhân ve gınâyı tecviz ederler. Fakat fıtrî istidadın fevkinde külfetli, zahmetli ve gayritabiî olan elhân ve gınânın Kur'ân-ı Kerîm'e tatbikini kerâhetten hâlî bulmazlar, zaten İmam İbn Cerîr Taberî bile müstesna olmaksızın bilumum eslâfın bu gibi külfetle icra edilen gınâyı tecviz etmeyeceklerinde şüphe yoktur, çünkü bu gibi gınâlar halâvet, rikkat değil, bilakis bıkkınlık, ağırlık verirler.

Fakat Allahu teâlânın insanlara bahşetmiş olduğu büyük bir nimet demek olan güzel seslerin tabiî elhânıyla Kur'ân-ı Kerîm'i tezyîn etmenin kerâhetine değil, belki müstahsen olduğuna kâil olmak daha münasip olsa gerek, bu bâbda vârid olan ehâdîs-i şerîfe ve sünen-i Nebeviye de bu ciheti tervic ediyor. İmam Ahmed Hanbel ve etbâının da bu kadarına muhalefet etmemiş oldukları me'mûldür. Nasıl ki yukarıda zikrolunan Abdullah bin Ahmed, Yusuf bin Musa, Yakub bin el-Hibbân, Esrem, İbrahim bin el-Hâris hazerâtının rivayetleri de bu mütâlaaya kuvvet verir.

H. Şibâyoğlu

Şerîat-ı İslâmiyeye Benim Nazarım

Fâzıl-ı muhterem Musa Cârullah Efendi hazretleri yukarıdaki ünvan ile "İl" cerîdesine yazmış olduğu bir makalesinde diyor ki:

Fıkıh mezhepleri ile, mukaddes şerîatı fark etmek lazım. Bundan sonra

1. Mezhepleri hürriyetle intikad edebilmek [11]

2. Mûciz şerîatımızı takdis, hem ihtiram etmek, esaslarını da kabul etmek muktezîdir.

Bizim fikirlerimizi iki nev zillet istila etmiş iken, şu iki esasın her birini kabul etmek bize elbet lazım olur.

İki zilletin biri taklit beliyyesidir. "Evvelki mezheplerin birine taklit etmek vâciptir." îtikadı İslâmiyet dünyasında şu güne kadar devam etti.

Şu taklit zilleti bizim fikirlerimize körlük verip içtimai hallerimize, dünyamıza darlık verdi de, âkıbet mûciz şerîatımızı da itibardan indirdi.

Evvelki esas kabul kılınmadıkça; yani aklımız, fikrimiz taklit zilletlerinden kurtulmadıkça, içtimai hallerimizde darlık hemen bulunur. Mukaddes şerîatımız itibardan sâkıt olur. İslâmiyet'in hürmeti, milletin azameti nâmına şu evvelki esası kabul etmek elbet zaruridir. Mezheplerin birini ihtiram etmek hayaliyle, İslâmiyet'i, şerîatı feda etmek hiçbir sûretle münasip değildir.

Bizim fikirlerimizi kaplamış iki zilletin diğeri, belki daha beteri yine taklit zilletidir. Evvelki taklit mezheplerin kudsiyeti mihraplarında secde kılıp, şerîatı feda etmekten ibaret olmuş ise, şu son taklit, medeniyet azameti, siyaset şevketi huzurunda hayran olup zelil kalmak, İslâmiyet'i de, milliyeti de feda etmekten ibaret oldu.

Din kuvvetiyle idâme edilegelmiş evvelki taklit bize âdet oldu, tabiat oldu, buna göre, son taklit bizim fikrimizi ruhumuzu kolaylıkla istila etti, şu halin sebepleri de gayet açıktır:

Biz her cihet ile zayıf idik, biz her şeyden gafil idik. Acı darbelerin elemiyle, gayet büyük gayretlerin tesiriyle biz uyandık, gözlerimizi açtık. Medeniyet ziyalarında zayıf gözlerimiz kamaştı, medeniyet dünyasının terakkiyâtı önünde fikirlerimiz hayrette kaldı, medeniyet kuvvetleri elinde zayıf kütlemiz esir gibi oldu. Biz şaştık kaldık. Medeniyet dünyasının zuhrufelerine meftun olduk, orada var her bir şey, her bir hareket bizim nazarımızda kudsiyet kesbetti. [12]

Kendimizde var her bir halden bezdik, her bir şeyden nefret ettik. En mukaddes halimizin de en güzel halimizin de bizim nazarımızda kudsiyeti, ehemmiyeti kalmadı. Kıymeti var şeylerin hiçbirinde medeniyet dünyasına taklit edememiş isek de, kıymeti yok, ehemmiyeti yok ekserinde medeniyet dünyasına taklit ettik; yeni bir şey alamamış isek de, evvelki mukaddeslerin her birini kaybettik.

Taklit hevâmız yalnız içtimai hallerimize münhasır olup kalmadı. Biz fikirlerimizde de, tarihimizde de garp fikirlerini taklit ettik. Nasrâniyet'in tarihi nasıl olmuş ise, İslâmiyet tarihine de biz o sûreti verdik. Âlem-i İslâmiyet'te ıslâhat-ı diniye meseleleri, reformatörlük fikirleri başlandı. Nasrâniyet tarihine nasip olmuş Lutherlik şereflerinden İslâmiyet'i

de güya mahrum etmemek için olsa gerek, bazı mütefekkirlerimizin dimağlarında reformatise halleri de doğdu.

İş yalnız o derecede de kalmadı. Türk ediplerinin bazıları İslâmiyet'i Nasrâniyet dünyasında zâhir olmuş Protestanlık gibi telakki edip, şâri-i kebîr resûl-i kerîm Muhammed aleyhi's-salâtü ve's-selâm hazretlerini de Martin Luther gibi bir reformatör ettiler. İslâmiyet'in en büyük ehemmiyeti protestanlık imiş! Şâri-i kebîrin şerefi de Lutherlik imiş!

Güya şu iki cümleyi Celal Nuri Bey'in İstanbul'da şu sene tab edilmiş eserlerinin birinde (38-39'uncu sahifelerinde) okudum. İki sahifede yazılmış sözlerin hülâsası şu idi "Yehûd, Nasârâ şerîatlarını Hazret-i Muhammed ele aldı, ıslah etti. Islah edilmiş Yahudiyet'in Nasrâniyet'in ismi İslâmiyet oldu. 16'ncı asırda Martin Luther'in himmetiyle yazılmış ıslahatın daha güzellerini yedinci asırda Hazret-i Muhammed yaptı."

Mânâ cihetiyle şu sözlere yakın sözleri Türk kitaplarında birkaç defa okumuş idim. Sonra en âlim bir Türk edibi ağzından da şu sözleri işittim: "İslâmiyet zaten Protestanlıktır." dedi.

Böyle sözler tevil hilesi ile belki doğru olabilir. Lakin ruh cihetiyle **[13]** böyle sözler gayet büyük zillettir. Bütün fazileti ecnebilere taklitte aramak gibi en menfur bir denâettir. İslâmiyet'e Protestanlık lakaplarını, şâri-i kebîr aleyhi's-salâtü ve's-selâm hazretlerine Lutherlik şereflerini (!) ihsan etmek gayet büyük rezalettir.

Bizim dimağımızda istiklal fikri, bizim ruhumuzda İslâmiyet izzeti bulunsa idi, yahut milli izzetten bir eser bizim gönlümüzde kalmış olsa idi, o kadar büyük zilletlere rezaletlere biz tenezzül etmez idik. Muhammed yedinci asrın Luther'i idi, Muhammed pedagog idi, psikolog idi gibi zillet sözleri ile hamâkat laflarıyla iftihar etmez idik. Medeniyet dünyası izzet derecelerinde o kadar terakki etmiş, zillet hastalığı taklit hastalığı bizim fikirlerimize bizim ruhumuza o kadar dehşetli sûrette niçin istila etti?.

Ben şu zelil halimize nefret gözüyle, teessüf gözüyle nazar eder idim. Şu hastalığın belki devası olur ümidiyle ikinci esasımı arz ettim.

Yani İslâmiyet'i, şerîatı, milliyetimizi takdis etmek, ihtiram etmek esasıdır. Biz medeniyet dünyasının ulûmlarına, fünûnlarına, sınâatlarına meftun olabiliriz. Şu mukaddes şeylerin her birinde medeniyet dünyasına taklit etmek, yahut medeniyet dünyasıyla beraber hareket etmek bize elbette lazımdır. Lakin İslâmiyet'in izzeti, şerîatımızın kudsiyeti bizim nazarımızda daha ziyadesiyle büyüktür. Medeniyet dünyasının kanunları, ilm-i hukukları diyelim, güzeldir. Lakin benim nazarımda fıkıh mezhepleri de ehemmiyetten sâkıt değildir. Bizim fıkıh mezheplerinin medeniyet dünyasında şu gün ehemmiyetleri kalmamış ise, günah mezheplerde değil, günah yalnız bizdedir.

Evvelki mezheplere taklit beliyyesinden, diyelim, şu gün kurtulduk, hürriyet havasıyla diyelim şu gün soluduk. İmdi bundan sonra fikrimizde, hareketimizde ecnebilere zillet yoluyla taklit etmek münasip olmasa gerek. Her bir fazileti, her bir şerefi taklit yollarında aramak makul olmasa gerek.

Bize fikrin hürriyeti de lazımdır, İslâmiyet'in kudsiyeti de lazımdır. Ben mezhepleri de intikad ederim, İslâmiyet'i de takdis ederim. **[14]**

İSLÂM TERBİYESİ

İslâm Terbiyesinin Mahiyeti

İslâm terbiyesi denilince iki fikir hatıra gelir: Birincisi İslâmiyet'in terbiyede tatbik ettiği usûller, ikincisi yetiştirilecek çocukların İslâm akâidine göre terbiye edilmesi.

İslâmiyet'in terbiye usûllerini tetkik etmek terbiye tarihine aittir. Biz bu makalede tarihten değil, bugünkü hayattan bahsedeceğiz, İslâmiyet'in, terbiye mefkûrelerinden birisi olduğunu göstereceğiz.

Bir mektep programına göz gezdirdiğimiz zaman çocuklarımıza üç türlü bilgi öğrettiğimizi görürüz. Evvelâ milli lisan ve edebiyatımızı, milli tarihimizi öğretiyoruz ki Türk dilinden ve edebiyatından, Türk tarihinden başka bir şey değillerdir.

Sâniyen Kur'ân-ı Kerîm, tecvid, ilmihal gibi dinî dersler İslâm tarihi ile İslâm lisanları okutuyoruz.

Sâlisen riyâziyat, tabiiyyat gibi ilimleri ve bu ilimleri öğretmeye yarayan ecnebi lisanlar ile el işleri, idman gibi hünerler öğretiyoruz. Bu kısa göz gezdirmeden anlaşılıyor ki terbiyede takip ettiğimiz gayeler üçtür: Türklük, İslâmlık, Muâsırlık.

Bir Türk babası, çocuğunun Türkçe konuşmamasına, Türkçe okuyup yazmamasına, Türk tarihini bilmemesine rıza gösteremez, aynı zamanda İslâm îtikad ve ibadetlerini bilmemesini, İslâm tarihinden bîhaber kalmasını da tasvip edemez. Bu baba çocuğunun Türk ve İslâm olarak büyümesini istediği gibi muâsır bir insan olarak yetişmesini de arzu eder. O halde bizim için tam bir terbiye üç kısımdan mürekkeptir: Türk terbiyesi, İslâm terbiyesi, asır terbiyesi. **[15]**

Tanzimat'tan evvel çocuklarımıza yalnız İslâm terbiyesi veriliyordu. Tanzimatçılar memleketimize asır terbiyesini sokmaya çalıştılar. Bidâyette bu iki terbiye arasında büyük çarpışmalar oldu. Yeniçerinin yerine Nizâm-ı Cedit'i ikâme etmek küfür sayıldı. Avrupa kisvesini taklit etmek dinsizlik sûretinde görüldü. Mekteplere resim, Fransızca gibi derslerin idhâline itirazlar edildi.

Arzın küreviyeti, güneşin istikrarı gibi hükümler nakle mugâyirdir denildi. Tecrübeten ve aklen sabit olan bu hakikatleri teyit için naklî deliller aramaya ihtiyaç hissetti.

Maamâfih yavaş yavaş asır terbiyesi yerleşmeye, yer tutmaya başladı. Fakat maatteessüf, o kıymet buldukça İslâm terbiyesi ehemmiyetini kaybetmeye yüz tuttu. Vâkıâ mektep programlarında dinî dersler yine mühim bir kemmiyet teşkil ediyordu. Fakat İslâm terbiyesinin inhitatı kemmiyet itibariyle değil, keyfiyet cihetiyle idi. Dinî dersler canlı bir sûrette okutulmuyordu. Din muallimleri ilmî hakikatlere hâlâ bidat nazarıyla bakıyor, bu sûretle talebenin itimadını kaybediyordu. Bundan başka dinî terbiyede ilmî usûller tatbikine de henüz başlanmamıştı.

İşte böyle bir zamanda idi ki Türk-İslâm âleminin dûçar olduğu karışıklıklar ve bunları takip eden felaketler (Türk milliyeti) ve (İslâm beyne'l-mileliyeti) namlarıyla iki canlı mefkûrenin tecellisine sebep oldu. Bugün musibetlerin darbesiyle uyuyan genç zekâlar hezimetimizin mesuliyetini terbiyedeki mefkûresizliğimize atfediyorlar. Diyorlar ki: "Biz

gençlerimize ne milli terbiye, ne de dinî terbiye vermek istemedik. Hâlbuki fertleri mukaddes gayeler için ölmeye sevk eden duygular din ve milliyet hislerinden ibarettir. Biz çocuklarımıza Türk ve İslâm terbiyeleri vermediğimiz gibi asır terbiyesi de veremedik. Çünkü asır terbiyesinin gayesi en müterakki milletlerin a'mâl ve istîmâl ettikleri aletleri bizim de yapabilmemiz ve kullanabilmemizdir. Hâlbuki biz iktisat âleminde olduğu gibi askerlik dünyasında da asrımızın [16] aletlerini kullanmaktan âciz olduğumuzu gösterdik. İlmin mîyârı ameldir. Ameldeki muvaffakiyetsizliğimizle ilimdeki behresizliğimizi ispat ettik. O halde ne mütehassıs mütefenninler yetiştiren âlî mekteplerimiz, ne de vatanadaşlar yetiştirmeye çalışan Rüşdî ve İdâdîlerimiz hiçbir fayda temin edememişlerdir."

(Tasvir-i Efkâr) gazetesi bu gibi esaslara istinad ederek Tanzimat terbiyesinin iflasını ilan etti. Şimdi. Üç mütefekkir zümre yeni terbiyemizin temellerini kurmaya çalışıyor. Türk terbiyecileri yeni hayatta milli ananelerin nasıl bir vazife îfâ edeceğini gösterirken asır terbiyecileri de ilimlerden amelî ve iktisadi faydalar temini için tedriste hangi usûllerin tatbik edilmesi lazım geldiğini irâeye gayret ediyor. Bu mücâhede devrinde İslâm terbiyesinin istinad ettiği esasları da aramak iktizâ eder.

Bu üç terbiye birbirinin muâvin ve mükemmili olmakla mükelleftirler. Hâlbuki salâhiyetlerinin daireleri ve bu dairelerin hudutları makul ve muhik bir sûrette tayin ve tecdid edilmezse yekdiğerine muarız ve muhâsım da olabilirler.

Asır terbiyesi maddiyat sahasında kalmayarak maneviyat âlemine tecavüz ettiği dakikada İslâm ve Türk terbiyelerinin hukukuna taarruz etmiş olur. Milli ve dinî terbiyelerin hudutlarını tayin etmek ise daha güçtür. İslâm ananelerinden hangilerinin doğrudan doğruya İslâmiyet'e hangilerinin Arap, Fars yahut Türk'e ait olduğunu göstermek amîk tetkiklere muhtaçtır.

Binâenaleyh (İslâm Terbiyesi) esas itibariyle Türk ve asır terbiyelerini kabul etmekle beraber bunlar tarafından kendi sahasına vukû bulacak tecavüzlere meydan vermemeye çalışacak ve aynı zamanda hakiki İslâm akide ve ananelerini hem bidâyette Arap kavminden intikal eden, hem de bilâhare sair kavimlerden istiâre olunan âdet ve bidatlardan tefrîka ikdâm edecektir.

Gökalp

**

[17]

Dinî Terbiye
1

İnsanı ferdî hayatında mesut, içtimai hayatında faal ve fedâi yapan metîn ve kavî bir imandır. Şimal Türk âlimlerinden "Musa Efendi Cârullah"ın dediği gibi "İnsanın özüne özünden yakın, her bir halinde vekil, heme hâcetlerinde kefil, kerîm-i mutlak bir ilâhın vücuduna iman, yalnızlık, hem vahşet dakikalarında insan için en büyük enîs olur. Şiddet, hem ağırlık saatlerinde insan için en büyük muîn olur. İnsanın saadeti için lazım olan gönül rahatı yalnız şu iman bürkesiyle temin kılınır. Heyet-i içtimaiye umûrlarının intizamı için lazım olan sadâkat, emanet, istikamet gibi mebdelerin her birine yalnız şu iman en kavî esas olur.

İslâm dini, imanın ekmelini telkin eder. Bir Müslimin en iyi sıfatı mümindir. Tanrı teâlâ "Kur'ân-ı Kerîm"inde İslâmlara [1]"يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوٓا" diye hitap buyuruyor. [2]"اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ اِخْوَةٌ" biz İslâmlar için nâzil olmuş bir âyettir.

İçtimai hayatın nâzımı dindir, dinsiz bir cemaat yaşamaz ve mevcut değildir. Dinine ve imanına zaaf târî olan milletler, en elim felaketlere düşmek zaruretindedirler. "Her koyun kendi bacağından asılır." diye yalnız ahirette nefsinin refâhetini düşünenler, içtimai hayat için muzır birer yüktür.

İmanın ferdî faziletlerinden başka içtimai meziyetleri vardır. Bir müslim ferdî iman bürkesinde nefsine ait dünyevî ve uhrevi saadetlere mazhar olmuştur. İmanın işrak ettiği vicdanda keder ve kaygı zulmetleri zâil olur, yerine ümit ve safa girer.

Ferdî vicdan böyle ruhani tecellilere mazhar olmuştur. İman içtimai hayat için büyük ve âlî vazifeler görür. İmanın içtimai kıymeti cemaatin en büyük faziletlerine sebep olur. Din zaafına ve iman yoksulluğuna uğramış bir cemaatin **[18]** hayatı nevmîdî ve hüsran içinde geçer. İlim ve amelle tezeyyün eden iman sahipleri, mensup oldukları cemaat için en kıymetli hâdimler ve halâsçılardır.

İslâm dini cemaat hayatını îlâ ve tes'îd eden esasları kemâliyle câmi olduğu halde onu asırlardan beri şekil ve sûret haline soktuğumuz için, dünyanın dört köşesine müteferrika, birbirimize âdeta yabancı ve başka milletlerin siyasi ve iktisadi esaretlerine maruz kaldık. İslâm kavimlerin pek azında nisbî bir istiklal vardır, en müstakili, muazzam İslâm hilâfetini câmi Osmanlı Devleti olduğu halde bugün elim bir iktisadi esaretin ve netice olarak siyasi bir zaafın pençesinde inliyor. Bunun sebebi dinî, daha doğrusu imani bir terbiyeden asırlardan beri mahrum olduğumuz, imanın esasını ihmal ettiğimiz halde asırların sürükleyip getirdiği yanlış telakkilere, bâtıl fikirlere, lüzumsuz ve muzır şekillere ehemmiyet verdiğimizdir.

Tanrı teâlâ "Kur'ân-ı Kerîm"inde zekâtı salâtın ikâmesine terfik buyuruyor. Salât pek az bir zaman ile pek az beden kuvveti sarfını icap ettiği için, ya nefsin ruhani bir hazzını tatmin, yahut gayra karşı bir gösteriş tazammun etmek üzere aramızda musallîler eksik değildir; fakat alın teriyle olmaktan ziyade zahmetsizce kazanılmış paralardan fedâiliği istilzâm ettiği için zekât verenler hemen hiç bulunmuyor. Hâlbuki salât, cemaatle kılınmak fazlının tebcil edilmiş olmasından dolayı nasıl içtimai faydaları câmi ise, zekât benî nev'imizden ihtiyaç içinde boğulanlara bir sa'y ve teşebbüs sermayesi bahşetmek gibi iktisadi bir faydayı câmi yine içtimai bir fazilettir.

Biz "nefsî, nefsî" diye diye dini sırf ferdî halâsımız için bir vasıta telakki ediyor ve bu yüzden ferdî bir hayatın enaniyetleri içinde gayrdan mücânib ve nefsimize muhib yaşayıp duruyoruz. Bununla beraber asırlardan beri gelmiş anane ve îtiyatların tesiriyle ihtiyari olmayarak icra ettiğimiz bazı hareketlerimizi şöyle azıcık bir tetkik etsek, o vakit fikirlerimizde yoksa da bazı amellerimizde **[19]** iman ve dini içtimai bir fazilet olarak telakki etmiş olduğumuza inanırız.

Bir mezarlıktan geçerken orada yatan mümin ruhlara bir Fâtiha ithaf ederiz. Bunda bizden sonra geleceklerin de bizi Fâtihasız bırakmaması emeli mündemiç olsa bile çok defa

1 Kur'ân-ı Kerîm, Bakara-II, 172: Ey iman edenler.

2 Kur'ân-ı Kerîm, Hucurât-XLIX, 10: Müminler ancak kardeştirler.

âsim ruhların halâsı için gufran ve şefaat dilemek arzusu daha galiptir. İşte bu İslâm arasındaki manevi teâzudun şuursuz bir hale giren eseridir; ve içtimai bir fazilettir.

Bu hususta ne kadar misaller getirsen hep, vicdanımızın umkunda imani faziletlerden bir eser bulunduğunu ve fakat bizim bu eserlerden habersiz, inadımıza ferdî bir hayat ile "ene"mizi tatmine münhemik, içtimai faziletlere karşı mütemerrid olduğumuzu ispat etmiş olurum.

Hakikat, biz dini sadece kabir azabından ve ahiret ikâbından kurtulmak için bir vasıta ittihâz ederek onun içtimai faziletleri telkin buyuran hükümlerinden gafil yaşar, milli ananelerimize sadık kalmak şartıyla terakki ve temeddün yollarına girmekte geç kalırsak, az zamanda daha elim felaketlere maruz olmaktan kurtulamayacağız, artık buna pek acil bir çare bulmak zamanı çoktan hulûl etmiştir.

Avam halkın temiz, fakat kâfi olmayan imanını içtimai faydaları istihsâle vasıta ittihâz edebilecek münevver, imanlı, en hakiki mânâsıyla mütedeyyin bir sınıfa muhtacız. Bu sınıf yalnız medreselerde veya Dârülfünûn'un ilâhiyat şubesinde yetişecektir. Sarıklı sınıfın terbiye ve tenvîri kâfi değildir, memlekette az çok mühim vazifeler görecek bütün fertlerden müteşekkil imanlı ve münevver bir sınıf isteriz. İş bu noktaya gelince, umum mekteplerde dinî terbiyeye, büyük, pek büyük bir ehemmiyet verilmek lazımdır. Unutmamalıyız ki İslâm dini muzır taassuplar, medeniyet ve terakkiye düşman akideler tevlîd etmekten pek uzaktır. Din bazı fertler elinde yüksek menfaatler celbi için alet ittihâz edilmeyerek, sırf hissî bir sûrette telkin olundukça hiçbir mazarrat husûle getirmez; İslâm dini işte [20] bu büyük fazileti hâizdir. O halde bu esas dahilinde verilecek dinî bir terbiyenin bizler için ne kadar celî faydalar tevlîd edeceğini teslimde asla tereddüt etmeyiz.

Biz şimdiye kadar terbiyeyi, maatteessüf, pek yanlış anladık ve tabiî hiç tatbik edemedik. Mekteplerde "Kur'ân-ı Kerîm"i okumayı, namaz sûrelerini ve ilmihali basmakalıp ezberlemeyi dinî terbiye için kâfi görürdük ve görüyoruz. Artık bu pek mahdut zihniyeti izâle etmek lazımdır. Halkın vicdanının en derin ve keşfolunmaz yerlerinde yaşayan imanı ikaz ve tenvîr etmek, ondan en büyük içtimai faziletleri istihsâle çalışmak vatan evladının terbiye ve talimiyle tavazzuf edenler üzerine farzdır.

Ben bu hususta edinebildiklerim ve düşünebildiklerim kadar yazmaya çalışacağım. Tevfîk Allah'tandır.

Kâzım Nâmi

AHLÂK

Müslüman

Şüphe yoktur ki bizim için gerek cemaaten, gerek ferden en büyük nam ve ünvan ancak Müslümandır; çünkü Müslüman an be an vazifece, takvaca müterakki ve mütekâmil bir insandır.

Müslüman her nefes aldıkça, zahîre-i ahiret iddihârı için yegâne mekseb ve ticaretgâh olan bu dünyada yaşadıkça Hak'ın kerem ve inayetine, ihsan ve nimetine mazhariyetini der-hatır eder; kalp ve vicdanı zevk-i şükranla serinler, iman ve îtikadı îfâ-yı vazife ve iltizâm-ı takva için kendisine yeniden yeni ümit ve kuvvet îtâ eyler.

Cihan ve cana, hayat ve vicdana ne kadar lebrîz-i tekrîm ve ihtiram bir nazar [21] ile nigeran olur: Âfâkî ve enfüsî her uzuv ve cemâd, kâffe-i vekâyi ve hadisât onca pek muntazam ve ulvi, hatta serâpâ bedî ve kudsî ilâhî şuûnâttır.

Varlığını, birliğini süveydâ-yı vicdanında, harîm-i irfanında hissedegeldiği "Allah"ını ne kadar sevip takdis ederse, Hallâk her dem tecellisinin âyât-ı beyyinâtı, tecelliyât-ı kemâlâtını da o nispette tahsîn ve tâziz eyler.

Bu safâ-yı hâtırı hüsn-i muhafaza, îlâ ve tahiye için durmaz, mütemadiyen çalışır. Hedefi dâreynde hayır ve saadet, izzet ve selamet, likâ-yı Rabbine vuslattır.

Afiyet-i beden onca en birinci nimet ve devlettir. Şükrünü eda ise bu devletin devam ve tezâyüdü esbâbına tevessül etmekle olduğunu pek güzel bilir. Bunun için yiyip içeceğine, giyip takacağına, uyuyup yatacağına dikkatli olur.

Helalden geçinmek.. Bu büyük insanın temiz ve yüksek düşüncelerinden en ilkidir.

Helal para, onca ancak bir sa'y-ı âdil mukabili elde edilenidir. Bir işi yerli yerinde, ısmarlayanın tamamıyla gönlünü yapacak sûrette başarmak için elbette bu deruhte edilecek işin ibtidâ meşrû, sonra da ona ait ve müteferri bilcümle umûrun bihakkın malum ve mâruf olması şarttır.

Bunun içindir ki Müslüman her şeyden evvel, her gayrimüslümandan ziyade ilim ve fenne, marifet ve sanata müştaktır. İlim ve marifete, fen ve sanata o kadar bir aşk ve merakı vardır ki bu uğurda, evet yalnız bu uğurda haset, hatta temelluk de eder:

"قال عليه السلام لا حسد ولا ملق الا فى طلب العلم" Yaşamak, Hak'ın nimetlerinden daima arttıra arttıra hisse almak için ilim ve fennin nur, marifet ve sanatın servet ve sürûr olduğunu pek güzel bilir. İnsanlara kolaylık veren, az zamanda pek çok işler gören o büyük makineler, böyle makineler yapan binalara dikkat ve hürmetle bakar. Peşin bu makineleri işletmek, sonra da benzerlerini kendi vatanında yapabilmek dileklerinin pek ateşlisidir. [22]

Her yerde, her işte kolaylığı gözetmek.. Kazanç ve ticaret işlerinde bir bolluk, ucuzluk meydana getirmek az hayır mıdır?

Müslüman bilir ki helalden geçinmeyen, bir sa'y-ı âdil mukabil ve ücreti olmayan bir para ile temdîd ve terfih-i hayata muvaffak olacağını zanneyleyen kişi hüsrandadır. Yağ bal da yese, çocuğunun terbiyesine son derecede de çalışsa nafiledir. Er geç böylesi ya ferden ve şahsen, yahut aileten nimet-i afiyetten, devlet-i sıhhatten dûr ve mahrum kalır!

Bundan dolayı değil midir ki bir Müslüman yapamayacağı bir işi ne deruhte eder, ne de deruhte eylediği bir işi ısmarlanmış olduğu şerâit haricinde îfâ ve teslim eyler.

Yeryüzünde insanların tutumları bir olan birçok insanlardan meydan gelen milletlerin onması, dünya ve ahiretçe izzet ve rif'at bulması evvela kendi sıhhat ve afiyetlerine, sonra da kendi işlerindeki sa'y ve dikkatlerine göre olduğuna iman ve îtikadı pek kuvvetlidir.

“Kur’ân” bu en büyük kitâb-ı zîşân, yer yer yalancıların, başkalarına şöyle dursun, kendilerine bile faydası olmayanların, adl ve salâh dairesinde iş görmek sûretiyle yaşamayanların hep onmadıkları, soy soplarının büsbütün kesildiğini anlatmıştır!

Sağlamlık, bilgicilik, çalışkanlık, âdillik işte Müslümanın sıfat-ı kâşifesi, bunlardır!

Bu dört ana huy onda öteki temiz ve yüksek huyların hepsini doğurur.

Sağlam bir vücut zevk-i hayatı, aşk ve saadeti ne kadar etraflı ve esaslı duyar? Hâlıkının umum mahlûkatına ihsân-ı hayattaki azamet-i kerem ve mürüvvetini ne kadar yüksekten takdise çalışır?

Bilgicilik ise bize bütün vazifelerimizi, bu vazifelerimizi ne [23] güzel yapabileceğimizi öğretir. Bilgisi, umûr ve vezâifine dair etraflı ilim ve vukufu olmayanın bir körden hiç de bir farkı yoktur. Çalışkanlık: Sağlık olsun, bilgi olsun çalışkanlığa katışmadıkça hiçtir, çünkü varlığın ve sağlamlığın hakiki zevki, iyilik nişanesini meydana mütemadiyen birer eser, hayırlı birer eser getirmektir: Bilgi de ancak yapmakla bir kıymet alır. Zaten İslâm’da “İlim amel içindir!” düsturu bunu pek güzel gösterir.

Dördüncüsü -ki âdilliktir- artık o, bir gayedir; çünkü sıhhat ve afiyet, ilim ve marifet, sa‘y u gayret.. Bütün bunlar hep bizi bu gayeye götürmek, götürebilmekledir ki haddizatında nimet olurlar. Ve erbâbı bu sayede kemâl-i takvayı, cemâl-i likâyı bulurlar! Yoksa bizi adalete takrîb etmeyen afiyet ve marifet, sa‘y u gayret en nihayet bizim için bâdî-i nikbet olur.

Evet, İslâm’ın ilme her dinden ziyade ve şedîd bir ihtiyacı vardır. Çünkü ef‘al ve a‘mâlin, harekât ve sıfâtın “adl ve zulüm”den birine nispeti pek büyük ve yüksek bir ilim ile bir idrak ile tahakkuk eder.

İşte bir Müslümanın “Müslüman” unvân-ı ekremini el’ân her dem mütekâmil bir insanın tezahürât-ı hayatiyesi bu çerçeve dahilindedir. Nazarında dünya ve mâfîhâ maksud bizzat değildir; fakat yegâne vasıta-i muvaffakiyâttır. Bunun için Müslüman gönlü daima Hak’ta, eli ise hiç boş durmayıp iş yapmaktadır.

Dünyayı zindan görmek, ümitsizliğe düşmek, işsizliği âdet edinmek onun için kat‘iyen vârid değildir; çünkü bütün bunlar onun yüksek imanı ile, bu iman ve îtikada göre gördüğü terbiye ile, böyle bir terbiyenin neticede meydan getirdiği seciye-i azm ü meram ile birleşemez.

Şahsi hayat-ı maâşiyesinin bu çerçevesi içine faaliyet-i dimağiye ve bedeniyesini, pâkî-i ef’âl ve harekâtını tatil ve telvis edecek ne bir düşünce, ne de bir hareket giremez. [24]

Kaza ve kader imanı onu boş durmaya, işsizliğin en son getireceği nedâmet ve hüsran cehennemine sürüklemeye değil; ancak kan terlere batarak en büyük zorluklara göğüs gererek gördüğü bir iş neticesinde nasılsa sıfrü’l-yed çıkınca kendine bir yeis getirmemek, muttasıl Allah’ına bel bağlayarak çalışkanlığını arttırmak içindir.

Kadere iman, ona her halükârda cihanı nimetlerinden mümkün olduğu kadar çok hisse alınmak lazım gelen bir ravza-i cinân gösterir. Dünyadan böye nasibini alırken, ahz-ı nasip için sarf-ı gayret eylerken fevka’l-me’mûl bir mânia ve dâhiyeye, bir müşkül ve beliy-

yeye, arzî ve semâvî bir afete uğrarsa bunun ancak kendi azim ve iradesini imtihan eder bir vâkıa ve hadise telakki ettirir.

Artık kâbil midir ki Müslüman hayat ve vezâifini bir bâr-ı girân telakki etsin ve meşâkk-ı hayatiye karşısında eli böğründe kalsın, günden güne gayret ve dikkatini, azim ve irâdetini arttırmasın?..

Böyle baştan başa bir adalet-i ferdiye içinde geçirdiği hayat-ı maâşiyesinin ruhi hayat-ı maiyyesi, daha doğrusu ahvâl-i ruhiye ve îtikadiyesidir.

Ne mutlu o insanlara ki hakikaten Müslümandırlar, mazi ve halleri ne kadar pak ve şeref-âver ise âtî ve istikballeri de o nispette şâyân-ı tebcil ve tâzim zuhur eder.

İşte bunun içindir ki Müslüman ölmez, bekâ-yı hayr u senâda yaşar; çünkü o kadar yüksek olan hayat-ı ferdiyesi daha zengin ve rengin bir hayat-ı içtimaiyeyi doğurur.

Çengelköyü 21 Kânûnusânî 1329

Muallim Vehbi

[25]

İSLÂM İNTİBAHI

Müslümanlık Âleminde İntibah Emâreleri
1

Ekseriya elim felaketler ümitli intibahlarla neticelenir. Müthiş darbeler, mütevâlî nikbetler, milletlerin uyuşuk dimağlarına teyakkuz nurları saçar, donmuş kanlarına cevelân kudretleri bahşeder. Acıklı sefaletler, devamlı sukûtlar içinde çırpına çırpına bîtap kalan bir millet, sefalet ve sukûtun hal-i tabiî olmadığını anlarsa, kurtulmaya namzet demektir. Çünkü böyle bir kanaat geldiği günden itibaren kurtuluş yollarını aramaya başlayacaktır!..

Yaşamak için didinmek, çarpışmak icap ettiğine kanaat getiren bir millet, zillet içinde yaşayamaz!. Felaketlerden mütenebbih olan millet de seciye-i azim esaslı olursa, hiç şüphe yok ki; kurtulur, kurtulabilir. Zilletten saadete, esaretten şevkete îtilâ eder, edebilir. Elverir ki bu azim geçici olmasın, kurtulmak kanaati esaslı bulunsun, halâs yollarını gösterecek rehberler azim ve irfanla mücehhez olsunlar!..

Asırlardan beri sefalet çamurlarında sürüklenen, felaket yumrukları altında yıpranan, inkıraz çukurlarına gömülen İslâmlar, son zamanlarda âkibetin vehâmet-i müdhişesini takdir ettirecek kadar amansız tekmelere, cehennemî sadmelere maruz kaldılar!.

Salîb, Papa (Urban)lar devrindeki asır-dîde gayz ve şiddetiyle, geçen günler nispetinde amansızlığı da aratmak üzere, muttasıl hilâle hücum etti ve ediyor. Maksadı yalnız hilâlin şâşaasını söndürmek değil, onu bütün bütün ufûl ettirmek idi. İrtikâb olunan kanlı facialar, bu gayenin takip edildiğini pek güzel gösterdi. Ve el'ân da gösteriyor!.

Son ders-i felaket, ağır bir kâbus-ı cehalet altında mevcudiyetini bile [26] unutan âlem-i İslâm'a, pek müthiş bir kıyametin arefesinde bulunulduğunu kat'î bir sûrette ihtar etmedi mi?..

İslâmların cehalet uykusunda devamları, iftirak vadilerinde pûyân olmaları, muntazır kıyametin kopmasını tâcil edecek sebeplerden değil midir? İslâmiyet'in pâyidar olabilmesi için Müslümanların uyanması, birleşmesi, toplanması, arş-ı hilâfet etrafında bir kütle-i âhenîn teşkil etmesi lüzumu bugunkü kadar hiçbir vakit hissolunmamıştır. Çünkü Müslümanlarla beraber İslâmiyet'i de silip süpürecek olan tûfan-ı müthiş, kopmaya müheyyâ bulunuyor. Balkan faciaları bu kıyametin belirmiş alemetleri idi. Müslümanlar, uyanmaz, metin bir kütle-i ittihad halini almazlarsa büyük kıyametin kopacağına da şüphe etmemelidir. Emin olmalıdır ki Hıristiyanlık dünyasının hazırladığı bu müthiş kıyamet, yalnız İslâmların başına kopacaktır.

Çünkü amelsiz, servetsiz, ticaretsiz, ittihadsız yaşayan Müslümanların hali, bir kıyametin kendi başlarına kopmasını tacîl eden en büyük sebeplerdendir. Müslümanlar, ferman-ı ilâhiye imtisâlen ilim ve irfan iktisâbına çalışır, ticaret hayatına atılır, servet cem'ine gayret eder, kuvveti tevlîd eden, ittihâdı temine muvaffak olurlarsa; yine şüphe yoktur ki; garbın tesrî etmek istediği bu kıyamet hiçbir vakit kopmaz ve kopamaz!.

Müslümanlar bir devirde, ilmen, irfanen cihana ders-i medeniyet vermişlerdi, servette, şehâmette, ticarette dünyanın hâkim-i yegânesi olmuşlardı. Hâlbuki bugün, diyar-ı târumar-ı İslâm'ın her tarafında elim bir sefalet hüküm fermadır. Her yerde Müslümanlar, sefalet ve esaret altında inliyorlar.

Bugünkü sukûtun esbâbını araştırmak ne kadar lazımsa, evvelki îtilânın şehrâhını bulmaya çalışmak da o derece elzemdir. Esbâb-ı inhitat tayin edilmedikçe kurtulmak mümkün olamayacağı gibi, şehrâh-ı teâlî bulunmadıkça da yükselmek ihtimali yoktur.

İzmir

M. Şemseddin

[27]

HUTBE

Birinci Hutbe

الحمدلله. الصلاة والسلام على رسول الله. واشهد ان لا اله الاالله وحده لا شريك له واشهد ان محمداً عبده ورسوله ارسله بالحق بشيراً ونذيراً بين يدى الساعة. من يطع الله ورسوله فقد رشد ومن يعص الله ورسوله فقد غوى ولا يضر الله شيئاً.

Emmâ ba'd, Ey ehl-i İslâm, bütün dünyayı yoktan var eden büyük Allahımızı yâd edelim, kıyamet günü huzurunda toplanacağımız büyük Allahımızı düşünelim. Dünya ve ahiret için Allahımızın yardımını isteyelim. Bütün işlerimizde Hâlıkımıza sığınalım; daima Rabbimize yalvaralım.

Bakınız kardeşlerim, Hazret-i Allah Kur'ân-ı Kerîm'de ne diyor:

اَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

"يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ حَقَّ تُقَاتِهٖ وَلَا تَمُوتُنَّ اِلَّا وَاَنْتُمْ مُسْلِمُونَ وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللّٰهِ جَمٖيعًا وَلَا تَفَرَّقُواۖ وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ كُنْتُمْ اَعْدَٓاءً فَاَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَاَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهٖٓ اِخْوَانًاۚ وَكُنْتُمْ عَلٰى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَاَنْقَذَكُمْ مِنْهَاۜ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهٖ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ"[3]

Yani: Ey iman edenler, Allah'tan nasıl korkmak iktizâ ediyorsa öyle korkunuz ve ancak Müslüman olarak ölünüz ve hepiniz de Allahu teâlânın saadete eriştiren ipine sımsıkı sarılınız ve kat'iyen birbirinizden ayrılmayınız. Allah'ın size vermiş olduğu nimetlerini hatırlayınız. Siz yekdiğerinize düşman iken Hazret-i Allah kalplerinizi topladı; aranıza muhabbet verdi. Allah'ın nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Siz ateş çukurunun kenarında bulunuyordunuz; sizi Allahu teâlâ ondan kurtardı. İşte Hazret-i Allah, mübarek âyetlerini böyle beyan eder. Siz de doğru yolu bulacağınızı ümit edebilirsiniz. [28]

Görüyorsunuz ya, kardeşlerim, Allahu teâlâ hazretlerinin buyurdukları, bizim halimize ne kadar mutabık geliyor; geçen seneyi hatırlayalım: Ayrılmak, iftirak yüzünden ne kadar felaketlere maruz kaldık; ne kadar musibetler gördük, sevgili vatanımızın mühim parçalarını kaybettik; yüz binlerce şehit verdik; felaket üstüne felaketler geldi; câmiler yıkıldı, minarelere çanlar asıldı.. Müslümanlık ağladı, ağladı.. Koca dünyanın dört bucağındaki milyonlarca Müslüman kardeşlerimiz bizim için kanlı yaşlar döktü, ağladı, ağladı.. İşte böylece iftirakın cezasını çektik; ateşli çukurların kenarına gelmiş idik, fakat rahîm olan Allah, yine bize acıdı; aramıza tekrar vifâk, muhabbet verdi, tekrar kardeş olduk, tekrar barıştık; düşman karşısına kardeş olarak çıktık; hayırlı muvaffakiyetler elde etmeye başladık, her halde Allahımız bizi ateşli çukura düşmekten esirgedi. Büyük merhametli Rabbimizin emirlerine imtisâl ederek el birliğiyle çalışır, yekdiğerimiz ile sevişir isek, iftiraka meydan vermez isek, elbette necât buluruz. Bütün felaketleri savdıktan sonra dünya ahiret saadetine eriştirici doğru yolu bulmuş oluruz.

Peygamber efendimiz buyuruyorlar ki:

Bol selamlı olunuz; yekdiğerinize yemek yediriniz; Allah'ın emrettiği gibi –yekdiğeriniz ile- kardeş olmayı da unutmayınız.

İkinci Hutbe

الحمدلله الذى نستعينه ونستغفره ونعوذ بالله من شرور انفسنا من يهد الله فلا مضل له ومن يضلل الله فلا هادى له. واشهد ان لا اله الا الله واشهد ان محمداً عبده ورسوله. استعيذ بالله. ان الله وملائكته يصلون على النبى. يا ايها الذين آمنوا صلوا عليه وسلموا تسليما. اللهم صلى على سيدنا محمد وعلى آل سيدنا محمد وسلم.

İlahî, Hulefâ-i Râşidînden, Ebû Bekir es-sıddık, Ömer el-faruk, Osman zî'n-nûreyn, Ali bin Ebî Tâlib ve Haseneyn-i muhteremeyn hazerâtından razı ol. İlâhî, peygamber [29] sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin muhterem amucaları Hamza ve Abbas hazretlerinden razı ol. İlâhî, ümmehât-ı müminîn, erkek ve kadın bütün ashab ve Tâbiîn, tebe'-i

3 Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân-III, 102-103.

Tâbiîn hazerâtından da razı ol. İlâhî, adalet üzere bulunan bütün halifelerimizi ve ilimleriyle amel eden bütün ulemâlarımızı ve sair müminîn ve müminâtı mağfiret eyle, yarlığa.

İlahi, bilhassa bütün Müslümanların halife ve padişahı olan Mehmed Han-ı Hâmis hazretlerini tevfikât-ı sübhâniyene mazhar eyle. İlâhî, halife ve milletimizin bütün vüzerâ ve vükelâsını doğru yoldan, adaletten, şefkat ve merhametten ayırma, Allah yolunda, din ve vatan uğrunda cihat eden bütün İslâm askerlerine muvaffakiyetler, muzafferiyetler ihsan eyle. İlâhî, bütün Müslümanların gözlerini, fikirlerini aç, bütün Müslümanları doğru yoldan ayırma!

”سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَۚ وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَۚ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ“[4]

”اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْاِحْسَانِ وَاِيتَٓائِ ذِي الْقُرْبٰى وَيَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَٓاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِۚ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ“ [5]

H. S.

İSLÂM CEMAATLERİNİN YAŞAYIŞI

Yemen ve Yemenliler
1

Bizde bu kelimeler işitildiği zaman derhal şunu düşünürüz: Kızgın bir çöl, medeniyetten, insanlıktan âzâde bir sürü halk, kan, vahşet ve korkunç bir iklim. Ürpermeden, tedehhüş etmeden bu bahsi geçiştiremeyiz. Bu duygu, bu his bizde âdeta kökleşmiştir. Zira: kime sorsanız size yığın yığın felaketlerden, binlerce bu uğurda sönmüş ocaklardan bahsedilir; Yemen ve Yemenlilerin ne yaman bir hâdim-i hayat, müthiş bir sâik-i felaket oldukları ispat edilir. Ve siz de mazinin ve hatta pek yakın biz mazinin dimağınızda hâsıl ettiği in'ikâsât ile hemen teslim-i dava eder, hak verirsiniz. **[30]** Şu sûretle o iklime, o insanlara karşı tabiatıyla nefret edersiniz.

Fakat bu doğru mu ya! Gidip gördük mü? O geniş memleketi, o milyonlarca halkı gezdik tetkik ettik mi ki bu hayale kapılıyor, bu hükmü veriyoruz. Elbette hayır. Vâkıâ muhitimizde gidip görenlerimiz pek çoktur. Bu zevâtın kısm-ı âzamı şöylece gitmiş ve gelmiş ve bir kısmı da ahvâl-i tabiiye ve vaziyet-i coğrafiyesini, halkın hâlet-i ruhiyesini nâfiz bir nazarla görmüş ve tetkik etmiş ise de ne çare ki bu zevât-ı kirâm da, gördüklerini yazıp bizlere anlatmamışlar ve bize bildirmemişlerdir. İşte bu sebepledir, ki ekserimiz Yemen'e ve Yemenliler'e bîgâneyiz, bilemeyiz, anlayamayız, işlenememiş bir beynin, mahdut bir fikrin mahsulü olan hikayeleri şahit tutarız. Hal ve mazinin mütevâlî hadisâtı ile de teyit ederek fikirlerimizi korku ve dehşetlerle doldururuz. Zaten bizim en büyük kusurumuz, en fena halimiz görmeyi, gördüğümüzü sâlim bir fikir, metin bir muhakeme ile tetkik etmeyi, bilginin nazariyât ile beraber en ziyade görmek ve gezmekte olduğunu derk ede-

4 Kur'ân-ı Kerîm, Saffat-XXXVII, 180-82. Senin izzet sahibi Rabbin, onların isnat etmekte oldukları vasıflardan yücedir, münezzehtir.

5 Kur'ân-ı Kerîm, Nahl-XVI, 90. Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.

memişizdir. Ne hâcet, mehd-i zuhûrumuz olan Anadolumuzu bile aklı erenlerimizden, eli kalem tutanlarımızdan kimin gördüğü var. Bütün hayat ve servetimiz Anadolu değil midir? Her başımız dara geldiği zaman bütün fedakarlığı bu mukaddes memleketin necib halkından istemiyor muyuz? Şu halde bu muhterem Anadolu halkı kimlerdir, seviyeleri ne derecededir; ahval-i iktisadiyeleri ne yoldadır; tarz-ı hayat ve maişetleri nasıldır? Hangi unsurlar nerede ve ne miktardadır? Kimin bildiği vardır? Hiç!.. Hayat-ı milliyemizle şiddetle alakadar olan bu Türk ilini bilmemezlikte asırlardan beri körü körüne bu derece taannüd eder, anlamak istemezsek bittabi memleketin müntehâ-yı cenûbunu teşkil eden Yemen ilini düşünmek hayalimizden bile geçmez. Geçmez de bunca felaketlerin; bunca acıların tahammülsüz sadmeleriyle zebûn olur gideriz.

Bir iki senedir biraz kendimize gelir gibi olduk. Ara sıra da seyahatlerin yapıldığını, görülenlerin, sahâif-i matbuata geçtiğini görüyoruz, seviniyoruz. Azıcık **[31]** olsun ümitleniyoruz, inşirah hâsıl ediyoruz. Bir buçuk iki asır evvelki halimizi düşünerek o zamanın gafletini müsamaha ile görsek bile bir asır olsun vatanın herhangi bir noktasına bir vesile ile gidenlerimiz, avdetlerinde o memlekete, o havaliye dair bize bir vesika, bir risâle lütfedebilir, hâlihazıra kadar memleketin hemen her birinin halkına, seviyesine, şerâit-i hayatiye ve iktisadiyesine dair pek çok malumât edinebilir idik. Heyhât!.. Bu hususta sadra şifa verecek bir sahifelik olsun bir eser yazılmamış ve neşredilmemiştir. Fakat şimdi maa'l-iftihar görülmekte olan fikrî hareketler, milli ve dinî duygular atâlete, miskinliğe nihayet vereceğine şüphe yoktur.

Üç sene kadar Yemen'de bulundum. Bu müddet zarfında Arabistan kıtasının en feyiz-nâk, en güzel bir parçası olan Yemen'in ahvâl-i coğrafî ve iklimîsiyle ahâlisinin derece-i temeddün ve seviye-i irfanlarını, tarz-ı hayat ve maişetleriyle usûl-i muaşeret ve âdât-ı kavmiyelerini, teşkilât-ı içtimaiyelerini tetkik etmeyi emel edinmiş idim. Vazifenin; şerâit ve icâbât-ı mevkiiyenin bana müsaade ettiği derecede anlamayı, görmeyi ve gördüklerimden sair vatandaşlarımı da istifade ettirmeyi ve Müslüman âlemine tanıttırmayı bir vazife-i diniye ve vicdaniye bildim, evet biliyorum ki pek çok noksanlarım ihtimal ki vardır. Fakat her halde biraz olsun bilmek hiç bilmemekten daha iyidir. Her yazıda muhakkak bir gaye vardır. Benim gayem de Yemen ve Yemen Müslümanlarının ahvâlini tanıttırmak ve tanıttıkça İslâmiyet'in üssü'l-esas hikmeti olan râbıta-i ittihâdı tarsin ve temine hizmet etmektir.

Konur Alp

[32]

İSLÂM HAVÂDİSİ

Türkistan-ı Çinî

Çekeçük'ten Yazılıyor:

Altaylı Kazak Müslümanlar, artık kışlak hayatında bulunuyorlar. Bu seneki kış, hamd olsun iyi gidiyor. Kar az, hayvanlar, mallar ot bulmakta o kadar

güçlük çekmiyorlar, bu taraftaki bütün Kazak Müslümanları bu cihetten pek memnun görünüyorlar.

"Uysun" ilinin mektebi de şâyân-ı zikirdir. Bundan iki sene evvelki seyahatimde pek ehemmiyetsiz gördüğüm bu mektebi bu defa bayağı şehirlilere bile gıpta verici sûrette terakki etmiş buldum, pek sevindim. Küçük Kazak yavrucuklarının tecvid, fakat bir Mısırlı şivesini andıracak bir sûrette Kur'ân-ı Kerîm tilâvet etmeleri, hepsinin bir ağızdan ilâhîler, münâcatlar, salavât-ı şerîfeler okuyuşları beni o kadar memnun etti ki ağladım. Hesap ve kitapları da pek iyi. Bin koyundan kaç okka yün çıkacağını ve bu yünlerden orta kalınlıkta yapılacak keçeden kaidesi beş, irtifaı dört arşınlı olmak şartıyla kaç "ev" kurmak kâbil olabileceğini sordum. Erkek, kız bütün küçük şakirtler hesap ameliyatına başladılar, çizdiler, bozdular, cevabı buldular. Baş muallim efendi imlâ yazdırmaklığımıza da müsaade etti. Üç dört mısralı Kazakça bir şiir yazdırdım. Bunun neticesi de pek iyi çıktı.. Muallimin işareti üzerine "Baltabay" isminde dokuz yaşlarında bir çocuğu çağırdım; -Bize bir abdest al bakalım!.. dedim. Tevazuyla "peki efendim" dedi. Sıvandı. Yüzünü çevirerek kıbleye karşı bir vaziyet aldı. Dikkat ettim, erkânına, sünnetlerine, âdabına riayetle öyle güzel bir abdest aldı ki hayran oldum. Yavrucağı okşadım; ihtiyar Kazak mualliminin alnından öptüm. Bilseniz ne kadar sevindim, ihtiyarlık zamanında böyle sevinçlere mazhar olmak, benim için ne büyük bahtiyarlıktır.

Vaktiyle havf ve recâ arasında daha doğrusu havfım âdeta galip, meyus olarak çalıştığım halde, bugün ihtiyarlığımda millet yavrularının böyle ileriye doğru gidişlerini görmek benim için pek büyük sevinçtir.

Kazaklar arasında hamd olsun böyle mektepler çoğalıyor. Zengin fakir bütün Kazaklar okumak uğrunda varlarını yoklarını esirgemiyorlar. Filhakîka bu his pek umumi değil ise de, zaman geçtikçe bunun da umumîleşeceği pek ziyade me'muldür. Çünkü Kazaklarda mektebe, medreseye, ilme, imamlara, ak sakallılara karşı büyük bir ihtiram hissi vardır. Genç imamların, bazı açık fikirli ihtiyar hacıların bu hususta hayli yardımları dokunuyor: Çoluk, çocuğun okutulması için vaaz ve nasihatte bulunuyorlar. Hülâsa, ben buradaki Müslümanlık âleminden çok ümitliyim.

Tüccardan
Hacıbay Ömer

Müdîr-i Mes'ûl: Halim Sabit – İstanbul – Tanin Matbaası

اسلام مجموعه‌سی

مدیری : حلیم ثابت

ییل ۱ — ۳۰ ربیع الاول ۱۳۳۲ / ۱۳ شباط ۱۳۲۹ — صایی ۲

استانبولده صاتیلدیغی یر : « تورك یوردی کتبخانه‌سی » نسخه‌سی ٦٠ پاره‌در

استانبول — طنین مطبعه‌سی

İslâm Mecmuası

Müdürü: Halim Sabit

Yıl: 1 **30 Rebîülevvel 1332** **Sayı: 2**

13 Şubat 1329

[26 Şubat 1914]

İstanbul'da satıldığı yer: "Türk Yurdu Kitaphânesi" Nüshası 60 paradır.

İstanbul --- Tanin Matbaası

İslâm Mecmuası

Müslümanların fâidesine çalışır. **On beş günde bir çıkar.**

KUR'ÂN-I KERÎM

Sûre-i Hucurât'ın ibtidâsından "لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَاللهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ..." âyet-i kerîmesine kadar tercümesi

-Bismillâhirrahmânirrahîm-

Ey iman edenler, Allah ve peygamberi hükmetmeden evvel hiçbir işe başlamayın. Allah'a sığının. Hiç şüphesiz Allah işitir ve bilir. Ey iman edenler, seslerinizi peygamberin seslerinden yükseltmeyin; ona aranızda görüştüğünüz gibi bağırarak söylemeyin ki farkında olmaksızın kötü bir işte bulunmuş olmayasınız. Allah'ın peygamberinin yanında seslerini yavaşlatanlar, işte onların kalplerini Allah (nefsi her türlü fenalıktan koruma) gibi büyük bir işte denemiş oldu; onlar için yarlığanmak ve büyük sevap var. Sana odalarının arkasından bağıranların çoğu[6] akılsız, iz'ansız kimselerdir; eğer onlar sen çıkıncaya kadar sabredip bekleselerdi kendileri için daha hayırlı olurdu. Şüphesiz Allah yarlığar ve acır.

H. N.

[34-2]

İSLÂM'IN NECÂTI

İslâm ve Terakki
2

Ashâbdan birinin (Koyunu ben keserim), diğerinin (Ben de yüzerim), bir üçüncüsünün (Ben de pişiririm) demesi üzerine (Ben de size odun ve yonga toplarım) diyor. Ashâb-ı kirâm, (Yâ Resûlallah, siz istirahat buyurun, ne lazım ise biz hepsini yaparız) diyorlar ise de ol hazret onların bu sözlerine (Bilirim yaparsınız. Fakat ben sizden mümtaz bir halde bulunmayı kabul etmem) cevabını veriyor. Ve bu gibi nice etvâr-ı âlîcenâbâne ve akvâl-i hakîmâne ve ef'al-i merdânesiyle insanların yekdiğerine tahakküm ve tagallübe asla hakkı olmadığını gösteriyor.

Ol hazret müsâvata riayeti yalnız Müslümanlara hasretmeyip (Bütün insanlar tarak dişleri gibi birbirine müsâvîdir) ve (Nimet ve külfette biz müslimler ile gayrimüslimler beraber-

6 Benî Temîm kabilesinden bazıları Fahr-i Kâinat efendimize (SAV) gelmişlerdi. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz henüz hâne-i saadetlerinde iken kendilerinin vürûdunu bildirmek için böyle münasebetsiz bir muamelede bulunmaları üzerine âyet-i kerîme nâzil olmuştur.

dir) mealindeki hadîs-i şerîfleriyle nimet-i müsâvatı milel-i gayrimüslimeye dahi teşmil eylemiş idi. Hazret-i Resûl zât-ı risâlet-penâhîlerini her hususta ümmetiyle müsâvî tutmak kaidesini ta ibtidâdan intihâya kadar muhafaza etti. Şeref-i nübüvveti ilk ihrâz ettiği zamandaki hali ne ise ahir ömründeki hali de öyle idi. Sekiz on milyon ahâlinin kendisine iman etmeleri ve zât-ı ulyâsına karşı son derece itaat ve muhabbet göstermeleri onun evvelki halini asla değiştiremedi. Bu derece kavî ve metîn bir itaatten, bir muhabbetten bi'l-istifade bir gûnâ menâfi-i zâtiye temini ciheti onun hatır ve hayalinden bile geçmedi. Nitekim irtihâl-i dâr-ı bekâ buyurduktan sonra bıraktıkları, hem de Beytülmâl'e sadaka olmak üzere bıraktıkları tereke-i nebeviyelerinin bir kat elbise, iki kilim, bir çarşaf, birkaç su kabı, kavata, tarak, makas, misvak, bir gümüş mühür, bir serîr, yirmi kadar deve, **[35-3]** yüz koyun, altı yedi kadar keçiden ibaret olması bu müddeâmızı ispata kâfidir.

Kendisinden sonra ashâb-ı kirâm da bu isr-i âlî-i Resûle kudretleri yettiği kadar tevfîk-i harekete çalıştılar. Birinci halifesi Hazret-i Sıddîk ilk hutbesinde, (Ey nâs, doğru yola gidersem bana muîn ve zahîr olunuz ve eğer eğri yola saparsam bana doğru yolu gösteriniz. Doğruluk emanet, yalancılık hıyanettir. Sizin zayıfınız benim yanımda kavîdir. Zira onun hakkını alırım. Kavîniz ise benim nezdimde zayıftır. Çünkü ondan başkasının hakkını alırım.) demişti.

Hazret-i Sıddîk zaten ticaretle geçindiğinden halife tayin edildiği günün ferdâsı sabahleyin ber-mûtad omuzuna bez toplarını alıp satmak üzere çarşıya gitti. Yolda Hazret-i Ömer ve Hazret-i Ubeyde'ye tesadüf etti. Aralarında şöyle bir muhâvere cereyan eyledi.

- Ne yapıyorsun? Müslimînin umûr ve mesâlihi size tefvîz olundu. Siz böyle çarşıda pazarda bez satacak olursanız mesâlih-i ibâdı kim rü'yet edecek?
- Pek iyi ama ben ıyâlimi nasıl infak edeyim?
- Biz sana Beytülmâl-i Müslimînden nafaka takdir ederiz...

Bu muhâvereden sonra ashâb-ı kirâmın ittifakıyla hazret-i halifeye yevmiye yarım koyun ve biri yazlık diğeri kışlık olmak üzere iki kat elbise ve senevî iki bin dirhem gümüş tahsis edildi. İşte Müslümanların ilk halifelerine verdikleri tahsîsât-ı seneviye!.

Ondan sonra gelen hulefâya da aynı tahsisat verildi. Hiçbirisine bu miktardan fazla bir şey verilmedi. Hatta Hazret-i Faruk zamanında memâlik-i İslâmiye bir sürat-i harika ile tevessü ettiği ve yüz milyona karîb nüfusun havza-i İslâm'a dahil olduğu ve bu cihetle Beytülmâl-i Müslimîne birçok milyonlara bâliğ nukud vesairenin geldiği bir zamanda bile halife-i müşârünileyh ilk tahsisatına bir habbe ilave etmedi. Bir aralık ashâb-ı kirâm Cenâb-ı Faruk'un tahsisatını biraz artırmak istediler ise de kendisi bunu şiddetle reddetti. Çünkü böyle bir şey yapıldığı takdirde bu hususta birinci halife ile kendisi arasında adem-i müsâvat görüyor **[36-4]** ve hâlbuki bu hali şîme-i insaniyet ve hamiyetine asla muvafık bulmuyor idi.

İmdi görülüyor ki bin üç yüz bu kadar sene evvel din-i İslâm'ın tesis ettiği kaide-i müsâvat o derece âli ve vâsi idi ki şu asr-ı hâzır-ı medeniyette bile hiçbir millet bu derece müsâvata nail olamamış ve bundan sonra da nail olamayacağı şüpheden vâreste bulunmuştur.

Şeyhülislâm-ı Esbak
Musa Kâzım

KELÂM

Tevhid

İslâm dininin esası “tevhid” olduğundan Hak sübhânehû ve teâlâ resûllerini, “tevhid”e davet edip “şirk”i esasından sökmek için irsâl etmiştir. Zaten tevhid, İslâmiyetçe îtikadın esasıdır. Tevhid olmadıkça sair hasenâtın hiçbir semere vermeyeceği muhakkaktır.

Tevhid, Hak sübhânehû ve teâlâ hakkında yalnız “varlık, hâlikıyet, râzıkıyet” ispat etmekle tamam olmaz. Mekke kâfirleri, Arap müşrikleri de Hak teâlâ hazretleri hakkında böyle îtikad ediyorlardı. Hazret-i Allah’ı “var, hem de Hâliku’s-semâvâti ve’l-ard” diye inanırlardı. Hatta kendileri ilâh ve mâbud îtikad etmiş oldukları şeylerine de mahluk derlerdi. Kur’ân-ı Kerîm şu hali “وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ”[7] (Zümer, 38)[8] diye hikâye buyurmuştur.

Tevhid, bütün bu îtikadlarla beraber ulûhiyet hassalarını yalnız Allahu teâlâ hazretlerine hasredip ve şu hususta onu şerikten tenzih etmek, ibadeti yalnız ona tahsis kılmaktan ibarettir. İşte Müslümanlar, kâfir ve müşriklerden şu noktada ayrılırlar. Zira kâfirler ve müşrikler Allahu teâlâyı “var, Hâliku külli şey” diye [37-5] îtikad ediyorlar, fakat bununla beraber fâide ve zarar vermeye muktedir vasıta ve şefî‘lerin vücuduna da inanırlar ve fâidelerini celbetmek, zararlarından sakınmak için şu vasıta ve şefî‘lere de ibadet ederler ve “مَا نَعْبُدُهُمْ اِلَّا لِيُقَرِّبُونَٓا اِلَى اللّٰهِ زُلْفٰى”[9] (Zümer, 3) derlerdi. Kur’ân-ı Kerîm şu îtikadı reddetti ve Resûl-i Ekrem efendimiz hazretleri de şu meslekin yanlış ve hatar-nâk olacağını ayrıştırdı.

Hak sübhânehû ve teâlâ hazretlerini ulûhiyet hassalarında tevhid etmek ve şu hassalarda şeriki olmadığını bilip inanmak ve umumen ulûhiyete münâfî olan şeylerin hepsinden onu tenzih etmek, İslâm dininin esası, tevhid ve şehadet kelimelerinin asıl mevzûudur. İşte insanlar şu îtikad ile mükellef olmuşlardır ve resûller de şu îtikadın tebliği için ba‘s edilmişlerdir. Buna gulât-ı mutasavvıfe tarafından “avam tevhidi” ismi veriliyor ise de hakikat-i halde maksad-ı aksâ ve matlab-ı a‘lâ olan tevhid bundan ibarettir.

Allahu teâlâ hazretlerinden başkaları hakkında, gerek melek ve gerek insanlar, gerek cin ve şeytanlar hülâsa kimler olursa olsun bunlar hakkında gizli ve âşikâr işleri biliyorlar ve gönüllere muttali oluyorlar, belâları def, hastaları şifâ-yâb ediyorlar, ikbal u idbar hususlarında tasarrufa mâlik bulunuyorlar ve müşkül işler vukûunda yardım kılıyorlar diye îtikad edenler şu zevâtı Allahu teâlâya şerik ittihâz etmiş ve bu hususta şirk erbâbının yollarından gitmiş olurlar. Fark şu kadar ki müşrikler bu vasıtalarını “vesen”, “sanem” ve “ilah” isimleriyle tabir ettikleri halde bunlar da kendilerinin vasıtalarını “velî”, “hoca”, “seyyid”, “şeyh”, “kabir”, “meşhed”… gibi isimlerle yâd ederler. Hâlbuki itibar isim ve tabirlere değil, belki işlerin hakikatinedir. “Hamr”a “su” demekle onu içmek helal olmaz. Fakat bazen Allahu teâlânın gayb âlemini resûllerine bildirmesi mümkündür; lakin bu gibi hususi hallerden istidlâl ile “Bütün resûller gaybı biliyorlar” diye umumi bir

7 Andolsun, eğer onlara, “Gökleri ve yeri kim yarattı?” diye sorsan elbette, “Allah”, derler.

8 Mecmuada Lokman, 34.

9 “Biz onlara sadece, bizi Allah’a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz” diyorlar. Mecmuada Zümer, 40.

hükm çıkarmak câiz olamaz. ”وَ لَوْ كُنْتُ اَعْلَمُ الْغَيْبَ لَاسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِىَ السُّوءُ اِنْ اَنَا اِلَّا نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ“[10] (A'râf, 188) ”قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ الْغَيْبَ اِلَّا اللّٰهُ وَمَا يَشْعُرُونَ اَيَّانَ يُبْعَثُونَ“[11] (Neml, 66)

”قُلْ اِنِّى لَٓا اَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا رَشَدًا“[12] (Cin, 21) gibi âyetler şu sözlerimize delil olabilir.

Şeyhler, zihinden geçen fikirleri, uzaklardaki hatta kabirlerdeki müritlerinin hallerini bilsin ve levh-i mahfuzu okusun, hayır ve şerre tasarruf etsin de Fahr-i Kâinat efendimiz "ifk" hadisesinde işin aslını bilemeyerek kederlensin hatta bazı kadınlara müracaata mecbur olsun, imiş! Müteşeyyihler iblis ve şeytanları bilip dursunlar da Lût Peygamber (AS) kendi evindeki misafirlerin melek olduklarını bilemesin de korksun, imiş!

Eğer kerâmet ve ruhani tasarruf ile felaketleri def ve zararları ref' etmek kâbil olaydı Resûl-i Ekrem hazretleri (SAV) evvelki Müslümanları Habeşistan gibi gurbet yerlerine hicret mecbûrîyetinden kurtarır ve kendileri de "gâr"a girip ihtifâya, Mekke'den hicrete lüzum görmez, muharebe esnalarında zırhlar giymez, silah takınmaz, hendek kazmaya bizzat iştirak etmezlerdi.

Artık Resûlullah'ın bütün siyeri ashâb-ı kirâm ve tâbiîn-i izâmın, müçtehidîn ve ulemâ-yı fihâmın, terceme-i halleri ve bütün safahât-ı hayatları tetebbu olunduğu ve İslâm dini bütün dünyaya intişar ettiği halde tasarrufât-ı maneviyenin, vefk ve azâimin, teveccühât-ı kalbiyenin böyle garip tesirâtı hakkında şer'-i şerîfe ve dine müstenid hiçbir rivayetin bulunduğu bilinemedi. Me'muldür ki bu gibi hurafeler itimatlı İslâm âlimlerinin devirleri geçtikten sonra şâyi olmuştur. Doğrusu bütün bunlar İslâm âlemine hariçten girdi, maatteessüf veba hastalığı gibi ortalığı istila etti. Dua ve istigâse, tevessül ve istimdâd etmek, türbelerde rükû ve secdeler kılmak, kurban boğazlamak gibi şeyler bazı kimselerce ibadet sayılıyor. Fakat ağaç ve taşlara yahut hayvan ve çeşmelere ibadet sûretinde tâzim yahut velî olduğu îtikad edilen kimsenin kabri önünde [39-7] rükû ve secde etmek veyahut kurban kesmek ve onun ismine nezir edip hâcet ve muradları istemek ve başına gelen felaket ve hastalıklardan halâs olmayı niyaz eylemek… Bütün bu ameller ister mezkûr velînin bizzat mutasarrıf ve muktedir olduğu düşünülerek, ister mezkûr velîye yalvarmaktan dolayı Allahu teâlâ razı oluyor diyerek olsun, hepsi ve hepsi ibadet hususunda şirktir.

Hak sübhânehû ve teâlâ hazretleri: ”وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا اَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللّٰهِ“[13] (Âl-i İmran, 64) diye insanların rab ittihâz edilmelerini men etmiştir. İnsanların kendileri gibi bir olan diğer insanları rab îtikad etmeyecekleri malum. İşte bunun için âyet-i kerîmenin mânâsı havassa rubûbiyet hususunda insanları Allah'a şerik ittihâz etmeyiniz, demek olur. Bu gibi şeyler Nasârâ tarafından ihdâs edilmiş olup Hak teâlâ da onları: ”اِتَّخَذُوا اَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ اَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللّٰهِ“[14] (Tevbe, 31) diye ret ve tevbîh etmiş idi. Zaten Nasârâ kendilerinin haberlerini, ruhbanlarını hakiki ilâhlar diyerek değil belki Allah ile insanlar arasında vasıta ve şefî' olduklarına inanarak onları ibadetlerinde Allah'a şerik

10 Eğer ben gaybı biliyor olsaydım, daha çok hayır elde etmek isterdim ve bana kötülük dokunmazdı. Ben inanan bir kavim için sadece bir uyarıcı ve bir müjdeciyim.

11 Göktekiler ve yerdekiler gaybı bilemezler, ancak Allah bilir. Onlar öldükten sonra ne zaman diriltileceklerinin de farkında değildirler.

12 De ki: Şüphesiz ben, size ne zarar verebilir ne de fâide sağlayabilirim.

13 Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâh edinmesin.

14 (Yahudiler) Allah'ı bırakıp, hahamlarını; (Hıristiyanlar ise) rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i rab edindiler.

kılıyorlardı. Fakat Garp tarafından tulû eden ilim güneşi ortalığı tenvîr edince Hıristiyanlar bu hatalarını az çok ıslaha muvaffak oldular. Ruhban ve keşişlere tâzim etmeyi bir dereceye kadar tâdil ettiler... Fakat maatteessüf bu bela Müslümanlara intikal etti. Zamanımızın lafzî Müslümanları Hıristiyanların bu hatalarına düştüler. Bugün bazı Müslümanlar iman ile öldükleri bile malum olmayan müteşeyyihlerini, pirlerini yere göğe sığmazlık, büyük ünvanlar ile takdis ve temcîd ediyorlar. Hak sübhânehû ve teâlâ hazretlerine mahsus evsâf-ı kemâliye ve nuût-ı celâliyeden birçoğunu bunlara veriyorlar.

Duaları kabul eden ve ıztırâr vakitlerinde melce olan zat yalnız Allahu teâlâdır. Başkalarından istimdâd etmek, manevi yardım ummak, ruhlara, ricâl-i gayb yahut Hızır ve İlyaslara münacaat etmek asla ve kat'a câiz değildir. Bu hususta menâkıb kitaplarında söylenmiş, tasavvufa mensup adamlar tarafından hikâye edilmiş kerâmât [40-8] şâyân-ı itimat değildir. Bu gibi haberlerin biri doğru olsa yüzü ve bini yanlış ve asılsız olsa gerek. Eğer bu sözleri istib'ad edenler var ise kemâl-i cesaretle onlara denilebilir ki:

İsmetleri hatta necâtları kat'iyen malum olmayan müteşeyyih ve dervişlere veyahut derece-i vüsûku pek şüpheli olan *Fütûhât*, *Mektûbât*, *Tabakâtü'l-Evliya*, *Reşahât* gibi tasavvuf kitaplarına mensup rivayetleri bir tarafa; Kur'ân-ı Kerîm'in [15]"لَيْسَ لَكَ مِنَ الْاَمْرِ شَيْءٌ" (Âl-i İmran, 128);[16] [17]"قُلْ لَٓا اَمْلِكُ لِنَفْسٖى نَفْعًا وَلاَ ضَرًّا اِلَّا مَا شَٓاءَ اللّٰهُ" (A'râf, 188) âyetlerini hem de Resûl-i Ekrem ve ashâb-ı kirâmın ahvâlini ikinci tarafa koysunlar da, bunlardan hangi tarafı şâyân-ı mütâbaat görürler ise işte ona yapışsınlar...

Orenburg
Rızâeddin bin Fahreddin

FIKIH

Fıkıh ve İçtimâiyat

İnsanın amelleri -amelî bir sûrette- iki nokta-i nazardan tetkik edilebilir: Birincisi nef' ve zarar nokta-i nazarından, ikincisi hüsün ve kubuh nokta-i nazarından.

İnsanın amellerini nef' ve zarar nokta-i nazarından tetkik eden ilme –hıfzıssıhha, iktisat, idare mânâlarını câmi olmak üzere- tedbir namı verilebilir. Bu ilim nef' ve zarara, ferde, aileye, medîneye, devlete ait olduğuna göre, "tedbir-i nefs", "tedbir-i menzil", "tedbir-i medîne", "tedbir-i devlet" gibi isimler alır.

İnsanın amellerini hüsün ve kubuh (iyilik ve kötülük) nokta-i nazarından tetkik ve takdir eden ilme –İslâm âleminde- "fıkıh" namı verilir. Hüsün yahut kubhu hâiz olan amelleri "dinî ibadetler" ve "hukuki muameleler" diye ikiye ayırabiliriz.[18] [41-9] O halde fıkh-ı İslâm "menâsik-i İslâmiye" ve "hukûk-ı İslâmiye" namlarıyla iki mebhas-ı müstakilli müştemildir.

15 Bu işte senin yapacağın bir şey yoktur.

16 Mecmuada (Araf, 123) olarak belirtilmiştir.

17 De ki: "Allah dilemedikçe ben kendime bir zarar verme ve bir fâide sağlama gücüne sahip değilim…"

18 Ahlâki fiiller bu iki nev amellerin vicdani safhalarından ibaret olduğu için fıkıhta ayrıca bir ahlâk mebhası tedvin edilmemiştir.

[Son asırda fıkıh tahsîsen ikinci mânâda kullanıldığı için âdeta "hukûk-ı İslâmiye" tabirinin müterâdifi olmuştur.]

Amellerin nef' ve zararını tayin ve takdir eden (tecrübeye müstenid) akıldır. Amellerin hüsün ve kubhuna gelince (Mûtezile)ye göre bunlarda da akıl hâkimdir. Hâlbuki bir işin akıl tarafından takdir olunan hüsün yahut kubhu nef' ve zararından başka bir şey değildir. Bir amelin nef' ve zararını temyiz etmekle hüsün ve kubhunu takdir etmek ayrı ayrı şeylerdir. İyi, fâideli olduğu için iyi değildir, belki iyi olduğuna inanıldığı için iyidir. Vâkıâ, iyi aynı zamanda –cemaat nokta-i nazarından- fâidelidir de. Fakat iyinin fâideli olması iyiliğine inanılmasının sebebi değil, neticesidir. İyi menfaatle meşrut olduğu zaman iyilikten çıkar. Bunun içindir ki iyinin "mutlak" ve "makûlevî" olması iktizâ eder. Bu hal yalnız dinî mukaddeselere mahsus değildir; siyasi ve milli muazzezelerde de aynı keyfiyeti görürüz: Bir kavim münderis olan lisanını ihyâya çalıştığı zaman bunu fâideli olduğu için yapmaz; milli lisanın muazzeziyetine inandığı için yapar. Vatanperver vatanı uğrunda ölürken "Karnım nerede doyarsa vatanım orasıdır." diye düşünmez. Bir sancağı düşmana kaptırmamak için binlerce askerin fedâ-yı can ettiği vâkidir. Hâlbuki maddeten bir bez parçasından ibaret olan sancağın hasım eline geçmesinde maddi hiçbir zarar mevcut değildir. Güneş insanlar için aydan daha nâfidir. Bu hal "hilâli" muazzez bir timsal ittihâz etmemize mâni olmamıştır. Fesi yahut kabalak ve kalpağı şapkaya tercih ettiğimiz zaman bunu sıhhatçe daha fâideli yahut pahaca daha ucuz oldukları için yapmıyoruz.

Şüphesiz. İçtimai vicdanımızda milli bir kıymetleri olduğu içindir ki bunları tâziz ediyoruz.

Bu misallerden anlaşılıyor ki mukaddeseleri menfaatle mesâha, muazzezeleri mantıkla **[42-10]** tahlil ettiğimiz takdirde, "vicdan" "müdebbire"ye inkılâb eder, ahlâkın yerine hıfzıssıhha ve iktisat kâim olur.

Bugünkü felsefe ve içtimâiyatın kuvvetli delillerle iptal ettiği bu "zihincilik" ve "menfaatçilik" nazariyelerini vaktiyle ehl-i sünnet ulemâsı da reddetmişti. Ehl-i sünnete göre hüsün ve kubuhda -akıl müdrik olmakla beraber-şer' hâkimdir.

Şer' amellerin hüsün ve kubhunu iki mîyâra müracaatla takdir eder. Bu mîyârlardan birincisi (nas), ikincisi (örf)tür. Nas, kitap ve sünnetteki delillerdir. Örf ise cemaatin amelî sîret ve maişetinde tecelli eden içtimai vicdanıdır.

Amellere hüsün ve kubhu nâtık olmak üzere nispet olunan hükümler nassa göre: (vâcip) ile (haram)dan, örfe göre: (mâruf) ile (münker)den ibarettir. (Mübah) ise ne vâcip, ne haram ne mâruf, ne münker olmayan amellerin sıfatıdır.

Maamâfih örfün vazifesi yalnız içtimai bir sûrette mâruf ile münkeri temyizden ibaret değildir. [19] ما رأه المؤمنون حسناً فهو عندالله الحسن hadîs-i şerîfi ve (Örf ile amel nas ile amel gibidir.) kâide-i fıkhiyesi mantûkınca örf lede'l-iktizâ nassın da yerini tutar.

Müslümanlar nasların nâtık olduğu emirlere ve nehiylere ittibâ mecbûrîyetinde bulundukları gibi mârufu emr ve münkeri nehyetmekle de mükelleftirler. Mâruf ve münker ise içtimai vicdanın tahsîn ya da takbih ettiği amellerden ibarettir.

19 Müminlerin güzel gördüğü, Allah katında da güzeldir.

Şu halde fıkıh bir taraftan (vahy)e, diğer cihetten (içtimâiyat)a istinad eder. Yani İslâm şerîatı hem ilâhî, hem de içtimaidir.

Fıkhın naklî esasları mutlak ve gayrimütehavvildir. Kur'ân-ı Kerîm mahfuz, sünnet-i peygamberî -alâ kadri'l-imkân- mazbuttur. Şerîatın semâvî kısmı bir tesîs-i ilâhî olduğu için esasen "kemâl-i mutlak" halindedir, binâenaleyh bu kısım terakki ve tekâmülden münezzehtir. Dinin esâsâtını sair **[43-11]** içtimai müesseseler gibi tekâmül kanununa tâbi telakki etmek doğru olamaz. Çünkü din, tenzihkâr bir imanla inanıldığı zaman dindir. Mutlak ve lâyetegayyer olduğuna inanılmayan bir din, dinlikten çıkar.

Fıkhın içtimai umdelerine gelince, bunlar içtimai şekillerin ve bünyelerin istihâlelerine tabidir, binâenaleyh bunlarla beraber değişebilir. Her örf mutlaka bir içtimai enmûzecin örfüdür. Bir enmûzec için mârufâttan olan bir kaide diğeri için münkerâttan olabilir, tarih ve kavmiyat kitaplarına göz gezdirilince, âdetlerin, teamüllerin, istîmallerin zaman zaman, cemaat cemaat değiştiği görülür.

Vâkıâ hüsün ve kubuh zihincilerin iddia ettiği gibi ferdî ve aklî değil, mefkûrecilerin kabul ettikleri veçhile fevka'l-akıl ve içtimaidir. Fakat içtimai ve mutlak olmaları cemaatten cemaate mütebeddil olmamalarını istilzam etmez. İçtimaî mutlakıyet mukayyediyetle imtizaç edemez, fakat nispetiyle îtilaf edebilir. (İçtimaî mutlakıyet bir kaidenin muayyen bir enmûzec-i içtimai dahilinde bilâ-şart ve makûlevî (catègorique) olması demektir. Mesela devletlerin kanunları birbirine uymamakla beraber her devletin kanunu kendi memleketinde mutlak bir mutâiyeti hâizdir. Nasıl ki milletler için ahlâk da böyledir.) Fiillerin hayır yahut şer olması, içinde cereyan ettikleri içtimai enmûzeclere nispetledir. Buna binâen yalnız zamanların tagayyürüyle değil, nispet olundukları cemaatlerin tehallüfüyle de ahkâmın değişmesi lazım gelir.

Mesela bir aşirette ferdin fiilinden (semiyyesi-gens) mesuldür; fakat medeni bir şehirde bu kaidenin tatbiki câiz olamaz. Yine bir aşirette velâyet-i hassa (yani semiyye reisinin hâkimiyeti) velâyet-i âmmeden (yani aşiret şeyhinin hâkimiyetinden) daha kuvvetlidir. Medeni bir millette semiyye küçülerek aileye, aşiret büyüyerek devlete istihâle ettiği için bu kaidenin tatbiki hukûk-ı âmmenin istinadgâhı olan velâyet-i âmmenin tezelzül ve inhilâlini mûcib olur.

İçtimâiyata göre aile mâderî aile (clan maternelle), pederşâhî aile (famille patriarchale), senevî aile (Famille dualiste) safhalarından geçmiştir.

[44-12] Bugün muhtelif kavimlerdeki aileler ya bu üç enmûzecden birine yahut aralarındaki hadd-i fâsıllara mensuptur. Bu enmûzeclerden her birinde erkeğin, kadının, çocuğun hukuki münasebetleri tehallüf ettiği sabit olduktan sonra hepsini aynı ahkâma tâbi tutmak mümkün olabilir mi? Zaten ezmânın tagayyürü ile ahkâmın tagayyürüne cevaz verilmesi de ezmâna tebean içtimai enmûzeclerin tahavvül etmesinden mütevellid değil mi?

Vâkıâ mevrid-i nasda içtihâda mesağ yoktur, fakat nassın vârid olmadığı mevkilerde örf ile amel nas ile amel gibi değil midir? Bazı fakihlere göre nas örften mütevellid ise mevrid-i nasda da içtihâda cevaz vardır. O halde örfün fıkıhtaki sahası daha genişleşmiş olur.

Bâlâdaki temhîdâttan şu neticeyi çıkarabiliriz:

Fıkhın membaları ikidir: Naklî şerîat, içtimai şerîat. Naklî şerîat tekâmülden müteâlîdir. İçtimaî şerîat ise içtimai hayat gibi daimî bir sayrûret (Devenir) halindedir. O halde fık-

hın bu kısmı İslâm ümmetinin içtimai tekâmülüne tebean tekâmül etmeye yalnız müstaid değil, aynı zamanda mecburdur da. Fıkhın nusûsa istinad eden esâsâtı kıyamete kadar sabit ve lâyetegayyerdir, fakat bu esasların nâsın örfüne, fakihlerin icmâına müstenid olan içtimai tatbikatı her asrın icâbât-ı hayatiyesine intibak zaruretindedir.

Gökalp

DİN EDEBİYATI

Türklerde Dinî Edebiyat

Beşeriyetin en lâ-yemût sanat âbidelerini dinin nüfuz-ı ilâhîsine atfetmekte hemen en büyük erbâb-ı tefekkür müşterektirler. Binâenaleyh Türklerin bilhassa İslâm'ı kabulden sonra vücuda getirdikleri edebiyatta dinin ne derin tesirâtı bulunduğunu göstermek maksadıyla yazılan [45-13] bu silsile-i makalâta alelumum hiss-i dininin edebiyat ile derece-i münasebetine dair ufak bir medhal ilavesini zaruri gördük.

Din ve Edebiyat

Nasıl bir nokta-i nazardan tetkik edilirse edilsin, bütün milletlerin içtimai ve siyasi tekâmüllerinde "din"in ve hiss-i dininin tesirât-ı azîmesini görmemek mümkün değildir. Umumiyet ve kıymeti itibariyle pek şâyân-ı dikkat bir hadise-i ruhiye ve içtimaiye olan hiss-i dinî ve din, tekâmül-i içtimaide o kadar mühim bir vazife îfâ etmiştir ki hatta eşkâl-i cemiyyâtın tarz-ı taayyüşünde onu pek büyük bir âmil olarak kabul edebiliriz. Fustel de Coulanges eski Yunanlıların bilumum müessesât-ı siyasiye ve içtimaiyelerinin esas itibariyle mensup oldukları dinden teşa'ub eylediğini iddia ediyor. Bu fikir heyet-i umumiyesiyle biraz müfrit ve mübalağakâr görünse bile herhalde büyük bir cüz-i hakikati ihtiva ettiği muhakkaktır.

Maddi ve manevi bütün aksâmıyla pek şâyân-ı dikkat bir âmil-i içtimai olan "din"in, bir defa şu cihet-i tesiri kabul olunduktan sonra, artık hukuk ve ahlâk ile, edebiyat ile, daha doğrusu sanat ve alelumum hissiyât-ı bedîiye ile ne derece münasebettar olduğu vâzıhan anlaşılabilir. Dinin gerek doğrudan doğruya ve gerek bilvâsıta sanat üzerinde icra ettiği tesirâtın tetkiki, uzun ve müşkül olmakla beraber pek çok şâyân-ı ehemmiyet bir saha-i tetebbu teşkil eder; fakat biz burada mevzû-ı tetkikimizi o kadar tevsî edemeyerek ancak din ile edebiyat arasındaki münasebâtın teşrihiyle iktifâ edeceğiz.

Dinin hal-i harekete vaz' ettiği yaratıcı faaliyetler arasında en çok hâiz-i ehemmiyet olanlardan biri de hiss-i bedîîdir. Mevzû-ı esâsîden zâhiren biraz tebâüd etmekle beraber, bu meseleyi tetkik etmek herhalde fâideden hâli olamaz zannındayım. Dinin hiss-i bedîî üzerindeki tesirâtını anlatmadan doğrudan doğruya edebiyat üzerindeki nüfuzunu tetkik etmek esasen pek muaddal olan bir meseleyi dûçar-ı iğlâk edecek kadar basitleştirmek demektir.

Dinin hiss-i bedîî üzerindeki tesirâtını anlamak için bazı mezheplerin [46-14] ihtiyacât-ı bedîayı tatmin ettiklerinden tabiat-ı beşeriye üzerinde daha çok hâiz-i nüfuz olduğunu

tetkik etmelidir. Muhtelif arzu ve hevesâta mâlik muhtelif şahsiyetlerle malı olan bu muzlim toprak üzerinde herkes, her mûtekit başka başka temayülât-ı ruhiye ile lerzân ve ra'şe-nâktır. Mesela bazı ruhlar bilhassa hayat-ı dahiliyelerini basitleştirmeye, tasfiye etmeye çalışırlar; hâlbuki diğer bir kısım vardır ki onların hal-i faaliyette olan muhayyileleri zînet ve servete, şâşaaya müştaktır. Görülüyor ki bu iki tarz-ı tahassüs arasında derin bir tabiat-ı esasiye farkı vardır. Bunların birisi için elzem ve zaruri olan zînet ve ihtişam, diğeri için saçma ve bîmânâdır. Ondaki hiss-i dinî daha samimi ve daha derûnîdir. Hâlbuki muhayyilesinde renklerin, ziyaların aks-i mehâsini yaşayan müştak-ı zînet bir ruh için, böyle bir din pek kuru ve âdeta nâ-kâbil-i fehmdir. O, kendi ihtiyaçlarının tatmini için muhteşem ve nâmütenâhî bir takım müessesât ister ki aksâmı arasında derecât-ı mütevâzine bulunsun; ve nüfuz ve iktidar Hâlık'tan ibtidâr ederek derece derece en ufak bir memur-ı ruhaniye kadar intikal etsin. Böyle isteyen bir ruh için ihtişamdan âri bir din hiçbir mânâyı hâiz olamaz. Reform, nâfile yere, muhteşem Roma kilisesinin asırlardan beri yükselen şâşaadâr âbidelerini, esrârengiz müzeyyenâtını yıkarak ona basit bir ruh iâre etmeye çalışmıştı...

Felsefe-i diniye hakkındaki tetebbuatıyla mâruf olan filozof William James'in uzun uzun tahlil ettiği şu mesele pek vâzıh sûrette meydana çıkarıyor ki hiss-i dinî ile hiss-i bedîî arasında derin ve samimi bir râbıta mevcuttur. Ulûm-ı tecrübiye ve müsbetenin mahdut ziyalarıyla tenvîr edilen edvâr-ı cedîdede pek o kadar şâyân-ı dikkat görülmeyen bu cihet, bütün tabiat-ı muhitenin, göklerin, denizlerin, zulmetlerin, şahikaların kesif meçhuliyet sisleriyle örtülü bulunduğu eski pür-şiir ve hayal devrelerde pek büyük bir ehemmiyeti hâizdi. Tarih-i sanat hakkında en salâhiyetdâr addedilen mütetebbîler, pür-ihtişam katedrallerin, tesâvir-i müzehhebiyenin Katoliklik tesiriyle meydana geldiğini ve bir defa vücuda geldikten sonra onların hava-yı tevekkül ve îtikadını teneffüs eden birçok sanatkârlar üzerinde derin **[47-15]** izler bıraktığını söylüyorlar. Mevzû-ı aslîmize girdiğimiz zaman, şark semalarına ilâhî bir şahika gibi yükselen muhteşem câmilerimizin, narin ve nurani minarelerimizin, duvarlarına cevherîn bir hatla gufran âyetleri menkuş türbelerimizin Türk şairleri üzerinde ne derin ve ne samimi tesirât icra ettiğini tafsilatıyla göstereceğiz. Filhakîka tarih-i sanat tetkik edilecek olursa bilumum aksâm-ı sanatın tekâmülünde dinin ne kadar büyük bir tesir icra etmiş olduğu anlaşılır. Beşeriyet en büyük, en lâ-yemût sanat âbidelerini dine, tesirât-ı diniyeye medyundur; eğer dinin samedânî nüfuzu olmasaydı, daha pek çok şeyler gibi sanattan da mahrum kalacaktık...

Bilumum âsâr-ı sanat üzerinde, daha doğrusu hiss-i bedîî üzerinde mühim bir âmil-i tekâmül hizmetini gören tesirât-ı diniyeden âsâr-ı edebiyenin, edebiyatın uzak ve âzâde kalması tabiî hiçbir vakit makul olamaz. Edebiyat şüphe yok ki uzun müddet dinin nüfuzu altında kalmış ve pek çok müddet mecra-yı tekâmülünü o nüfuzun taht-ı tesirinde takip ve tayin eylemiştir. Esasen tarih-i edebiyatlar tetkik edilecek olursa, bilumum âsâr-ı kadîme-i sanatın dinin, hiss-i dinînin hedef-i tesiri olduğu ve âsâr-ı kadîmenin en büyük bir kısmının âsâr-ı edebiye-i müzehhebiyeden bulunduğu meydana çıkar.

Mesele, tarih-i edebiyat kadar ve belki daha ziyade sosyoloji nokta-i nazarından da şâyân-ı mütâlaadır. İngiliz Filozof Herbert Spencer *İçtimâiyat Esasları* namındaki eserinin müessesât-ı meslekiye ve sınâiyeden bâhis olan son cildinde, resim, mimari, naht, şiir, musiki gibi aksâm-ı sanatın iptidâî cemiyetlerde tarz-ı tevellüt ve tekâmüllerini tetkik ederken,

bütün bunların dinî bir menşeden tahaddüs eylediğini ve bittabi büyük bir mahiyet-i diniyeye mâlik olduklarını iddia ediyor. Burada dinin ancak edebiyat ile olan münasebâtını mevzû-ı bahs ettiğimiz için, aksâm-ı saire-i sanatı meskût bırakmakla beraber, edebiyatın –daha doğrusu iptidâî kavimlerin yegâne âsâr-ı edebiyesini teşkil eden şiirin- tarz-ı tevellüt ve tekâmülünü ve nasıl bir mahiyet-i diniyeye mâlik olduğunu biraz tavzih edebiliriz:

[48-16] İlk cemiyetlerde şiir, ölen ve öldüğü için mâbudlar meyânına geçirilen eski reislerle, yeni reislerin medâyihiyle başlamıştır. Mısr-ı kadîmin tarih-i tekâmülü tetkik olunursa, hükümdarların medâyihiyle dolu birçok âsâr-ı şiiriyeye tesadüf olunur. Mesela "Birinci Seti" hakkında tanzim edilmiş bir kaside şöyle başlıyor: "O, Ruten memleketinden döndüğü zaman, rahipler, büyükler, cenûbî ve şimâlî Mısır'ın en mümtaz adamları bu kuds-i hayırperverin medhinde bulunmak için geldiler..." Kezâlik "İkinci Ramses" Rahip "Pantor"un şiir-i kahramanânesiyle tekrîm ve tebcil edilmişti. İşte görülüyor ki şiirin ilk mahiyeti birçok nukât-ı nazardan dinîdir; şairler umumiyetle tebcîl-i mâbudât ve maneviyat ile muttasıf olan rahipler meyânından yetiştiği gibi, ancak mâbudlar meyânında olan hükümdarların takdîs-i evsâfıyla meşgul oluyorlar... On sekizinci sülale meyânında şiirin tamamen bir mahiyet-i diniye aldığını müşahede ediyoruz: "Âbâ-i mukaddeseye mensup meçhul bir şair, kelimât-ı mevzûne ile Kral Üçüncü Thutmose'un nüfuz ve şerefini ve mâbud Amon'un kudret ve azametini teganni için kendisinin mülhem olduğunu hissetti." Şiir artık bir âyin-i dinî haline gelmişti. "İhram-ı firavunun peygamberi" namını alan bir memur-ı mahsus mevcut idi ki bunun vazifesi ölen hükümdarın medh-i hatırâtı ve hükümdarın mukaddes bir hale getirilen, te'liye edilen timsaline medîd bir hatıra temini idi.

Eski Yunanlıların bu hususta ihzar ettikleri misaller daha çok şâyân-ı dikkattir. Eski Yunan şairleri mâbudun meddah ve sitâyiş-hânı olmak münasebetiyle tamamen dinî bir mahiyeti hâiz idiler. O zaman henüz mütemeddin bu seviyeye suûd edemeyen bir kavmin ananâtı mucibince, şair umumiyetle musikişinas, rahip, peygamber ve hakîm sıfatlarını da nefsinde cem ve telif ediyordu. Moore diyor ki: "Şair-i efsanevi" Olen "Delfi"nin en eski ve en meşhur şair ve rahiplerdendi... Bu mabedin mâruf rahibelerinden Boeo onu yalnız Apollo'nun en eski mürsellerinden gibi değil belki bütün şairlerin en kadîmi olmak üzere îlân-ı iddia [49-17] ediyor." Mahaffy'nin netice-i tetkikatına göre Homeros'tan evvel gelen şairlere isnat olunan şiirler tamamıyla dinî idi. (Altı tef'ileden ibaret olan nazım, sebepsiz olmayarak, Delfi rahiplerine isnat olundu... Bu, evvela şiir-i dinîde kullanıldı. Şüphe yok ki rahipler mâbudların evsâf ve ahvâlini tanıtmak niyetiyle bu gibi eserler vücuda getiriyorlardı... Bu veçhile dâsitanlar ibtidâ tamamen dinî oldu. Homeros ve Hesiodos medîd bir devrenin nihayetini irâe ederler.) Homeros'un zamanında şiir eski mahiyeti-i kudsiyesini oldukça zayi etmiş, tamamıyla dinî olmaktan çıkmıştı. Muharebeler, sergüzeştler ve daha bu gibi birçok şeyler mevzû-ı şiir olabiliyordu. Kısmen dünyevî bir mahiyet alan, ruhaniyetten kurtulan şiir yavaş yavaş musiki ile de fekk-i irtibat ederek büsbütün dinîlikten tecerrüt ediyordu. Bu edvâr-ı iptidâîyeye has olan "rahip-şair"in kalbinde mâbuda karşı galeyan eden hissiyatı, dört telli rübâbın kudsî ve dindar ihtizazlarıyla birleşerek, alelâde sözlerden, nutuklardan daha yüksek ve daha samimi bir mahiyet alırdı. Bu bizim şimdiki tarz-ı telakkimizle anladığımız bir nağme, bir terennüm değildi; alelâde bir "resitatif" idi ki mütevekkilin kalbine derin olmakla beraber müphem bir reşâşe-i îtikad serpiyordu. Hâlbuki sonra "teferruk" sebebiyle bunların yerine "rapsod"lar kâim oldu.

“Rapsod”lar birçok cihetlerce eski “rahip-şair”lerden ayrılıyorlardı. Başları iklillerle müzeyyen olduğu halde salonların sükûn-ı vecd-âlûdu içinde Homeros’un yüksek bir nefha-i deha ile mümtaz dâsitanlarını musikinin refakati olmayarak terennüm eden bu adamlar, artık bir mahiyet-i diniyeyi hâiz değildiler. Bunlarla şiir eski tabiat-ı müzehhebiyesini terk etmiş, ihtisasât-ı diniyeyi tebliğe has bir nağme-i diniye olmaktan çıkmıştır.

Romalıların tarih-i tekâmülü tetkik olunursa, şiirin din ile olan bu irtibat-ı samimisine orada da tesadüf olunur: [Romalıların dini, kavim için değil rahipler için, onlara has bir ayin idi. Buna mahsus olan şiirler **[50-18]** ancak manzum bir cümle-i kavâid ve desâtirden ibaret olup “Salian”lerin yahut “Arval” kardeşlerin dualarının fevkine yükselmiyordu.] Esasen Roma’daki dinî ayinlerin şeklen en mütekemmil olanları memâlik-i meftûhadan nakledilmişti. Troya’nın mukaddes oyunları, Yunanistan’ın birçok merasim-i müzehhebiyesi Roma’da cây-ı kabul bulmuştu. İşte bu zamandan itibaren Romalılar fâtih ve muzaffer oldukları için, esirlerin memleketlerinden naklettikleri sanayi-i nefiseye ve bilhassa gayridinî şiire karşı uzun müddet derin bir adem-i tenezzül hissi beslediler. Mâbudlara karşı hiçbir vazife-i mahsûsa ile mükellef olmayan, sıfat-ı müzehhebiyeden mahrum şairleri her tarafta bir hiss-i nefret ve tahkir karşılıyordu. Homeros’un pür-heyecan, zî-hayat dâsitânları, “Theocritus”un, “Pindar”ın terennümleri Romalılara hiçbir şey söylemiyor, heyecanlarını tahrik edemiyordu. Müverrih “Mommsen”in dediği gibi bu zamanda şair olarak meydana çıkanların hemen hiçbiri aslen “Latium” değildi.

Yunan ve Roma’yı terk ile enzâr-ı tetkikimizi biraz da Avrupa’nın havali-i şimalîyesine doğru tevcîh edecek olursak din ile iptidâî şiirler arasındaki münasebât ve revâbıt-ı samimiyeye oralarda da müsâdif oluruz. Mesela sisler ve hurafeler iklimi olan İskandinavya’da ilk şairler aynı zamanda vazife-i tabâbeti de îfâ ediyorlardı; şiir âdeta bir vasıta-i tedavi hükmünde idi. Hastalıkların kendilerine mahsus nağmelerin terennümüyle zâil olabileceği îtikadı bütün müfekkirelerde yerleşmişti. Terennümlerle hastaları şifa-yâb edebilmeleri sebebiyle az çok dinî bir mahiyete mâlik bulunan bu şimal şairleri, şiirleriyle ölülerin hatıralarını da ihyâ eyledikleri için yavaş yavaş bulundukları heyet-i içtimaiyenin mühim ve zaruri bir uzvu hükmüne giriyorlardı. En ufak bir reisin maiyetinde bile müteaddid şairler mevcut idi.

Yunanîlerde olduğu gibi Seltlerde de “rahip-şair”lere tesadüf olunabilir. Ağleb ihtimale göre bunların vazifesi Yunan-ı kadîmdeki hem-sanatlarının vezâifine **[51-19]** müşâbihti. “Pellutier”, Strabon’un, Lücken’in ve daha sair birçok müellifîn-i kadîmenin mütalaâtına istinad ederek diyor ki: [İlahiler tanzim eden dâsitân-hanlar şair ve musikişinas idiler. Onlar terennüm olunan şeylerin beste ve güftesini tanzim ediyorlardı…] Esasen “ilahi” kelimesinin istîmalinden de anlaşılıyor ki Selt “rahip-şair”lerinin terennümleri birçok nukât-ı nazardan kudsî bir mahiyeti hâiz bulunuyordu.

“Paganizm” yerine Hıristiyanlık kâim olduğu zaman aynı hal yine devam etti: Avrupa tarih-i tekâmülünün herhangi sahifesi tetkik edilirse edilsin “monasterial” denilen o devir şairlerinin halk indinde bir mahiyet-i kudsiyeyi hâiz gibi telakki olunduğu, hatta onlara has olan elbisenin bile bir libâs-ı müzehhebî şekil ve heyetini muhafaza ettiği müşahede olunur. “Fauriel”in söylediği gibi, zamanın en şöhret-şiâr saz şairleri hemen kâmilen manastırlarda tekmîl-i enfâs eyliyorlardı… Paganizm yerine Hıristiyanlığın kâim olması eski”rahip-şair”lerin ölen ve te’liye edilen rüesânın hatıralarını terennüm etmelerine mâni

olarak yalnız ber-hayat olan reisin medâyih ve evsâfıyla meşgul olmalarını intâc etti; ve böylece şairler âdeta "hükûmetin kasidecisi" addolunacak bir hale geldiler: Fatih Guillaume'ın erkân-ı maiyeti arasında şair de mevcuttu. Yavaş yavaş, hükümdarlar muharebeye gittiği zaman yanlarında daimî şairler bulunması o devrin en büyük icâbât-ı zaruriyesinden biri hükmüne girdi...

Ber-hayat olan reisin ef'al ve harekâtını methetmek vazifesiyle mükellef bulunan eski "rahip-şair" maiyet-i hükümdârîde bir memur halini alınca, rüesâ-yı kadîmeyi bir lisân-ı perestişle yâd etmek vazifesi de rahiplere kaldı. Eskiden aynı adam tarafından îfâ edilen bu vazifeler rüesâ-yı kadîme makamına başka bir ulûhiyet ikâme olunur olunmaz bizzarure dûçar-ı teferruk olmuştu. Te'liye edilen rüesâ-yı kadîme yerine başka bir ulûhiyetin sitayişiyle meşgul olan rahipler bir ulûhiyet-i âliyenin gazaplarını, şiddetlerini, intikamlarını, merhamet ve şefkatini, **[52-20]** lütuf ve âtıfetini mensûr ve manzum bir sûrette terennüm etmişlerdir. Kilisenin bütün ayinleri, ilâhîleri, münâcâtları, hutbeleri, esas itibariyle bir mahiyet-i sitayişkâraneye mâlikti; işte bu nokta-i nazardan pek muhikk olarak iddia olunabilir ki Mısır'ın, Yunanistan'ın, Roma'nın eski "rahip-şair"leri ile Hıristiyan rahipleri arasında hiçbir mahiyet farkı mevcut değildi; bîhudud sâri çöller üzerinde iri mâî yıldızlarıyla uzayan Mısır semalarının nâmütenâhîliğine karşı hükümdarın kudret ve azametini vecd-âlûd terennüm eden bir Mısır rahibinin nağmeleriyle, azamet-i ulûhiyeti tefekküre müstağrak bir Hıristiyan rahibinin esvât-ı takdis ve perestişi, beşeriyetin sema-yı münâcâtında aynı ahenklerle titremiştir!

Köprülüzâde Mehmed Fuad

TARİH

Akşemseddin, Şeyh Mehmed bin Hamza

Kibâr-ı evliyaullahtan ilim ve irfan sahibi bir zât-ı âli olup urefâ-yı ümmetten (Şerefeddin Hamza-i Şâmi)nin mahdumudur. (*Şakâik-ı Nu'mâniye)* tercümesinde maskat-ı re'sinin (Şam) olduğu muharrerse de zamanımızın müdekkik müverrihlerinden Amasyalı (Hüsameddin Hüseyin) Efendi'nin (Amasya) ve havalisine müteallik (*Amasya Tarihi)* ismindeki eser-i cesîminde validesinin (Osmancık)lı olduğu ve maskat-i re'sinin (Osmancık) bulunduğu münderiçtir.

Tahsilini Osmancık ve Amasya'da ba'de'l-ikmâl gönlüne tulû eden arzu-yı tasavvuf dâiyesine tebean o tarihte feyz-i irşâd ile teşehhür eden pîrân-ı izamdan Hacı Bayram-ı Velî ile Zeyneddin Hafî hazerâtından ikincisini tercih ederek berâ-yı intisap Halep'e kadar gitmişse de keyfiyet-i irşâdın birincisi vasıtasıyla zuhûra geleceğine dair gördüğü bir mânâya ittibâen Ankara'ya avdetle velî-i müşârünileyh hazretlerinin müridanı meyânına dehâlet ve hudâ-dâd istidadına inzimam **[53-21]** eden mücâhedâtı semeresi olmak üzere min ciheti't-tarîka ahz-ı hilâfet eyledi. Bâdehu Anadolu'nun bazı bilâdında ve ezcümle ihtiyâr-ı tavattun eylediği Göynük-Torbalı kasabasında tedris ve irşâd ile meşgul oldu.

Bu aralık İstanbul fethi tedarikiyle meşgul bulunan Fatih Sultan Mehmed Han tarafından isticlâb-ı ruhaniyetleri ve muhasırînin kuvve-i maneviyelerinin takviyesi ümniyesiyle

pirdaşı Akbıyık Abdullah Sultan ile beraber olunan davet-i hümayuna icabeten mevkib-i hümayuna iltihak ederek gerek esnâ-yı fetihteki asâkiri teşcî gerek ba'de'l-feth Mihmandar-ı Cenâb-ı Nebevî Hazret-i Halid bin Zeyd el-Ensarî'nin kabr-i şerîflerini keşif ve tayin gibi hususât-ı maneviyede kendilerinden pek çok istifade olundu. Bu gibi hidemât-ı maneviyenin mükâfat ve nişâne-i maneviyesi olmak üzere her iki azizin namlarına İstanbul'da birer câmi-i şerîf bina kılındı. Bir müddet sonra arzuları veçhile bu azizlerden Akşemseddin Göynük'e ve Akbıyık Bursa'ya mutayyeben îzam edildi. Sâhib-i tercüme Akşemseddin hazretleri Göynük'e muvâsalatlarında birkaç sene sonra yani (kâşif-i esrâr) ve (mürşid-i tarîk) terkiplerinin delâleti olan 863 tarihinde dâr-ı bekaya rıhlet ederek elyevm ziyaretgâh-ı enam bulunan türbe-i mübarekelerine defnedildi. Peder-i âlîlerinin medfeni Amasya'dadır.

Merhum-ı müşârünileyhin hakk-ı âlîlerinde inşâd edilen manzûme-i mânidar:

Kara gün dostu imiş Fatih'in Akşemseddin
Ki yüzünden lemeân etti ânın feth-i mübîn
Nusreti çeşm-i hakikatle görüp verdi haber
Böyle her kârı uzaktan görür erbâb-ı yakîn

Hazretin ebyât-ı ârifânelerinden:

Gördüm çü Hak'ın veçhini ayne'l-yakîn yâ hû dirim
Ger sofi lâ dan dem urur ben her dem illâ hû dirim

Hazretin âsâr-ı ârifâneleri esâmîsi:

1. *Risâletü'n-Nûriye*: Sülûk-ı tarîkat ve gavâmız-ı ilm-i hakikate dair Arabiyyü'l-ibâre **[54-22]** bir te'lif-i dakîk olup nüshaları İstanbul kütüphanelerinin bazılarında vardır.
2. *Hall-i Müşkülât*: Ekâbir-i mutasavvıfeden bazı zevât-ı âliyenin gavâmız-ı tasavvufa ait olan kelimât ve cümel-i muhakkikânelerinin hallini mübeyyin Arabiyyü'l-ibâre bir eser-i muteberdir. Bazılarının bu esere *Şerh-i Akvâl-i Hacı Bayram-ı Velî* diye isim vermeleri noksâni-i tetebbudan münbaisdir.
3. *Maddetü'l-Hayat*: Müntesip bulundukları ilm-i tıptaki mücerrebât-ı mütenevvialarından bâhis Türkçe bir risâle-i tıbbiyedir.

Bir de *Makâmât-ı Evliya* isminde bir eser-i ârifaneleri olduğu *Şakâik-ı Nu'mâniye* tercümesinde muharrer ise de bu eser hulefâ-yı kirâmlarından olup kendilerinden sonra seccade-i irşâdlarına kâim olan Şeyh Hamza Baba'nındır.

Menâkıb-ı aliyyelerine dair yazılan resâilden Emir Hüseyin'inki matbu, Eyübî Müezzin Abdürrezzak Efendi'ninki gayrimatbudur. Mehâdim-i aliyyelerinden Sadullah, Fazlullah, Emrullah, Hamdullah efendilerden en küçükleri olan Hamdullah Efendi irfan ve eş'arıyla edebiyat-ı Osmaniye âleminde temeyyüz eden zevâttandır.

Hulefâ-yı kirâmlarının en meşhurları sâbıku'z-zikr Hamza Baba ile nâzım-ı *Gülzâr-ı Ma'nevî* Kayseriye'de medfûn İbrahim Tennûri ile nâzım-ı *Vahdetnâme* Afyonkarahisar'ında medfun Abdürrahim efendiler hazerâtıdır.

Bursalı Mehmed Tahir – Çengelköy

İÇTİMÂİYAT

İslâm Âleminde Görülen İnhitatın Sebepleri
1

Âlem-i İslâm'a umumi bir nazar atfedildiği zaman insan kendisini gayet garip ve belki de emsali hiçbir yerde hiçbir zaman görünmeyen bir levha karşısında [55-23] buluyor. Küre-i arzın muhtelif cihetlerinde sakin muhtelif kabilelere, ırklara mensup, muhtelif lisanlar konuşan ve muhtelif tesirât altında bulunan yüzlerce milyon ahâli aynı maraz-ı içtimaiye maruzdur! Böyle bir levhayı beşeriyetin hiçbir diğer kısmı irâe etmiyor: Mesela Hıristiyanlık âleminde müterakki ve mütedenni cihetler vardır. Keza putperestlik âleminde: İngiltere ile Habeşistan'ın arasındaki fark Japonya ile Tibetliler arasında da mevcuttur. Hâlbuki âlem-i İslâm'ın herhangi bir kısmına bakılırsa – hemen aynı hal görülür. Bu hal mezkûr âlemin vahdet-i maneviyesine yeni bir delil teşkil ettiği gibi bütün âlem-i İslâm'ın aynı mühim ve esaslı âmillerin taht-ı tesirinde bulunduğunu da ispat eyliyor. Mevkiî, cinsî, ırkî, lisanî ve hayati farklara rağmen aynı maraz-ı içtimaiyeye tutulmuş olanların aynı müşterek tesirât altında kaldığını gösteriyor.

Filhakîka din-i İslâm insanın yalnız ruhi ve ahlâki cihetlerine temas etmiyor. Bir de onun maddi ve hayati cihetlerini tanzim ediyor. İslâmiyet kavâid-i ahlâkiye ve îtikadattan başka bir de ahkâmı, şerîatı muhtevidir. Ahkâm ve şerîatın esâsâtı bütün âlem-i İslâm için aynı olduğu için tabiî ve bedîhîdir ki bunların tertip ve tanzim etmiş oldukları teşkilat-ı içtimaiye, suver-i hayatiye her yerde hemen aynıdır. İşte bunun içindir ki esbâb-ı inhitat ve tedenni de bütün küre-i arzda mevcut olan muhtelif akvâm-ı İslâmiye arasında aynıdır. Asıl inhitat ve tedenniye maruz kalan İslâmiyet'in vaz' etmiş olduğu esâsâttır, kavâiddir. Bunlar tezelzüle maruz kaldıktan sonra bedîhîdir ki üzerlerinde teessüs etmiş olan bütün binalar, teşkilat da mütezelzil olacaklardı!

Acaba esâsâtın inhitatına sebep ne olmuştur? Bu suale bazı Frenk ulemâsı ve onları taklit edenler cevap olarak diyorlar ki zaten mezkûr esâsât terakki ve teâlî ile gayrikâbil-i teliftir. Medeniyetin zuhûru ile şu esâsâtın mütezelzil olmaları ve binâenaleyh onlar üzerinde teessüs etmiş olan binaların yıkılmaları mukadderdi! Biz buna cevaben esâsât-ı İslâmiyeyi tahlilden sarf-ı nazar yalnız tarihi istişhad [56-24] edeceğiz. Hıristiyanlığın zuhur ve galebesi bilakis medeniyetin yeniden zuhur ve tulû eylemesine sebep oldu! Bu hakikat-i tarihiyeyi bugün kimse inkâr edemez. Bizans ve Roma'nın galip Hıristiyanlık âlemi tarafından türlü türlü işkencelere maruz kalan erbâb-ı ulûm ve fünûn ve sanâyi, yalnız Şam'da ve Bağdat'ta Benî Ümeyye ve Benî Abbâsiye huzurunda melce ve me'vâ buldular. Aristo ve Platon'un namları bile garpta tel'in edilirken Müslümanlar büyük bir hürmetle şu üstadların âsârını tercüme ve mütâlaa ediyordular. Hıristiyanlık takibatına karşı ulûm ve fünûnun son melcei bulunan İskenderiye bu takibata dayanamayarak içinde sakin Yahudi, putperest ulemâ, hükema ve üdebayı dışarı çıkarmaya mecbur kaldı. Âvâre-ser kalmış olan şu felaketzedeler hulefâ-yı İslâmiye huzurunda ve İslâmlar arasında müşfik ve teşvikkâr bir mihmannüvazlık buldular. Bu sayededir ki İslâmiyet'in bereketi ile eski medeniyetin enkazı muhafaza edilmiş oldu ve bilâhare Müslümanlar tarafından bir kat daha tezyid ve îtilâ ettirilerek İbn Rüşdler vasıtasıyla garba nakledildi.

Binâenaleyh İslâmiyet tarafından vaz' edilmiş olan esâsâtın zaten medeniyetle gayrikâbil-i telif olduğu vâhî ve gayrikâbil-i ispat bir isnatta bulunmaktan başka şey değildir. Fikrimize göre inhitat ve tedenninin başka sebepleri vardır.

Şimdi hatırımda değil, hangi bir muharrir, şu meseleyi tetkik ederken demiştir ki: "Âlem-i İslâm'ın inhitat ve tedennisi üç sınıf ahâlinin yüzünden gelmiştir: Ulemâ, ümera, erbâb-ı kalem!" Bu fikir bizce o kadar doğrudur ki onu tasdik etmemek kâbil değildir.

Her bir muhit ve millet yalnız başlarında bulunan rehber sınıfların himmet ve gayreti ile yaşar, terakki ve teâlî eder. Vaz' edilmiş olan esâsâtın inkişaf ve tedennisini, revaç ve teâlîsini yalnız bunlar temin eylerler. Mezkûr sınıflar üzerlerine tabiaten temsil edilmiş olan şu vazifelerini bihakkın îfâ ettikçe mensup bulundukları muhit de ve din de terakki ve teâlî eyler. Aksi halde kendileri ile beraber bütün muhit de ve muhitin ihtiva ettiği bütün esâsât da tedenni ve inhitata doğru yürür. Tarih-i İslâmiyet **[57-25]** bizzat şu hususu ispat ediyor. Âlem-i İslâm'ın başında maddi ve manevi rehberlik vazifesini îfâ eden daima üç sınıf bulunmuştur. Bunlar ulemâdan, ümeradan ve erbâb-ı kalemden ibarettirler. Devr-i saadetten ta Benî Abbâsîlerin tedennilerine kadar şu üç sınıf ahâliyi daima çalışır görüyoruz. Hayatın irâe etmiş olduğu şuûnattan hiçbirisi bunların nazar-ı itina, dikkat ve mütâlaasından kaçamıyor. Ümera tedvir-i umûrda azim bir iktidar ve liyakat ibraz ettikleri ve İslâmiyet tarafından vaz' edilmiş olan esâsâttan mümkün mertebe uzaklaşmadıkları gibi ulemâ ve erbâb-ı kalem de ulûm ve fünûnda mesâil-i ahlâkiye ve içtimaiyeye ait her nevi şeyleri tetkik, mütâlaa, muhakeme ve münakaşa ediyordular. Azim bir faaliyet, maddi ve manevi, idari, ilmi, fenni bir faaliyet kendisini her an gösteriyordu. İşte bu sayede İslâmiyet tarafından vaz' edilmiş olan esâsât her gün inkişaf buluyordu, tevessü ediyordu. Hayatın ve zamanın doğurduğu, irâe ettiği yeni cilveler, yeni şuûnat hemen de esâsât dairesine alınıyordu. Her gün her an esâsâtın hududu tetebbu, muhakeme, tetkik sayesinde tevessü ederek hayatı ihtiva ediyordu. Hülâsa hayat ve zaman kendi seylâbı ile kendi muhâcemâtı ile bu esâsâtı boğamıyordu. Onları mahdut bir daire içine sokarak incimâda sevk ettiremiyordu! İşte bu sayededir ki ilm-i hukuk, ulûm-ı tabiiye, riyaziye, ahlâkiyat az bir zaman içinde Müslümanlar arasında son derece terakki buldu. Bunlar o zamanlar esâsât-ı İslâmiyeye hiçbir muhalefet veya mübayenet ibraz etmiyordular. Bilakis ulemâ-yı İslâmiye kendileri bile şu ulûm ve fünûnun keşfiyatından istifade ederek esâsât-ı İslâmiyenin inkişafına, tevessüüne ve teâlîsine hizmet ediyordular.

Fakat maatteessüf sonraları bir zaman geliyor ki sunûf-ı selâse kendi vazifelerini unutuyorlar. Eski faaliyetten artık eser kalmıyor. Makam-ı hilâfet esâsât-ı İslâmiyenin tamamen hilafına olarak, istibdat membaı kesiliyor. Mesâlih-i âmmeyi esâsât-ı İslâmiyeye tevfîkan değil keyfî bir sûrette idareye başlıyorlar. Buna karşı ulemâ ve erbâb-ı kalem ses çıkaramıyor, itiraz etmiyor. Ve hatta sükûtla bile iktifâ **[58-26]** etmiyorlar. İstibdat ve usûl-i keyfe-mâ-yeşâyı okşuyorlar. Hatta ulemâdan bazısı esâsât-ı İslâmiyeye tamamen muhalif olarak bunun şer'an böyle olması icap ettiğini ispata kalkışıyorlar. Erbâb-ı kalem ise müstebitler, zalimler hakkında kasideler, medîhalar inşâd ediyorlar. Git gide bu hal takarrür ediyor, hâkim oluyor. Makam-ı hilâfet artık eski mahiyetini kaybederek keyfi ve istibdâdî bir şekil aldığından esâsât-ı İslâmiye ile, hakâik-ı şer'iyenin inkişafı ile iştigali kendi menfaatlerine muzır addediyorlar. Ulemâ buna da katlanıyor. Buna da tahammül ediyor, artık esâsâtla değil bu kere teferruatla, cüz'iyatla iştigali daha muvafık buluyor.

Git gide şu teferruat, şu cüz'iyat esâsâta galip geliyor, onları unutturuyor, yani tabir-i âharla bir durgunluk, bir devr-i incimad vârid oluyor. Bu meyanda erbâb-ı kalemin yapmış olduğu şeyler, ahlâkiyata karşı irtikâb etmiş olduğu habâis gayrikâbil-i aftır. Müstebitleri, zalimleri okşamakla kalmayarak ahlâkiyâta azim darbeler indirdiler. Artık bundan sonra bunların yazılarında leb-i lâl, çeşm-i siyâh, zülf-i perîşân, şarâb-ı hoş-güvardan başka bir şey aramayınız!

Bitmedi

Ahmet Agayef

İSLÂM KADINI

Müracaat Ediyorum

Erkeklerimizin kendi gidişlerine bile henüz mantıkî bir cereyan veremediklerini gördüğümden bir de kadınların da işe karışarak ortalığı büsbütün teşviş etmemeleri lazım geldiğine kanaatim yok değildir. Maamâfih biz de bu vatanın öz evladı, bu memleket mensubîninin öz anaları olduğumuzdan bizim de kendi dertlerimizi söylemekliğimize hiçbir mâni olmasa gerek...

Vaktiyle asr-ı saadette sevgili peygamber efendimiz hazretleri, erkeklere muntazaman vaaz ve nasihat ediyorlardı. Erkekler peygamber aleyhi's-selâmın vaaz ve nasihatlerinden **[59-27]** müteessir ve mahzuz olarak evlerine avdet ediyorlardı. Bittabi kadınların hepsi Mescid-i Nebevî'ye gelemediğinden bu nimetten mahrum kalıyorlardı. Her ne kadar peygamber aleyhi's-selâmın söylediklerini erkeklerinden işitiyorlar ise de, şüphesiz ki fem-i saadetten telakki gibi olmuyordu. Bu mahrumiyet kadınlar için bir dâğ-ı derûn olmuştu. Hemen Fahr-i Kâinat efendimiz hazretlerine müracaat ettiler. Kadınlara vaaz ve nasihat için hafta arasında gün tahsis buyurulmasını istirham ettiler. Kâbil midir ki ümmetine peder ve validelerinden daha şefkatli olan peygamber aleyhi's-selâm bu istirhamı ret buyursunlar. Sahâbiyat analarımızın istirhamları huzur-ı nebevîde makbul oldu: Kadınlara mahsus gün tayin edildi. O gün kadınlar toplanıyor, peygamber aleyhi's-selâmın mübarek sözlerinden müstefid oluyorlardı.

İşte biz de bugün, kadınlık, analık âlemine mahsus dertlerimizi ortalığa vaz' etsek, bugünün, bu devrin efendilerine söylesek fena mı etmiş oluruz? Fakat ben, belki bütün Müslüman hemşîre hanımlar da hiçbir vakit Frenk kızı, kadını gibi düşünmüyoruz: Hiçbir vakit çarşaflarımızı yırtıp, başlarımıza şapkalar geçirerek sokaklara dökülmek, balolara iştirak etmek, açılmak, saçılmak istediğimiz yok, bunlar hatırlarımızdan bile geçmiyor, biz bundan Allahu azîmü'ş-şâna sığınırız...

Bizim, biz Osmanlı Müslüman kadınlarının bu istenilmeyen vadilere dökülmeden pek ve pek çok dertlerimiz vardır. Mesele çarşaf, peçe meselesi değil, belki asıl "kadınlık" meselesi olmalıdır, asıl kadınlık âlemine ait yüz üstü bırakılan mühim meseleler önünde öyle kılığa, kıyafete ait sözlerin hiçbir kıymeti olmasa gerek.

Bugün erkekler âleminde, erkekler hayatında pek mühim inkılâplar husûle geldiği gibi, kadınlar hayatı da bundan müteessir olmadı değil. Dün, evvelleri okuyup yazmayan erkekler hayat sahnesinde herkes gibi geçinip gittikleri, hatta zengin oldukları, büyük memuriyetlere kadar yükseldikleri halde, zamanımızda artık bu kâbil olamıyor. Ticaret için de, ecnebilere rekabet edebilecek sanat için de bilgi, ilim lazım. Küçük memuriyetler için bile büyük mekteplerin şahadetnameleri isteniyor. Dün, evvelleri bir gün **[60-28]** çalışıp kendisini, ailesini iki gün geçindirebilen bir erkek, şimdiki zamanımızda her gün sabahtan akşama kadar çalıştığı halde kendisini, ailesini mesut edemiyor. Bu hal yalnız şehirlilerimizde değil, köylülerimizde de böyle. Hayatlar her tarafta yavaş yavaş değişiyor. Maişetler yavaş yavaş güçleşiyor. Artık bu hakikate inanmaklığımız lazımdır.

Sair milletler, hatta konu komşularımız, bu hale karşı, bire iki, üç, hatta on... kazanmayı temin eden ilim, fen, sanat ile mücehhez olmak lüzumunu hissettikleri gibi, kendi âlemlerinin yarısını teşkil eden kadınlarından dahi istimdâd etmek lüzumuna çoktan kanaat getirmişlerdir. Şu halde bizim birimize karşı, onlar iki çalışıyorlar, demektir; aramızdaki kemmiyet farkı böyle bire bir olduğu gibi, keyfiyet farkı da pek azimdir. Onlar ilimlerinin, fenlerinin yardımıyla bizim birkaçımızın yapamadığı bir işi tek başlarına yapıyorlar. İşte bunun için işleri, dünyaları ilerliyor. Aynı zamanda hayatın günden güne artmakta olan ağırlıklarına karşı da bizim gibi zebun kalmıyorlar.

İşte biz karşımızdakilerin şu faaliyeti neticesi olarak husûle gelen hayat ağırlığı ile zaten bunlar ile aramızda ezelden beri mevcut olan rekabet hislerinin fiili, maddi eserleri önünde ister istemez boyun eğmek mecbûriyetinde bulunuyoruz. Müslümanlık âlemi de bizim ile beraber eğiliyor, mağlup oluyor.

İşte gerek bu rekabete karşı gelmek, gerek hayat ve maişetteki muvazeneyi bulabilmek için herhalde biz kadınların da erkeklere yardımcı olmaklığımıza ihtiyaç vardır. Hele erkekleri bulunmayan zavallı aileler göz önüne getirilince bu ihtiyaç büsbütün canlanıyor. Erkeklerin bile hakkıyla beceremedikleri bu hayat içinde kendi yağlarıyla kavrulmaya, mutlaka kendi başlarına kendi kendilerine geçinmeye mecbur olan kadınlar acaba ne yapacaklar? Elbet böyle zavallı kadınların bulunduğu inkâr olunamaz. Muharebeler, daha birçok sebepler ile binlerce kadınların dul kalarak kendi başlarına geçinmek mecbûrîyetinde bulundukları gözlerimizin önündedir. Hele geçinmenin ağırlığı yüzünden evlenemeyen erkeklerin de sayıları **[61-29]** herhalde tahminimizin fevkinde olsa gerek, demek oluyor ki bu sûretle de birçok hanımlar açıkta kalıyorlar. İşte bütün bunlar, biz Müslüman kadınlarının da hayata karşı büsbütün yabancı kalmamaklığımız lazım geldiğini gösterir. Bu dertlerin çareleri taharri edilmez ise, ileride, şimdikinden pek çok ziyade içtimai, ahlâki felaketlere maruz kalacağımızdan emin olmalıyız. İçtimai, ahlâki hayatımızı tehdidi altında bulunduran bu halin çaresini arayıp bulmak, yalnız kadınların değil, aklı başında olan bütün erkeklerin de vazifeleri dâhilinde olsa gerek; erkekler ile kadınlar arasındaki samimi merbutiyet bu vazifeyi her iki taraf için müsâvî kılar.

Biz şark Müslüman kadınları, her hususta ananelerimize sadâkati âdet edinmiş olduğumuzdan her halde bu meseleyi de yabancılara benzemeye yeltenmeyerek sırf milletimizin çizdiği hudut dâhilinde halletmekliğimiz lazımdır. Meseleyi bu hudut dâhilinde düşünür isek bile biz kadınların hayat ve maişete karışabilmeleri için güzel çığırlar hazırlanabilir, fikrindeyim. Hakikaten hayatta kendi şerâit-i içtimaiyemiz dâhilinde olarak

dahi Müslüman kadınların yapabilecekleri birçok işler vardır. Kadın elbisesi terziliği, işlemecilik, kadın ve kız, çoluk çocuk eşyası ticareti gibi işler hep Müslüman kadınları tarafından yapılabilir, hele Anadolu, Arabistan'ın bazı taraflarında olduğu gibi kadınlık âlemine ait, bütün şubeleriyle kadınlara mahsus kapalı çarşılar, pazarlar bulunursa, ne kadar iyi olurdu. Ve bu sayede birçok bîvâye kendi mesâileriyle geçinmek mecbûriyetinde bulunan kadınlar, kimseye bâr olmaksızın alınlarının teri ile geçinip gittikleri gibi, birçok kadınlar da işsizlik yüzünden sinir illetine tutulmaktan kurtulmuş olurlardı. Hele Müslüman kadınları erkekler çarşısına gitmek zahmetine katlanmaksızın kemâl-i serbestî üzere kendi hemşîreleri ile alışveriş edebilirlerdi. Şimdiki halimize nazaran bu da ayrı bir nimet demektir.

Bu fikrin mevki-i tatbike konulması hususunda ne İslâmiyetçe ve ne de ananemizce bir mâni mevcut bulunacağını tasavvur edemem. Ve aynı zamanda bizim **[62-30]** Müslüman kadınları arasında da hayati, iktisadi bir hareket uyanmasına meşrû, iyi bir yol açılmış olurdu.

İşte bütün şu mülahazaların verdiği cesaretle, Müslüman kadınlık âleminin selameti namına Evkâf-ı İslâmiye Nezâret-i celîlesi'ne müracaat ediyor ve rica ediyorum ki:

İstanbul'un en münasip bir yerinde hıfzıssıhhaya, Müslüman kadınların hayatlarına muvafık olmak üzere ve iktizâ eden bütün şuubâtıyla kadınlara mahsus kapalı bir çarşı inşa ve tesisine himmet buyursunlar.

Ümit ederim ki benim âcizane olan bu müracaatım Evkaf Nezâret-i celîlesince nazar-ı dikkate alınmaya şâyan görülür. Meseleyi iyi düşünüp ehemmiyetini takdir eden büyük, küçük bütün hemşîre hanımlar, oğullarımız, erkeklerimiz de bizi bu hususta yalnız bırakmaz ve bizim şu müracaatımıza iştirak ederler zannında bulunuyorum. Me'muldür ki bu zannımda aldanmış olmam...

Bir de Müslüman kadınları hasta bakıcılık, dişçilik, cerrahlık, ebelik, tabiplik... gibi kadınlık âlemi için iktizâsı olan sanatlara da intisap edebilirler, fikrindeyim. Zaten bütün Müslüman kadınlarına münasip bir iş bulmak kadar mühim diğer bir cihet de vardır: Müslüman kadınlık âleminin kendi cinslerinden etibbâya, dişçilere, hasta bakıcılara, müvellidelere olan ihtiyaçları da fevkalâde mübremdir. Zavallı Müslüman kadını karşısındaki erkek tabibe karşı içindeki gizli dertlerini söyleyemiyor. Ve bu hususta haklı da... Hakikaten, biz kadınlara mahsus bazı hastalıklar vardır ki kendi erkeklerimize bile söyleyemiyoruz. Tabibelere, müvellidelere olan ihtiyaç bizde değil, hayâca hayli aşağılarda olan Hıristiyanlık âleminde bile takdir olunuyor. Müslümanlık âlemindeki bu ihtiyaç ise muzâaftır. Hele dinimizin talimatı ile ananemizin icâbâtı nazar-ı dikkate alınacak olur ise, bu meselenin şimdiye kadar takdir edilmemiş olduğuna hayran kalmamak da elimizden gelmez. Demek oluyor ki bizde en mübrem ihtiyaçlara karşı da bazen göz yumarak geçiştirmek istidadı yok değil: Böyle olmaya idi, dince **[63-31]** ananece müeyyed olarak öteden beri devam etmekte olan bu ihtiyaç, Müslüman kadınlar âleminde binlerce hâzık, mahir tabibelerin yetişmesine kifayet etmiş olurdu!..

Bari şimdilik olsun gözlerimizi açalım. Bu meseleye karşı da artık lâkayt kalmayalım. Çünkü bugünkü ihtiyaç daha kuvvetlidir, çünkü karşılıklıdır: Müslüman kadınlarına kadın etibbâ lazım geldiği gibi, Müslüman hemşîreler için de halleriyle mütenasip bir iş la-

zımdır. Tabâbet ise kadınlar için en münasip bir sanattır, hatırımda kaldığına göre İslâm evâilinde birçok tabibelerimiz, hasta bakıcı kadınlarımız bulunmuştur.

Şu kadar var ki, biz bu hususta da şu arzularımızın tatbikatı hususunda da ananemize, Müslümanlığa sadık kalmak isteriz. İşte bunun için:

Hükûmetimizden bütün şubeleriyle beraber kadınlara mahsus bir Tıbbiye Dârülfünûnu küşâdını talep eyleriz.

Acizane olan bu talebin bütün hemşîre hanımlar ile, oğullarımız, erkeklerimizce de terviç edileceğinden ümitvarım. Ve muhterem *İslâm Mecmuası*'nın âcizane olan bu müracaatımın alâkadarâna işittirilmesi hususunda vesâtetini ayrıca temenni eylerim.

Büyükada, Kânûnusânî 30

F. N.

İSLÂM HAVÂDİSİ

Buhara

Buhara'da Teceddüt Emâreleri: Buhara ulemâsı arasında usûl-i cedîdeye ve tecdide taraftarlığı ile meşhur olan efâdıl-ı ulemâdan Damla İkram hazretleri, bir iki sene evvelleri eskilik taraftarı olan muhaliflerinin galebesi neticesi uhdesindeki müftülük mansıbı alınarak nefy edilmişti.

Fakat açık fikirli olan kadı-kelan (Kâdı-l kudât – Şeyhülislâm)'ın istirhamı üzerine emir hazretleri, Damla İkram'ın Buhara'ya avdetine müsaade ederek kendisine tekrar Divan Beyi Medresesi müftülüğünü vermiştir. Bu sûretle Buhara'nın teceddütperver olan gençleri, âlim, fedakâr, aynı zamanda nüfuzlu olan üstadlarına kavuşmuşlar demektir.

Buhara'nın açık fikirli talebe ve müderrislerinden bazıları kadı-kelana müracaat ederek **[64-32]** medreselerin ıslahı temenniyâtında bulunmuşlardır. Kadı-kelan da bunları güler yüz ile kabul etmiş; vaktiyle ilim ocağı iken sonraları yobazlar, ahlâksızlar, afyoncular yatağı halini alan bu medreselerin ıslahı ehass-ı âmâli olduğunu ve yakında bunun fiili eserleri görünmeye başlayacağını söylemiştir. Hakikaten bir iki gün geçer geçmez medreseler ıslahatının birinci mukaddimesi olmak üzere ahlâksızlık ve fena adetler ile me'lûf oldukları tebeyyün eden kıdemli genç talebelerden yüzlercesi medreselerden çıkarılıp memleketlerine sevk edilmişlerdir. Bu tedbir talebe ve ahâli arasında pek iyi tesir icra etmiş, kadı-kelana dualar edilmiştir. Yakında ders programları, talebenin hayat ve maişetleri hakkında da ıslahat icrasına mübaşeret edilecekmiş...

Kazan

Şehabeddin Mercânî İçin: Meşhur Şehabeddin Mercânî hazretlerinin irtihâlinden yirmi beş sene geçmiş olmak münasebetiyle önümüzdeki 18 Ni-

san'da üstad-ı müşârünileyhin yâd-ı namı için Kazan câmi-i şerîflerinde iç-timalar yapılıp dualar edileceğini, öteden beri hazırlanmakta olan mufassal terceme-i halinin dahi mevki-i intişara konulacağını Kazan gazeteleri yazıyorlar. Merhumun talebelerinden Barnavul İmamı, *Vakit* cerîdesine yazmış olduğu bir varakada, merhum üstadın senelerce içinde imâmet ettiği câmi-i şerîf ile Medrese-i Mercâniyenin ve bütün kıymettar teliflerini derûnunda meydana getirdiği hanenin bulunduğu "Zaharyoski" Caddesi'nin Mercânî nâmıyla isimlenmesi hususunda Kazan Müslümanlarının bi'l-ittifak şehir idaresine müracaat etmelerini tavsiye ediyor.

Ufa

Becerikli Müslüman Kadını: Ufa vilayeti Birski Sancağı mensubîninden on yedi yaşındaki genç bir hanım üç dört sene evvelisi, ismini tüccarlar defterine kayıt ettirerek ticaret âlemine girmiş, işini de hayli ilerletmiş idi. Bu sene ise büyük bir değirmen alarak zahîre ticaretine de başlamıştır. Bu köylü genç Müslüman hanımın ticaret hususunda hakikaten büyük maharet ibraz etmekte olduğunu yazıyorlar.

Bakü

Müslüman Bankaları: Bakü şehrinde Ticaret Bankası namıyla meşhur milyonerlerden Hacı Zeynelabidin Tagiyev, Ağa Musa Nagiyev ve sair bir iki zat tarafından tesis edilen bu bankanın asıl sermayesi üç milyon rubleden ibaret olup Kafkasya'nın her tarafında şubeleri bulunacaktır.

Müdîr-i Mes'ûl: Halim Sabit - İstanbul - Tanin Matbaası

اسلام مجموعه‌سی

مدیری : حلیم ثابت

ییل ۱ ‏ ۱۴ ربیع الآخر ۱۳۳۲ ‏ صایی ۳

۲۷ شباط ۱۳۲۹

استانبولده صاتیلدیغی یر : « تورك یوردی کتبخانه‌سی » نسخه‌سی ۶۰ پاره‌در

درسعادت ــ مطبعهٔ عثمانیه

İslâm Mecmuası

Müdürü: Halim Sabit

Yıl: 1 **14 Rebîülâhir 1332** **Sayı: 3**

27 Şubat 1329

[12 Mart 1914]

İstanbul'da satıldığı yer: "Türk Yurdu Kitaphânesi" Nüshası 60 paradır.

Dersaadet --- Matbaa-i Osmaniye

İslâm Mecmuası

Müslümanların fâidesine çalışır. **On beş günde bir çıkar.**

KUR'ÂN-I KERÎM

Sûre-i Hucurât'ın

"يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوٓا اِنْ جَٓاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَاٍ فَتَبَيَّنُوٓا اَنْ تُصٖيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلٰى مَا فَعَلْتُمْ نَادِمٖينَ" âyet-i kerîmesinden nihayetine kadar tercümesi.

-Bismillâhirrahmânirrahîm-

Ey müminler, eğer size kötü bir adam gelip bir haber getirir ise evvela sorun, araştırın ki yanlışlıkla bir kavme fenalık etmiş olmayasınız; sonra yaptığınız işe acınırsınız.[20] *İyi biliniz ki Allah'ın peygamberi aranızdadır; eğer birçok şeyde onun size uymasını isteseydiniz sizin için kurtuluş yoktu; fakat Allah size imanı sevdirdi, kalplerinizde onu şenlendirdi; ve size küfrü, kötülükleri, karşı koymayı fena gösterdi. İşte onlar iyiliği kötülüğü tam ayırt edenlerdir. Bu da Allah tarafından bir iyilik, bir nimettir; Allah iyi bilir ve her şeyi yerinde yapar.*

[66-2] *Eğer müminlerden iki takım aralarında uruşurlarsa onların aralarını bulun barıştırın; eğer biri diğerine karşı kor, doğruyu dinlemezse siz de o sapıtanların üzerine yürüyün, Allah'ın emrine dönünceye kadar onlarla uruşun; eğer dönerlerse aralarını adalet ile barıştırın; ve adalet edin; Allah hakikaten âdilleri sever. Ancak müminler kardeştirler; imdi kardeşlerinizin arasını bulun barıştırın. Allah'a sığının, umulur ki merhamet olunursunuz. Ey iman edenler, hiçbir kavim diğer kavim ile eğlenmesin, belki onlar kendilerinden daha hayırlıdır; ve kadınlar da diğer kadınlarla eğlenmesinler, belki onlar kendilerinden daha hayırlıdır. Birbirinizi ayıplamaktan sakının; yekdiğerinizi fena lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra kötü isimler takmak çirkin şeydir. Tövbe etmeyenler, işte onlar nefislerine zulmedenlerdir. Ey iman edenler, çok kere yakından bilmeyip de sandığınız şeylerle hükmetmekten kaçının; çünkü öyle zanlar, sanmalar vardır ki, günahtır. Birbirinizin gizli şeylerini araştırıp sormayın; ve yekdiğerinizi gıybet etmeyin; sizden biriniz ölmüş kardeşinin etini yemeyi sever mi? İşte bak ondan iğrendiniz. Allah'a sığının, şüphesiz Allah tövbeleri kabul eder, merhametlidir. Ey inananlar, biz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık; ve sizi, aranızda tanışıklık olsun diye, kavimlere, kabilelere ayırdık. Sizin Allah yanında en iyiniz [Allah'ın her emrini*

20 Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz Velid bin Ukbe'yi Benî Mustalik kabilesinin zekâtlarını alıp getirmeye memur buyurmuşlardı. Kabilenin Velid'i istikbal için bir cemm-i gafîr olarak çıkmaları Velid'i korkuttu: Dönüp nezd-i risâlet-penâhîye gelerek kabilenin irtidâd etmiş olduğunu ihbar etmesi üzerine âyet-i kerîme nâzil oldu.

tam tutan, her yasak ettiğinden nefsini tam koruyan]dır. Şüphesiz Allah her şeyi bilir, her şeyden haberi vardır. Araplar sana iman ettik dediler,[21] sen onlara de ki iman etmediniz, fakat İslâm olduk deyiniz, yoksa henüz kalplerinize iman girmemiştir. Eğer Allah'a, peygamberine itaat ederseniz işlerinizden bir şey kaybetmiş olmazsınız. Şüphesiz Allah yarlığar, merhamet eder. Allah'a, peygamberine inanan müminler ki sonra hiç şüphelenmediler; ve canlarıyla ve mallarıyla Allah yolunda çalıştılar, gazâ ettiler; işte ancak onlar doğrulardır. De ki, Allah'a siz kendi dininizde ne kadar doğru olduğunuzu mu **[67-3]** *öğreteceksiniz? Allah göklerde, yerde ne var ne yok hepsini bilir; Allah her şeyi tamam bilir. Onlar İslâm olduklarından dolayı sana minnet ediyorlar; sen onlara de ki İslâm olduğunuzu benim başıma kakmayın; belki, eğer siz imanınızda doğru iseniz, Allah size doğru yolu gösterdiği için minnet eder. Hiç şüphe yok Allah göklerde, yerde görünmeyen şeyleri bilir; ve sizin işlediklerinizi de görür.*

H. N.

Avrupalı Bir Filozofun Kur'ân-ı Kerîm Hakkında Takdirât ve Mütâlaâtı[22]

Kur'ân'ın Felsefesi ve Âlemde Keyfiyet ve Sebeb-i İntişârı

Kur'ân'ın muhtevi olduğu ahkâm ve kavâid başlı başına bir takım desâtir ve akâide tahvil edilip heyet-i umumiyesi itibariyle mütâlaa olunsa, İslâmiyet, Hıristiyanlığın, basit ve sade bir şekli olarak telakki edilebilir. Gerçi aralarında (tevhid) gibi mühim bazı farklar mevcut ise de her dinin muhtevi olması lazım gelen nesâih ve hikemiyâtın bu iki dinde mevcut olması hasebiyle esasen büyük bir müşâbehet arz ederler.

Kur'ân'a ve İslâmiyet'e nazaran: Rakip ve şeriki olmayan ve bütün mevcudât ve mükevvenâtın fevkinde bulunan Zât-ı vâcibü'l-vücud mutlaktır. Hiçbir muîn ve nasîre müftekir olmadığı gibi havari ve eşhâs-ı mukarrebe ve mukaddese ile de muhât değildir. İslâmiyet vahdet-i ilâhiyeyi âlemde tesis ve idhâl eden en birinci din olmakla iftihar edebilir. [68-4] Bu halis (tevhidden)dir ki, besâtet ve sadelik inbias eder. Ve bu besâtettedir ki, bu dinin kuvvet ve mikneti esbâbı aranılabilir. İslâmiyetin başka dinlerde olduğu gibi akl-ı selime uymayan müşevveş ve muğlak ve ale'l-ekser mütenâkız bazı akâid ve efkârdan muarrâ olması bu şâyân-ı hayret kuvvetini tesise sebep oldu.

İslâmiyet şöylece hülâsa edilebilir: Tapacak bir Allah ve bu Zât-ı ulûhiyete karşı da mahlûkat aynı derecede müsâvî, bir de bazı evâmir ve vesâyâdır ki: Ona ittibâ eden cennete,

21 Bir kaht ü galâ senesinde Benî Esed kabilesinden bazıları Medine-i Münevvere'ye gelip iman ettiklerini bildirmeleri üzerine âyet-i kerîme nâzil olmuştur.

22 Memleketimizde pek mâruf olan Fransa meşâhir-i ictimâiyyûnundan Gustave Le Bon'un "Arapların Medeniyeti" namıyla yazmış olduğu mühim bir eserinde Din-i İslâm hakkında müsâdif-i nazarım olan takdirât ve muhakemâtı umumun enzâr-ı dikkatine arz eylemek istedim. Hissiyât-ı şahsiye ve mütâlaât-ı zâtiyemin tesirinden âzâde olmak ve bu dine mensup bulunduğum hasebiyle tarafgirlik isnadına mahal bırakmamak için ibarenin mânâsını tağyirden, bazı ilaveler yapmaktan son derece ictinab eyledim. Yalnız müellifin hakiki hissiyat ve ciddi muhakemâtına tercüman olan yazısının Türkçe mukabillerini dizerek öylece yazmayı muvâfık buldum. –Mütercim-

etmeyen ise cehenneme müstehak olur. Bu esâsâtta teşvîş ve iğlâka sebep olacak hiçbir şey yoktur. Herhangi bir Müslüman olursa olsun, dininin ahkâm-ı esasiyesini, bu besâtet ve vuzuhu sebebiyle güzel bilir ve anlar. Ve sâliki bulunduğu şu dinin evâmir ve vesâyâsını kemâl-i suhuletle anlatır ve izah eder. Hâlbuki bir Hıristiyan, ekânîm-i selâseyi, serâir-i istihlâfı ve içinden çıkılamaz bazı rumuzât ve işârâtı anlamak ve anlatmak için, ulûm-ı diniyede yed-i tûlâ sahibi olmakla beraber ilim ve kelâmın gavâmız ve dekâikine vâkıf olması lazımdır.

İslâmiyet'in şu vuzuh ve kat'iyeti ve bu evsâf-ı esâsiyesine inzimam eden hiss-i şefkat ve adaleti, âlemde kemâl-i hayretle müşahede eylediğimiz taammüm ve intişarına büyük âmiller oldu. Bu evsaf bize gösteriyor ki: İslâmiyet'in zuhur ve intişarı anında Muhammedîlerin nam ve nişanını tanımayan Hıristiyan Mısırlılar, İstanbul imparatorunun taht-ı hâkimiyetinde bulundukları zaman İslâmiyet'i bilâ-tereddüt kabul eylemişler ve kendilerine yegâne bir meslek ve mezhep ittihaz eylemişlerdir.

Bundan başka herhangi bir kitap dininin, bir akide-i mezhebiyenin kıymeti, muhtevi olduğu zayıf ve umumiyle kâbil-i cerh bazı kavâid-i felsefiyenin elfâz-ı zâhiriye ve sathiyelerinin kuvvetiyle olmayıp belki bu kitap ve mezhebin sâlikîn ve Tâbiîni üzerine icra eylediği tesirin derecesiyle taayyün eder. Bu nokta-i nazardan muhakeme ve mütâlaa olunması lazım gelen İslâmiyet ise mârrü'z-zikr evsâfı hâvi dünyanın en mühim ve en şâyân-ı takdir edyânının birincisidir. Evet: İslâmiyet, edyân-ı sairenin telkin **[69-5]** eylediği evâmir ve vesâyâdan hariç bir şeyi icat ve emretmediği şüphesiz. Mesela adalet, salât, insaniyet gibi desâtir-i asliye, edyân-ı sairede nasıl mevcut ise, İslâmiyet'te de öyledir. Fakat İslâmiyet bunları öyle bir vuzuh ve kat'iyet ile talim ve telkin eder ki, herkes bilâ-müşkülât tefehhüm eder. Bu telkinatı da ruha, rüşeym-i kalbe sokmayı, yerleştirmeyi bilir ve herhangi bir vasıta-i cebriye ile olursa olsun kal' u izâlesi mümteni bir hale gelir.

İslâmiyet'in tesir-i siyasi ve medenisi elhak şâyân-ı takdirdir: Muhammed (SAV)'den evvel Arabistan nim müstakil, cahil kabâilden müteşekildi. Aralarında harb ü gâret asla kesilmiyordu. Bir asır sonra, Muhammed (SAV) o meşhur düsturlarıyla zuhur eyledi; Arap İmparatorluğunu bi't-tesis hududunu Hind'den İspanya'ya kadar temdîd etti; Arabistan ve Arap İmparatorluğu mehd-i medeniyet ve menşe-i hadâret oldu. Bu şâşaalı tekâmülün sebeb-i husûlü şudur ki: İslâmiyet'in ulûm ve fünûnun inkişaf ve tekâmülüne ve efkâr-ı terakkiperverânenin tevessü ve intişarına müsait olmakla beraber hissiyât-ı merhamet ve şefkatkâriyi teşcî ve himaye eden yegâne bir din olmasıdır.

Buda mezhebi, mühim ve esaslı efkâr ve kavâid-i felsefiyeyi muhtevi olması dolayısıyla akvâm-ı Sâmiyeye mensup edyâna müreccah ise de, avâm-ı halka ve herkesin seviye-i idrak ve izânına muvafık olan İslâmiyet'in şüphesiz ki dûnunda kalır.

Muhammed (SAV)'in tâbiîn ve tâbiu't-tâbiînin vücuda getirmiş olduğu medeniyet, her medeniyet gibi devr-i îtilâ ve tevakkufa ve nihayet devr-i husûf ve inhitata tâbi oldu. Fakat zaman, peygamberin ahkâm ve kavâidini muhafazada esirgemedi. Bu ahkâmın tesir ve nüfuzunu o kadar kuvvetli ve gayr-i mukavemet bir hale getirdi ki: Ondan daha kadim olan edyân günden güne ehemmiyet ve nüfuzlarından mühim derecede gâib eyledikleri şu günlerde Muhammed (SAV)'in mezhep ve esasları bilakis kesb-i kuvvet ve kudret ey-

lemektedir. İslâmiyet'in bugün yüz milyondan[23] ziyade sâlikleri vardır. Arabistan, Mısır, **[170-6]** Suriye, Filistin, Asya-yı Vustâ, Hindistan ve Rusya ve nihayet Çin ve Afrika ve hatt-ı istivânın müntehâsına kadar yayılmış ve bu memâlikteki etbâ ve ensârınca mer'î ve muhterem tutulmakta bulunmuştur.

Muhtelif uruka mensup olan bu İslâmiyet'in peyrevânı, Kur'ân'ın ahkâmını kendilerine kânûn-ı umumi ittihâz ederler ve biri diğeriyle sıkı ve kavî râbıtalarla bağlı olup her sene ber-mûtad Mekke'ye vürud eden hüccâc bu râbıta-i diniye vesilesiyle yekdiğerleriyle tanışırlar ve aralarında uhuvvet ve meveddet tesis eylerler.

Muhammed (SAV)'in ümmetine mensup her şahıs Kur'ân'ın ibaresini, metnini Arap lisanıyla az veya çok okuyabilir. Bu sebepten dolayı denilebilir ki bu lisan dünyada en çok intişar etmiş elsineden birisidir.

İslâmiyet'in ahkâmıyla amel ve ona göre hareket eden akvâm, mensup bulundukları muhtelif ve gayr-i müteşâbih milel ve uruka rağmen yekdiğerleriyle öyle bir sûretle bağlanmış, aralarında öyle zaman teessüs eylemiştir ki, inde'l-hâce hepsini bir noktada cem etmek pek kolay olabilir.

Kur'ân'ın muhayyirü'l-ukûl bir sûrette çehâr-ı aktâr-ı âleme intişarını gören muârızlar ve zıt giden bazı müverrihler bu kuvve-i azime-i intişâriyeyi Muhammed (SAV)'in harb ü darbıyla husûle gelmiş olduğunu iddia ediyorlar. Hâlbuki, bu iddianın ne derece zayıf ve gayr-i mantıki olduğunu göstermek, ispat etmek pek sehldir. Çünkü Kur'ân'ı bir defa okuyup da umûr-ı ahlâkiyeye dair muhtevi olduğu ahkâmın, sair edyâna nispetle daha sert ve daha şedid olduğunu görmek, ispat-ı müddeâya kâfidir. Taaddüd-i zevcat, şüphesiz ki, bu dinde mevcuttur. Fakat bu usûl-i izdivaç Muhammed (SAV)'in dünyaya gelmesinden evvel şarklılarca mevcut ve muteber olup Kur'ân'ı ve İslâmiyet'i kabul eyleyenler tebdil-i din eylemeleri vesilesiyle bu usûlden asla fazla menfaat görmeyeceklerdir.

Muhammed (SAV)'in vaz' etmiş olduğu ahkâm ve esâsâtın müthereddî ve gayriahlâki olduğu yolunda vâki olan itirazlar mütebahhirîn-i felâsifeden Bayle **[71-7]** tarafından ret ve cerh edilmiştir. Hakikat-bîn feylesof Peygamber (SAV)'e müteallik mevzûatını, her türlü müşteheyat ve melâhîden mahrum ettiği için Hıristiyanlıktan daha sert ve daha şedid buluyor. Ve ilaveten diyor ki, (Peygamber getirmiş olduğu ahkâmın, insanı hasâil-i cemileden tecrit ve ictinabı ahlâken muktezî olan bazı müşteheyat-ı nefsaniyeye tahris eylediği için taammüm ve intişara mazhar olduğunu iddia eylemek, vâhî ve hayalî, esassız ve muhakemesiz laftan başka bir şey değildir. Çünkü, muallim-i şehîr (هوته تبحر) bize gösteriyor ki, hikemiyât-ı ahlâkiye ve durûb-ı emsâl-i meşhure, İslâmların indinde kavâid-i esâsiye ve lâzımü'l-ittibâ desâtirdendir... Bu din için tarafgirâne medh ü senâdan ictinab edilmekle beraber denilebilir ki, insanın safvet-i ahlâkiye ve nezâhât-i ruhiyesini tesis ve idâme için bulunması tabiî olan bazı hikemiyât ve desâtir-i ahlâkiye cümleten bu dinde mevcuttur.

Muhammed (SAV)'in vaad eylediği cennet-i naîme gelince, Kur'ân'da bu zikir ve ityân hiçbir vakit Hıristiyanlığın aynı mevzû hakkında beyan eylediği mevâîdden yukarı ve onlara nispeten mübalağalı değildir. Çünkü İncil bundan bahsettiği sırada diyor ki, (Cennet öyle naîm ve huzûzat makarrıdır ki, zevk ü sefası her türlü tahayyül ve tasavvurun fevkindedir)....

23 İslâmiyetin sâlikleri muharririn gösterdiği adetten çok fazladır. (İM)

Delâil-i adîde ve vesâik-i müfide ile tarihen müsbettir ki, Kur'ân'ın sebeb-i intişarı hiçbir vakit harp ve darpta ve istîmal-i cebr ve şiddette değildir. Çünkü, İslâmların serfirâzânı olan Araplar, fethettikleri memâlikteki mağlûbîni hürriyet-i vâsia ve müsâadât-ı gayrimahdudeye mazhar kılmışlardır. Bu müsâadât ve müsâmahâtın ispatını Kur'ân'da görürüz. Kur'ân'da Musevi ve Hıristiyanlar hakkında o kadar vâsi derecede müsâadât görülüyor ki, kendisine tekaddüm eden edyânın hiçbirisinde bu nevi müsâadâta tesadüf olunamamıştır. Bu hakikatler, Arapların ve İslâmiyet'in tarihini yakından tetkik ve tetebbu eden, reybiyun ve mütereddidînin ve hatta dinsizlerin bile tasdikleriyle meydan-ı aleniyete konulmuştur.

İslâmiyet'in şu ahkâm-ı esâsiyesine dair bast eylediğim fikir ve mütâlaa, şahsi **[72 -8]** ve kendime münhasır olmayıp Arap ve İslâm medeniyetini tetkik ve tetebbu eden birçok ulemâ ve fuzelânın müşâhedât ve muhakemâtıdır.

Şecaat ile merhameti ve şefkati kendilerinde cem' etmiş olan İslâmlar, peygamberlerinin vaz' ve tesis eylediği kavâid ve esâsâtı neşr u tâmim için mücâhede eyledikleri vakit, öyle bir hiss-i merhamet ve itidalkârî ile vazifelerini icra ederler ki kendi dinlerini kabul etmek istemeyen akvâmın cebren tebdîl-i dinlerine asla yanaşmazlar. Belki bu akvâmın mine'l-kadîm tanıdıkları akâid ve esâsâta merbûtiyetlerini teyit ederler. Bunu kendimden söylemiyorum. Belki (Robertson)ın (Şarlken) tarihinde mütâlaa ve oradan naklediyorum ki, derece-i sıhhat ve vüsûkundan eminim.

Din için istîmal-i seyfi (ve Müslümanların tabirince îlâ-yı kelimetullah için fîsebîlillah cihâdı) emreden Kur'ân, deyni bulunanlar için fevkalâde müsamahakârdır. Patrikleri, papazları ve sair rüesâ-i ruhaniyeyi vergiden muaf kılmıştır. Muhammed (SAV), ümera ve etbâına âbâ-ı kenîsâiyenin katlini kat'iyen men eylemiştir. Bunları dua adamları (hommes de prière) diye şâyân-ı himayet göstermiştir. Kudüs-i şerîfi fetheden Ömer (r.a.) Hıristiyanları asla incitmemiştir. Hâlbuki Salîbiyun Beytü'l-Makdis'e sahip oldukları zaman Müslümanları katl ve Musevileri ihrak eylemişlerdir. (Michau, *Ehlisalip Tarihi*: Michau, *Histoire de Croisade*)

Her dinin esâsât-ı mebniyyün-aleyhâsının merhamet ve adalet olduklarını Müslümanlardan öğrenen milel-i Nasârânın şu halleri şâyân-ı terahhum ve teessüftür. Milel-i mağlubiye-i Hıristiyaniyenin tebdîl-i mezhep eylemekle galiplerinin din ve lisanlarını kabul eylemelerinin sebebi ise, anâsır-ı gâlibenin (ki İslâmlardır) akvâm-ı mağlubeye, kendi dinlerinde nail olamadıkları fevkalâde lütuf ve mülâyemetle muamele eylemeleri ve bir de neşreyledikleri dinin gayet sade ve akl-ı selime daha muvafık olmasıdır.

Delâil-i tarihiye ile ispata kalkışıldığı zaman müşahede olunur ki, hiçbir din **[73-9]** cebir ve kuvvetle kabul ettirilemez. İspanya'da bulunan Araplar Hıristiyanlar tarafından mağlup edildikleri zaman mevti tebdîl-i dine bi't-tercim ifnâ-yı hayattan geri durmamışlardır. Kur'ân'ın mazhar-ı kabul-i âmme olması kuvve-i iknâiye ve besâtet-i beyanı sayesinde vâki olmuştur. Bu öyle muhakkak ve gayrikâbil-i itiraz birşeydir ki, Arapları mağlup eden Türkler ve Moğollar bile taht-ı itaatlerinde bulunan Arapların mezhebini kabul eylemişlerdir. Hele Arapların hakikatte nüfuz edemedikleri belki bir seyr-i ârızi ile içinden mürûr eyledikleri Hindistan'da Kur'ân öyle müthiş bir sûrette intişar eylemiştir ki, elli milyondan ziyade tarafdarânı mevcuttur.

İngiltere'nin son zamanlarda teçhiz ve irsâl eylediği binlerce misyoner cemiyyâtının mütemâdi ve lâyenkatı faaliyetlerine rağmen şimdiye kadar hiçbir Müslümanın Hıristiyan olmasıyla şu mesâi-i vâkıa muvaffakiyete erememiştir.

Kur'ân'ın Çin'de hükm ü nüfuzu şayân-ı zikirdir. Çin'de bugün yirmi milyon[24] Müslüman bulunmaktadır. Din-i İslâma tevcih ve isnâd olunan muâhezâttan birisi de kaderîlik, kadere itaatla tevekküldür. Bu muâhezât hiçbir veçhile şâyân-ı ehemmiyet değildir. Çünkü Kur'ân'dan hülâsa ettiğimiz bu meseleye dair âyâtın hiçbirisinde Tevrat'tan daha fazla bir ehemmiyetle kaderden bahsedildiğini görmemişizdir. Ulemâ-yı din, feylosoflar ve hatta (Luther) bile cereyân-ı eşya-yı gayrımütehavvilede irade-i ihtiyâriyeye karşı Kitâb-ı Mukaddes muhâsama ve mücadele etmektedir. Kudret-i mâfevkattabîayı ret ve inkar eden, irade-i ihtiyâriyeye zıt olan bu tezahürât lâ-yuad ve lâ-yuhsâdır; bir sûrette ki bunlara Kitâb-ı Mukaddes şekil ve mahiyetindedirler denilebilir.[25] **[74-10]**

Bu (kader ve tevekkül) meselesi bilcümle milletlerin kütüb-i mukaddeselerini doldurmaktadır. Hatta mütekaddimîn buna (mukadder, destin) tesmiye ederlerdi ve bunu umum mükevvenâtın fevkinde bir kudret-i mutlaka ve gayr-i mütenâhiyeyi hâiz bir kuvvet olarak telakki ederlerdi ki, nazarlarınca eşya ve ilâhlar bile bu mukaddere arz-ı itaat ve teslimiyete mecburdurlar. Kendi tarafından takdir (destiné) olunan şeyi vâcibü'l-infaz bilirler. Babasını katl ile anasını tezevvüc eyleyeceğini kendisine ihbar eden (hâtif-i gaybı) tekzibe beyhude yere uğraşan (Oedipus) mukadder-i mektûbdan asla kurtulamamıştır.[26]

Hâlbuki Muhammed (SAV) kendisine takaddüm eden vâzı'-ı dinlerden ziyade kaderî (fatalist) değildi. Bununla iktifâ etmeyerek diyebilirim ki, Muhammed (SAV)'in, Kur'ân'da beyan eylediği kader ve tevekkülün derecesi müteahhirînin (Contemporains) yeni nazariyelerinde beyan eyledikleri fatalizmden asla yukarı değildir. İşte ulemâ-yı **[75-11]** müteahhire (Laplace) kendinden evvel (Lebnitz) tarafından mevki-i bahse konulmuş olan kader nazariyesine dair şöyle yazıyor:

(Tabiatın mücehhez olduğu bilcümle kuvvâyı ve bu tabiatı teşkil eden anâsır-ı cevviyeyi, (eğer filhakîka tabiat bu kadar dakik tahlilâta müsait olursa) hâiz olduğu muayyen bir zaman için tasavvur olunan bir zekâ, dünyadaki mükevvenât ve mevcudâtın âzamîsinden

24 Çin Müslümanlarının adedi de muharririn gösterdiği adetten çok fazladır.

25 Determinizm ve fatalizm gibi mesâlik-i felsefiye ve nefsiye (psychologie)den sonra irade-i ihtiyâriye ve bizim tabirimizce (irade-i cüz'iye) ki irade-i ihtiyâriye ile farkı vardır (libre arbitre) namıyla yeni bir nazariye mevki-i münakaşaya vaz' edildiği vakit kilise ve etbâının itiraz ve hücumuna sebebiyet verildi. Çünkü âbâ-i kenîsâiyeye nazaran irade-i ihtiyâriyeyi kabul etmek, hem irade-i ilâhiyeyi nefyetmek, hem de İncil-i şerîfin vakt-i nüzûlünden bu nazariyenin zuhûru zamanına kadar gelip geçmiş olan ulemâ ve felâsife-i Hıristiyaniyenin mûtekidât ve mesâlikine tecavüz ve onları tahkir etmek demektir. Onun için (Luther) buna telmihen diyor ki,

Contre le libre arbitre militent tous les ti moignages de l'Ecriture. Yani: İrade-i ihtiyâriyeye karşı Kitâb-ı Mukaddes, ki irade-i mâfevkattabîayı kabul eylemiştir, zıdd ü mücâdildir.

Ces témoignages sont innombrables, bien plus ils sont l'Ecriture toute entière. Yani: Şu Kitâb-ı Mukaddes'ten iktibâs-ı efkâr ile kudret ve kudret-i mâfevkattabîayı iltizâm ve müdafaa eden Hıristiyan feylosoflarının her türlü tezâhürâtı o kadar çoktur ki, bunlara tam Kitab-ı Mukaddestir demek câiz olur.

Müellif Gustave Le Bon (Luther)in şu cümlesini serbest Hıristiyanlıkta bile kadere ne derece ehemmiyet atfedildiğini göstermek ve onunla istişhâd etmek için zikreyledi. (Kārîlere suhulet olmak için bu kadar tavzihata lüzum görüldü.)

26 Bu esâtirî hikaye tarihlerde meşhurdur. Buna dair müteaddid tiyatro ve piyesler vardır. (Mütercim)

asgarisine kadar bilcümle harekât ve sekenâtından haberdar olur. Ve bunlardan hiçbirisinin hal ve istikbali nazar-ı tetkik ve ikazından şüphesiz ki dûr tutulamaz.)

Arapların ve hakikat-i eşyaya, tetebbu ve tetkikleri sayesinde vukufu bulunan bazı müteahhirlerin, ruh-ı felsefelerini teşkil eyleyen şark kaderîliği: Bir nevi tevekkül-i müsterihânedir ki insana baht ve tâliin ahkâmına inkıyâd ve ittibâını emir ve tavsiye eder. Fatalizm dinî olmaktan ziyade fıtrîdir. Tıynet ve seciyeye tâbi ve onlara göre mütehavvildir. Çünkü Muhammed (SAV)'den evvel bile Araplar kaderî, fatalist idiler. Fakat Arapların şu mûtekidâtı onların terakki ve teâlîlerine ecnebi kaldığı gibi tedennî ve inhitatlarına da tesirsiz ve akîm kaldı.

"Paris"

T. S.

İSLÂM'IN NECÂTI

İslâm ve Terakki
3

İslâmiyet'in mühim esaslarından birisi de uhuvvettir ki, bir milletin hayat ve bekası için birinci derecede elzem olan şey de budur. Zira insan tab'an medeni olup pek çok ihtiyacâta maruz bulunduğu ve hâlbuki muhtaç olduğu şeylerin bir tanesini bile yalnız başına tedarikten âciz bulunduğu cihetle yaşamak isteyen bir milletin efrâdı arasında gayet samimi bir uhuvvetin tesisine eşedd-i lüzum vardır. **[76-12]**

Din-i İslâm Kur'ân-ı Kerîm'in (Müminler kardeştir.) mealindeki bir âyet-i kerîmesiyle ve Hazret-i Peygamber'in Medine-i Münevvere'yi teşrif buyurduklarında her şeyden evvel beyne'l-müslimîn akd-i uhuvvete mübâşeret buyurmuş olmasıyla ve ol zamanlar bu uhuvvetin mirasa kadar tesir etmiş bulunmasıyla beyne'l-müslimîn uhuvvet esasını tesis etmiştir.

Din-i İslâm bu mühim esası gayet metin bir sûrette vaz' ettikten sonra bunu ilelebet muhafaza edecek esbâbı da ihzar etmiştir. Bu dinde zekâtın, teavün ve tenâsurun farziyet ve meşrûiyeti adâvet ve husumetin, gıybet ve bühtan ve yalanın, nifak ve şikâkın, tefrika, fitne ve fesadın, iddiâ-yı kavmiyet ve cinsiyetin şedîden memnûiyeti hep uhuvvet-i İslâmiyeyi ilelebet muhafaza edecek esbâb cümlesindendir.

Filvâki bir milletin fukarâsı o milletin ağniyâsından muâvenet görmez ve hiç olmaz ise onun servetinden lâakal kırkta bir nispetinde istifade etmez ise öyle bir milletin bütün efrâdı arasında samimi ve ciddi bir uhuvvetin teessüsüne imkân kalmaz. Keza bir millet adâvetten, husumetten, gıybetten, bühtandan, yalandan, nifak ve şikâktan, tefrika, fitne ve fesaddan, iddiâ-yı cinsiyet ve kavmiyetten şiddetle men edilmezse o millet arasında uhuvvetten eser bulunamaz. Ve binâenaleyh öyle bir milletin yaşaması da kâbil olmaz.

İslâmiyet'in esâsât-ı mühimmesinden biri de îdad-ı kuvvettir. Bu esas Kur'ân-ı Kerîm'in (Düşmanlarınıza karşı iktidarınız yettiği kadar kuvvet hazırlayınız.) mealinde olan bir âyet-i kerîmesiyle bütün Müslümanlara farz olmuştur ki, bilcümle terakkiyâtın esbâb-ı

husûlünü temine kâfi bir esastır. Zira bir şey farz olunca onun tevakkuf ettiği şeylerin dahi bittabi farz olması lazım geldiğinden îdad-ı kuvvetin farziyeti onun mevkûfün-aleyhi olan istihsâl-i servetin farziyetini ve istihsâl-i servetin farziyeti de onun tevakkuf ettiği marifet, sanat, ticaret, ziraat, felâhat gibi şeylerin kâffesinin farziyetini tazammun etmektedir. Şu halde din-i İslâm düşmana karşı îdad-ı kuvveti bütün Müslümanlara farz kılmış olmasıyla onun mevkûfün-aleyhi olan servet, marifet, sanat, ticaret, ziraat vesaire gibi şeylerin kâffesini dahi farz kılmış **[77-13]** oluyor demektir. Saadet-i beşeriyenin temini için gelmiş olan bir din-i semâvînin insanlar hakkında yapacağı iyilik de işte bu kadar olabilir, bu esâs-ı metîni tatbik ve mevki-i icraya vaz' ise insanların kendi gayret ve faaliyetine menut bir keyfiyettir.

Bunun içindir ki sadr-ı İslâm'da atâlet asla görülmüyor idi. Bütün Müslümanlar mütemadiyen çalışıyorlar, yaşamak ve yaşatmak için ale'd-devam uğraşıyorlar idi. Senede iki bayram günlerinden mâadâ onların eyyâm-ı ta'tiliyeleri yok idi. Hatta Cuma günlerinde bile kesb ü ticaret ile iştigale memur idiler. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'in (Cuma ezanı okunduğu vakit edâ-yı salâta süratle gidiniz ve bu esnada bey' ü şirâyı terk ediniz ve namazı eda edince derakab dağılıp yine bey' ü şirâ ile bil-iştigal Allah'ın size fazlından takdir ettiği rızkınızı talep ve istihsale çalışınız.) mealindeki bir âyet-i kerîme dahi bu hakikati kat'i bir sûrette beyan etmektedir.

İşte sadr-ı İslâm'da ehl-i İslâm din-i İslâm kendilerine bahşeylediği bervech-i bâlâ derc ettiğimiz esâsât–ı mühimmeye son derece riayet ettiklerinden dolayıdır ki, yirmi otuz sene zarfında şems-i münîr-i İslâmiyet bütün Ceziretü'l-Arab'ı envâr-ı füyûzât-bahşâsıyla tenvir ettikten sonra hudûd-ı Çinî'den Bahr-i Muhit-i Atlâsî'ye kadar olan mâmure-i cihanın kâffesini dahi vâyedâr-ı füyûzât eylemiştir.

Hâtime

Şimdi "Din-i İslâm mâni-i terakkidir." diyen zevata sorarım: Bu makalemizde beyan ettiğimiz esâsât-ı mühimme din-i İslâm'dan başka hangi dinde vardır? Ve millet-i İslâmiye'nin kendi atâlet ve cehaletleri yüzünden uğradıkları felaketlerin esbâbını o kadar ulvî olan din-i İslâm'da aramak muvafık-ı insaf mıdır? Lütfen bu suallerime cevap vermelerini kendilerinden beklerim.

Şeyhülislâm-ı esbak

Musa Kâzım

[78-14]

KELÂM

Tevhid
2

İnsanlar öldükleri günlerinden itibaren amelleri ve dünya ile olan alakaları munkatı olup hatta kendileri için bile fâideleri kalmaz. Şu halde kendilerine fâideleri olmayanların başkalarına nasıl fâideleri dokunur?

Son vakitlerde İslâm dünyası meyyitlerden istimdâd ve istigâse etmek gibi bir illete müptela oldu. Her memleket ve vilayette bir kabir veyahut birçok kabirler, hac yerlerine ve Hacerü'l-Esved'e bedel edildi. Meclisler kerâmât haberleriyle, kütüphaneler de şeyhlerin harikulade işlerini hikaye eden kitaplarla doldu. Fakat bütün bunlar, bu hallerin şerîat nazarında makbul olduğuna delil olamaz.

Ululardan, ber-hayat olanlardan istimdâd ve istigâse edenler Kur'ân-ı Kerîm'in davet etmiş olduğu "hakiki tevhitten mahrumdurlar". Bu hususta vesen ve sanemleri vasıta ve şefî' etmek ile, insanları vasıta ve şefî' etmek arasında fark yoktur. İşte bunun için insanlar, [27]"إِيَّاكَ نَعْبُدُ وإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ" diye münâcât ve bunun mazmunu üzere amel etmekle mükellef olmuştur.

Resûl-i Ekrem (SAV) hazretleri Allahu teâlâ indinde muhterem bir zat olup, vazifesi de helal ve haram, va'd u vaîd emir ve nehiy gibi Allahu azîmü'ş-şânın fermanlarını bendelere tebliğ etmekten ibaret idi; başka peygamberlerin vazifeleri de yine bunlardan ibaret idi. Ama duaları kabul edip belaları def etmek, uzun ömür ile sıhhat ve afiyet vermek, zenginlik ve bahtiyarlık, hidayet ihsan etmek gibi vazifeler peygamberlerde değil, yalnız Allahu teâlâ hazretlerinin kendisine has bir vazifedir. Peygamberler teblîğ-i şerîat hususunda emin vasıtalar ise de ulûhiyet emirlerinde şerik değildirler. [79-15]

İhtirâm etmek kasdı ile onlara rükû ve secde kılmak câiz olmasa ulûhiyet hususlarında da onlara dua ve nida etmek câiz olmaz. İşbu hikmet için olsa gerek, Peygamber efendimiz hazretleri: لا تطرونی كما اطرت النصاری ابن مريم فانما انا عبده فقولوا عبدالله ورسوله demiştir. (Sahîh-i Buhârî C. 3 S. 132)

"Uhud" muharebesinde Müslümanların dûçar-ı musibet ve Resûl-i Ekrem hazretlerinin de mecrûh olması hakkında bazı âlimler: "Bu şeyler, Müslümanlar bu dünyanın sebep âlemi olduğunu bilsinler, sebepler hakkında müsâhele kılmasınlar, kâinat kaidelerine, tabiat sünnetlerine muhalefet etmesinler hem de Resûlullâh'ın insan oğlu insan olduğunu hizmeti de din öğretip üsve-i hasene olmaktan ibaret ve kâinatta tasarruf etmek yalnız Hak teâlâya has olduğunu bilsinler ve anlasınlar için oldu. İşte bunun için bu hezimetin sûreti nahoş olsa da hakikat-i halde fâidesi büyük oldu." demişlerdir.

Peygamberimiz efendimiz hazretleri kendileri hakkında ulüvv ü ifrattan men etmiş iseler; böyle haller, şeyhler, pirler ve seyyidler hakkında evleviyetle câiz olamaz.

"اِيَّاكَ نَعْبُدُ" Allahu teâlâdan başkalara ibadet etmek doğru olmadığına ve "اِيَّاكَ نَسْتَعِينُ" de maddi sûretlerden başka hususlarda ve Allahu teâlâya mahsus vazifeler emrinde hiç kimseden istiâne ve istigâse câiz olmadığına açık ve kat'i delildir. Kanaatkâr olanlar için işbu hergün kaç defalar okunmakta olan mübarek kelimeler kifayet eder. Mücadele ve mirâ edenler için Kur'ân okunsa da fâide olmaz [28]"وَاللهُ يَهْدِى مَنْ يَشَاءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ"

Rızâeddin bin Fahreddin

[80-16]

27 Kur'ân-ı Kerîm, Fatiha-I, 5: (Rabbimiz!) Ancak sana kulluk ederiz ve yalnız senden medet umarız.

28 Kur'ân-ı Kerîm, Nur-XXIV, 46: Allah, dilediğini doğru yola iletir.

FIKIH

Fukahâya Göre Hukûk-ı Âmme

Hukûk-ı âmmenin İslâmiyet'teki telakkisi garplıların birçok mesaiden sonra henüz vâsıl olamadıkları bir derecede yüksektir. Garp ancak on dokuzuncu asrın nısf-ı ahîrinde hukûk-ı âmmenin İslâmiyet'teki telakkisine doğru teveccüh edebildi:

Uzaktan veya yakından Avrupa hukukuna nispeti olanlar bilirler ki garpta hukuk zikredilince daima irade hatıra gelir. Bu irade ya ferdîdir, ya cemaatîdir. Cemaatî irade, cemaati terkip eden efrâdın umumuna âmm u şâmil gayeler karşısında vücudunu hissettirir ve bu irade şu veya bu ferdin değil umumun iradesi olduğundan bir şahsa izâfe edilmesi iktizâ eder. O şahıs, cemaatin manevi veya hukuki şahsıdır. Şu ferdî şahıs veya cemaatî şahıs Avrupa hukukunda asıldır, esastır. Zî-hak olanlar eşhâsdır. Bunun için zî-hak olan şahsın iradesi diğer iradelere nispetle âlî ve onlar üzerine mütefevvik addolunur.

Devlet de bir hukuki şahısdır, hâiz-i irâdedir, âmme üzerinde tasarrufâtta bulunur ve şu tasarrufâtın zî-hakkıdır. Devletin âmme üzerindeki tasarrufâtına tatbik edilen hukuka garplılar hukûk-ı âmme diyorlar. Ferdî şahıslar veya cemaatî olup da tasarruf-ı âmme ile münasebeti olmayan şahıslar zî-haktırlar. Bunların hukûk-ı nefsiyelerini, hukûk-ı medeniye ve husûsiye ifade eder. Devlet veya devlet tarafından vücuda getirilerek tasarruf-ı âmmeye teşrîk edilen vilayet ve nahiye gibi manevi şahıslar da zî-haktırlar. Bunların hukûk-ı nefsiyeleri hukûk-ı âmmede beyan edilir.

Şu iki kısım hukuk yekdiğerinden esas ve mahiyet itibarıyla farklıdır; bunların vaz'larında gözetilen mülâhazât da başka başkadır.

Hukuku şu tarzda taksim, eşhâsı hak sahibi tanıdıktan sonra pek tabiî ve **[81-17]** zaruri bir hal olur. Tasarruf-ı âmme bir hak addediliyor; devlet, vilayet, nahiye bu hakkın derecât ile sahipleri oluyorlar.

Bu yoldaki bir zihniyeti şöyle bir muhakemenin takip etmesi şüphesizdir:

Hukûk-ı hususiye.. Bu, müsâvî eşhâs hakkında tatbik edilen kavâiddir. Hâlbuki devlet, vilayet, nahiye.. Bunlar ferdî şahıslara nispetle daha âlîdirler. Bunlarla ferdî şahıslar tekâbül ettiğinde gayr-i müsâvî şahıslar karşılaşmış olurlar. Devlet, tasarruf âmmeye mâliktir; bu hak diğer haklara nispetle daha yüksektir. Bu hakka mâlik olanlar: Devlet, vilayet, nahiye ve sair hidemât-ı umûmiyeye iştirak eden müessesât-ı resmiye-i umûmiye yüksek şahıslardır. Binâenaleyh hukûk-ı hususiye müsâvât üzerine mübtenî olduğu halde hukûk-ı âmme adem-i müsâvat esasına müstenid bulunuyor.

Hukûk-ı âmmeye şu adem-i müsâvat fikri girdikten sonra şahsi, nefsî hukuktan başka şeyiyet üzerine müesses bir hak yok mudur? Bu zât-ı hukuk devletten mukaddem ve devletin fevkinde değil midir? Devleti bazı ef'alin îfâsına mecbur ve bazılarının îfâsından men etmez mi? Devlet hukukunun hududunu zât-ı hak tahdid etmez mi? gibi sualler tevâli eder.

Almanya'da bu suallere verilen cevaplar menfidir. Orada "Devlet salâhiyeti hududunu yine kendisi tayin eder, devletin fevkinde bir hak yoktur, ancak tarihi, siyasi, içtimai, iktisadi esbâb devletin ef'aline hudud kor ve devleti kendi vaz' ettiği kavânine riayete mecbur kılar." fikri müdâfaa edilmektedir.

Fransa'da yeni bir mektep yeni suallere müsbet cevaplar verdi. Fakat buna vusûl için evvela devletin hukuki bir şahıs olduğunu inkar etti. Sonra hukûk-ı nefsiyenin gayr-i mevcût olduğunu söyledi. Ancak zât-ı hak vardır, bu devletin fevkindedir, devleti bir takım hidemâtı îfâya mecbur kılar, bir takım ef'ali icradan da men eder dedi...

Bunlar yalnız münâkaşât-ı kalemiyeden ibaret değildir, bunların muhakemede in'ikâsâtı **[82-18]** vardır. Bugün devlet kendi vaz' ettiği kavânin ile takyîd olunur. Kendi mahâkimi huzurunda muhâkeme edilir. Zarar ve ziyana, tazmine mahkum olur.

Hukuk-ı âmmenin irâe ettiği şu neticeye "meşrûiyet" (legalite) namı veriliyor.

Garp bu neticeye birçok mesaiden sonra vâsıl olabildiği gibi henüz de mebâdîsindedir.

Hâlbuki İslâm hukuku bu esası bin bu kadar sene evvel vaz' etmişti.

Çünkü:

Evvela:

Hukûk-ı İslâmiyede mevzû-ı bahs olan fiil-i mükelleftir. Âkil ve bâliğ olan her fert hitab-ı ilâhî ile muhataptır. Onun ef'aline karşı hitâb-ı ilâhînin eseri olan hüküm terettüp eder. Şu hüküm ferdi mecbur ve mükellef kılar. Hukûk-ı İslâmiyeye göre insanlar zî-hak değildirler. Vazife ile mükelleftirler. İslâm hukukunda ferd-i insani için hukûk-ı tabîiye tanınmamıştır; ancak hitâb-ı ilâhînin eseri olarak ahkâm tertip buyurulmuştur. Binâenaleyh herkes umuma karşı vezâifle mükellef, fakat hiçbir kimse hâiz-i hukuk değildir. Kimse vazifesini îfâ edebilmekten başka hakka mâlikiyet iddia edemez. Zira hukuk yerine vezâif ikâme edilmiştir. İslâmiyetin hukuku şu tarzda telakkisi şahsiyeti kabiliyet-i temeddüne daha ziyade tâbi kaldığı için pek yüksekir.

Hülâsa İslâmiyet'te devlet ve cemiyetten ve efraddan mukaddem ve bunların fevkinde olarak bir zât-ı hak (droit objectif) tanınmıştır.

Bu, intizam ve bekâ-i âlem için mevcut kaide-i içtimaiyedir. İnsaniyet ve adalet kaidesidir. Bunu Şâri'-i âzam hazretleri evâmir ve nevâhîsiyle tayin buyurmuştur. Bu evâmir ve bu nevâhî İslâmlar için kavânîn-i esâsiyeyi (Lois fondamentales) teşkil eder. Emir vücûbu ifade eder; bugün ulemâ kanunu tarif ederken neticeten vâsıl oldukları bu **[83-19]** vücûb keyfiyetidir. Çünkü kanunun mümeyyizesi mecbûrî (obligation) olmaktır. Şu ahkâm ve kavânîn-i esâsiye tebeddül etmez, bu dünyanın her tarafında böyledir. Misal (تناكحوا...) buyurmakla aile teşkili esas olduğu , kısasda hayat vardır hükmüyle hayatın rütbe-i masûniyet ve muhteremiyeti anlatılıyor. Daha hiçbir vâzı'-ı kanun aile teşkilinin adem-i lüzûmuna, hayat-ı beşeri ifnânın mübâhiyetine dair vaz'-ı ahkâm etmedi ve edemez de. İşte İslâmiyet tarafından zât-ı hukuk (droit objectif) olarak şâri'-i âzam tarafından bildirilen ahkâm böyle aslî ve esasî kanunlardır. Bunların tatbikat ve teferruatı zaman ve mekân ile harekî (dynamique) olarak vaz' ve icra olunur. Hukûk-ı nefsiye (droit subjectif) İslâmiyet'te yoktur.

Sâniyen: İslâmiyet hukukta şahsı değil fiil-i mükellefi mevzû ittihaz etmiştir. Binâenaleyh İslâmiyet'te manevi ve hukuki şahıslar tasvir olunmamış ve onlar hakkında ayrıca ahkâm vaz' buyurulmamıştır. Devlet manevi bir şahıs değildir. Tabiatıyla velâyet-i âmmenin de sahip ve zî-hakkı olamaz. Yalnız tasarruf-ı âmme keyfiyetinin zilyetleri nazara alınmıştır.

Bir şeyin zî-yedi (détenteur) olmakla zî-hakkı (sujet de droit) olmak arasında azîm fark vardır. Zî-hak mülkünde keyfe-mâ-yeşâ tasarruf eder. Vedî de bir zî-yeddir, fakat hıfz ve sıyânetle mükelleftir. İslâmiyet'te velâyet-i âmme, imâmet-i kübrâ makamını hâiz olan zata tevdî olunur. Bu zat emr-i din ve dünyanın hüsn-i temşiyet ve harâsetiyle mükelleftir. Binâenaleyh bunlar tasarruf-ı âmme üzerine iddiâ-yı hak edemezler. İmâmet-i kübrâ makamına çıkabilmek için şerâit-i lâzimeyi hâiz olmak, binâenaleyh evvel emirde akıl ve büluğ sahibi mükellef bulunmak icap eder. Bunlar hakkında da teklif-i ilâhî vardır. Kendileri hukuk sahibi değildirler. Vezâifle mükelleftirler. Bunlardan sâdır olan kâffe-i ukûd ve ef'al meşrûiyet (Légalité) kaydı ile mukayyettir.

İşte İslâmiyet'te bir taraftan hukûk-ı nefsiyenin mevcut olmaması, diğer taraftan manevi ve hukuki şahıslar tasvir edilmemesi fukahâyı ayrıca hukûk-ı âmme **[84-20]** mebâhisi tasnifine sevk etmemiştir. Bütün insanlar yekdiğerine karşı vezâifle mükelleftirler. Kimse hâiz-i hukuk değildir. Cemiyet ve devletin fevkinde bir zât-ı hak vardır. Buna muvafık ef'al meşrû, diğerleri gayrimeşrû olduğundan tasarruf-ı âmmeyi deruhte edenlerin evâmiri, mukarrerâtı bu mahalle göre takdir olunur. Hukûk-ı âmmenin garpta vâsıl olmak istediği netice budur. Bu ise hukûk-ı İslâmiyenin esası ve ruhudur.

Konya mebusu ve Darülfununun Hukuk şubesinde
Hukûk-ı İdâre ve Hukûk-ı âmme muallimi,

Mustafa Şeref

İÇTİMÂİYÂT

İçtimai Usûl-i Fıkıh

Fıkhın iki membaından birincisi nas, ikincisi örftür. Fıkhın birinci membaı fevkalâde ihtimamlarla tefahhus edilmiş ve bu sûretle müteaddid ulûm-ı Kur'âniye ve hadisiyeden başka bir de ahkâm-ı fıkhıyenin nusûsdan ne yolda iştikâk ve teferru ettiğini gösteren (usûl-i fıkıh) namıyla bir ilim tekevvün etmiştir. Acaba örf hakkında da böyle ihtimamkârâne tetkikler yapılamaz mıydı? Örflerin zümrelere ve zümrelerin tekâmülü safhalarına göre nasıl değiştiğini ve sonra bu mütehavvil ve mütekâmil örflerin fıkha ne yolda tesirler icra ettiğini gösteren içtimai bir usul tedvînine imkân yok muydu?

İçtimaiyât ilmi müsbet bir ilim olarak ancak yakın zamanlarda teşekkül etmeye başladığından bu tetkiklerin icrasıyla böyle bir ilmin tedvînini geçmiş asırlardan beklemek doğru değildir.

Her cemaatin canlı hukuku, hakiki kanunu, hayatının muhassalası olan örfünden ibarettir. Kitaplarda yazılı olan düsturları, tefsir ve hayata tatbik eden, vicdanlarda **[85-21]** yaşayan kaidelerdir. Bundan dolayıdır ki bidâyette aslî bir memba gibi telakki olunmayan örf fakihlere kendisini başka tarîklerle kabul ettirmeye muvaffak oluyordu.

İslâm cemaati hukuki ihtiyaçlarını tatmin için evvel emirde Kur'ân-ı Kerîm'e müracaat ediyordu. Bir taraftan da bu cemaat günden güne gayet seri bir sûrette tevessü etmek-

te olduğundan içtimai hayatında ve dolayısıyla örf ve âdetinde amîk tahavvüller husûle geliyordu. Binâenaleyh örfün bînihâye ânatından bazısına bu membada mâ bihi't-tatbîk bulamadığı zaman sünnet ve hadise müracat ediyordu. Hatta İmam Mâlik hazretleri Medine ahâlisinin içtimai ananesini de sünnetin halk arasında münteşir bir şekli diyerek mâ bihi't-tatbîk addediyordu. Örfün pâyansız ihtiyaçları bu membalarla da tatmin olunamadığı vakit icmâ ve kıyâs esaslarına müracaat edildi. Aynı zamanda İmâm-ı Âzam hazretleri örfün müstakil bir esas olarak nazara alınması lüzumunu hissederek nâsın ihtiyacına evfak olan ciheti kıyasa tercih etmekten ibaret olan (istihsân) kaidesini vaz' etti. İmam Ebu-Yusuf hazretleri, "Nas ile örf teâruz ederse bakılır: Eğer nas örften mütevellid ise örfe itibar edilir." kaidesini kabul etti.

Örfe ve içtihata itibar etmeyen, nassın zâhiri mânâsına tevfîk-i hareketten başka bir esas kabul eylemeyen, yalnız bir fakih zuhur etti. Bu zât Zâhiriye mezhebinin imamı olan (Davud bin Ali) idi. Hayata kıymet vermeyen bu mezhep hatasına uygun bir cezaya dûçar oldu; yani hayat tarafından kabul edilmedi. Binâenaleyh muahharan bazı şöhretçilerin bu yolu müceddeden ihyâya çalışmalarına rağmen Zâhiriye mezhebi hiçbir zaman yaşayamadı ve hiçbir iz bırakamadı. Görülüyor ki, (içtihat) örfe intibak ihtiyacından doğduğu gibi fıkhın tevessü ve teşa'ubu da örfün inkişâf ve teferruuyla beraber yürümüştür. Fıkhın tarihini yazmak için evvel emirde İslâm örflerinin tarihini bilmek iktizâ eder.

Evet İslâm şerîatı semâvî köklere mâlik bir tûbâ ağacıdır. Fakat bu ağacın hikmet-i vücudu dünyevî bir feza ve muhitte yaşamak, içtimai örflerden hava, **[86-22]** hararet ve ziya alarak medeni ihtiyaçları tatmin etmektir. Bu ağaç birkaç asır yemiş verdikten sonra artık nâmiyeden mahrum kalmıştır denilemez.

İslâm şerîatının kıyamete kadar her asrın şerîatı olarak kalacağına iman edenler bu ağacın daima canlı ve velûd olduğunu kabul etmek ıztırarındadırlar; çünkü yaşamayan ve yaşatamayan bir kanun, hayatın nâzımı olamaz. Bu ifadelerden anlaşılıyor ki fıkhın nassî bir usulü olduğu gibi içtimai bir usulü de vardır: Fakat bu içtimai usûl-i fıkıh -içtimaiyât ilminin tesisi bu asra nasip olduğu için- şimdiye kadar tedvin edilememiş bunun tesisi vazifesi bu zamanın fakih ve içtimaiyâtçılarına kalmıştır. Fakihler ve içtimâiyatçılar diyorum: Çünkü bunu ne yalnız fakihler, ne de yalnız içtimâiyatçılar yapamaz. Bu iki sınıfın ilmî teâvünü olmadıkça bu yeni ilim teessüs edemez.

Örfün, efkâr-ı umumiye (opinion publique), âdât (moeurs), teamül (coutume), istîmal (usage), anane (tradition) gibi şekilleri var. Fakihlerin icmâı, milli şûrânın kararları da örfün bir nevi tecellileridir. Hatta (tevâtür)ün, örfün milli tesirlerinden âzâde olup olmadığını anlamak da bir içtimâiyat meselesidir.

Evvelen örfün bu gibi muhtelif şekillerini ilmen tarif ve tasnif etmek lazımdır.

Sâniyen örfün ahlâkî, hukukî, siyasi kısımları vardır ki aralarındaki farklar taharrî ve tayin edilmek iktizâ eder.

Sâlisen örfteki tahavvül ve tekâmüllerin sair tabiî hadiselerde olduğu gibi sabit ve zaruri kanunlara tâbi olup olmadığı tetkik edilmelidir.

Avrupalı içtimâiyatçılar kavmiyât, tarih ve ihsâiyât ilimlerinin mukayese usulleriyle irâe ve ispat ettiler ki "müşâbih şerâit-i içtimaiye dahilinde bazı ahlâki ve hukuki müesseseler,

bazı dinî îtikadlar aynı enmûzeçte kalıyorlar, hayat-ı içtimaiyenin ayniyeti, müesseselerin ayniyetini mûcib oluyor. Hatta ispat olundu ki, aynı enmûzeçten olan cemaatlerde – bu cemaatler birbiriyle münasebette bulunamayacak derecede yekdiğerinden zamanen ve mekânen uzak oldukları halde – en fer'î âdetler ve teamüller bile mümâselet-i kâmile arz ediyor. [87-23]

Aynı enmûzeçlere ait müesseselerin bu mümâselet-i muttaridesi hadisât-ı içtimaiyenin muayyeniyet (détermione) kanunundan müstesna olmadığına en mükemmel bir delildir. [Durkheim] Bazı ulemâmız maddi hadiselerde tecelli eden kavânîn-i tabîiyeyi sünnet-i ilâhiye telakki etmişlerdir. Bu telakkiyi içtimai kavânîn-i tabîiyeye içtimai muayyeniyete de teşmîl edersek hiss-i diniyeye daha muvafık bir hareket olmaz mı?

Madem ki, kavimlerin ve ümmetlerin içtimai vicdanları, ahlâki âdetleri, hukuki teamülleri, siyasi efkâr-ı umûmiyeleri ferdî iradelerden müstakil ve onlara hâkim olan tabiî kanunlara tabidir, bu sünnetleri tesnîn ve bu kanunları taknîn eden kudret-i meşiyet-i ezeliyeden başka ne olabilir?

O halde örf de nas gibi hakiki ve sarîh bir sûrette değil, fakat zımnî, mecazi bir itibarla ilâhî bir mahiyeti hâiz olmaz mı?

İmam Ebû Yusuf hazretleri, "Nas örften mütevellid ise itibar örfedir." diyor. Acaba dünyevî işlere ve içtimai hayata tealluk eden nasların hemen kâffesi örften mütevellittir denilemez mi?

İçtimai muayyeniyet ve ıttıradı âdetullahın tecellisi olarak kabul ettikten sonra bu sünnet-i sübhâniyenin içtimai hayata tealluk eden nusûsda da esas olması gayet tabiidir.

Maamâfih içtimai usûl-i fıkıh, fıkhın içtimai membalarını tetkik etmekle beraber hiçbir zaman fıkhın yerini tutmak iddiasında bulunamaz. Nasıl ki nassî usûl-i fıkıhta da böyle bir davada bulunamamıştır. İftâ ve kaza vazifeleri usûlcülere değil ahkâm-ı fer'iyeyi tensîs ile uğraşan fakihlere aittir. Usulcülere gelince bunlardan birinci kısım nusûs sahasında, ikinci kısım içtimâiyat âleminde fakihlere yol göstermek vazifeleriyle mükelleftirler. Fakihler bu iki usulün ikisinden de müstağnî olamazlar.

Gökalp

[88-24]

İSLÂM İNTİBAHI

Ulemâ-i Kirâm Hazerâtına Lozan'dan Bir Hitap

Bu tarihten kırk sekiz gün evvelisi Kurban Bayramı namazını kılmak üzere İstanbul'da Ayasofya Câmi-i şerîfinde hazır bulundum. Bu günde hiç sevmediğim fakat bana karşı daima böyle fâideli delâlet lerde bulunduğundan dolayı mecburen hürmet ettiğim bir İsviçreli muallime ile beraber Lozan'ın Ayasofya'sı demek olan en büyük kilisesinde bulunuyorum. Fakat arada ne kadar büyük bir tezat var... Evet 48 gün mukaddem tekmil âlem-i İslâmın takdis ve tebcil ettiği o büyük Ayasofya Câmi-i şerîfinde bulunuyordum. Fakat büyüklük nâmına ne görüyor ne işitiyordum? Kemâl-i esef ve hacâletle itiraf edi-

yorum ki, burada vaaz namına dinlediğim sözlerin kâffesi değil tekmil âlem-i İslâmın matmah-ı enzârı koca Türkiye'nin pâyitahtı olan muazzam İstanbul'un en büyük ve en mübeccel camiinde; küre-i arzın en muzlim köşesi ve en vahşi ahâlisi nerede ise onların bile mâbed nâmına ittihâz edecekleri bir küçücük binada vaaz nâmı altında söylenmeyecek, söylenmesinden hakikaten âr olunacak kadar hurâfat ve mâlâyânîden ibaretti. Okunan hutbede senelerden belki de asırlardan beri tekrar edile edile çürümüş eskimiş, fâidesiz belki pek çok zararlı bir takım musanna ve müretteb cümlelerden, ekâbir-i din ve ümmet hakkındaki ruhsuz, lüzumsuz medhiyelerle zât-ı şâhâne hakkındaki asıl ve esastan ârî elkâbdan mürekkep elfaz kalabalığı ve laf gürültüsünden ibaret idi. Hakikaten gülünecek yahut ağlanacak olan bir vaaz ve hutbeler hakkında burada bundan fazla söyleyip muhterem kârî'lerin vakitlerini izâa edecek değilim. Eğer dediklerime itimat etmeyen ve böyle mesâil hakkında bir müslim sıfatıyla kalbi sızlayan biri varsa, ispatı Ayasofya meydanında, buyursun, lütfen Cuma namazına teşrif etsin de baksın ve dinlesin... **[89-25]**

Daha garibi belki ağrebi var, koca camiin içinde donanma kutularından yalnız bir tanesi gezdiriliyordu. Kemâl-i hayret ve tehâlükle bunun sebebini yanımızdaki bir zattan sorduk. Camide para ve sadaka toplamak câiz değil, diye hoca ve vaiz efendiler men ettiler, dedi. Bunun üzerine hayret ve teessüfümüz bir kat daha tezâyüd etti. Vâkıâ yukarıda vaaz söylüyorum diye gürültü etmekte birisi tekmil âvâzı ile camide sadaka ve para toplanmaz, haramdır diye bağırıyordu. Ben zaman-ı saadetteki camilerin bilhassa Medine'deki Cami-i Nebevi'nin askeri talim meydanı, tederrüs meclisi, her türlü iânât ve sadakâtın cem' ve tevzî' mahalli olduğunu pekala bildiğimden o vaizin boğazına sarılıp suratına bir iki tokat yerleştirmek istedimse de cami dahilinde büyük bir arbedeye sebebiyet verip zavallı hükûmetin bitmez tükenmez belaları arasına ben de ilave etmiş bulunmayayım diye, zorla cebr-i nefs edebildim. Yanımda bulunan biraderim "Sen de bir taraftan vaaz söyle de ahâliye hakikatini anlat." diye teklif ettiyse de namaz vakti pek yakınlaşmış olduğundan maalesef ona da muvaffak olamadım. İşte 48 gün mukaddem Ayasofya Camii'nde kemâl-i esefle müşahede ettiğim bir manzara.... Bu gün Lozan'ın en büyük kilisesinde en meşhur pastörlerinden olan Mösyö Chamorail tarafından vaaz söyleneceğini benim oturduğum pansiyonun sahibi muallime bana bir gün evvelinden haber verdiğinden erkence kalkıp, çayımı içip hazırlanmıştım. 9'da muallime, iki kızı, ben dördümüz kilisede idik. Ahâli hayli toplanmış idi. Saat 10'a doğru koca kilise hıncahınç doldu. Muhtelif sınıflardan ahâli var idiyse de, bizdeki gibi ekseriyeti hamal ile asker değil de, efkâr-ı münevvere ashâbı teşkil ediyordu. Saat 10'a çeyrek kala merasime bir kör tarafından, -zira İsviçre'de körlerin hepsi bir sanat ashâbıdır- piyanoda çalınan gayet hoş ve müessir bir ilâhî nağme ve terennüm ile başlandı. Bunu müteakip pastörün delâleti üzere tekmil huzzârın iştirakiyle kâimen ilâhî söylendi. Bundan sonra pastör efendi, Lozan ahâlisinin milli lisanları olan Fransızca ile, kırk dakika kadar gayet beliğ ve müessir bir hutbe îrâd ve Hazret-i İsa'nın "ölüleri tekfîn ve tedfînleriyle bırakınız mazmunundaki

Laissez les morts ensevelir leurs morts **[90-26]** cümlesini öyle bir izah etti" ki, Buhara'da senelerce öyle müşkül cümlelerin haliyle uğraştığım için böyle elgaz ve muamma hallinde hayli mahâretim olduğu halde herifin izah ve tafsilatına hakikaten hayret ettim. Bakınız bu cümlenin tahtına ne gibi mânâları idhâl etti: Ölenler ölmüşlerdir, şimdi siz onlarla çok meşgul olmayın, kendi ahvâlinize bakın, çalışınız. Saadetinizi temin için ne lazım ise hepsini hazırlayın, yekvücud olun. Fakat Allah'ı, dinî de unutmayın. Bu yekvücut olmak ve

çalışmak meselesinde o kadar tafsilata girdi ki, Avrupa ahvâl-i hâzırasını ve son Balkan Muharebesi'ni hülâsa eyledi ve ahâliye öyle bir his ve heyecan ilkâ etti ki, maâzallah daha bir defa salîb ve hilâl muharebesi olacak olursa, o zaman bunlar yani İsviçreliler geçen sene olduğu gibi Balkan Muharebesi'ne milyonlarca iâne göndermekle kalmayıp temîn-i saâdet ve tevhîd-i vücûd nâmına yüzlerce de bizzat kalkıp muharebeye gideceklerdir. Kırk dakikalık bu vaaz ahâli üzerinde o kadar tesir icra etti ki, o binlerce ahâli esnâ-yı vaazda ahz ettikleri ciddiyet-i etvârlarını vaaz tamam olduktan sonra da saniyelerce muhafaza ettiler. Hepsi öyle hareketsiz hatta teneffüssüz mebhût ve mütehayyir kaldılar. Vaaz esnasında ise öyle bir sükun ve dikkat hükümfermâ idi ki, bu sükûtu dışardaki sert rüzgarın içeriye pek zayıf olarak akseden bir hışırtısından başka hiçbir şey ihlal etmiyordu. Bakınız pastör efendi yukarıdaki bir cümleyi ne kadar izah etti. Ve ona Hazret-i İsa'nın belki hatır ve hayaline bile gelmemiş bir takım siyasi, fennî, içtimai mânâlar verdi. Fakat bu mânâlar hepsi Hıristiyanların menfaatlerine muvâfık ve hâdim olduğundan ben bu pastörü takdir ve tahsin ediyorum.

Şimdi bizim Kur'an-ı Kerim'de,

”وَلَا تَنْسَ نَصٖيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا“[30] ”هُوَ الَّذٖى خَلَقَ لَكُمْ مَا فِى الْاَرْضِ جَمٖيعًا“[29]

”وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوٰىۖ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِۖ“[31] gibi mazmunlarıyla amel-i saâdet-i sermediyemizi temin edecek pek çok âyât-ı kerîme bulunduğu halde Ayasofya'daki vaazler ile Lozan Kilisesi'ndekilerini Allah için bîtarafâne bir mukayese ediniz. Birinde ehliyetsizlik ve dirâyetsizlik seyyiesi olarak küreden zerre kadar **[91-27]** istifade olunmadığı halde, diğerinde fazl u hüner neticesi olarak zerreden küreler icat ve ihtirâ' ve bu sûretle ahâlinin dimağını daha ziyade tenvir, hissiyât-ı diniye ve milliyelerini tezyîd ediyorlar. Ve bu hal-i esef-iştimâlin karşısında ben kemâl-i beht ü esef ile eyne's-serâ mine's-süreyyâ diyeceğim geliyor.

Merasime saat tam 11'de müştereken bir tegannî onu müteakip mezkûr kör tarafından bir terennüm en sonra pastörün duası ile hitam verildi. Ahâli de kimi bir frank kimi on santimi kilise kapısının iki tarafında yerleştirilmiş iâne sandıklarına kemâl-i tehâlükle atarak ben müstesna olduğum halde hepsi de kemâl-i sürûr ve inbisât ile âşiyâne-i saadetlerine koşuyorlardı. Şimdi burada ben de biraz tevakkuf ve bizim ulemâ-i kirâm hazerâtına hitap edeceğim ve onlardan kemâl-i samimiyetle bir ricada bulunacağım.

Ey muhterem pişvâlarımız!

Hıristiyanlık âlemi bu kadar terakki ve teâlilerine rağmen onların ulemâsı yalnız kendi memleketlerinde değil, tekmil aktâr-ı cihâna dağılarak böyle hayret-bahş bir derecede çalıştıkları halde siz hâlâ camilerimizin mübarek minberlerinde dinî ve dünyevî hiçbir fâidesi olmayan hutbeleri tekrar ederek ahâlimizi camilerden tebrîd etmekte devam edecek misiniz?

Siz hâlâ mekteplerdeki masum çocuklarımızın, idâdîlerdeki muhterem gençlerimizin dimağlarını muhabbet-i diniye ve milliye ile işbâ ve tenvir edeceğiniz yerde onları din-i mü-

29 Kur'ân-ı Kerîm, Bakara-II, 29: O, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı.

30 Kur'ân-ı Kerîm, Kasas-XXVIII, 77: Ama dünyadan da nasibini unutma.

31 Kur'ân-ı Kerîm, Mâide-V, 2: İyilik ve (Allah'ın yasaklarından) sakınma üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın. Allah'tan korkun; çünkü Allah'ın cezası çetindir.

bîn-i İslâmdan tenfîr ve mukaddes muhabbet-i milliyeden teb'îd eylemekte devam edecek misiniz?

Siz hâlâ Dârülfünûn ve Medresetü'l-vâizîn kürsülerinde altmış sene sonra mutlaka kıyamet kâim olacak, Deccal Rusya'dan çıkacak, şeytanın sağ veyahut sol eli mukaddem halk olunmuş bu beyne'l-ulemâ muhtelefun-fîhâ olan bir meseledir gibi bir takım hurâfât ve ebâtîl ile talebenin ezhânını tesmîmde sâbit-kadem kalacak mısınız?

Ey Muhterem Efendiler!

Bu dediklerim hakâik-i rıyâziye kadar kaviyyen sabit evvela birer hakikat-i bedîhiyedir. Bu meselelere nef' cevaplar vermek ve bunları müfîd bir tarzda halle çalışmak ve bu ahvâl-i emrâz-ı müzminemize pek müessir ilaçlar aramak bizim için acilen ittihâz **[92-28]** olunacak tedâbir-i müessiredir. Zira şimdi fırsatımız pek az kalmıştır. Bu dertlerimizi itiraf etmeli ve bir an evvel derman aramalıyız. Ben de bu mülkün nâçiz bir uzvuyum. Kalben kan ağlayarak sizden bunu samimâne rica ediyorum. Bizim için başka bir çâre-i halâs ve necât yoktur. Yoksa şimdilik elimizde bulunan pek sathî ve serâbî kuvvete güvenip, bu acı hakikatleri söyleyen ağızları tıkamak sûretiyle ittihâz edeceğimiz tedâbir pek çürüktür. Pek yakın istikbalde bir gün gelecek ki o zaman biz bu hakikatleri hamiyet ve dirâyetli genç ve münevver dimağlı müslümanların tazyikleri altında kemâl-i hicâbla itiraf etmeye veyahut maâzallah tekmil Hıristiyan âlemi için pek merhametli, bize karşı gayet sengdil olan Avrupa misyonerlerinin ayakları altında ezilip, mahvolup bitmeye her halde mecbur kalacağız. Eğer bizim kendiliğimizden ıslaha teşebbüs ve hakâik-ı İslâmiyeyi bütün safvetiyle meydana koyarak itirâf-ı cürm etmezsek bu son iki şıktan birinin vukûu lâ-mahâle muhakkaktır. Hangisi işimize geliyorsa onu yapalım fakat çabuk.

Dârülfünûn İlâhiyat Şubesi mezunlarından
Hoca Şîr İdris

İSLÂM HAVÂDİSİ

Taşkent

Türkistan'da milli hareketler – Mevlid-i Nebevî münasebetiyle Taşkent'in muteber ailelerinden birine mensup Mahtab Hanımefendi'nin teşebbüsüyle müslüman kadınlara mahsus Mevlid-i Şerif ve edebiyat meclisi tertip edilmiştir. Bu meclise Taşkent'in büyük küçük ailelerinden pek çok hanım iştirak etmiştir. Tâlimât-ı mahsûsaya göre hanımların pek çoğu eski milli elbiselerini giyerek gelmişler, geniş salon kırmızılı, sarılı, yeşilli renklere bürünmüş hanımlar ile hıncahınç dolmuştur. İbtidâ "قاينيش" ismindeki bir perdelik piyes mevki-i temâşâya konulup temsiller küçük hanımlar tarafından pek tatlı, adeta mâhirane icra edilmiştir. **[93-29]** Sonra "قللى Musiki" orkestrası tarafından uzun, kısa birçok milli havalar terennüm edilmiş. Ortalığa قللى musikileriyle, milli vecd ve istiğrak veren küçük hanımlar, ihtiyar müslüman kadınların "Berhurdar olunuz, Allah dünyada size hüsn-i tâli' versin, ahirette Allah sizden razı olsun..." gibi samimi dualarına mazhar olmuşlardır.

Piyano tarafından icra edilen ilâhî-i berhevâyı müteakip fahri kainat efendimiz hazretlerinin hâlis, açık Türkçe ile mufassal terceme-i halleri söylenmiş, sonra herkesin anlayabileceği bir lisan ile nazım haline konulmuş Mevlid-i Nebevî milli havalara tevfîkan tevşîhler ile kıraat edilmiştir. Mevlidhân hanımlar da büyük muvaffakıyet göstermişler, ortalık devemân bir zevk içinde kalmıştır. Hele bütün hanımların bir ağızdan fakat قللى musikinin refakatiyle salavât-ı şerîfe getirişleri pek latif olmuştur. Mecliste erkeklerden kimse bulunmamıştır.

Afganistan

Meşhur Molla Peyvende – Afganistan'ın meşhur âlimlerinden Molla Peyvende, bu sıralarda vefat etmiştir. Açık fikirli, milliyetperver bir zat idi. Kendisi, "Vezîrî" kabilesinin Kâbil'de emir huzurundaki vekîl-i dâimisi olup, İngiliz düşmanlığıyla maruf idi. Onun için İngilizler bu zatı hiç de sevmezlerdi. Hatta Hindistan'da münteşir İngilizce "Pioneer" cerîdesi Molla Peyvende'nin vefatından dolayı seviniyor. Hazret-i Allah, merhuma rahmet eylesin, müslümanlık âlemi için daha birçok Molla Peyvende'ler yetiştirsin.

Müslümanlık yine bir milliyetperver kaybetti – Afganistan'ın milliyetperver, ahâli ile iyi geçinen ricâlinden ve maliye nazırının müsteşarı Bereket Mirza, geceleyin uyku esnasında meçhul kimseler tarafından katledilmiştir. Merhum, cenûb-î Afganistan'daki meşhur bir kabilenin rüesâsından olup, arazi ve emlak sahibi, zengin bir zat idi. Fakat, hayrattan kaçınmaz, bilhassa maârifin neşri hususunda büyük himmetler ibrâzından hâlî kalmazdı. Kendi kabilesi arasında birkaç mektep ve medrese bina ettirmişti. Ahâli arasında İngilizleri sevmemekle de maruf idi. Onun için kendisi umumun muhabbetine mazhar idi. Hazret-i Allah kendisinden razı olsun, yerini cennet kılsın.

Sibirya

Troitsk'de hanımlara mahsus vazife cemiyeti- Troitsk'li birkaç muallime hanımın **[94-30]** teşebbüsleri ile hanımlara mahsus "Oku meclisi" tertip edilmiş. Mecliste üç yüzden ziyade hanım hazır bulunmuştur. Dinî, milli, ahlâki mev'izalar hanımlar üzerinde derin tesir icra etmiştir.

Sonra muallimelerden biri müslüman kadınlarının hayat ve maişet vadisindeki noksanları hakkında bir nutuk îrad etmiş ve bunun bundan böyle de devam etmesinin iyi bir hal olmadığını anlatmış. Huzzâr, "Elbette bunun çaresini bulmalıyız." diyerek muallime hanıma iştirak etmişlerdir. Meşhur milyonerlerden Hatice Hanım Yaush'da müslümanlara mahsus bir cemiyet küşâd edilecek olursa cemiyete mahsus olmak üzere büyük kârgir bir konak vereceğini söylemiş. Bunun üzerine cemiyeti tesis ve teşkil etmek üzere ileri gelenlerden on hanım intihab olunup, işe başlanmıştır. Cemiyetin ismi, "Vazife" olacaktır. Cemiyetin birinci maksadı müslüman kadınlarının kendilerine mahsus ev dahilinde ve haricindeki vazifelerini bildirip, hukuklarını, içtimai mevkilerini tanıtmak, gözlerini, fikirlerini açmaktan ibarettir. Cemiyet işte bu maksadına erişebilmek için üç türlü yol takip edecek: 1) Ayda, on beş günde bir defa umum Troitsk'li İslâm kadınlarına mahsus meclisler tertip edip, çocuk terbiyesi, ev idaresi, şerîat nokta-i nazarından kadınların

erkeklere karşı olan vazifeleri hakkında konferanslar, yemek pişirmek, dikiş ve biçki gibi vesair aile kadınları için iktizâ eden işler hakkında ameli dersler verilecektir. 2) İslâm kadınlarına mahsus bir mutâlaahâne küşâd edilecek. 3) Tahsilden mahrum büyük hanımlara mahsus ayrıca bir mektep küşâd edilecek. Bu mektep şöyle üç şubeye ayrılacak: 1) Okutup yazdırmak, 2) Din ve ahlâk, 3) Dikiş ve ev işleri şubeleri. Hazret-i Allah, Troitsk'li müteşebbis İslâm hanımlarının yardımcıları olsun.

Kırım

Kırım'da Medrese-i Âliye-i Diniye – Akmescid Cemiyet-i Hayriyesi, mezkûr şehirde sekiz sınıflı âlî bir medrese tesisine karar vermiş ve îcâb-ı resmî müsaadeyi istihsâl etmiştir. Bu medresede mebde-i fünûn ile dinî ilimler tedris olunacaktır. Cemiyetin ciddi hareketleri medresenin muntazam olacağı kanaatini veriyor. Medreseye müstevfî maaşlarla şimdiden muallimler tayin edilmiştir. Fakat cemiyetin intihâb ettiği muallimlerden biri Türkiye'de ikmâl-i tahsil etmiş olduğundan hükûmetçe muallimliği tasdik edilmeyecekmiş!

Hindistan

Hindistan Müslümanları arasında milli hareketler – Hindistan "Peşâver" şehrinde **[95-31]** in'ikad eden Hind Müslümanlarının kongresi vazifesini ikmal etmiştir. Kongre umumiyet itibarıyla gayet parlak cereyan etmiş, mühim kararlar verilmiştir. Brahman cemaatinin ileri gelenlerinden olup, Müslümanlar ile ittihad etmek mesleğini takip eden bir kaç hatibin Urdu lisanıyla îrâd ettikleri hutbeler Müslümanlar tarafından alkışlanmış; Hind-İslâm cemaatinin dahi bu fikre iştirak etmeleri için teşebbüsâtta bulunulacağına dair söz vermişlerdir. Hind Müslümanlarının Hükûmet-i Osmaniye'ye mutlaka müzâherette bulunmaları lazım geldiğine dair vukûa gelen teklif, umum tarafından alkışlanmış, hususi davet ile hazır bulunan Hindu cemaatinin ileri gelenleri Brahmanların da bu fikre iştirak etmeleri için îmâl-i nüfuz edeceklerini dermeyan etmişlerdir.

Hindistan'ın genç Müslümanları – Hindistan genç Müslümanlarından müteşekkil "Agra" şehrindeki kongrede İngilizlerin memleketlerine getirmiş oldukları sarhoşluk belası hakkında müzâkerâtta bulunulmuş. Hind-İngiliz Hükûmetinin bilumum nizam ve kanunları müstebidâne hazırlanmış ve gayet dar olmakla beraber müskirât vesair ahlâkı, sıhhati, hatta nesli bozan şeyler hakkındaki nizamların, kanunların Britanya İmparatorluğu dahilinde bulunan ipsizlerin, ayyaşların imrenecekleri kadar geniş ve serbest esaslar üzerine kurulmuş olması, kongre âzâsının pek ziyade hayretini mûcib olmuş, bi'l-ittifak protesto edilmiştir. Bu nizamların tâdili hususunda teşebbüsâtta bulunmak üzere daimi bir komisyon intihâb edilmiştir. Kongrede Hindistan'ın muhtâriyeti meselesi de mevzû-ı bahs edilmiş, bu vadide pek hararetli milliyetperverane nutuklar söylenmiştir. Muhtâriyet aleyhinde söz söylemek isteyen bir murahhasın sözü kesilmiş, hâk böyle eskimiş, bozuk bir fikir taşıdığından dolayı teessüfler edilmiştir. Bu sûretle genç Müslüman murahhaslar arasında husûle gelen gürültü, meşhur genç hatiplerden bir zatın ateşli bir nutkuyla

sükûn bulabilmiş, hatip nutkunun nihayetinde demiştir ki, "Biz varız. Hem de İngilizlerin varlığı kadar zayıf varlık ile değil, büyük Müslümanlık varlığıyla varız. Biz elbette bir zaman meydana çıkacağız. Bizim hem Müslüman babalarımız, hem de kan babalarımız hep mücahittirler. Biz yalnız muhtâriyet değil, istiklal de isteyeceğiz; isteyeceğiz değil, kazanacağız..." demiştir.

Hüddâm-ı Kâbe Cemiyeti'nin teşebbüsleri – Birkaç ay evvelisi Hindistan'da teşekkül etmiş olan Hüddâm-ı Kâbe Cemiyeti "Delhi" şehrinde Urduca ve Arapça olmak üzere bir cerîde neşrine karar vermiştir. Cemiyet kendi fikrini, uhuvvet hakkındaki tâlimât-ı İslâmiyeyi neşretmek üzere Hindistan'ın her tarafına, köylerine gönderilecek olan irşâd heyetleri hakkındaki tertibâtını da ikmal etmek üzere bulunuyormuş. Allah muînleri olsun!.

[96-32]

Türkistan

Taşkent'te İslâm Bankası – Mevki-i coğrafisi itibarıyla Taşkent şehri Türkistan'ın en mühim bir iktisadi merkezidir. Rusya dahillerinden, Sibirya taraflarından, yerlilerden birçok erbâb-ı ticaretin bu şehirde büyük idarehâneleri bulunmaktadır. Geçenlerde sırf Müslüman tüccarın himmetiyle bir ticaret bankası tesis edilmişti. Son günlerde tekrar bazı tüccarın ittihâdıyla diğer bir banka tesis edilmek üzere bulunduğunu yazıyorlar.

Bosna-Hersek

Fukaraperver Cemiyeti – Son günlerde Saraybosna'da "merhamet" nâmıyla fukaraya muâvenet etmek üzere, fukaraya iş bulup, onlara her türlü yardımda bulunmak üzere bir cemiyet teşkil olunmuştur. Reîsü'l-ulemâ bu münasebetle müessir bir beyanname neşrederek Bosna Müslümanlarını bu cemiyete muâvenete davet eylemiştir. Hazret-i Allah bu gibi hayırlı işlere teşebbüs eden Müslümanları muvaffakiyetlere mazhar eylesin.

"اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّٓا اِلَيْهِ رَاجِعُونَۜ"[32]

Sakın, yeis getirmeyelim, evet, bizi tanıtmak, Biz müslümanların da yaşamaya hatta herkes gibi fezalarda uçmaya hakkı olduğunu göstermek isteyen iki kahramanımızı kaybettik.. Biz bunlar için ağlayalım, biz, İslâm ailelerinin aralarını semâvî yollar ile de rabt etmek uğrunda şehit olan fedakar kardeşlerimiz için elbette ağlayalım, fakat meyus olmayı hatırlarımıza bile getirmeyelim. Çünkü Müslümanlık yeis ile içtima edemez. Biz gözyaşlarımız arasında diyelim ki, büyük Allah'ımız bize de acısın, o muhterem Fethi ve Sâdıklarımızı da Bedir şehitleri ile beraber haşretsin!

Müdîr-i Mes'ûl: Halim Sabit – Dersaadet - Matbaa-i Osmaniye

---

32 Kur'ân-ı Kerîm, Bakara-II, 156: Biz Allah'ın kullarıyız ve biz O'na döneceğiz.

اسلام مجموعه‌سی

مدیری : حلیم ثابت

٢٨ ربیع الآخر ١٣٣٢
١٣ مارت ١٣٣٠

ییل ١ صایی ٤

قرآن کریم

فقه

دین فلسفه‌سی

اسلام انتباهی

اسلام قارئنی

اسلام جماعتلرینک یاشایشی

اسلام مطبوعاتی

اسلام حوادثی

مقام مشیخت : یکی شیخ الاسلام — پترسبورغ : شرق کیجه‌سی — ایدیل حوضه‌سی : تورکجه خطبه — طرابلس : جهاد دوام ایدیور — هندستان : مرکز خلافتدن به‌زدیرمك ایسته‌نیلیور .

استانبولده صاتیلدیغی یر : « تورك یوردی کتبخانه‌سی » نسخه‌سی ٦٠ پاره‌در

درسعادت — مطبعهٔ عثمانیه

İslâm Mecmuası

Müdürü: Halim Sabit

Yıl: 1 **28 Rebîülâhir 1332** **Sayı: 4**

13 Mart 1330

[26 Mart 1914]

İstanbul'da satıldığı yer: "Türk Yurdu Kitaphânesi" Nüshası 60 paradır.

Dersaadet --- Matbaa-i Osmaniye

İslâm Mecmuası

Müslümanların fâidesine çalışır. **On beş günde bir çıkar.**

KUR'ÂN-I KERÎM

Bismillâhirrahmânirrahîm

"لَيْسَ الْبِرَّ اَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ
وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّنَۚ وَاٰتَى الْمَالَ عَلٰى حُبِّهٖ ذَوِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ
السَّبِيلِ وَالسَّٓائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِۚ وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ وَاٰتَى الزَّكٰوةَۚ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ اِذَا عَاهَدُواۚ
وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَٓاءِ وَالضَّرَّٓاءِ وَحِينَ الْبَأْسِۜ اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ صَدَقُواۜ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ"

Sûre-i Bakara [177]

Mefhûm-ı Şerifi:

Bütün iyilik, yalnız yüzlerinizi doğuya veya batı tarafına çevirmekten ibaret değildir. Belki asıl iyilik, -Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitaplara, peygamberlere iman eden ve sevdiği malını akrabasından muhtaç olanlara, yetimlere, yoksullara,[33] *yolda kalanlara, dilenenlere, rikâba* **[98-2]** *(esirlerin azat edilmesine)*[34] *veren, namazı kılan,*[35] *zekâtı eda eden, verdikleri sözleri tutanlar, yoksulluk, hastalık gibi hayati vukûata karşı sabredip düşman önünde sebat edenlerin- iyiliğidir. İşte onlar dinde gerçek olanlardır ve onlar, ancak onlar ittikâ edicilerdir.*

33 Aynı zamanda İslâmiyet, dilenmeyi tahrim etmiştir. Zaruret müstesna.

34 İslâmiyet'teki esaret meselesi, Avrupalılar ve bilumum din-i mübîn-i İslâm a'dâsı tarafından ta'n ve tenkide bir ser-rişte addolunmakta ise de İslâmiyet'in her fırsatla üserânın azat edilmesi hakkındaki evâmir ve vesâyâsı nazar-ı dikkatten dûr tutulmayacak olursa bu din-i mübînin ibtidâ-yı zuhûru esnasında revaç-yâb olan esareti tedricen kaldıracağını ve her zaman dahi üserâ için yegâne bir halâskâr ve gayet şefik bir hâmi bulunacağını bilmek pek kolaydır.

35 Zekât vermekteki fâidenin beşeriyete aidiyeti pek zâhir ise de namazdaki fevâid-i içtimaiye ve beşeriyeyi görmek için enzâr-ı kâriîn-i kirâmı şu âyet-i kerîmeye celp ederim: "اِنَّ الْاِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًاۙ اِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًاۙ وَاِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًاۙ اِلَّا الْمُصَلِّينَۙ" [Kur'ân-ı Kerîm, Meâric-LXX, 19-22] Şüphesiz insan helû' yani mesâibe giriftar olur, kendisine bir şer isabet ederse bağırır, çağırır. Ve hayra nâil olursa bu hayrın yalnız kendisine inhisar etmesini ister. Yalnız namaz kılanlar müstesna. Yani onlar ne mesâib karşısında metanetlerini kaybederler ve ne de hayra nâil olurlarsa bu hayrın kendilerine inhisarını isterler. Onlar hem sabır ve metanetlerini muhafaza ederek kimseyi müteellim ve müteessir etmezler ve hem de herkese hayır ve menfaat îsâr ederler."

Tefsir ve Îzah:

İbtidâ-yı İslâmiyet'te[36] enbiyâ-yı sâlifenin kıblesi olan Beyt-i Makdis cihetine müteveccihen namaz kılınıyor iken bilâhare kıble, Kâbe-i Mükerreme'ye tahvil ve tebdil buyrulmuş idi.

Ehl-i kitab bu tahvil meselesini parmaklarına dolayıp birçok lakırdılar yapmışlardı ve hepsi ayrı ayrı yalnız kendi kıblelerine müteveccihen kılınan namazın mazhar-ı kabul olacağını söylemekte devam edince bunlara mukabil ehl-i İslâm dahi İbrahim aleyhi's-selâmın kıblesi olmak hasebiyle namazın ancak Mescid-i Haram'a doğru kılınacağını söylemekten hâlî kalmıyorlar idi.

Müslim ve gayrimüslim olan her iki tarafın enzâr-ı intibahı önüne "dinden maksut ve matlûb bulunan semerenin yalnız bir kıble-i mahsûsaya teveccühden ibaret olmayıp beşeriyetin **[99-3]** dâreynde gerek ferdî ve gerek içtimai olan bilumum saadetlerini temin eden esâsât ile amel etmek" olduğu levhası vaz' olunuyor ve bu irşâd-ı semâvî ile bütün beşeriyet ikaz buyuruluyor.

Zâhir-binlikte kalan efkâr-ı beşeriyenin ruh-ı dine nüfuzuna rehberlik ediliyor. Ve dinden maksat olan semerâtı beyana iki mühim ve mütenâzır mebde olan ve her iyiliğin müvellidi bulunan Allah ve yevm-i ahirete iman ile ibtidâ buyruluyor. Hakikaten Allahu teâlâ hazretlerine iman ve muhabbet eden ve yevm-i cezaya inanan kimsenin elinden ve dilinden kötülük çıkar mı?!... O adamdan hayırdan başka ne sudûr eder?

Fakat kıble hususunda bu âyet-i kerîmenin irşâdıyla nasıl zâhir-binlikte kalmayacak isek Allah ve ahiret gününe imanda yalnız ana, baba veya mahalle mektebi hocasından Allahu teâlâ hazretlerinin ve yevm-i cezanın ismini duymakla kalmamalıyız, kalmamalıyız ki imanımızdan semerât zuhur etsin; imanımız velûd ve feyyaz olsun. Yalnız duyduğumuz ile kalır ve bu iki mebdei vicdanımız ile hissetmez ve bu bâbda delâil ve berâhîn ile yakîn peydâ eylemez isek kuru kuruya adımız mümin olur ve bizden ehl-i imana hiçbir fâide dokunmaz. Kendimizde hem dünyada ve hem ahirette zevk-i imanı, saadet-i vicdanı duymaz ve zümre-i evvelîn ile cennet ve dîdâra nâil olmayız. Fakat Allahu teâlâ hazretlerine bu âyet-i kerîmede emir buyrulan kâmil iman ile iman edersek, heyet-i İslâmiye için her ferdimizin menfaatli bir uzuv teşkil edeceğimizde şüphe mi var? Ve öyle müminlerden mürekkep olan heyet-i beşeriye böyle bizler gibi âciz mi olur?!

Çünkü Allahu teâlâ hazretlerine iman-ı kâmil ile iman eden kimse yalnız fenalıktan tehâşî etmez; yani yalnız fenalık yapmamakla iktifâ etmez; fenalık yapmadığı gibi daima iyilik yapar –iyiliğin dahi yalnız a'mal-i uhreviyeden ibaret olmadığı âyet-i kerîmeden tamamen anlaşılıyor– sâlihât icra eder. Kur'ân-ı Kerîm'de daima imana a'mal mukârin olarak zikredilmiştir.

Bundan başka Cenâb-ı Hak'a kâmil iman ile iman eden mümin, Allahu teâlâ hazretlerinden başka kimseye tekâpû etmez, tam mânâsıyla hür olur. Hakiki bir ehl-i din, metîn ve mekîn olur. **[100-4]** Melâike-i kirâma iman ise vahye imanın esasıdır.

Bir de enbiyâ-yı kirâma iman beyan buyruluyor ki bu zevâta dahi iman, yalnız Harun aleyhi's-selâmın, Musa aleyhi's-selâmın biraderi olduğunu bilmekten ibaret değildir. Bi-

36 İslâmiyet yanlış bir kelime ise de meşhur olduğu için istîmal edildi.

lumum enbiyâ-yı kirâmın siyer-i şerîfelerini, ahvâl ve muamelâtlarını öğrenip onları kendisine bir hüsn-i misâl edinmektir.

Müminler, üzerinde gözü kaldığı ve sevdiği halde malını muhtaç olan akraba ve pedersiz yetimlere[37] ve yoksullara ve yollarda kalan yolculara…vermek gibi daimi bir imtihana maruz bulunuyorlar. Demek ki hakiki her mümin, sevdiği malını her şeyden çok muhabbet ettiği Allahu teâlâ için her dakika vermeye âmâdedir. Öyle mi? Evet. Muktedâlarımız olan birinci tabakadaki müminler, ashâb-ı kirâm hep böyle idiler.

Ahde vefa dahi emir buyuruluyor ki bunun şuûn-ı içtimaiyeyi ne kadar tanzim edeceğini ve hilâfında hareketin dünya işlerini ne kadar bozacağını beyana hâcet yoktur.

Görülüyor ki bu âyet-i kerîmede "وَالنَّبِيّٖنَ"e kadar sıhhat-ı îtikad ve "وَاٰتَى الْمَالَ"e kadar hüsn-i muaşeret ve nihayetine kadar da tehzîb-i ahlâk emr u beyan buyurulmaktadır ki işte bu sûretle amel eden kimselerin ashâb-ı takvadan oldukları ile âyet-i kerîme nihayet bulmuştur. Yani (takva), yalnız oruç ve namaz gibi mefrûzâtı eda edip benî neviyle hüsn-i muaşeret ve insaniyete hizmete ehemmiyet vermemekle olup bitmiyor. Asıl ehl-i takva olan zevât, bu âyet-i kerîmede tâdat buyrulan dünya ve ahirete ait bütün evsâfı hâiz olanlardır; yoksa yalnız ahiret için çalışanlar değildir.

İşte yalnız burayı kârîlerimizden bir kişiye öğretebildim ise bahtiyarım.

Bâyezid Cami-i Şerifi Dersiâmlarından
Şerefeddin

[101-5]

FIKIH

İslâm Hukuku - Hükmî Şahsiyet[38]
1

İslâm hukukunda hukuki şahsiyet nazariyesinin mevcut olup olmadığını tetkik edeceğiz; son zamanlarda "eşhâs-ı hükmiye" meselesi şâyân-ı kayd bir ehemmiyet kesbettiği cihetle İslâm hukuku buna ait bahsi şâmil midir? Bu cihetin araştırılmasına lüzum hâsıl oluyor.

Hukuki şahsiyet nazariyesinin fukahâ-yı izam tarafından tetkik edilip edilmediğini tayin için evvel emirde İslâm'da hukukun nasıl telakki olunduğunu taharriye ihtiyaç vardır. Filhakîka âtîde sabit olacağı üzere meselenin halli, hukukun şer' nazarındaki mahiyetinin bilinmesine mütevakkıftır.

37 Yetimlere îtâ-yı emvâl, bilhassa emir ve tavsiye buyrulduğu halde onların himâyet, terbiye ve talimleri için hiçbir yerde maatteessüf bir "dârü'l-eytâm"ımız yoktur.

38 "Zâtiyet" kelimesi, felsefe mâlûmâtına "şahsiyet"ten daha muvafıktır. Hukukçuların telkînâtına da mülayim gelir, nitekim fukahâ, bu ma'razda "nefs" ve "zat" kelimelerini kullanırlar. Ta Romalılar devrinden başlayarak takip edildiği takdirde Avrupalıların da "personne" kelimesini istîmal ettikleri görülür. "Hükmî" yerine de "hukuki" demek evlâdır, zirâ "hükmî" kelimesinde muvazaa fikri vardır.

Malumdur ki hukukçular bu bâbda ikiye ayrılarak bazısı hakkı, zâtî, enfüsî (subjectif) addetmiş; birtakımı da şey'î, haricî (objectif) olarak tanımıştır. Birinci mezhebe sâlik olanlar –menşe ve esas farklarından kat'ı nazar, hakk-ı insanın zâtına müteallik ve nefsiyle kâim-i farz, ikinci mezhep erbâbı ise hukuku insanın zâtı haricinde mevcut desâtir olmak üzere kabul ederler.

Hakkın zâtî olduğuna kâil olan hukukçular hakkı behemehal bir yere isnat etmek istedikleri ve efrâd-ı insaniyeden gayrısını hak için vahdet (unité) olarak tanımadıkları gibi hukuki münasebetlerde fâil (actif) ve münfail (passif) olmak üzere iki taraf aradıkları cihetle devlet, cemiyet, şirket, vakıf gibi [102-6] mevcudiyetler karşısında muvâzaa tarîkine sapmaya mecbur olurlar. Derler ki: Hak, tefekkür ve irade hassalarını hâiz zatlarda mütecellîdir; bu sıfatları nefsinde cem' eden ise insandır. Binâenaleyh, hak için yegâne vahdet insanın zâtıdır. Zâtiyet, icâp ve isticâba ehliyettir; nizâm-ı hukukî de insanlarla kâimdir. Yoksa insanların zâtiyeti hukuki nizâmın neticesi değildir.

Binâenaleyh hukuki mevzûalar, kanunlar, insana ehil muamelesi yaptığı zaman kendisine zâtiyet bahşetmeyip belki bidâyeten mevcut zâtiyeti tanımakla iktifâ ederler. Hâlbuki cemiyet ve emsali, düşünmek ve istemek hassalarından mahrumdurlar. Binâenaleyh, zâtiyete mâlik olamayacakları cihetle, kendilerine hakkı isnâda imkân yoktur. Kanun bunlara ehliyet verdiği takdirde, tabîaten vücûdu lâbüd olan bir şartı muvâzaa tarîkıyla var farzeder. Nefsü'l-emrde bulunmayan bir şartı mevcut addetmek, muvâzaadan başka bir şey değildir. İşte "hukuki şahsiyet" meselesinde muvâzaa nazariyesi.

(Théorie de la personnalité fictive)

Bu nazariye felsefe, tarih ve fiiliyata muhalefeti hasebiyle târize dûçar olmaktan kurtulamamıştır. Hukukun telakkiyatında ve tetkik usûllerinde tebeddül husûlüyle zihnî ameliyeler neticesinde ihdâs edilmiş olan muvâzaa nazariyesi hukukçular tarafından hakâyıkı izaha kâfi addolunmamaya başladı. Nitekim (cemaatî mülkiyet nazariyesi) "Théorie de la propriété collective" (muhassas, mahbus mal nazariyesi) "Théorie du patrimoine d'affectation" (hukuki şahsiyette hakikilik nazariyesi) "Théorie de la réalité des persones morales" namlarıyla başlıca üç nazariye daha zuhur etti. Sadetten uzaklaşmamak için bunları icmâlen arz ile iktifâ edeceğiz.

Cemaatî Mülkiyet Nazariyesi

Emlâke üç sûretle tasarruf olunur: Ferden – şâyian – an-cemâatin.

Ferden tasarruf, ihtisas ve istibdat tarîkıyla vâkîdir. Bu nev tasarruf, istiklali mutazammın ve şüyûu mânidir.

[103-7] Şâyian tasarrufta, muayyen ve müstakil bir hisse bakidir; yalnız hisse mülkün kâffe-i zerrâtına sârîdir; şâyi mülkiyet, ferdî mülkiyetten hukuk itibariyle farklı değildir. Zira haklarda, hisselere mâlikiyette istiklal devam eder. Bu iki tasarrufu yekdiğerinden ayıran, maddi ihtilâttan ibarettir. Bununla beraber ihtilât keyfiyeti de ârızî olup maksud-ı bizzat değildir. İrs tarîkıyla müteaddid ve irse intikal eden emlâkta olduğu gibi. Esasen şüyû inkısâma müstaiddir.

An-cemâatin tasarrufa gelince hal tamamiyle değişir. Mülkiyet bu takdirde bir hususiyet kesbeder; bunda maksud-ı bizzat mülkün, cemaati teşkil edenlerin kâffesine aidiyetidir. Bir karye halkına mahsus koru ve orman, âmmenin intifâ ettiği emvâl-i emiriye gibi.

Müşâ ile cemaatî mülkiyet, yekdiğerinden pek farklıdır. An-cemâatin tasarrufta müstakil hisseler yoktur; cemaate mensup olanların muhassas mülkü yalnız istîmal etmeye ve ondan intifâ eylemeye hakları vardır; mezkûr mülk üzerinde müstakillen hiçbir hisseye sahip değildirler.

Mücmelen arzı sadedinde bulunduğumuz nazariyenin müdâfileri bu üç nev mülkün aynı zamanda mevcudiyetini beyandan sonra derler ki: Muvâzaa nazariyesi, evvela yanlış bir fikrin mahsulüdür; sâniyen, an-cemâatin tasarruf edilen emlâkin gizli kalmasına sebep olur. Binâenaleyh hukuki şahsiyet denildiği zaman: [Ferdî mülkiyetten başka ahkâma tâbi ve müstakil bir küll halinde an-cemâatin tasarruf edilir emlâk] tasavvur olunmalıdır. Zira maddeten vücudu sabit olan bir şeyin izahı için muvâzaaya ihtiyaç yoktur. Bir de hukuk yalnız insanlara aittir. Onlara birtakım menâfi temini için vaz‘ edilmiştir. Şu kadar ki birtakım efrad müçtemian bazı emvâle tasarruf ettikleri takdirde amelî mülâhâzâta müstenid olarak şahs-ı manevi tabiri kullanılır; bununla "manevi şahsın" hakk-ı mülkiyeti hâiz olması icap etmez. Nefsü'l-emrde mülkiyet, yine cemaati teşkil eden efrâdın heyet-i mecmuasına aittir.

Muhassas, mahbus mal nazariyesi

Kurûn-ı vustâda şâyi doktrinlerden ve Almanların [gesammte hand] **[104-8]** hakkındaki temhîdâtından mülhem olan bu nazariye, Fransa'nın büyük hukuk-şinası müteveffa M. Saleilles tarafından mazhar-ı müdâfaa olmuştur. Hülâsaten şundan ibarettir: Hâdisâtın fiilen cereyanı tetkik edilince sabit olur ki hukuki şahsiyet mevzû-ı bahs olan yerlerde tamamiyle ayrılmış ve muayyen bir cihete tahsis edilmiş emvâlden başka bir şey yoktur.

Bazı hukukçular bir mal ayrıldığı ve müstakil bir mülkiyet teşkil edildiği zaman keyfiyeti izah için manevi bir şahsiyetin icadına ihtiyaç var farz ederler. Hâlbuki efrâda ait emvâl yanında hukuki râbıtası tahsis ve bir gaye için hapsolan ve kavâid-i mahsûsasına tevfîkan idare olunan emvâlin bulunabileceğini tasavvura ne mâni var? Bu veçhile ayrılan emvâl, muayyen eşhâsın –dâyin, mürtezika- tevsîk-i matlûbâtına veya bir sûretle intifâına hizmet eder. Binâenaleyh muvâzaalı manevi şahsiyet fikrini bertaraf etmek iktizâ eder.

Şûrâ-yı Devlet âzâsından Hâşim

İçtihat ve Taklit

Herkesin bildiği bir hakikattir ki bugün cihan-ı medeniyette en geri kalmış bir millet varsa o da biziz. Âlem-i İslâm'ın herhangi cihetine imâle-i nigâh olunsa derhal nazarlarda acz ve meskenet tecelli ediyor. Medeniyetin şerâit-i hâzırasıyla mütenâsip ciddi, hakiki eser-i hayat gösteren bir kıt‘a-yı İslâmiyeye tesadüf olunamıyor. Bir vakitler cihanı envâr-ı marifet ve medeniyetle asırlarca tenvîr eyleyen bilâd-ı İslâmiye bugün nursuz, ruhsuz harabe-zar halinde bulunuyor.

İnsan bir kere âlem-i İslâm'ın evvel vakitki ilim ve marifetçe, medeniyetçe, fezâil-i insaniyece o bülend-mevkiine, bir de bugünkü hâl-i inhitat ve inkırazına bakıyor da hayretten hayrete düşüyor. Dinli dinsiz, bütün milel ve akvâm, hatta güneşi, **[105–9]** ateşi mâbud ittihâz edecek kadar bâtıl bir dine ittibâ eden milletler bile zamanımızda hayat-ı medeniyenin en yüksek mevkiini işgal ettikleri halde esası vahdâniyet, rüknü ilim ve marifet, şartı fazilet olan bir din-i fıtrîye sâlik olan millet-i İslâmiye en geride, en aşağı mertebede bulunuyor.

Bu elim hakikati görüp de kalbi sızlamayacak ciddi, hamiyet-şiâr bir Müslüman tasavvur edilemez. Lakin ne fâide ki yalnız kalpler sızlamakla, teessürler göstermekle iş bitmiyor. Zamanımız teessür zamanı değil, faaliyet-i ilim ve marifet zamanıdır. Artık iyice anlamalıyız ki bugünkü şerâit-i hayatiyemizle şu âlem-i medeniyette bizim için yaşamak, yaşatmak imkânı kalmamıştır. Garptan şarka doğru cereyan etmekte olan seyl-i medeniyet gittikçe şiddetini artırmaktadır. Zannetmem ki bu hâlet-i ruhiyemizle o cereyana mukavemet kâbil olabilsin. O bir seyl-i şedidü'l-cereyana benzer ki vaktiyle onun mecrasını açmaz, etrafını ilim ve marifetle teçhiz ve tahkim eylemezsek korkarım ki bir gün gelir, önüne hâil olacak bütün mâniaları zîr ü zeber eder, yalnız vatanımızı değil, dinimizi de, milliyetimizi de siler, götürür.

Bazıları millet-i İslâmiyenin bugünkü tedennisini görüyorlar da "İslâmiyet, terakkiye mânidir." diyorlar. Bu söz hayli zamandan beri ibtidâ Avrupalılar tarafından kasden söylenmiş bir sözdür. Bazıları da muhit-i İslâm'da mevcut olan hâlet-i ruhiyeye bakıyor da bunu din-i İslâm'ın tevlîd eylediği bir netice zannediyor. Onun için o fikirde bulunuyor; aynı zamanda hakâyık-ı tarihiyeden gaflet ediyor. Acaba İslâmiyet kadar terakkiyât-ı medeniyeye hizmet etmiş bir din, bir mezhep dünyaya gelmiş midir? İslâmiyet'in esası vahdâniyet, rüknü ilim ve marifettir. Kur'ân-ı Kerîm baştanbaşa ilmi tebcil, cehli takbih eden âyât-ı celîle ile doludur. Cenâb-ı Hak, bir âyet-i celîle ile Hazret-i Risâlet-penah efendimize izdiyâd-ı ilim ve marifeti talep ve dua etmesini emrediyor. Yüzlerce ehâdis-i sahîha-i nebeviye de ümmet-i İslâmiyeyi tahsil-i ulûma teşvik eyliyor.

Ne hâcet, tarih meydandadır. Avrupa'nın bugünkü medeniyetinin esası, medeniyet-i İslâmiye değil midir? Hâlâ bugün birçok ulûm ve fünûnda mevcut olan ıstılâhât-ı **[106-10]** fenniye ulemâ-yı İslâm tarafından vaz' edilmiş bulunan tâbirât-ı Arabiyedir. Hülâsa, vaktiyle medeniyet-i İslâmiye, ol vakitler mevcut olan medeniyetlerin pek çok fevkinde idi. Bu, tarihen müspet bir hakikattir. Bunu inkâr, tarihi külliyen inkâr demektir ki hakikate karşı mükâberedir.

Millet-i İslâmiyede görülen şu hâl-i inhitatın esbâbını İslâmiyet'te değil, başka şeylerde aramalıdır. Hâricî ve dâhilî husûle gelen muharebât, dâhilde uzun müddet devam eden iğtişâşât, hükûmetlerin icra ettikleri zulüm ve istibdat, makâsıd-ı siyasiyeye binâen tehaddüs eden bazı fırak-ı İslâmiyenin neşreylediği hurâfât ve bunların neticesi olarak âlem-i İslâmı istila eyleyen cehl ü taklit, bu inhitatın başıca esbap ve avâmilindendir.

Tevâli eden muharebât ve ihtilâlât yüzünden ne kadar ümmehât-ı âsâr-ı İslâmiye ve medeniye varsa hemen kâffesi mahvolup gitmiştir. Hele garpta ve şarkta zuhur eden iki elim fâcia-i istila neticesinde Endülüs kütüphanelerinde mevcut umum müdevvenât-ı ilmiye, âyin-i mahsus icrasıyla ihrak; Bağdat'ta ele geçen bütün müellefât-ı medeniye Dicle'ye atılmak sûretiyle itlâf edildi.

Zamanımızda matbu ve gayrimatbu elde mütedâvil, kütüphanelerde mevcut olan kütüb-i İslâmiye aslı itibariyle mahdut olmakla beraber ekseriyeti itibariyle de müteahhirîn tarafından telif edilmiş âsâr-ı muhtasardan ibarettir. Asıl bunların me'hazları olan ve eâzım-ı eslâf tarafından pek büyük himmetlerle tedvin olunan o binlerce müdevvenât-ı mübecceleye ise hiçbir yerde, hiçbir kütüphanede tesadüf edilemiyor. Yalnız isimleri görülüyor.

Sekiz yüz sene-i hicriyesinden sonra gelen ulemâ-yı İslâm da neşr-i âsâr hususunda büsbütün başka bir çığır açmışlar, bunlar eserlerinde mânâdan ziyade elfâza itina etmişler, iktidarlarını, maharetlerini hakâyık-ı ilmiyeyi tahlil ve tebyinde değil, ihtisâr-ı elfâzda göstermek istemişler, güya az lafız ile çok mânâ ifade etmek gareziyle elfâzı sıka sıka ve cümlelerin başını, nihayetini ibareden hazf ede ede eserlerini **[107-11]** şerhsiz anlaşılmaz bir hale, âdeta muamma haline getirmişler, ekseriyeti de cihet-i ihtisârı iltizâm ettiklerinden birçok mebâhis-i mühimmeyi eserlerine derc etmemişler, derc ettikleri mesâilin de delâilini lüzumsuz görerek büsbütün tayy yahut pek muhtasar bir halde nakleylemişlerdir.

Hâlbuki nasılsa zamanımıza kadar mevcudiyetini muhafaza eden bazı âsâr-ı eslâf mütâlaa edilirse anlaşılır ki evâil-i İslâmda ekâbir-i ulemâ-yı İslâm elfâza asla ehemmiyet vermedikleri gibi maksatları tefâhür olmayıp hakâyık-ı ilmiyeyi ifâza olduğundan gayet feyyaz eserler vücuda getirmişlerdir. Onun içindir ki eslâf-ı kirâm, bir meseleyi etrafıyla tahlil ve tetkik ederek hakikatini ve ruhunu kâriin zihnine yerleştirmedikçe, bütün delâilini birer birer bast u beyan eylemedikçe diğer meseleye geçmiyorlardı. Bu cihetle ahlâfın küçük bir cilt içinde sıkıştırdıkları mesâili, eslâf-ı kirâm hazerâtı on beş yirmi ve hatta otuz cilt üzerine telif eylemişlerdi.

Maatteessüf, ashâb-ı tahsilde dahi maişetsizlik vesaire dolayısıyla eski himmet kalmadığından sonraları medâris-i İslâmiyede ders programlarına en muhtasar kitaplar idhâl olunmuş, bu sûretle az çok elde bulunan mufassal ve müfid âsâr-ı güzide kütüphane raflarında unutulmuş kalmıştır. İş bu kadarla da kalmamış, ilm-i tefsir, ilm-i hadis, ilm-i ahlâk ve ilm-i tarih gibi en mübeccel, en lüzumlu dersler de programdan hariç tutulmuştur. Bugün usûl-i tedris o kadar gayr-i müsmir bir tarzdadır ki talebe-i ulûmun güya ikmâl-i tahsil için sarf ettikleri on, on beş senelik ömrün yedi sekiz senesi, hem de öğrenmemek şartıyla kavâid-i Arabiye ve mantıkiye tahsiliyle heder olup gidiyor. İşte zamanımızda öyle eskisi gibi ulûm-ı şer'iye ve fenniyede mütebahhir, ihâta-yı külliye sahibi cidden muktedir zevât-ı fâzılaya tesadüf edilememesinin sebebi budur.

Bitmedi.

İzmir Mebusu Seyyid
[108-12]

DİN FELSEFESİ

Dinin Manevi Hayatta Mevkii

Baş Söz

Yirminci asrın ibtidâları bize beşerin manevi hayatında yeni bir cereyan husûle geldiğini ve geçen asrın karanlık maddiyetçilik felsefesinden bunalan Garp ruhunun, dine doğru

temayüle başladığını gösteriyor; filvâki şimdiye kadar din mevzûu (kurûn-ı vustâ) skolastik devrinin taassup çemberlerinden kurtularak (Bacon), (Descartes) ve nihayet (Voltaire) gibi dimağlarında tamamıyla maddi bir şekle girmiş, hatta "İnsan bir makinedir." ve "İnsan ne yerse odur." diyebilen (La Mettrie) ile arkadaşları (Helvetius) ve (Condillac)nın efkârı (Baron d'Holbach)ın (tabiat sistemi) vasıtasıyla Almanya'ya girdikten sonra orada da yeni bir inkişafa mazhar olarak (Strauss) ve (Feuerbach) ile beraber (Ludwig Büchner) ve (Ernest Haeckel) gibi filozofların meşhur eserlerini vücuda getirmiş, nihayet "monizm" (vahdetçilik) mesleğini "transformizm" (istihâlecilik) şekline sokarak Wilhelm Ostwald'ın (Enerjetik) kadiriyet-i tabiî felsefesi ile son noktasına vâsıl olmuştur.[39] Fakat bu kâinat ve insanı ilmî ve bîtarafâne olmaktan ziyade maddi ve mahdut bir nazarla görerek ruhun manevi ihtiyaçlarını hakkıyla takdir ve tatmin edemedikleri halde dini bütün usûl ve fürûuyla birlikte yıkıp atmaya çalışan bârid ve muzlim felsefelere mukabil dinin mahiyetini gerek eski taassup gerek yeni asabiyetten hâlî bir nazarla tetkik ederek onun hayata karşı hâiz olduğu veya olması lazım geldiği kıymetini takdir ve tayine çalışan diğer bir fikir cereyanı zuhur etti; işte bu sayededir ki bugün din mevzûu mübâhese **[109-13]** olunduğu zaman mütefekkir geçinenler arasında eskiden olduğu gibi öyle istihfafkârâne bir baş sallaması değil, mütefekkirâne bir dikkat toplaması görülmektedir.

Din meselesi o kadar şümullüdür ve asıl itibariyle o kadar çok fürûâta ayrılır ki bunları tamamıyla şerh ve tafsil edebilmek için kitaplar doldurmak iktizâ eder, binâenaleyh bizim burada yapabileceğimiz şey yalnız dinin manevi hayattaki mevkiini mütâlaadır. Onu da evvela garbın bilhassa Almanya'nın dinî filozofları nazarından tetkik ederek bâdehu diğerleriyle bi'l-mukayese şark hikmeti ile muvâcehe sûretinde yapacağız.

"Manevi hayat" demekle anlatmak istediğimiz şey ruhun mesela akıl, vicdan ve zevk gibi muhtelif melekelerini esas ittihâz ederek hayatı ona göre ilim, ahlâk ve sanat vesaire nazarından tanzim ve idare etmektir. İşte dinî hayatın da bu fennî, ahlâki, bedîî hayatlara karşı müstakil bir mahiyeti hâiz olup olmadığı, yani dinin de bu üç manevi vecihden biri dâhilinde bulunarak ona tâbi olup olmadığı bahsi asıl mevzûumuzu teşkil edecektir.

Zira vaktiyle nasıl ki siyaset, hukuk, idare, ilim, ahlâk, sanat gibi içtimai hayatın bütün safhaları yalnız dinin hâkimiyeti altında bulunuyor idi ise, şimdi de medeni hayatın bütün ânâtına asrımızın fennî felsefesi hüküm-fermâ olmak lazım geldiği hakkındaki îtikadlar doğmaya başladı; lakin böyle sırf fennî ve mihanikî bir hayatın ne kadar ruhsuz ve haşin olacağını tahmin ederek beşerin başlıca hayat gayesi olan saadete sırf bedîî veya ahlâki tarîkle vusul kâbil olacağı fikriyle hayatı yalnız bedâyi veya ahlâk noktasından tanzim ve bütün mevcudiyetimizi şiir veya nurlu bir temaşaya mazhar etmek gayreti de baş göstermeye başladı; işte bu aynı medeniyet ehramının aynı hayat zirvesinden inşiâb eden üç muhtelif zaviyeye mukabil dördüncü bir din zaviyesi tebarüz etmiştir ki o da manevi kemâlin ancak bu murabba şekille tamam olabileceğini iddia etmek üzere bulunuyor.

Şu halde mesele bu şekilde tezahür edince bizim burada din hakkında yürüteceğimiz **[110-14]** bahisler ancak dinin umumi mahiyetine ve diğer mahiyetlerle olan münasebetini tayin eden mevkiine ait bulunacak ve asl-ı dinin dâhilinde bulunan mucize, ibadet,

39 Bu bâbda sarih bir fikir peyda edebilmek için felsefe tarihinin son zamanlara ait sahifelerini gözden geçirmek ve maddiyetçilik hakkında da Lange'nin *Materyalizm Tarihi* nâmındaki eserini mütâlaa etmek gerektir.

hak ve hakikate vusul meseleleri sadetten hariç kalacaktır. Maamâfih yalnız bu kadarlık mütâlaalar bile keyfiyeti kat'iyen halletmek değil, bu yolda nâçizane bir çığır açarak meselenin faslına hizmet etmek emeline matuftur.

Ragıp Hulusi

İSLÂM İNTİBAHI

Müslümanlık Âleminde İntibah Emâreleri
2

Evvelki makalemin nihayetlerinde "bugünkü sukûtun esbâbını araştırmak ne kadar lazımsa, evvelki îtilânın şehrâhını bulmaya çalışmak da o derece elzemdir" demiştim. Hakikaten ben buna kâniim. Fakat bu kanaat hususunda ben, Cemaledddin Afgânî hazretlerinin şakirdiyim. Çünkü bu hakikati ibtidâ o anlamıştı. Merhum üstad, bu meselenin ilmî bir sûrette tetkiki için İslâm âlemini baştanbaşa dolaştı, İslâm âleminin her köşesine bucağına sokuldu, girdi; İslâm âleminin her tarafında kâşâneler yerinde harabeler gördü. Ufûl etmiş saadetlere mukabil, felaketlerle karşılaştı: Semerkand medreseleri kapanmış, Buhara dershanelerinde örümcekler ağ germiş, Merâga Rasathanesi yıkılmış, Gazne Camii harap olmuş, Hind Müslümanları esarete düşmüş, İran baştanbaşa kâbus-ı cehaletle kaplanmış, Melikşah medreselerininin temelleri kaybolmuş, Ezher'in şâşaası ufûle yüz tutmuş, Fas inkıraza sürükleyen bir anarşiye mahkûm olmuş, Afrika'da İslâmiyet, salibin ribka-i esaretine girmişti.

[111-15] Afganistan'da, Türkistan'da, Hindistan'da, Çin'de, Cava ve Filipin'de, Afrika'da ilim yerine cehalet, nura bedel zulmet hüküm sürüyordu. Her adımda bin türlü feci levhalar görülüyordu!...

Cemaleddin bu hâlin esbâbını araştırdı ve buldu: Müslümanlar, İslâmiyet'i kaybetmiş, din nâmına hurâfâtın esiri olmuşlardı.

Türk dâhisi İbn Sina, hikmet-i İslâmiye esaslarını kurduğu gibi onun ırkına mensup olan Cemaleddin de Dersaadet'teki İslâmiyet'i ihyâya kalkıştı. Koca dâhi, âlem-i İslâm'a saçılacak nur-ı intibahın merkez-i hilâfetten başka bir yerden inşiâ edemeyeceğine kâni olmuştu. Bu kanaatle südde-i hilâfete koştu.

Âfâk-ı İslâm'ı kaplayan hurafe sehâbelerini dağıtacak, din-i hakikiyi bütün şâşaasıyla meydana çıkaracak nurlu dimağları İstanbul'da bulabileceğini zannediyordu. Bunlarla birleşerek, arş-ı hilâfetten âlem-i İslâm'ın felaket yağdıran âfâkına bir nur-ı hayat îsâr edebileceğini ümit ediyordu.

İstanbul'a geldi. Fakat, maatteessüf; umduğunu bulamadı. Bilakis tahkire, tezyife hatta tekfire maruz kaldı. Dinden bîhaber kara cahiller, Ebû Cehil'in peygamberi tahkire yeltenmesi, şeytanın Âdem'i tezyife kalkışması gibi, âlem-i İslâm'ın bu büyük dâhisini tekfir etmek cesaretini gösterdiler.

Dinin bülend-esaslarına bîgâne olan bu bedbahtlar, Cemaleddin'in dehâ-yı irfanını takdir edememiş, ruhunu inleten dertleri duyamamış, hissedebilecek seviyeye yükselememişlerdi.

Cemaleddin, merkez-i hilâfette derdini anlatacak, fikrini keşfedecek bir fert bulamamıştı. İlimsiz, idraksiz bir sürü mahlûkat görmüştü. Gazâlîlerin, İbn Kemallerin, Molla Hüsrevlerin makamlarını gaspeden âlim kıyafetli cahiller, halka hurâfâtı din, meskeneti salâbet-i iman, zillet ve sefaleti de îcâbat-ı "kader" diye telkin ediyorlardı!...

Cemaleddin bu hal muvâcehesinde titredi, köpürdü. Çünkü beslediği **[112-16]** tatlı ümitler esasından yıkılmıştı. Merkez-i hilâfet bu halde olunca, âlem-i İslâm için halâs ümidi beslemek muhali talep etmek demekti!..

İslâmiyet'in inkırâza, Müslümanların da umumiyetle esarete mahkûm olmaları faciası, bütün dehşetiyle koca dâhinin gözü önünde temessül etmişti. Cemaleddin, beyhude yere çırpındı, durdu: Ulemâya başvurdu, vüzerâya tehlikeyi anlattı; halifenin huzuruna kadar çıktı. Fakat, heyhat!.. Şirzime-i cehele Cemaleddin'i istirkâb etmişlerdi: Zamanın şeyhülislâmı makamını kaybetmek vesvesesine düştü, entrikalar başladı. Nihayet yegâne emeli İslâmiyet'i îlâ, Müslümanları ikazdan ibaret olan Cemaleddin, İstanbul'u terke mecbur kaldı.

Cemaleddin, meramına nâil olmadan, Müslümanların son zamanlardaki felaketlerini görmeden Allah'ına kavuştu. Fakat korktuğu tehlikelerin kısmen zuhûruyla beraber ektiği tohumlar da filizlenmeye başlamıştı: Seller gibi akan Müslüman kanları, zemin-i intibahı muttasıl suluyordu. Fikirlere bir intibah, ruhlara bir tuhfe, kollara bir kudret geldi. Hurâfâtı görecek, hurâfeperestleri susturacak, din-i hakikiyi meydana çıkarmak lüzumunu idrak edecek nurlu dimağlar yetişti. Bu âlimler arasında Mısır Müftüsü Şeyh Muhammed Abduh merhum ilk safta bulunuyordu.

Felaketler tevâli ettikçe, intibah eserleri de derinleşiyordu. Balkan faciaları, Trablus felaketleri kat'iyen ispat etti ki Müslümanlıkta kat'î ve hakiki bir inkılâp yapılmadıkça, Müslümanlar yaşayamayacaklardır.

Din nâmına ortaya atılan hurafeler, Müslümanları ezdikçe, onlar için hakk-ı hayat yoktur, hakk-ı bekâ mefkuddur. Çünkü hurâfât yaşatmaz, öldürür. Bu iddiayı teyit için Çin'de, Hind'de, Afrika'da, Avrupa'da can çekişen Müslümanların, yürekleri parçalayan perişan hallerini tasvire, bilmem ki lüzum var mıdır?..

Evet, Müslümanlar için dinî bir inkılâba ihtiyâc-ı kat'î vardır. Fakat bu inkılâp, bir kısım sivri kafalıların zannettiği gibi herkesin keyfine **[113-17]** göre umûr-ı diniyede tasarruf etmesi, yeni bir din icadına kalkışması demek değildir. Bu inkılâp, hurâfâttan hakikate koşmak, hakâyık-ı diniye arasından yosunlu kafaların tahayyülât rüsuplarını ayıklamak, devr-i saadetteki Müslümanlığa avdet etmek, ashâb-ı kirâmın gittiği yola gitmek demektir!..

Çünkü bugünün Müslümanları, din-i Ahmedî'nin esaslarını unutmuş, din nâmına devr-i esâtîrin hurafelerine sarılmış olduklarında şüphe yoktur. Bu gibi hurafeleri birer birer ayıklamak, esassızlıklarını meydana çıkarmak, din-i hakikinin ulvî esaslarını ihyâ etmek, Müslümanlara feyyaz bir şehrâh-ı teâlî açmak kat'iyen lazımdır.

İslâm'ın maruz kaldığı müthiş felaketler dolayısıyla bizde ve bütün İslâm âleminde bu yolda bir cereyan açılmış olduğunu görmekle ne kadar tatlı ümitlere düşüyoruz. Fakat bu cereyanı makul bir tarzda idare etmek icap ettiğini de unutmuyoruz.

Son felaketlerin bize telkin ettiği acı derslerden biri de dinsiz bir milletin râbıtasız bir kavim yığınından farklı olamayacağını ispat etmiş olması değil midir?. Râbıta-i diniyeden mahrum olan bir heyet-i içtimaiye, müthiş sadmelere karşı mukavemet gösterebilmek salâbetini hiçbir vakit hâiz olamaz. Birdenbire zuhur eden bir sarsar-ı felaket o heyetin eczâ ve efrâdını bir anda târumar eder.

Asırlardan beri din hissiyle terbiye edilmiş, dinî sâiklerle yürümüş olan kütlede, bu râbıtaya lüzumu kadar ehemmiyet verilmez, bilakis ihmali iltizâm edilirse; tabiîdir ki eczâsını rabteden kuvvetin inhilâliyle bir cisim nasıl dağılırsa, o kütle de bir sadme ile öylece târumar olur. Hâlbuki hissiyât-ı diniyesi yosunlanmamış olan kavimler, harici hücumlar önünde âhenîn ve yekpâre bir kale gibi mukavemet gösterirler. Senûsîler, Afrika çöllerine cehennemler yağdıran düşman toplarına karşı en metin zırhlardan daha kavî bir imanla hâlâ mukavemet göstermiyorlar mı?..

[114-18] Bir millet için nura, irfana, fazilete sâik bir din ne kadar lazım ise hurâfâta, cehalete, sefalete sürükleyen bir akide de o kadar muzırdır. Akvâm-ı mâziyenin hurafeleriyle karışan bugünkü Müslümanlığın müntesiplerini ne derekelere sürüklediğini görüp duruyoruz.

Devr-i risâlet-penâhî ile müteakip asırlarda İslâmları şandan şana, zulmetten nura, cehaletten evc-i irfana îlâ eden hakiki Müslümanlığın âsâr-ı muhalledesi için de tarihin azametli sahifelerine müracaat edebiliriz!

İslâmiyet'i Asr-ı Saadet'teki sadeliğine ircâ etmedikçe Müslümanlar için terakki kapılarının açılması mümkün değildir. Bu husus için neşredilecek ilk huzme-i nur, merkez-i hilâfetten inşiâ etmelidir. Âlem-i İslâm büyük bir sabırsızlıkla bu nurun şâşaa-nisâr olmasına intizar ediyor. Çünkü bu nur neşredilmedikçe Müslümanların yaşayabilmeleri imkân hâricindedir. İslâmiyet'in sâfiyet-i evveliyesine rücû etmek lüzumu Müslümanlık dünyasının her tarafında pek derin bir sûrette hissedilmektedir.

Her taraftan duyulan âvâze-i intibah, nur ve irfan ihtiyacının ne kadar şümullü olduğunu pek güzel gösteriyor.

Bu hayırlı ve ümit-bahş emârelerden istifade edebilmek maharetini göstermek de merkez-i hilâfetin büyük mütefekkirlerine ait mukaddes ve mübrem bir vazifedir.

İzmir

M. Şemseddin

İSLÂM KADINI

"Müracaat Ediyorum" Makalesi Münasebetiyle Sual

Muhterem *İslâm Mecmuası*'nın ikinci sayısında "Müracaat Ediyorum" serlevhalı bir makale vardı. Bu makaleyi dikkatle mütâlaa ettim, beğendim. Evet, hanımefendinin yaz-

dıkları hep doğru. Sakalım ticaret âleminde beyazlandı. Onun için hanımefendinin neler demek istediğini **[115-19]** pek iyi takdir ediyorum. Hakikaten ticarette, belki bütün hayatta sadâkatli bir refikaya olan ihtiyaç kat'îdir. Allah'ın rahmetinde bulunsun, ticaret hususunda merhume refikamın fikrinden, reyinden çok istifadeler ettim; malı tanıyor, ticaretin inceliklerini fark ediyordu. Âdeta hayli geniş mikyasta cereyan eden işlerimizi kendi başına idare edebilecek bir halde idi. Aynı zamanda ittikâsı da yok değildi. Kendi şahsına ait bütün dinî vazifelerini büyük hâhişle icra ettiği gibi mâlik olduğumuz nisaba göre her sene başında zekât verilecek meblağı tefrik edip mahalline sarf etmekten de derin bir haz duyardı. Fakat merhumenin bir kederi vardı: Kadınların ticaret işlerine karışmalarına karşı şer'-i şerîfin nazarı neden ibaret olduğunu iyice bilemiyordu. Ben de medreselerde senelerce kalmış olduğum halde meseleyi halledemiyordum. Hoca efendilere sordum, bazıları "olur", bazıları "olmaz" diyorlardı. Hacca gittiğimiz zaman merhumenin ısrarı üzerine Medine-i Münevvere'de delilimiz vasıtasıyla meşhur âlimlere müracaat ettik; "İffet dairesinde olduğuna göre kadınların ticaret etmeleri câizdir." dediler. Bunun üzerine merhume sevindi idi.

İşte bu defa muhterem *İslâm Mecmuası*'nda "Müracaat Ediyorum" makalesinin yer bulması nazar-ı dikkatimi celbetti. "*İslâm Mecmuası* da meseleyi Hicaz ulemâsı gibi, merhum Kazasker Oflu Mahmud Kâmil Efendi gibi telakki ediyor, cevazına kâil oluyor." dedim.

Bir de makaleyi yazan hanımefendinin kadınlara mahsus Tıbbiye Şubesi küşâdını isteyişi de var. Evet, hanımefendinin bu hususta dedikleri hep doğru gibi geliyor. İnsan ihtiyaca karşı bir şey diyemez. Fakat mesele yalnız bu kadarla halledilmiş olmuyor. Acaba bu meseleler hakkında şer'-i şerîfin nazarı neden ibarettir? Buralarını da düşünmek hatta bilmek lazım. İşte bu hususların teşrih ve izahını da muhterem mecmuamızdan istirham ederim.

Batum

Trabzonlu Hacı Kamil

İslâm Mecmuası: Erkek, kadın Allahu teâlâ indinde hep müsâvîdir. Her ikisi doğrudan doğruya Allahu teâlânın bendesidir. Hazret-i Şâri'in bütün hitapları hep müsâvî olarak müteveccihtir. İman ile emr, her iki tarafı şâmil olduğu gibi, namaz, oruç, zekât, hatta hac ile olan emirlerin de her iki taraf için şümulü vardır. Şer'-i şerîf, teklifât hususunda erkeklik ile kadınlığın aralarını tefrik **[116-20]** etmiyor. Kur'ân-ı Kerîm'in bütün hitâbâtında, kadının hissesi erkeğin hissesinden eksik değildir. "اَقِيمُوا الصَّلٰوةَ"[40] emr-i celîli bir erkek için ne ifade ediyorsa, kadın için de onu ifade eder. Sair emirler de böyledir.

Evet, ameliyât hususunda erkekler ile kadınlar arasında bazı farklar yok değil. Namaza, hacca, oruca ait bazı ef'alin icrası hususunda şekilce az çok fark ibraz ederler: Tekbir-i iftitah esnasında kadın ellerini yalnız omuz başlarına kadar kaldırdığı halde, erkekler kulak yumuşaklarına kadar kaldırırlar. Hacda kadınlar kendilerinin alelâde elbiselerini giyerler. Bazı ahvâlde kadınlar namaz ile mükellef olmadıkları gibi, orucun edası hakkındaki mükellefiyetten de kurtulurlar... İşte bunlara benzer teferruat-ı âdiyeye ait daha birçok

40 Kur'ân-ı Kerîm, Bakara-II, 110: Namazı kılın.

misaller bulunabilir. Fakat bütün bunlar kadınların örfe, mevkilerine, teşekkülât-ı vücudiyelerine, hülâsa hususiyet-i hallerine nazaran vukua gelen istisnalardan ibarettir. Ve bu istisnaların çoğu da tesis değil, tespit tarîkiyle vukua gelmiştir.

Muamelât hususunda da kadınların mevkileri, erkeklerin mevkilerinden eksik değildir. Kadın, mülkünü icâreye verebilir. İâre etmek de hakkıdır. Karşısında kim olursa olsun muhâsama etmek hakkını hâiz, hukuku mahfuzdur.

Bey‘ ü şirâsı sahihtir: Satın aldığı şeye mülkü sabit, sattığı şeyden mülkü zâil olur. Çünkü kadınlar alelıtlak erkekler gibi ehl-i “mülk”tür. Muamelât hususundaki istisnalar da hep bâb-ı ibadette olduğu gibi kadınların örf ve âdete yahut kendi mevcudiyetlerine ait hususiyet-i hallerinin neticesinden başka bir şey değildir. Yoksa Hazret-i Şâri‘ kadınları kadın olduklarından dolayı ehil oldukları hiçbir haktan mahrum etmez.

İşte bütün şu mülahazalar asıl mesele hususunda fazla muhafazakârlık göstermekliğimize cevaz vermez. İbâdât, muamelât hususundaki bütün teklifât ve hitâbât erkek ve kadına âm olarak telakki edilirken kadınların ticaret, tabâbet gibi şeyler ile iştigalleri hakkında da başka türlü düşünmek elbette doğru olamaz.

[117-21] Kütüb-i sıhahın bi’l-kabul kaydettikleri “Berîre” (r.a.) hadîs-i şerîfi[41] kadınların istedikleri bir malı satın alabileceklerini gösteriyor. Zaten İmam Buhârî hazretleri, bu hadîs-i şerîften daha geniş mânâlar çıkarıyor; mecmuasının “Kitâbü’l-Büyû‘” kısmında (kadınlar ile alış veriş etmenin hükmünü beyan zımnındaki bâbdır) mânâsını ifade eden “Bâbü’l-bey‘ ve’ş-şirâ maa’n-nisâ” diyerek diyerek hadisin sarahatinden anlaşılamadığı halde “el-bey‘” kelimesini de kullanıyor. Hadîs-i şerîfin hulâsa-yı mefhûmu şöyledir: Bir gün, Berîre ümmü’l-müminîn Hazret-i Âişe’nin huzuruna giriyor. Kendisinin mükâteb edilmiş,[42] binâenaleyh yardıma şâyan olduğunu söylüyor. Hazret-i Âişe elbette Berîre’ye acıyor. Yalnız bedel-i kitâbetine yardım değil, belki Berîre’nin efendisi kabul ettiğine göre kendisini tamamıyla satın alıp âzat edeceğini söylüyor. Berîre gidip meseleyi efendisine haber veriyor. O da bir şart zammederek “peki” diyor. Sonra mesele Fahr-i Kâinat efendimize arz olunuyor.. Hazret-i Âişe pazarlığını uydurarak Berîre’yi satın alıp âzat ediyor. İşte bu hadîs-i şerîften Hazret-i Âişe’nin Berîre’yi kendi başına satın aldığı, hem de âzat ettiği görülüyor.

İmam Buhârî’nin Kâsım bin Muhammed vasıtasıyla rivayet ettiği bir hadîs-i şerîfte ümmü’l-müminîn Hazret-i Âişe Fahr-i Kâinat efendimizin haberi olmaksızın bir küçük visâde satın almış olduğunu, fakat üzerindeki resimlerden dolayı peygamber efendimizin hoşlarına gitmediğini söylüyor.

İşte bunlara benzer daha birçok hadisler, rivayetler vardır. Bütün bunlar da İslâm evâilinde kadınların alış veriş etmelerine cevaz verildiğini gösteriyor.

Kadınların tabâbet ile iştigalleri meselesine gelince... Bu da câiz olsa gerek. Çünkü şer‘-i şerîfde bunun adem-i cevazına delâlet eden hiçbir delil malumumuz değildir. Bilakis sünnet ve hadis kitaplarında, âsâr-ı eslâfta icabına göre bazı **[118-22]** nisvânın da tatbikât-ı tıbbiye, tedavi ile iştigal ettikleri görülüyor. Bu hâl ise memnûiyetine değil, cevazına

41 Buhârî: C2, Sahife 26-29-126.

42 Muayyen bir müddet zarfında muayyen bir meblağ tediyesi şartıyla kölenin azat edilmesi.

delâlet eder. Çünkü eslâf, bilhassa sahâbiyât, câiz olmayan bir iş ile meşgul olmadıkları gibi, Fahr-i Kâinat efendimiz, Ashâb-ı Kirâm hazarâtı da buna müsaade etmezlerdi.

Asr-ı Saadet'te, ashâbdan bazı kadınların kendi arzularıyla gazvelere iştirak ettikleri olurdu. İmam Buhârî'nin Hâlid bin Zekvân vasıtasıyla rivayet ettiği bir hadîs-i şerîfde Rubeyyi' bint Muavviz (RA.) esnâ-yı gazâda kendilerinin de maiyet-i nebeviyede bulunduklarını söylüyor ve diyor ki: "Biz kavme (mücahitlere) su veriyor ve onlara hizmet ediyorduk, yaralananları tedavi, ölenleri Medine'ye götürüyorduk." İmam Buhârî hazretleri de bu hadîs-i şerîf ile [43]"باب مداواة النساء الجرحى فى الغزو" diyerek esnâ-yı gazâda kadınların müdâvât ile iştigallerinin cevazını istidlâl etmek istiyor; diğer bir yerinde de[44] aynı hadîs-i şerîf ile erkeklerin kadınları, kadınların da erkekleri tedavisi câiz olacağına istidlâl zımnında باب هل يداوى الرجل المرأة والمرأة الرجل diyor.

Bu vadide daha birçok ehâdis-i şerîfe mevcuttur. İşte bütün bunlar evâil-i İslâm'da kadınların icabına göre tıp ve tedavi ile iştigal ettiklerini ve şer'-i şerîfin bu husustaki nokta-i nazarı neden ibaret olduğunu beliğ bir sûrette irâe ederler.

İSLÂM CEMAATLERİNİN YAŞAYIŞI

Yemen'in Muhtasaran Ahvâl-i Coğrafî ve Tabiîsi
2

Yemen ve sükkânı hakkında bir fikir edinebilmek için ahvâl-i coğrafi ve tabiîsinin muhtasaran olsun bilinmesi lazımdır. Onun için Yemen kıtasının muhtasaran ahvâl-i coğrafi ve tabiîsinden bahsetmek istiyorum.

[119-23] Asya kıtasındaki mülkümüzün müntehâ-yı cenûb-ı garbîsini teşkil eden Yemen: Şarken Basra ve Bağdat'a müntehî çöl; garben Bahr-i Ahmer; cenûben Aden Körfezi'yle kısmen Umman Denizi; şimâlen Asir müstakil sancağıyla mahdut ve kâmilen volkanik bir arazidir.

Yemen'in Bahr-i Ahmer sahilinden itibaren şarka doğru şimdiye kadar azami olarak dört yüz kilometrelik bir kısmı anlaşılmış ve görülmüş ise de daha şarkı henüz tamamıyla gezilip tetkik edilememiştir.

Kuş bakışıyla Yemen'in heyet-i umumiyesi: Şark ve garbı münbasit ve vasatı Bahr-i Ahmer'e muhâzî olarak Taif'ten Aden'e kadar uzanan ve cenuba doğru yaklaştıkça daha ârızalı ve daha geniş ve etrafa salıverdiği kollar daha çok olmak üzere mühim bir kabarıntı arz eder. Düzlükler şarkî ve garbî *Tihâme* –çöl-; ve kabarıntı *Sera* silsilesidir. Silsilenin arz ve irtifaı Asir taraflarında az ve cenupta daha geniş ve daha yüksektir.

Pek derin vadileri, müthiş uçurumları, birdenbire azim bir irtifa farkıyla alçalıp yükselmek gibi tahavvülât, Yemen'e memâlik-i Osmaniye'nin hiçbir yerine kıyas edilemeyecek

43 *Sahîh-i Buhârî*, Cüz 3, s. 222.

44 *Sahîh-i Buhârî*, Cüz 7, s. 12.

derecede bir istisnaiyet bahşeder. Dağların irtifaları azami (3200) asgari (1000) metredir. Zahrında pek çok sulu ve geniş vadiler, münbit ve vâsi yaylalar vardır.

Alelumum Yemen'de ırmak, nehir gibi zikre değer büyük sular yoktur. Ancak şimalden itibaren sıra ile Mevr, Sehâm, Ribat, Zebîd, Nahl, Meydan vadileri pek az ve âdeta sızıntı kabilinden olarak denize vâsıl olabilirler. Bundan başka ufak tefek kaynakların birleşmesiyle çay halinde ötede beride mâ-i cârîler görülebildiği gibi yağmur zamanında muvakkaten cereyan eden seyller de vardır. Bunlar Tihâme kısmına girer girmez yumuşak ve kumsal olmasından dolayı derhal kaybolarak tahte'l-arz birikintiler hâsıl ederler ve kuvvetlendikçe yine tahte'l-arz denize munsab olurlar. İşte bu sebepledir ki Tihâme'nin neresi kazılsa mutlak su bulunabildiği **[120-24]** gibi derinlikleri de sahilden cebel eteğine kadar (1 : 30) metre arasında mütebeddildir.

Tihâme: Arzı denizden itibaren Sera eteklerine kadar 25 : 120 kilometre olmak üzere Cidde'nin cenubundan Babü'l-Mendeb'e kadar imtidâd eder. Üçte biri açık ve serâpâ kumluk ise de mütebâkîsi *karz* denilen dikenli sık ağaçlarla mestur olup Yemen Tihâmesi, Asir Tihâmesi ve Hicaz Tihâmesi gibi merbut oldukları kıta ve mahallere göre isim alırlar.

Sera Dağları: Aden'den Tâif'e kadar uzanan bu silsile her yerde kabile veya meşhur bir adamın ismine nispetle muhtelif namlar alır. Ekserisi kayalık ve çıplak ise de *Taiz* ve *Ridâ'* taraflarındaki dağların bazıları ormanlıktır. Sera'nın şark ve garp mâileleri yetmiş dereceye karîb dik meyiller ile Tihâme'ye indiği gibi muhtelif kontraforlar arasında teşekkül eden vadiler, boğazlar, akabeler de pek sarp ve korkunçtur.

Yemen'in cebel kısmı her dem bahardır. Derece-i hararet 12 : 28 arasında mütehavvildir. Kânûnusânî'de nihayet on gün kadar derece-i hararet sıfıra yaklaşır. Ve bazı seneler bir iki gece sıfıra inerek sabahları ufak kaplardaki suları incimâd ettirir. Yaprak dökümüyle tekrar filizlenme arasındaki fark bir ayı bulmaz.

Hava gayet yâbis ve rakiktir. Bu kıtaya yeni gelenler ibtidâ biraz teneffüste güçlük hissederler ve bilâhâre alışabilirler. Kar yok ve fakat yağmur çoktur. Yemen'in yağmurları senenin muayyen aylarında aynı saatte başlar ve müddet-i devamları sabit ve müsâvî olur.

Cibal kısmında câbecâ akarsular olduğu gibi *Ba'dan*, *Samara* ve *Muha* taraflarında on beş yirmi metreden sukût eden şelalelere de tesadüf olunur. Hele Taiz sancağının her tarafı Anadolu'nun en güzel yerini andıracak derecede münbit ağaçlık, sulak, ormanlıktır. Senede dört defa mahsul alınabildiği gibi ovaları, vadileri, dünyanın en latif manzaralarını hatırlattıracak kadar **[121-25]** güzeldir. Hububatın, sebzelerin, meyvelerin her nev'i yetişir. *Annebe* nâmındaki meyvesi de Yemen'e mahsustur; şeftali büyüklüğündeki bu meyvenin kokusu ve lezzeti hiçbir meyve ile kıyas edilemez. Muzun envaı vardır. Hurmaları sahilde; kahveleri (800 : 1200) metre arasındaki yamaçlarda ve vadilerde yetişir. Maden kömürü, demir, bakır, gümüş madenleri varsa da elyevm hiçbir sûretle istifade edilmemektedir.

Arslan, kaplan, fil gibi hayvanat yoktur. Nadiren çakal, sırtlan bulunabilirse de maymunlara sürülerle tesadüf olunur. Harekât ve sekenâtlarındaki ihtiyatkârlık ve kurnazlıkları insana hayret verir. Hayvanât-ı ehliyenin kâffesi bulunur. Tuyûrun nev ve cinsi hadden efzundur.

Tihâme'nin her tarafında boğucu bir sıcak vardır. Şimalî ve cenubî olmak üzere altışar ay muntazaman devam eden başlıca iki rüzgâr vardır. Cenubdan esen ve *ezîb* namıyla yâd olunan rüzgâr pek rutubetli ve tehlikelidir. Her zaman her mevsimde Tihâme âdeta üstü açık bir hamama teşbih olunabilir. Ara sıra cebelî denilen ve şarktan gelen ve bazen denizden esen rüzgârlar oldukça serinlik hâsıl eder ve insanlarda bir eser-i hayat görülmeye başlar. Bununla beraber hububat ve sebzelerin her nevi ve hörgüçlü öküz, inek, keçi, deve, merkep gibi her cins hayvanın en âlâsı bulunur. Akarsuyu yoksa da az tuzlu olmak üzere her yerinde kuyu bulunabilir. Tihâme pamuk ziraatine pek elverişlidir.

Mısır'da pamuk ziraat ve ticaretiyle iştigal eden bir Yunanlı beraberinde getirdiği tohumu Hudeyde civarında tecrübe etmiş ve neticede Mısır'da yetişen pamuktan daha güzel ve başaklarının daha büyük olduğunu görmüştür. Bu Yunanlı ile bizzat görüşmüştüm.

Yemen sahili umumiyetle şaplıktır. Yalnız *Muha* ve daha cenuptaki sahil nispeten şaptan âzâdedir. Mendirek yapılır. Limanı tathir edilirse vapurlar için en müsait iskele sırasıyla: *Cibane*, *Fâze*, *Muha* koylarıdır. Şapların çokluğu, medd ü cezrin **[122-26]** her gün vukua gelmesi vapurların iki üç mil açıkta demirlemelerine; yolcu ve eşya alıp vermekte hayli zahmet çekmelerine sebep oluyor.

Yemen'i, sahilinden tanıyan veya pek sathî bir nazarla görüp dönen kısa nazarlılarla, daima her şeyi fena görmek itiyadında bulunanların Yemen hakkında verecekleri malumât ve izahât şüphesiz ki bîpâyân kumluktan, cehennemî bir hayattan ibaret olacaktır. Fakat Yemen'i anlamak için içeriye girmeli, dağlarına tırmanmalı da Sâni-i hakikinin azametini, kudretini orada seyretmelidir. Vadilerin letafetini, çağlayanların sukûtunu, zümrüdîn yaylalarını, insanı hayretten hayrete düşüren şekil ve irtifadaki dağlarını görmeli, baştanbaşa dolaşmalı, tetkik etmelidir. İşte ol vakit verilen malumât, nakledilen hikâyât Yemen'e nefret değil muhabbet, gitmemek değil koşup görmek hevesi uyandıracaktır; bu muhabbet, bu heves bizi Yemen'e bağlayacak, umran ve esbâb-ı terakkisi araştırılacak ve eminim ki pek kıymetli olan Yemen kıtasından az zaman zarfında pek büyük istifadeler temin edilecektir. Elverir ki görülsün ve görüldüğü gibi anlaşılsın ve anlatılabilsin.

Tabiaten Yemen sahili Afrika sahiline nispetle daha latif, daha ziyade şerâit-i hayatiyeyi câmidir. Lakin İngiliz, İtalyan, Fransız ellerinde bulunan bu sahilin *Port Sudan*, Musarra, *Cibuti* limanlarına yevmî uğrayan vapurların adedine, rıhtımlarına, hastanelerine, lokantalarına, otellerine, su ve buz fabrikalarına, kışlalarına her gün küre-i arzın her noktasındaki hâdisâta âgâh olabilmek için tesis edilen telsiz telgraf istasyonlarına, insanlardaki faaliyete ibret ve hayretle baktıktan sonra tabiaten yaşamaya daha müsait olan bizim sahilimizde ne barınabilecek bir otel, ne karnınızı doyurabilecek bir lokanta ne hararetinizi teskin edebilecek bir buz parçası bulabilirsiniz. Evet; İngilizler, İtalyanlar, Fransızlar bu sahili ele geçirir geçirmez derhal gezdiler, gördüler, tetkik ettiler. Gördüklerini olduğu gibi yazdılar, anlattılar ve esbâb-ı terakki ve refahın **[123-27]** nelerden ibaret olabileceğini hakikatiyle meydana koydular. Durup dinlenmeden çalıştılar, birkaç sene içinde muradlarına erdiler, istediklerini umran ve medeniyeti vücuda getirdiler. Bu zamana kadar sarf ettikleri para ve imkânlarının mükâfatını ma'a-ziyâdetin gördüler.

Her türlü müşkülât ve mevâni'e rağmen behemehâl kalkınacağına kat'iyen iman ettiğim Osmanlı millet-i muazzama-i İslâmiyesi artık göz yummayarak vatanın en mühim parçası olan Yemen'in istikbal ve hayatına müteallik en müessir ve kat'î çareler düşünmeli ve

cesurane tatbik ederek bu kıtanın bereketli arazisinden, her nev meadininden; çalışkan ahâlisinden; siyaseten hâiz olduğu vaziyetinden istifadeyi temin etmelidir.

Konur Alp

İSLÂM MATBUATI

Şimal Müslümanlarının genç fakat büyük muharrirlerinden Fatih Emir Han Efendi Kazan cerîdelerinden birinde "Manasız Taklit" ünvanıyla yazmış olduğu bir makalede Kazan'ın genç Müslümanları arasında sırf Rusları, Avrupalıları, taklit yüzünden cenaze, kabir üzerine çiçek, çelenk vaz' etmek âdetinin intişar ederek yavaş yavaş âdetler sırasına geçmekte olduğunu yazıyor, tenkit ediyor ve diyor ki:

Ölüleri ihtiram etmek iyi bir iştir, bu malûm; fakat bununla beraber cenazeler, kabirler üzerine çiçek, çelenk vaz' etmek gibi milli hayatımızın yabancısı olan bidati kabul etmenin mânâsını anlayamıyorum. Milletimizin hayatıyla kâbil-i tevfîk olmayan, halkımızın ölüm, ölüler hususundaki îtikadlarına tevafuk etmeyen bu gibi bidatleri ben pek lüzumsuz görüyorum. Avrupalılardan, bilhassa Ruslardan bize birçok örf ve âdetler sirayet ediyor. Biz bunlardan bazılarını isteyerek, bazılarını da istemeyerek alıyoruz. İstemeyerek aldığımız bidatlerin bizim için faydalı yahut zararlı olduğu hakkında söz söylemenin mânâsı yok ise de, bari isteyerek [124-28] aldığımız ve alacağımız yabancı âdetler hakkında olsun bu ciheti unutmamaklığımız lazımdır. Çelenk, çiçek meselesinde de ben işte şu ciheti tavsiye etmekten kendimi alamıyorum.

İslâmiyet'in ilhamıyla milletimizin ölüme karşı olan nazarı pek esrâr-âluddur. Müslümanlar ölüme, havf ve reca arasında olan mütereddit nazarlarla bakarlar. İşte bu bakış ile çiçekler ve dünya ziynetleri arasında büyük bir tezat vardır. Bu hâl, ölüler, cenazeler üzerine çiçekler, çelenkler koymayı değil, belki İslâm'ın talimatı veçhile milletimiz arasında şimdiye kadar mâruf olan samimi ibâdât, duadan başkasını kaldırmaz.

Avrupalıların hayatımız için lüzumu olmayan âdetlerini kabul ettiğimiz zaman, onun milli, dinî hayat ve ananemiz ile kâbil-i tevfîk olup olmadığını inceden inceye tetkik etmekliğimiz icap eder. Başka türlü olursa körü körüne taklit yüzünden milli zararlara dûçar olmaklığımız muhakkaktır.

Kazan'da münteşir "Kuyaş" gazetesi "Müslüman Fırkası Canlanıyor" ünvanıyla yazdığı bir baş makalesinde diyor ki:

"Müslüman Fırkası'nın dağılıp sönecek bir hâle gelmesi, milletin açıkgözlü olanlarını bütün bütüne müteessir etmekte idi. Memleketimizde (Rusya'da) siyasi hayatın uyanması devri demek olan bu devirde bizim kendi elimizdeki şu küçücük fırkamızı da idare edemeyip söndürmekliğimiz elbette pek fena olacaktı: Âdeta siyasi, medeni hayata henüz ehil olamadığımıza açık bir delil teşkil edecekti."

Bunu müteakip hükûmet tarafından neşredilen intihap kanunlarının Müslüman Fırkası'nın zayıflanması için lazım gelen darbeleri indirmekteki şefkatsizlikleri ile fırkanın buna karşı kemâl-i metanetle göğüs germesi lazım geldiği halde inadına dâhilî ihtilaflar

ile gevşemesini ve Müslüman mebusların da bütün bunlara karşı lâkayt kalmasını şiddetle tenkit ettikten sonra diyor ki:

Millet hayatının en muzlim günlerinde rehberlik eden ihtiyar milliyet-perverlerimiz bugün **[125-29]** "Müslüman Fırkası"nın ihyâsı için ellerinden geleni yapmak istiyorlar. Fırka kendisi de bir hayat eseri göstererek bu tecrübe-dide kimselerin samimiyetle uzatılan ellerine yapışmayı bilirse elbette şimdiki meflûciyetten kurtulup yeni bir varlık kesbeder. Devam ve teşebbüsâtı için iktizâ eden para da bulunur.

İcabına göre milli işler için hayrat yapmaktan çekinmeyen zenginlerimiz, elbette bu iş için de muâvenetten geri durmazlar. Petersburg muhabirimizin bildirdiğine göre "Müslüman Fırkası" da artık ciddi bir sûrette işe başlamak istiyormuş; onun için muhterem zenginlerimiz de meselenin ehemmiyetini takdir ederek çabukça iâne dercine başlarlarsa iyi olur.

İSLÂM HAVÂDİSİ

Makam-ı Meşîhat

Yeni Şeyhülislâm – Makâm-ı Celîl-i Meşîhat Evkaf Nâzırı Hayri Beyefendi hazretlerinin uhdelerine tefvîz edildi. Küçük istisnalar ile senelerden, asırlardan beri âtıl kalıp İslâmiyet'in terakki ve teâlîsine, Müslümanların din, ilim, medeniyet yollarında ilerlemelerine bîgânelik ibraz eden bu müessese, memuldür ki artık mukaddes vazifesini takdir eder ve bütün ehl-i İslâm ile zât-ı hilâfet-penâhînin bu husustaki arzuları yerini bulur. Yeni Şeyhülislâm Efendi hazretlerinin bu vadideki bütün faaliyetleri, başlarında Hazret-i Halife bulunduğu halde büyük, küçük bütün Müslümanların manevi müzâheretlerine mazhar olacağı şüphesizdir. Onun için karşısına çıkabilecek her türlü mânialara rağmen Allah'ın yardımına dayanarak kemâl-i faaliyetle çalışabilir. Hazret-i Allah, ehl-i İslâm'ı münevver, mesut bir âtîye îsâl etmek isteyenlerin muîni olsun..

Petersburg

Şark Gecesi – Petersburg, Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi, on beş senden beri âdet ettiği veçhile bu sene dahi gayet mükellef bir "Şark Gecesi" tertip etmiştir. Petersburg'un en mutantan salonlarından birinde tertip edilen bu "Şark Gecesi" geçen **[126-30]** senelere nazaran daha parlak, daha mükemmel olmuştur. Bir idare altında, komşu olarak yaşadıkları halde örf ve âdetleri, hayat ve maişetleri hatta şiveleriyle yekdiğerinden az çok ayrılan Kafkasyalı, Kırımlı, Şimalî Rusyalı Müslüman ailelerinin hayatlarını, lehçelerini, edebiyatlarını, musikilerini bir arada canlandırarak yekdiğeriyle tanıştıran bu Şark Gecesi, pek ruhlu bir sûrette cereyan etmiştir. Kafkasya ve Kırımlıların, şimal Müslümanlarının Başkurt, Mişer, Yasak gibi muhtelif ailelerine mensup türlü lehçeleri üzerine söylenen güfteleriyle milli musikiye tevfîkan milli havalar terennüm edilmiş, erbap olanlar tarafından milli oyunlar gösterilmiştir.

Petersburg Müslüman Cemiyet-i Hayriyesinin menfaatine tertip edilen bu parlak Şark Gecesine Şimalî Rusyalı, Kafkasyalı, Kırımlı, Türkistanlı erkek, kadın binlerce Müslüman iştirak etmiş, Rusya Müslümanlarının ileri gelen-

lerinden hemen birçoğu med'uvven hazır bulunmuşlardır. Gece, umumiyet itibariyle gayet parlak ve iyi geçmiştir.

İşte bu Şark Gecesi münasebetiyle Petersburg'a gelmiş olan ileri gelen Müslümanlar yekdiğeriyle görüşmek, dertleşmek fırsatını da kaybetmemişlerdir. Matbuat kısmında görüleceği üzere "Müslüman Fırkası"nın yeniden ihyâsı meselesi de işte bu görüşmeler esnasında tezekkür edilmiştir.

İdil Havzası

Türkçe Hutbe – Yetiştirmiş olduğu talebesi sayesinde Rusya Müslümanları arasında şöhret kazanan Çistay (Kazan'a tâbi) şehrinin âlim imamlarından Necip hazretin dört beş seneden beri Cuma ve bayram hutbelerini Türkçe okumakta olması, ahâlinin rağbetle câmi-i şerîfe devam edip pek ziyade faydalarını temin etmekte olduğu yazılıyor. Fakat aynı şehrin diğer mahalle ahâlisi, kendi imamları olan Şihab hazretin bu hususa hâlâ ehemmiyet vermeyip eski, bozuk ibareli, sünnet-i şerîfeye muhalif Arapça bidat hutbelerinde musır kaldığından şikâyet ediyor; "Biz Cuma günleri imam hutbe okurken hâlâ uyuyacak mıyız, biz bu günahtan ne zaman kurtulacağız; hutbe esnasında konuşmak, hatta tesbih, zikir ile iştigal etmek büyük günah ise, acaba bir şey anlamayarak uyumanın hâli ne olur?" deniliyor. Aynı zamanda bu hâl Arapçaya vukûfu olmayan gençlerin Cuma'ya gitmemelerine de sebebiyet veriyormuş. Hatta bu sebebe mebnî ileri gelenlerden ve gençlerden bazıları Şihab hazrete müteaddid müracaatlarda bulunmuşlar, bu mânâsız ısrarın netice itibariyle gençler üzerinde fena tesirler icra etmekte olduğunu anlatmışlardır. Biz, Necip hazret ile bu ikinci mahallenin hakikati anlayıp dinlerini seven münevver Müslümanları için hayırlı dualar eder ve Şihab hazret gibi ilmiyeden olduğu halde din nokta-i nazarından zararlı olan hususlarda ısrar edenler için de Cenâb-ı Hak'dan hidayet talep ederiz. [45]"وَاللّٰهُ يَهْدِى مَنْ يَشَٓاءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ" [127-31]

Trablus

Cihat devam ediyor – Geçenlerde Stefani ajansının haber verdiğine göre Şubat'ın on beşinde İtalyanların hücumuyla başlamış olan müsademede mücahitlerin 230 şehit vererek kaçmış oldukları, güya bu cesaretlerinden dolayı General Emilioni ve maiyetinin İtalya hükûmetince mazhar-ı tebrik olduğu şâyi olmuştu.

Son gelen hususi haberler de asıl bu vakayı teyit ediyor. Evet, İtalyanlar, mücahitlerin istirahate dalmış olmalarından bi'l-istifade gece yarısı mücahitlerin ordu merkezlerine hücum etmişlerdir. Mücahitler arasında ibtidâları hayli kargaşalık yüz göstermiş. İtalyanlar tarafından icra edilen yaylım ateşi merkezde hayli hasar îkâ etmiştir.

Fakat bu hâle maruz kalan mücahitler meseleyi takdir ederek müdafaaya elverişli olan arka taraflara çekilmişler ve bu esnada tesadüfi olarak İtalyanlara karşı gece baskını icra etmek üzere kendi maiyetiyle ordu merkezinden ayrılmış olan sâdât-ı Senûsîyeden Şeyh Abdullah işi anlayarak derhal bir çevirme

45 Kur'ân-ı Kerîm, Nur-XXIV, 46: Allah, dilediğini doğru yola iletir.

harekâtı icra etmiş. Bu defa da İtalyanlar neye uğradıklarını anlamayarak kaçışmaya başlamışlardır. İşte bu sıralarda muhtelif semtlere dağılarak gecelemekte olan mücahitler tekbir sadalarıyla ma'rekeye koşuşmaya başlamışlardır. Pek az bir zaman sonra iki taraf yekdiğerine karışmış bulunuyordu. Ağzından tekbir sedası işitilmeyip gecenin zulmeti ve barut dumanları arasında seçilebilen siyah gölgeler, kılıç, bıçak darbeleriyle devriliyorlardı. Ortalık aydınlanıncaya kadar bu hâl devam etmiştir. Birçok mücahit düşman ile boğaz boğaza gelerek şehit olmuşlardır. Fakat mecruh olanlardan başka ancak ma'rekede, yol üzerlerinde maktul düşerek kalan İtalyanların adedi de dokuz yüzü mütecavizdir. İtalyanların ma'rekede, yol boyunca bırakmış oldukları esliha ve mühimmat da hayli çoktur. Hazret-i Allah mücahit kardeşlerimizin yardımcısı olsun.

Hindistan

Merkez-i hilâfetten bezdirmek isteniliyor – Hindistan'dan aldığımız hususi haberlere göre hüviyetleri malum olmayan bazı kimseler Hindistan şehirlerinin kalabalık caddelerinde, pazarlarında, camii-i şerîf önlerinde ve sair yerlerde sûret-i haktan görünerek Müslümanları merkez-i hilâfetten bezdirecek haberler üzerine kurulan nutuklar, hutbeler îrad ediyorlar. Dârül'-Hilâfet Müslümanları mine'l-bâb ile'l-mihrâb dince mübâlâtsızlık, ahlâksızlık ile itham olunuyorlar. Bütün bunlar güya ispat edilmeye çalışılıyor ve bunun İslâmiyet nokta-i nazarından fena olduğu söyleniliyor... Hatta bu hatiplerden bazıları söyledikleri sözlerinden kendileri **[128-32]** dahi müteessir olarak ağlıyor, Müslümanlığın haline acımış gibi oluyorlar. Evvelleri bu hutbeler ahâli arasında hayliden hayliye güft ü gûyu mucip olmuş, bu hatipler ile ağlayanlar sızlayanlar dahi bulunmuştur. Fakat sonraları gerek merkezi Delhi şehrinde olan Encümen-i İslâm Cemiyeti'nin hakikati anlaması, gerek bu hatiplerin bazı İngiliz gazeteleriyle beraber olarak aynı nakaratı tekrar etmeleri ahâlinin şüphesini davet etmiş ve bunun neticesi olarak bu propagandalar evvelki tesirâtını kaybetmiştir. Hatta bundan birer ay evvelisi nefs-i Delhi şehrinin büyük bir caddesinde Müslüman kıyafetinde beyaz saçlı, sakallı birisi taş yığınları üzerine çıkarak yine bu mevzûa dair nutuk iradına başlar; dilinin döndüğü kadar anlatır. Hazret-i halife, Darü'l-Hilâfet Müslümanları hakkında söylemedik sözler, etmedik iftiralar bırakmaz. Fakat ahâliden bazı açıkgözlü olanlar tarafından hatibe, bu sözleri nereden öğrenmiş olduğu sorulmuştur. Hatip "öyle, böyle" diyerek yakasını sıyırmak istemiş ise de galeyan halindeki Müslümanların tazyiki neticesinde hükûmetten istihbar ettiğini söylemeye mecbur olmuştur. Bunun üzerine ahâli de cemm-i gafîr olarak hükûmete müracaat etmişlerdir. Fakat hükûmet, tahkikat yapacağını söyleyerek işi tatlılıkla kapatmaya muvaffak olmuştur. Maamâfih, sonraları mürettep olduğu pek açık bir sûrette anlaşılan bu propagandaların, köylerine varıncaya kadar Hindistan'ın her tarafında cereyan ettiği öğrenilmiş olduğundan Encümen-i İslâm Cemiyeti, "redd-i paderyan" ünvanıyla bu propagandaları iptal edecek müteaddid risâleler neşretmeye başlamış, şubelerine tâmimler göndererek her tarafa mürşitler irsâl etmiştir.

Müdîr-i Mes'ûl: Halim Sabit – Dersaadet - Matbaa-i Osmaniye

اسلام مجموعه‌سی

مدیری : حلیم ثابت

ییل ۱ — ۱۳ جمادی‌الاولی ۱۳۳۲ — ۲۷ مارت ۱۳۳۰ — صایی ۵

استانبولده صاتیلدیغی یر : « تورک یوردی کتبخانه‌سی » نسخه‌سی ٦٠ پاره‌در

درسعادت — مطبعهٔ عثمانیه

İslâm Mecmuası

Müdürü: Halim Sabit

Yıl: 1 **13 Cumâdelûlâ 1332** **Sayı: 5**

27 Mart 1330

[9 Nisan 1914]

İstanbul'da satıldığı yer: "Türk Yurdu Kitaphânesi" Nüshası 60 paradır.

Dersaadet --- Matbaa-i Osmaniye

İslâm Mecmuası

Müslümanların fâidesine çalışır. **On beş günde bir çıkar.**

KUR'ÂN-I KERÎM

"اِذَا السَّمَٓاءُ انْفَطَرَتْۙ وَاِذَا الْكَوَاكِبُ انْتَثَرَتْ وَاِذَا الْبِحَارُ فُجِّرَتْۙ وَاِذَا الْقُبُورُ
بُعْثِرَتْۙ عَلِمَتْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ وَاَخَّرَتْؕ يَٓا اَيُّهَا الْاِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرٖيمِۙ اَلَّذٖى
خَلَقَكَ فَسَوّٰيكَ فَعَدَلَكَۙ فٖٓى اَيِّ صُورَةٍ مَا شَٓاءَ رَكَّبَكَؕ كَلَّا بَلْ تُكَذِّبُونَ بِالدّٖينِۙ وَاِنَّ
عَلَيْكُمْ لَحَافِظٖينَۙ كِرَامًا كَاتِبٖينَۙ يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ اِنَّ الْاَبْرَارَ لَفٖى نَعٖيمٍۚ وَاِنَّ
الْفُجَّارَ لَفٖى جَحٖيمٍۚ يَصْلَوْنَهَا يَوْمَ الدّٖينِ وَمَا هُمْ عَنْهَا بِغَٓائِبٖينَؕ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا يَوْمُ
الدّٖينِۙ ثُمَّ مَٓا اَدْرٰيكَ مَا يَوْمُ الدّٖينِؕ يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْـًٔاؕ وَالْاَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلّٰهِ"

Sûre-i İnfitâr [1-19]

Mefhûm-ı şerîfi:

Vaktâki gök yarılır, vaktâki yıldızlar dökülür, vaktâki denizler kaynar, vaktâki kabirler açılır, işte o vakit nefis ne yaptığını ve ne yapmadığını bilir. Ey insan, seni düzgün ve uygun bir halde yaratıp dilediği kalıba koyan kerîm Rabbine güvendirip aldatan nedir? Hayır, öyle değil, belki siz ahiret gününe inanmıyorsunuz. Hâlbuki muhakkak sizi kollayanlar var; onlar sizin işlediğinizi yazmaya memur meleklerdir ki yaptıklarınızı bilirler. Hayır işleyenler cennette, fısk u fücûr işleyenler cehennemdedir; **[130-2]** *onlar ahirette oraya girerler ve oradan hiç ayrılmazlar. Ahiret gününün ne olduğunu sana ne bildirdi, ahiret günü nedir; bunu sana ne bildirdi, ahiret günü nedir? Bunu sana ne bildirdi? O gün hiçbir nefis diğer nefis için hiçbir şey yapamaz. O gün hüküm, irade Allah'ındır.*

H. N.

FIKIH

İslâm Hukuku – Hükmî Şahsiyet
-2-

Hukuki şahsiyette hakikilik nazariyesi: Bu nazariye aslı, hatarı itibariyle sosyolojik mektebinin nokta-i nazarıdır. Malumdur ki bu mektep insan cemiyetlerini, ırk, lisan

ve menfaatlerde müşâreket ve aynı kanunlara mutâbaat dolayısıyla toplanmış bir takım insan kitlelerinden ibaret addetmez belki onlarda vücûd-ı insaninin terekkübâtına müşâbih zî-hayat bir uzviyet görür.

Manevi şahsiyetlerin maddiliğini, hakikiliğini müdafaa edenler aynı kaziyeyi kabul ederler ve derler ki faal ve hakiki bir hayata mâlik olan yalnız devlet değildir. Devletin içtimai hayatı, arazisi üzerinde bulunan içtimai uzviyetlerin kâffesine sârîdir. Siyasi, idari cemiyet ve müesseselerle iktisadi şirketler hep hakiki şahsiyetlerdir.

Fakat hukukçular, cemiyetleri insan gibi dimağ, a'sâb ve cereyân-ı dem cihazına mâlik zî-hayat uzviyet addeden içtimâiyatçıları tamamıyla takip etmezler. Bunlar fizyolojik faraziye yerine ruhî bir esas kabul ederler:

"Gayenin vahdetidir ki her şahs-ı manevîye hakikiliğini veren ruhî vahdeti tevlîd eder. Cemiyetlerin, bütün insan kitlelerinin ferdiyeti [individualité] takip ettikleri gaye bâkî kaldıkça devam eyler. Cemaatî[46] bir vücudu terkip eden insanların münasebetleri iki türlüdür: Biri, ferdî ve mütehâlif; diğeri **[131-3]** müterâfık ve içtimai gaye ile muayyen. İkinci nev münasebetler bir vahdet tevlîd edecek sûrette intizam peydâ ederler ve bu sûretle müşterek gayeye matuf cemaatî bir irade[47] doğar."

Muallim "Mr. Hauriou" da ikinci mesleği tercih eder: Manevi şahsın hakikiliği içtimaidir. Şahs-ı manevi içtimai bir takım hadisâta müstenid hukuki bir inşadır."

Bu nazariyeye göre kanun, manevi şahsı icat etmez. O, kanunun sudûrundan evvel harici bir mevcudiyeti hâizdir. Cemiyet ve müesseseler bir müddet işledikten sonra âmme nazarında bir zâtiyet iktisap ederler. Himaye, teavün ve müsabaka cemiyetleri birkaç sene yaşayınca idareyi deruhte eden heyet zihinlerden silinerek yerine cemiyet kâim olur; binâenaleyh bunlara muvâzaa tarîkiyle icat edilmiş denemez; çünkü hakiki mevcudiyetleri vardır. Binalara, eşyaya ve memurlara mâlik olan bu müesseseler kendilerini tanıyanların zihninde yer tutmuşlardır.

Hakkın zât-ı insan haricinde mevcut desâtîr olduğuna taraftar bulunanlara gelince: Bir kısmı [tahassus ve hakikilik] nazariyelerinin mürevvicleri gibi hakların kâffesi hukuki nizamdan mütevellid olmaktan nâşî hak için vahdet teşkil etmek insanın zatına inhisâr eylemeyerek içtimai hadiselerden maddi bir mahiyet iktisâbıyla nizâm-ı hukukinin daire-i tanzimine girenlerin de birer "vahdet" olabileceğini iddia, diğer kısmı ise hukuki münasebetlerde cânibeyni tevellî için iki zâtın vücuduna daima lüzum olmamasına mebnî bu gibi hususâtta manevi bir şahsiyet tasavvuruna hâcet görmediklerini dermeyan ederler. İkinci kısım müellifler manevi şahsiyeti külliyen münkirdirler. Bu meyanda "Gaston Jèze" der ki: Manevi şahsiyet nazariyesi bir dindir, hukukun bugünkü telakkisi böyle hayalâtın devamına imkân bırakmadığı cihetle ben îtikad etmem."

Medeniyetten nasibedâr ve içinde hukuki nizam teessüs etmiş olan bir cemiyette **[132-4]** hadiseler ihtiyaç ve garazlara nazaran tasnif edilerek âm ve gayrizâtî kudretler ve muayyen ehliyet ve salâhiyetler ihdâs olunur; yine âm ve gayrizâtî vaz'-ı hukukiler [Situations juridiques] icat kılınır; kanunen muayyen şerâiti hâiz olanlar ehliyet, salâhiyet iktisap eder; ve hukuki vaz'ın hududuna girince bir takım haklara nâil ve vazifelerle mükellef

46 Collectif

47 Volonté collective

olurlar. Zâtî hak ve vazife kanun dairesinde istîmal-i kudretten sonra tecelli eder, bunlar bir takım makâsıd ve ağrâzı mutazammındır.

Garaz ve maksatlar muayyen kalıplar vasıtasıyla ifade edilir; bu kalıplar, hukuki fiiller ve akitlerdir; hukuki fiiller, akitler iki nevdir: İki taraflı vahîdü'l-cânib.

Harici hak taraftarlarına göre her vaz'-ı hukukide mutlaka fail [actif] ve münfail [passif] iki zâtın bulunması zaruri değildir. Vâkıâ ahvâlin ekserisinde bulunur. Mesela akd-i bey' ile tahassul eden hukuki vaz'da iki taraf mevcuttur: Bâyi', müşteri. Fakat hukukçuların çoğu bunu münasebetlerin kâffesine teşmil ederek bütün vaz'-ı hukukilerde cereyanını isterler; hâlbuki hukûk-ı âmme münasebetlerinden olan "vergi" meselesini tetkik edelim: Tahakkuk memuruna kanunen vergiye tâbi tutulanlar zimmetinde deyn ispat etmek salâhiyeti verilmiştir; bu salâhiyeti mucibince bir mülk sahibini borçlu kılar, artık burada bir dâyin aramak fâidesizdir. Bir takım hukukçular behemehâl iki taraf bulunmasını zaruri addettiklerinden bu gibi ahvâlde dâyin olarak devleti gösterirler; hakikaten vücudu olmadığı ve esasen zaruret bulunmadığı halde muvâzaa tarîkıyla manevi bir şahsiyet icat ederler. Hâlbuki fiiliyâtı aynen izah etmek daha basit iken muvâzaalara, hayalâta sapmakta bir fâide melhûz değildir. Hukuk vukûât ilmidir; hayal ve rüya mecmuası değildir. Meselede fiilen hâl şundan ibarettir: "Tahakkuk memuru kanunun ihdâs ettiği vaz'-ı hukukiye ait vazifesini îfâ ediyor, kezâlik efrad da kanunen muhdes vaz'-ı hukukinin külfetini tahammül eyliyor; nitekim mülkiyet itibariyle birtakım hukuk ve menâfiden müstefiddir; cemiyet kendisine levâzım emniyeti tehiyye ediyor." İşte hal bundan ibarettir, bunun haricinde her ne ilave edilirse hayal olur. Görülüyor ki hak, bir kudret, tanzim **[133-5]** edilmiş bir salâhiyet addedilince "manevi şahsiyete" mahal kalmıyor. Acaba İslâm'da hangi mahiyeti hâizdir?

Şûrâ-yı Devlet Âzâsından
Hâşim

İçtihat ve Taklit

Hal böyle olunca bizzarûre ilm u tahkik yerine cehl u taklit kâim olmuş ve ulûm-ı İslâmiye inkıraz haline gelmiştir. İfadât-ı mesrûdeden maksat, kimseye tariz değildir. Ulemâ-yı İslâm bu bâbda mazurdur. Bu hal, medid bir istibdâdın tazyîk-i şedîdi altında husûle gelen bir netice-i zaruriyedir. Maksadımız, ciddi ve samimi bir hasbihalden ibarettir. Daha doğrusu ümmet-i İslâmiyenin asıl en gizli ve en müzmin hastalığını keşfetmek, ona göre sûret-i tedavisini tayin eylemektir.

Elhâsıl bu böyle olmakla beraber diğer taraftan vaktiyle hilâfet ve imâmet kavgalarının neticesi olarak türlü türlü mezhepler, fırkalar zuhur etmiş. Bunların erbâbı maksad-ı siyasilerini tervic, a'vân ve etbâı tezyîd garazıyla İslâmiyet'te olmayan bidatler ihdâs, bir takım efkâr-ı bâtıla icat eylemişler, hatta Hazret-i Peygamber (SAV) namına binlerce yalan hadis uydurmak cüretinde bile bulunmuşlardır ki bu ehâdîs-i kâzibe için ulemâ-yı hadis ciltlerle kitaplar neşretmişlerdir. Giderek edyân-ı bâtıladan bir kısım hurâfât bunlara inzimâm etmiş, cehl ve taklit seyyiesiyle bunların cümlesi hakâyık-ı İslâmiyeye karışarak öyle ihtilâtât-ı îtikadiye husûle gelmiş ki asl-ı hakâyık-ı şer'iye âdeta mestur bir halde kalmıştır.

Din-i İslâm bu efkâr-ı bâtılayı, bu hurâfâtı pek şiddetli ve katî bir sûrette reddeylediği halde bunlar mücerret cehl ve taklit, ülfet, itiyat ve görenek sebebiyle kulûb-ı ümmette öyle derin kökler salmıştır ki bunları onların kalplerinden külliyen çıkarıp atmak pek müşküldür. Mesela kabirlere, türbelere mumlar, kurbanlar adamak, onların başında huzû ile, huşû ile dualar etmek, onlardan hâcet dilemek, hastaları berâ-yı **[134-6]** şifa türbelerde yatırmak, oralarda bulunan sulardan içirmek gibi ef'al ve efkâr-ı mümâsile bu cümledendir. Bunlar hep, muahharan bir maksad-ı mahsûsa mebnî zuhur eden mezâhib-i bâtıla erbâbı tarafından li-garazın ihdâs edilmiş, bir kısmı da edyân-ı saireden intikal eylemiştir ve İslâmiyet'in esasına, hakikatine külliyen muhaliftir. Kim ne derse desin Kur'ân-ı Kerîm meydandadır. Bunlar İslâmiyet'te şirkten ma'duddur, hakâyık-ı şer'iye ile asla kâbil-i tevfîk değildir. Sadr-ı İslâm'da böyle şeyler ne görülmüş, ne de işitilmiştir. din-i İslâm bu gibi efkâr-ı bâtıladan beşeriyeti kurtarmak için vârid olmuştur.

Din-i İslâm'da Cenâb-ı Hak'dan başka hiçbir kimseden, hatta Hazret-i Risâlet-penâh (SAV) efendimizden bile hiçbir hâcet talep edilemez. Onun içindir ki Ravza-i Mutahhara'da ziyaret esnasında dua edilirken kıbleye teveccüh etmek, kabr-i nebevîyi arkaya almak lazımdır. Bütün eimme-i din bu hususta müttefiktir. Zira İslâmiyet'te şirke müşâbih her nev ef'al ve efkâr sûret-i kat'iyede men olunmuştur. Bu hakikate mebnîdir ki Cenâb-ı Peygamber (SAV)'in en meşhur dualarından biri de "Yâ Rabb! Benim kabrimi ibadet edilir put haline koyma." mealinde olan اللهم لا تجعل قبری وثنًا یعبد duasıdır.

Bu îtikadât-ı bâtıla, o kadar umumileşmiştir ki âlem-i İslâm'ın hemen her tarafını istila eylemiştir. Bu hurafelerin her tarafta başka başka şekillerine tesadüf olunur. Uzaklara gitmeye hâcet yok, dârü'l-hilâfemiz ve makarr-ı meşîhat-ı İslâmiyemiz olan İstanbul'da bu hurâfâtın pek mebzul ve mütenevvi emsal ve eşkâli vardır. Bu umumi bir hastalıktır ve bence en mühlik hastalığımız da budur. Hatta diğer emrâz-ı kalbiyemizin müvellid ve müessiri dahi budur. Aklımızı, ruhumuzu, akâid-i hâlisa-i İslâmiyemizi öldüren; milleti atâlete, ten-perverliğe, uyuşukluğa sevkeden yegâne hastalık budur. Bu hastalık yalnız avama mahsus değil, havassımız da bununla mâlûldür. Bu urcûfelerin nereden neşet ettiğini, ne maksatlarla ihdâs edildiğini, hangi tarîklerle hangi edyân-ı bâtıladan intikal eylediğini bilmeyen zavallılar, bunlara kemâl-i safvetle rabt-ı kalp etmişlerdir.

[135-7] Bugün bu gibi şeyler men edilecek, bunların İslâmiyet'in ruhuna külliyen muhalif dalâlet-i îtikadiye olduğu söylenecek olsa maâzallah, bir tûfan-ı itirazdır kopar; insanı dinsizlik ve Vehhabilik ile itham ederler. "Vehhabilik nedir?" denilse onu da asla bilmezler. Halk bu hususta mazurdur. Onlar böyle bulmuşlar, böyle görmüşler, böyle işitmişlerdir. Onları ciddi sûrette irşâd eden, hakâyık-ı diniyeyi hakkıyla bildiren olmamıştır. İstibdâdın, devr-i sâbıkın bu bâbda dahl-i küllisi vardır.

Şimdi insaf edelim, bu hâlet-i ruhiye ile bizim için terakki imkânı var mıdır? Biz bu cehl ve taklit seyyiesiyle medeniyet-i hâzıranın şiddetli cereyanlarına karşı dinimizi, milliyetimizi nasıl muhafaza edebiliriz? Millet bu ananât-ı bâtıladan tahlîs edilmedikçe, hakâyık-ı asliye-i İslâmiye bütün sâfiyet ve hâlisiyetiyle meydana çıkarılmadıkça ben bunun imkânını göremiyorum. Terakkinin esası cehlden ilme, taklitten tahkike intikaldir. Cehl ile taklit ile hiçbir vakit terakki edemeyeceğimiz gibi, dinimizi de, milliyetimizi de muhafaza edemeyiz. Gençlerimiz dinsiz oluyor diye her gün şikâyet ediyoruz; elbette olurlar, bizim şikâyete hakkımız yoktur. Bugünkü medeniyetin ulûm ve fünûnundan az çok nasibedâr

olan dimağlar, artık hurâfât dinleyemez. Onları hakâyık-ı kat'iye-i İslâmiye ile tenvîr etmek iktizâ eder. Onlara karşı hakâyık-ı diniye ve fezâil-i İslâmiye yerine efkâr-ı bâtıla dermeyan edilecek olursa şüphesiz İslâmiyet'ten tebâud ederler.

Hakâyık-ı diniyeyi muhtevi olan âsâr-ı İslâmiye lisân-ı Arabî üzere tedvin edilmiş olduğundan gençlerimiz o hakâyıkın bîgânesi bulunuyorlar. Bu sebeple bugün bizde meşhûd olan ahvâl-i ruhiyeyi muktezâ-yı İslâmiyet zannediyorlar. Bittabi bunun neticesi olmak üzere de İslâmiyet'ten uzaklaşıyorlar. Onların hakikat bilmemeleri cehilerinden neşet ediyor ise, İslâmiyet'ten tebâudleri de bizdeki hâlet-i ruhiyeden ileri geliyor. Bizde bu hal, bu zihniyet devam ettikçe dinsizliğe doğru hâsıl olan işbu cereyanın kesb-i vüs'at edeceğinde şüphe edilmemelidir. Onlar fezâil-i İslâmiyeyi bilmedikleri için nasıl her fazileti Avrupa medeniyetinde **[136-8]** arıyorlarsa, biz de hakâyık-ı şer'iyeyi hakkıyla bilmediğimizden medeniyet-i hâzıranın her iyisine kötü diyoruz, her nev esbâb-ı terakkiye hemen ceffelkalem "Şer'an câiz değildir." hükmünü veriyoruz. Onlar takdirsizlik sâikasıyla büsbütün dini terk etmek veyahut müctehid-i mutlak kesilerek keyfe göre ahkâm vaz' etmek arzusunu izharda ifrat ediyorlarsa, biz de taklit seyyiesiyle bu asr-ı hâzır-ı medeniyette nâsın ihtiyacâtına asla tevafuk etmeyen ve hakkında nass-ı kat'î değil, haber-i vâhid bile vârid olmayan bir müctehidin içtihadına güya hükm-i Kur'ân imiş gibi bağlanarak ondan ayrılmamakta tefrit ediyoruz.

İşte bizdeki bu taklit zihniyetidir ki bugün kanun-ı medenimiz olan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'yi, tanzimi tarihinden itibaren kırk beş seneden beri hiçbir tâdile uğratmamıştır. Hâlbuki birçok maddeleri mesâlih-i asra tevafuk etmediği cihetle lazımu't-tâdildir. Mesela Mecellece ehad-ı âkıdeyne nef'i olan şart ile akd-i bey' fâsid olduğu gibi mal-ı mağsûbun menâfii dahi mazmûn değildir. Şu halde bugün iki kişi kendi aralarında, kendi rızaları ile bir muamele-i bey' u şirâda bulunup da içlerinden birisi semen-i mebî'den mâadâ menfaati şahsına râci bir şart dermeyan edecek olsa, velev ki bu şartı diğeri kabul etse bile bu bey' fâsiddir. Mahkeme bundan mütevellid bir davayı ru'yet etmez, bey'i fesh eder. Keza bir kimse diğerinin süknâsına mahsus olan bir hanesini, bir takrîble içine girerek cebren zaptetse de velev ki kırk sene bilâ-ücret otursa, sâhib-i hane bu gâsıbdan ücret namına bir şey talep edemez, edecek olsa mahkeme bu davayı dinlemez. Çünkü Mecellece böyle gasp edilen bir hane için ücret vermek lazım gelmez. Birinci mesele birçok muamelât-ı ticariyeyi sektedâr ettiği gibi ikinci mesele de pek çok hukukun ziyâını müeddî oluyor.

Bu meseleler mezheb-i Hanefî müessisi olan İmâm-ı Âzam (r. a.) hazretlerinin içtihatlarıdır. Vaktiyle teşekkül eden Mecelle Cemiyeti, mezheb-i Hanefîden ayrılmamak fikriyle zikrolunan meseleleri Mecelle'ye ol sûretle derc etmişlerdir.

[137-9] Hâlbuki birinci meselede diğer iki nev içtihat vardır ki bu iki fikre kâil olanlar da İmâm-ı Âzam derecesinde müctehid-i mutlaktırlar. Biri İbn Ebî Leylâ hazretleridir ki onun rey ve içtihadına göre de yalnız şart fâsiddir ve fakat bey' sahih ve muteberdir. Diğeri İbn Şübrüme hazretleridir ki onun içtihadına göre de hem bey' sahih ve hem şart muteberdir. Eimme-i hadisden İmam Tirmizî hazretlerinin *Kitâbu's-sünen*'inde beyanlarına nazaran İbn Şübrüme hazretleri kendi içtihatlarında yalnız değildir, kibâr-ı ashâb ve tâbiînden bir kısım müctehidîn dahi bu meselede İbn Şübrüme'nin rey ve fikrindedirler.

İkinci meselede dahi mezheb-i Şafiî'ye göre gâsıbın cebren oturduğu hanenin ecr-i misli her kaça bâliğ oluyor ise onu vermesi lazım gelir. Fukahâ-yı Hanefiyenin muhakkiklerin-

den İbn Hümâm hazretleri de (*Tahrîr*) nam kitâb-ı meşhurunda bu meselede mezheb-i Şafiî veçhile fetvâ verilmesi lüzumunu beyan ediyor. Bundan başka müçtehitler arasında muhtelefun-fîh olan mesâil-i ictihadiyede emîrü'l-müminîn hazretleri herhangi müctehidin reyiyle amel edilmesini emir ve irade ederse onunla amel olunmasının vücûbu kavâid-i usûliye-i şer'iyedendir. Zira mesâil-i ictihadiye, nusûs-ı kat'ıye -i şer'iye ile sabit olan mesâilden değildir, müçtehitlerin içtihatları ile husûle gelen mesâildir. Bir içtihadın diğer içtihata rüçhanı olmadığı cihetle böyle ihtilaflı meselelerde emîrü'l-müminînin emrine itaat, "اَطِيعُوا اللّٰهَ...الخ" nazm-ı celîli muktezâsınca vecâibdendir.

Kaldı ki vaktiyle ekâbir-i fukahâ-yı Hanefiye Buhara ahâlisinde borç tekessür etmesi hasebiyle ihtiyâc-ı nâsa binâen bey' bi'l-vefâyı ve hatta bey' bi'l-istiğlâli tecviz etmişler, esbâb-ı mûcibesi olmak üzere de "Hâcet umumi olsun hususi olsun zaruret menzilesine tenzil olunur." ve "Zaruretler memnû olan şeyleri mübah kılar." demişler. Hâlbuki gerek bey' bi'l-vefâ ve gerek bey' bi'l-istiğlâl, ehad-ı âkideyne nef'i olan şart ile bey'den başka bir şey değildir. Ve bir de zikrolunan ikinci **[138-10]** meselede yine fukahâ-i Hanefiye, hukûk-ı eytâm ve evkâfı sıyâneten onlara ait olan emvâlin gasb ve istîmalinde mezheb-i Şafiî üzre fetvâ vermişlerdir.

Bütün bunlar, Mecelle Cemiyeti'nce malum olduğu halde yine mezheb-i Hanefîden ayrılmamak maksadına mebnî o iki mesele ile bunlara mümâsil diğer mesâili Mecelle'ye fıkh-ı Hanefî üzre derc ve tertip eylemişlerdir.

İşte ol vakitki Mecelle Cemiyeti'nde görülen şu zihniyet, mücerret taklitçilikten başka bir şey değildir. Mesâil-i mezkûrenin bugüne kadar Mecelle'de mevkiini muhafaza eylemesi, ecânibin ihtilâtı ve muamelât-ı nâsın tevessü ve tenevvüü hasebiyle pek ziyade ihtiyaç bulunduğu halde asla tâdile uğramaması aynı hâlet-i ruhiyenin neticesidir.

Tutalım ki Mecelle'nin hîn-i tanziminde cemiyet-i mezkûre ol vakitki muamelât-ı nâsa nazaran mezheb-i Hanefîden ayrılmaya pek o kadar lüzum görmemiş olsun; ya bugünkü hale ne diyeceğiz? Hal-i hâzırda da Mecelle'nin tâdiline lüzum yoktur diyebilecek miyiz? Bunu demek muamelât-ı nâsı, şerâit-i hâzıra-i medeniyeyi takdir etmemek demektir. O halde niçin tâdil etmiyoruz? Acaba mezâhib-i muhtelife-i İslâmiyeden iktibâs-ı ahkâm etmek şer'an câiz değildir de onun için mi? Kat'iyen öyle değildir. Onu iddia edenler, hiçbir vakitte isbat-ı müddeâya medar olacak hiçbir delil-i şer'î ikâme edemezler. Gerçi bazıları bir mesele, mezheb-i Hanefî'ye muhalif olursa derhal o mesele hakkında "şer'an câiz değildir" diye bağırıyor, fakat onların o husustaki delilleri, yalnız o sûretle bağırmaktan ibarettir. Bu zavallılar şerîatı yalnız mezheb-i Hanefî'den ibaret zu'm ederler. Mezheb-i Hanefî şerîattır da mezheb-i Şafiî veya Mâlikî şerîat değil midir? Mesâil-i feriyeden ibaret olan işbu mezâhibden birinin diğerine rüçhanı ancak delâil-i şer'iyesinin kuvveti itibariyledir. Delâilinin kuvveti bilinmeyen içtihatlardan birini diğerine tercih ise tercih bilâ-müreccahdır ki taklid-i mahzdır.

[Bitmedi]

İzmir Mebusu
Seyyid

[139-11]

İSLÂM KADINI

Nisâiyâta Ait Eserler

Epeyce seneden beri milli bir emel-i kudsî ile kitabiyât-ı Osmaniye tetkik ve tetebbuu ile meşgul olduğumuzu bilenlerden bir zat ihtimal zamanımızda modalaşan "nisaiyyûn"-luk ile olsa gerek, bizde nisâiyâta ait âsâr ve müellefâtın bulunup bulunmadığını sordu. Cevaben kendisine "Osmanlılığın Müslümanlıktan ayrılan hiçbir ciheti yoktur. Zaten ilk padişahlarımızın 'emîrü'l-müminîn' tesmiye edilmiş olmaları, Yavuz Sultan Selim hazretlerinden bi'l-itibar 'halîfetü'l-İslâm' ve 'hâdimü'l-haremeyni'ş-şerîfeyn' unvan-ı kudsiyet-nişanını almış bulunmaları ancak din namına hüküm ve saltanat sürüldüğünü vâzıhan gösterir. Binâberin bizde nisâiyât demek, İslâm'da nisâiyât demektir; hâlbuki İslâm'da hukûk-ı nisvân tamamıyla mevzû ve muayyen, bilcümle dekâikıyle birlikte nazar-ı mütâlaaya konularak mer'î ve muhteremdir. En başta Hazret-i Kur'ân olmak üzere ehâdis-i şerîfede, kütüb-i tefâsir ve sairede kadınlığın analığın hukukundan, fazl u şerefinden pek ehemmiyetli ve itinalı bir sûrette beyanatta bulunulmuştur; hatta Hiccetü'l-vedâ'da son hutbe-i Hazret-i Peygamberîde bile nisâya karşı edilecek muamelâtın edep ve nezaket, rıfk ve mülâyemet, mürüvvet ve riayet üzerine müesses olması lazım geldiğine dair kat'î ve müekked evâmir ve vesâyâ-yı nebeviye vardır. Sadr-ı İslâm'daki meşâhir-i nisâ o muhit-i içtimai ve vasat-ı ahlâkinin hukuk ve terbiye-i nisâ emr-i ehemminde ne derecelere kadar hür ve riayetkâr olduğunu pek güzel gösterir. Hem bana öyle gelir ki temennî-i vukû, vâki ve vukûâtı bilmekle mümkün olur; demek isterim ki biz mazimizi hutût-ı esasiyesiyle bilemezsek, âtî için hiçbir zaman emin bir hattu'l-harekât tutamayız. Âtînin ve halin "şöyle olmalı, böyle olmalı" düsturlarından, **[140-12]** tavsiyelerinden bir şey çıkmaz. Ancak olmuşlarından ve olanlardan çıkarılacak netice bize hakikati gösterebilir. İslâm'da ricâl-i kemâle ders-i edep ve fazilet vermiş yüksek kadınların zuhur ve neşeti, hall-i meseleye bâliğan-mâ-belâğ kâfidir. İslâm'da terbiye ve âdaba, âdab-ı içtimaiyeye derece-i nihayede riayet edildiği için ilk zamanlarda bu gibi esâsâta ait telif ve tasnif kimsenin aklına gelmezdi ve gelemezdi; ancak cehl ve istibdâdın hükümranlığı ile başlayan aksülameller üzerinedir ki ahyâr-ı eslâf müellefâtında hukûk-ı nisvân ve şeref-i ümmehât hakkında bahisler bulundurmaya lüzum görmüşler ve sonraları bu yolda sûret-i mahsûsada kitap ve risâleler tasnif ve tahririne başlamışlardır; fakat mademki siz bu hususa merak etmişsiniz bu yoldaki âsârın bir cetvelini yapar, takdim ederim, dedim. Şüphe yoktur ki birçok mütefekkirlerimiz, bu pek mühim mesâil-i içtimaiyeye dair müellefât-ı İslâmiyeyi görmek arzu ederler. Böyle bir emele hizmet etmiş bulunmak; aynı zamanda da fırsattan bilistifâde, müellifîn-i kadîme ve cedîdemizin –öteden beri müttehaz mesleğim veçhile- dellâl-i kemâl ve marifetleri olmak üzere muhâvereyi bir musahabe şeklinde, mev'ud cetvel ile birlikte, enzâr-ı umumiyeye vaz' etmekte bazı fevâid temin edilmiş olacağını derpîş eylediğim cihetle makale meydana geldi; şunu da arz edeyim ki bu cetvel sûret-i mahsûsada tertip edilmiş bir şey değildir. Elden geçen müellefât-ı İslâmiye, âsârımız içinde ancak görülebilenlerdir. Şüphe yoktur ki görülemeyen hatta eydî-i tetkik ve tetebbuumuza geçmeyen daha pek çok müellefât vardır; yeterki biz günden güne bizliğimizi anlayabilmek için pek kıymetli bir güzâr-ı ecdat olan müellefât-ı kadîmemizle âşinâlık peydâsına çalışalım; yoksa eslâfın müellefât ve musannefâtından, bilhassa içtimai olanlarından istifade ve istifâze edemezsek, meydana getireceğimiz eserler pek yavan olur.

[**141-13**]

Müslüman Kadınlarının Mevki-i İçtimaiyesine ve Terâcim-i Ahvâline Dair Âsâr-ı İslâmiye

LİSAN	KİTAPLARIN ESÂMÎSİ	MÜELLİFLERİN ESÂMÎSİ	MÜLÂHAZÂT
Arapça	en-Nisâiyyât Mecmûatu Makâlât Nuşiret fi'l-Cerîde fî Mevzûi'l-Mer'eti'l-Mısrıyye		Mısır'da matbudur
Arapça	Bâkûretu'l-Kelâm alâ Hukuki'n-Nisâ fi'l-İslâm	Şeyh Hamza Fethullah el-Mısrî	Mısır'da matbudur
Arapça	el-Mer'etü'l-Müslime	Muhammed Ferîd Vecdî	Mısır'da matbudur
Türkçe	Müslüman Kadını	Akif Bey	İstanbul'da matbudur[50]
Türkçe	Nisvân-ı İslâm	Fatma Aliye Hanım	İstanbul'da matbudur
Türkçe	Terceme-i Nefehâtü'l-Üns [Velâyet Bahsi]	Lâmî Çelebi	İstanbul'da matbudur
Türkçe	Muhadderât-ı İslâm	Mısrî Prenses Kadriye Hüseyin Hanım	Mısır'da matbudur
Türkçe	Meşâhirü'n-Nisâ	Hacı Zihnî Efendi	İstanbul'da matbudur
Arapça	ed-Dürrü'l-Mensûr fî Tabakâti Rabbâti'l-Hudûr	Zeynep Fevvâz bint Ali	Mısır'da matbudur
Farisî	Terceme-i Meşâhirü'n-Nisâ		İran[51]
Farisî	Hazînetü'l-Asfiyâ [Velâyet Bahsi]	Gulâm Muhammed bin Müftî Rahîmillâh el-Lâhûrî	Hind
Arapça	Faslu'l-Hitâb Teflîsu İblîs min Tahrîri'l-Mer'e ve Raf'i'l-Hicâb	Muhtâr bin Ahmed Müeyyed Paşa el-'Uzmâ	Beyrut'da matbudur
Arapça	Hüsnü'l-Üsve fîmâ Verade minellahi ve Rasûlihî fi'n-Nisve	Sıddîk Hasan Hân Hindî	İstanbul'da matbudur
Arapça	Faslu'l-Hitâb fi'l-Mer'ât ve'l-Hicâb	Muhammed Talat Harb Efendi	Mısır'da matbudur
Arapça	Ümmü'd-Dünya	Ali Ahmed eş-Şehîd	Mısır'da matbudur
Türkçe	Kadın	Şemseddin Sami Bey	İstanbul'da matbudur
Türkçe	Kadın	Ahmed Rıza Bey	Paris'te matbudur
Arapça	Mirâtü'l-Mer'e	Elmas Fevzi Efendi	Mısır'da matbudur
Arapça	Terbiyetü'l-Mer'e ve'l-Hicâb li'l-Buğât	Salih Hammad Efendi	Mısır'da matbudur
Arapça	el-Fârûk ve't-Tiryâk fî Taaddudi'z-Zevcât ve't-Talâk	Emîr Abdülkadirzâde Mehmed Paşa	Mısır'da matbudur
Arapça	el-Menâr Mecelle-i İslâmiyesindeki Fetâvâ ve Makâlât	Şeyh Reşid Rıza Efendi	Mısır'da matbudur
Arapça	Fetâvâ	Şeyh Muhammed Abduh	Mısır'da matbudur
Türkçe	Taaddüd-i Zevcat	Fatma Aliye Hanım	İstanbul'da matbudur
Türkçe	Taaddüd-i Zevcat	Mahmud Esad Efendi ve Fatma Aliye Hanım	İstanbul'da matbudur

Bursalı Mehmed Tahir

[142-14]

48 el-Mer'etü'l-Müslime'nin tercümesidir.

49 *Hayrât-ı Hisân* namıyla Fârisîye tercümesidir.

İslâm'da Kadının Mevki-i İçtimaiyesi
-1-

Bir din, yalnız vaz' ettiği ahkâma nazaran tenkit olunabilir. Kendisine intisap eden kavimlerin itibarlarına, bidatlarına bakarak dini intikada kalkışmak hiçbir zaman ve hiçbir sûretle doğru ve mantıkî bir hareket olamaz.

Intikadcıların daima bu hakikati derpîş etmeleri icap ederken maatteessüf ekseriya ihmal ettikleri görülüyor, devamlı ve derin tetebbulara muhtaç olan mesâil, iptidâî bir malumatla gelişi güzel tenkit edilemez; etmek cüretinde bulunanlar kendilerini gülünç bir mevkiye koymaktan başka bir şey yapmış olmazlar. Vâzı'-ı şer'in kadın hakkındaki tebligât-ı âliyesini ruh-ı dine nüfuz edebilmek şartıyla tetkik edenler arasında İslâmiyet'i itham etmeye kalkışacak bir fert bulunamaz zannederim.

İslâmiyet, içtimai bir din, medeni bir şerîattır. Yegâne gayesi beşeriyeti zillet ve sefaletten kurtararak ona bir cihan-ı refah u saadet açmaktan ibarettir. Beşeriyet (erkek) ve (kadın) namı altında iki rükünden mürekkep bulunduğu cihetle matlûb olan refah ve saadetin bihakkın temin edilebilmesi için bu iki röknü mesut ve müreffeh yaşatacak esâsâta ihtiyaç vardır. Bu esasları ilk defa vaz' eden bir (din) varsa o da İslâmiyettir.

Kurûn-ı evveliyede bütün dinler, bütün milletler tarafından kadınlar hakkında ne kadar fena hükümler verilmiş, ne derece bed-muameleler reva görülmüş olduğunu ispat etmek o kadar güç bir iş değildir: Yunanîler, kadını yalnız umûr-ı beytiyeyi tesviye, nev'i teksîr hizmetiyle mükellef, sefil bir mahluk gibi telakki ediyorlardı.

Mösyö (Troplong), hükûmete dinç ve tüvânâ asker yetiştiremeyen Sparta kadınlarının idam olunduklarını itiraf ediyor. Sparta'da kendisinde istîdad-ı tevlîd ziyade olan bir kadın, kocasından başka erkeklerle de münasebette bulunmaya icbar edilirdi. Hatta Yunanîler, medeniyetlerinin en parlak devirlerinde alüfte **[143-15]** kadınlardan gayrısına asla hürmet ve teveccüh ibraz etmezlerdi!... O devirde az çok tahsil görmüş kadınlar, ancak bu alüfteler arasında bulunurdu!

Kurûn-ı maziye vâzı'-ı kanunlarının kâffesi kadına karşı aynı şiddeti, aynı kabalığı tecviz etmişlerdir: Hindistan'da kadın, kasırgadan, ölümden, cehennemî mıntıkalardan, zehirlerden, sem-dâr yılanlardan, hânümân-sûz ateşlerden daha fena addolunurdu. Bu iddiayı teyit için (Veda)lardan birçok parçalar nakledebiliriz.

Tevrat bile kadın hakkında Veda'lardan daha şefkatli davranmamıştır. Tevrat, kadının ölümden daha acı olduğunu talim ediyor. Sifr-i Tevrat'dan birinde deniliyorki: "İnd-i İlâhî'de makbul olan kimseler kadından uzak bulunan bahtiyarlardır. Bin erkek arasında makbul-i İlâhî olacak bir erkek bulabildim fakat, bütün nisvân arasında bu şerefe mazhar bulunacak tek bir (kadın) bulamadım."

Muhtelif milletler arasında zebânzed olan darb-ı mesellerin, kadın hakkında daha mülayim bir hüküm vermedikleri görülüyor: Çinlilerin (kadını dinlemeli, fakat ona asla inanmamalı) yolunda bir darb-ı meselleri vardır.

(İyi ve fena at için mahmuz, iyi ve fena kadın için de değnek kullanmalı) sözü İtalya'nın pek eski darb-ı mesellerindendir!..

İspanyolların bir darb-ı meseli, (fena kadından sakınmayı, iyi kadına itimat etmemeyi) tavsiye ediyor!..

Hind, Yunan, Roma ve hatta a'sâr-ı ahîre kanunları kadını bir esîre veya bir çocuk telakki etmişlerdir. (Manu) kanununa göre (kadın çocukluğu devresinde babasına, gençliğinde kocasına, zevcinin vefatında oğluna, evladı bulunmazsa zevcinin akrabasına tâbi olmaya mecburdur.) Çünkü bu kanun kadının hiçbir zaman başlı başına hâkim olabilmesine müsaade etmemiştir.

Roma ve Yunan kanunları da takriben bu meali tertîl ediyorlar: Roma'da erkeğin zevcesi üzerindeki hüküm ve nüfuzu mutlak idi. Kadın cemiyet içinde hâiz-i ehemmiyet olmayan bir (esîre) telakki olunuyordu. [144-16]

Erkek zevcesinin hayat ve mematına mâlik olmak hakkını hâiz bulunuyordu!.. Yunan kadınları da bundan daha iyi ahkâmı muhtevi değillerdi. Yunanistan'da kadın her türlü hukuktan mahrum idi. Kadına hakk-ı veraset bile bahşedilmemiştir!..

Araplar, kız çocuklarını diri diri mezara gömüyorlardı. İranîler kadına hiss-i şehvânî-yi teskine memur bir mahluk nazarıyla bakıyorlardı. Bütün cihan-ı beşeriyet kadını en amansız hükümler altında ezerken İslâmiyet zuhur etmiş, kadını layık olduğu mertebe-i bülende îlâ eylemiştir. Kadını yükselten; umumiyetle zannolunduğu gibi; Hıristiyanlık değil, belki Müslümanlıktır. Kurûn-ı vustânın Hıristiyan senyörlerinin kadınlara karşı hiss-i hürmet namına hiçbir şey beslemediklerini tarih pek feci vakalarla enzâr-ı ibrete arz ediyor. Feodalite devrinin kaba muharipleri kadınlara unf u şiddetle muamele etmeyi bir meziyet telakki ediyorlardı. İmparator Şarlman tarafından hemşîresine reva görülen darb ve tahkir muamelesi o devirde kadınların Hıristiyan âlemindeki zillet ve muhakkariyetlerini pek güzel anlatabilir.[50]

Hıristiyanlık âleminde kadına insani bir mevki verilmesi, Endülüs'ten taşan medeniyet-i İslâmiye sayesinde mümkün olabilmiştir. Asr-ı hâzırın en büyük mütefekkirlerinden (Gustave le Bon) gibi hakikat-perest âlimler, bu hakikati hürmetkâr bir lisanla itiraftan çekinmiyorlar!..

İslâmiyet, kadını en pest derekeden en yüksek dereceye îlâ etmiş, ona pek mühim bir mevki-i içtimai vermiştir. Din-i Ahmedî, kadını îlâ eden ilk ve yegâne bir şerîattır. Bu hakikat pek vâzıh olduğu halde İslâmiyet'in ruhuna nüfuz edemeyen bazı Avrupa müellifleri, din-i Ahmedî'yi kadınlar hakkında gayriinsani ahkâm vaz' etmiş olmakla itham etmek garazkârlığından kendilerini alamamışlardır, gariptir ki [145-17] dinlerini bu gibi müelliflerin âsârından öğrenen bir kısım zavallı Müslümanların da aynı isnâdâtı tekrar etmekte oldukları görülüyor:

Güya İslâmiyet kadınları zelil bir derekede tutuyor, onları esir makûlesi addediyormuş. Ne azim bühtan! Müslümanları insan eti yemekle itham eden bir kısım garplıların bu yoldaki iddialarına o kadar hayret edilmezse de, tetebbusuz birçok dindaşlarımızın onlara peyrev olduklarını görmek, bilmem ki; pek acıklı olmaz mı? Evet, bugünkü hayat-ı içti-

50 Aralarında geçer bir münakaşa neticesinde İmparator Şarlman'ın hiddetle hemşîresinin üzerine atılarak bîçâre kadının saçlarından yakalamış, insafsızca dövmüş, zırhlı eldiveniyle bîçârenin ağzına bir tokat vurarak üç dişini kırmış olduğunu tarih haber veriyor.

maimize nazaran kadınlar dûn bir derekede bulunuyorlar. Bu hakikati herkesle beraber biz de itiraf ederiz. Fakat bu sukûtun sebebi, hakiki İslâmiyet'de değil, bizim bugünkü dinimizde aramak icap eder. İslâmiyet'in kadın hakkındaki tebligât-ı âliyesi bu gibi şâyialardan münezzehtir. Garbın, Hıristiyanlık garazkârlığından mümkün mertebe âzâde olan büyük mütefekkirleri bile bu hakikati itirafa mecbur olmuşlardır. Burada Avrupa'nın o gibi bîtaraf müelliflerinden Gustave le Bon, Caussin de Perceval, Barthelemy Saint-Hilaire, Doktor Isambert ve Ebers gibi mümtaz isimleri zikredebiliriz.

M. Şemseddin

İÇTİMÂİYAT

İçtimai Usûl-i Fıkıh
- Gökalp Bey'in Bu Unvan İle Yazdığı Makale Münasebetiyle -

Fahr-i Kâinat efendimiz Kur'ân-ı Kerîm'in lisanı üzere mâruf ile emredip, münkerden nehye memur edilmiştir. Ümmet dahi içtimai heyetteki seviye ve ehliyetlerine göre mâruf ile emredip münkerden nehy etmekle mükelleftirler. Zaten örf "Müslümanların **[146-18]** hayat ve maişetlerinde, ahlâk ve sîretlerinde tecelli eden içtimai vicdandan ibaret" olup sıyâneti de bütün efrâd-ı ümmetin uhdesine mevdûdur. Şerîat nassa ne kadar ehemmiyet veriyorsa örfe de o kadar ehemmiyet verir.

Mükellefînin amellerine ait sıfat ve hükümleri tayin hususunda ya kitap ve sünnetten ibaret olan nassa, yahut yukarıda tarif olunan örfe müracaat edilir. Gerek nas, gerek örf ef'alin sıfatı demek olan ahkâmın tayini hususunda aynı kuvveti hâizdirler. Nassan hurmeti sabit bir fiil ile örfe muhalefetten dolayı münker olan bir amel arasında şer'î memnûiyet nokta-i nazarından hiçbir fark yoktur. Hurmet ile muttasıf bir fiilde "nassî kubuh" mevcut olduğu gibi, münker olan amelde de "örfî kubuh" vardır. Her ikisindeki menât-ı hüküm de işte şu kubuhdan ibarettir; her iki hüküm de şer'îdir. Gerek ibâdât, gerek muamelât hususundaki ef'ale ait bütün bu hükümler "ahkâm-ı şer'iye" ünvanı altında olarak "fıkh-ı İslâm"ı teşkil ederler. Demek oluyor ki fıkıh bazı ahkâmı nokta-i nazarından nassa müstenid olduğu gibi, diğer bazı ahkâmı nokta-i nazarından da örfe istinad eder.

İşte şu mülahazaya göre olacak ki içtimâiyatçılarımızdan Gökalp Bey mecmuamızın ikinci sayısında "Fıkıh ve İçtimâiyat" ünvanı altında yazdığı makalede nas ile örfün şer'-i şerîf nazarındaki mevkilerini izah ediyor ve sonra: "Şu halde fıkıh bir taraftan (vahy)e diğer cihetten (içtimaiyet)e istinad eder. Yani İslâm şerîatı hem ilâhî, hem de içtimaidir" diyor. Ve hakikaten izahatına muvafık doğru bir yola girip fıkhın iki membaından birincisinin nas, ikincisinin örf olduğu neticesine erişiyor. İşte bu silsile-i efkâr Gökalp Bey'e diğer bir hakikati ilham ile "İçtimai usûl-i fıkıh" tesisi lüzumunu hissettiriyor. İslâm Mecmuası'nın üçüncü sayısındaki "İçtimai Usûl-i Fıkıh" makalesi zannederim ki şöyle bir hissin neticesi olarak meydana gelmiştir. Gökalp Bey bu makalesinde: "Fıkhın birinci membaı fevkalâde ihtimamlarla tefahhus **[147-19]** edilmiş ve bu sûretle müteaddid ulûm-ı Kur'âniye ve hadîsiyeden başka bir de ahkâm-ı fıkhıyenin nusûsdan ne yolda iştikâk ve teferru ettiğini gösteren "usûl-i fıkıh"namıyla bir ilim tekevvün etmiştir. Acaba örf hakkında da

böyle ihtimamkârâne tetkikler yapılamaz mıydı? Örflerin zümrelere, zümrelerin tekâmülü safhalarına göre nasıl değiştiğini ve sonra bu mütehavvil ve mütekâmil örflerin fıkha ne yolda tesirler icra ettiğini gösteren içtimai bir usûl-i fıkıh tedvînine imkân yok muydu?" diyor. Bâdî-i emirde basit gibi görünen bu fikir uzun uzadıya düşünülmeye şâyan olsa gerek. Fıkhın membalarıyla, usûl-i fıkhın hâlihazırı gözün önüne getirilince bu hakikat derhal tezahür eder. Yukarıda da geçtiği veçhile fıkıh biri nas diğeri örf olmak üzere iki membadan alınmıştır. Bugün nassa müstenid fıkhî hükümlerin, nasdan nasıl istinbât olunduğunu, şive ve lehçelere göre nassın nazmından, ibaresinden, işaretinden, delâletinden, iktizâsından, hülâsa vücûh-ı nazımdan birine nasıl istinad ettiğini anlamak pek kolaydır. Çünkü nas ile nassa müstenid ahkâm arasındaki bütün münasebetler usûl-i fıkıh ulemâsı tarafından tefahhus edilip terkip usûlüyle küllî kaideler vaz' edilmiştir. Daha doğrusu büyük müçtehitlerin hayat tarafından doğurulan hadiseyi lisanî şive ve nüktelere, lisanî örflere istinaden nassa ircâ etmek hususundaki yollar aranılmış; imamların sünnet-i şerîfeyi naslar arasına kabul edip etmemek, alelıtlak nası, nazım ve ibareyi anlamak hususundaki kanaatleri taharri edilmiştir. Bu sûretle hariçteki mezhep ihtilaflarının esasını teşkil eden muhtelif usûller elde edilmiş, Hicaz mekteb-i fıkhîsiyle Irak mekteb-i fıkhîsinin yekdiğerinden farklı usûlleri bulunduğu anlaşılmıştır.

Mesele yalnız bu kadarla da kalmamış; bu mekteplere mensup muhtelif şubelerin, daha doğrusu bu mekteplere muhtelif şahsiyetler veren imamların mesele ve hadiseyi nassa ircâ etmek, sünnet-i şerîfeyi, nas meyânına almak hususunda yekdiğerine muhalif hutût-ı mümeyyizeli usûlleri mevcut olduğu görülmüştür. İmam Mâlik ile İmam Ahmed bin Hanbel'in her ikisi Hicaz mekteb-i fıkhîsine mensup oldukları halde usûl **[148-20]** farkıyla fürûatta ayrı ayrı müstakil mezhepleri vardır. İmam Şafiî'nin de böyle... Irak mekteb-i fıkhîsinin en büyük imamı olan Ebû Hanife de birçok fâsıl hatlara mâlik mümtaz bir usûl-i fıkha mâliktir.

İşte terkip ve tahlil tarîkiyle elde edilen bu muhtelif usûller, muhtelif mezheplerin nassî içtihatları hakkındaki muhtelif yolları gösterir.

Görülüyor ki herhangi bir mekteb-i fıkhîye, herhangi bir mezhebe ait olursa olsun "nassî usûl-i fıkıh" teessüs etmiş bulunuyor, demektir. Fakat fıkhî hükümlerin bir kısmı naslardan me'huz olduğu gibi, diğer bir kısmı da örflerden alınmıştır, hâlâ da örflerden birçok hükümler almak mecbûriyetindeyiz, alıyoruz da..

Acaba büyük imamlarımız örflerden ahkâm istinbâtı hususunda ne gibi usûllere müracaat ediyorlardı. Nas, eslâfın ilmî nazarları önünde birçok vücuh ile tecelli ettiği halde, daha canlı ve aynı zamanda Kur'ân-ı Kerîm'in lisanı ile müekked olan örf, acaba içtihat sahasında kendisini nasıl ve ne sûretle gösteriyordu. Bu vadide tetkikatta bulunan Gökalp Bey diyor ki: "İslâm cemaati hukuki ihtiyaçlarını tatmin için evvel emirde Kur'ân-ı Kerîm'e müracaat ediyordu. Bir taraftan bu cemaat günden güne gayet seri bir sûrette tevessü etmekte olduğundan içtimai hayatında ve dolayısıyla örf ve âdetinde amîk tahavvüller husûle geliyordu. Binâenaleyh örfün bînihâye ânâtından bazısına bu membada mâ-bihi't-tatbik bulamadığı zaman sünnet ve hadise müracaat ediyordu. Hatta İmam Mâlik hazretleri Medine ahâlisinin içtimai ananesini de sünnetin halk arasında münteşir bir şekli –sünnet-i şâyia- diyerek mâ-bihi't-tatbik addediyordu. Örfün pâyansız ihtiyaçları bu membalarla da tatmin olunamadığı vakit icmâ ve kıyas esaslarına müracaat edildi.

Aynı zamanda İmâm-ı Âzam hazretleri örfün müstakil bir esas olarak nazara alınması lüzumunu hissederek nâsın ihtiyacına evfak olan ciheti kıyasa tercih etmekten ibaret "istihsan" kaidesini vaz' etti; İmam Ebû Yusuf hazretleri: 'Nas ile örf taâruz ederse bakılır: Eğer nas örfden mütevellid ise, örfe itibar edilir' kaidesini kabul etti." **[149-21]**

Bu mütâlaadan anlaşılıyor ki sadr-ı İslâm'da sünnet ve hadise müracaat etmek mecbûrîyeti, İmam Mâlik'in, Medine ahâlisinin içtimai ananesini sünnet-i şâyia olarak kabul etmesi, bütün mekteb-i fıkhîlerce icmâ-ı ümmet ve kıyas esaslarının kabul edilmesi, İmâm-ı Âzam Ebû Hanife'nin doğrudan doğruya örfün tecellisi demek olan "istihsan" kaidesini vaz' etmesi, İmam Ebû Yusuf'un örfden mütevellid naslara, örfü râcih addeylemesi... Hep mütehavvil ve mütekâmil örfün tezahurâtından ibarettir. Filhakîka sünnet ve hadis nusûsdan mâdud olup kıyas da hükmü, nassa ircâın gizli bir şekli demek ise de, asıl vahy-i metluv durup dururken, asıl vücûh-ı nazım mevcutken re'ye müracaat elbette örfün bînihâye ânâtından bazısına mâ-bihi't-tatbik aramak ihtiyacından ileri gelmiştir. İmam Mâlik hazretlerinin "sünnet-i şâyiası" da dinî âmillerin taht-ı tesirinde vücuda gelen ve aynı zamanda dinî bir şekil alan "örf"den başka bir şey değildir. İcmâ-ı ümmet, istihsan hakkındaki bütün usûl ve kaidelerde örfî usûl-i fıkhın, fukahâ-yı eslâfca tatbik olunan şekillerinden ibarettir.

İşte bunlardan, zamanımıza nazaran mütekâmil olmamakla beraber vaktiyle içtimai usûl-i fıkha ait bazı esasların vaz' edilmiş olduğu anlaşılıyor. Şüphesizdir ki daha o devirlerde mütekâmil bir içtimai usûl-i fıkıh tesisine imkân yok idi. Çünkü Gökalp Bey'in de dediği veçhile içtimâiyat ilmi müsbet bir ilim olarak ancak yakın vakitlerde teşekkül etmeye başlamıştır. Şu halde buna müstenid olarak teessüs edecek usûlün de nâkıs olması pek tabiî idi. Fakat bugün bu mahzur kalkmak üzere bulunuyor. Çünkü içtimâiyat ilmi günden güne müsbet bir şekil kesbetmektedir. Bugün elimizdeki fıkhın mahdûdiyeti ve zamanî ihtiyaçlarımız ile pek az temasta bulunduğu açık bir sûrette göze çarpıyor; her tarafta fıkhımızın cansızlığından bahsediliyor; günden güne zaruri olarak şerîatın nüfuzu eksiliyor. Hâlbuki Gökalp'in dediği gibi, İslâm şerîatının kıyamete kadar her asrın şerîatı olarak kalacağına iman edildiğinden, şerîatın zamanlara, asırlara göre ihtiyaçlar ile olan temas noktasını gösteren, içtimai usûl-i **[150-22]** fıkhın tesisi artık mecbûriyet tahtındadır. Evvelce olduğu gibi, İslâmiyet'in hâlâ umumi müesseselere nâfiz varlığı muhafaza edilmek isteniliyorsa, ulûm-ı İslâmiye kadrosunun "içtimai usûl-i fıkh"ı dahi şâmil olmasına çalışılmak iktizâ eder. Ta ki şerîatın kıyamete kadar her asırda canlı olarak yaşayabilmesine imkân hâsıl olsun.

Filhakîka son zamanlarda İslâm âlemine çöken taklit beliyyesi fıkhın indirâsını hazırlamakta olduğu gibi, nassî usûl-i fıkhı dahi ehemmiyetten düşürmüştü. Naslardan hüküm istinbât etmek ihtiyacı kalmayınca, yahut bunun adem-i cevazına karar verilince nassî usûl-i fıkhın hükümden düşmesi, içtimai usûl-i fıkıh tesisi meselesinin hatırlara bile gelmemesi pek tabiî idi. Fakat şimdilik hal böyle değil: Mademki şerîat tekrar canlandırılmak isteniliyor; mademki şerîatın her asır ve zamanda canlı, velûd olarak yaşatılması arzu ediliyor; şu halde gerek fıkhın, gerek nassî usûl-i fıkhın ihyâsıyla, asıl bunların her asırda canlı olarak var olmaları için şerîat ile hayat aralarındaki münasebetleri gösteren "içtimai usûl-i fıkh"ın tesisi zaruri oluyor, demektir.

Halim Sabit

DİN FELSEFESİ

Dinin Manevi Hayatta Mevkii
-2-

Medhal

Dinin beşeriyet vicdanındaki neşetiyle mânâsını, gaye ve kıymetini tayin ederek; felsefenin bir cüzü olmak itibariyle medeniyet nazarındaki mahiyet ve ehemmiyetini tahkik ve tebyîn etmek... İşte din felsefesinin vazifesi, denilebilir ki bundan ibarettir. Binâenaleyh bu felsefe yalnız dinin umumi bir sûrette ne olduğunu, imanın mahiyetini; Allah mefhûmunu, insan ve kâinatın Tanrı teâlâya karşı olan mevki ve münasebâtını araştırır **[151-23]** ve dinin mevcut muhteva ve müddeâları üzerinde serbestçe tenkitler yürütür.

Bir şeyin mahiyetini ilmî bir sûrette tayin için onun mütâlaa ve tetkik zamanından evvel ve sonra ve o esnada o şey'iyetini teşkil eden vasıfların tebeddül etmemesi lazım gelir. Aksi takdirde bu mahiyet-i umumi, müphem ve seyyâl bir haldedir; bunu tespit ve temdîd için muhtelif zaman ve mekânlarda muhtelif şerâit altındaki fârik vasıflarının ne gibi tadilata uğradıkları mütâlaa olunmak; sair eşya arasındaki kıymetini tayin edebilmek için de "umumiyet ve külliyet" ile olan münasebâtını göze almak, bu sûretle onu kıyasî bir tarzda şâmil umumi bir silsileye, mevcudât arasında bir mevkiye idhâl etmek gerektir.

Mesela insanın mahiyetini tayin için evvela zaman itibariyle ferdî noktadan tetkik ederek çocukluk, gençlik, adamlık ve nihayet kocalık devirlerini, bâdehu içtimai noktadan hayvaniyet, vahşet, bedeviyet ve medeniyet safhalarını gözden geçirmek; ondan sonra coğrafi bir nazarla yer yüzünde bulunmuş ve bulunmakta olan bütün cinslerini muhtelif bünye ve uzviyetleri, renk ve mizaç, din ve âdet, lisan ve seciyeleriyle mütâlaa ettikten sonra bunları mukayese etmek icap eder, ancak bu sayededir ki bunlar arasındaki nispet kanunları keşfedilerek bir beşeriyât ilmi (Antropoloji) meydana gelmiş olur.

Bunun gibi dinin de mahiyetini ilmen umumi bir sûrette tayin için "tarihî usûl"e müracaat ederek "coğrafi mukayese" ile birlikte, bir din felsefesinden ayrı "dinler tarihi"; bir de esâtirden ayrı "kıyasî dinler ilmi" tesis edilmiştir.

Hâlbuki nasıl insanın sırf beden itibariyle yalnız uzviyet teşekküllerini itibara alan beşeriyât (Antropoloji) ilminden mâadâ yalnız hayati hadiseleri tetkik eden bir (Biyoloji-i Hayatiyât), cürsûmenin tenasül ve tevâlüdünü mütâlaa eyleyen rüşeymiyât (Embriyoloji) ve daha hususi sahalarda vazifelerini gören garîziyât (Fizyoloji) vesaire gibi başka bir takım ilimler daha varsa öylece diniyât sahasında da dinin sırf manevi tezahürlerini mütâlaa eden bir "din ruhiyatı" tevellüd etmiş olduğu gibi dinin mevzûatını bilâ-tenkit tafsil eden şer'iyât (dogmatik) **[152-24]** ve bunları yine mukayyet bir sûrette teşrih eden şerhiyât (Eksejetik) de (eskiden beri) mevcut bulunmuştur... Bu muhtelif sahalarda birçok Fransız, İngiliz, Amerikan ve Alman müellifleri pek meşhur eserler telif eylemişlerse de bunlar ayrı ayrı bu ilimlerin mütâlaaları esnasında görülebildiği için burada zikrine lüzum ve imkân görülememiştir.

İşte asrımızda dinin böyle sırf tarih ve ruhiyat yani akıl ve tecrübe nazarından tetkiki sûretiyle tezahür eden bu yenilik ne derece şümullü ve mutlak bir kıymet ve ehemmiyeti hâizdir; burası oldukça tetkik ve teemmüle şâyan bir noktadır. Filvâki bazıları bundan

dinin büyük bir tezelzül ve harâbîye dûçar olacağı endişesiyle meyus ve mahzun; bazıları da bilakis daha ziyade selamet ve kuvvet bulacağı mülahazasıyla mesrur ve memnun bulunuyor. Maamâfih her halde mesele ne zannolunduğu kadar yeis getirecek, ne de farzedildiği derece ümit verecek bir mahiyette değildir. Zira tecrübi din ilmi kendine has bir meziyet olmak üzere dinî hadiseleri evvelden olduğuna nazaran daha keskin hatlarıyla, daha renkli sûretleriyle gösterebilecektir yani pek takribî, pek umumi tasavvurlar yerine daha çok sarih, daha çok bariz marifetler ikâme edecektir. Aynı zamanda bunu yaparken ele yalnız bir mevzû alıp da onu münferiden bast etmekle iktifâ etmeyecek, bütün diğer ilimler gibi vâkilerden büyük ve şâmil bir külliyet teşkiline de sa'y edecektir; bunlar arasındaki karâbet ve irtibat alakalarını da keşfederek tekâmül hatlarını ibraz ve muhtelif yerlerde tekerrür eden enmûzecleri izhar edecek, hülâsa o da kendi sahasında vukûun ıttırâdını isbata çalışacaktır.

Şüphe yok ki bu öyle dinin, üzerine kolayca göz yumup nazara alamayabileceği bir mesele değildir. Zira din için esasî olan bazı fikirler bu sûretle intikadî bir mütâlaaya, hatta bazı ahvâlde büsbütün tebdil ve tadile maruz kalıyor. Mesela dinin en başlı hususiyetlerinden biri bütün mevzûlarını doğrudan doğruya "vahy"e isnat etmektir.

Fakat muayyen bazı dinî fikirlerin muayyen bazı zamanlardaki medeniyet hayatında hüküm **[153-25]** süren muayyen bazı telakki ve nazarlara tâbi oldukları tarihin işhâdıyla tahakkuk ederse o zaman bunları "vahy"e isnat eylemek doğru olamaz. Ve bu takdirde "vahiy" fikri de artık o tamamıyla ruhani hüviyetini kaybederek yavaş yavaş muhitî ve şahsi hayata izâfe olunmaya başlar o sûretle ki ortada mevzû bir takım tâlimler değil, hayatın zaruri icap ve hareketleri kalır. Bundan mâadâ din ilmi tetkiklerinin daha bir fâide ve tesiri vardır; o da şudur ki mesela bir zamana kadar muayyen bir dine has gibi görünen bir şeyin diğer dinlerde de bulunduğunu göstermekle asıl o dinin şahsiyetini temyîz eden hutûtu daha fârik bir sûrette izhara sebep olur.

Bu böyle olmakla beraber, sırf tecrübî din ilminin bu kıymet ve ehemmiyeti ne kadar yüksek addedilirse edilsin, dinin asıl hakikat ve şe'niyeti esas meselesinin hall u faslı hususunda cezrî bir tesiri hâiz değildir ve olamaz. Zira yalnız dinî hadiselerle iştigal ettiği için asl-ı din denilen şeyin esası itibariyle yani mahiyeten manevi hayatın ulvî bir inşirahı mı yoksa icazlı bir dalâleti mi olduğu hakkında bir şey söyleyemez. Her ne kadar her ikisi de vâkı'ı kat'î bir tarzda mütâlaa ve tetkik ederlerse de neticede yine vicdanımızın derinliğinde şöyle bir sual teressüm eder: Acaba din bu hususlarda ilim, ahlâk ve sanat kadar salâhiyet ve nüfuz hakkına mâlik midir?..

İşte sırf tecrübî din ilminin vasıtaları bu suale cevap vermeğe kadir olamayacağı için bundan sonraki bahislerimizde bu nazarları terk edeceğiz, binâenaleyh burada bizim tetkikatımız yalnız din felsefesi nazarından olacaktır; zira şimdiye kadarki mütâlaalarımızdan anlaşılıyorki bu bâbda ne yalnız dinin sözleri ne de yalnız fennin iddiaları bizim için bîtarafâne ve kanaat-bahş olamayacaktır.

Şimdi asıl feylosofların tetkiklerine girişmezden evvel, bu dinî felsefe cereyanları hakkında birkaç söz söyledikten sonra bunların ihtiyar etmiş oldukları istikamet hatlarını çizelim, dinin manevi hayatı meselesiyle iştigal eden her fert bu yolda iki muhtelif fikir cereyanlarının tevellüd etmiş olduğunu görür. Bunlardan biri dini mümkün olduğu kadar diğer veçhelere yanaştırmak, biri de ona her şeyden evvel has bir mevki vermektir.

Kant ilim ile dinin arasını ayırmış fakat dini [154-26] ahlâka tâbi bırakmıştır: (Cohen bu istikameti sonuna vardırmıştır.) Feris dini bidat ile râbıta-dâr görüyor, Kierkegaard ise bidat ile her türlü münasebeti reddediyor. Dini diğer veçhelere yanaştırmak hususunda Hegel'in büyük bir sa'y hissesi vardır zira o, dini maneviyatın umumi bir tevâlüdü ile izah ediyor. (Hartmann felsefesi ise buna iltihak ediyor.) Schleiermacher, dinin hususiyetini müdafaa ederek istiklalini tasdik ettirmeye çalışmıştır. Maamâfih din bununla münferit bir mevkide kalmış olmuyor. Natorp ile Hoffding ise insaniyet ve medeniyet noktasından bir ehemmiyet vermek için dini tevil ediyorlar: Euchken de dini medeni hayat noktasından nazara alıyorsa da hususiyetini feda etmiyor. Heim ise ona iltihak ederse de bilhassa dinin münferit bir mevkide kalarak her türlü münasebetlerini kat' etmek tehlikesine maruz olmaması cihetini iltizâm ediyor. İşte bunları oldukça etraflı bir sûrette gördükten sonra mevzûa son bir nazar atfederek, bu sûretle vazifemizi îfâ etmiş olacağız. Bu esnada Guyau, Sabatier, Boutroux gibi Fransız; William James gibi İngiliz müelliflerin tetkikini de başkalarına bırakmak daha münasip olur.

Ragıp Hulusi

İSLÂM MATBUATI

Mısır'da münteşir "eş-Şa'b" cerîdesinin Ezher ulemâsından "Abdülbâkî Sürûr" imzasıyla yazılan bir başmakalesinde misyonerliğin vakit vakit galeyana gelip mütecâvizâne vaziyetler aldığı devreler tarihî bir sûrette tetkik olunuyor. İbtidâ Endülüs tarîkiyle İslâm âlemine dahil olduktan sonra daima Müslümanların siyaseten harben mağlup edilip zayıf düştükleri zamanlarda galeyana gelen misyonerliğin bir netice-i dahli olduğu izah ediliyor ve deniliyor ki:

"Dördüncü karn-ı hicrînin nihayetlerine doğru Endülüs'deki Emeviye hükûmetinin zafından [155-27] bi'l-istifade "Kut" kilisesine mensup birtakım kimseler ortaya atılarak ehl-i İslâmın akidelerini karıştırmaya; sûret-i haktan görünerek Müslümanlar arasına fena îtikadlar neşretmeye başladılar. Ulemâ bu halin fena neticeler vereceğini derhal takdir etti; müdafaaya koyuldular. Hatta bu kadarla da kalmadılar, misyonerlerin dini olan Hıristiyanlığın âbâ-ı kilise arasında münteşir şekli ile İncil'in gösterdiği esâsât hakkında mukayeseler yürütmeye başladılar. Bir taraftan vukua gelen itirazlara cevaplar veriyor, diğer taraftan İncil'in talimatından uzaklaşan âbâ-ı kiliseyi hayır-hâhâne irşâda çalışıyorlardı. Ara sıra iki taraf karşı karşıya gelerek mübâhasede bulunuyorlardı. Bu mübâhaseler bazen umumi içtima mahallerinde tertip ediliyordu. 456 tarihlerinde vefat eden İbn Hazm Endülüsî'nin bazı eserlerinde zikredilen İncil âyetlerinden birçokları vardır ki bugünün mübeşşirleri elinde bulunan İncillerde görülemiyor.

Endülüs Müslümanlarının en ziyade zayıfladıkları beşinci karn-ı hicrînin ibtidâlarına doğru misyonerlik propagandasının pek ziyade ilerilere vardırılmış olduğu görülür. Fakat sonraları Şimalî Afrika'da kuvvetli bir varlık gösteren "Benî Abdülmümin"in Endülüs Müslümanlarına muâvenet etmeye başlamasıyla bu propagandanın hayliden hayliye gevşediği görülür.

Ehlisalip muharebelerinin akîbinde de misyonerlik propagandasının kuvvetlendiği müşahade edilir. Fakat İslâm ulemâsı buna karşı lâkayt kalmazlar. Altıncı, yedinci karn-ı hicrînin ileri gelen âlimleri müdâfi vaziyeti alarak Endülüslülerin yaptıklarını yaptılar, hatta daha ilerilere giderek İncilleri inceden inceye tetkik ettiler, İncil ve Hıristiyanlığın tarihi hakkında tahkikatta bulunarak Hıristiyanlıktaki karışıklıkları meydana koydular. İmam Râzî, İmam Karafî, Şeyhülislâm İbn Teymiyye, İmam İbn Kayyim Cevziyye... bu vadide büyük muvaffakiyetler gösterdiler. Hele Şeyhülislâm İbn Teymiyye'nin Kıbrıs padişahlarından Sergiyos ile olan dinî mübâhaseleri Hıristiyanlık propagandasının en şiddetli devirlerinde vukua gelmiştir. O zaman Hıristiyan âlimlerinin dahi şehadetleri veçhile Hıristiyanlığı kendilerinden daha ziyade bilen İbn Teymiyye'nin münekkidâne itirazları Nasraniyet âleminde derin izler bıraktı; Hıristiyanlığın taassup üzerine kurulan esasları hayliden hayliye hırpalandı; aralarında serbestçe düşünenler görülmeye başladı. Bu sûretle kendi aralarında meşgul oldular; İslâm âlemi de bunların aleni tecavüzlerinden bir müddet için kurtuldu.

Bir de üçüncü defa olarak geçen asrın ibtidâlarında tekrar bu propagandaların başladığı görülüyor. Hilâfeti hâiz hükûmet-i Osmaniye'nin ehlisalip muharebeleriyle gevşediğini gören âbâ-ı kilise tekrar takım takım İslâm âlemine hücum etmeye başladılar; kimi muallim sıfatıyla, kimi diplomat sıfatıyla, kimi tabip sıfatıyla, kimi mürebbi sıfatıyla, kimi açıktan açığa siyahlara bürünmüş papaz sıfatıyla Müslümanlar arasına sokuldular...

Fakat bu defa karşılarında ne Endülüs âlimlerini, ne de altıncı, yedinci asrın **[156-28]** âlimlerini, ne de Râzîleri İbn Teymiyyeleri, İbn Kayyimleri görmediklerinden meydanı boş buldular; Müslümanları istedikleri gibi karıştırmaya koyuldular ve hâlâ da devam ediyorlar.

İşte görülüyor ki İslâm âlemi ne zaman siyaseten harben mağlup edilip dûçar-ı za'f olduysa, o Hazret-i İsa'nın talimatından uzaklaşan Hıristiyanlık propagandacılarının maddi, manevi hücumlarına maruz kalmıştır...

Şimal Müslümanlarının milli muharrirlerinden Mahmud Fuad Toktar Efendi Petersburg'da çıkan "İl" gazetesine "Zebh Meselesi" ünvanıyla yazdığı bir makalede diyor ki:

"Bu kış bizim için talihsiz bir kış oldu. Bu kış bizim dinî, milli hislerimizin en ince damarlarına dokunuldu. Bu kış Rusya Türk Müslümanlarının din ve milliyetlerine karşı müthiş darbeler indirdiler; müthiş hücumlar yapıldı. Birinci hücum, Yuan Haritonof namındaki bir matbaacı tarafından Müslümanlığın en aziz, en ehemmiyetli bir aslını, Kur'ân-ı Kerîm'i karıştırmak sûretiyle icra edildi.

İkinci hücum da Kazan şehir idaresinin, ticarethanelerin tatili hususlarında İslâm bayramlarının nazar-ı dikkate almaması sûretiyle icra edildi. Bundan böyle Kazan'daki Müslüman ticarethanelerinin Pazar günlerinde, bütün Hıristiyan bayramlarında kapanmaları icap ediyor, demektir.

Üçüncü hücum da Duma Meclisi'nin altmış kadar Kara Fırka'ya mensup âzâları tarafından icra edilmek üzere bulunuyor.

Bunlar hazırlamış oldukları bir lâyihada, Rusya memleketlerindeki zebhlerin hep yeknesak olması, Rus milletinin şimdiye kadar yaptıkları gibi icra edilmesini istiyorlar. Zira altmış âzâ tarafından imza edilen bu kanun lâyihasında "Kuş ve sair av hayvanlarının

zebhi, yalnız kafa kemiklerine çekiç gibi bir şey ile şiddetlice vurmak, ya alnına kurşun sıkmak, yahut mahsus maske giydirmekle olur, başka türlü zebh câiz değildir. Bu usûl-i zebhin bütün Rusya halkı için mecbûrî olması lazımdır" deniliyor.

İşte görülüyor ki bunların umumi olmasını arzu ettikleri tarz-ı katl şüphesiz bizim şerîatimize göre zebh değildir. Bu sûretle öldürülen hayvan şüphesiz lâşedir. İşte bu kanun lâyihası hakikaten kanun şeklini iktisap ederse bundan böyle Rusya Müslümanları lâşe yemek, yahut et yememek mecbûriyetinde kalacaklar, demektir.

Muharrir efendi bu vesile ile Müslümanların inceliklerine dokunuyor; az çok şairane bir his ile kurban meselelerini ortaya vaz' ediyor; Duma'daki Müslüman âzâların müdafaaya hazırlandıklarını söylüyor ve sonra diyor ki:

Evet, biz, bu lâyihanın kanun şekli iktisap edeceğine inananlardan değiliz:

[157-29] Padişah hazretlerinin –Hürriyet-i diniye ve mezhebiyeye dair- 17 Nisan tarihli fermanı durup dururken böyle münasebetsizliğe meydan verilemeyeceği muhakkaktır. Bizim asıl canımızı sıkan cihet, bu kanun lâyihasını hazırlayanların vatanda Müslümanlar bulunduğunu hatırlamamalarıdır. Filhakîka bu lâyihanın mukaddimelerinde söylenen sözlerden bu darbenin Rusya'daki –beş milyonluk- Yahudi milletine karşı hazırlandığı anlaşılıyor:

Yahudi usûl-i zebhi insaniyete muhalif imiş.. Bu ne ise.. Fakat aynı zamanda vatanda tarz-ı zebhleri Ruslarınkine benzemeyen kalabalık İslâm cemaatleri bulunduğu da unutuluyor. İşte burası bizim hoşumuza gitmiyor…

Diyarbakır'da "Dicle" namıyla çıkan cerîdenin "Gençlik Ünvanıyla" yazılan bir makalesinde deniliyor ki:

Söylemek lazımdır ki şimdiye kadar ulûm-ı diniye derslerini tedriste tatbik edilen usûl diğer derslerde olduğu gibi gayet fenadır: Diğer dersler gibi bu da körü körüne harfiyen ezberlettirilir. Akıl ve muhâkematın irşâdâtına bakılmaz; ulûm ve fünûn-ı hazıra ile nasıl kabil-i teliftir? Münakaşa edilmez; bir itiraz vârid olursa susunuz… Öldünüz denilebilir!.. Bittabi bu usûl-i tedris hakâyık ve muamelât-ı İslâmiyeyi bihakkın öğrenmeye mâni idi. Onun için gençlerimiz dinimizi bihakkın öğrenemiyorlardı.

Maatteessüf bugün bile –bilâistisnâ– umum mekteplerimizde esâsât-ı diniye felsefesiyle öğretilemiyordu! Fezâil ve meâlî-i diniye, fikirlere, vicdanlara cidden idhâl edilmek isteniyor! Evvela kavâid-i diniyeyi öğrettikten sonra hislerine hitap ederek hatta sebepsiz bir muhabbet-i diniye husûlüne gayret edelim denilmiyor!

Gençlerin haklı itirazları tehditlerle, tahviflerle dinsizlikle karşılanacak ve âlimler, mukni delillerle onları ilzâm değil tebliğ-i ahkâmda vazife-i ilmiyesini îfâdan âciz ve bir takım hurâfât dermeyanıyla cahil olduğunu gösterecek olurlarsa gençler elbette asıl onların halini küfür olmak üzere telakki etmekte haklı olurlar!

Yine teessüflerle söyleyeceğiz ki camilerde Kur'ânlar, hutbeler hissiyât-ı diniyeyi tahrik, aşk ve muhabbet-i ilâhiyeyi tehyîc edecek bir sûrette değil; kasvet-engîz bir eda ile kıraat ediliyor. Hâlâ hatipler (Kâlû belâ)dan kalma ıttıradsız mevzûlar üzerine mev'izeler îradına devam ediyor! Hâlâ hatipler îcâbat-ı zamaniyeyi nazar-ı itibara alarak ona göre halkı

irşâd etmekle değil "Biliniz ki bugün Rebîülâhir'in ikinci haftasıdır." mealinde nasihatler icrasıyla vakit geçiriyor! Gençler bilirler ki huzur-ı Rabb-i azamette huzur ve huşûa bu gibi haller mânidir, gençler ister ki: Camiler –evâil-i İslâmiyet'te olduğu gibi- bütün Müslümanları tevhid ve müşterek bir gaye-i müfîde-i dünyevîye ve uhreviyeye tahrik etsin!

[158-30]

İSLÂM HAVÂDİSİ

İstanbul

Türk Bilgi Derneği:

Geçen 29 Rebîülâhir'e tesadüf eden işbu 14'üncü Mart'ın Cuma günü "Türk Bilgi Derneği"nin birinci içtimaı in'ikâd etti. İdare heyeti reisi Sâhir Bey derneğin maksat ve gayesi, şubelerin taksiminde gözetilen usûle dair bir nutuk söyledi. Sonra derneğin ilmî reisi Maârif Nâzır-ı esbakı Emrullah Efendi hazretleri şubelerin derhal işe başlamalarını teklif ile bu teşebbüsün şimdilik resmen teşkil edilemeyen akademinin tesisine doğru bir hatve olması temenniyâtında bulundu. Bilgi Derneği'nin ayrıldığı şubeler şunlardır: 1) Hayatiyat Şubesi, 2) Felsefe ve İçtimâiyat Şubesi, 3) Riyaziyat ve Maddiyat Şubesi, 4) İslâmiyat Şubesi, 5) Türkiyat Şubesi, 6) Türkçülük Şubesi.

Rusya

Medreselerde Fen:

Geçenlerde Rus Dahiliye Nezâreti'ne merbut Mezâhib Müdüriyeti tarafından Orenburg-ı Kafkasya, Kırım müftülüklerine müracaat edilerek "Şerîata nazaran dinî medreselerde dünyevî ilim ve fenlerin tedrisi câiz mi?" diye bir sual gönderilmiş idi. Riç gazetesinin yazdığına göre bu suale bi'l-ittifak medreselerde ilim ve fen tedris ve tahsilinin cevazı ve hatta bazı fenlerin her Müslüman için bilinmesi lazım ve vâcip olduğu cevabı verilmiştir.

İrtiş Havzası

Kazakların Müslüman Fırkası'ndan Ricaları:

Simipalat Vilayeti dahilinde Ostkamin Sancağı'na tâbi bütün Kazaklar –elli bin kadar- bi'l-ittifak Müslüman Fırkası'na müracaat ederek bervech-i âtî maddelerin hükûmetçe kabul edilmesi hususunda yardımını talep etmişlerdir:

1. Bütün Kazakların –altı milyon- Orenburg müftülüğüne ilhakı.
2. Din, okumak meselelerinde Nogayların[51] hâiz oldukları hukuktan müstefid olmaları.

51 Kazaklar Rusya dâhillerindeki Türk-Tatar Müslümanlarına "Nogay" derler.

Petersburg'daki Müslüman Fırkası'nın, Kazak kardeşlerimizin muhtasar ve müfid olan bu ricalarını nazar-ı dikkate alarak icap eden teşebbüslerden geri kalmayacağı me'mûldür.

[159-31]

Trablusgarp

Senûsî Hükûmetinin Beyannamesi:

Dünyaya bir ders-i hamaset öğreten Trablusgarplı kardeşlerimizin kahramanca tevâlî eden müdafaalarından dolayı harben istila edemeyeceğini anlayan İtalya'nın Senûsî hükûmetine mükerreren gönderdiği sulh heyetlerine katî bir cevap olmak ve bütün Müslümanlara bu bâbdaki fikir ve niyetini tasrih etmek üzere Senûsî İmamı es-Seyyid Muhammed el-Mehdî Ahmed neşretmiş olduğu beyannamesine besmele-i şerîfeden sonra şöyle başlamıştır:

Ebedî düşmanlarımız olan İtalyanlara taraftar olan Trablusgarp, Bingazi, Derne âyanından mürekkep sulh heyetleri dinimizi dünyaya satmak üzere bizi İtalyanlara karşı terk-i silaha davetten hâlî kalmıyor.

Âlemlerin Rabbi olan Cenâb-ı Hak'ın izzet ve ceberûtuna kasem olsun ki imamımız hazretlerine intisap davasında olan bu gibi din ve vatan hainleri ve ebedî düşmanlarımız olan İtalyanlar vatanımızda kaldıkça bizden görecekleri kılınçdan başka bir şey değildir. Harpte daima muzafferiyet bir tarafta kalmaz. Biz fâni dünya peşinde muharebe etmiyoruz. Îlâ-yı kelimetullah için cihat ediyoruz, daima nusret-i ilâhiyeye mazhar olacağımız şüphesizdir. Ben merhum emirimin çizdiği programdan asla dışarı çıkmamakla beraber onu tamamıyla icra edeceğim ki bu da Cenâb-ı Hak'ın avn u inayetiyle düşmanlarımızı vatanımızdan sürünceye kadar muharebeye devamdır ve herhangi bir devlet-i ecnebiye olursa olsun onun ribkası altına girmemektir.

İddia-yı temellük etmemek ve bizim istiklalimize dokunmamak üzere herhangi bir devlet-i ecnebiyye için her türlü ticaret, imar-ı memleket hususunda kuyular hafr etmek, maden ocakları açmak vesaire gibi her nev âsâr-ı terakkiye kapılarımız açıktır.

Bu şerâit tahtında sulh isteyenlere muvafakata hazırız. Aksi takdirde cevabımız bir kelimedir. Harp!...

Bosna-Hersek

Bosna-Hersek Reisü'l-ulemâlığı:

Bu makama intihap olunan Hacı Mehmed Cemaleddin Efendi son günlerde tahlîf-i resmî icra edilmek üzere Viyana'ya giderek İmparator tarafından kabul edilmiştir. İmparator "Bosna-Hersek Müslümanlarını bütün İslâm cemaatlerine numune-i imtisal olacak bir seviyede görmek ehass-ı âmâli" olduğunu söylemiştir. Reisü'l-ulemâ Viyana'dan avdetinde Bosnalı Müslüman kardeşler tarafından pek parlak bir sûrette ve samimi nutuklar ile istikbal edilmiştir. Reisü'l-ulemâ efendinin gerek imparator tarafından kabul edilip

iltifatlara mazhar olması, gerek şerefine Devlet-i Aliyye'nin Viyana sefiri tarafından ziyafet tertip edilmesi Bosna-Hersek Müslümanlarını pek ziyade sevindirmiştir. Müslümanların umumiyet itibariyle Cemaleddin Efendi'den memnun göründükleri anlaşılıyor. İbraz edilecek hüsn-i hizmetin bu memnuniyeti idame edeceğinden şüphe yoktur; Allah yardımcıları olsun.

[160-32]

Hindistan

Hindistan'da İntibah Emâreleri ve Maârif:

Hususi muhabirimizin yazdığına göre son günlerde Hindistan Müslümanları milli maârif işlerine lazım olduğu kadar ehemmiyet vermeye başlamışlardır. Hindistan Cemiyet-i Hayriye-i İslâmiyesi bilhassa bu cihete pek ziyade itina etmektedir; hayli evvelleri Delhi şehrinde tesis etmiş olduğu medrese-i âliyeden başka, son vakitler daha birçok şehir ve kasabalarda müteaddid medreseler küşâd etmiştir. Delhi şehrindeki medrese-i âliye müstesna olduğu halde etraftaki medreselerin programları hep yeknesaktır ve hayatidir. Bu medreselerde bilhassa iktisadi, ticari, zirai, sınâi, milli edebiyat, din, Arapça derslerine ehemmiyet veriliyor. Bazılarında Türk lisanı da öğretiliyor. Fakat bu hususta azim müşkülâta maruz kalındığı anlaşılmaktadır, Türkçe'nin tâmimi arzu olunduğu halde lüzumu kadar Türkçe'ye aşina muallimler bulunamıyormuş.

Cemiyet-i Hayriye neşr-i maârif hususunda her türlü müşkülâtı gözüne alıyor, ileri gelenleri gündüzü geceye katarak çalışıyor; hatta bazı hamiyet-perver ihtiyarlar kendi işlerini güçlerini oğullarına devrederek; bazı memurlar, zabitler resmi memuriyetlerinden istifa ederek sırf maârif neşriyle, milleti uyandırmakla meşgul oluyorlarmış. Trablusgarp, Balkan Muharebeleri, Hindistan Müslümanları arasında hayli iyi aks-i tesirler husûle getirmiştir. Evvelleri İngilizlerin eli altındaki küçük bir memuriyet için can atan Hint Müslümanları bugün resmi memuriyetlerden kaçmaya başlamışlardır. İş başında bulunanlar istifa edip çekilmeyi vazife bildikleri gibi, gençler de kendi başlarına geçinebilecek müteşebbis bir Müslüman olmaya çalışıyorlar. Onun için gençler Cemiyet-i Hayriye-i İslâmiye'nin dinî, milli esaslar üzerine kurulan hayat mekteplerine koşuyorlar; yabancılara muhtaç kalmaksızın yaşayabilmek, hür, müstakil bir insan olmak için can atıyorlar. Vaktiyle Müslümanlar arasında İngilizlerin eli altındaki bir memuriyete geçmenin gaye-i emel olduğu zamanlarda bomboş kalan milli medreseler tekrar dolmaya; miktarı hayli çok olan Cemiyet-i İslâmiye medreseleri âdeta az gelmeye başlamıştır. Cemiyetin fukara-perverliği de şâyân-ı kayd görülüyor. Tâunlar, vebalar, ağır vergiler altında ezilen, sefalete düşen İslâm ailelerine mensup erkek ve kız zavallı küçükleri müteaddid şehir ve kasabalarda tesis etmiş olduğu "şefkat yurtları"na yerleştirip onlara muhtelif sanatlar talim ediliyormuş. Büyük Rabbimiz, Müslüman kardeşlerin daima zahîri olsun.

Müdîr-i Mes'ûl: Halim Sabit – Dersaadet - Matbaa-i Osmaniye

اسلام مجموعه‌سی

مدیری : حلیم ثابت

یيل ١ — ٢٧ جمادی‌الاولی ١٣٣٢ — ١٠ نیسان ١٣٣٠ — صایی ٦

استانبولده صاتیلدیغی یر : « تورك یوردی کتبخانه‌سی » نسخه‌سی ٦٠ پاره‌در

درسعادت — مطبعهٔ عثمانیه

İslâm Mecmuası

Müdürü: Halim Sabit

Yıl: 1 | **27 Cumâdelûlâ 1332** | **Sayı: 6**

10 Nisan 1330

[23 Nisan 1914]

İstanbul'da satıldığı yer: "Türk Yurdu Kitaphânesi" Nüshası 60 paradır.

Dersaadet --- Matbaa-i Osmaniye

İslâm Mecmuası

Müslümanların fâidesine çalışır. **On beş günde bir çıkar.**

KUR’ÂN-I KERÎM

Bismillâhirrahmânirrahîm

”وَاِذْ قَالَ اِبْرٰه۪يمُ لِاَب۪يهِ اٰزَرَ اَتَتَّخِذُ اَصْنَامًا اٰلِهَةًۚ اِنّ۪ٓى اَرٰيكَ وَقَوْمَكَ ف۪ى ضَلَالٍ مُب۪ينٍ وَكَذٰلِكَ نُر۪ٓى
اِبْرٰه۪يمَ مَلَكُوتَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِن۪ينَ فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ الَّيْلُ رَاٰ كَوْكَبًاۚ قَالَ هٰذَا
رَبّ۪ىۚ فَلَمَّٓا اَفَلَ قَالَ لَٓا اُحِبُّ الْاٰفِل۪ينَ فَلَمَّا رَاَ الْقَمَرَ بَازِغًا قَالَ هٰذَا رَبّ۪ىۚ فَلَمَّٓا اَفَلَ قَالَ لَئِنْ لَمْ يَهْدِن۪ى رَبّ۪ى
لَاَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّٓالّ۪ينَ فَلَمَّا رَاَ الشَّمْسَ بَازِغَةً قَالَ هٰذَا رَبّ۪ى هٰذَٓا اَكْبَرُۚ فَلَمَّٓا اَفَلَتْ قَالَ يَا قَوْمِ اِنّ۪ى
بَر۪ٓيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ اِنّ۪ى وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذ۪ى فَطَرَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ حَن۪يفًا وَمَٓا اَنَا مِنَ الْمُشْرِك۪ينَۚ“

Sûretü’l-En‘âm [74-79]

Mefhûm-ı şerîfi:

Yâd et ol zamandaki hadiseyi ki: İbrahim (a.s.) pederi (Âzer)e “Putları mı ilâh ediniyorsun? Ben, seni ve senin kavmini açık bir sapkınlıkta görüyorum.” dedi. Emr-i dinde yakîn sahiplerinden olsun diye putlara tapınmanın çirkinliğini gösterdiğimiz gibi İbrahim’e (a.s.) göklerin ve yerin bedâyi-i melekûtunu dahi gösterir idik. Vaktâki gece oldu. Bir yıldız görüp “İşte bu Rabbimdir.” dedi. Vaktâki ufûl etti. “Ben ufûl edenleri **[162-2]** *sevmem!..” dedi. Vaktâki doğmakta olan ayı gördü. “İşte Rabbim budur!..” dedi. Vaktâki ufûl etti. “Rabbim bana doğru yolu göstermezse şüphesiz ben de sapkınlardan olacağım.” dedi. Vaktâki şâşaa-endâz tulû olmakta olan güneşi gördü. “Rabbim işte budur! Bu, hepsinden büyük!” dedi. Vaktâki ufûl etti. “Ey kavmim! Ben sizin Allahu teâlâya şerik koştuğunuz şeylerden berîyim. Ben yüzümü her şeyden çevirerek gökleri ve yeri yaratan tanrıya döndürdüm. Ve ben, müşriklerden değilim.” dedi.*

Bâyezid Dersiâmlarından Şerefeddin

FIKIH

İçtimai Usûl-i Fıkıh Nasıl Teessüs Eder?

Hukuk, devlet dâhilinde yaşayan eşhâsın yekdiğeriyle olan münasebetlerinde riayete mecbur oldukları kavâiddir. Şu tarife dikkat eylediği takdirde hukukun bir içtimai kuvvet olduğu teslim olunur; filhakîka hukuk insanların faaliyetlerinde bir müessir-i nâzım ol-

mak vazifesini îfâ eder. Muâmelâtında kuvve-i âmmeyi kendine zahîr görmek isteyenler behemehâl hukuka tevfîk-i hareket etmelidirler. Hukuk kaideleri ihlal edilerek icra olunan muâmelât cebr-i maddi ile tadil ve ıslah olunur.

Ancak hukuki kaidelerin cebr-i maddi ile müeyyed olması bunlar için aslî ve mümeyyiz bir sıfat değildir. Hukukun istinad ettiği aslî kuvvet âm ve şâmil bir mânâ ile örf-i içtimaidir. Örf-i içtimai ise birçok kaidelerin vücûdunu tazammun eder. İçtimai ve iktisadi sınıflar, medeni muameleler ve mesâlik-i mahsûsa, dinî münasebetler, aile hayatı, beledî hayatı... kendilerine has kaidelere, örflere mâliktirler. Bu kaideler vicdanlar üzerinde hâiz-i kuvvettirler. Bu kuvvet hakiki vakalar karşısında insanın ruhiyatı iktizâsı olarak aldığı bir vaz'-ı mahsustan ileri gelir. İnsan [163-3] kendini daimî sûrette ihâta eden, kendi tarafından daima müşahede olunan ve tekrar edilen vakaları öyle sadece bir vaka olarak kabul etmez, onlarda mâkuliyeti hâiz düstûrî[52] bir kıymet görür. Şu düstûrî kıymet tekerrür eden içtimai vakalara îcaz verir ve bu kaideleri vicdanlarda yaşatır.

İşte hukukun istinad ettiği aslî kuvvet hukuk kavâidinin düstûrî bir kıymeti olduğuna dair vicdanlarda teessüs eden bu kanaattir. Hukukun diğer kuvveti olan cebr-i maddî ise vicdanlardaki kanaatten mütevellid birinci kuvvetin bir muâvin-i lazımından başka bir şey değildir. Tarihin tecâribi vicdanlarda yer tutan örf-i içtimai ile bir hukuki kaide teâruz ettiğinde kaide-i hukukiyenin cebr-i maddîsi onu pâyidar etmek için kâfi olmadığını ispat etti. Örf-i içtimai ise hayat ile müterâfık bir sûrette tekâmül, hatta tebeddül bile eder.

İçtimai hayatta mevkiini kaybeden, vicdanlarda düstûrî kıymeti yaşamayan kaideleri hukuki olarak telakki etmek kat'iyen ilmî olamaz. Bunun için bir hukukçunun, yani bir fakihin vazifesi örf-i içtimaiyi müşahede ve tefahhus ederek vicdanlarda yaşayan düsturları meydana çıkarmaktır. Bu sûretle fakih hayat-ı ameliye ile daima münasebette bulunmaya mecburdur. Çünkü hukuki hayatın müşkülpesentliklerini in'ikâs ettirmekten başka bir şey yapmaz. Hayat ise mantıkın mücerret kaideleri ile tevaggul etmez. Büyük bir hukuk-şinasın dediği gibi hukuku takip etmek vakalara ait değil, vakaları takip hukuka müterettib bir vazifedir.

Bu hakikate binâendir ki fıkhın mesaisinde tatbik edeceği birinci usûl "İstikrâ"dır.

Fakih ahkâm-ı külliyeyi ihtiva eden kaideleri bulmak vazifesiyle mükelleftir. Bu esaslar nasıl bulunacak? Fakih bunları hayat-ı hukukiyenin kâffe-i eşkâli altında irâe ettiği muhtelif tezahürâtını tahlil ederek arayacaktır. Akla, muhayyileye müracaatla kaide çıkarmayacak; vakalara, bir hukuk-şinas için pek kıymettar olan vesâika, kitaba, mecellelere, ulemânın, mehâkimin içtihatlarına müracaat ile vicdanlarda pâyidar [164-4] ve ber-karar olan canlı örf-i içtimai kaidelerini istinbât edecektir. İşte fakihin mükellef olduğu şu vazifeyi hukûk-ı İslâmiyeye, fıkha şeref veren eâzım-ı fukahâ tamamen takdir etmişlerdi. Çünkü asırlarının vicdanlarında yaşayan ve içtimai olan dinî örflerden kaideler istinbât etmek için kitap, sünnet ve icmâ-ı ümmette tetkikat ve taharriyâtta bulunmak sûretiyle bezl-i mechûd etmişlerdi. Tatbik ettikleri usûl tamamen istikrâî idi. İstikrâya hürmetlerinden, vakaların, içtimai örfün nazariyata nispetle pek kuvvetli olduğuna inandıkla-

52 Buradaki düstur (Norme) mukabilidir

rından nâşî idi ki "Hâcet umumi olsun, hususi olsun zaruret menzilesine tenzil olunur." kaidesini vaz' ettiler. Zarureti ise "İstihsan" için delil olarak kabul eylediler.

Asrımızda vicdanlarda yaşayan örf-i içtimai kaidelerini istinbât için aynı usûl-i taharriyi, usûl-i istikrâyı tatbik etmek lazım değil mi?

Fakih istikrâ usûlüyle birinci vazifesini, kaideleri, esasları bulmak vazifesini îfâ etmiş olur; bundan sonra fakihin ikinci vazifesi başlar. Kaide bir ihtiyâc-ı dimağîyi veya bir zevk-i derûnîyi tatmin için aranıp bulunmadı. Kaide hayatın her gün binlerle meydana attığı yeni hallere, nâgeh-zuhur hadiselere tatbik olunmak, ifade ettiği hüküm, iştirak-i illet sebebiyle yeni bir hadisede izhâr edilmek için fâidelidir. Çünkü kaide hadiseyi halledecektir. Şu vazife mehâkimin ictihâdâtına mevdûdur. Kaide hâkim için âlât-ı mesai, hall-i müşküle hâdim vesâittir. Hâkim şu vazifesini îfâ için "kıyas" usûlünü tatbik eder.

Kıyasın en büyük bir fâidesi de kaidenin takdir-i kıymetine, vicdanlardaki kuvvetini anlamaya, hâdisât ile kabiliyet-i imtizâciyesini tayine medar olmasıdır. Hâkimin şu ameliyeyi yaptığı sırada kaide ile hadise beyninde bazen azim bir zıddiyyet görülebilir. Artık o kaidenin yerine hâdisâtı bihakkın ihâta eden diğerinin ikâmesi zaruret kesb eder. Fakat kıyas usûlü tatbikinde büyük bir maharet ve tedebbüre ihtiyaç gösterir. Bu hususu bihakkın takdir için hukukun bir cebr düsturu olmadığını düşünmek kâfidir. Fakih kaidenin meftunudur. Çünkü her müşkülü küşâd, her **[165-5]** meseleyi halledecek bir miftaha mâlik olduğu zannıyla pür-sürûr ve neşâttır. Kaide ile hadiseyi takrîb eder; suğrâlar, kübrâlar yapar; neticeye vâsıl olur. Maatteessüf ekseriya çok mantıklı olmak istediğinden gayrikâbil-i kabul netâyic elde eder. Bunun için kaideyi tatbik etmezden evvel, o kaideyi vaz' ile yetişilmek istenen gayenin ne olduğunu bilmek, kaidenin sebeb-i vaz'ını, o vakitteki örf-i içtimaiyi öğrenmek icap eder. Tatbikatında gözler daima bu gaye ve sebebe müteveccih olmalıdır. Eğer kaide ile sebep ve gayesi arasındaki râbıta inkıtâ etmiş ise kaide bîmânâ demektir; hükmetmemek, tevakkuf etmek icap eder. Şu anda fakih düşünmelidir ki hukuk, kaideler kendi başına birer hiçtirler, şekilden, zırhtan başka bir mahiyetleri yoktur. Sebepten, gayeden ayrılınca onlar bîmânâdır. Siyasi, iktisadi, medeni, beledî, ailevî, dinî, içtimai râbıtalardan infikâk ettiklerinde birer boş zarf, birer istîmalden düşmüş kalıptırlar; hadiseleri, yeniden yeniye zuhur eden örf-i içtimailere göz yumarak, yine bu eskimiş zarflara sokmaya çalışmak, bu eski kalıplara isâga ile uğraşmak onları sıkmak demektir. Hayat-ı içtimaiyenin inkişafına mâni olmak, tevzî-i adalet ile memur iken aksini yapmaktır. Fakih ibârât ve elfâza teabbüd lazım olmadığına tamamen kanaat getirmelidir. Bu kanaatle hakk-ı tefsirini, kaideye istisna vücuda getirebilmek salâhiyetini istîmal etmeli. Bu sûretle vâzı-ı kanunun müdahalesi için zemini ihzar eylemelidir.

Bir fakih şu iki vazifeyi, kaideyi bulmak ve onu hâdisâta tatbik etmek vazifelerini îfâ edebilmelidir.

Fakat fakih şu neticeye dest-res olmak için fıkhı nasıl bilmeli? Eğer biz de şimdiye kadar olduğu gibi ibârât-ı kanuniyenin elfâzı sarf ve nahiv cihetinden tahlil olunmak bundan böyle de vukûf-ı kanuni için kâfi addolunursa bu gaye kat'iyen yetişilemez bir mefkûre haline geçer.

Fıkıh, tarihiyle beraber mukayeseli ve tenkitli bir sûrette fakihlerin dâire-i ıttılâına girerse arzu ettiğimiz netice kendiliğinden ve bizzarûre hâsıl olur. O zaman da **[166-6]**

muktedir ve kıymettar bir Türk içtimâiyatçısının lüzum-ı tesisini ilan ettiği "İçtimai usûl-i fıkıh" teessüs eder.

Konya mebusu ve Osmanlı Dârülfünûnu Hukuk Şubesi Hukûk-ı âmme ve İdare Muallimi
Mustafa Şeref

TARİH

İmam İbn Teymiyye'nin Terceme-i Hâli

Dine, millete hizmet etmiş eslâf-ı kirâm ile muhterem kârîler arasında muârefe tesisine çalışmak mecmuanın emellerinden birini teşkil eder. İşte bu defa İslâm'ın müceddid âlimlerinden İbn Teymiyye merhum ile muârefe peydâ etmek istiyoruz. Bize bu hususta merhumun âsârı üzerinde uzun tetebbuât icrasıyla meşgul olan Rızâeddin bin Fahreddin Efendi hazretleri rehberlik edecektir. Hazret-i Allah, üstada muvaffakiyet ve kolaylık versin.

İmam İbn Teymiyye
1

Kur'ân-ı Kerîm ve sünnet-i şerîfe ilmlerine hizmet edip bütün hayatında taassup ve bidat ile muharebe eden kahraman ve fedakâr âlimlerimizden biri de Takiyüddin İbn Teymiyye olsa gerek. Bu kimse hakikat ve ilim yolunda kurban olanlardandır.

İbn Teymiyye'nin ismi Ahmed bin Abdülhalim Ebü'l-Mehâsin Şehâbeddin bin Abdüsselâm Ebü'l-Berekât Mecdüddin bin Abdullah Ebî Muhammed bin el-Hadır[53] Ebi'l-Kasım olup künyesi Ebu'l-Abbas, lakabı da Takiyüddin, ailesinin ünvanı da "İbn Teymiyye"dir. **[167-7]**

Harran[54] şehrinde dünyaya geldiğinden nispeti "el-Harrânî" idi. Büyük ceddi Ebü'l-Kasım el-Hadır'ın zevcesi "Teymiyye" kadın, zamanında ilim ve fazlıyla, zühd ve takvasıyla şöhret kazanmış olduğundan imâm-ı müşârünileyh ile bu familyanın bütün meşhur ricali büyük validelerine nispetle "… İbn Teymiyye" ünvanıyla yâd olunmuşlardır.

667 tarihlerinde Harran şehri Tatarların istilasına maruz kaldığından İbn Teymiyye ailesi bütün kitaplarını develere yükleterek Dımaşk'a hicret ettiler. Bizim İbn Teymiyyemiz bu sırada altı yaşında bir sabî idi.

Ailesi Dımaşk şehrinde yerleşip işlerini yoluna koyunca İbn Teymiyye tahsile başladı. Zekâsı, hafızası pek kuvvetli olduğundan yakın bir âtîde büyük bir âlim olacağını tahmin

53 İbn Teymiyye'nin tercemesini yazanlar bu kimseyi yalnız (Ebü'l-Kasım) diye zikretmiş iseler de isim ve künyelerin tashihi hususunda dikkatli olan İbn Hallikân'a mütâbaat edip biz "el-Hadır" ismini de ilave ettik.

54 Harran (ra'nın teşdidiyle) eski bir şehirdir. Roma târihlerinde (Carrhae) namıyla mezkûrdur. Dicle ile Fırat nehirleri arasında (el-Cezîre'de) "Culap" Çayı sahilinde kâin olan bu şehir vaktiyle Sâbiîlerin büyük merkezi olup büyük mabet ve puthaneleri burada bulunuyordu. Harran Hazret-i Ömer zamanında İslâmlar tarafından fethedildi. Sâbiîler devrinde ilim çeşmesi olan bu şehir hudûd-ı İslâmiye dâhiline girdikten sonra da birçok zamanlar ilim merkezi olarak kaldı. Bu şehirde Sâbiîlerden birçok hakîmler ve feylesoflar yetiştiği gibi, İslâmlardan dahi birçok âlimler ve fâzıllar zuhur etti. Abbâsîler devrinde tıp ve hikmete dair âsârı tercüme edenlerin birçoğu işte bu Harran şehrine mensup âlimler olmuşlardır.

etmek pek kolay idi. Hakikaten böyle de oldu. Oğlunun yirmi bire bastığında vefat eden pederi, İbn Teymiyye'nin ilim yolundaki şöhretini görerek gözünü kapadı.

İbn Teymiyye bütün bütüne ilim adamı olup dünyada olan lezzeti sırf ilimden ibaret kaldı. Müsveddesiz yazmakta olduğu te'lîfatı, derhal halk arasına intişar eder, herkes tarafından istinsah edilirdi.

Meclisi, halis ilim meclisi olup gıybet ve mâlâyâni burada bulunmaz idi. İlim âşıkları bu mecliste bulunmak için can atarlardı.

İbn Teymiyye atasına, anasına karşı pek ihtiramlı idi. Kendisi gayet kanaatli, dünyaya iltifatsız olup halis ilim muhibbi, halûk bir zat idi. Hudûd-ı **[168-8]** şerîata pek ziyade riayetkâr olup daima usûlü veçhile emr-i bi'l-mâruf ve nehy-i ani'l-münker eylerdi. İlim ile iştigalden usanmaz, mütâlaaya doymaz, mübâhese ve münazaradan bıkmazdı.

691 tarihinde 30 yaşında iken hacca gidip geldi.

Halk ekseriyet itibariyle kendi aralarında birinin tefevvukuna tahammül edemezler. Hele sonra gelen Müslümanlar'da bu hâl pek ziyade göze çarpar. Zekâ ve ilim erbâbına, vehbî, kesbî büyüklüklere mazhar olanlara karşı haset ve hıkd etmek, fırsat düştükçe onları ezmek, bitirmek âdeta bir sünnet hükmüne girmiştir. İbn Teymiyye de muâsırlarının hasedinden, husumetinden kurtulamadı; o zamanın ulemâsından geçinenler aleyhine kıyam ettiler. Kendisini, te'lîfatlarını halk gözünden düşürmek için ne yapmak lazımsa hepsini yaptılar.

Din tüccarının halleri malum: Ekmeklerine yağ sürmek için bütün muhaliflerini dinsizlik, imansızlık ile itham ederler. Muhaliflerini halk nazarından düşürmek için ellerinden geleni yapmaktan çekinmezler. Dinin, imanın, ilmin... hep kendi malları olduğunu ilan ederler. İşte bütün bu haller noktası noktasına İbn Teymiyye'nin başına da geldi.

İbn Teymiyye âkil bir kimse ise de yumuşak gönüllü, hüsnüzannı galip, herkes için hayırhah olduğundan kendi hakkında söylenen sözlerden, edilen mekr ve hudalardan ekseriyet itibariyle bîhaber kalır; muâsırlarının kendisi hakkında reva gördükleri münasebetsizliklere karşı lâkaydîsini muhafaza eyler, hiçbir şey yokmuş gibi hep ilim ile, tedris ve telif ile iştigal ederdi. İslâm memleketlerinin yabancılar tarafından tahrip edilip Müslümanların muvaffakiyetsizliğe düşmelerine, Müslümanlar arasındaki ittihatsızlığa için için ağlıyordu; hele Tatar istilası hazret-i üstada pek girân gelmişti. Meşhur "Şakhab" vakasında köy köy, şehir şehir dolaşarak Müslümanları cihada davet etti ve kendisi en ileri saflarda bulunarak düşmanlar ile göğüs göğüse geldi. "Cebel-i Lübnan" Muharebesi'nde **[169-9]** pek ziyade yararlıklar gösterdi. Bütün bu vakalar ile kalemi kadar, kılıcının da keskin olduğunu ispat etti.

İşte İbn Teymiyye din yolunda maddi ve manevi cihat ile meşgul iken, beriki tarafta mollalar mütemadiyen hazret-i şeyhin aleyhinde dolap çeviriyor, siâyet ve hafiyeliklerinde devam ediyorlardı.

İstilaların bir dereceye kadar önü alınıp ortalık az çok sükûnet bulunca cahil mutaassıpların teşebbüsleri neticesi İbn Teymiyye hükûmet tarafından hapsedildi. Nihayet Dımaşk hapishanesinde vefat ederek bir doğma kardeşi merhum Şerefeddin yanında defnedildi.

İbn Teymiyye Teşrînisânî 1263 sene-i mîlâdîsine müsâdif 10 Rebîülevvel 661 senesinde dünyaya gelip 728 senesi Zilkâde 20'sinde Pazartesi (Eylül 1328) irtihâl-i dâr-ı bekâ eylemiştir. İrtihâli esnasında 67'nci sâlinde bulunuyordu. Cenazesine bütün Dımaşk ahâlisi iştirak etmiştir. Müverrihlerin sözlerinde mübalağa yok ise İslâm dünyasında cenaze namazları çok halk tarafından kılınmış olmakla mümtaz iki zâttan biri Ahmed bin Hanbel diğeri de İbn Teymiyye'dir.

Şâyân-ı taaccüptür ki bidatlere îlân-ı cihat etmesi yüzünden hapishanede vefat eden İbn Teymiyye'nin teçhiz ve tekfini dahi merhumun içtihadına muhalif bidatlerden kurtulamamıştır; cenazesine iştirak edenlerin yüksek seslerle ağlamaları, nevhaları, elbiselerini yırtmaları, gaslinde kullanılan suyun teberrüken taksim edilmesi, başında olan takyesinin vârislerinden büyük paralar mukabilinde teberrüken satın alınması... Hep merhumun hayatında sevmediği bidatler cümlesinden idi. "وَلَوْ اَنَّهُمْ فَعَلُوا مَا يُوعَظُونَ بِهِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ"[55]

Rızâeddin bin Fahreddin

[170-10]

İSLÂM KADINI

İslâm'da Kadının Mevki-i İçtimaisi -2-

İslâmiyet kadar kadının hukukunu sıyânet, müsâvatını temin eden bir (din) gösterilemez. Şerîat-ı İslâmiye nazarında kadın ve erkek müsâvîdir. Bir erkek ne gibi ibadetle mükellef ise bir kadın da aynı ibadetle mükelleftir. Bir erkeğin hukûk-ı medeniyesi neden ibaret ise bir kadının da onun aynıdır. Furkân-ı Hakîm'de (Müslimîn) ile (Müslimât) (Müminîn) ile (Müminât) daima beraber zikredilmiştir. Erkekle kadının ne mevkileri, ne de hukukları arasında hiçbir fark yoktur.[56]

Kadınların mevki-i içtimailerini tayin için Hazret-i Peygamber tarafından şu düstur vaz' edilmiştir:

(Kadınlar her hususta erkeklerin nazîri ve cemiyetin nısf-ı diğeridir.)[57] İnsaf ile düşünelim. Bir din ki nebîsi, bu kadar ulvî bir kanun vaz' etmiştir, o dinin kadına vazî' bir mevki vermiş olduğu nasıl iddia olunabilir? Hadîs-i şerîf meydanda iken kadını sefil bir dereceye sürükleyen Müslümanlar peygamberlerinin fermanına itaat etmiş sayılabilir mi?..

55 Kur'ân-ı Kerîm, Nisâ-IV, 66: Eğer kendilerine verilen öğüdü yerine getirselerdi, onlar için daha hayırlı olurdu.

56 Şahâdet gibi bazı ahkâmda kadınla erkek arasında bir fark gözetilmiş olması muhâfaza-i hukuk gibi bir hikmet-i içtimaiyeye müsteniddir: Kadınlar son derece hassas oldukları gibi şefkatleri, kin ve intikam hisleri de fıtraten erkeklere nispetle daha derin ve daha keskindir. Hissiyatının mağlubu olan bir kadının makâm-ı şahâdette izâa-i hukûka meydan verebilmesi muhtemeldir. Ahkâm-ı şer'iyede birinci esas, hayat-ı cemiyetin muhâfaza-i intizamı, hukûk-ı beşeriyenin zıyâdan sıyâneti olduğu cihetle, bu hususu daha iyi temin edebilmek için makâm-ı şahâdette bir erkek yerine iki kadın ikâme edilmiştir. Maamâfih bu usûlün de müstesnaları vardır. Tek bir kadının da bir erkek gibi şahit olabileceği bazı mevzû ve ahkâm mevcuttur.

57 انما النساء شقائق الرجال

[171-11] (Code Napoleon)da, kadına bir hadisin ahkâmından daha yüksek bir mevki bahşeden tek bir madde gösterilebilir mi? Avrupa kanunlarını tetkik edersek, yirminci asr-ı medeniyette bile garbın kadına bu kadar yüksek bir mevki verememiş olduğunu hayretle müşahede ederiz.

Hâlbuki bu hadis, Arabistan'da ve belki bütün cihanda kadınların her türlü hukuktan mahrum bulundukları bir zamanda îrad buyurulmuştu. Öyle bir asırda ki Araplar, kızlarını diri diri mezara gömüyor, o devrin en medeni iki hükûmeti olan İran ile Bizans'ta, kadınlar zevk-i şehvânîyi teskine memur birer eğlence, erkeğin keyif ve arzusunu îfâya hâdim birer (esîre) telakki olunuyorlardı! İslâmiyettir ki bu karanlık asra intibah nurları saçtı. Bu sayede fikirlerde meyl-i îtilâ uyandı. Hayat-ı içtimainin tanzimi lüzumu anlaşıldı. Aile hayatının nâzım-ı aslîsi olan kadının ehemmiyeti takdir edildi, cemiyetin yükselmesi kadınların îtilâsına mütevakkıf bulunduğu umumiyetle kabul olundu!

Cenâb-ı risâlet-penâh, her vesile ile kadınların cemiyete olan hizmetlerini, vazifelerinin kudsiyet ve ağırlığını yâd ve tebcil buyuruyordu.[58]

Şerîat-ı Ahmediye nazarında müminlerin ekmeli hüsn-i ahlak ile muttasıf olanlar, en hayırlısı da kadınlara karşı hayır gösterenlerdir.[59]

Cenâb-ı risâlet-penâh bir hadiste, kadınlara ikram ve hürmet eden kimselerin kerim ve muhterem, ihanet ve hakaret edenlerin de alçak ve zelil olduklarını tasrih buyurmuşlardır.[60]

[172-12] İslâmiyet'in kadına yüksek bir mevki temin etmiş olduğunu iddia edebilmek için -elimizde başka hiçbir vesika olmasa bile- yalnız bu hadîs-i şerîfin hükm-i bülendi kâfidir. Hâlbuki bu mealdeki nusûs ve ehâdisin adedi üçe beşe münhasır değildir. Ne çare ki, nusûs ve ehâdis-i sahîhayı asla nazar-ı itibara almayarak veya bunların gavâmızına nüfuz edemeyerek akvâm-ı mâziyenin küflü hurafelerini ahkâm-ı İslâmiye şekline sokanlar, erkekleriyle beraber Müslüman kadınlarını da pek acıklı bir vaziyete sürüklemişlerdir.

Şerîat-ı İslâmiye bir kadının zulüm gördüğü erkekten şikâyet etmesine, kendi malında istediği gibi tasarruf eylemesine, kabiliyetinin müsait olduğu ulûm ile meşgul olmasına, hâdisât-ı ilmiye ve içtimaiye hakkında tetkikatta bulunmasına, hatta bu husustaki tetebbuâtını ileri götürmek için seyahate çıkmasına, nâfi kitaplar telif etmesine, mebâhis-i ilmiye ve mesâil-i şer'iyede re'y ve fetvâ vermesine, ticaretle uğraşmasına, hülâsa, şer'in erkek hakkında cevaz gösterdiği metâlibden -kadının vezâif-i içtimaiye ve medeniyesi dâhilinde bulunanlardan- herhangi birini talep etmesine yerden göğe müsaade etmiştir.

Hazret-i Peygamber, (Cennet anaların ayağı altındadır.)[61] mealindeki hadîs-i şerîfle kadını en büyük ve en necip bir makâm-ı âlîye îlâ eylemiştir. Ashâb-ı kirâmdan bir zat tarafından en ziyade kime iyilik ve hürmet etmek lazım olduğuna dair vuku bulan bir suale,

58 حاملات، والدات، مرضعات، رحيمات باولادهن لولا ما يأتين الى ازواجهن دخل مصلياتهن الجنة (Hadîs-i şerîf)

59 اكمل المؤمنين ايمانًا احسنهم خلقا وخياركم خياركم لنسائهم (Hadîs-i şerîf)

60 خيركم خيركم لاهله وانا خيركم لاهلى. ما اكرم النساء الا كريم وما اهانهن الا لئيم (Hadîs-i şerîf)
En hayırlınız ehl ü iyâline fâideli olanınızdır. Ben de ehline hayırlı olanların içinde hayırlıyım. Kadınlara ancak kerim olanlar lütuf ve hürmetle muamele ederler. Kadınlara alçaklardan başkası ihanet ve bed-muamele etmez.

61 الجنة تحت اقدام الامهات (Hadîs-i Şerîf)

zât-ı risâlet-penâhî (Validene!) cevabını vermiş ve bu cevabı üç defa tekrar buyurduktan sonra ancak dördüncüde (Pederine!) lafzını zikretmişlerdir.[62]

İslâmiyet'te kadının mevki-i içtimaisi erkeğin dûnunda olduğunu iddia edenler meyânında zannetmem ki şu hadîsten haberdâr olanlar bulunsun! Çünkü hadîs-i şerîfe muttali olduktan sonra böyle bir iddiada bulunmak için insanın ya mecnun veya garazkâr olması icap eder.

[173-13] Kadının hukukuna tecavüz, şerîat-ı İslâmiyece, en şenî muharremâttan addedilmiştir.[63] Zevcesinin yüzünü güldüren, hukukuna riayet eden kimse, şerîat nazarında en hayırlı bir Müslümandır.[64]

İnsanın üzerindeki hukukun en büyüğü validelere ait bulunduğu taraf-ı risâletten tasrih buyurulmuştur.[65]

Kadınlar İslâm'ın ilk devrinde vesâyâ-yı nebeviye dairesinde cemiyet içinde muhterem ve âlî bir mevkie mâlik idiler. İslâmiyettir ki kadını kurûn-ı mâziye hurafeleri içinde yuvarlanan beşeriyetin hakaret ve zillet tûfânları arasından kurtarmış, benât-ı Havva'yı vazî' bir derekeden âlî bir mevkie ıs'âd etmiş, ona bir mevcûdiyet-i şahsiye temin eylemiştir[66].

M. Şemseddin

DİN EDEBİYATI

İslâmiyet'ten Evvel

Türklerin cidden zengin ve muhteşem bir kütle teşkil eden edebiyat-ı diniyesi, hemen bilumum Türk mahsulât-ı edebiyesi gibi İslâmiyet'in kabulünden sonraki devreye aittir. Türklerin İslâmiyet'i kabulden evvel sâlik oldukları dinler mesela "Şamanîlik" "Manilik" "Hıristiyanlık" -birincisi müstesna olmak üzere- pek mahdut zaman ve mekânlara münhasır kalmak ve Türk bünye-i ruhiyesiyle istînas edememek hasebiyle mühim ve pâyidar eserler meydana getirememiştir. O devirlerin yadigârı olarak bugün elimizde [174-14] mevcut bulunan nadir bazı eserler, zamanın dest-i tahribinden nasılsa kurtulabilmiş bazı numunelerdir. Maamâfih gayrimuayyen şahsiyetlerin eseri olmak itibariyle onlar hakkında yapılacak tetkik edebi olmaktan ziyade lisâni ve tarihi bir mahiyeti hâizdir. Biz silsile-i makâlâtımıza bir medhal makamında olarak o eserlerden muhtasaran bahsetmekle her halde mevzû-ı aslîmizden tebâüd etmiş olmayacağız. Eski Türklerin milli dinlerinden bahseden "Doktor Buckley" isminde bir müdekkik onlardaki hiss-i dinînin mahiyeti hakkında şu sûretle beyân-ı fikrediyor: "Hem göçebeleri hem de medeni çiftçileri ihtiva eden bu kavim efrâdı donuk, sakin, bâriddir. Fert, aile ve hükûmet karşısında

62 امك ثم امك ثم امك ثم اباك ثم الاقرب فالاقرب (Hadîs-i şerîf)

63 انى احرم عليكم حق الضعيفين اليتيم والمرأة (Hadîs-i şerîf)

64 خياركم خيركم لاهله (Hadîs-i şerîf)

65 واعظم الناس حقاً على الرجل امه (Hadîs-i şerîf)

66 ان اللّه يوصيكم بالنساء فانهن امهاتكم وبناتكم وخالاتكم (Hadîs-i şerîf) Cenâb-ı Hak size kadınlara lütuf ve hürmetle muamele etmeyi emreder. Çünkü onlar analarınız, kızlarınız, halalarınızdır.

hiçbir ehemmiyeti, kıymeti hâiz değildir. Metafizikle pek az alakadar olan bu kavmin asıl hasr-ı dikkat ettiği cihet ameliyât ve tatbikattır. Din itibariyle, Türk nusûsa karşı olan lâkaydîsiyle temayüz eder; fakat mezhebin ayinlerini, ahkâmını icra hususunda çok mukaddemdir. Bu itibar ile onların nezdinde ayinler mihanikî bir mahiyet alır. Kurûn-ı vustânın büyük Türk fâtihleri din hususunda çok müsâhele-kâr adamlardı..." Türk kavimleri hakkında icrâ-yı tetkikat eden bütün müverrihler ve onlardan naklen "Leon Cahun" da bu mütâlaadadır: Türkler bütün mezâhibi batî bir sûrette, ne şevk ne de nefret izhâr etmeden tıpkı bir emr-i askerî gibi kabul etmişler, asla muhakemât ve münakaşâta girişmemişlerdir. Fakat bir dini kabul ettikleri zaman kemâl-i safvet ve ciddiyetle kabul ediyorlardı. Zaten kavânin-i hükûmet de bunu âmirdi.

İşte eski Türklerin hiss-i dinîsi hakkındaki bu mütâlaat, İslâmiyet'ten evvel zengin bir Türk edebiyat-ı diniyesi vücuda gelemeyeceğini pek güzel gösterebilir. "Şamanîlik" unvân-ı gayr-i ilmîsi altında toplanan mecmua-yı âdât ve îtikadât dinî bir edebiyat vücuda getiremeyecek kadar basit ve iptidâî idi; "Mani" mezhebi ile Hıristiyanlık ve "Budîlik"e gelince, bunlar Türkler arasında umumi bir mahiyet alamayarak yalnız bir beyin, bir prensin mâlikânesi dâhilinde resmî bir din olarak telakki edilmiş ve bir kıymet-i vicdâniye iktisap edememişlerdir. Binâenaleyh **[175-15]** mahdut bir daire dâhilinde kalan bu mezheplerin büyük ve zengin bir edebiyat-ı diniye vücuda getiremeyeceği gayet tabiî idi. "Budîlik" mevki-i coğrâfi itibariyle Türkler arasında oldukça yayılmış, Hıristiyanlık ve bilhassa "Manilik" daha mahdut bir halde kalmıştır. Nestûrî rahiplerinin yorulmaz himmetleriyle Hıristiyanlık Uygurlar arasında sathî bir sûrette intişar ederek hatta Kaşgar bir Hıristiyan daire-i ruhaniyesinin merkezi hükmüne girmişti. Sonra, Türk kavimlerinden "Kuman"lar arasında Hıristiyanlık epey müddet cây-gîr olmuştu. Mani mezhebine gelince, milattan 276 sene sonra Mani adlı tenassur etmiş bir İranlı tarafından Zerdüşt ve Hıristiyan akâidinin mezci sûretiyle tesis edilen bu din, düşmanları tarafından o kadar takibât-ı şedideye maruz kalmıştır ki bugün ona dair vesâik hemen yok denilecek derecede azalmıştır.

İşte bu muhtelif mezheplerin tesiriyle vücuda gelmiş olan eski Türk âsâr-ı diniyesi, birkaçı müstesna olmak üzere, şu son zamanlara kadar malum değildi. Bundan tahminen sekiz on sene evvel müteaddid ilmî heyetler tarafından Şarkî Türkistan'da eski Uygur İmparatorluğu'nun pâyitaht-ı metrukunda icra edilen tetkikat ve taharriyât neticesinde birçok kıymettar Türk eserleri meydana çıktı. Miladın sekizinci asrında teşekkül ve asl-ı Türkistan'dan başka Moğolistan'ın bir kısmıyla Çin'in "Kan-Su" eyaletini de ihtiva eden bu muazzam Uygur İmparatorluğu orada muazzam bir Türk medeniyeti tesis etmiş, birçok meâsir-i medeniye vücuda getirmişti. Bu mesele hakkında en çok hâiz-i salâhiyet olan Alman müsteşriklerinden "von Le Coq" şâyân-ı hayret sıfat-ı takdirkârânesini kullanmaktan kendini alamadığı bu eski Türk medeniyetinin vücuda getirdiği kitapları şu sözlerle tarif ediyor: "Hurûfâtı güzel, yazılışı mükemmel olan bu kitapların tahririnde türlü renkler kullanılmıştır. Kitaplar kâğıt veya deriye yazılıdır. Deriler şimdi istîmal ettiğimiz beyaz güderi eldivenler gibi ince ve naziktir. Sahife kenarlarına kemâl-i îtinâ ile kitâbeler çizilmiş, sahife başlarına tezyînat ve tesâvir tersim olunmuştur. Bu kitaplardan o zaman Türklerinde hiss-i bedâyiin yüksek bir derecede olduğu anlaşılıyor. Renkler daima **[176-16]** âhenkdâr bir imtizacla kullanılmıştır. Bu kitaplarda usûl-i tenkit de mevcuttur."

"Von Le Coq", "A. Stein", "Müller", "Radloff" gibi ulemâyı hâlâ işgal etmekte olan bu zarif ve kıymetli kitaplar arasında Hıristiyanlığın ve Budîliğin vücuda getirdiği birtakım âsâr-ı

diniye, dua kitapları, İncil tercümeleri mevcuttur ki "Türk Yurdu"nun birinci cildinde onların bazı numuneleri neşredilmişti. Maamâfih garp ulemâsının ve bilhassa tarih-i edyân mütehassıslarını en ziyade alakadar eden eserler tabiî "Mani" mezhebinin mahsulatıdır. Akâid ve erkânı hakkında pek müphem ve itimata gayrişayan bazı malumata mâlik olduğumuz bu mezhebin meçhul birçok noktaları, belki, bu yeni eserler sayesinde tenevvür ve inkişaf edecektir.

Eski Uygur pâyitahtında meydana çıkan bu eserlerden başka, Hıristiyanlık tesiriyle meydana gelmiş eski bir Türkçe eser daha vardır ki "Kuman" lehçesiyle ve "Latin" harfiyle yazılmıştır. "Codex Cumanicus" namıyla mâruf olan bu kıymettar nüsha "1303" tarih-i mîlâdîsinde yazılarak, nasılsa, İtalyan şair-i şehîri "Petrarca"ın eline geçmiş ve onun vefatından beri Venedik'deki "Saint Marcus" Kütüphanesinde hıfzedilmiştir. "Klaproth", "Kuun", "Radlof", "Bang" gibi büyük müsteşriklerin enzâr-ı dikkat ve ehemmiyetini celbeden bu nüsha Frenklerin "in-4°" dedikleri hacimde "164" sahifeden mürekkep olup iki kısma ayrılmıştır. Bir İtalyan tarafından yazıldığı muhtemel olan birinci kısmdan sarf-ı nazar ikinci kısmın Almanlar tarafından ve agleb ihtimal her ikisinin de "Fransisken" misyonerleri tarafından yazıldığı anlaşılıyor. Çünkü onlar, on üçüncü ve on dördüncü asırlar esnasında Bahr-i Hazar ve Karadeniz kenarında ve Macaristan'ın bazı mahallerinde sâkin Türk kabilelerini Hıristiyan etmekle uğraşıyorlardı.

"Codex Cumanicus" tarih-i tahriri müş'ir ufak bir ifadeyi müteakip, Hıristiyan îtiyâdâtınca, "âmin" ile biten ufak bir dua ile başlayor ki bu dua **[177-17]** Latincedir; onu müteakip ufak bir Latince dua daha vardır. Bunlardan sonra asıl eser ibtidâ eder. Yüz on sahife işgal eden birinci kısım "Latince – Acemce - Kumanca" bir lugat mecmuasıdır; Latin harflerinin elifbâsına göre tertip edilmiş olan ve "2500" kelimeyi ihtiva eden bu lugatçede Latin kelimelerine muvâzî olarak Farisî ve Kumanca mukabiller mevcuttur. Bu lugatçeden sonra bazı mâlûmat-ı harfiye ile umumi ünvanlar altında sıralanmış dört silsile-i kelimât gelir.

Nüshanın kısm-ı mütebâkîsini teşkil eden ikinci parça bazı fevâid-i lisâniyeyi Almanca tercümeleriyle Kumanlara mahsus tabirâtı ihtiva etmekle beraber daha ziyade dinî parçaları, ilâhîleri, duaları, tenbihât ve evâmir-i diniyeyi, bazı merasim-i mahsûsa hakkında talimatı hâvidir.

Uzun müddet bu eser Venedik veya Cenova erbâb-ı ticareti tarafından, sırf bir maksad-ı ticari ile vücuda getirilmiş zannolunuyordu. Maamâfih ticarete ait kelimâtın lugatçede pek az mevcut olduğunu ve eserin daha ziyade dinî, mücerret mevzûlara has lugati ihtiva ettiğini nazar-ı itibara alan Mösyö "Bang" onun bir eser-i dinî olduğunu meydana koydu ki pek doğrudur; bu kıymettar eserin birinci kısmı evvela müsteşrik "Klaproth" tarafından Paris'te "1828"de tab' ettirilmişse de çok yanlış ve kıymet-i ilmiyeden mahrum olduğu cihetle "1880" Macar ulemâsından "Kont Geza Kuun" tarafından musahhah ve tam bir sûret tekrar tab' ettirilmiştir.

İşte Hıristiyanlığın, Budîliğin, Maniliğin Türk lisanında vücuda getirdiği âsâr bunlardan ibarettir.

Köprülüzâde Mehmed Fuad

[178-18]

İÇTİMÂİYAT

İslâm Mecmuası'nın Şiârı Huzurunda...
-1-

"Dinli bir hayat, hayatlı bir din"

Muhterem mecmuanın şiârını - maksadı denilse daha kestirme olurdu- gördüğüm zaman dimağımda lâhûtî bir cünbüş-i efkâr ve tahassüsât başladı; sevindim, dâllesini bulan bir mümin imtinan ve şükranıyla sevindim. Müslümanlığın kısmen köşe bucakta unutulmuş, kısmen değerine akıl erdirilmemiş, ekseriyetle de Allah'tan korkmadan semen-i necis ile ağyara satılmış nâmütenâhî cevâhir-i hikemiyâtı vardır. Mümin kul, asırlardan beri Allah'ın en büyük sıfat ve nimeti olan bir haktan, "hayat"tan uzak düştü. Hâlbuki imanın, İslâm'ın umdesi "hayat"tan ibaret idi. Müslümanlık dini, tâbilerine dünyada yaşamayı kâfi görmüyor, bir de "ahiret hayatı" vaat ediyordu. Kur'ân'ın namına kasem ve iddia olunabilir ki: "Din"imizin bize tavsiye ettiği (ideal); -Arap kardeşlerimiz mesel-i âlâ" ile tercüme ediyorlar- "ebedî hayat"dır. En yavaş bir iz'an bile bugünkü hayatı sevmeyen ve anlamayanın yarınkinden hiçbir şey tatmak hakkı olmadığını çabucak kestirebilir. Varlık, hayattan; din de hayatın en mülâsık ve en mahsus ârazından ibaret iken bu iki mefhûm; birbirinden nasıl uzaklaştırılabilir? Uzaklaştırılamaz, uzaklaştırılmamalı idi. Fakat ne yapalım ki beşer; mevhibe-i meşiyeti daima hüsn-i istimal etmiyor. Hele Müslümanın bu üsve-i seyyiesi, pek acı oldu. Ehl-i iman, "din"i "hayat"tan ayırdıkları andan itibaren yalnız dünyadan değil, Kur'ân'dan ve binâenaleyh imandan da ayrılmış oldular. Şuur ve vicdanım; bu davanın burhanlarını Kur'ân'da ve onun -Fahr-i Kâinat efendimizden **[179-19]** sonra- en beliğ müfessiri olan "fıtrat"ta aradı ve buldu. Şimdiye kadar bulduklarım, aradıklarımdan her halde çok azdır. Fakat kâfi ve araştırmaya devam için vâfîdir.

Bir kere dinimiz "fıtrî"dir. O halde onu anlamak için her şeyden evvel "fıtrat"a kulak vermeliyiz. Kur'ân-ı Kerîm; fıtratın ve onun hâlıkının lisân-ı hâlidir. O, bütün hakâyıkın mu'ciz ve mûciz bir mükessifesidir. Bizim huzûr-ı Hâlık'da sâcid ve râki olan akıllarımız; Kur'ân'a yükselmeden evvel tabiatın önünde diz çökmeli ve evvela onu istintak etmelidir. Fıtrat, kelâmullâhın bir medhal-i kudsîsidir. Kur'ân-ı Kerîm'de nâm-ı fıtrata edilen kasemler, onun kanunlarına verilen "lâ-tebdîl" ve "lâ-tahvîl" pâyeleri, beşeriyetin müveccehe-i tabiata daveti, hasılı fıtratın ve tecelliyât-ı fıtratın vesâil-i hidayet sırasında gösterilmesi, onun Müslümanlar için "ilk kitap" olduğunu pek vâzıh ispat ediyor.

"Din"in hissiyattan ayrılması kavânin-i fıtrata karşı hareketlerin en günahıdır. Çünkü "din" ef'al-i zihniyeden bilhassa "îtikad", "iman" kuvvesine istinad eder. Bugünkü ilmu'r-rûhun bu hassa-i ruhiye hakkında icra ettiği birçok münakaşâttan sonra ne fikre, ne hisse ircâ edemediği gibi "irade" ile olan alakasını da kestirip atamayarak nihayet onu dimağdan belli başlı bir hassa olarak kabule mecbur oluşu, inanmak ihtiyacının fıtrat ile ne kadar mülâsık, ne kadar hadsî olduğunu gösterir. İnanmak ise yalnız inanmak için değildir. En zayıf imanlar, bir eser bırakmayan, hayat ile alakası olmayanlardır. İnanma, hayatın en büyük kuvvetidir. En kâmil iman sahibi olan Fahrü'l-ervâh efendimiz, kâinatın en zî-hayat ve en faal bir uzvu oldular, hayata en ziyade alakadarlık gösterdiler. O nebiyy-i ekmel, imanını ümmetine, en ziyade va'd-i hayat ile izah edebiliyordu. Dünyanın

en büyük inkılâpları "iman" mahsulüdür. Dindeki iman ise sıdk ve isabet ile mütehallîdir. O halde hayat ile en fazla müterâbit, en inkılâpçı bir kuvvet olmak lazım gelir.

[180-20] İnanmak yalnız inanmak için değildir, dedim. Bu sözü "İnanmak, aynı zamanda yaşamak içindir." ile izah etmek istiyorum. Filhakîka hubb-ı iman hubb-ı hayattan doğar. "İstihkâr-ı hayat" denilen heyecan-ı ruhani de en ziyade hayatı sevenlerde, "hayat-ı ebediye" fikrini zihnine sığdıranlarda görülür. Bu kadar yükselemeyen, toprak için ölenler de hakikat-i halde yaşamak için ölüyorlar, demek değil midir? Vatan için ölmenin mânâsı başka türlü nasıl izah edilir? Vatan için ölmek, her şeyden evvel bir iman için ölmek demektir. Bu iman, ya dinî yani ilâhî yahut maddi daha açık tabirle mideye müntehîdir. Düşmanın kurşununa göğüs geren askerler, ya Allah için, ya toprak için ölüyorlar. Allah için ölenlere "ebedî hayat" mev'uddur. Demek ki bu âdemler, yaşamak, hem daha çok yaşamak ümidiyle ölüme koştular. Toprak için ölenler de şöyle düşünmüş olabilirler: Benim en muazzez hakkım yaşamaktır ve bu, benim imanımdır. Beni yaşatacak, besleyecek kuvvet de toprağım - vatanım dediğim yer- oluyor. Buna tecavüz edenler, imanıma, yaşamak hakkıma tecavüz etmişler demektir. O halde müdafaa etmeliyim. Gayem hayatımı müdafaa etmek, âteş-i zindegîmi itfâ ettirmemektir. Ölürsem yaşamak için ölmüş olacağım, kalırsam, toprağımı kurtarmış, yaşamış olacağım. İkisi de bir yola çıkıyor. O halde marş ileri!...

Bizim için hak olan Allah için ölmektir; yani din, Allah'a inanmak ve istediği zaman - mukabilinde ebedî hayat ile, nimet-i likâ kazanmak şartıyla- uğrunda ölmektir. Bu ölümün mânâsı, bu imanın gayesi "yaşamak"tan başka bir şey değildir.

İman, en mukaddes, en ziyade masûnü't-tecavüz bir hazinedir. Zihn-i beşer, hayata da bu vasıfları, kudsiyet ve masuniyeti veriyor. Öyle ki (iman = hayat) müsâvatı; onun en kolaylıkla, en velûd bir bedâhetle kabul etmesi lazım gelen bir hakikattir diyeceğim.

"Dini, dünyaya karıştırmayalım; din, bir emr-i vicdanidir." diyenler; evvela **[181-21]** dini sâniyen Müslümanlığı, sâlisen kendilerini anlamamış demektirler. Akide, hayatın manivelasıdır. En samimi iman; hayat, ameldir. İman "lazım" değil, "müteaddî"dir. Hariçte eseri görülmeyen, yaşamayan, dünyaya karışmayan akideler "iman" değildir. Niçin inandıklarımızı yapmayalım; inanmıyorsak niçin yapıyoruz? Bu suali, yalnız vicdan değil, kanun-ı umumi-i fıtrat da îrad ediyor ve fıtratı idare eden bir imandır. Bu sözlerimle eski bir derdimize, "Amel, imandan cüz müdür, değil midir?" mevzûasına parmak koymak istemiyorum. Çünkü zihnim, imanın tecezzîsini ve binâenaleyh böyle bir davanın mevzû-ı münakaşa olmasını kabul etmiyor; "İman, amelden; amel, imandan cüz değil; iman; mahz-ı amel (hayat)tır." diyor. Sağlam imanlar, hayattan kaçmayanlardır. Hayatı sevmeyen, anlamayan Müslümanlık imanı değildir.

"Hayat=İman" müsâvatını teşkil eden fıtrat; tarafeynde bulunan kuvvetleri birbirine zahîr de ediyor. İman hayattan istinbât olunur. Hayatı idare eden de iman olur. Kaderullah ise iki tarafın nâzım-ı tevâzünüdür. Müsâvatı bozmaya kalkışmak, imansızlık, Allah'ın kader ve sünnetine karşı yürümek demek olur.

Aleyhimizde dünyanın diline doladığı "Kader-perest"lik akidesinin menşei, imanı hayattan uzak tutmak oldu. Filvâki, cebir, Müslümanların akidesinde değil, hayatında vardır ve yukarı kurulan müsâvata, yani sünnetullaha muhalefetle, imanı hayattan ayırmak imansızlığını irtikâb ettikleri için Müslümanlar, iki yüzlü oldular, cebre inanmıyoruz

dediler, fakat yalnız dediler, hayata bu akidelerini karıştırmadılar; imanları başka, hayatları başka oldu. Hâlbuki inandıklarını yapsalardı netice böyle çıkmayacaktı. Demek ki hayata karışmayan, hayatı idare etmeyen iman olamıyor. İman olacaksa niçin cebriliği kabul etmiyoruz. Kabul etmiyorsak niçin hayata karıştırıyoruz? Hâsılı görülüyor ki iman = hayat düsturuna muhalefet ettikçe fesat başlıyor, nizâm-ı âlem bozuluyor, enfüs ve âfâk birbirine giriyor.

[182-22] Bu silsile-yi fikriye, daha uzatılabilirdi. Fakat bir mecmuaya yazılan şu nâçiz makaleye endişemin menâhic ve meâricini sıkıştırmakla iktifâ ettim. Aynı mevzûya dair tevâlî edecek makalelerde -inşâallah derim- "Kur'ân'da iman ve hayat", "peygamberimizde iman ve hayat", "tarih-i İslâm'da iman ve hayat" bahisleri tedebbür olunacaktır.

Beyrut

Abdullatif Nevzad

DİN FELSEFESİ

Dinin İlmî Marifete Karşı Hususiyeti (Kant ve Reichel)

Vâkı'iyet ve Hakikiyet - Câmi cihet - Manevi hayat veçhelerinin istiklali- Dinin vaziyeti ve vahdet tesisi - Sanata tâbi ilim - Dine tâbi ilim - Giordano Bruno

Manevi hayatta en ziyade nazara alınacak bir şey varsa o da hak ve hakikat meselesidir. Binâenaleyh bu bâbda yapılacak tetkikler yalnız bu sahadaki vâkı'ların tebyîniyle iktifâ etmez; bunların emrine ne derece muvafık bulunduğunu da tahkik eder. Onun içindir ki Kant bu iki kısım arasında (vâkı'iyet) ve (hakikiyet) meseleleri diye kat'î bir fark tayin etmiştir. Mesela biz güneşin sabahleyin doğup akşamleyin battığını ve vecd u istiğrak halinde bulunan bir râî veya meczubun derûnî bazı haller geçirdiğini "vâkı'" biliyoruz; ilim ise, bizim bu vâkı' dediğimiz şeylerin ne derece hakikat ve şe'niyeti bulunduğunu tahkike çalışır. Fakat bu hak ve hakikat meselesi, o münferit vâkı'ları ihâta eden şâmil bir vahdete (câmi bir cihete) istinad olunmadan hall u fasl olunamaz. Zira faraza icra ettiğimiz iki müşahede birbirlerine uymazlarsa, yani aralarında hiçbir râbıta yokmuş gibi görünürse o halde biz bunları "anlamış" **[183-23]** demek olamayız; yok, birbirlerine az çok bir tevâfuk gösterirler ve aralarında câmi bir cihet bulunduğunu ifşa ederlerse işte o zaman ilmî vicdanımızı tatmin etmiş olurlar. Mesela aynı yerlerinde bulunan iki şeyin birbirlerine bazen daha yakın bazen daha uzak görünmelerinin esbâbını kâfi derece kavramadıkça, yani bu muhtelif istibsârları vahdetli bir ittirâd tahtında tefehhüm eylemedikçe, müfekkiremiz rahat etmez; ve kendi kendimize demeye mecbur kalırız ki: Bu iki şeyin arasındaki mesafe şüphesiz aynı olacaktır. Şu kadar var ki bunların her halde bazen şöyle bazen de böyle görünüşlerini icap eden muayyen bazı sebepler bulunmalıdır. Görülüyor ki manevi ve fikrî hayatta tefekkür ve tefehhümde daima esâsî bir vahdete ircâ vardır; yani anlamak demek bazı fikirleri, mefhûmları, bir makûle (kategori) içine almak, başka bir tabirle onu âdeta bir demet halinde aslî bir fikre (mesela sebebiyet fikrine) rabteylemektir.

Bu keyfiyet münferit hadiseler hakkında nasıl sahih ise büyük manevi, fikrî sahalar için de öyledir ve biz bunda da eminiz ki manevi hayat esâsî bir vahdet teşkil edebilmelidir. Zira aksi takdirde boş bir vâhime olmak tehlikesine maruzdur. Bu kaziye dine tatbik olunursa demek olur ki: Din manevi hayatın diğer vecihleriyle câmi bir cihet göstermezse akıl ve ilim muvâcehesinde bir hayal-nümâ olmak mahiyetinden kurtulamaz. Vâkıâ bu gibi iddiaları öyle sathî bir nazarla telakki doğru olmaz. Zira son esâsî vahdet, (câmi cihet) mesela öyle kolayca irticâlen bulunabilir bir şey değildir. Zira bu şey, Kant'ın bir tabiri veçhile, malum değil mefruzdur ve aranıp tarandıktan sonra keşfolunmak gerektir. Hülâsa bu vahdeti arayıp bulmak her zaman yeni bir mesele olabilmek mahiyetini hâizdir. Çünkü mesela bir zaman için manevi bir vahdet esası olmuş olan bir şey, her zaman için aynı iddiada bulunmak hakkına mâlik olamıyor. Vaktiyle din bütün hayatı tedbir ediyor, siyaset meselelerine bile mutlak sûrette o karışıyordu. Dinin reyi alınmadan hiçbir harp açılmaz, hiçbir ittifak bağlanmazdı. Ve mabetlerde yalnız mâbudların heykelleri değil, aynı zamanda ölçüler, vezinler **[184-24]** vardı. Rahipler yalnız rahip değiller idi; bununla beraber müneccim, hekim ve hâkim idiler. "Eski zaman" sonlarında bu hakimiyet şiddetli bir sarsıntıya dûçar olduysa da "orta zaman" devrinde yeniden teessüse muvaffak oldu. Ve kilise imparator ve krallar üzerine hükmeden, ilmî tetkiklere program çizen, sanatın mevzûunu emir ve îtâ eden büyük bir melike idi. İçtima, siyaset, ilim ve sanat hep din tarafından tayin olunur ve her meselede son söz -kat'iyen ve kâtıbeten- ona ait bulunur ve hatta ara sıra vuku bulan muânedelere rağmen nihayet yine bu hak onun üzerinde sabit olurdu.

İşte bu azim ve münhasır vahdet artık kaybolmuştur, onun yerine daha başka bir yenisini aramamız lazım geliyor. (Hayatın muhtelif şubeleri artık dinin kuyûdâtından tecerrüd ettiler. Yeni devlet dünya işlerinde mutlak hükümdar oldu. İlim kendine yeni kanunlar buldu, sanat gaye ve mevzûunu kendi tayin ediyor, ahlâk bile, kendine has bir muhtariyet davasındadır, nihayet din mütecerrid bir mevkide kaldı, hatta vaziyeti bile büsbütün mütezelzil bir hâl aldı denilebilir). Bu küllî tefâruk-ı şe'niyetle beşeriyetin manevi hayatı şiddetli bir tahavvüle mazhar oldu. (Büyük bir nimet elde edildi, lakin biz bugün artık yalnız bu terakkiyi değil, aynı zamanda pek acı bir sûrette arada hâsıl olan inşikâkı da görmekteyiz, evet, artık itiraf olunmak lazım gelir ki şimdi aradaki vahdeti kaybetmiş bulunuyoruz.[67]

Dinde insanlık hayatının en yüksek tecellisini gören ve vaz' ettiği meseleler üzerine öyle kolayca göz yummak istemeyen her fert buna bir telafi çaresi bulmak ve yeni bir câmiiyet esası aramak mecbûrîyetindedir. Yalnız bu bâbda her şeyden evvel bir şey hakkında evvelce ittifak etmiş bulunmamız lazım gelir ki o da şudur: Biz bu tesis edeceğimiz vahdeti arada vukua gelmiş olan tehâlüfün, bu artık kazanılmış **[185-25]** bulunan istiklalin zararına olarak yapmamalıyız. Muhtelif manevi faaliyetlerin istiklali öyle bir nimettir ki yeniden kaybedilmesi bizim için pek elim bir zıyâ olur, çünkü bu ayrılış neticede dinin de hususiyetini daha âlâ bir sûrette ibraza sebep olduğu için ona da hayrı dokunmuştur.

Binâenaleyh vahdeti tesise matuf içtihatlarda daima aradaki ayrılıkları göz önünde bulundurmak lazımdır. Zira bu telakkiye pek büyük zahmetlerden sonra erilmiş olduğu için

67 Muhterem kârîlere şurasını ihtara lüzum görürüm ki bu mütâlaalar hep Alman felsefesi nazarından yürütülüyor.

şimdi yeniden böyle geriye düşmeler câiz olamaz. Hepsinden önce dinin tabiî marifete ve tabiî marifetin ilme karşı olan hususiyetleri meydan çıkmıştır.

Bitmedi.

Ragıp Hulusi

İSLÂM MATBUATI

Beşinci sayının İslâm matbuatı kısmında "Zebh meselesi" ünvanıyla Mahmud Fuad Efendi tarafından yazılan bir makale derc edilmişti. Ve bundan 66 Rus mebusunun imzasıyla tasdiki ve kanuniyet kesbetmesi teklif olunarak usûl-i zebh hakkında Duma Meclisi'ne bir lâyiha verilmiş olduğu anlaşılıyordu. İşte bu mesele gayet hassas olan şimal Müslümanları muhitinde gayet derin bir tesir husûle getirdi. Milli gazeteler sütunlar dolusu yazılar yazdı; köylerden, kasabalardan, her taraftan Müslüman Fırkası'na müzâheret telgrafları verildi. Bittabi hükûmete müracaat etmek ciheti de unutulmadı. Rus hükûmetinin birkaç mutaassıp mebusun sözüne uyarak Müslümanları dilgîr etmeyeceği zaten malum idi.

İşte şu mesele münasebetiyle "Millet" gazetesinin nâşirleri Musa Cârullah Efendi hazretlerine müracaat ederek zebîha meselesinde şerîat-ı İslâmiye'nin nokta-i nazarı neden ibaret olduğunu istifsâr etmiş ve şu yolda cevap almışlardır:

[186-26]

"Şu meselede mukaddes şerîatımızın cevabı gayet kısa, gayet açık, gayet âsân ise de ben hatırımda hâzır malumata kanaat etmedim. Belki tefsirlere, hadîs kitaplarına, dört beş mezhebin kütüb-i fıkhiyesine tekrar müracaat ettim. Toplanmış malumattan bir hülâsa alıp, cevap yazdım.

Mâide Sûresi'nde üçüncü âyet-i kerîmede, yani "حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ" âyet-i kerîmesinde, Kur'ân-ı Kerîm dokuz haramı beyan kıldıktan sonra "اِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ" istisnasıyla helalliği yalnız tezkiye sûretine hasretmiştir.

Tezkiye kelimesinin lugavî mânâsı hayvan bedeninde bulunan harâret-i garîziyeyi izâle etmektir. Örf-i Kur'ân-ı Kerîm'de şer'î mânâsı hayvanın boğazını, boyun damarlarını kesip damarlardan bütün kanı çıkarmaktan ibarettir.

Hayvanın bedeninde harâret-i garîziyye hayvanın kanıyla olur. Kan çıktıktan sonra bedende harâret-i garîziye kalmaz. Buna göre, tezkiye sözünün lugavî mânâsıyla şer'î mânâsı müttehid olur.

Demek hayvanın boğazı, bütün boyun damarları kat' edilmedikçe hayvan helal olmaz.

Yukarıda gösterilmiş âyet-i kerîmenin beyanına göre,

1. Meyte haramdır. Yani ölmüş yahut boğazlanmayınca öldürülmüş hayvan lâşesi haram olur. Kanı akmamış hayvanın lâşesinde insanın selametliğine zarar verebilecek zehir bulunmak ihtimaline göre..

2. Kan haramdır.

Kan her ne kadar gıda olabilir ise de, kanda ekseriyetle zehir bulunur. Hastalıkların ekserisine sebep olan bakteriler kanda tevellüd eder. Kanda mütevellid bakterileri bizim fakihler "Ahlâk-ı semmiye" tabir ederler. İnsanın vücuduna zarar verir rutubet mânâsındadır. Buna göre, şerîat-ı İslâmiye her bir kanı necis itibar etmiştir. **[187-27]**

İnsanlara gıda kılınacak hayvanı boğazlamanın büyük fâidesi ve hikmeti de işte şudur.

3. Hınzır haramdır.

Taam insanın selametliğine, ahlâkına tesir eder. İnsanın bedenine ya ahlâkına, mizacına zarar verebilecek taamdan şerîat-ı İslâmiye buna göre men etmiştir. Hınzırı tahrim etmek şu cihetle olsa gerek..

4. Tâğutların, yani bâtıl mâbudların birine kurban kılınmış hayvan haram olur.

Müşrik Araplar sanemlerine takarrüb, tevessül hayâliyle hayvanlar kurban ederler idi. Türbelere, sanemlere takarrüb kasdıyla kurban boğazlamak İslâmiyet nazarında şirk olur, halis tevhid esasına bina kılınmış İslâmiyet buna göre öyle kurbanları men etmiştir. Boğazlanmış kurbanları da, ukûbet-i mâliye olmak üzere, meyte gibi haram etmiştir; kıymetli malın zıyâı - bir maddi mâni olur mülahazasıyla...

5. Münhanika haramdır. Yani boyundan boğulmuş yahut hava yokluk hasebiyle ölmüş hayvan meytesi haram olur. Burada hurmetin sebebi kanın bedende ihtibâsıdır. Eğerde boğmak kasdı ise, hayvanı tâzib etmek cinayeti de hurmetin ikinci sebebi olur.

6. Mevkûza haramdır. Yani ya başına yahut âzâlarının birine vurmak sûretiyle öldürülmüş hayvan meytesi haram olur. Burada hurmetin en büyük sebebi hayvanı zaruretsiz daha ziyade tâzib etmek cinayetidir. Zaruretsiz tâzib cinayetlerini men etmek mülahazasıyla, mevkûza tahrim kılınmıştır. Mebusların lâyihasında gösterilen yeni "usûl" ile öldürülmüş hayvan mevkûza olur. Kur'ân-ı Kerîm'in sarih nusûsuyla haramdır. **[188-28]**

7. Mütereddiye haramdır. Yani yukarıdan yuvarlanıp ölmüş hayvan meytesi de haramdır. Burada hurmetin sebebi ikidir: Biri kanın bedende bekâsıdır. Diğeri kasdın yokluğudur. Çünkü hayvanın helalliği için gıdâiyet maksut olmak şarttır. Mesela bir adam hayvanın kendisine yahut sahibine gazap kılıp, seyf ile hayvanın boğazını damarlarını kat' eder ise hayvan hemen meyte olur, helal olmaz. Burada boğazlamak var ise de, insanlara gıda olmak kasdı yoktur. Buna göre haram olur.

8. Natîha haramdır. Birbiriyle vuruşup ölmüş hayvan haramdır. Hayvanları vuruşturmak şer'an memnûdur. Şu fiilin ukûbeti olmak üzere, süzülüp ölmüş hayvan tahrim kılınmıştır. Burada hurmetin evvelki sebepleri de yani meytelik ve kasıt yokluğu sebepleri de vardır.

9. Yırtıcı hayvan tarafından yaralanıp ölmüş hayvan haramdır. Burada hurmetin sebebi yırtıcı hayvanın su'ru olmaktır. Şerîat insanın taamına büyük kıymet verir; su'r gibi şeylerden insanları men eder. Kasdın yokluğu da, meytelik mânâsı da burada ayrıca birer sebeptir.

Şu dokuz haramı beyan kıldıktan sonra Kur'ân-ı Kerîm [68]"اِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ" istisnasıyla helalliği yalnız bir sûrete yani tezkiye sûretine hasretmiştir.

Tezkiye: İnsanlara gıda olmak için, hayvanın boğazıyla beraber bütün boyun damarlarını kat' edip, hayvanı kandan temizlemektir.

Can çıkarmakta en âsân, hayvan için de en elemsiz tarîk tezkiye tarîkidir. Boyun damarları (yani veridler, şiryanlar, asablar) kat' kılındı mı, bir saniye içinde hayvanın hissi kaybolur; hayvanda hareket-i ihtiyâriye kalmaz. Birkaç dakika hareket-i ıztırâriye devam ederse de, hayvan o vakit hiçbir elem görmez.

Nebiyy-i muhterem şâri'-i kerim hazretleri buyurmuş: ان الله كتب عليكم الاحسان **[189-29]** فی كل شئ فاذا قتلتم فاحسنوا القتلة واذا ذبحتم فاحسنوا الذبحة وليحد احدكم شفرته وليرح ذبيحته

Şu hadîsi Ahmed, Müslim, İbn Mâce, Nesaî gibi büyük imamlar rivayet ettiler. Yani: "İhsân size her bir işte farzdır. Hayvanı boğazlar iseniz, en güzel tarîkle boğazlayınız. Bıçağınızı gayet keskin ediniz, zebîhanıza zaruretsiz elem vermekten sakınınız. Hayvan hakkında en elemsiz tarîkleri iltizâm ediniz."

Bütün ümmet-i İslâmiye, bütün mezâhib-i fıkhiye nazarında bi'l-icmâ, zebîhada tezkiye şarttır. Hayvanın boğazıyla, yani nefes yoluyla, yemek, su yoluyla beraber, bütün boyun damarları kat' edilecek. Böyle olmaz ise, hayvan zekiyye olmaz, zebîha olmaz, belki meyte olur.

Zebîhada âlet-i kâtı'a şarttır. Yani bıçak gibi, kılıç gibi aletin keskinliği şarttır. Keskin değil, belki ağırlığıyla hayvanı katleden balta gibi, tokmak gibi şeyler ile öldürülmüş hayvan meyte olur, zebîha olmaz, hiçbir sûretle helal olmaz.

Mevkûza meyte olduğu cihetle kat'iyen haramdır.

Nebiyy-i muhterem şâri'-i kerim aleyhi's-salâtü ve's-selâm hazretleri Adî bin Hâtim cenaplarına demiş: ما اصبت بحده فكل. واذا اصبت بثقله فقتل فانه وقيذ فلا تأكل Şu hadîsi İmam Buhârî rivayet etmiştir.

Yani: Aletin keskinliğiyle olur ise, helal olur. Ağırlığıyla ölür ise, mevkûza olmak mânâsıyla, haram olur.

Tezkiyede yine birkaç şart vardır.

1. Boğaz tarafından olup, arka tarafından olmamak. Arka taraftan olur ise, hayvan meyte olur.
2. Kat' edilecek boğazı, damarları birden kat' etmek. Yavaşça kat' eder ise, zaruretsiz elem vermek cihetiyle haram olur.
3. Yalnız kat' kuvvetiyle can çıkmak. Mesela: Zehirli bıçak ile boğazlar ise haram olur. Burada can çıkmak zehir kuvvetiyle olmak ihtimaline göre. Ağır tokmakla hayvanın başına şiddetle vurduktan sonra boğazlar ise, helal olmaz, hemen haram olur.

[190-30]

68 Kur'ân-ı Kerîm, Maide-V, 3: Ancak (yetişip) kesmeniz hariç.

Tezkiyede riayet olunması lazım yine bir nice edep vardır:

1. Boğaz damarlarını kat‘ ettikten sonra boyun kemiklerine, hayvanın iliğine dokunmamak; zaruretsiz elem vermek ihtimaline göre, haram olur.
2. Hayvan boğazlamak için mahsus bir mestur yer tayin etmek; çünkü insan gözü önünde, çocuklar önünde hayvan boğazlamak memnûdur.
3. Boğazlamadan evvel hayvanı sulamak; yumuşaklık ile hayvanı sol tarafına yatırmak; ayaklarını bağlamak; zebhden sonra hayvanı kendi haline bırakmak, çünkü hayvanın hareket-i ıztırâriyesi hayvana bir parça rahatlık verebilir.
4. Boğazlanacak hayvanlara bıçağı göstermemek; hayvanın gözü önünde hayvan boğazlamamak; canı tamam çıkmazdan evvel hayvanın derisini yüzmemek, âzâlarını kesmemek, yünlerini yolmamak.
5. Elleri kuvvetli, âkil âdem zebh etmek.

Elleri zayıf insan zebh eder ise, hayvanın elemi ziyade olur. Zaruretsiz elem ziyadeleştirmek haramdır.

Sabî, mecnun zebh eder ise, hayvan meyte olur, haram olur.

Bizim şerîat-ı İslâmiye nazarında hayvan ya zekiyyedir, ya meytedir. Zekiyye helal olur. Meyte haramdır, ekli de câiz değildir; taam olmak üzere bey‘i de câiz değildir. Yani Müslümanlara haram taamı ecnebilere de satmak câiz değildir.

İslâmiyet'te zebîha meselesi hem zaruret hem tahâret hem merhamet hem emanet esaslarına mebnîdir.

İSLÂM HAVÂDİSİ

Bâb-ı Meşîhat

Dârülhilâfet Bâb-ı Fetvâsı'nın Bir İftâsı - Geçenlerde Gümüşhaneli bazı kardeşlerimiz tarafından Cuma ve Bayram namazlarında hutbelerin Türkçe okunmaları câiz olup olmadığı istiftâ edilmiş. Bâb-ı Vâlâ-yı Fetvâ da Türkçe hutbenin tahrimen mekruh olduğunu bildirmiştir. Biz, hâlâ bu türlü fetvâlarda devam edilmesinin mânâsını anlayamıyoruz. Acaba, **[191-31]** bu fetvâ hangi esasa müsteniddir. Türkçe hutbe niçin mekruh oluyor, bunun kerâheti nereden anlaşılıyor? Biz işte bu cihetleri anlayamadık; onun için mütehayyiriz. Biliyoruz ki bir şeyin, bilhassa ibadette tahrimen kerâhetine kâil olmak, hurmet ile hükmetmek gibi bir şeydir. Şer‘an emr-i azîmdir. Acaba, bu âdemler nasıl oluyor da vebalden korkmuyorlar.

İstanbul

Türk Bilgi Derneği - Evvelce teşekkül etmiş olduğu yazılan Bilgi Derneği'nin İslâmiyet şubesi geçen 31 Mart'ta birinci içtimaı akdetmiştir. İçtimada der-

neğin âzâsından Seyyid, Rıza Tevfik, Gökalp, Şeyh Mahmud, Ferid, Mustafa Şeref, Halim Sabit, Abdulvahid beyefendiler hazır bulunmuşlardır. Seyyid Haşim Bey, tehiri kâbil olmayan bir mazeretten dolayı birinci içtimada hazır olamayacağını bildirmiş, Musa Kâzım Efendi hazretlerinin de resmî bir meşguliyetten dolayı gelemediği anlaşılmıştır. Ebül'ulâ, Şeyh Elifi, Muğlalı Rıza, Şerefeddin beyefendiler teşrif etmedikleri halde ekseriyet hasıl olduğundan dernek nizamnamesinin madde-i mahsûsasına tevfîkan şube için Musa Kâzım Efendi reisliğe, Halim Sabit Efendi de kâtipliğe intihap olunmuş ve sonra usûl-i mesai hakkında müzakere cereyan etmiştir. Derneğin İslâmiyât şubesinde mevki-i müzakereye konulacak mesâil-i ilmiye ile burada okunan tetebbuâta müstenid ilmî raporlar mecmuamız ile peyderpey neşrolunacaktır.

Türkistan

Peşpek'te İntibah Emâreleri - Peşpek şehrinde mektep işleri ileriye doğru yürümekte devam ediyor, usûl-i cedîde esası üzerine kurulan "medrese-i içtihadiye"de 120'den ziyade İslâm çocuğu muntazam terbiye görüyor. Biri baş olmak üzere muktedir beş muallimin geceli gündüzlü sa'y u gayretleri neticesi olarak talebe gayet iyi yetişiyor ve Rusçayı az çok elde edebiliyor. Peşpek'in kızlar mektebi de iyidir. Burada 60 kadar kız okuyormuş. İleri gelenler sene-i âtiyeden itibaren her iki mektebin programlarını tensîk ile birleştirmek istiyorlarmış. Allah yardımcıları olsun.

Rusya

Müslüman Matbuatı - Şu günlerde Petersburg'da teşekkül eden matbuat sergisinden alınan malumata göre geçen 1913 senesi Rusya'da Müslümanca olarak 567 türlü kitap ve risâle neşredilmiştir. Bunların 267'si Kazan, 94'ü Azerbaycan, 93'ü Kazakça, 43'ü Arapça ve Osmanlıca, 25'i sade Arapça olup Farisî ve Dağıstanî ve sair dil ve şivelere ancak birer ikişer eser isabet etmektedir.

Petersburg'da Müslüman Fırkası - Geçen sayılarımızdan birinde Duma'daki Müslüman mebuslara yardımcı olmak üzere teşekkül eden Müslüman Fırkası'nın canlandırılmak istenildiği yazılmış idi. Bu vadide sarf edilen gayretlerin hakikaten muvaffakiyetler temin ettiği **[192-32]** anlaşılıyor. Fırkanın devam-ı vücûdu, işlerinin takibi için iktizâ eden para da İdil havzası ve Kırım Müslümanları tarafından tedarik edilmiştir. Bundan böyle fırkanın çalışması kalıyor, demektir.

İdil Havzası

Nikâh Nasıl Fesh Edilir - Sartski şehrinin ikinci cami imam ve hatibi şimal Müslüman cerîdelerinde "îlân-ı şer'î" ünvanıyla şöyle bir beyanname neşrediyor. Simbirsk vilayeti İşlanka karyesi mensubîninden Sâdık Hâfız oğluna malum olsun, ki Sartski şehrinde ikâmet eden zevcesi alemi cemal İclâleddîn kızına kendisinin nerede olduğunu bildirip yanına aldırmazsa ve nafaka vermemekte ısrar edip şu senenin 15 Nisan'ına kadar resmî bir haber

göndermezse Orenburg Müftülüğü'nün 229 numaralı fermanına imtisâlen aralarındaki nikâhı şer'-i şerîfe muvafık olarak fesh edeceğim.

Mançurya

Harbin Müslümanları - Harbin'deki Müslüman mütâlaahanesinden bir sene zarfında 12 bin 85 zat istifade etmişler. Bunlardan 4 bin 785'i Müslüman, kalanları Rus, Yahudi, Gürcü ve sair milletlerdir. 98 bin 950 defa kitap verilmiş. Mütâlaa edilen kitaplardan 3 bin 474 tanesi Müslümanca (Türkçe, Tatarca, Arapça) kalanları Rusça'dır. Geçen Şubat'ın ortalarında Müslüman usûl-i cedîde mektebinin imtihan meclisinde Harbin mescidinin istikbalini temin için vakıfhane almak üzere iâne defteri küşâdına karar verilmiş, derhal işe başlanarak birden 750 ruble 90 kapik iâne derc edilmiştir. Var olsun gayur Müslümanlar!

Mısır

Ezher Ulemâsında İntibah Alâmetleri - Geçenlerde Ezher ulemâsından bazılarının teşebbüsüyle beyne'l-ulemâ bir meclis akdedilmiş ve ulemânın İslâm âleminde görülen her türlü harekete, intibaha karşı daima lâkayd kaldıkları, misyonerler tarafından icra edilen hücumlara, târizlere karşı sâkit bulundukları, ibadetlere karışan bidatlerin izâlesine çalışamadıkları, memlekette günden güne tevessü etmekte olan dince mübâlâtsızlık cereyanının önüne geçemedikleri ve sair birçok dertler ortaya dökülmüştür. Uzun müzakereden sonra ecille-i ulemâdan müteşekkil ilmî bir encümen tesisine karar verilip derhal işe başlanmış, üstad Şeyh Yusuf Dicvî reisliğe intihap olunup encümenin nizamnamesi Câmiü'l-Ezher şeyhine takdim olunmuştur.

Encümenin maksadı şöyle hülâsa edilebilir:

Dinin müdafaası, her türlü suallere şüphelere cevap îtâsı, bidatlerin izâlesi..

Allah yardımcıları olsun. Acaba bizim hocalarımızda ne zaman böyle ilmî intibah emâreleri görülmeye başlayacak?

Müdîr-i Mes'ûl: Halim Sabit – Dersaadet - Matbaa-i Osmaniye

اسلام مجموعه‌سی

مدیری : حلیم ثابت

ییل ١ — ١١ جمادی الآخره ١٣٣٢ — صایی ٧

٢٤ نیسان ١٣٣٠

استانبولده صاتیلدیغی یر : « تورک یوردی کتبخانه‌سی » نسخه‌سی ٦٠ پاره‌در

درسعادت — مطبعهٔ عثمانیه

İslâm Mecmuası

Müdürü: Halim Sabit

Yıl: 1 **11 Cumâdelâhire 1332** **Sayı: 7**

24 Nisan 1330

[7 Mayıs 1914]

İstanbul'da satıldığı yer: "Türk Yurdu Kitaphânesi" Nüshası 60 paradır.

Dersaadet --- Matbaa-i Osmaniye

İslâm Mecmuası

Müslümanların fâidesine çalışır. On beş günde bir çıkar.

KUR’ÂN-I KERÎM

Bismillâhirrahmânirrahîm

”مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذٖى اسْتَوْقَدَ نَارًاۚ فَلَمَّٓا اَضَٓاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللّٰهُ بِنُورِهِمْ
وَتَرَكَهُمْ فٖى ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ صُمٌّ بُكْمٌ عُمْیٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَۙ اَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَٓاءِ
فٖيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌۚ يَجْعَلُونَ اَصَابِعَهُمْ فٖٓى اٰذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِۜ وَاللّٰهُ
مُحٖيطٌ بِالْكَافِرٖينَ يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ اَبْصَارَهُمْۜ كُلَّمَٓا اَضَٓاءَ لَهُمْ مَشَوْا فٖيهِۙ وَاِذَٓا اَظْلَمَ
عَلَيْهِمْ قَامُواۜ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَاَبْصَارِهِمْۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَیْءٍ قَدٖيرٌ“

Sûre-i Bakara [17-20]

Mefhûm-ı şerîfi:

Onların -münâfıkların- misâli o kimse gibidir ki: Ateş yaktı; vaktâki ateş etrafını aydınlattı… Cenâb-ı Hak onların ışığını giderdi ve kendilerini hiçbir şey göremez olarak zulmetler içinde bıraktı. Onlar sağır, dilsiz, körlerdir ki artık hiçbir eser-i hayat gösteremez ve eski hallerine dönemezler. Yahut onların misali göğün her tarafından yağan, âfâkı tutan zulmetler ve ra‘d ve berk yağdıran yağmura tutulmuşlar gibidir ki: ölüm korkusuyla inen yıldırımlardan parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Ve Allahu teâlâ kâfirleri kuşatıcıdır -şimşek onların gözlerini kapacak olur. Maahâzâ şimşeğin parıldayışından intihâz-ı fırsat **[194-2]** *etmek isterler; her şimşek çakışında ufak birkaç adım atarlar… Üzerlerine zulmet çökünce yine durakalırlar. Eğer Cenâb-ı Hak istese idi hakikaten onların kulaklarını ve gözlerini bütün, bütün alır idi; şüphesiz, Cenâb-ı Hak her şeye kâdirdir.*

Bâyezid Dersiâmlarından
Şerefeddin

FIKIH

İçtihat ve Taklit

Beyana hâcet yoktur ki asl-ı ahkâm-ı şer‘iye, doğrudan doğruya Cenâb-ı şâri‘ tarafından vaz‘ edilen ahkâmdır. Şâri‘den başka hiçbir zâtın şerîat namına ahkâm vaz‘ etmeye hak ve

selâhiyeti yoktur. Dinde, şerîatta vekâlet cari olamaz. Bu bedîhîdir, bunda hiçbir sâhib-i akl ü irfan, tereddüd etmez. Mevrid-i nasda içtihada mesâğ yoktur kaide-i fıkhiyesinin esası da budur.

İşte bu esasa mebnîdir ki ahkâm-ı şer'iye istinbâtında asıl olan kitab ile sünnettir. Ancak âyât-ı Kur'âniye ve ehâdîs-i nebeviye, tehaddüs eden ve edecek olan bilcümle hâdisât-ı hukukiyeyi, âlâ vechi't-tafsîl ferden ferden muhtevi olmadığından ahd-i nübüvvette bile kıyas ve içtihat tarîkiyle istihrâc-ı ahkâm hususuna müsaade-i nebeviye erzân buyurulmuştur. Muahharan memâlik-i İslâmiyenin tevessüü hasebiyle ziraat, ticaret ve sairede halkın münasebât ve muâmelâtı tekessür ve tenevvü etmeye başladı. Bu münasebetle de nusûs-ı şer'iyenin nâtık olmadığı muhtelif ve pek çok mesâil-i fıkhiye tehaddüs eder oldu. Mesâil ve ihtilafât-ı vâkı'ayı, mümkün olduğu kadar ahkâm-ı şer'iye dairesinde hall u fasla mecbur olan ulemâ-yı İslâm, daha ziyade bir itinâ-yı mahsus ile tarîk-i içtihada tevessül ettiler. Bilumum nusûs-ı vârideyi birer birer taharrî ve tetebbu ile ahkâm-ı fer'iyede mâ-bihi't-tatbik olacak esâsât-ı şer'iyeyi istihrâc, **[195-3]** kavâid-i içtihadiyeyi vaz' eylediler. Bununla da iktifâ etmeyip ahlâfa suhûlet olmak için ileride tekevvün edecek pek çok hadisât-ı hukukiyeyi birer kazâyâ-yı faraziye haline ifrâğ ederek bunların ahkâmını, vaz' ettikleri kavâid-i asliye üzerine tefrî' ettiler.

İşte ilm-i fıkıh ile ilm-i usûl-i fıkıh, bu sûretle zuhur etmiş ve ulûm-ı İslâmiye meyânında en büyük ve en metin iki ilm-i mahsus halini iktisâb eylemiştir. Lakin taklit, içtihada münâfî olduğu cihetle her müçtehit, içtihadâtını kendi anlayışına bina etmiş ve binâenaleyh gerek vaz'-ı usûl ve gerek tefrî'-i furû' hususunda hiçbiri diğerini taklit eylememiştir. Bunun neticesi olmak üzere de pek çok mezâhib-i fıkhiye husule gelmiştir, ve her biri müessisinin namına izâfetle yâd olunmakta bulunmuştur. Nitekim zamanımızda mevcut olan mezheb-i Hanefî, mezheb-i Şâfiî, mezheb-i Mâlikî, mezheb-i Hanbelî bu cümledendir. Mezâhib-i mezkûreden her biri, müessisleri tarafından vaz' edilen usûl ve kavâid-i mahsûsa neticesi olarak meydana geldiği ve bu sûretle bir ilm-i mahsus halini iktisap ettiği cihetle bu ciheti işrâb için bu mezâhibe fıkh-ı Hanefî, fıkh-ı Şâfiî, fıkh-ı Mâlikî ve fıkh-ı Hanbelî ıtlak olunur.

Evâilde mezâhib-i fıkhiye bu dört mezhepten ibaret değildi, müçtehitlerin adedi nispetinde müteaddid ve mütekessir idi. Dört yüz sene-i hicriyesine gelinceye kadar da halkın başı bir mezhebe bağlı değildi. Herkes öğrenmek istediği meseleyi, dilediği veya tesadüf eylediği müçtehide sorar ve alacağı cevap ile âmil olurdu. Bilâhare diğer mezâhip erbâbı münkarız olmuş ve sonra gelen ulemâ-yı İslâm, zikrolunan dört mezhepten birini ihtiyar ederek onun mesâilini zabt ve kavâidini tahkik ile iştigal eylemiş olduklarından mezâhib-i saire külliyen inkıraza uğramış ve yalnız şu dört mezhep, zamanımıza kadar mevcudiyetini muhafaza edebilmiştir. Bunlardan mezheb-i Hanbelî bugün inkıraz bulmak üzeredir etbâı pek ziyade azalmıştır.

Hülâsa bu mezâhibe dair tedvin olunan müellefât-ı fıkhiye, tetebbu edilecek olursa görülür ki muhtevi oldukları mesâil-i fıkhiyenin ekserisi, nusûs-ı **[196-4]** şer'iyeden ziyade kıyas ve içtihada müsteniddir. Hele fıkh-ı Hanefîde ekser mesâil kıyasa istinad ettirilmiş, bazıları da istihsan tarîkiyle istihrâc olunmuştur. İşte bundan evvelki makalede beyan olunan menâfi-i mağsûbenin mazmûn olup olmayacağına dair İmâm-ı Âzam ile İmam Şafiî arasında muhtelefün-fîh olan mesele-i fıkhiye, bu kabîldendir. Müşârünileyhimânın bu mesele

hakkındaki mutâlaât-ı içtihadiyeleri bilinecek olur ise hakikat daha ziyade tenevvür etmiş olur. Bu mülahazaya mebnî tarafeynin bu meseledeki delâili bervech-i âtî nakl olunur:

İmâm-ı Âzam hazretleri buyuruyorlar ki menfaat, mazmûn değildir. Çünkü bir kere menfaat, ayn-ı mağsûbun cüzü değildir. Sâniyen mağsûbun-minhin yani sâhib-i mâlik yedinde iken hâsıl olmamıştır. Belki gâsıbın yedinde kendi fiil ve kesbiyle hâsıl olmuştur.

كل الناس احق بكسبه hadîs-i şerîfi mantûkınca herkes, kendi kesbine sairlerinden ehakk olduğu cihetle gâsıb, kesbi sebebiyle ol menfaate mâlik olur. Binâenaleyh zamân lazım gelmez. Çünkü bir insan kendi mülkünü zâmin olmaz.

Menâfi-i mağsûbun, mağsûbun-minhin mülkü olduğunu kabul ve teslim ettiğimiz takdirde dahi gâsıba zamân terettüp etmez. Zira menfaati itlâf kâbil değildir. Çünkü menfaat denilen şey, a‘râz-ı gayr-i bâkıyedendir, vücuduyla beraber mün‘adim olur, iki zamanda bekâsı yoktur. Bekâsı olmayan şeyin itlâfı ise mutasavver değidir. Zira bir şeyin itlâfı, ancak onun hâl-i bekâsında vârid ve hâsıl olabilir. Farz edelim ki menfaati itlâf, mümkün olsun; fakat bu takdirde dahi zamân lazım gelmez. Çünkü ”فَمَنِ اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ“[69] nass-ı celîli itkizâsınca zamânın şartı-ı esâsîsi, mazmûn ile bedel-i zamân arasında mümâselettir. Menâfi ile a‘yân arasında ise mümâselet yoktur. İş bu fıkdân-ı mümâselet kaziyesi iki tarîk ile ispat olunur. Biri menfaatten mâliyet ve tekavvümün nefyi, diğeri menfaat ile ayn beyninde mâliyette tefâvüt-i fâhişin ispatıdır.

Tarîk-i evvel: Menfaat mal da değildir, mütekavvim de değildir. Binâenaleyh inde'l-itlâf mâl ile mazmûn olamaz. Lâşe ve hamr gibi. Evvelâ, menfaat mal değlidir. Çünkü **[197-5]** mal, vakt-i hâcet için iddihâr olunabilen şeyin ismidir. Zira bir şeyin sıfat-ı mâliyeti, ancak temevvül ile hâsıl olur. Temevvül ise bir şeyi vakt-i hâcet için iddihâr ve sıyânetten ibarettir. İtlâf ile intifâ hususu, temevvül değildir. Onun içindir ki ekl u şurba temevvül ıtlâk olunmaz. Menfaat, hareket gibi a‘râz-ı gayr-i bâkiyeden olduğu cihetle iki vakitte bâkî kalmaz, vücud bulur bulmaz mün‘adim olur. Bu sebebe mebnî menfaatte temevvül mümkün olmaz. Binâenaleyh menfaat, sıfat-ı mâliyet ile ittisâf edemez.

Sâniyen; menfaat mütekavvim değildir. Çünkü bir şey, mütekavvim olmak için iki şartın vücudu lâ-büddür. Biri ol şeyin mevcut olması, ikincisi muhrez bulunmasıdır. Ma‘dûma şey ıtlâkı sahih olmadığından bir şeyi sıfat-ı tekavvüm ile ittisâf edebilmek için evvel emirde mevcut olması iktizâ eder. Yalnız mevcut olmak da kâfi değildir. Muhrez olmak da icap eder. Zira av, hüdâ-yı nâbit ot gibi birtakım şeyler vardır ki bunlar esasen mal oldukları halde kable'l-ihrâz mütekavvim değildirler. İhrâz ki bir şeyi ele geçirmek demektir, iki zamanda bekâsı olmayan şeyde tahakkuk etmez. Bu cihetle menfaati ihrâz kâbil olmaz. O halde de menfaat mütekavvim olamaz.

Menâfi, mahall-i menfaatin ihrâzı sebebiyle muhrez olur tarzında itiraz edilecek olur ise cevaben denilir ki menâfi-i mağsûb, gâsıbın yedinde tehaddüs ettiği cihetle bu bâbda keyfiyet-i ihrâz, gâsıb için sabit olur, mağsûbun-minh için değil, gâsıbın ihrâzı ise müstelzim-i zamân değildir. Keyfiyet-i ihrâzın, mağsûbun-minh için sübûtu farz edildiği sûrette dahi zamân lazım gelmez. Zira iş bu ihrâz, ihrâz-ı zımnîdir, kasda makrûn değildir. İhrâz, muteber ve mûcib-i zamân olmak için kasda makrûn olmak şarttır. Bu illete mebnîdir ki

69 Kur'ân-ı Kerîm, Bakara-II, 194: Kim size saldırırsa siz de ona misilleme olacak kadar saldırın.

bir kimsenin arazisinde hüdâ-yı nâbit otları, diğer bir kimse itlâf eylese zamân lazım gelmez. Çünkü sâhib-i arz, bu otları kasden ihrâz eylememiştir. Onların ihrâzı arza tebean sabit olmuştur ki ihrâz-ı zımnîdir, kasda mukârin değildir.

Bitmedi.

İzmir Mebusu
Seyyid
[198-6]

TARİH

Sipâhîzâde Mehmed bin Ali

Maârif-mendân-ı kuzâttan zû-funûn bir zât-ı fezâil-nihâd olup Bursalıdır. Ale'l-usûl memleketi ulemâsından tekmîl-i nüsahdan sonra bazı medâriste tedris ile iştigal eyleyip 992 tarihinde Bağdat ve 997 senesinde İzmir kadılıklarında îfâ-yı vezâif eyledi. Sene-i mezbûrede İzmir'de irtihâl-i dâr-ı bekâ etti. Elsine-i selâsede inşâd-ı nazm u nesre muktedir olduğuna âsâr-ı mütenevviası şâhid-i âdildir. Müellefâtı gayrimatbu olup başlıcaları bervech-i âtîdir.

1. *Enmûzecü'l-Fünûn*: *Mevzûâtü'l-Ulûm* tarzında bir cilt üzere müretteb olup tefsir, hadis, kelâm, usûl, fıkıh, ferâiz, meânî, hey'et, tıp gibi dokuz ilimden bâhisdir. Bir nüshası Ayasofya Kütüphanesi'nde vardır. Sadrazam Sinan Paşa'ya takdim ederek mazhar-ı takdir ve taltif oldu.

2. *Hâşiye-i Şerh-i Tecrîd*: Metn-i eser 672'de vefat eden allâme Nasîr Tûsî'nindir. Dekâyik-i ilm-i kelâmdan bâhis ve altı bab üzere müretteb olan bu eser birçok fuzalâ taraflarından da şerh ve tahşiye edilmiştir. Hatt-ı destiyle muharrer nüshası Nûr-ı Osmaniye Kütüphanesindedir.

3. *Hâşiye alâ Şerh-i Hikmeti'l-Ayn*: Metn-i eser Nasîr Tûsî telâmîzinden Kâtib Kazvinî'nindir. Bunun da muhtelif şerh ve hâşiyeleri vardır.

4. *Evzahu'l-Mesâlik ilâ Ma'rifeti'l-Büldân ve'l-Memâlik*: Asl-ı bâdî-i iştihârı olan ve lisân-ı Arabî üzere muharrer bulunan bu eser, esâsen coğrafyaya müteallik olup tarz-ı tahrîri hurûf-ı hecâ üzerine müretteb *Lügat-i Tarihiye ve Coğrafiye* tertibindedir. Başlıca me'hazı da Ebu'l-Fidâ'nın *Takvîmü'l-Büldân*'ı ile Safiyüddin Abdülmümin el-Bağdâdî'nin *Mu'cemü'l-Büldân*'dan hülâsa ettiği **[199-7]** *Merâsıdü'l-Ittılâ*'ıdır. Hitâmı olan 980 tarihinde Sultan Murad-ı sâlis'e takdim ederek mazhar-ı mükâfat olmuştu.

5. *Esâmî-i Büldân*: *Evzâhu'l-Mesâlik*'in ihtisâr tarîkiyle lisân-ı Osmanîye naklolunan nüshasıdır. Veziriazam Sokullu Mehmed Paşa'ya takdim eylemiş ve bu vezir-i kadirdân tarafından da nâil-i taltifât olmuştur ki bu eser lisanımızda *Lügat-ı Tarihiye ve Coğrafiye* usulünde yazılan âsârın kıdem itibariyle birincisidir. Dersaadet kütüphanelerinin ekserinde nüshaları vardır.

Bursalı Mehmed Tahir

Büyük Bir İslâm Moğol İmparatoru Bâbür Şah Merhûm

Hindistan'ı zabt ve teshîr eden, İslâm bayrağını putperestler memleketinde diken, Müslümanlığın şân u ânını göklere kadar yükselten Moğol imparatorlarının torunlarından biri de Bâbür Şah'dır.

Bu koca hükümran, mezâyâ ve secâyâ-yı âliyeye mâlik olmakla beraber, aynı zamanda yiğit ve şecî idi. Bâbür Şah kılıç ve kalemiyle Moğol imparatorlarının harita-i fütûhâtını genişletmiş ve Hindû -putperest- ları kendisine ısındırmıştı. Müşârünileyh az müddet içinde evvelce zabt ve tasarruf ettiği ülkelere, eyaletlere Hindistan'ın Gücerat, Maisur, Evrengâbâd, Nepal memâlikini de bitiştirdi.

Bu fatihin ahvâl-i rûhiyesi selefleririninkine hiç de benzemiyordu. Selefleri hep göçebelik bir halde yaşamayı sevip tercih etmişlerken, Bâbür her ele geçirdiği yerde yerleşmek, kökleşmek taraftarı idi.

Bu kadarla iktifâ etmeyen Bâbür Şah Hindistan'da mevcut bulunan bütün unsurların, kümelerin birleşmeleri için de çalışmış ve buna az çok muvaffak olmuştu. Bu büyük imparator, intizamı son derece sever ve takdir ettiği cihetle, erkân-ı hükûmetiyle [200-8] kumandanlarına aynı ruh ve terbiyeyi bahşeyleyerek, bu sayede muntazam, mükemmel bir imparatorluk tesis etmişti.

Hindistan'ın âsâr-ı bâkiye ve tarihiyesini, tarih kitaplarını derinden karıştıran bir müdekkik ve muhakkik Bâbür Şah'ın bu hâlet-i rûhiyesine her adım başında tesadüf eder.

Bâbür, askerini ötede beride gezmekten men ettiği gibi, avâm-ı nâs ile de ihtilâtlarını şiddetle yasak eylemişti. Böyle yapmaktan Bâbür Şah'ın maksadı, askerini siyaset işlerine karışmaktan alıkoymak ve hasâil-i askeriyelerini her türlü şâibe ve âlâyişten vikâye ve muhafaza etmekti.

Bâbür, Hindistan'da uzun müddet kemâl-i adalet ve ihtişam ile ferman-revâlıkta bulunan birinci Ekber Şah'ın büyük oğlu idi. Daha genç yaşında bulunduğu zaman babasının sarayından çıkarak, kendisine mahsus bir konak inşa ederek içine oturmuş ve tek başına yaşamayı ihtiyar eylemiştir.

Müşârünileyh, prensliği zamanında gereği gibi tahsil-i ulûm ve fünûna çalışmış, siyaset ve askerlik fenlerini öğrenmeye büyük bir rağbet göstermiştir. Taht ve taca kavuşmaktan evvel sevk-i asker ve ta'biyetü'l-ceyşe dair birkaç eser telif ederek, babasının nâmdâr kumandanlarını, umûr-ı askeriyedeki ihtisâsından dolayı hayretlere ilkâ edip, onlardan daha âlim ve mütefennin olduğunu ispat eylemiştir.

Bâbür Şah'ın konağının resmini irâe eden bir tablo bugünkü günde Hindistan'ın makarr-ı hükûmeti olan Delhi şehrinin Moğol imparatorları[70] müzehanesinde bulunmakta ve orayı tezyîn eylemektedir. [201-9]

70 İngilizler, Hindistan'ı müsâlemetkârâne bir sûrette -ki âtîdeki makalelerde tafsilâtıyla beraber kârîlere arz-ı malumât edilecektir- ele geçirdikten sonra, Moğol imparatorlarına ait saraylarla, kaleleri zabt ve teslim alarak, içindeki bütün eşya-yı nefîseyi, el yazısıyla yazılmış eserleri Londra'ya göndermişlerdir ki, eşya-yı mezkûre bugün Londra'nın en büyük antikahanesi bulunan British Museum müzehanesinde bulunuyor. Ancak Moğollara ait İngilizlerce ehemmiyetsiz telakki edilen sair eşya için de Delhi'deki Hint imparatorlarının ikâmetgâhı olan kale dahilinde bir daire tahsis edip, bu gibi şeyleri orada teşhir eylemişlerdir.

Bâbür Şah edebiyata pek meraklı idi. Urdu, Fârisî, Arabî, Sanskrit lisanlarını öğrenmiş ise de, daima hususi yazılarını, mektuplarını, şiirlerini Türkçe olarak yazmayı severdi.

Bâbür'ün meydana getirdiği eserleri mütâlaa eden kimse, o koca kumandanın, askerin bu kadar ince ve derin bir ruha, duyguya mâlik olduğuna hayret eder durur. Müşârünileyh, kendi el yazısıyla yazdığı ve inci gibi dizdiği şiirleri muhtevi olan Türkçe dîvanının bir nüshasına (Rampur[71]) nevvâbının hususi kütüphanesinde tesadüf ettim. Dîvançe, cep defteri kadar küçük ve murabba mustatil şeklinde olarak, altmış yapraktan ibarettir. Dîvanı; her şeyden ziyade tevşîh ve tezyîn eyleyen şey de, sonunda Bâbür'ün mührüyle memhûr bulunması ve yine selefi olan Hint imparatoru Şah Cihan'ın da tasdiknâmesidir. Şah Cihan, mezkûr eserin Bâbür tarafından Türkçe olarak nazmedilip, kendi yazısıyla yazmış olduğunu tasdik eyledikten sonra, o da mührünü altına basmıştır.

Delhi müzehanesinde Bâbür Şah'ın giydiği bir zırhı ile at üzerinde yağlı boya ile vaktiyle yapılmış bir resmi dahi mevcuttur.

Müşârünileyh, askerini mahsus bir ocaktan yetiştirdiği gibi, onları *yasa* kanunuyla idare ediyordu. Kumandanlarına mâlikâneler bahşederek, zabitân için de derecelerine göre konaklar tahsis eylemişti.

Bu padişah ava da meraklı idi. Tatil günlerini telif ve tasnif ve ara [202-10] sırada av peşine koşmakla geçiriyordu. Hele fil ve arslan ve kaplan vurmayı ziyadesiyle seviyordu.

Bâbür Şah'ın erbâb-ı ilm ü fazilete olan muhabbeti ve meveddetini işiten âlimler, fâzıllar, müşârünileyhin derbâr-ı şevket-kararına doğru koşup, teveccüh ve iltifatından müstefid olmuşlardır.

Mevzû-ı bahsimiz olan zât-ı âlî, pederine son derece hürmet ve muhabbetle mütehassis idi. *Tüzük-i Bâbürî*'de nakl u hikâye olunduğuna nazaran, Ekber Şah bir gece yarısı kendi oğlu olan Bâbür Mirzâ'yı huzuruna davet eylemiş. Bâbür giyinmiş, kuşanmış, okunu yayını, hançerini kılıcını takınmış, hokkasını kalemini kâğıt tomarını yanına alıp, atına binmiş ve pederinin huzuruna çıkıp dizlerini ayaklarını öptükten sonra, el pençe dîvan durmuştur.

Oğlunun bu muntazam hali Ekber Şah'ın nazar-ı dikkatini celbettiğinden, kendisinden mücehhez bir halde geldiğinin sebebini sormuştur. Prens, gecenin bu vaktinde beni huzuruna davet eden velinimetimin, beni mühim bir iş için istediğini tahmin ettiğim için kendimi hazırlayıp geldim. İhtimal ki beni bir yere gönderir zannıyla atımı da beraberce aldım, cevabında bulunmuş ve peder-i âlî-güherinin kat kat teveccüh ve takdirini kazanmıştır.

Ekber Şah tarafından, kendi ümerâsından birine hizmetine mükâfat olarak verdiği bir lakabın müzeyyen ve müzehheb bir fermanını da Delhi müzehanesinde gördüm. Mezkûr

71 Rampur, Hind-i vustâda kâin ve Lakhimpur ile Delhi şehirlerinden üçer saat –şimendiferle- uzak bir eyalet-i müstakilledir. Hâkimi Şiiyü'l-mezhep olup, makâm-ı muallâ-yı hilâfetin en samimi hayırhâhlarındadır. Osmanlı-Balkan muhârebe-i zâilesi esnasında Hilâl-i Ahmer'e küllî iânâtta bulunmuştur. Bu eyaletin cesâmeti yirmi bin kilometre murabba ve nüfusu bir buçuk milyon raddesindedir. Nevvâbı –hâkim-i müstakilli- bulunan zatın servet ve mikneti çoktur. İngiliz bankalarında kırk iki milyon İngiliz lirası mahfûz bulunduğu gibi, mücevherâtı da nadir ve kıymetli şeylerdir. Bu zatın müteaddid sarayları, kırk beş fili muhtevi bir *fil hanesi*, içinde kırk iki bin cilt kitap bulunan bir de *kütüphanesi* vardır ki, merhum Bâbür Şah'ın dîvançesi de o meyânda bulunuyor.

ferman imparator-ı müşârünileyhin büyük ve resmî mührüyle memhûrdur. (Muhammed Ekber Şah Padişah Gâzi Ebu'n-Nasr Mualladdin) kelimelerini ihtiva eden mühr-i mezkûrun yekpâre büyük bir zümrüt parçasından ibaret olduğunu Hind ahvâl-i tarihiyesinden bâhis olan *Tarih-i Güzîde* beyan ediyor.

Bâbür Şah taht-ı saltanata geçtiği vakit, Derbâr Şahı şuarâsından biri bu dörtlüğü –rubâî– medîh makamında inşâd eylemiştir: [203-11]

زینت تخت است آنکه از بیمش
هست لرزنده بر فلك مریخ.
مستحق بود از ازل، او، زان
صاحب تخت و تاج شد تاریخ

Bâbür, zîr-i idaresinde haraçgüzâr olan Hinduları tatyîb için vükelâsı içine Şîhârâm namında âlim ve tecrübekâr bir putperesti almıştı. Böylece Hinduları kendine bağlamaya çalışmış ve büyük bir eser-i deha ve siyaset göstermişti.

Hindular için kendi diyânet ve örf ve âdetlerine göre muhakeme olunmak için de her yerde ayrı ayrı mahkemeler küşâd eylemişti.

Müşârünileyh vefat ettikten sonra eski[72] Delhi şehrinde *Tuğluk Şah*'ın mezarı yanında defnedilmiştir ki, âsâr-ı mezkûrenin yıkık, dökük bakâyâsı el'an seyyahların nazar-ı dikkatini celbetmektedir. Mezkûr mezar Delhi'nin Lahor kapısının haricinde vâki olup, kubbesi duvarları bâkîdir.

Moğol padişahlarının âsârı Hindistan'ın hemen her tarafında mebzûlen bulunmakta olduğu gibi, yine Hindistan'ın Pakhipur kasabasında bulunan büyük ve zengin kütüphanede mezkûr hükümdarların telif ve tesânifleriyle, onların ahvâl-i siyasiye, harbiye, tarihiye ve içtimaiye ve ahlâkiyelerini musavvir ve muhtevi birçok eserler mevcuttur ki, her halde şâyân-ı tetkik ve tetebbudur. Haşv-ı zâidden, mübalağadan âzâde hakiki, sağlam bir Türk tarih-i medeniyetini vücuda getirmek için, zann-ı fakirânemce Hindistan büyük bir zemin ve hazine teşkil edecektir.

Hindistan'daki âsâr-ı Moğoliye, bize eski bir ihtişamı, kadim ve lâ-yefnâ bir mâzî-i medîdeyi hatırlatıyor. Ve esefâ ki,

پرده داری می کند بر قیصر عنکبوت
بوم نوبت می زند بر طارم افراسیاب!.

Mengü Kaan

[204-12]

72 Hal-i hazırdaki Delhi yeni bir şehirdir. Eski Delhi harabeleri yeni kasabanın haricinde ve etrafında vâki ve harab bir haldedir. Delhi şehri daimi sûrette istilâlara, tahribâta maruz kaldığı cihetle İngiliz müverrihleri, onu the city of tombs -mezarlar şehri- namıyla yâd etmişlerdir.

İSLÂM İNTİBAHI

Avrupa'nın İslâmiyet ve Türklük Hakkındaki Nazarı ve Ona Mukâbil Bizim Hareketimiz

İslâmiyet ile Türklük Avrupa'da o kadar hata telakki olunmuş o kadar yanlış anlaşılmış ki burada insan, dinlerin en sonu ve binâenaleyh en mükemmeli demek olan İslâmiyet hakkında söylenen türrehâtı işitirken kendisini nâçâr hurâfât-ı İsrâiliye yahut Nasrâniyeden birer şey nakl ve hikâyet eden birinin karşısında zannediyor. Hâkezâ fezâil-i ahlâkiyece küre-i arz üzerinde bir eşi daha bulunmayan Türk kavm-i necîbinin ahlâk ve tabiatları hususunda söylenen saçmaları dinlerken dört yüz bin masumu bilâ-hesab velâ-muhakeme cayır cayır yakan eski İspanyolların; meşrû ve gayrimeşrû hiçbir sebepsiz Trablusgarb'a akın edip kendi halleriyle meşgul olan yüz binlerce masum Arapları katliam eden İtalyanların; ehlisalip ordusu teşkil edip Türkiye'ye hücum ile binlerce hânümânı mahv ve yüz binlerce masumların kanlarını heder eden Balkan akvâm-ı vahşiyesinin ahlâk ve etvârından bahs olunduğunu işitiyor gibi oluyor.

Bir Avrupalı nazarında Müslüman demek: Pis ve çirkin, derviş kıyafetli, tembel, her halde dört kadınlı, şehvet-perest, kadınlara ancak teskîn-i şehvet için halk olunmuş bir hayvan nazarıyla bakan, her türlü edep ve terbiyeden uzak, cahil ve mutaassıp bir mahlûk; İslâmiyet de bir Müslümanın evsâf-ı mezkûre ile muttasıf olmasını emreden bir din, Muhammed (a.s.) tarafından tertip olunmuş öte beri kavânin mecmuası demektir.

Türk demek de: Barbar vahşi, her nerede her nasıl bir Hıristiyan bulursa onu öldürmekle mükellef, terakki ve temeddünü gayrikâbil, karnını daima çapulculukla doyurmaya mahkum, her türlü kabiliyetten bî-behre bir insan sürüsü demektir.

[205-13] Yukarıdaki evsâfın pek çoğu hele pislik, şehvet-perestlik, yalnız dört değil on dört kadınlılık, kadınlara teskîn-i şehvet için halk olunmuş bir mahluk nazarıyla bakmak, taassup ve vahşet Avrupalıların hâsseleri ve yegâne sıfat-ı mümeyyizeleri olduğu halde onları Müslüman ve Türklere nispet vermeleri ne kadar garip ve gülünç ise, asıl bizim kendimizi bu isnat ve iftiralardan tasfiyeye muktedir olmamaklığımız da ağlanacak bir hal! Evet Avrupalılar pistirler. Hem de kelimenin tam mânâsıyla pis. Onlarda görülen nezâfet ve temizlik hep zâhiri, aldatıcı ve göz kamaştırıcı şeylerden ibarettir. Hakiki nezâfet ve tahâret onlarda yoktur. Mesela onlar yemek yerken çatal ve kaşığın temiz ve parlak olmasına dikkat ve itina ettikleri halde asıl yedikleri yemeğin nezâfetini düşünmezler. Onlar sokaklarını ve duvarlarını yıkadıkları halde kendi uzuvlarının yıkanması ehem ve elzem olanlarını ihmal ettiklerinden daima pis, sun'î koku istîmal etmedikleri zamanlarda daima müteaffindirler…

Şehvet-perestlik ve kadın meselesine gelince bugün her ne kadar zâhiri bakışta Avrupa'da kadınlar erkekler ile müsâvî ve her erkek resmen bir kadın ile müktefî gözüküyorsa da hakikat-i halde iş tamamıyla bunun aksinedir. Avrupa'da erkeklerle kadınlar arasında ne müsâvat var, ne de bir erkeğin bir kadınla iktifâ etmesi… Her ikisi asl ü esastan ârî lâf ü güzâf makûlesinden şeyler. Artık bugün herhangi bir Avrupalı erkeğin en az üç beş tane karısı ve her Avrupalı kadının üç beş tane kocası olduğu hiç de inkarı mümkün olmayan hakikatler cümlesindendir. Ama ikinci karısının ismi zevce değil de "metres",

üçüncü kocasının adı zevc değil de Amant imiş bence bunun zerre kadar ehemmiyeti yok –العبرة للمقاصد والمعانى لا للالفاظ والمبانى-. Sözümü teyid için binlerce fiilî misaller de irâe etmek mümkün ise de âdâb-ı tahrîrin dairesinden büsbütün çıkmamak için kavlî bir misal irâdıyla iktifâ edeceğim:

Geçen kış Orenburg'da Medrese-i Hüseyniye'de ulûm-ı diniye muallimliği vazifesini îfâ ettiğim sırada bir Rus ailesi nezdinde ikâmet ediyordum. Burada benden mâadâ **[206-14]** bir muallim ile bir banka memuru da vardı. Muallim riyâziyat hocası olduğu halde son derece mutaassıp bir Hıristiyan olduğundan ve o esnada Türkiye ve Balkan muharebesi kemâl-i dehşetle aleyhimize hükümrân olduğundan biz mezkûr muallimle her gün denilecek derecede muharebe hakkında konuşur ve muallim Türklük ve İslâmiyet aleyhinde birtakım esassız isnadâtta bulunmak istediğinde ekseriyetle kavga ederdik. Muallim ne derece kavî Hıristiyan ise öteki banka memuru onun tamamıyla aksine hür ve serbest fikirli açık ve güleryüzlü, müessir ve tatlı sözlü idi. Ekseriyetle tatsızlığa müncer olan bizim musâhabemizi tab'an hezl-gû olan bu memur bir takım tuhaf vakalar naklederek güldürür, işi tatlılığa bağlar ve şu sûretle bizi yaka yakaya kavga etmekten kurtarırdı. Sene nihayetlerine doğru (galiba Nisan ayında idi) Orenburg'da kuşlar sergisi açıldı.

Bizim pansiyon sahibesi de tavuk ve horoz meraklısı olduğundan sergiye iştirak edecek tavuk ve horoz götürecek oldu. Bir gün hepimiz toplanıp çay içerken "Sergiye iştirak etmek istiyorum, iyi tavuk ve horozlarım çok. Ne yapayım? İki tavuk bir horoz mu, yoksa iki horoz bir tavuk mu götüreyim?" diye bize istişâre etti. İşte o zaman öteki banka memuru "Eğer Müslüman usûlünü takip etmek istersen bir horoz iki tavuk, yok kendi usûlümüzü yani Hıristiyan usûlünü takip etmek istersen bir tavuk iki horoz götürürsün." diye cevap vermiş ve hepimizi de dakikalarca güldürmüş idi.

İşte Avrupalı kadınların ahvâlinden bir kısmını gösterecek en kısa ve en doğru bir söz... Hakikaten Avrupa kadınlarının ahvâli ekseriyet itibariyle acınacak derecededir. Pek az bir ekalliyet müstesna olduğu halde kısm-ı âzamında iffet ve namus namına hiçbir şey kalmamıştır.

Sokakta ve evlerde tesadüf ettiğiniz herhangi bir kadınla münasebette bulunmaktan sizi men edecek aklınız, vicdanınız, varsa dininizden başka hiçbir kuvvet ve mâni yoktur. En kısa ve doğru bir tabir ile benim bunlara "dişi köpek" diyeceğim geliyor.

[207-15] Hal böyle iken bizim en iyilerimiz hâlâ ale'l-amyâ Avrupa'ya meddahlık etmek ve Avrupa'yı kendimize her cihetten model ittihâz etmek hastalığından kurtulamıyorlar.

Ezcümle meşâhir-i nisvânımızdan biri geçenlerde Amerikalılardan bir kadının şerefine verilen ziyâfette îrad buyurdukları nutk-ı vedâîde kadınlarımızın her cihetten hatta ahlâk cihetinden de Avrupa kadınlarını model ittihâz ederek onlar gibi olmaya çalışmalarını temenni ediyorlardı. Ben buna biraz hayret ettim, nutkun ancak Türkçesini okuduğumdan dolayı tercümedeki yanlışlığa haml eyledim. Zira bu muhterem sîmâyı gıyaben olsa da iyi tanıdığımdan yukarıdaki revişde-i temenniyâtta bulunduğuna inanamadım.

Bizim için Avrupa'dan alınacak yalnız maârif ve sanayi var. Vâkıâ bu iki cihetten biz Avrupa'dan çok gerideyiz hatta mukayese olunacak yüzümüz bile yok. Fakat ahlâk cihetine gelince iş büsbütün aksine dönüyor. Bu cihetten onların bize bakacak yüzleri yok. Bizim için yegâne çare-i halâs Avrupa'dan, başka hiçbir şeye tutunmayarak yalnız maârif ve

sanayiini almak, ahlâkımızı da tasfiye, fakat Avrupa ahlâkı ile değil ahlâk-ı İslâmiye ve Kur'âniye ile...

Taassup ile vahşete gelince küremiz üzerinde geçmekte olan vekâyi-i rûzmerrenin kısm-ı âzamı bu iki hasletin Avrupa evsâf-ı mümtâzesinden olduğunun en kutlu delilidir.

Bu iki vasfın birincisi ki taassuptur, ister milli ve hüsn-i istîmal şartıyla ister dinî olsun asrımızda idâme-i hayatın şerâit-i esâsiyesinden olduğu halde maatteessüf bizim Müslümanlarda yoktur. Avrupalıların dediği gibi eğer bizde taassup -fakat lüzumlusu yani kendi dinine tâbi olmayanları insan saymamak- olsa idi biz bununla iftihar ederdik fakat maatteessüf yok. Bu vasfı Avrupalılar o kadar çok almışlar ki bize hisse kalmamış.

Avrupa ve Hıristiyanlığın taassup ve vahşetine her sene hiçbir sebepsiz kurban olan Müslümanların adedi binlere, bazı seneler ise yüz binlere bâliğ oluyor. Bunların **[208-16]** hepsi sırf Hıristiyanlık taassubu ve vahşeti ile yapıldığı halde güzel ve fakat yalan bir perde "vahşileri medenileştirmek" altında gizlenmek isteniliyor güya vahşileri medenileştireceklermiş...

Avrupa muharrirlerinin bazıları kendileri de bu hakikati itiraf ediyorlar. Ezcümle Fransızların meşhur muharrirlerinden Alphonse Daudet kendisinin *Tartarin ve Taraskon* isimli eserinde Fransa'nın Cezayir ve Tunus'ta medeniyet namına irtikâb ettiği zulüm ve şenâatleri pek beliğ bir sûrette ispat ediyor.

Öyle uzağa gitmeye ne hâcet? Daha dünkü müthiş vakalar gözümüzün önünde... Dün olduğu gibi bugün de sırf İslâm ve Türk olduğumuzdan dolayı Avrupa efkâr-ı umûmiyesi aleyhimizde. Sırf İslâm ve Türk olduğumuz için üzerimizde bin türlü haksız tazyîkler icra olunuyor. Sırf İslâm ve Türk olduğumuz için aleyhimizde ve ehlisalip orduları teşkil olunuyor. Sırf İslâm ve Türk olduğumuz için hakk-ı sarîhimiz olan adalar elimizden cebren alınıp başkalarına teslim olunuyor. Sırf İslâm ve Türk olduğumuz için memleketimiz dahilinde para kuvvetiyle bazen Arapları, bazen Ermenileri, bazen Kürtleri aleyhimizde kıyam ettirerek kat'-ı uzuv ameliyatına hâlâ devam etmek isteniliyor. Daha neler? Burada saymakla tükenmeyecek derecede çok ve mütenevvi zulüm ve îtisaf... Bunlar taassup ve vahşet eseri değil de, nedir?

Romanya Kralı Birinci Şarl daha dün *Matin* muhabiri Mösyö Stephane Lausane'a Arnavutluk'ta kiliseler tesis ve Hıristiyanlığı neşir için pek çok içtihatlar sarf ettiğini kemâl-i iftihâr ile söylüyor bundan ben "Şu sûretle Arnavutları hükûmet-i Osmaniye aleyhine tahrik ve teşvik ettim." mazmûnunu iktizâ tarîkiyle; bundan sonra da "Vesâit-i mümkinenin kâffesine teşebbüs edip İslâmiyet ve Türklük aleyhinde çalışmakta devam edeceğim." mânâsını istishâb yoluyla anlıyoruz. Filhakîka kral hazretlerinin maksudu da şunu anlatmaktan başka bir şey değil. Mecaz hakikatten daha beliğ olduğundan kral hazretleri ifade için böyle ihtiyar etmiş olacaklar.

[209-17] Fransa encümen-i dâniş âzâsından Ernest Lavisse cenapları da daha bugün *Matin* gazetesine uzun bir baş makale yazıp îtilaf-ı müselles âzâlarını aralarındaki ülfeti takviyeye teşvik ettikten sonra makalenin âhirinde tekmil düvel-i muazzamaya ve Hıristiyanlığa hitap edip sulh-ı umûmiyi muhafazaya yani Hıristiyan devletleri arasında muharebenin vukûunu men ve hiç olmazsa tehir etmeyi, Hıristiyanlık nâmına tavsiye ediyor. Bu zât güya biz Hıristiyanlar birbirimizi yemeyelim, daha bizim için yenecek zahî-

re Müslümanlar'da vardır, demek istiyor. Ve li-hâzâ temenniyâtını insaniyet ile değil de Hıristiyanlık ile terfik ediyor. İşte bunlar ve emsali taassup eseri değil de ne?

Bir tarafta Avrupa'nın İslâmiyet ve Türklük hakkındaki nazarı bu, bilâ-istisna kâffesi denilecek derecede aleyhimizde, ama nasıl? Yalnız fikren ve kavlen değil de fiilen aleyhimizde oldukları, hiçbir Müslüman hakkında hayırhahlık eseri göstermeleri mümkün olmadığı halde diğer tarafta bizim içimizden bi-gayr-i istihkâk *İslâm* ism-i mukaddesini taşıyanlarımızın mâfevka adem-i itaatten mâadâ dahi birçok cihetten maznûn ve kendi tebaası olan bir zabit hükûmet-i Osmaniye tarafından isticvâb ve muhakeme olunurken, Avrupa efkâr-ı umumiyesine müracaat edip mezkûr zabit lehine onlardan istimdâd etmelerine ne demeli? Bu hal şeytandan iman dilenmekten başka neye benzer? Bu halde gülmeli mi ağlamalı mı? Gülünecek hal değil ağlanacak hem de kan ağlanacak bir hal. Bir taraftan aleyhimizde ve zaten müttefik olan tekmil Avrupa'yı tekrar ittifaka ve o ittifakı teyide avdet eden baş makaleyi diğer taraftan aynı *Matin*'in aynı numarasında bazı Mısırlıların ordu-yı Osmaniye'ye mensup kusurlu bir zabitin taht-ı muhakemeye alınması münasebetiyle hükûmet-i Osmaniye aleyhine ve zabit lehine tekmil Avrupa'dan istimdâd, güya hak taraftarı olan Avrupa efkâr-ı umumiyesine müracaatlarını okurken o derece galeyana geldim ki: Eğer bu gürültülerin, imanı nâkıs olup, hükûmet-i Osmaniye ile Mısırlılar arasındaki samimi münasebeti çok görenlerin iğvaâtına kapılan üç beş nâmerdin kopardıkları yaygaradan başka bir şey olmadığına inanmamış olsa idim çıldırmak işten değildi!. Birçok esbapla beraber mâfevka [210-18] adem-i itaatten dolayı taht-ı muhakemeye alınan bir zabitin muhakemesi aleyhinde yaygara koparmak hiç görülmüş ve işitilmiş bir cinnet mi? Bu yaygaracı herifler meşhur İngiliz amiralinin mâfevkinin emrine muhalif hareketi İngiltere'ye koca bir muharebe-i bahriye kazandırdığı ve şanlı bir galebeye sebep olduğu halde mezkûr amiralin ba'de'l-muharebe muhakeme olunarak -velev galabeye sebep olmuş olsun mâfevkine muhalefeti için- idam olunduğunu ve bu vakanın itaat-ı askeriye nokta-i nazarından bilcümle milel ve akvam nezdinde darb-ı mesel olarak tahsînlerle ilâ-yevminâ hâzâ yâd olunduğunu da biliyorlar mı? Yâ Rabbim! Nedir bu bizim âlem-i İslâm'daki haller?...

Sırf kendilerine fikren muhalif olan bir fırkayı ahâlinin nazarında itibardan ıskât için yüz binlerce evlad-ı vatanı koca Rumeli ile beraber kasten düşman çizmeleri altına terk ederek güya o fırkanın tazyikinden kurtulmak için Rusya Çarı'na müracaat ve ondan istimdâd olunuyor. Yine sırf o fırkadan intikam almak ve onu mevki-i iktidârdan indirmek maksadıyla hükûmet-i Osmaniye sırf kendisinin emrine itaat etmeyen zabitlerinden birinin muhakemesi ile iştigal ederken böyle, Müslümanların arasına nefret ve adâvet ilkâsından başka hiçbir işe yaramayan saçmalar için her dâim açık olan Avrupa matbuat sahifelerinde güya hıfz-ı adalet(!) için kıyametler koparılıyor. Daha neler? İşte bu halleri görürken insan -maâzallah- İslâm'ın istikbalinden meyus olacak bir dereceye geliyor ve biz yekdiğerimizin aleyhinde netice itibarıyla hepimizin mahv u izmihlâlimiz için bu kadar hâinâne bir sûrette uğraştıktan sonra Avrupalılara hak vermeten başka ne çare! “إِنَّ اللّٰهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِاَنْفُسِهِمْ”[73].

73 Kur'ân-ı Kerîm, Ra'd-XIII, 11: Bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirinceye kadar Allah, onlarda bulunanı değiştirmez.

Hayat, ondan bıkanlar için değil de onu isteyenler ve sevenler için. İstemeyenlar için intihar yahut katl, intiharın şahsîsi olduğu gibi millisi de vardır. Avrupa birincisine, biz ise daha müthiş olan ikincisine müptelayız.

Cenâb-ı Mevlâ bize azıcık insaf verip basîretlerimizi açsın.

Liege

Sibiryalı
Şîr İdris

[211-19]

DİN FELSEFESİ

Dinin ilmî marifete karşı hususiyeti

Sanata tâbi ilim -Dine tâbi ilim -Giordano Bruno -Tabiî marifetin teessüsü -Usûl-i felsefede Kant'ın mevzûu: Marifet -Tabiî ilmin rükünleri -Müşahhas (psikolojik), mücerret (riyâzî) zaman ve mekân -Tabiî ilim nispetleri bilmektir.

Tabiî ilim kendine sağlam bir zemin buluncaya kadar pek uzun zamanlar geçti, asırlarca müddet tabiî marifet başka nev' tasavvurlar arasında mahsûr idi. Bunda Aristo'nun hiçbir zaman ihmal ile görülemeyecek büyük bir tesiri olmuştur. Onun fikirleri eski Yunan medeniyetinin en parlak harsıyla, (*bedîî teşkili)* sayesinde pek mühim bir inkılâp yaşamıştır. Bedîî teşkil ne demektir.? Bir maddeye şekil vermek demektir. Bir şekle sokulmuş madde bir sanat eseridir. Ve bütün hakikat şekil ile arazlanan cevherden ibarettir. Binâenaleyh tabiî marifetin vazifesi bu eşya nispetini temsil etmektir yani asıl cevher, doğrudan doğruya ıttılâımız dairesine giremeyeceğinden, onu ayn eden şekli müdrike ile zabt eylemektir. Şekiller temyiz olunabilen vücud dahilinde mevcuttur. Tabiî marifet bunları orada bulmaktan başka bir iş yapmaz. Hususi mefhûmları vasıtasıyla "yeni hakikatler tevlid ve tesisi" ise tabiî marifetin, hududu haricindedir. Yani tabiî marifet müstakil bir kemmiyet değildir. Tamamıyla mevcut a'yâna tâbidir ve onu tespitten başka bir şey yapmaz. Bu şe'niyet bedîî teşkile kıyas olunabildiği için tabiî marifet de bedîî tasavvurlara tâbidir. Tabiî marifet ancak *sanat* olduğu yani maddeyi şekiller (vâkı'ları kaziyyeler) altına alabildiği zaman tamam olur.

Aristo felsefesi tarzının orta zamandaki tesirini de tetkik edersek tabiî marifetin bu tâbiiyeti başka cihetten de daha ziyade ayân olur.

[212-20] Aristo nazarının iki hadd-i fikri vardır: Sırf madde sırf şekil. Mevcut hakikat her yerde bu iki şeyin birbirlerine nüfuz ve hülûlüdur, lakin bu hakikatin esası sırf madde ve sırf şekil olması lazım gelir ki Aristo bunu "Allah" mefhûmu ile bir sayar. Maamâfih bu iki mebde Aristo için tâlî bir ehemmiyeti hâizdir. Allah önce "yalnız ilk hudûsu îcap eden sakin bir muharriktir" asl-ı hakikat ise artık her zaman Allah'a, bu ilk mebde'e ircâ olunmaksızın kendi kendine telakki olunabilir, işte Aristo'nun bu bedîî nazarı orta zaman mütefekkirleri tarafından kabul olunduğu zaman o vakit bütün tefekküre hâkim olan dinî hayattan mülhem oldu ve artık Allah mefhûmu tabiî marifet için büsbütün başka bir şekil ve mahiyet kesbetti. Şimdi hakikat bir sıra müteselsil eşkâlden ibaretti, her sâfil

diğer bir âlîye delâlet eder, bu sûretle her şey gâye ve merciini *Allah*'da bulurdu. Burada da tabiî marifet ancak din olduğu yani Allah'a ircâ mümkün olabildiği zaman tamam oluyor. Bu nazar bütün orta zaman devrince hatta daha sonraları bile fikir âleminde hâkim kalmış, hatta, skolastik usûlünün en ciddi muhâsımları sayılan müdekkikleri bile tesiri dairesinde bırakmıştır[74].

Bu hususu Giordano Bruno gibi bir adamda pek güzel bir sûrette müşâhade edebiliriz. O Allah fikrinde "orta zaman" devrine tamamıyla muârızdır, önce Allah artık bi-nefsihî kâim bir zat, ve havâdis ona muhalif mevcudât değil, bilakis Allah [213-21] ve kâinat önce tamamıyla bir vahdet teşkil edecek bir mahiyettedirler. Onun aşk ve muhabbeti, tefekkür ve ibadeti işte bu (Allah-cihan) hakka masruftur. Lakin orta zaman ile şu hususta müşâreketi vardır: Bütün münferid "kevn"ler gayrimüstakil ve mâdum hükmündedir, vâhid-i küll ile münasebette olmayan bir şey yoktur ve ancak ehadın tecellisi sıfatıyladır ki marifet dairemize girer. Fakat ehad ile ancak sûfî-dinî bir nispet tesisi olunabilir. Şu halde şüphesiz ki Allah fikrinin tarzı, dinî haletin sûreti değişmiştir. Lakin yine her şey dine müncer oluyor. Tabiî marifet yine evvelki gibi istiklalinden mahrumdur.

Burada Copernic, Kepler, Galileo ve Newton gibi büyük tabiat âlim ve müdekkikleri araya girerek büsbütün yeni bir çığır açmışlar ve onların hazırladıkları bu zemini felsefeciler derhal kabul ederek üssî bir nazariye seviyesine îlâ eylemişlerdir. Artık bu yolda asıl maksat eşyanın esrarlı "kevn"ini, onun kâmin hassalarını, gizli vasıflarını, mahfî kuvvetlerini, hülâsa mâ-fevka't-tabiî sıfatlarını keşf etmek değil, temyîzi kâbil olabilen şeyleri sarih ve iltibâsdan ârî mefhûmlar arasına almak, onları tam bir kat'iyetle tarif ve ispat eylemek cihetine matuftur mesela bu yolu izleyen âlimler artık faraza "mıknatıs"ın "ne" olduğunu sormak istemiyorlar, yalnız onun eşya ve hâdisâttaki tesiri tarzını, "nasıl"ını, riyâzî bir sûrette tebyîn ile iktifâ ediyorlardı. Kezâ hey'et de semâvî cirmlerin "mahiyet"lerini ve onları harekete sevk eden gizli kuvvetlerin aslını meydana çıkarmak değil, sadece muharriklerini bi'r-riyâzî tayin etmek istiyorlardı. Bu türlü ilmî sa'yler arasında "riyâziyat"ın mantıkî kıymeti tezahür etti; Zira mütehassısların aradıkları bütün şeyler için riyâzî düsturlar en isabetli ifadeler idi. Kepler'in hey'î kanunları, Newton'un sukût kanunları, ifadeleri itibariyle riyâzî düsturlardan ibaretti. İşte bu sûretle tabiî marifet "bedîî nazar"lar ve "dinî tasavvur"larla olan irtibâtını kat' ederek riyâzî düsturlar üzerine istinad etmeye başladı. Aynı zamanda bununla müterâfikan başka bir tahavvül de vukua geldi. Evvelce tabiî marifet yalnız hakikatte mevcut olanı "istinsah" ederken şimdi istikbal ile [214-22] "istihsâl" eder oldu. Zira bu riyâzî düsturlar hâriçten telakki ve idrak olunmuyor, mütefekkire tarafından müstakil bir sûrette tekvîn ve ibdâ ediliyordu.

Lakin bütün bu tarz-ı marifet Kant tarafından üssî bir derece vuzuha îsâl olunmuştur. Kant felsefede bütün himmetini *marifet*e hasrediyor... Binâenaleyh her şeyden evvel şu-

74 Bu ciheti daha iyi izah için hüccetü'l-İslâm İslâm İmam Gazzâlî'nin hatırladığıma göre *El-İktisâd fî'l-İ'tikâd* namındaki eserinde pek güzel tefsir olunduğu vechile dünyayı kurulmuş bir saate benzetebiliriz. Din "Bu saati sânî kurmuştur. Binâenaleyh her andaki harekât ve sekenâtı Hâlik'ının takdir ve tedbiri eseridir, mademki ezelden o kurmuştur ebediyyen o işletiyor." der bu keşfî bir marifettir. Tasavvuf "bu tasarrufâtı ruhun bedende tedbiri gibi hakkın vücuduna" isnat eder. Bu da zevkî bir marifettir. Felsefe "İlk muharrik ve nâzım-ı sebeb olarak Allah'ı kabul eder, bu saati o kurmuştur der, fakat neticeler artık kendi işliyor." itikadında bulunur bu nazarî ve istidlâlîdir; nihayet fen "Kendi yapılmış, kendi kurulmuş ve kendi işliyor." der bu da sırf tabiî ve tecrübî nazardır.

rasını ehemmiyetle nazara almak gerektir ki bunda eski felsefe tarzına muhalif bir istikamette hareket ediyor. Eski felsefe doğrudan doğruya “eşya”ya teveccüh etmişti, onun asıl mevzûunu *eşya* teşkil ediyordu; Kant için asıl mevzû *marifet*tir. O *marifet* nedir? Nasıl mümkündür? Nasıl meydana gelir? İşte Kant’ı ilk evvel meşgul eden bu suallerdir ve bunda mevzûun nefsimize olan yakınlığı dolayısıyla büyük bir tevâzu, bir *alçak bakışlılık* vardır. Evet, demek oluyor ki Kant da felsefeyi gökten yere çağırıyor. Onun fikrince de daha uzaktakini ele almadan evvel daha yakındakini, daha elzemini göze almak icap ediyor. Gayr-i mütenâhî “kevn” bizim için biraz yabancıdır, marifet ise kendi fiilimiz, eserimizdir, eğer hakikatte “yakîn” varsa ona ancak burada erilebilir. O halde *marifet* nedir?..

Bitmedi.

Ragıp Hulusi

İSLÂM CEMAATLERİNİN YAŞAYIŞI

Mauritius Adasında İslâm

1. İstatistik

Müslümanların Mikdâr-ı Hâzırı:

Revue du Monde Musulman’dan

1911 senedinde yapılan son tahrîr-i nüfus burada 39.265 nüfus ahâli-i İslâmiye bulunduğunu gösteriyor adanın mecmû-ı nüfusu 368.791 kişiden ibarettir. **[215-23]**

Milel-i muhtelifeden olan Müslümanların miktarı: 120

Hintlilerden melez miktarı: 35.234

An-asl Hintli olup burada mutavattın Müslümanların miktarı: 3.911

Müslümanları yine İslâmlar tarafından yapılan tefrîke göre taksim edersek zîrdeki cetvele dest-res oluruz:

Mayman denilen Müslümanlar: 200 Meïmans

Surti denilen Müslümanlar: 1.000 Surties

Buhra denilen Müslümanlar: 50 Bohras

Koja denilen Müslümanlar: 25 Khojas

Hindî denilen Müslümanlar: 32.790 Hinois

Maatteessüf kaydolunur ki, son tahrîr-i nüfusa memur olan zat kadın erkek miktarını ayrı ayrı göstermemiştir.

Mauritius’da 1846’da İngilizlerin işgali üzerine yapılan ilk tahrîr-i nüfusta Müslümanların miktarı tayin ve tavzih edilmemişti. Fakat Hintlilerin şeker kamışı tefriş için celpleri üzerine verilen rapordan müstebân oluyor ki bunlar meyânında 9.666 Müslüman bulunuyordu. 1861 senesinde icra edilen tahrîr-i nüfuslarda da aynı netâyic görülür.

Diğer senelerde yapılan tahrîr-i nüfus netâyici bervech-i zîrdir:

Sene	Mecmû-ı nüfus	Nüfus-ı İslâmiye
1851'de	183.506	11.406
1871'de	317.069	41.575
1881'de	360.847	35.316
1891'de	371.655	34.763
1901'de	378.195	21.208

Ahâli-i İslâmiyenin ekseriyetini Hintliler yani Hindistan'ın cihât-ı muhtelifesinden gelmiş olan Müslümanlar teşkil eder. **[216-24]**

Memleket, Irk-ı Aslî:

Yukarıda Müslümanların memleket-i aslîleri Hindistan olduğu söylenmiş idi. Binâenaleyh ırk-ı aslîleri de, Hintlilerin mensup oldukları ırktan başka bir şey olmayacağı tabiîdir; Afrika ırkına mensup Müslümanların miktarı pek az takriben elliden ibarettir.

2. Tarih

Menşe:

Mauritius adası 1528 senesinde, Portekizli *Don Pedro Mascarenhas* tarafından keşfedilerek ايللا دوسيرن nâmı verilmişti. 1598'de, Hollandalı "Von Warwick" adanın Potekizler tarafından terk edildiğini görerek burada yerleşti ve "Moritiyus[75]" nâmını verdi. 1715 senesinde Hollandalıların da bırakıp gitmesi üzerine Fransız "Giyum de Frans" (Guillaume Dufrense) burasını işgal ederek "İl de Frans" tesmiye eyledi. İngilizler ancak 1810'da "İle Dolapas" (Ile de la Passe) muharebesini müteakip adaya temellük etmişler ve Hollandalılar tarafından verilmiş olan "Moritiyus" nâmını iade eylemişlerdi.

Bu memleketin asıl müstearı, Mâha, olup bugüne kadar mâder-i vatanın âdât ve ahlâkını muhafaza eylemiştir. Burada tekellüm edilen lisan Fransızcadır.

Fransız işgalinden birkaç sene sonra adada Müslüman bulunmakta idi ise de miktarı pek azdı. İcra ettiğim bazı tetkikâttan 1791 senesinden beri Mauritius'te Müslüman bulunduğunu istidlâl ettim. Müslümanların adaya kesretle vürûdu 1829 senesi Kânûnusânîsinden itibaren başlıyordu.

Hintlilerin muhaceretinin başladığı 1843 senesinde buraya pek çok Müslüman hücum etti. Mayman tâcirleri müstemlekeye 1835'de geldiler.

1834'den 1890 senesine kadar, 431.441 Hintli muhacirin Hindistan'dan nakledildiğini bir vesika-i resmiyede gördüm. Bu miktarın südüsü bu meyânda muhaceret eden Müslümanları gösterir ki, 71.000 kişiye bâliğ olur. Fakat ahâli-i İslâmiyenin **[217-25]** miktar-ı hâzırı 39.265 kişiyi tecavüz etmediğinden bunların kısm-ı mühimminin tekrar Hindistan'a avdet eylediği ve kısm-ı diğerinin de öldüğü anlaşılıyor.

Elyevm şeker kamışı tarlalarında çalışan Müslümanların miktarı, 5.000'i tecavüz etmez. Ahâli-i İslâmiyenin iki esas şeceresini muhaceret edenlerle hicret ettirilenlerin teşkil eylediğini söyleyerek bu bahse nihayet vereceğim ki, muhaceret edenlerden maksadım

75 Mauritius

arzu-yı zâtîsiyle ihtiyâr-ı hicret edenler, diğeri de görülen ihtiyaç üzerine şeker kamışı arazisinde çalışmak için nakledilenlerdir.

İslâm'ın Mauritius adasındaki hâl-i hâzırı ve terakkiyâtı

Müslümanlar burada gıptâ-âver bir mevki işgal ederler. Muamelât-ı ticariyeleri yüz elli milyon rupiyi mütecavizdir. Port Louis'de, kıymeti on milyon rupiye bâliğ olan 3.000 kadar emlak-ı gayrimenkûle Müslümanların elindedir. Ziraate en müsait olan Grand Port, Savanne, Kara Irmak, Pamplemousses, Moka, Plaines Wilhelm, Riviere du Rempart gibi sekiz sancakta Müslümanların mâlik oldukları emlak-ı gayrimenkûle ve arazi-i mezrûa on milyon rupi kıymetindedir. 1907 senesi nihayetinde hükûmetin emniyet sandığında Müslümanların yüz seksen bin rupisi vardı:

Başlıca bez ve hubûbat tâcirleri, Mayman, Bohras ve Khojas Müslümanlarından ibarettir: Hubûbat ve bez ticareti kâmilen Müslümanların elinde gibidir. Hindî Müslümanları başlıca şeker kamışı ziraatiyle iştigal ederler. Hemen her şehir ve kasabada Müslümanlara ait hubûbat ve bez mağazalarına tesadüf edilir.

(Bitmedi.)

Celal Ferdi

İSLÂM MATBUATI

Şimal Müslümanlarının mütefekkir müderrislerinden İmam Servereddin bin Miftaheddin Efendi "Şûrâ" mecmuasında "Din-i İslâm ve Ümmet" ünvanıyla yazdığı makalesinde diyor ki: İbtidâ-yı zuhûrundan başlayarak İslâmiyet'i, Müslümanları şöyle üç devreye, üç tabakaya ayırmak mümkündür:

Birinci devir: Kurûn-ı fâzıla ki selef-i sâlihîn devridir.

[218-26]

Bu devir, Fahr-i Kâinat (SAV) efendimizin ba'si ile başlar ve ashâb-ı kirâm, tâbiîn ve tâbi'-i tâbiîn devirleri dahil olarak dördüncü karn-ı hicrîye kadar uzanır.

Peygamberimiz insaniyet âleminin en mütekâmil bir enmûzeci olup kendisine, hakâyık-ı mevcudâtın tercümanı olan Kur'ân-ı Kerîm nâzil oldu. Peygamberimiz, âyet âyet nâzil olan Kur'ân-ı Kerîm'i sırası geldikçe mübarek sünnet-i şerîfeleriyle tefsir ve izah buyuruyor, ahval, ef'al, ahlâk ve etvâr hususundaki talimât-ı Kur'âniyenin hayat sahasında nasıl tatbik olunduğunu bilfiil gösteriyordu. Yüz binden ziyade ashâb-ı kirâm bu mişkât-ı nübüvetten istifade edip talim ve terbiye gördüler. Sonra sırasıyla tâbiîn, tâbi'-i tâbiîn usûl-i İslâmiye ve talimât-ı Kur'âniye ve nebeviyeyi yekdiğerinden bi'l-amel ve bi'l-ilm ahz u telakki ettiler. Ve bunların hepsi de eski devirlerden, âbâ vü ecdâttan tevârüs etmiş âdetleri, hurafeleri, küflenmiş zihinleri terk ile din-i mübîn-i İslâmı kabul buyurdular.

Bu devirde Kur'ân-ı Kerîm, sünnet-i şerîfe, talimât-ı nebeviye hâkim idi. Ümmet saf, zihniyetleri pâk idi. İslâmiyet henüz muhtelif unsurların tevârüs ettikleri teressübât ile karışmamış idi. Felsefe, filân gibi şeylerin de henüz nâm u nişanı görülemiyordu.

Tarih-i İslâm'ın bu devri en mukaddes bir devirden ibaret olup ümmetin azamet ve şerâfeti, Kur'ân-ı Kerîm ve sünnet-i nebeviyenin revnak ve revâcı şu devirde zâhir olmuş ve saadet güneşi de şu devirde tulû edip hidayet yıldızı olan İslâm'ın büyük imamları da yine şu devirde yaşamışlardı.

Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Muaviye, Abâdile, Halid b. Velid, Amr b. el-Âs, Ebû Ubeyde, Muaz b. Cebel; Âişe, Fatıma... (r.a.) hazerâtı gibi ekâbir ile isimleri ebedlere kadar tarziye ile yâd olunmaya layık bütün ashâb-ı kirâm işte bu devrin ser-efrâzından idiler. Hasan Basrî ve Zührî, Şa'bî ve Evzâîler, İmam Ebû Hanife ve Mâlikîler, Şafiî ve Ahmedler, Ebû Sevr ve Züferler, Ebû Yusuf ve Muhammedler, Dâvud-ı Tâî ve Vekî'ler, İbn Huzeyme ve İbn Cerîrler, Gazzâlîler, İbn Hayyâmlar, İbn Zekeriyyalar, İbn **[219-27]** Kurreler, Serahsî ve Ebû Reyhânlar, İbn Hayyânlar ve İdrisler, İbn Fadlan ve Mesudîler, İbn Asâkir ve Zehebîler... hep bu devrin yetiştirdiği dühât-ı ilimden idiler.

Âlem-i İslâm'da olan rasathaneler, yüzbinlerce ve milyonlarca kitaplar, büyük kütüphaneler, şifâhaneler, eczahaneler, medreseler, hayvanât ve nebatât bahçeleri gibi âsar-ı medeniye hep bu devrin âsarından idi.

İslâmiyet bu devirlerinde sedlere, mânilere tesadüf etmemiş olsa idi, belki de bugünkü medeniyet yüzlerce fazlasıyla çoktan İslâm âleminde zuhur etmiş olurdu.

İkinci devir: Dördüncü karn-ı hicrînin bidayetlerinden itibaren başlar, bu devirde İslâm âleminde görülen evvelki hareketlerin, terakkilerin yavaş yavaş durarak, evvelki varlığın, diriliğin yavaş yavaş sönmeye başladığı görülür. Kur'ân-ı Kerîm ve sünnet-i şerîfeden ahz u istinbat olunan mukaddes kaideler, ferâmuş edilip ulûm ve fünûn indirâsa yüz tutar. Terbiye-i Kur'âniye ve tarîkat-ı nebeviye yavaş yavaş ziyâa maruz kalıp onun yerine eski mecûsiyet ve cahiliyet devirlerinden kalma akideler, resm u âdetler, hurafeler gelir... Şöyle ki bu devirlerde İslâm dini, cenuptan şimâle, şarktan garba tevessü etmeye başladı, muhtelif ırklara mensup unsurlar İslâm'ı kabul ediyorlardı. İslâm'ın mensubîni günden güne çoğalıyordu. Bunlar bir taraftan İslâmiyet'i kabul ettikleri gibi, diğer taraftan kendi ilhâmat-ı ırkıye ve diniyelerini de beraber getiriyorlardı.

Bu sûretle yabancı akide ve felsefeler, İslâmiyet'in saf ve temiz talimatını gizliden gizliye bozmaya başladı; din-i İslâm'ın ulviyet ve kudsiyeti yavaş yavaş zâyi oluyor, azamet ve şerâfeti eksiliyordu. Bunun sebebiyle İslâm âleminde muhtelif cereyanlar, muhtelif mezhep ve fırkaların zuhur ettiği görülür.

Mesela Rumların, Nastûrîlerin din-i İslâm'ı kabulleri, ehl-i İslâm ile ihtilatları eski Yunan felsefesinin İslâm âlemine girmesine sebep oldu. Evvelce sırf ilim olarak dahil olunan bu felsefe sonraları muhtelif tarîkler ile dinimize **[220-28]** akidemize karıştı. Bu tarafa meyl eden birçok Müslümanlar da Kur'ân-ı Kerîm'i tevile kalkıştılar, sünnet-i nebi ve tarik-i ashâbdan ayrılıp îtizâl ettiler..

Garp ve şarkta olan rahip ve kâhinlerin din-i İslâm'ı kabul etmeleri ile de İslâmiyete hulûl akideleri girdi ve bundan dolayı İslâmiyet, çok kimselerin nazarında Nasturilik, yahut Brahmanlık, Budîlik gibi bir şey zannolunmaya başladı. Kur'ân-ı Kerîm tevil edilerek "Bâtınîlik" "Râfizîlik" gibi meslekler meydana geldi; beyne'l-İslâm iftirak yüz gösterdi.

Yahudilerin, Ahbârînin İslâm'ı kabul etmeleriyle İslâmiyete onların edebiyatları, İsrailiyat girdi. Ve bu sûretle bazı İslâmlar arasında hurâfî akideler, teşbîh usulleri intişara başlayıp "Müşebbihe", "Zâhiriye", "Haşviye", "Kerâmiye"... gibi fırkalar zuhur etti.

Fakat bütün bununla beraber ümmetin büyük bir kısmı, erbâb-ı takva kitap ve sünnetin gösterdiği yoldan inhiraf etmiyorlardı. Fakat sonraları bunlar da fakihler, mütekellimler, mutasavvıflar.. gibi türlü fırkalara ayrıldılar.

İslâmiyet'te bu sûretle zuhûra gelen meslek ve mezheplerden hepsinin büyükleri, imamları vardı. Bu mezhep ve meslek erbâbı da o imamlara taklit ediyor ve bu hususta taassup gösteriyorlardı. İşte böylece İslâmiyet'te bir de taklit beliyyesi zuhur etti. Fakat bu beliyye İslâmlar ve İslâmiyet için pek fena oldu. Her meslek erbâbı kendi mezhebi imamının telakkiyât-ı müçtehedâtını aynı İslâmiyet zannederek din-i mübîn-i İslâm'ı, şerîatı şu mezheplerden ve onların usullerinden ibaret sandılar..

Üçüncü devir, ki Arap hükûmet-i İslâmiyesinin inkırazından itibaren başlar. Bu devirde İslâmiyet hayli tebeddülâta maruz kalmıştır. Bu devrin sıfat-ı mümeyyizesinden olan taklid-i mahz ile cahiliyet âdetleri ortalığı zulmetlere boğmuştur. Bu devrin taklidi evvelkisine nazaran daha başka türlü idi. Bu devirde peygamber efendimizin, ashâbın, birinci derecedeki imamların yalnız isimleri zikredilip sözlerine, kulak asılmıyordu. Amel, kaza vesair husussâtta ikinci, üçüncü, derecedeki ulemânın telakkiyâtı taklit olunuyordu.. Din, diyânet, fıkıh hülâsa İslâmiyet bunların sözlerinden ibaret sanılıyordu.

[221-29] Bunlar da selefleri gibi birçok mezheplere ayrıldılar. Bu erbâb-ı mezhepten bazıları Mûtezile esaslarına, bazıları Bâtıniye esaslarına, bazıları teşbih ve israiliyat esaslarına.. taklit edip onların eserleriyle, sözleriyle meftun ve müptela oldular. Türk – Turan Acem ırkına mensup Müslümanlar bir dereceye kadar doğru yolda sabit-kadem olmuş iseler de onlar dahi bilâhare asl-ı Kur'ân-ı Kerîm ve sünnet-i şerîfeyi arkada bırakarak Şiîlik ve mezhep ihtilaflarını kendileri için diyânet ittihâz etmek gibi felakete maruz kaldılar.

Erbâb-ı kelâma taklit edenler, diyânet-i İslâmiyeyi, kelâmdan, fukahâ mukallitleri hilâfiyattan ibaret bildiler. Erbâb-ı tasavvuf dahi Kur'ân-ı Kerîm ve sünnet-i Resûlillah'a muhalif usullere ittibâ ederek bunları aynı diyânet sandılar.

İşte görülüyor ki son devrin Müslümanları ehl-i Kur'ân iseler de hep mukallittirler. Bunların imanları taklidî olduğu gibi, amelleri, ilimleri ve terbiyeleri hülâsa bütün diyânet ve ahlâkları hep taklidîdir. Bunlar ulûm ve maârif kuvvetiyle hakiki diyâneti anlamaktan mahrum olup yalnız zahirî ve sathî bir sûrette Müslümandırlar.

Bu devrin ikinci afeti cahiliyet âdetleri demiş idik. Hakikaten İslâm tarihinin orta safhalarında İslâmiyet'i kabul eden birçok akvâm-ı kadîme kendilerinin eski mütevâris akidelerini, edebiyatlarını da İslâmiyete idhâl ederek pak ve saf olan Müslümanlığın yüzünü lekelediler. Acemler, Rumlar, Yahudiler hatta az çok Türkler ve Araplar da din-i İslâm'ı kabul ederek gayet salâbet ve sebat ile tasdik etmiş iseler de eski zihinlerinden tamamıyla kurtulamamışlardır. Onun için bunlar hakiki İslâmiyet'i anlamaktan âciz kalıp nur-ı İslâmiyet ile lüzumu derecesinde tenevvür edememişlerdir. İşte İslâm âleminin bugünkü Müslümanlığı...

İSLÂM HAVÂDİSİ

Necid

Emir İbnü'r-Reşîd ve Aneze Aşireti: Haber verildiğine göre Emir ibnü'r-Reşîd Aneze aşiretini taht-ı itaate almak üzere birçok süvariler ile hareket etmiş ise de aşiretin [222-30] büyüklüğü, yiğitlerinin silahşörlüğü, çeviklikleri Emir'in gözünü yıldırmış; bunun üzerine fikrinden vazgeçerek geri dönmüştür. Fakat esnâ-yı râhda tesadüf ettiği bazı karyeleri yağma etmeyi de unutmamıştır. İslâm âleminin başka hiçbir kaygısı yokmuş gibi hâlâ kendi aralarında boğuşmakla meşgul olan bu zavallılar için Allahu teâlâdan insaf dilemek borcumuz olsa gerek.

Türkistan

Sünnet Düğünlerine Karşı: Türkistan'ın hemen her tarafında düğünler ve bilhassa sünnet düğünleri öteden beri pek büyük masraflarla meydana getiriliyordu. Orta halli kimseler hemen servetinin mühim bir kısmını bu uğurda sarf ettikleri gibi, zenginler de pek büyük masraflar ihtiyarına mecbur idiler. Bu sûretle İslâm âleminin birçok paraları lüzumsuz bir sûrette sarf ediliyordu. Fakat son senelerde Türkistan ve şimal Müslüman gazeteleri bu fâidesiz masraflar hakkında çok yazılar yazdılar; âdeta bunun aleyhinde umumi propagandalar yapıldı, denilebilir. İşte bu defa bunun tesiri görülmeye başlamış olduğu Türkistan'dan haber veriliyor. Son günlerde birçok kibar aileler Hıtân cemiyetlerini alelâde bir sûrette tertip ederek tutulması mûtad olan fazla miktarı da cemiyet-i hayriyelere, mekteplere vermeye başlamışlardır. Çok iyi, bu gibi hayırlı işlere delâlette bulunanlardan Allah razı olsun.

Şimal

Abdullah Togay'ın Vefatından Bir Sene Geçmiş Olmak Münasebetiyle: Nisan'ın ikisinde şimal Müslümanlarının halk şairi Abdullah Togay'ın irtihalinden bir sene geçmiş olmak münasebetiyle bütün Müslüman matbuatı merhumun nâmını yâd ettiler; hayatı, ahvâli hakkında sütunlar dolusu yazılar yazdılar; bazı câmi ve mekteplerde, medreselerde ruhuna ithaf edilmek üzere Kur'ân-ı Kerîmler okunarak dualar edilmiştir. Büyük Rabbimiz merhumun ruhunu şâd edip yerini cennet-i âlâ kılsın.

İran

İran'da Asayiş: İran asayişine memur jandarmaların yirmi beş bin nefere iblâğına karar verilmiştir. Bunlar şimdilik asâkir-i muntazama yerine kâim olacaklar ve İran dahilindeki eyâlât ve vilâyât ile muhtelif mıntıkalara taksim ve tevzî edileceklerdir. Mezkûr jandarmalara kumandanlık ve zabitlik vazifesini îfâ etmek üzere Amerika'dan, İsveç'ten birkaç mütehassıs zabitin celbi İran hükûmetince kararlaştırılmıştır.

Azerbaycan Ahvâli: Azerbaycan eyaleti valisi Şücâuddevle Hacı Ahmed Han'ın Tebriz ile mülhakâtında, sırf Ruslara hoş görünmek için icra etmekte olduğu zulüm hakkında Tahran matbuatı şikâyet-âmiz makaleler neşretmişlerdir. Bu son günlerde **[223-31]** mezkûr vali yine ahrardan birini asmıştır. Bu kadarla iktifâ edilmeyerek, Tebriz ahâlisinin İran Parlementosu'na âzâ intihap etmemesi için de bu vali tarafından el'ân teşvik edilmektedir.

Afganistan

Afganistan'da Âsâr-ı Terakki ve Umrân: Emir hazretleri Afganistan'ın bilcümle Afganistan şose yollarının yeniden tamir ve termîmine dair lazım gelenlere evâmir-i ekîde ısdâr eylemiştir. Bundan başka sevkiyât-ı askeriyeye elzem olan yeni şose yollarının da inşasına emir tarafından karar verilmiştir.

Kâbil'de Elektrik İhdâsı: Afganistan'ın makarr-ı hükûmeti bulunan Kâbil şehrinin elektirikle tenvîrine ve orada mevcut olan askeri fabrikaların elektrikle tenvîr ve tedvîrine karar verildiğinden, mezkûr işi kuvveden fiile çıkarmak üzere Avrupa'dan birkaç mütehassıs celbi için emir hazretleri tarafından bir iki zat Avrupa'ya gönderilmiştir.

Hindistan

Müslümanlarla İngilizler: Hükûmet-i mahalliye ile yerli Müslümanlar arasında husule gelen her türlü sû-i tefehhümün izâlesiyle Hint vali-i umûmisi bulunan Lord Hardinge hazretleriyle anlaşmak üzere evvelce Müslümanlardan müteşekkil bir heyet intihap edilmişti, heyet-i mezkûre otuz sekiz kişiden ibaret bulundukları halde bu son günlerde vali-i umûminin huzuruna kabul olunarak, İngiltere ile İngilizlere karşı Müslümanların hissiyât-ı meveddet ve dostane ile mütehassis olduklarına dair valiye beyanatta bulunup, müşârünileyhi tatmin etmeye çalışmışlardır. Aynı zamanda Balkan muharebâtı esnasında İngiltere hükûmetinin Devlet-i Aliyye'ye karşı ittihâz eylediği yabancılık vaziyetinden Müslümanların biraz hükûmetten bîzar olduklarını ve fakat Edirne'nin Osmanlılar tarafından istirdâdından sonra İngiltere'nin Devlet-i Aliyye'ye karşı ittihâz ettiği vaziyet-i meveddetkârâne üzerine Hint Müslümanlarının hissiyât-ı kadîmeleri değişmiş ve meveddet u safvete münkalip olduğunu da heyet-i mezkûre reisi beyan eylemiştir. Vali-i umûmi ise Müslümanların merdâne ve safvetkârâne olan ahlâklarını medh u sitayiş ederek heyetlere karşı teşekkür eylemiştir. Kalküta'da Urdu lisanıyla münteşir İslâmî "el-Hilâl" cerîdesi, böyle bir heyetin teşkiliyle lorda karşı tabasbus ve temelluk icrasının aleyhindedir. Müslümanların bu hareketlerini bir baş makale ile şiddetle tenkit eylemiştir.

Kalküta'da Anarşi: Hindu putperestlerin hafî komitelerine mensup iki kişi, bir İngiliz polis komiserini ve polis hafiye müfettişini güpegündüz çarşı ortasında revolverle öldürüp kaçmışlardır. Cinayet failleri el'ân tutulamamıştır. Bundan mâadâ yine mezkûr komite efrâdından olan birkaç kişi Kalkü-

ta civarında bulunan bir kaza postahanesine hücum ederek, orada mevcut olan nakit ve paralarla banknotları aldıktan sonra meçhul bir semte doğru gitmişlerdir. Anarşi gereği gibi Kalküta'da hüküm-fermâ olup, hükûmet-i mahalliye, anarşistlerinin istîsâline bir türlü muvaffak olamamakta ve her gün cereyan etmekte olan ahvâl-i nâ-layıkaya karşı aczini göstermektedir. [224-32]

Kalküta Müslümanları ve İngilizler: Kalküta'da deniz kenarında vâki Kidirpour vapur havuzlarının tevsîi maksadıyla bu son günlerde hükûmet-i mahalliye oradaki bir İslâm câmiini yıkmaya karar verip, câmiin tahrip ve hedmine mübâşeret edilmişti. Ertesi günü keyfiyetten haberdar olan ahâli-i İslâmiye dükkanlarını kapatıp nümayiş ve heyecana başlamışlar ve derhal büyük bir miting yapıp, hükûmetin muâhede-i diniyeye karşı ittihâz eylediği bu hareket ve vaziyet-i küstahânesini Hint vali-i umûmisiyle, Londra'daki Hindistan nazırına telgrafla ihbar ve protesto etmeleri üzerine, ale'l-fevr ameliyatın tatiline ve yıkılan câmi kısmının yeniden inşasına dair Kalküta valisine, vali-i umûmi tarafından şiddetle emir verildiğinden bir dereceye kadar Müslümanların heyecanına hâtime verilmiştir. Ahâli-i İslâmiye bu kadarla iktifâ etmeyerek meâbid ve mesâcidin her türlü taarruz ve tecavüzden ebediyyen masûn bulundurulması hakkında bir lâyiha-i resmiye-i kanuniyenin tanzimine ve tekliflerinin kabulüne dair karar verilmesi zımnında vali-i umûmiye bir heyet vasıtasıyla müracaatta bulunmuşlardır. Câmiin hedminden sonra, Müslümanları ayaklandıran "*el-Hilâl*" gazetesi sahibi de hükûmet tarafından isticvâb olunmuştur.

İngiltere

İngiltere'de İslâmiyet Süratle İlerliyor: Delhi'de intişar eden İngilizce "The Comrade" gazetesinin beyanatına göre, Londra'daki mecmua-i İslâmiye sahip ve nâşiri Hoca Kemaleddin Kâdıyânî hazretlerinin himmet-i diyânet-perverânesi sayesinde İngiliz âyan ve eşrafından birçok kimseler bu sene zarfında diyânet-i İslâmiye ile i'tinâk ederek, Nasrâniyeti terk etmişlerdir, şeref-i İslâmiyetle müşerref olan zevât-ı muhtereme ise şunlardır:

Lord Headley: Seyfürrahman Şeyh Rahmetullah el-Faruk ismiyle tesmiye edilmiştir.

Kont George Boiterre: Mevâhibürrahman Şeyh Selahaddin Ahmed Bovatir ismiyle tesmiye edilmiştir.

Binbaşı Stanley Marquis: Şeyh Abdurrahman ismiyle tesmiye edilmiştir.

Mister Jr: Şeyh Ahmed Celâleddin ismiyle tesmiye edilmiştir.

Mister Jovette: Şeyh Mehmed Atâurrahman ismiyle tesmiye edilmiştir.

Bir madam: Şimdilik ismini gizlemektedir.

Madam Clifford: Seyyide Âişe ismiyle tesmiye edilmiştir.

Madam Fouillet: Fatıma İbrahim ismiyle tesmiye edilmiştir.

Madam May: Emetürrahman ismiyle tesmiye edilmiştir.

Madam Kamronisya: Seyyide Zeyneb ismiyle tesmiye edilmiştir.

Matmazel Lily: Emetullah Halîme ismiyle tesmiye edilmiştir.

Madam Ceyford: Seyyide Aliyye ismiyle tesmiye edilmiştir.

Bunların on iki zükûr ve on dört inâs evladı da ebeveynleriyle diyânet-i İslâmiyeye îtinak eylemişlerdir.

Müdîr-i Mes'ûl: Halim Sabit – Dersaadet - Matbaa-i Osmaniye

اسلام مجموعه سی

مدیری : حلیم ثابت

ییل ١ — ٢٥ جمادی الآخره ١٣٣٢ — صایی ٨

٨ مایس ١٣٣٠

استانبولده صاتیلدیغی یر : « تورك یوردی کتبخانه سی » نسخه سی ٦٠ پاره در

درسعادت — مطبعهٔ عثمانیه

İslâm Mecmuası

Müdürü: Halim Sabit

Yıl: 1 **25 Cumâdelâhire 1332** **Sayı: 8**

8 Mayıs 1330

[21 Mayıs 1914]

İstanbul'da satıldığı yer: "Türk Yurdu Kitaphânesi" Nüshası 60 paradır.

Dersaadet --- Matbaa-i Osmaniye

İslâm Mecmuası

Müslümanların fâidesine çalışır. **On beş günde bir çıkar.**

KUR’ÂN-I KERÎM

Bismillâhirrahmânirrahîm

”وَالَّذِينَ كَفَرُوا اَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمْاٰنُ مَاءًۜ حَتّٰى اِذَا جَاءَهُ لَمْ
يَجِدْهُ شَيْـًٔا وَوَجَدَ اللّٰهَ عِنْدَهُ فَوَفّٰيهُ حِسَابَهُۜ وَاللّٰهُ سَرِيعُ الْحِسَابِۙ اَوْ كَظُلُمَاتٍ
فِى بَحْرٍ لُجِّيٍّ يَغْشٰيهُ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ سَحَابٌۜ ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ
بَعْضٍۜ اِذَا اَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكَدْ يَرٰيهَاۜ وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللّٰهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ“

Sûre-i Nûr [39-40]

Mübarek Mânâsı:

İman etmeyen, Hak’ı inkâr eden kimselerin amelleri ovadaki serap (yalgın) gibidir ki susamış olan onu su zanneder. Nihayet ona geldiği zaman hiçbir şey bulmaz, yalnız Allahu teâlâyı bulur. O da (Cenâb-ı Hak da) onun hesabını hemen görür. Zira Allahu teâlânın hesabı çabuktur. Yahut iman etmeyen kimselerin amelleri birbiri üzerinden aşan, üzerinde koyu kara bulutlar bulunan dalgalar kaplamış engin denizdeki zulmetler gibidir ki bu bazısı bazısının üzerinde bulunan zifiri bir karanlıktır. Elini çıkardığı zaman –bu zulmetler içinde kalan kimse– görmek şöyle dursun, görmenin yanından bile geçemez. Bir kimse için Cenâb-ı Hak nur vermezse onun için azıcık bile nur yoktur.

Bâyezid Dersiamlarından
Şerefeddin

[226-2]

DİN EDEBİYATI

Müslümanca Dua

Hepimiz tembeliz, hepimiz gafil
Kendi başımıza, kendimiz kâtil
Cennetler içinde kalmışız sefil
Şimdi sana geldik, Rabbülâlemîn!
Son defa bizleri, affeyle.. Âmin!

Hep mümin geçindik, fakat değildik,
Düşmanlar önünden kaçtık, çekildik,
Küfrün kılıcını öptük, eğildik
Şimdi sana geldik, Rabbülâlemîn!
Son defa bizleri, affeyle.. Âmin!

İnanmadık asla, ulu Kur'âna
Millet nedir? dedik, yattık bir yana
Vatan nedir? dedik, verdik düşmana
Şimdi sana geldik, Rabbülâlemîn!
Son defa bizleri, affeyle.. Âmin!

Toprağından doğduk, bilmedik kıymet
Derin göklerinden yağdıkça rahmet
Biz kendimiz olduk çamur nihayet
Şimdi sana geldik, Rabbülâlemîn!
Son defa bizleri, affeyle.. Âmin!
[227-3]

Mabetleri yaptık ahır, samanlık
Her nuru söndürdük, boğdu karanlık
Perişan kalınca, kovdu insanlık
Şimdi sana geldik, Rabbülâlemîn!
Son defa bizleri, affeyle.. Âmin!

Bir lokma nân için neler yapmadık?
Küfür mü kalmıştı, kimse tapmadık?
Eğriden yürüdük, gördük, sapmadık
Şimdi sana geldik, Rabbülâlemîn!
Son defa bizleri, affeyle.. Âmin!

Mescitler başına astık çanları
Düşmana bıraktık, kız kızanları
Satıp savurduk da hânümanları
Şimdi sana geldik, Rabbülâlemîn!
Son defa bizleri, affeyle.. Âmin!

Kurduğun binayı, eyledik viran
Ne Cezayir kaldı, ne Fas, ne İran
Ne Urum illeri, ne his, ne iman
Şimdi sana geldik, Rabbülâlemîn!
Son defa bizleri, affeyle.. Âmin!
[228-4]

Cenk içinde düştük fitneye, kine
Kayboldu eldeki her bir define
Elveda edince, namusa, dine
Şimdi sana geldik, Rabbülâlemîn!
Son defa bizleri, affeyle.. Âmin!

Dünya mahşerinde mizan olmağa,
Artık yeni baştan insan olmağa,
Müslüman olmağa, zîşan olmağa,
Niyet ettik geldik, Rabbülâlemîn!
Yardım et bizlere, yardım et.. Âmin!

Aka Gündüz

İÇTİMÂİYAT

Hüsün ve Kubuh

-İçtimai Usûl-i Fıkıh Meselesi Münasebetiyle-

Hüsün ve kubhu nef' ve zararla karıştıranlar bu tabirlerin iki mânâlı olmasından dolayı bu hataya düşüyorlar. İyi ve kötü sıfatları maneviyata mahsustur; fakat mecazen maddiyatta da kullanılıyor. Mesela iyi kâğıt, fena kalem deniliyor. Nâfi ve muzır sıfatları maddiyat ve maneviyata teşmil edilebilir. Lakin manevi nef' ve zararı maddi nef' ve zarardan tefrik etmek şartıyla.

Eşyanın maddi nef' ve zararı, uzviyetler üzerinde haz yahut elem tevlid etmek kabiliyetleridir. Bu türlü nef' ve zarar mutlaka ilmî bir tahlil neticesinde uzvî haz ve eleme ircâ olunabilir. **[229-5]**

Manevi nef' ve zarara gelince bu, kat'iyen uzvî haz ve eleme ircâ olunamaz. Eşyanın manevi nef' ve zararı içtimai bir zevk yahut ızdırap husûle getirmek kabiliyetidir. Bu çeşit nef' ve zarar ancak fevka'l-uzvî bir meserret yahut küdûrete ircâ edilebilir.

Mesela sancak nâfidir. Fakat bu nâfiiyet maddi değil, manevidir. Sancak bize uzvî hazlar vermez. Onun bizim üzerimizdeki tesiri milli hayatımızı hatırlatması, milli vicdanımızı uyandırmasıdır; bu sûretledir ki ruhumuzda ulvî bir meserret, kudsî bir inşirah husûle getirir.

Eşyanın manevi nef' ve zararına, maddi olanlarından temyiz için "hayır ve şer" denilmiştir. İşte bugünkü ilmî kanaate göre hüsün ve kubuhda yalnız bu manevi nef' ve zararın (yani hayırlı yahut şerli olmak hassalarının) aranılması iktizâ eder.

Hüsün ve kubuh maddi nef' ve zarara yani haz ve eleme iki sûretle mübâyindir. Haz ve elem ferdî şuurla temyiz olunur. Hâlbuki hüsün ve kubuh içtimai vicdanla takdir edilir. Hayvanlar ferdî şuura mâlik oldukları için haz ve elem duygularıyla mütehassistirler, fakat içtimai vicdandan mahrum oldukları için hüsün ve kubuh mefhumlarından bîhaberdirler.

Hüsün ve kubhun haz ve elemden farkı bu keyfiyetleri temyiz eden melekelerin ayrı olmasından ibaret değildir. Eşyanın maddi nef' ve zarara mâlik olması tabiat-ı maddiyesinin

iktizâsından olduğu halde hüsün ve kubha mâlikiyeti böyle değildir. Sancağın kudsiyeti ve bu kudsiyetten mütehassıl olan manevi faydası onu teşkil eden kırmızı renkli kumaştan sâdır olmaz. Bu kudsiyet ona hariçten gelmiştir. Durkheim'ın tabirince "üzerine konulmuş (superpose) ve sonradan ilave edilmiş (surajoute)"tir. İyi, muazzez, mukaddes dediğimiz bütün şeyler maddi tabiatları dolayısıyla değil, içtimai vicdanın onlara ifâze ettiği kıymetler hasebiyle hürmete mazhardırlar. Bunlar birer timsaldir ki kıymetleri, temsil ettikleri mukaddes mevcudiyete yani cemaate aittir.

İçtimai vicdanın akıldan farkına gelince akıl bütün insanlarda müşterek olduğu [230-6] halde her cemaatin vicdanı kendine mahsustur. Akıl için tarîk birdir derler. Fakat vicdanlar için yol başka başkadır. Bundan dolayıdır ki bir cemaatçe iyi telakki olunan hususlar diğer bir cemaat için kötü addolunabilir. Mâkûlât ise her yerde mâkûliyetini muhafaza eder. Bundan başka, aklın vazifesi mefhumların tabiî bir tasnifini yaparak mürekkep olan şeyleri –mantıki ayniyetlere istinaden- basit mahiyetlere ircâ etmektir.

Akıl, insanı hayvanlar zümresine, hayvanı uzvîler sınıfına, uzvîyi cisimler idâdına idhal ettiği gibi içtimai hadiseleri hayati hadiselere, hayati hadiseleri kimyevi hadiselere, kimyevi hadiseleri hikemî, mihanikî ve bi'n-nihaye riyazi mahiyetlere ircâ etmeye meyyaldir. Hâlbuki Descartes inkılâbından beri ilmin hâiz-i salâhiyet olduğu saha, kemmiyet âlemine inhisar ettiği gibi aklın da muvaffak olacağı âlemin yalnız kemmiyet sahası olduğu tebeyyün etmiştir.

Akıl, ilmî tecrübelerin yardımıyla keyfiyetlerin ve kıymetlerin muâdil-i kemmîlerini birbirine ircâ ederek bunların kemmî münasebetlerinden sabit kanunlar çıkarır; fakat ne keyfiyetleri, ne de kıymetleri temyiz ve takdir edemez. Keyfiyetlerin temyizi ferdî şuura, kıymetlerin takdiri içtimai vicdana yani örfe aittir.[76] Gelecek makalemizde örften yani cemaat vicdanından bahsedeceğiz.

Gökalp

TARİH

İbn Teymiyye

Ailesi, Ailesinde Zuhur Eden Meşhur Zatlar

İbn Teymiyye evlenmemiş ve cariye dahi kullanmamış olduğundan bittabi zürriyeti de kalmamıştır. [231-7]

İbn Teymiyye'nin mensup olduğu aile, Arap – İslâm aileleri içinde ilim ve edep ile meşhur olup bundan her batında mâruf kimseler yetişmiştir.

Sâhib-i tercüme, ilim ve faziletini, edep ve kemâlâtını, رمية من غير رام kabilinden değil belki asabelik tarîkiyle vâris olanlardandır. Anası Sitti Naim bint Abdus El-Harraniye, güzel ahlâklı, sâlihâttan bir kadın idi. (716. yılın Şevval'inde vefat etmiştir.)

76 Burada maksut olan akl-ı mücerrettir. Akıl müteşahhıs bir terkiptir ki akl-ı mücerretten başka şuur ve vicdanı da muhtevidir. İleride bundan da bahsedeceğiz.

İbn Teymiyye ilim erbâbının sütlerini emerek büyüdüğü gibi, kemâl ashâbının terbiyelerinde yetişmiştir.

İbn Teymiyye ailesinin İslâm âlemine bağışladığı meşhur zatlardan bazıları şunlardır:

1- Ebû Abdullah Muhammed bin Ebu'l-Kasım el-Hızır bin Muhammed bin el-Hızır. Fahreddin lakabıyla mâruf olan bu zat, sâhib-i tercümenin büyük babası[77] Abdüsselâm'ın amcasıdır. 542 tarihinde Harran şehrinde dünyaya gelip 621'de irtihâl etmiştir. Bağdat şehrine giderek Ebu'l-Feth bin el-Münî ismindeki zattan fıkıh, Şehide bint el-İbrî nâmındaki âlime ile İbnü'l-Mukarreb, İbnü'l-Batî isimleriyle tanınan zatlardan ilm-i hadis tahsil etti. Kendisi zamanında mâruf ilim erbâbından sayılmıştır.

Ahmed bin Hanbel mezhebine dair bir eser meydana getirerek fıkıh hususundaki fazlını meydana koymuştur. Bundan başka Kur'ân-ı Kerîm üzerine bir tefsir de yazmıştır. Tatlı dilli, fasih ve samimi olduğundan avam ve havas kendisini seviyorlardı. Harran şehrinde vaaz ve nasihat ile iştigal ettiğinden "el-Vaiz" ünvanıyla şöhret kazandı. Her gün malum saatte tefsire dair umumi dersi olurdu. 604'te hac seferi esnasında Erbil şehrine dahi uğramış olduğundan Erbil şehrine mahsus bazı tarihlerde terceme-i hali yazılmıştır.

İbn Nübâte hutbelerine benzer hutbeleri muhtevi bir eseriyle dîvânı vardır.

Oğlu Ebû Muhammed Seyfeddin Abdülganî dahi ulemâdan olup vaaz ve hitabet ile mâruf idi. 639 tarihinde vefat etmiştir. **[232-8]**

2- Mecdüddin Ebu'l-Berekât Abdüsselâm bin Abdullah: Bu zat sâhib-i tercümenin yakın babası olup tahminen 590 tarihlerinde Harran şehrinde dünyaya gelip, 652'de vefat etmiştir. Kabri Harran şehrindedir. İbtidâ-yı tahsili amcası Fahreddin Ebû Abdullah ibn Teymiyye huzurundadır. Fakat amcasının oğlu Ebû Muhammed Seyfeddin Abdülganî ile tahsil için Bağdat şehrine giderek orada altı sene kadar kaldılar. Harran şehrine avdetlerinde tekrar amcası Fahreddin'in halka-i tedrisine devam etmiştir. Fıkıh ile hadîs-i şerîf fenlerinde yed-i tûlâ sahibi idi. Sair ulûm ve fünûn ile de iştigali yok değildi. Zekâvet, vera' ve takva ile şöhret kazanmıştır. Kur'ân-ı Kerîm üzerine bir tefsir yazarak fıkha dair *El-Muharrer* ismiyle büyük bir eser meydana getirmiştir. *Münteka'l-Ahbâr* namındaki eseri de Şevkânî'nin *Neylü'l-Evtâr* isimli şerhi ile beraber Mısır'da tab edilmiştir.

Rivâyet-i ilm hakkında büyük âlimlerden mücaz olan zevcesi Ümmü'l-Bedr amcası Fahreddin Ebû Abdullah'ın kızı olup kendisinden bir gün mukaddem vefat etmiştir.

3- Şehâbeddin Ebû Ahmed Abdülhalîm bin Abdüsselâm: Bu zat sâhib-i tercümenin pederi olup 627'de Harran şehrinde dünyaya gelip 682'de Dımaşk'ta vefat etmiştir. Kabri Kasyun makberesindedir. Bu da muteber âlimlerden olup bütün ömrünü tedris ve telif ile geçirmiştir. Fakat kendisinin pederi ile oğlu (sâhib-i tercüme) arasında kalmış olduğundan şöhretine bir derece halel gelmiştir. Elektrik ile lamba arasında kalan mum ziyasının sönük kalacağı tabiidir.

4- Abdullah Şerefüddin bin Abdülhalîm Şehâbeddin: Sâhib-i tercümenin bir doğma kardeşi olan bu zat Harran şehrinde 666'da dünyaya gelip 727'de Dımaşk'ta vefat etmiştir. Ailesiyle Dımaşk'a hicret ettiklerinde henüz memeden kesilmiş değildi. Bu da büyük

77 *Kâmûsu'l-Â'lâm*'ın büyükbabası diyecek yerde "akrabasından" tabiri nâkıstır.

ulemâdan olup bilhassa ferâiz, hesap, hey'et ve tarih fenlerinde mütehassıs idi. Birkaç defalar hac kıldı. Daima biraderi sâhib-i tercümenin meclisinde bulunup istifade ederdi. Münazara ve mübâhase hususunda [233-9] büyük mümâresesi vardı. Onun için iştirak ettiği mübâhaselerde galibiyet mutlaka bunun tarafında kalırdı.

Bu zatın, ekâbir-i ulemâ nezdinde tahsil ederek ilmiyle ihâtasıyla şöhret kazanan Zeynep namında bir kızı vardı. Zeynep, Hâfız İbn Hacer el-Askalânî hazretlerinin üstadlarındandır. İbn Hacer rivayet hususunda Zeynep'in de icazetini hâiz idi. İrtihali 799 tarihine müsâdiftir.

Rızâeddin bin Fahreddin
Orenburg

İSLÂM KADINI

Taaddüd-i Zevcat İslâmiyet'te Men Olunabilir

Taaddüd-i zevcat şerîat-ı İslâmiye'de tecviz olunduğu için İslâmiyet taaddüd-i zevcatı kabul eylemekten imtinâ edemez. İslâmiyet'te taaddüd-i zevcatı kabul etmek zarureti vardır. Taaddüd-i zevcat edyân ve milel-i sairede memnûdur fakat İslâmiyet'te men'i kâbil değildir. Din-i İslâm'ın taaddüd-i zevcat meselesinde edyân-ı saireden farkı vardır… gibi yanlış bir zan ve zehab neticesi olarak Avrupalılar ve bilcümle akvâm-ı mütemeddine tarafından şerîat-ı İslâmiye pek çok dûçar-ı ta'n ve itiraz oluyor. Âlem-i İslâm'da şerîatları muktezâsından olmak üzere hâlâ kurûn-ı vustâ vahşeti hükümfermadır zan ve îtikadında bulunuyorlar. Bu tûfan-ı seyl-i itirazâta karşı âlem-i İslâm'ın müdafaa ve cevapları da şerîat-ı İslâmiye'ye nispet olunan o bühtan ve iftirayı, o zan ve zehâb-ı bâtılı teyit etmekten başka bir şeyi ifade etmiyor. Mûterizler şerîat-ı İslâmiye'de taaddüd-i zevcat hakkında bir hüküm iltizâm edilmiştir zannıyla tevcîh-i ta'n ve itiraz ediyorlar. Müdâfiler de o hükmü muhafaza edeceğim diye taaddüd-i zevcatın [234-10] fevâid ve muhassenâtından, muvâfık-ı akıl ve hikmet olduğundan bahsedip duruyorlar. Müdâfilerden hiçbiri şerîat-ı İslâmiye'de taaddüd-i zevcat hakkında iltizâm olunmuş bir hüküm yoktur, ulü'l-emrin emir ve men'ine tâbi bir meseledir, İslâmiyet taaddüd-i zevcatın men olunmasına kat'iyen mâni değildir, taaddüd-i zevcat meselesi şerîat-ı İslâmiye noktasından işkâl edilecek, mevzû-ı bahs ve mekal olacak bir mahiyette değildir diye beyân-ı hakikat edemediklerinden beyhude yere münakaşât devam edip gidiyor.

İşte izah edeceğim veçhile mevrid-i nas olduğundan hiçbir sûretle muhalefet tasavvur olunamayan bütün eimme-i mezâhib ve âmme-i fukahâ tarafından kabul edilen bu hakikati beyan edelim.

Şöyle ki: [78]"اَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ وَاُولِى الْاَمْرِ مِنْكُمْ" âyet-i celîlesi ulü'l-emre alelıtlak itaati emrediyor.

78 Kur'ân-ı Kerîm, Nisâ-IV, 59: Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ulü'l-emre (idarecilere) de itaat edin.

Neyi emir ve nehyederse etsin her şeyde ulü'l-emre itaat ediniz, diyor. Çünkü âyet-i celîlede nerelerde ulü'l-emre itaat olunacağına dair hiçbir kayıt ve şart zikrolunmadığından fenn-i mahsûsunda beyan olunduğu üzere hükmünde tâmim ifade etmiş olur. Ulü'l-emr her neyi emr veya men edecek olursa itaat etmek vâciptir, mânâsı anlaşılır. İşte âyet-i celîleden müstefâd olan hüküm böyle küllî ve mutlaktır.

Şu kadar var ki hükmün böyle külliyet ve ıtlâkına nazaran eğer ulü'l-emr şerîatın ve nehyine muâraza ederek şerîatın emrettiği şeyler men ve zecr ve bilakis men ettiklerini emredecek olsa da, yine ulü'l-emre itaat etmek vâciptir demek iktizâ ederse de, değil şerîat-ı İslâmiye hiçbir kanun tasavvur olunamaz ki öyle kendi emir ve nehiylerini nazar-ı itibara almasın da onlara muârız ve münâkız olan emir ve nehiylere itaat etmek vâciptir desin. Kendi tekliflerini bıraksın da muâraza eden teklifleri mi icap etsin. Bilfarz ulü'l-emr şâri'e itaat etmeyiniz diyecek olursa bu sûrette de ulü'l-emre şer'an itaat nasıl vâcip olur, şerîat tamamen iptal edilmiş olmaz mı?

[235-11]

Binâenaleyh ulü'l-emre itaat hakkında nass-ı celîl-i mezkûrun şümul ve ıtlâkına şâri'in emir ve nehyine muâraza etmemek kayıt ve şartını ilave etmek zaruri ve bedîhîdir. Bu sûretle nass-ı mezkûrun şümul ve ıtlâkını takyid ve tahdit etmek ulü'l-emre her yerde itaat ediniz mealinde olan nassın hükm-i şümul ve ıtlâkına karşı (fakat şerîatın emir ve nehyine muârız olan yerde itaat etmeyiniz) sûretinde bir istisna teşkili demek ise de böyle nas mukabilinde ve mevrid-i nasda bulunan bu sûret-i istisna, zan ve kıyastan ibaret olan re'y ve içtihat ile değildir ki nas mukabilinde içtihat ile amel olunmaz. Mevrid-i nasda içtihada mesağ yoktur diye itiraz olunabilsin.

Bu sûret-i istisna, bedâhet-i akıl ve zaruretle sabit bir istisna-i aklî ve hükm-i zaruridir, nassın hükm-i şümul ve ıtlâkını delâlet-i akıl ile tahsîs kabilindendir. Nusûsun tahassüs ve takyidi re'y ve içtihat ile câiz değil ise de fakat delâlet-i akıl ile tahsîs olunur. Usûliyyûn nusûs tahsîs eden delâili tâdat ederler iken birinci olarak aklı zikretmişlerdir. Hülâsa akıl başka re'y ve içtihat başkadır. Akıl ile nusûs tahsîs olunabilir. Re'y ve içtihat ile tahsîs olunamaz çünkü mevrid-i nasda içtihada mesağ yoktur.

İşte fukahâ da arz ettiğim veçhile âyet-i celîlenin hükm-i şümul ve ıtlâkını takyid ve sûret-i istisnasını izah ve tafsil etmek üzere eğer ulü'l-emr şer'an vâcip olan bir şeyin hilâfını veya şer'an memnû bir fiili emredecek olurlarsa hülâsa şerîatın emir ve nehyine muâraza ederlerse itaat etmek vâcip değildir.

Çünkü bu hususta da yine ulü'l-emre itaat edilecek olursa şâri'e itaat olunmamış ve irtikâb-ı mâsiyet edilmiş olur. لا طاعة للمخلوق فى معصية الخالق diye beyanatta bulunmuşlar.

İşte böyle şerîat-ı İslâmiye'de bu mebhasda ulü'l-emre itaat meselesinde akvâl-i fukahâ, ârâ-i mezâhib müttehit ve müttefiktir. Ne bir mezhep ihtilafına ne de içtihat münâzaasına tesadüf olunur.

Çünkü izah ve beyan ettiğim veçhile delâlet-i akıl ve nakil ile taayyün ve tahakkuk etmiş bir meseledir.

[236-12]

Mevrid-i nasda içtihada mesağ olmadığından böyle delâlet-i nakil ve nass-ı kat'î hilâfında içtihat kâbil olamayacağı gibi bedâhet-i akla da muhalefet tasavvur olunamaz. Hülâsa akıl ve naklin delâlet-i kat'iyesiyle sabittir ki ulü'l-emr şerîatın emir ve nehyine muârız ve münâkız olmamak şartıyla her neyi emredecek olursa olsun kâffesine itaat etmek vâciptir. Fakat şerîatın emir ve nehyine muârız olursa itaat etmek şer'an câiz değildir. Bu iki hükümden birincisi delâlet-i nakil, ikincisi de delâlet-i akıl ile sabittir. Her ikisi de arz ettiğim veçhile hilaf ve ihtilaftan masun ahkâm-ı kat'iyedendir.

Demek oluyor ki hakkında emr ve nehy-i şer'î vârid olmamış, vâcip ve memnû olmayan hangi bir şey hakkında olursa olsun –ki câiz olan hangi bir şey olursa olsun demektir- ulü'l-emr emr veya nehyederse vâcip olan bir şeyin hilâfını veya bir fiil-i memnûyu emretmediği için, hülâsa şerîatın hiçbir emir ve nehyine muârız bulunmadığı için kâffesine itaat etmek vâciptir. İşte bu hüküm her türlü şek ve tereddütten hâlî, nass-ı mezkûrun müfâd-ı kat'î ve muktezâ-yı sarîhidir.

Böyle nusûsun müfad ve mevridinde ne mezhep ihtilafı, ne de içtihat münâzaası cereyan edemez.

Binâenaleyh emr ve nehy-i şer'î vârid olmamış câiz olan şeylerin kâffesinde ulü'l-emrin emr ve nehyetmeye kâbil-i takyid ve tahdit olmayan salâhiyet-i vâsiası vardır.

Eğer ulü'l-emrin öyle câiz olan şeylerde de salâhiyeti inkâr edilirse arz ve beyan ettiğim veçhile esasen vâcip olan şeyi men etmeye veya memnû bir fiili emretmeye salâhiyeti olmadığından artık şer'an ulü'l-emrin hiçbir şeyde emr ve nehyetmeye salâhiyeti olmaz ve âyet-i celîle-i mezkûrenin hüküm ve mânâsı kalmazdı.

Şerîat ulü'l-emre o derece salâhiyet bahşediyor ki onların emir ve nehyini kendi emir ve nehyleri mesâbesinde addediyor. Ulü'l-emr herhangi bir şeyi emr [237-13] edecek olurlarsa o evâmir-i şer'iye gibi emirleri vücub-ı şer'îyi müfid oluyor. Kezâlik nehyedecek olursa memnûiyet-i şer'iyeyi icap ediyor. Men ettikleri şeyi de şer'an memnû olur diye hükmeyliyor. Çünkü şerîat ulü'l-emre itaat vâciptir diye hükmediyor.

Demek ki şerîat ulü'l-emrin emir ve nehyini bu sûretle takviye ve te'kid ediyor. Daha bunun fevkinde salâhiyet tasavvur olunur mu?

Eğer ulü'l-emrin nazar-ı şerîatta emr ve nehyetmeye salâhiyeti olmasa şerîat ulü'l-emrin emir ve nehyini öyle takviye ve te'kid etmez de bilakis nakzeder, mesmû olmaz der idi. Nasıl ki arz ettiğim veçhile ulü'l-emr şer'an vâcip olan bir şeyi men veya bilakis memnû bir fiili emrederse muteber ve mesmû değildir diyor. Bu sûretle olan ulü'l-emrin emir ve nehiylerini nakzediyor.

Hülâsa şerîat-ı İslâmiye'de şurası muhakkaktır ve her türlü şek ve tereddütten, hilaf ve ihtilaftan masundur ki, alelumum câiz olan şeylerde ulü'l-emrin emr ve nehyetmeye salâhiyet-i vâsiası vardır, hiçbir şekl-i istisnası yoktur, hiçbir sûretle kâbil-i takyid ve tahdit değildir, nass-ı kat'î-i şer'îye müsteniddir.

İşte taaddüd-i zevcat, şerîat-ı İslâmiye'de hakkında emr ve nehy-i şer'î vârid olmamış "فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبَاعَ"[79] âyet-i celîlesiyle cevazı beyan edilmiş bir emr-i câizden başka bir şey değildir.

79 Kur'ân-ı Kerîm, Nisâ-IV, 3: Size helal olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın.

Binâenaleyh ulü'l-emr yani hükûmet bilkülliye taaddüd-i zevcatı men etmeye veyahut bazı kuyud ve şurut ile takyid etmeye salâhiyet-i tammesi vardır. Şerîat-ı İslâmiye'de arzettiğim veçhile bu hususta hiçbir mâni yoktur. Çünkü alelumum câiz olan şeylerde emr ve nehye ve kavânin vaz'ına ulü'l-emrin nazar-ı şerîatta salâhiyet-i vâsiası vardır. Eğer bu yolda bir kanun vaz' edilecek olursa emr-i ulü'l-emrden ibaret olduğu için şerîat-ı İslâmiye reddetmedikten başka daha teyit ve te'kid eder. Taaddüd-i zevcat hakkındaki ahkâm-ı şerîat kanun-ı mevzûun ahkâm-ı mündericesinden ibaret olur. **[238-14]**

Nikâh ve talâk da böyledir. Taaddüd-i zevcat gibi haklarında emr ve nehy-i şer'î vârid olmamış yalnız cevazı beyan edilmiş binâenaleyh onların hakkında da vicdân-ı umumi-i millete muvâfık ahkâm ve kavânin vaz' etmeye ulü'l-emrin nazar-ı şerîatta salâhiyet-i tammesi olduğu her türlü şek ve şüpheden âzâdedir. Şurası da şâyân-ı arzdır ki taaddüd-i zevcatı mevzû-ı bahis ve mekal edenlerden bazıları şerîat-ı İslâmiye'de taaddüd-i zevcat adalet ile meşruttur, icrâ-yı adalet ise gayrikâbildir. Binâenaleyh bir kanun vaz' ederek men olunmak iktizâ eder, mütâlaasıyla bu mebhasta hall-i ukde-i işkâl etmek istiyor.

Evet, şüphe yoktur ki taaddüd-i zevcatta icrâ-yı adalet etmek gayrikâbil olduğundan men olunmak ve o yolda bir kanun vaz' etmek muktezîdir fakat şerîat-ı İslâmiye, taaddüd-i zevcatın sarâhat-i nas ile cevazını beyan ettiği için men'ine ve o yolda kanun vaz'ına müsait değildir, mânidir zannolunur. İşte bu noktadan bu mebhasta hall-i ukde-i işkâl edilemiyor. Mübâhesât devam edip gidiyor. Şerîat-ı İslâmiye dûçar-ı ta'n ve itiraz olup duruyor.

Binâenaleyh böyle tevehhüm olunan bir mâni karşısında taaddüd-i zevcatta adalet gayrikâbil-i icradır diye taaddüd-i zevcatı men ve o yolda kanun vaz' etmek iktizâ eder demek bir şey-i müfid olamaz çünkü mâni ile muktezî teâruz ederse mâni takdim olunur. Bu kaide yalnız esâsât-ı fıkhiyeden değil mukteză-yı hükm-i akıl ve tabiat, ahkâm-ı esâsiye-i tabiattandır ki mâni mevcut olduğu halde muktezî icrâ-yı hüküm ve tesir edemez. Binâenaleyh evvel emirde arz ettiğim veçhile şerîat-ı İslâmiye'de öyle bir mâni olmadığını tevehhümden ibaret olduğunu izah etmek iktizâ eder. Adalet meselesi ikinci derecede kalır. vaz' olunacak kanunun esbâb-ı mûcibesinden olur. **[239-15]**

DİN FELSEFESİ

Dinin İlmî Marifete Karşı Hususiyeti

Tabiî ilmin rükünleri – müşahhas (ruhi), mücerret (riyazi) zaman ve mekân – Tabiî ilim nispetleri bilmektir.

Şurasını evvelce tasdik etmiş olmamız lazım gelir ki biz filhakîka "marifet"e mâlikiz. Riyaziyatta, tabiiyatta kat'î ve şeksiz "malumat"ımız vardır. Lakin bunların esâsî şartları, rükünleri nedir, nasıl ve ne ile vücuda gelirler?.. Riyaziye ve tabiiye ilimleri nasıl mümkündür?...

Riyaziyat için esâsî rükünler zaman ve mekândır, bunlarsız riyaziyat olamaz.. Ya "zaman" ve "mekân" nedir? Tamamıyla sarih ve bir mânâlı, muayyen nazarlar, görümlerdir ki beşeri vicdan ile birlikte mevcuttur.. Burada zaman ve mekân denilince psikolojice

muayyen olan mukayyet ve müşahhas zaman ve mekânı düşünmemelidir. Zira o zaman Kant kat'iyen anlaşılmamış olur. Bizim göz vasıtasıyla temyiz eylediğimiz "mekân" mahduttur, "riyazi mekân" ise gayrimahduttur; birinin iki buudu var, çünkü biz ancak satıh görebiliriz; ötekinin ise üç, ki buna biz "mücerret buud" diyoruz.. Psikolojik "zaman"ın müruru muhteliftir, bazen daha yavaş, bazen daha çabuk geçer; ehemmiyetli bir iştigal esnasında su gibi akar; zahmetli bir iş sırasında yerinden oynamaz. Kant'ın bahse mevzû ettiği "zaman" ise sadece "teâkub" veya "tevâli"dir. Maamâfih burada psikoloji tetkiklerine istinaden bir iddia yürütülüp de mesela üç buudlu "mekân"ın aslî bir tasavvur olmadığı, bâsire ve lâmise hassalarının tecrübelerinden terkip edilmiş olduğu ileri sürülse, hatta bunu ispat için körler üzerinde yapılan tecrübeleri dermeyan ederek onlara bütün eşyanın müstevî bir satıh üzerindeler imiş gibi göründüğü ve onlarda umk ve irtifa **[240-16]** buudları tasavvurlarının mefkud bulunduğu zikrolunsa bile bunda Kant'ın davasına dokunacak, zarar verecek bir şey yoktur. Evet, bütün bu tecrübeler ve bu yolda elde edilen neticeler pek mühimdir. Maamâfih bunlar Kant'ın iddiasını iptal etmiş olmuyor; o bizde mekân görümünün nasıl "neşet" ettiğini, bizim nasıl her şeyi "temyiz" etmekte olduğumuzu sormuyor. Yalnız bizim riyazi ameliyelerimizde bedîhî bir farziye gibi telakki ettiğimiz "mekân"ın aslî vasıfları ne olduğunu araştırıyor. Onun için, onun bahsettiği "mekân", bize muhtelif temyiz anlarının verdiği bir netice değil, belki ilmî tefekkürümüzün muhassalasıdır. Bundan dolayı Von Berr, Helmholtz gibi tabiiyatçı müdekkiklerin psikolojik "nefsî", veya fizyolojik "garîzî" vakalara işaretle Kant'ın bu nazarını boşa çıkarmak istemeleri tamamen bir yanlış anlama mahsulüdür. Onlar diyorlar ki, "Evet, Kant'ın bu nazarı ancak zaman ve mekân görümlerinin nefsiyeti itibariyle doğrudur, zira bu iki fikir insanların uzviyetine tâbidir. İhtimal ki insan gözünün telakki edebildiği mekân bir arı gözünün müşahede ettiğinden pek farklıdır. Kanın daha sürat veya daha betâetle deverânı zamanın müruru hususunda daha muhtelif bir derece arz eder." Lakin Kant'ın bütün bunlarla bir alıp vereceği yoktur. Onun sorağını, sonunda nihayet infiali temyizin tarzına müncer olan, bu gibi ruhi - garîzî taazzuva ait vakalarda, keyl, âmil-i marifetin esâsî rükünleri olan mebdeler teşkil ediyor. Evet, (Biz başka bir uzviyete mâlik olsaydık elbette başka türlü "temyiz" edecektik, lakin başka bir tarzda "marifet" hâsıl etmeyecektik.) Yani riyazi marifetin tarz ve sûreti temyizlerimizin ihtilafı halinde bile aynı kalacak idi. Farzedelim ki mesela daha hızlı bir kan deverânı bize endaht edilen bir tüfek kurşununun hareketini tamamen takip edebilmek kabiliyetini bahşetsin, bundan dolayı merminin mahrekini başka türlü hesap etmek icap etmez. İşte Kant zaman ve mekânın nefsiyetinden bahsederken bu insanın garîzî-ruhi uzviyetini düşünmüyor, belki şunu söylemek istiyor ki bu riyazi zaman ve riyazi mekân tamamen **[241-17]** berrak ve sarih, zihnimizce gayet kolaylıkla telakki olunabilir tasavvurlardır; biz bunların bilkuvve hâiz oldukları bütün hassaları hariçten başka temyizlere müracaat ve istinad etmeksizin "kendi kendimize" istihsal ve istinbat edebiliriz. Şu halde esas vasıflarına nazaran mekân ile zaman nedir? Sadece "nispet" lerdir, evet müstevî hendese ilminde pek güzel ispat olunabileceği veçhile yalnızca "nispet"lerdir. Gayet basit ve iptidâî bir misal alalım. Mesela sâkları mütesâvî bir müselles için vârid olan bir dava dıl'ler ile zâviyeler arasındaki "nispet"lere aittir. Biz müsellesleri ne sûretle çizersek çizelim, nispetler daimî aynı kalacaktır. Demek ki riyaziyatta neyi biliyormuşuz, neye marifet hâsıl ediyormuşuz?.. Nispetleri, evet yalnız nispetlere!..

Ragıp Hulusi

İSLÂM'IN NECÂTI

İslâmiyet'in Bir İntikamı

Afrika'da İslâmiyet'in Seyr-i Muzafferânesi

Âlem-i İslâm'da cereyan eden vukûat ve hâdisâtı şevk ve hararetle takip eden sevgili Müslümanlara İslâmiyet'in Afrika-yı cenûbî taraflarında sûret-i intişar ve tevesüü ile, buralarda tesîs-i nüfuz eylemesinin safahât-ı tarihiyesine dair bazı malumat vermek istiyorum.

Afrika'da müteaddid defalar bir maksad-ı ilmî için seyahat eden ve meslek-i istîmârîde epeyce vukûf ve malumata sahip olan Mösyö Max Montbelo İslâmiyet'in bu kıtada ve hususiyle akvâm-ı zenciye arasında her türlü tedâbir ve tahaffuzâta rağmen seri bir sûrette intişar eylemesinin esbâb ve avâmiline dair, seyahatinden avdetini müteakip yazdığı iki mühim makaleyi *Müstemlekât* **[242-18]** *ve Siyaset* mecmuasında neşretmiştir. İslâm'ın Bir İntikamı (La Revanche de l'Islam) ünvanı tahtında yazdığı birinci makalede İslâmiyet'in Afrika'ya ne sûretle nüfuz eylediğinin muhtasarca tarihini ve bu kıtada mevcut Müslümanların tahminen miktarını ve bu mühim miktara nazaran bu yerlerde İslâmiyet'in mühim bir kuvvet-i maneviye teşkil eylediğinden ona karşı ne veçhile hareket olunması lüzumunun mukaddemâtını beyan ediyor.

İkinci makalede ise bu kıtada mevcut Müslümanların ahvâl-i ruhiye ve içtimaiyelerine dair müfid ve pek dakik bazı malumat verdikten sonra ahvâl-i ruhiye ve şerâit-i hayatiyelerine nazaran bu yerlerdeki Müslümanlara karşı ayrıca bir siyaset takip eylemek lüzumunun teferruat ve tafsilatını teşrih eyliyor.

Âlem-i İslâm'ın safahât-ı hayatiyesinden kârîlerini haberdar eylemek meslekinde bulunan *İslâm Mecmuası*'nda bu iki mühim makalenin hutût-ı esasiyesi gösterilirse faydadan hâlî olmaz zannederim.

Muharrir-i makale M. Montbelo diyor ki:

"Türkiye'nin istikbali hakkında şüpheli ve müşevveş fikir ve mütâlaalar dermeyan etmeye imkân olsa dahi İslâmiyet'in istikbali hakkında bilakis kat'î ve vâzıh nikbînîden ayrılmamaya mecburiyet vardır. Zira İslâmiyet bir meşy-i muzafferâne ile kesb-i kuvvet ve miknet eylemektedir. Denilebilir ki İslâmiyet'in nüfuz ve satvetine urulan en şedit ve en müessir bir darbe kendisine daha kavî ve daha metin bir kudret-i intişâriye temin eylemektedir. Bize öyle geliyor ki remzî (symbolique) hilâl ile mevsum peygamberin yeşil bayrağı yeni (moderne) halifenin elinde mühim ve müessir bir vasıtadır. Gerçi İslâmiyet sahne-i siyasetten ve hâkimiyet-i maddiyeden tebâüd eylemeye yüz tutmuş ise de din ve vicdân-ı İslâmiyet (la foi Musulmane) şark ve Bahr-i Sefîd havzasından sonra Afrika ve Hindistan'a ve Çin'e doğru muzafferâne kat-ı merâhil eylemektedir. Tevhîd-i ulûhiyete mûtekid ve bu akideye şiddetle merbut olan birçok Hint ve Çin cemaati İslâmiyet'in esâsâtına nazaran teşekkül eylemekte ve bir takım ıslahat **[243-19]** ve teşkilata müzâhir olarak terakki eylemektedir. Bu esâsâtın taammümü o kadar seri sûrette vâki oluyor ki Hindistan ve Çin'deki kabâil ve cemaâta münhasır kalmayarak Afrika-yı vustânın her tarafına yayılmaya başlamış ve aynı zamanda sahne-i mücadelâttan bi'l-mecburiye çekilmeye rıza göstermiş olan İslâmiyet "ruh ve vicdanlar"da yerleşmek üzere harikulade bir sûrette intikamını almaya muvaffak olmuştur ve oluyor...

Kânûn-ı Muhammedî bugün muhtelif milletlere mensup iki yüz milyon taraftdarâna mâlik olmaktadır. Afrika kıtası bu mühim yekûn içine 46 milyon muvahhitle dâhil oluyor. Zikrettiğimiz şu yekûn bittabi kat'î ve tamamıyla sahih olamaz. Çünkü Avrupa devletlerinin nezâret-i hakikiyeleri altında bulunan ve Bahr-i Sefîd havzasında kâin olan memâlikten başka yerlerde vesâit-i ihsâiye emniyet ve kat'iyet bahşedemez. Cezayir, Fas, Tunus ve Trablusgarp gibi Bahr-i Sefîd havzasında bulunan memâlikte yirmi milyon İslâm vardır. Fakat bu yirmi milyon Müslümanlar İslâmiyet'in yeniden tevessü ve intişarına bir vasıta-i müessire olamazlar. Çünkü kadimden beri İslâm edilmiş olan bu memâlikte muhit tesirâtı ve hayat-ı faalenin kesb-i müşevveşiyet eylemesi sebebinden dolayı yeniden pek az ihtida vâki olabilir. Hâlbuki Afrika-yı merkezî ve istivâîde hal ve vaziyet büsbütün başka bir sûrette arz-ı mevcudiyet eyliyor.

Bir taraftan geride kalmış olan Afrika-yı merkezîde zâhiren olsun ihtiyaca muvâfık bir akide-i diniyenin kabulü mecburiyeti, diğer taraftan ise garp medeniyetinin temasından bilkuvve ve ale'l-ekser bilfiil husûle gelen şiddet ve tazyikât, İslâmiyet'in tevessü ve intişarı meselesinde mühim âmiller olmakla beraber bu iki cereyan-ı mütehâlifte bulunan İslâmiyet ve garp medeniyeti arasında ciddi mücadelenin vukûu da azim tesir îkâ eyliyor. İslâmiyet'in sûret-i intişarını tamamıyla tetkik eylemek için Sudan ve sair ekâlim-i zenciyeye nüfuz ve duhulünün muhtasaran tarihini zikretmek münasiptir. İslâmiyet'in Afrika'ya hulûlü Hicret'in vukûu zamanından beri başlamıştır. Sarp ve gayrimümbit olan ve fakat edyânın mehd-i zuhur ve mahall-i neşeti bulunan Arabistan'dan, her yeni mezhep ve akide ile istînas peydâ eylemeye müstaid bulunan Afrika'ya geçmek İslâmiyet **[244-20]** için pek güç değildir. Bu memlekette peygamberin telkinâtına hiçbir mâni, mukavemet edebilecek güç teşkilat yoktu; bilakis vâsi ve gayrimütenâhî bir kıta-i arzda sakin ve içtimaen mütedenni uruk ve kabâil mevcut idi. İslâmiyet'in tevsî-i daire-i nüfuz eylemesi üç cereyan sebebiyle hâsıl oldu. Birincisi Bahr-i Muhît-i Atlâsî, ikincisi Bahr-i Ahmer ve Nil, üçüncüsü de Afrika-yı şimalî ki bu havza havalisinde bulunan Roma memâlikinden Trablusgarp, Numidya, Moritanya eyaletleri Bizans'ın gayrikâfi himayesinden çıkarak İslâmların istilasına geçti. Bahr-i Muhît-i Hindî Arapların seyrüseferleriyle mütevâliyen yarılmış idi. Fil dişi, esir, altın tozu... ticaretini icra eylemek için Araplar Afrika'nın takriben bilumum sevâhil ve havalisini ziyaret etmişler ve Zengibar ile Michel adalarından Madagaskar adalarına kadar nüfuz eylemişlerdi. Hinduların lâyenkatı muhaceretlerine ve bazı akvâm-ı muhtelifenin Afrika'ya duhul eylemelerine rağmen Araplar daimî ve gayrikâbil-i imha ve izâle ve zamanımıza kadar bütün vüs'atiyle pâyidar olan esâsât-ı içtimaiyelerini burada tesise muvaffak oldular. Bahr-i Ahmer ve Mısır'dan gelen İslâmiyet ise Afrika'nın tam kalbine kadar nüfuz eyledi. 638'de Amr bin el-Âs Mısır ve İskenderiye'yi zapt ettiği zaman kısm-ı âzamı zengin ve mahsuldâr olan Nil vadisinde yerleştiler. Ahâli-i asliye hemen kâmilen mahv ve münkariz oldu. O vakitten itibaren Arap olan Mısır'da 150 bin Kıptiden fazla firavunun ahfadından kimse kaldı. Bu İslâmiyet'in ocağından binlerce vaiz ve mürşitler Afrika'nın her tarafına yayıldılar. Angola, Somali, Furien ve Galla eyaletleri muhtelif zamanlarda İslâmiyet'i kabul eylediler. On sekizinci asırda Mısır'ın fellahlarına müşâbih Follah denilen Nijer ahâlisi din-i Muhammedî'yi kabul ile bu dinin en kuvvetli ve en cesur müdâfilerinden oldular. Menşe ve membaı Mısır'ın dârülfünûnlarıyla Trablus'un medâris-i diniyesi olan İslâmiyet'in şu intişâr-ı seriu'l-cereyanı ahkâm-ı Kur'âniye ile mütevâziyen gidiyordu. O derece ki Avrupa'nın istilası bile bu cereyanın devamına mâni olamadı!! Fransızlardan sonra İngilizler Somali'deki müstemlekâtlarında bu tesamuhun (!) netâic-i meş'ûmesini müşa-

hede ile [245-21] acı bir tecrübe karşısında bulundular. Ednâ bir vesile ile ahâli-i mahalliye gayrisadık (infidele) olanlara yani Avrupalılara bir darbe-i tenkil indirmekten hiçbir vakit çekinmiyorlardı. Nil vadisinden azîmetle Afrika-yı merkezî ve istivâîyi ve bütün havalisini taht-ı inkıyâdına almaya müteveccih bulunan İslâmiyet'in bu cereyanı Çad'ın ötesinde ve Sahra-i Kebir civarında bir dest-i imdat ve muâvenete nail olmamış olsa idi şüphe yok ki zayıf ve kuvvetsiz kalırdı. Fakat şâyân-ı dikkattir ki Çad taraflarındaki kabâil hakiki İslâmlar kadar İslâmiyet müdâfii kesildi. Yedinci asırdan itibaren Hasan ve Seydi Ukbe orduları şimalî Afrika'yı peygamberin kanuna tâbi kıldı. Kartaca, Numidya, Tencitan, yeni galipler tarafından tahrip ile Latin medeniyetinin bir eseri kalmamak üzere altüst edildi!![80] O zamandan itibaren Arap hâl-i bedeviyette kalmakla sahranişinlikten ayrılmak istemedi. Fakat bu Arap, Berberîleri kendi dinine idhal eyledikten sonra Cezayir'in zapt ve istilasına yeltendi ve muvaffak oldu. İşte bu sûretledir ki müteaddid defalar tevakkuftan sonra Sahra-i Kebir'e ve bâdehu Sudan ve Moritanya ve Nijer ve Çad'a elini uzattı. İslâmiyet bu havalide bin senelik bir müddette icrâ-yı hüküm eylemesi daire-i nüfuz ve istilasının Afrika-yı cenûbîye kadar tevessüünü teshil etti. On üçüncü asırdan beri şimâlden gelen Murâbıtîler Moritanya'da İslâm cemaati tesis eylediler. Murâbıtîlerin şâşaalı devri İslâmiyet'in nüfuz ve hulûlüne mühim bir âmil oldu. Bir taraftan mürşid ve mülekkinler 1050 tarihinde Senegal nehrinin munsabındaki vadiler ahâlisinin ihtidaları için sarf-ı mesai eylemekteler iken diğer taraftan Mısır'dan gelen Benî Hasan tavâifi Fas'ta ve Bahr-i Sefîd'in sevâhil-i latifesi üzerinde bir saltanat ihdâs eylediler ve Berberîlerle uzun bir mücadele ve muharebeden sonra nüfuz ve tefevvuklarını tamamıyla tahkime muvaffak oldular.

Muharip ve aynı zamanda din adamı olan Müslümanlar vukuf ve malumatları sayesinde ihtida eden akvâm-ı zenciye içinde bir sınıf-ı mümtaz teşkil ettiler. Zaruret-i [246-22] eşyadan ve uzun bir zamanın netâic-i müessiresinden siyah ve melez olarak İslâmlaşmış bir ırk husûle geldi. Bu İslâmlaşmış kabâil şekl-i iptidâîden çıkarak bir takım teşkilatla mücehhez müteaddid hükûmetler tesis eylediler. Ve Bahr-i Ahmer ile Bahr-i Muhît-i Atlâsî havzası üzerinde gayrikâbil-i itiraz bir hegemonya vücuda getirdiler. İşte bu kabâilin kesb-i kuvvet ve azamet eylemelerindendir ki İngilizler Mısır'dan tard edildiler. Ve Darfur ve Kordofan'da on sekiz sene zarfında Mehdi ve dervişlerin tavr-ı husumetkârîlerine karşı vaz'-ı tedafüîde kalmakla iktifâya mecbur oldular. Fransızların istilasına azim bir mâni teşkil eyleyen Hacı Ömer Ahmed, Samory, Rabah birer hükümdar sıfatıyla izhâr-ı husumet eylediler. Avrupalıların devr-i istilalarında Afrika-yı merkezî ve havalisi muvakkat ve câlî imparatorlukların sahne-i mücadelâtı olmaktan başka bir şey değildi. Fakat İslâmiyet bu muhâsamâtın üstünde, aralarında düşmüş bulunan muhtelif anâsırın telif-i beynlerine vesâtet eden nâfiz ve hâkim bir kuvvet olarak izhâr-ı mevcudiyet ile eskisinden daha ziyade bir intizam ile devam eylemekteydi. Gerçi Avrupa'nın istilası İslâmiyet'in intişarının tâdiline mümkün derece icrâ-yı nüfuz eyledi fakat daire-i nüfuz ve hâkimiyetini asla temdit edemedi, zaten edemezdi. Çünkü elinde vasıta yoktu ve hiçbir vesile de mevcut değildi. Kuvvet ve istila ile halkı ihtidaya davet eden muharipler yerine sulh ve müsâlemet ve lütuf ve mülâyemetle peygamberin esâsât ve mesâlikini telkin eyleyen Murâbıtîler ve dervişler kâim oldu. Bu Murâbıtîlerin mesaisini temdit eylemek için aynı zamanda birçok yerlerden gelen Hıristiyan misyonerleri propaganda icrasına

80 Herkesin fikrine hürmet lazımeden bulunduğu cihetle muharririn iddiası hakikatten baîd olduğu halde yine yazıldı.

başladılar. İşte şu andan itibaren sakin fakat hakikatte müthiş bir müsâraa misyonerler ile dervişler arasında baş gösterdi. İnkâr edilmemelidir ki bu müsâraada galibiyet misyonerlerin her türlü mesâilerine rağmen İslâmiyet tarafında kaldı. Bunun sebepleri müteaddiddir. Birkaçlarını ikinci makalede söyleyeceğiz.

İslâmiyet bu havalide Avrupa devletlerinin nazar-ı ehemmiyete almaya mecbur oldukları azim bir kuvvet teşkil eylemektedir. **[247-23]**

Afrika-yı merkezî ve istivâîde yirmi altı milyon Müslüman bulunmaktadır. Bunların içinde akide ve mezheplerinden ziyadesiyle memnun olan ve onunla iftihar edenler vardır. Bu Müslümanların kısm-ı azamisi İngiltere idaresinde bulunuyor. Kısm-ı mütebâkîsi de Fransa'nın müstemlekâtında sakindirler. İngilizlerin Afrika-yı garbî ve şarkîde tesis eyledikleri vâsi müstemlekâtın nüfus-ı umumiyesi Mısır dâhil olmadığı halde 38 milyondur. Bu meblağ-ı mühimin 12 ilâ 13 milyonu peygamberin dinini kabul edenlerdir. İngiltere müstemlekâtından Sierra Leone ve Şambrdor'un nüfusu 19 milyon olup 9 milyonu Müslümandır. Fransa müstemlekâtının yalnız zencilerle meskûn kısmında 11 ilâ 12 milyon Müslüman bulunmaktadır. Şark ve şimâldeki menâbiindan akıp gelen cereyan-ı İslâmiyet cenuba doğru ilerleyemiyor. Yahut ilerleyebiliyor ise de pek çok su'ûbâta tesadüf ediyor. Çünkü devletlerin mümânaatına şiddetle maruz bulunuyor. El-hâletü hâzihi İslâmiyet'in bu yerlerdeki hududu şu sûretle tayin olunabilir. Anglo – Liberya hattında başlayan bu hudut Sierra Leone ve Gine körfezlerinin cenup cihetini bi't-takip Çad gölü ve Zengibar'a müntehi olur. İslâmiyet'in cereyanı Afrika'nın cenubunda tevessü edemiyor dedik. Evet kendisine karşı tatbik edilen her türlü tedâbir-i zecriye sebebiyle pek mahdut bir dairede kalıyor. Fakat yine meşy-i muzafferânesini takip eylediğini gösterecek tezahürattan asla ayrılmıyor. İşte bir maksad-ı maddi ve ticari ile Avrupa devletlerinin inşa eyledikleri şimendifer hututu beklenmeyen neticeler hâsıl ediyor. Nüfûz-ı iktisadinin ithali fikrine binâen yapılan bu vesâit-i ihtilat ve münakale İslâmiyet'e Atlantik yolunun küşâdına vasıta oluyor. İslâmiyet'in umulmayan vasıta-i intişarı sayesinde Bahr-i Muhît-i Atlâsî havzasında bir takım Müslüman cemaati vücuda gelmiş ve Avrupalıların en ziyade bulundukları ve nüfuzlarının en vâsi bir sûrette icra olunduğu Nijer ve Togoland memleketlerinde din-i İslâm seri bir sûrette yayılmıştır. İslâmiyet'in yayılması Avrupa devletleri için bir mesele-i siyasiye teşkil ettiğinden bu cihet hususi bir tetebbu ile tetkik ve coğrafya **[248-24]** nokta-i nazarından ziyade gurup ve cemiyet nokta-i nazarından mütâlaa olunmalıdır. Afrika'da filvâki bazı müstakil devletler vardır. Mesela Liberya ve Habeşistan gibi. Burada yarımşar milyondan fazla Müslüman bulunmaktadır. Hâlbuki Müslümanların azim miktarı Avrupa devletlerinin taht-ı idaresinde bulunuyor. Bu sebepten dolayı tarîk-i temeddün ve terakkiye doğru ilerleyen bu yeni âlemde münteşir ve müstakbelde mühim bir kuvvet ve âmil olacağı şüphesiz bulunan İslâmiyet'e karşı bir Müslüman politikası ittihaz ve tayin etmek zamanı gelmiş ve denilebilir ki geçmiştir de. Binâenaleyh İslâmiyet'in bulunduğu memâlikin en büyük kısmını alan İngiltere ve Fransa müstemlekâtlarını yeni bir tarzda ve menfaat-i hakikiyelerine muvâfık bir sûrette idare ve onları muhafaza için bir Müslüman siyaseti takip eylemeleri lazımdır. Avrupa devletlerinin İslâm tebaalarına karşı ne sûretle muamele eylediklerini ve şimdiki müstemlekât idaresinin gerek tâbi ve gerekse metbûun menâfii nokta-i nazarınca şâyân-ı takdir olup olmadığını bundan sonraki makalede tetkik eyleyeceğiz."

Paris
Tevfik Süveydi

İSLÂM CEMAATLERİNİN YAŞAYIŞI

Mauritius Adasında İslâm

Revue du Monde Musulman'dan
İslâm'ın Mauritius Adasındaki Hâl-i Hazırı ve Terakkiyâtı

Bunlardan bazıları kereste ve odun ticaretiyle iştigal ederler; bazıları da kireç ocaklarına mâliktirler.

Büyük şeker, bez ve hububat ticarethanelerinden bazılarının isimleri bervech-i zîr tâdat olunur. [249-25]

1. A. J. Hasan ve Şürekâsı: Yüzü mütecaviz akara ve Bon Air namı altında tanınmış bir şeker imalathanesine mâliktir.

2. J. J. Fooravoa ve Şürekâsı: Elli kadar mağazaya mâliktir.

3. A. J. Açba Biraderler! Beau Bassin, Rose-Hill ve Quatre-Bornes kasabalarının ve sair mesâkin-i hususiyenin elektrik tenvîratıyla iştigal ederler. Bunların (Montay longunda kâin Dârüssınâa - á montagne longue L'Industrie sise) namıyla mâruf bir şeker fabrikasıyla iplik ve sepet imalathaneleri vardır.

4. J. Himya ve Şürekâsı: Büyük bir hırdavat mağazasının sahibidir.

5. M. Gazi: Merkez Eczahanesi namıyla müteârif bir eczahanenin sahibidir.

6. M. Jaarif: D. M. Vahid, H. Kasım ve Şürekâsı, J. J. Muhammed ve Şürekâsı; İsmail Ebû Muhammed ve Şürekâsı, S. M. N. A. Luzani, Timul Kardeşler; J. M. Haşim ve Şürekâsı zengin ashâb-ı emlak ve tüccardırlar; hububat ve bez ticareti yaparlar.

Ekmekçilikle iştigal eden Müslümanlar da vardır.

Bir de 1884 senesinde, her biri iki yüz Rupee kıymetinde beş yüz hisse senedi çıkarılarak yüz bin Rupee sermaye ile S'India Boat Company namı altında teşkil edilmiş bir şirket vardır. Bu tarihe kadar bu şirket hissedarânı her sehm için 745 Rupee temettü almıştır. Her bir hisse senedinin kıymet-i hâzırası 345 Rupeedir. Şirketin sermayesi 150.000 Rupeeye bâliğ olmuştur.

Bu şirket gemilere eşya-yı ticariye tahmil ve tahliye etmekle iştigal eder; hissedarân sırf Müslümanlardan ibarettir. [250-26]

Burada ahâli-i İslâmiye dört sınıfa taksim edilebilir!

1. Tüccar 2. Zürrâ 3. Sanatkâr 4. Memur

Müslümanlar başlıca âtîdeki ticaretlerle iştigal eder. Bakkal, kasap, emekçi, lokantacı, hububat tâciri, nakliyat müteahhiti, hırdavatçı, meyve ve sebzevâtçı, tütüncü, balıkçı, komisyoncu.

Sanayide:

Terzi, makinist, arabacı, hamal, berber, muhasip, ziraat amelesi, gazeteci, kuyumcu, saatçi.

Birçokları da devâir-i hükûmette, ticarethanelerde ve noter, deâvî vekilleri, simsar ve doktorlar nezdinde istihdam edilmektedir.

Hintli Müslümanlardan takriben elli kadarı hükûmet memuriyetinde müstahdem bulunuyor.

TEŞKİLÂT-I DİNİYE

Neşr ü tâmim-i din için dinî hiçbir teşkilat yoktur. Mauritius'ta iki mezhep mevcuttur. Sünni ve Şii ve mezheb-i Şii sâlikîni Guja ve Buhara Müslümanlarıdır.

Başlıca Câmiler:

Bütün adada 42 câmi vardır. En büyük ve güzel câmi Port Louis'de 350 bin Rupee sarfıyla inşa edilmiş olan Cuma mescididir. Bu câmiye ait olan emlâk-ı vakfiyenin kıymeti 100 bin Rupee'yi mütecavizdir; îrad-ı şehrîsi 1000 Rupee'ye bâliğ olur. Câmi 1853 senesinde inşa edilmiştir.

İmâm-ı evveli Hacı Sherally Sobdar idi. En eski câmi Port Louis'de kâin olup 1835 senesinde inşa edilmiş olan Camp des Lascars Câmiidir.

[251-27]

Başlıca Türbeler:

Burada başlıca iki türbe vardır. Biri Bois Marchand mezarlığında bulunan Pîr Cihânşah'ın kabridir. Bunlar iki biraderin türbeleridir.

Muhtelif Mekâtib-i Diniye:

Mekâtib hemen kâffeten, câmilere merbut olup ulûm-ı diniye ve Urdu lisanı tedris edilir. Port Louis'de kâin Surtee medresesi ile, Meiman medresesi adanın en büyük iki medresesidir. Surtee medresesi müceddidînden Abdürresûl Efendi tarafından idare edilmekte olup mûmâileyh medresenin en yeni esâsât-ı ilmiyeye göre tâdil ve ıslahıyla iştigal eylemektedir.

Ulemâ, Muharrirîn:

Burada ne Arapça ne de Urdu ve Gücerat (Surtee, Meiman, Guja ve Buhara namı altında tanınan Müslümanların tekellüm ettiği lisan) lisanlarını yazan âlim muharrirler mevcuttur. Fakat pek çokları bu lisanları selîs bir sûrette tekellüm ve kıraat ederler. Muallimlerle hükûmet memuriyetinde ve sair memuriyetlerde müstahdem olanlardan başka Fransız ve İngiliz lisanlarını tekellüm ve tahrir eden yoktur.

TEŞKİLÂT-I MAÂRİF VE LİSAN

Müslümanların evlatlarının tahsiliyle iştigale henüz başladıkları yukarıda zikredilmiş idi.

Medreselerde Urdu lisanı yahut Fransızcanın kaba müsta'mere lisanı söylenir ve Urdu lisanı gösterilir.

Elyevm hükûmetten tahsisat alan ve yine hükûmetçe tâdil ve ıslah edilmiş bir program takip olunan iki Müslüman mektebi vardır:

1. Hacı İbrahim Açba Efendi tarafından 1895 senesinde tesis edilen ve elyevm İslâmizm (L'Islamisme) muharriri ve Uhuvvet-i İslâmiye reisi tarafından **[252-28]** idare edilmekte bulunan Rose-Hill Mektebidir; 150 Müslüman çocuğu bu mektebe devam etmektedir.
2. Surtee Müslüman Cemiyeti (Sunni Surtic Musulman Society) tarafından 1911'de tesis edilmiş olup 200 kadar etfâl-i Müslimînin müdavim bulunduğu Port Louis Mektebidir.

1890 senesinden 1911 tarihine kadar mekâtib-i iptidâiyeye devam eden etfâl-i müslimînin miktarını müş'ir cetvel zîre dercolunmuştur.

SENE	İNAS	ZÜKÛR	SENE	İNAS	ZÜKÛR
1890	53	844	1901	60	1549
1891	68	957	1902	70	1526
1892	67	956	1903	71	1384
1893	63	910	1904	66	1409
1894	79	1149	1905	57	1489
1895	70	1222	1906	79	1555
1896	79	1261	1907	83	1687
1897			1908	76	1822
1898	1453 (zükûr ve inas)		1909	78	1744
1899	1491 (zükûr ve inas)		1910	89	1822
1900	58	1484	1911	103	2087

Bitmedi

Celal Ferdi

[253-29]

İSLÂM HAVÂDİSİ

İstanbul

Türk Bilgi Derneği İslâmiyât Şubesi – Bilgi Derneği İslâmiyât Şubesi de sair şubeler gibi muntazaman in'ikad ediyor. Muhterem âzâsı, sırf ilmî olan bu lâhûtî meclise devam hususunda ciddiyet gösteriyorlar. Her pazartesi ba'de'z-zevâl saat dörtte müzakerâta başlanılıyor. Bu son içtimalarda muhterem Rıza Tevfik Beyefendi tarafından "Tasavvuf"a ait rapor kıraat edilip münakaşa olunuyor. Uzun ve derin tetebbuat mahsulü olan bu raporun kıraat ve münakaşası daha birçok vakitler devam edecektir. Kelâm ve sâir İslâmi fenler hakkında da diğer âzâlar tarafından raporlar hazırlanmakta olduğu söyleniyor.

Kırım

Bahçesaray Zincirli Medrese ve Talebe-i Ulûm – Kırım'ın Zincirli Medresesi evkafının zenginliğiyle mâruftur. Fakat son günlere kadar tahsilinde intizam yok idi. Ekseriyet itibariyle muallimlik ve müderrislikleri ehliyetsizlerin elinde bulunur, talebe-i ulûm bihakkın istifade edemezlerdi. Senevî binlerce ruble mesârif edildiği halde, elde edilen semere pek cüzi idi. Volga havzasında olduğu gibi, bu defa Kırımlı talebe-i ulûm dahi kendi haklarını kendileri müda-

faa etmek lüzumunu hissettiler. İstihbar olunduğuna göre sınıflara mensup talebe tarafından medresenin ıslahına dair 21 maddeli bir lâyiha ile rüşdî, îdâdî, âlî kısımları için ders programı tertip edilerek başmüderris efendiye takdim edilmiştir. Maddeler ciddi, program da iyidir. Aynı zamanda talebe-i ulûm bu lâyiha ve programda gösterilen mevad ve derslerin tatbik ve tedris edilmesini yalnız istirham değil, belki kat'î sûrette talep ediyorlar. İşe yabancı eller karışmadığı sûrette talebenin sözlerini işittirebilmeleri me'muldür. Herhalde bu gayyur kardeşlerimizin muvaffakiyetleri için dualar ederiz. Hakikaten Volga havzasındaki talebe-i ulûm hayli zamandan beri eskilik ve eski taraftarlığı ile mücadele ederek nihayet hayırlı muvaffakiyetler elde etmeye başlamışlardır. İşte bu defa Kırımlılar da bu faydalı harekete iştirak etmiş bulunuyorlar demektir. Acaba bir gün gelip de bizim talebe-i ulûmumuz dahi kendilerinin intibaha doğru yürüyüp ne olursa olsun mutlaka ilerlemeye karar vermiş olduklarını gösterebilecekler mi?

Hindistan

Bombay Başşehbenderi Halid Beyefendi'nin Beyânâtı – Ahvâl-i sıhhiyesinden dolayı **[254-30]** Bombay başşehbenderliğinden istifa eden Halil Halid Beyefendi Kahire'ye uğradığı esnada *Eş-Şaab* gazetesinin muhabirine beyânât-ı âtîyede bulunmuştur ki, aynen iktibas ediyoruz:

Halid Beyefendi muhabirin suallerine şu sûretle cevap vermiştir:

"Ahvâl-i sıhhiyemden dolayı Hindistan'daki memuriyetimden istifa etmeye mecbur oldum. Çünkü bu ana kadar âb u havası pek mutedil olan iklimlerde yaşamaya alışmış idim. Hint'in tahammülfersâ sıcak ve rutubetine vücudum tahammül edemedi. Aynı zamanda Hindistan'ın mutedil ve soğuk dağlarına gidip oralarda biraz müddet için ikâmet etmeye de memuriyet ve meşguliyetim müsait değildi. Bunun için istifa etmek mecburiyetinde bulundum.

Hint Müslümanlarının makam-ı hilâfet-i uzmâya olan derece-i muhabbet ve irtibatlarını bir türlü tarif ve tasvire dilim varmıyor. Osmanlı hâdimlerinin, liderlerinin, hususiyle zât-ı hazret-i hilâfet-penahînin resimleri her dükkânda ve her mağazada, her hane ve sarayda mevki-i ihtirama asılmıştır. Hint Müslümanları bu hissiyatlarını her fırsat ve vesile düştükçe ispat etmişlerdir. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderdikleri hey'ât ile iâneler hissiyatlarının en büyük bir şahit ve delilidir.

Zat-ı hazret-i hilâfet-penahî tarafından Hindistan cevâmi ve mesâcid-i İslâmiyesine teberrüken ihdâ buyurulan halıları bizzat götürüp tefriş ettim. Bu esnada Müslümanların gerek bana ve gerek hediyeye karşı gösterdikleri âsâr-ı hürmet ve nezaket fevkalâde şeylerdendi.

Hindistan Müslümanları bizim kederimizle mükedder, sürurumuzla mesrur olurlar. Onları hissiyatlarından hiçbir kuvvet men edemez. Balkan muharebesi esnasında bize gösterdikleri samimiyet ve meveddet herkesçe malum bir keyfiyettir. Hintlilerin maddi ve manevi yardımları, bizim felaketimizi tehvîn etti.

Hindistan'daki müsâferetim esnasında İngiliz memurları da bana pek çok hürmet ve teshilat göstermişlerdir.

Bize gönderilen iânâta Hint Müslümanlarının her tabaka ve sınıfı iştirak etmiştir. Pek çok kadınlar bile kulaklarından, ellerinden, küpelerini, bileziklerini çıkarıp bize iâne olarak göndermişlerdir.

Hint Müslümanlarının hâlet-i edebiye ve ilmiyeleri, Hindularınkine nispeten biraz geride ise de, hâlihazırda onlara yetişmeye çalışıyorlar. Geceli gündüzlü neşr-i maârife çalışmaktadırlar. Hal böyle devam ederse, on sene sonra büyük bir mevki-i ilmî ve içtimaîye nail olacaklarına eminim. Müslümanlar arasında teavün ve teâzud fikirleri de ciddi bir sûrette teessüs etmiştir ki, az müddet sonra ümniyelerine vâsıl olacakları şüphesizdir.

Hint Müslümanları, tamamıyla hissiyât-ı diniye ile mütehassis ve dinlerini muhafaza etmekte son derece gayret göstermektedirler. Hele sâir memâlikte bulunan din kardeşlerine karşı pek sadâkat ve muhabbetle müşfiktirler. Hindistan ahâli-i İslâmiyesi gibi Anadolu'da, Şam'da, **[255-31]** Mısır'da, Irak'taki Osmanlılar da Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'ye karşı eser-i sadâkat ve muhabbet besleyecek olurlarsa, hükûmetimizin hiçbir düşüncesi kalmaz.

Sıhhatim muhtel olmasaydı, Hindistan'da birkaç ay daha meks ü ikâmet edecektim. Fakat maatteessüf bu emelimi takibe daha ziyade muvaffak olamayarak istifa ettim.

Hint Müslümanları, Hindistan'da intişar eden İngiliz gazetelerinden ziyade bazı Mısır gazetelerinin hilâf-ı hak ve hakikat olarak haklarında tenkid-âmizâne makâlât dercedilmesinden son derece müteellim ve müteessir bulunmaktadırlar.

Hindularla Müslümanlar arasındaki revâbıt ve alâikden bahsetmeyi hâl ü kâle, zaman ve zemine muvâfık görmediğim için bu bapta bir şey söylemek istemem.

Ben Hindistan'da iken siyasi işlerden ziyade memâlik-i Osmaniye ile Hindistan arasında bir münasebet-i ticariye ve iktisadiye husûlüne çalıştım. Çünkü bu emre hizmet etmekle Müslümanların hakiki saadetleri temin edilebilir.

Hindistan'dan infikâk etmezden evvel istifa ettiğime dair Müslümanlardan birçok teessüf-âmiz telgraflarla mektuplar aldım. Birçok davet ve ziyafetlere çağrıldım.

Hindistan'ın Delhi, Lahore, Rampur, Aligarh, Bhopal gibi meşhur şehirlerini gezdim dolaştım. Ve Delhi'de Cuma namazını padişah efendimizin Delhi Câmii'ne ihdâ buyurdukları giran-bahâ seccade üzerinde kıldım. Yevm-i mezkûrda câmi mihraptan kapıya kadar musallîlerle dolmuş ve boş yer kalmamıştı. Namazdan sonra binlerce Müslüman (halife mümessili olan) âcizleriyle musâfaha etmek için bana doğru sel gibi hücum ettiler. Bu halden, bu hissiyât-ı İslâmiye'den son derece müteessir olarak, zabt-ı nefs edemeyerek sevinçle ağladım. Müddet-i hayatımda bu kadar masumane ve sâfiyâne bir hâl-i tabiiye tesadüf edememiştim. Bu manzara-i hâlisâneyi ilelebet unutmayacağım.

Dersaadet'e avdetimde, Hindistan ile memâlik-i Osmaniye arasında ticari ve iktisadi münasebâtın takviye ve tahkimine bütün kuvvetimle, mevcudiye-

timle çalışacağım. Evliyâ-yı umûra meşhudât ve tasavvurâtımı tafsilatıyla arz edip, enzâr-ı dikkatlerini celbe gayret eyleyeceğim."

Bir Hindu'nun Îtirâfâtı- Kalküta'da ahîren politikacılık ve komitacılıkla tevkif edilen Hindu nasyonalistler meyânında (Tinabat) namında bir genç mahkeme huzurunda şöyle mühim itiraflarda bulunmuştur:

"Komitemiz efrâdından bulunan diğer bir zatla Hint vali-i umumisi Lord Harding hazretlerini dinamitle katl ve itlafa kat'î sûrette karar vermiştik. Lord cenapları Kapurthala hükûmet-i müstakilesini ziyaret edeceği zaman bu tasavvurâtımızı kuvveden fiile çıkarmaya azmetmiştik. Böyle yapmakla, bizi tazyik ve takip eden ve hukûk-ı sarîha-i **[256–32]** milliyemizle izzetinefsimizi ayak altına alıp çiğneyen İngilizlerin, Hindistan'da temsil ettikleri zayıf hükûmete azim sebatımızı, kudret ve ehemmiyetimizi fiilen göstermek istiyorduk. Aynı zamanda Hindistan'da ihtilal çıkarıp, Hindistan'ı müstakil bir memleket halinde idare etmeye muktedir bulunduğumuzu ispat için bu teşebbüste bulunuyorduk. Bilâhare bu niyetimizden udûl ederek vakt-i âhara tâlik eyledik."

Bombay'da Hapis ve Tevkif İcrası – Şark-ı Karîb gazetesinde okunduğuna nazaran Bombay'daki polisler şu son günlerde bir ihtilal komitesini keşfe muvaffak olmuşlardır.

Mezkûr komiteye mensup birçok Hindistan âyan ve ekâbirinin de dâhil bulundukları ortaya çıkmıştır. Bu ana kadar hükûmet-i mahalliye tarafından taht-ı tevkife alınanların adedi üç yüzü mütecavizdir. İngilizler mevkûfînin ve medhaldarânın kemâl-i şiddetle tecziye ve tedip edilmelerine hâhişkârdırlar.

Fas

Marakeş'te İspanyollar: Bir İspanyol zabiti Marakeş'in (Ancura) kabile-i İslâmiye'de görüşüp anlaşmak üzere mezkûr kabilenin bulundukları mahalle kadar gitmiştir. Kabile efrâdı bu zabiti casus telakki ettiklerinden, kendisini derhal hapis ve tevkif ederek, küllî bir meblağı fidye-i necât olmak üzere zabitten talep eylemişlerdir.. Çok iyi.

İran

İran Şah-ı Mahlûu – Paris'te intişar eden Farisî ve Franseviyyü'l-ibâre *İranşehr* cerîdesinin beyanatına göre İran şah-ı mahlûu Mehmed Ali Mirza tekrar taht ve tacı ele getirmek üzere İran'a hücum etmek emelinde imiş. Yine Şahseven ve Türkmenlerle muhabere etmekte ve onları kendine yaver ve zahîr olmak üzere teşvik eylemekte imiş. Mezkûr kabâile âtî için vaatlerde de bulunmuştur. Şimaldeki İran valilerinden dört müteneffizin de şah-ı mahlûa yardım edeceklerine söz vermişler imiş!

Cava

Misyonerlere Karşı – Cava'da dört misyoner rahibini yerli Müslümanlar geceleyin katl ve itlaf etmişlerdir. Katiller kaçmaya muvaffak olmuşlardır.

Müdîr-i Mes'ûl: Halim Sabit – Dersaadet - Matbaa-i Osmaniye

اسلام مجموعه‌سی

شعاری : « دینلی بر حیات ، حیاتلی بر دین » در .

ییل ۱ — صایی ۹ ۱۰ رجب ۱۳۳۲ ۲۲ مایس ۱۳۳۰ مدیری : حلیم ثابت

استانبولده صاتیلدیغی یر : « تورك یوردی کتبخانه‌سی » نسخه‌سی ۶۰ پاره‌در

درسعادت — مطبعهٔ عثمانیه

İslâm Mecmuası

Şiârı: "Dinli bir hayat, hayatlı bir din"dir.

Yıl: 1 Sayı: 9 **1 Recep 1332** **Müdürü: Halim Sabit**

22 Mayıs 1330

[4 Haziran 1914]

İstanbul'da satıldığı yer: "Türk Yurdu Kitaphânesi" Nüshası 60 paradır.

Dersaadet --- Matbaa-i Osmaniye

İslâm Mecmuası

Müslümanların fâidesine çalışır. **On beş günde bir çıkar.**

KUR’ÂN-I KERÎM

Bismillâhirrahmânirrahîm

”يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْاَذٰىۙ كَالَّذٖى يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَٓاءَ
النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِۜ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَاَصَابَهُ وَابِلٌ
فَتَرَكَهُ صَلْدًاۜ لَا يَقْدِرُونَ عَلٰى شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُواۜ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الْكَافِرٖينَ وَمَثَلُ
الَّذٖينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمُ ابْتِغَٓاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ وَتَثْبٖيتًا مِنْ اَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ
اَصَابَهَا وَابِلٌ فَاٰتَتْ اُكُلَهَا ضِعْفَيْنِۚ فَاِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرٌ“

Sûre-i Bakara [264, 265]

Mefhûm-ı şerîfi:

Ey iman edenler! Allah’a ve ahiret gününe inanmayan, sade nâsa gösteriş için malıyla (başkalarını) infak edenler gibi siz de başa kakmak ve incitmek ile sadakalarınızı ibtâl etmeyiniz. Onların misali, üzerinde toprak bulunan ve yağmur yağınca çıplak kalıveren düz bir taş gibidir. Onlar bu yaptıkları işlerden hiç hayır görmezler. (Çünkü) Allah kâfirlere iyiliklere yol göstermez. Allah’ın rızasını talep ve kendi nefislerini terbiye ve (imanda) tesbît için mallarıyla (başkalarını) infak edenlerin misali ise, üzerine iri daneli yağmurlar **[258-2]** *yağarak ve eğer iri daneli yağmur isabet etmezse az yağmurda yetişerek meyvesi iki kat olan yüksek bir yerdeki bâğçe gibidir.*
Allah sizin yaptıklarınızı görür.

Bâyezid Dersiamlarından
Şerefeddin

FIKIH

Hukûk-ı İslâm

Hukûk-ı İslâm’ın membaları semâvîdir, Kitâbullah’a müncerdir. Ve denilebilir ki dinî asıllara müstenid (hukuk)un tarihte en şâmili, hâzırda en zindesi Hukûk-ı İslâm’dır.

Akvâm-ı İslâmiyede fiilen ve örfen mer‘î müessesât-ı hukukiye ile şerîatta metnen mevcut nusûs ve nukûl arasında kat‘î ve umumi bir tevâfuk bulunduğu iddia edilememekle beraber, herhangi seviye-i medeniyede bulunursa bulunsun, alelumum İslâm cemiyetlerinde her türlü hayat-ı hukukiyenin nâzım-ı aslîsi mütûn-ı şer‘iye olduğunda şüphe yoktur.

Heyet-i beşeriyenin medâr-ı nizam ve kıvamı olan müessesât-ı hukukiyenin dinî membalara müstenid bulunmasındaki mahâzir ve muhassenât ilm-i hukuk erbâbının, bilhassa felsefe-i hukuk ulemâsının nazar-ı tetkikinden dûr kalmamıştır.

Bir kısım ulemânın kanaatlerine göre nusûs-ı semâviyenin münasebât-ı hukukiyeye hâkim bulunduğu cemiyetlerde ahkâmın ezmâne göre tebdîl ve tevsîi, kavâid-i hukukiyenin tekâmülât-ı içtimaiye ile tevfîki müteassir hatta muhal olur. Bu kabil cemiyetlerde yeni ihtiyaçlardan doğan yeni münasebetlerin sıhhat ve lüzumu bi'z-zarûre müeyyidâttan mahrum, hayat-ı içtimaiyenin şerâit-i hâzırasıyla kat'iyen alakası kalmayan eski kaideler ma'mûl-bih bırakılır. Bir zamanlar kâfil-i intizam ve saadet olan nusûs zaman gelir de cemiyet için pâ-bend-i terakki, menba'-ı tezvîr ve fesat kesilir.

[259-3] Tahavvül-i daimî içinde bulunan hayat ile salâbet-i mütehaccirâneye mahkûm nusûs ve mütûn arasında bir mücadeledir başlar: Nusûs; hayatı boğmaya, hayat; nusûs zincirini kırmaya sâîdir. Bu müsâdemâtın neticesi cemiyet için her halde fenadır. Ya nusûsun tazyîk-i muhniki altında hayat-ı cemiyet boğulur, yahut hayat; sedd-i mütûnu kırıp yıkmak sûretiyle ferce-i seyr u tekâmülünü arar ki biri cemiyetin muzmahil olması, diğeri muvazenesizliklere, sarsıntılara, inkılâplara mâruz olup durması demektir. İşte bunun içindir ki müessesât-ı hukukiyenin, membalarını nusûs-ı semâviyeden almaksızın doğup büyümeleri, hiç olmazsa, vesâyet-i diniyeden erkence kurtulmaları, cemiyetler hayat-ı hukukiyesinin sıhhat ve selamet dairesinde cereyan edebilmesi için şarttır.

Bu mütâlaâtı tarihi tetkikat-ı hukukiye ile teyit eden garp ulemâsından bazıları dinin alelumum münasebât-ı hukukiyeyi muhit olmasındaki mahâzir hakkında îrad ettikleri misaller meyânında en bâhir bir misal olmak üzere hukûk-ı İslâmî gösterilir.

Şerîat-ı İslâmiyeye izâfe edilen, hâlbuki hakikatte cehlden, ayrıca tetkike muhtaç birçok ahvâlde şerîatın an-kasdin alet ittihâz edilmesinden doğan kavâid ve müessesâtı ve bunların mürûr-ı ezmân ile ilmen İslâm'da tesbît eylediği zihniyeti şer'in menâbi'-i hakikiyesiyle karıştırmaktan neşet eden böyle haksız bir tenkidin şerîatımız hakkında vârid olamayacağının ilmî deliller ile ispatı kâbil ve bu vazifeyi îfâya cidden muktedir fuzelâmızın bu yolda himmetleri pek yakında tecelli etmek me'mûldür.

Hukukun menâbi'-i semâviyeye müstenid olmasını cemiyyât-ı beşeriye için mahz-ı hayr bilen, hayat-ı içtimaiyenin şirazesini müeyyidât-ı mevzûadan ziyade teblîgât-ı semâviyede aramak lazım geldiğine kâni olan ulemânın delillerindeki kuvvet; gerek hâzırın gerek tarihin rûh-ı hâdisât ve müessesâtına nüfuzda gösterdikleri muvaffakiyet daha büyüktür.

Bu kısım ulemâya göre bir kanun-ı mevzû ile sabit olan herhangi bir vücûb veya hürmet, sıhhat veya fesad hükmü o kanunun taalluk ettiği münasebât-ı içtimaiyenin intizamı, hukûk-ı efrâdın mahfuziyeti nokta-i nazarından pek musîb, pek âdilâne dahi **[260-4]** olsa hiçbir zaman bir hitâb-ı mukaddes kuvvetiyle hâkim-i vicdan, nâzım-ı ef'al olamıyor. Bin türlü ihtirâsâtın mevlûd-ı gayr-i mergûbu bir vâzı'-ı kanunun yarıdan bir ziyade reyle terettüb edebilen teklifi sırf bu sıfatıyla mükellefin vicdanında hiçbir cazibe-i kudsiye, hiçbir teslimiyet-i hâşiâne uyandırmıyor. Hatta mükellefin sıhhat ve hayatına doğrudan doğruya taalluk eden kanunlar oluyor da yine temin-i mutâiyyetleri güçlükten kurtulmuyor.

Ulü'l-emr ve teklifi mutâ', hakk-ı muhterem olmak için bunların kuvvetlerini müeyyidât-ı mevzûadan ziyade müeyyidât-ı vicdâniyeden almaları, kudsî esaslara istinad etmiş bulunmaları lazımdır.

Bu sınıf ulemânın delâil ve mütâlaâtı ilm-i hukukun seyr-i tekâmülüyle de teeyyüd etmektedir.

Filhakîka, vâzı'-ı kanunu kâdir-i mutlak bilen (Rousseau mektebinden) fışkıran tûfanî cereyanların müessesât-ı hukukiye ve münasebât-ı içtimaiyede îkâ ettikleri hercümerciye karşı ilk eser-i intibah olmak üzere vücut bulan (Mekteb-i Tarihî) cemiyetlerin hayat ve münasebâtında ananelerin hâiz oldukları mevkiin ehemmiyetini ispat etmişler ve himmetleriyle hukukun hem nazariyât-ı ilmiyesini, hem tatbikât-ı fiiliyesini tekerrür ve temâdîsi melhûz birçok fâhiş hatalardan kurtarmışlardır.

Müteahhirîn-i hukûkiyyûnun bulduğu şu hakikat son zamanlarda ictimâiyyûn tarafından daha ince tetkikat ve tahlilâta tâbi tutulmuş ve ananâtın kıymeti muhat bulundukları kudsiyetten neşet ettiği tahakkuk etmiştir ki şu neticeye göre hukukun semâvî membalara istinad etmesini cemiyetlerin muhafaza-i muvazenet ve selametleri için elzem gören ulemânın fikirlerindeki isabet bir kat daha tezahür eder. Çünkü mukaddesâtın üss-i akdesi şâri'-i âzâmın hitabıdır.

Aydın Mebusu
Veliyyüddin

[261-5]

Makâm-ı İftânın Bir Fetvâsı Münasebetiyle

Mecmuamızın altıncı sayısında *Dârülhilâfet Bâb-ı Fetvâsının Bir İftâsı* serlevhası altında Gümüşhaneli bazı kardeşlerimiz tarafından Cuma ve Bayram namazlarında hutbelerin Türkçe okunmaları câiz olup olmadığı istifsâr edilmiş ve Bâb-ı Fetvâ'ca Türkçe hutbenin tahrimen kerâhetine gidilmiş olduğu yazıldı idi. Hatta sonra Bâb-ı Fetvâ'ca müsteftînin tecziyesi talep edilmiş olduğunu da işiterek kendi kendimize Allah'a teveccüh ile bunların mazhar-ı hidayet ve mağfiret olmaları için dualar etti idik. İşte yine bu münasebetle fâzıl-ı muhterem Mehmed Bahaeddin Bey tarafından yazılan makaleyi derc ediyoruz:

Cuma ve Bayram namazlarında hutbelerin lisân-ı Türkî ile kıraatı tahrimen mekruh olduğuna dair makâm-ı iftâ tarafından bir fetvâ îtâ edildiği İslâm Mecmuası'nın nüsha-i ahîresinden birinde manzûr-ı âcizî oldu.. Bu hususta her şeyden evvel kütüb-i mûtebere-i fıkhiyenin menkûlât-ı fer'iyesini ale'l-ihtisar arz etmek isterim.

Erkân-ı salâttan olan kıraat-i âyât-ı furkâniye bahsine müracaat edecek olursak şöyle bir mesele-i muhtelefün fîhânın beyne'l-eimmeti'l-müctehidîn medâr-ı münakaşa ve münazara olduğunu görürüz: القراءة هل تثبت بالفارسية كما تثبت بالعربية İşte bu mesele-i mühimmenin hallinde ârâ-yı erbâb-ı içtihat şu veçhile tasannuf ve inkısâm eylemiştir: İmam Ebû Hanife'ye göre cevaz yalnız sabit değil hem de mutlaktır. Lisân-ı Fârisî üzere kıraat-ı âyât ve süver eyleyerek edâ-yı farîza-i salât eden kimse ister lisân-ı Arabîyi kemâ-yelîk

telaffuz etmek istidat ve kabiliyetinde bulunsun ve isterse bazı avârız-ı îtiyâdiye veya fıkdân-ı taallüm ve rüsuhtan nâşî lisân-ı mezkûru matlûb derecede ityan ve "tertîl" etmekten âciz olsun; hüküm: lâyetegayyer, yani kıraat-ı vâkıanın alâ kila't-takdîreyn farîza-i me'murun-bihâyı eczâsı emr-i mukarrerdir. İmam Ebû Yusuf ile İmam Muhammed'e göre hüküm, mutlak değil mukayyet ve mukassemdir. İmâmeyn-i müşârünileyhimâ cevazı fıkdân-ı "ihsân" şartı ile takyîd ettiler. Binâenaleyh lisân-ı Arab ile kemâ yenbağî tilâvete kudret-yâb olan [262-6] musallî hakkında Arabî'nin gayrı herhangi bir lisan müczî ve fesâd-ı salât müntefî değildir. Bilakis tilâvet-i mükellefeyi bervech-i meşrûh tediyeden âciz olan kimse hakkında kıraat-bi-gayri'l-Arabiyye mücâzdır.

İmam Şâfiî'ye gelince: Re'y-i İmam İdris tamamen re'y-i Hanefî'ye muârızdır. İmâm-ı müşârünileyh "Fârisiye ile kıraat alelıtlak gayricâizdir" dedi. Kâri ister muhsin olsun ister gayrimuhsin... Ona göre kudret-i ihsandan sâkıt olan kimse tehlîl ve tesbîh ile edâ-yı salât eyler de lisân-ı Fârisî ile ityân-ı kıraat eylemez.. Ve illâ namazı fâsid olur.

Gelelim bu üç re'y-i mütehâlifin delillerine: İmam Şâfiî diyor ki Cenâb-ı Hak "فَاقْرَؤُا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْاٰنِ"[81] âyet-i celîlesiyle namazda kıraat-i Kur'ân'ı emir buyurdu.. Kur'ân ise lugat-ı Arab ile münzel olandır. Nitekim bir âyet-i uhrâda "اِنَّٓا اَنْزَلْنَاهُ قُرْءٰنًا عَرَبِيًّا"[82] buyuruluyor. Demek ki Fârisî, bir nevi "mefhûm-ı muhalefet" tarîk-i istidlâli ile, Kur'ân değildir. Mükellef için uhde-i emr u fermân-ı ilâhîden halâs, ancak lisân-ı Arab üzere olan kıraate ihtisâs etmiştir. Elsine-i uhrâya da sârî ve onlar hakkında da aynı hüküm cârî olamaz.. Bundan mâadâ delil-i aklî olarak denilebilir ki "Kur'ân mûcizdir"; îcaz ise min-haysü'l-lafz olup suver-i nazmiyenin zevaliyle mün'adim olur. Bu halde netice-i kıyâsiye olarak mütercem-i Fârisînin Kur'ân olamayacağını kabul etmek zaruri olur.. Hatta, imâm-ı müşârünileyh diyor; buna mebnîdir ki mütercem-i Fârisînin cünüb ve hâiz tarafından hürmet-i kıraati ancak ihsân bi'l-Arabîye adem-i kudret halinde sabittir. Kâdir olana göre terceme-i Furkan, kelâm-ı mûciz olan Kur'ân değildir.. Bu "لَا يَمَسُّهُٓ اِلَّا الْمُطَهَّرُونَ"[83] hükmü onun hakkında muntabık olmaz.

Fakat acz halinde teklifin bi-hasebi'l-imkân olması deliliyle, mânâya mürâat taayyün eder.. Hülâsa Şâfiî'ye göre Fârisî Kur'ân olamaz ve binâenaleyh kıraati ile emredilemez..

Gelelim delîl-i Hanefîye: İmâm-ı Âzam serd-i delâil ediyor da diyor ki, namazda vâcip olan kıraat; zât-ı ilâhî ile kâim; ve tarih, nasihat, tergib, [263-7] ihâfe, medh ü tâzimden bir şeye mütelâzim olan kelâm-ı sıfat-ı ezeliyesine dâl bir vasıta-i lisâniye-i ifhâm olması nokta-i nazarından olup yoksa elfâz-ı Arabiyeden müntec ve mâkes-i kelâmullah olan maânî-i âyât onda bi-tarîki't-tebe'iye mündemiç olmak itibariyle değildir. Her ne kadar delâlet-i lafziye vaz'î ise mânâ-yı delâlet bir lafızdan lafz-ı âhara ve bir lehçeden lehçe-i diğere tebeddül eder mahiyette değildir. Diğer taraftan "وَاِنَّهُ لَفِى زُبُرِ الْاَوَّلِينَ"[84], "اِنَّ هٰذَا لَفِى الصُّحُفِ الْاُولٰىۙ صُحُفِ اِبْرٰهِيمَ وَمُوسٰى"[85] gibi âyât-ı celîlede Cenâb-ı Hak Kur'ân'da mervî ve mahkî olanın sahife-i İbrahim ve Musa üzerinde de mektûb olduğunu beyan buyuruyor.

81 Kur'ân-ı Kerîm, Müzemmil-LXXIII, 20: Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun.

82 Kur'ân-ı Kerîm, Yunus-XII, 2: Biz onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik.

83 Kur'ân-ı Kerîm, Vâkıa-LVI, 79: Ona ancak temizlenenler dokunabilir.

84 Kur'ân-ı Kerîm, Şuarâ-XXVI, 196: O, şüphesiz daha öncekilerin kitaplarında da vardır.

85 Kur'ân-ı Kerîm, A'lâ-LXXXVII, 18-19: Şüphesiz bu (anlatılanlar), önceki kitaplarda, İbrahim ve Musa'nın kitaplarında da vardır.

Maahâzâ ki İbrahim ve Musa'nın suhufunda vârid olanlar elbette Kur'ân-ı Kerîm'de vârid olanın lafzen ve lisânen aynı değil idi.

İşte İmâm-ı Âzam bu sûretle meseleyi vaz' ettikten sonra edille-i hilâfiyeye ibtidâr ediyor ve diyor ki: Şâfiîyenin Kur'ân ancak lugat-ı Arabiye ile nâzil olandır ve Arabînin gayrı ile namaz câiz değildir, kavline bervech-i âtî iki cevap vermek mümkündür..

1. Lisân-ı Arab ile nâzil olanın Kur'ân olması "mütercemât"ın Kur'ân olmasını nefy etmez. Burada mefhûm-ı muhalefetin edille-i sahîhadan olup olmadığı mesele-i usûliyesi kendini gösteriyor. Filhakîka şu gördüğümüz şekle, o elfâz-ı Arab ile münsecim kelâm-ı hâdise Kur'ân deniliyor ise bu tesmiye kasıt bi-zâti'l-müsemmâ itibariyle olmayıp belki müsemmâya dâl olması vechinden mecazidir.. Yoksa hakikat-i Kur'ân bir sıfat-ı ilâhiyedir ki o; hakikat-i kelâmullahtır. "Kur'ân gayrimahlûktur" dediğimizde burada zikrettiğim Kur'ân'dan maksut ale't-tecrîd ve't-tenzîh sıfat-ı kadîme-i ilâhiyedir. Yoksa melfûz ve mahsûs olan ibârât-ı Arabiye değil.. Vasf-ı ilâhiye olan bu delâlet ise elfâz-ı Fârisiyede de bâliğan mâ belağ mevcut olduğundan nasıl ki Arabî'ye dâl-i kelâmullah olmasından dolayı Kur'ân diyorsak terceme-i Fârisiye'ye de bi'z-zarûre Kur'ân nâmını vermekliğimiz sabit olur.. Hatta iddiamızı müeyyit âyâttandır ki Cenâb-ı Hak "وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْاٰنًا اَعْجَمِيًّا"[86] buyurdu.[87] Demek Kur'ân lisân-ı A'cemî [264-8] ile inzâl edilmiş olsaydı yine Kur'ân olacaktı. Ama yalnız ekseriyet âhâd-ı mebûsîn olan kavm-i Arap hakkında mûcib-i müşkülât olacak idi.

İkinci cevap: Haydi diyelim ki Arabiyenin gayrına Kur'ân ıtlâkı sahih olmasın, fakat kıraat-i Arabiye vâcip kılındı ise bu vücûb-ı Arabînin Kur'ân tesmiye edilmek nimet ve imtiyazına nâil olduğundan münbais değil, belki sıfatullahi'l-ezeliye olan hakîkat-i kelâmiyeye mûsil olması itibariyledir. Hatta kelâmullahın kendisiyle müteeddî olmayan Arabiyeyi okuyanın namazı fâsid olur. İşte delâlet-i mebhûse elfâz-ı sâirede de bittabi mevcut olduğundan elsinenin tehâlûf-i mahzıyla hükm-i müteallik tahallüf etmemek icap eder.

Gelelim imâmeynin delillerine: İmâmeynin içtihadının şıkkeyni arasında bir tenâkuz-ı bâriz vardır.

Zira mademki kâdir için hüküm lafzadır ve Arabîden gayrısı mükellefî kıraat-i me'murun-bihâdan müczî ve muğnî değildir; o halde lafzın zevali müeddâ-yı Kurân'ın da zevaline müeddî olur da vücûb-ı "kıraat-i mütercem"i ispata vecih bulunmaz. Hatta değil ki vücûb; kelâmullah olmayanın kelâm-ı nâs olması nokta-i nazarından re'y-i mezkûrun fesâd-ı salâta müfzî olması zaruridir.

Gelelim îcazın min-haysü'l-lafz olması keyfiyetine: Evet doğru! Arabînin gayrı mûciz değildir. Îcaz tezekkür-i kârî ile hâsıl olduğu gibi me'murun-bih de "maa îcaz" ityan değil belki "kıraat-i mutlaka", nefs-i kıraattir. Buna îcazı ilave "ziyâdetün ale'n-nass" olur. Bu ise teşrî'-i cedîddir. Hatta bir âyet-i kasîrenin kıraatı tecviz edildi. Maahâzâ ki üç âyet miktarına bâliğ olmadıkça mûciz değildir. Demek ki asıl olan îcaz değil kıraat-i Kurân'dır.

Teşehhüd ve yevm-i Cuma'da hutbe keyfiyetleri de işbu hilâf üzere cârîdir. Temin, zebh ve tazhiye esnasında ityân-ı ismullah, inde'l-ihrâm telbiye Fârisî veyahut hangi lisan ile

86 Kur'ân-ı Kerîm, Fussilet-XLI, 44: Eğer biz onu, yabancı dilden bir Kur'an kılsaydık.

87 A'cemî lisan Arabın gayrı demek olup Fârisî'ye münhasır değildir.

olursa olsun “bi’l-icmâ” câizdir. Ezan hakkında denildi ki bi’l-ittifak gayricâizdir. Zira onunla îlâm-ı matlûb hâsıl değildir. İşbu îlâm vuku buldukta Fârisiye ile te’zîn de câiz olur. [265-9] İşte mesrûdât-ı ânifeye göre re’y-i Hanefî şekilden ziyade asla, mebnâdan ziyade mânâya itibar etmiştir. Ve kıraatten matlûb da “tasvît-i hurûf” değil belki maânî-i nazmı tefehhüm ve iz‘an olduğuna zâhib olmuştur.

Şimdi gelelim mesâil-i muhtelefun fîhâda hangi re’y ile kazâ veya iftâ edileceğine: “Telfîk” namına birçok fukahâ tarafından dermeyan edilen vesî‘ ve müsait şekillerden sarf-ı nazar en muhafazakâr kitapların gösterdikleri re’y-i fıkhî en evvel İmâm-ı Âzam’ın re’yiyle “hüküm” ve “iftâ”yı tavsiye etmektedir. Aynı re’y imâmeynden biri tarafından gerek mültezem olsun gerek olmasın.

Yalnız istisna ile dört meselede re’y-i imam terk olunur:

1) Keyfiyet, kazâ ve şehâdâta müteallik ise 2) İhtilâf-ı vâki ihtilâf-ı asrdan nâşî ise 3) Müteahhirîn imâmeyn kavli üzere icmâ ederlerse 4) Müteahhirîn elfâz-ı tercihten biri ile diğer bir kavli kendi hâcet-i zamâniyelerine şiddet-i muvâfakatından nâşî ahz etmiş olurlarsa. Bu hâcet-i zamâniyenin ise her müftînin asrına göre mütebeddil olduğu emr-i âşikârdır.

Bizim mesâil bunlardan hiçbirine dâhil değildir.

İmâm-ı Âzam’ın bu içtihadından rücû ettiği rivayetine gelince bu emr-i sabit değil. Bazı ashâb-ı Hanefiyenin re’y-i kıyasîleri neticesi bir sû-i tefehhümden ibarettir. Bu zevat dediler ki “Şâri‘in açmadığı kapıyı müçtehit bizzat açamaz” ve kendileri bir delil-i naklîye dest-res olamadıklarından “la‘alle” İmâm-ı Âzam kavlinden nükûl etmiş olmalıdır; demek bu rivayetin ihtimali olup, yoksa alâ tarîki’t-tahkik değildir. Diğer taraftan re’y-i imâmeyni alsak bu re’ye göre de kıraat-i Fârisiye muhsin olmayana göre câizdir. Evvela, sorarım, müz‘in olmayanın muhsin olması mümkün müdür? Mümkün olsa bile bu imkân usr ile hâsıl olmaz mı? Mânâsını anlamadık bir şeyi hıfzetmek ne kadar güçtür? Hâlbuki bu güçlük me’murun-bih olan kıraat-i “مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْاٰنِ”ın hilâfına değil midir? Yüsr ancak ya ibâre-i Arabiye’nin mânâsını tahsil veya kâriin kendi lisanına nakl u tahvil ile hâsıl olur. Esnâ-yı salâtta kıraat-ı [266-10] Kur’ân’dan maksût maânî-i âyâtı derk ve mûcebince ittiâz olduğuna Hazret-i Muhammed’in terâvihi sebeb-i tatvîli celî bir delil değil midir?

Bâ-husûs bu mesrûdât, namazdaki kıraât-i mefrûza hakkındadır. Ya hutbe ki bazı re’ye göre beş rükünden mürekkeptir: Hamd, tasliye ale’r-resûl, vasiyyet-bi’t-takva, bir âyet-i müfhime kıraatı ve dua, rükünlerinden üçüncü ve dördüncüsü lisân-ı muhatabînin gayrı ile nasıl kâbil-i tatbik olur?

Mademki kavl-i imâmeyni ahz ediyorsunuz imâmeyn hutbe hakkında “لا تجوز الا بلفظ مؤلف له” diyorlar. Te’lîf-i kulûb, anlaşılmayan bir lisan ile mümkün olur mu? Mümkün olmaz ise te’lîfe muallak olan cevaz, bidûni vücûdi’ş-şart hangi tarîk-i şer‘î ile sabit olur? Bu re’ye göre Arabî’nin gayrı bir lisân ile Arabî’yi anlamayanlara hutbe fâsid olmak icap ediyor.

Eğer imâmeynin aynı meselenin bir fer‘inde bir re’yi ahz, diğer fer‘inde diğer re’yi terk edilecek olursa Hanefîyenin aradığı şart-ı telfîka tamamen muârız olmaz mı?

İşte bu meselede menâfî-i enamdan, hâcet-i nâstan, belvâ-yı âmmeden bahsetmeyip bilakis yalnız mütûn-ı fıkhiyede müsâdif olduğum ahkâmın nakliyle iktifâ olundu.

Paris

Mehmed Bahaeddin

KELÂM

Hâtemü'l-Enbiyâ Hakkında Âyât-ı Tevrâtiye

Bu Bâbdaki Âyetlerin Doğru Tefsir ve İzahı

Hazret-i Danyal'in "Sifr"inde Muhammed aleyhi's-selâmın bi'seti haber veriliyor:

Enbiyâ-i mutahharadan olan [Danyal] aleyhi's-selâm ile bazı kiliselerce de "Aziz" Saint, Sanctus tanınan [Konstantinos]un arasında sekiz asır bu kadar **[267-11]** bir fâsıla vardır. Bizans İmparatorluğuyla beraber Hıristiyanlığın müessisi olan bu hükümdar hakkında Danyal peygamberin gayet mühim bir ihbarını enzâr-ı kâriîne vaz' etmek istiyorum.

Hazret-i Danyal, Konstantinos'un Allahu müteâl aleyhinde söyleyeceği "büyük sözleri" yani küfriyâtı ve Allah'ın sevgilileri olan muvahhidîne karşı icra edeceği mezalim ve tazyikâtı, eyyâm ve evkât-ı mukaddese ile bazı nasrâniyet ahkâmının tebdîline teşebbüs eyleyeceğini vaktiyle haber vermişti. Evet müstakbelde tahaddüs edecek bir vaka yahut gelecek şahsa ait olan bir haber-i nebeviyenin tefsir ve tevili pek güçtür. Fakat ihbâr-ı mezkûre aynıyla vukua gelirse o nebinin sıdkına ve doğruluğuna delâlet eder.

Şimdi Hazret-i Danyal'in vahiy sûretiyle bu bâbda tebliğ ettiği sözlerini [Bible şirketlerinin tercümesi üzerine] aynen nakl ve derc edelim:

Bundan sonra gece hayalâtında gördüm ki korkulu ve heybetli ve gayet kuvvetli bir dördüncü canavar var idi. Bunun büyük demir dişleri olarak yer ve paralar ve kalanı ayaklarıyla çiğner idi ve kendisinden evvel olan canavarların hiçbirine benzemez idi ve on boynuzu var idi. Ben bu boynuzlara dikkatle bakar iken işte onların arasından küçük başka bir boynuz çıktı ve onun önünden evvelki bu boynuzlardan üç tane söküldü ve işte bu boynuzda insan gözleri gibi gözler ve büyük söyleyen ağız var idi. Ben bakmada iken tahtlar kurulup günleri kadim olan cülûs eyledi. Onun elbisesi kar gibi ve başının saçı pak yapağı gibi idi. Tahtı ateş alevi ve tekerlekleri yanar ateş idi. Onun önünden ateş ırmağı çıkıp akar idi. Ona binlerce binler hizmet eder ve on binlerce on binler onun huzurunda durur idi ve dîvan (lisân-ı aslîde "dînâ" din) kuruldu ve kitaplar açıldı. Ol vakit o boynuzun söylediği büyük sözlerin sesinden dolayı baktım ve ben bakmakta iken ol canavar katlolunup cesedi ateşin alevine teslim olunarak telef oldu. Ve ol canavarların hükûmeti onlardan alındı lakin bir zaman ve bir vakte kadar onların ömürleri **[268-12]** temdid edildi. Gece hayalâtında gördüm ki semanın bulutlarında ibn insana benzer biri geliyor idi ve günleri kadim olana geldi ve onu onun huzuruna getirdiler. Ve ona hükûmet (lisân-ı aslîde "şaltânâ" yani sultanlık) ve izzet ve melekût verildi ki cümle kavimler ve milletler ve lisanlar ona hizmet edeler. Onun hükûmeti zeval bulmaz ebedî bir hükûmet olup melekûtu bozulmaz. [Danyal Bâb 7 : âyet 7-14]

Acaba ulemâ-yı İslâmiye Hazret-i Danyal'in bu "rüya"sını hiç okudular mı? Acaba müfessirîn hazerâtı Danyal peygamberin kitabını mütâlaa ettiler mi? Acaba medâris-i İslâmiye'de tedrîsât-ı diniye ile iştigal eden dersiam efendiler hazerâtı Tevrat kitaplarındaki bu hakâyıkı tetkik ettiler mi? Acaba Dârülfünûn-ı Osmanî'de ulûm-ı âliye-i diniye şubesinde Tevrat'ın bu gibi noktalarını tetebbu eden bir muallim var mı? Bu suallerin cevabı bittabi menfî olacaktır. Çünkü Müslümanlar ne Tevrat'ın lisân-ı aslîsini okuyup maneviyatını idrak, ne de saçma sapan tarzındaki tercümelerden bir şey anlayabilmişlerdir.

Ben, elsine-i İbrâniye ve Ârâmiye ve bilhassa Tevrat üzerindeki tetkikatım neticesi olarak; muharrefiyetine rağmen Tevrat'ın serâpâ bi'set-i nebeviyeyi tebşir ile dolu olduğunu söyleyebilirim; bu hakikattir ki kâbil-i itiraz değildir. Bunu anlamak için kütüb-i Tevrâtiye lisân-ı aslîlerinde tetkik ve tetebbu edilmelidir. Protestanlar ile Katolikler tarafından tercüme edilen nüsah-ı Tevrâtiye kat'iyen lisân-ı aslîyi ifade etmiyorlar. Bunlara itibar etmek asla câiz değildir. Şimdi asıl mevzû-ı bahsimiz olan Danyal peygamberin ihbarât-ı nebeviyesine avdet edelim: Hazret-i Danyal aleyhi's-selâm milattan beş yüz elli sene evvel Babil şehrinde görmüş olduğu bu mühim rüyayı kitabının yedinci bâbında yazıyor. Bu rüya bir melek tarafından şöyle tevil ediliyor: "O melek böyle söyledi: Dördüncü canavar zeminde dördüncü hükûmet olup hükûmetlerin hiçbirine benzemeyecek ve bütün zemini yiyecek ve onu çiğneyip ezecektir. Ve ol on boynuz ol hükûmetten zuhur edecek on melik olup onlardan sonra diğer biri zuhur edip evvelkilere benzemeyerek **[269-13]** üç meliki helâk edecektir. Ve müteâle karşı sözler söyleyecek ve müteâlin mukaddeslerini tazyik edecek ve vakitler ile kanunları tebdil etmeyi düşünecek ve mukaddesler zaman ve zamanlar ve nısf-ı zamana kadar onun eline teslim olunacaktır. Lakin dîvan (lisân-ı aslîde dînâ, din) kurulup hükûmeti elinden alınarak nihayete dek harap ve mahvedilecektir. Ve melekût ile saltanat ve bütün sema altında bulunan hükûmetlerin azameti müteâlin mukaddesleri olan kavme verilecek. Onun hükûmeti ebedî hükûmettir ve cümle hükümdarlar ona hizmet edip mutî olacaklardır. [Danyal, 7: 23-27]

Bu rüyada birbirine benzemeyen ve yekdiğerini tevâlî eden dört heybetli canavar, Allahu müteâlin yeryüzündeki sevgililerini ve mümінîn ve muvahhidîni paralayan ezen ve yiyen dört müşrik hükûmeti temsil ediyorlar; onlar da Keldan, İran, Yunan ve Roma hükûmetlerinden ibarettir. On boynuza mâlik dördüncü canavar, Allahu teâlânın sevgililerini, yani vahdet-i ilâhiyeyi inkar etmeyen Îsevî muvahhidleri tazyik ve şehit eden –ve kiliselerce dahi musaddak olduğu veçhile– on gaddar Roma imparatoruna delâlet eder.

Filhakîka Nasrâniyet âlemi Büyük Konstantinos'a kadar on kadar büyük îtisaf ve katliama dûçar olmuştu. İşte benim fikrime göre bu on boynuzdan sonra ve canavarın başında husûle gelen diğer bir boynuz ise Büyük Konstantinos'tan başkası olmamak icap eder. Çünkü Konstantinos'un 325 tarihinde İznik'te topladığı meclis-i umumide verdirdiği kararlardan kendisinin on birinci boynuz olduğunu gösteriyor. Çünkü on birinci boynuz "Müteâle karşı sözler söyleyecek ve müteâlin mukaddeslerini tazyik edecek, vakitler ile kanunları tebdil etmeyi düşünecek ve mukaddesler zaman ve zamanlar ve nısf-ı zamana kadar ona teslim olunacaktır."

İşte Konstantinos da tamamıyla böyle yaptı. Vahdet-i ilâhiyeyi mûterif bulunan Arius ile bütün rüesâ-yı muvahhidîni tazyik ve katletti ve kelâm-ı tevhidi tebşir etmiş olan Hazret-i İsa'yı te'lih, eyyâm ve evkât-ı mukaddese ile ahkâm-ı şer'iyeyi tebdile kalkıştı; bay-

rağını salibe kalbedip ve vaktiyle mâbudu olan **[270-14]** küre-i şemse tahsis olunan Pazar gününü sebt yerine ikâme etti; bu zalim, her yerde muvahhidleri kahr ü tenkil eden ve kiliseyi yıkıcılık ve kırıcılık esası üzerine tesis eden Konstantinos değilse acaba kim olabilir? 321 tarih-i mîlâdîsinde, bu hükümdar, resmen Hıristiyanlığı hükûmetinin dini olmak üzere ilan etti. Kiliseleri paraya ve arazi ve hedâyâ-yı sâireye gark etti. Taptığı güneş resmi üzerine vaz' olunan salibi bütün mihraplar üzerine rekz ettirdi. Bu tarihten sonra kilise bir müessese-i dünyevîye, sırf bir hükûmet-i cismâniyeye munkalib ve Hıristiyanlığın o eski revnak ve sâfiyeti kadim Romalıların din-i bâtılıyla karışarak nâ-bedîd olmaya başladı. Güneş âlihesinin iki bayramı Küçük ve Büyük Paskalya ünvanı tahtında hüviyet ve zamanını muhafaza etti. O tahte'l-arzdaki makberelerde o "Katakomb" ihtifâ-gâhlarında uzlet-nişîn olup salât ve takva ile iştigal eden bazı muvahhidlerin kelime-i tevhid uğrunda şehit olan o pîrân-ı Îseviyenin halefleri "Kâhin-i âzam" Pontife Maximus yahut daha doğrusu "Büyük Köprü Yapıcı" ünvanını taşımaya heves ettiler. İlk servet ü sâmâna mâlik olan papa, Mesih'in koyunlarına artık nasıl çobanlık edebilirdi?

Bu mütâlaayı tasdiken meşhur İtalyan şairi olan Dante'nin bir şiiri az çok hatırımdadır. Kuvve-i hafızama güvenemediğimden dolayı yalnız mealini arz edeyim:

"Ey Konstantinos, senin ihtidâna bir şey demiyorum: Ancak bedbaht anamız kilisenin halini düşünüyorum. Çünkü ilk babamız (papa) onun dırahomasını senin gibi âdemden alarak zengin oldu." diyor.

Evvela salibi ordu sancaklarında alâmet-i kahr u harb etmek, sonra mürşid-i Îseviyet olan Roma kıssislerini "kâhin-i âzam" ve kral yapmaya kalkışmak… Bütün bu hal Hazret-i İsa'nın mesleğine mugâyir bir hareket değil midir? Şeytan, Mesih'e demişti ki eğer bana mutâvaat edersen bütün dünyanın mal ve saltanatlarını sana vereceğim. Fakat Mesih onu reddetmişti. [Matta 4] **[271-15]** Roma papası Konstantinos'a mutâvaat ederek Roma kralı oldu. Hâlbuki Hazret-i Mesih kuşlar ile tilkiler kadar olsun bir yurda mâlik olmadığını kendisi söylüyor.

Bütün bîtaraf müverrihîn-i Nasârâ – kilisenin bu rezaletli irtidâdını söylüyorlar hatta büsbütün bîtaraf olan müverrihler, mesela Gibbon'dan Meyers'e gelinceye kadar hep bu fikirdedirler. Lakin müverrihîn ve müdekkîkîn-i Nasârâ, Tevrat ve esfârdaki ihbarâtın hedef ve nişangâhı güya yalnız Hazret-i İsa olması lazım geldiğini düşünerek, hâlbuki bunların bazılarında Hazret-i İsa'yı göremediklerinden yanlış olarak bu vadideki âyetleri redde kalkıştılar. Fakat hâtemü'l-enbiyâ Muhammed Mustafa sallallahu aleyhi ve sellem hatırlarına bile gelmedi. Azıcık nazar-ı im'ân ve iman ile baksa idiler, redde kalkıştıkları bazı âyât-ı Tevrâtiyenin Muhammed aleyhi's-selâma muvâfık gelerek tefsir ve izahını anlamakta güçlük çekmezlerdi. İşte burada da böyle.

Danyal sifrinin "Mukaddesler zaman ve zaman ve nısf-ı zamana onun eline teslim olunacaktır" âyetindeki "zaman" lisân-ı Tevrat'a göre bir asır demek olup "zaman ve zaman ve nısf-ı zaman" iki buçuk asır eder ki Konstantinos devri ile bi'setin arasında bu kadar zaman geçmiştir ve hakikaten taht-ı tazyikte bulunan bütün muvahhideler bundan böyle kurtulmuşlardır. Çünkü Hazret-i Danyal'ın sifrinde buyurduğu gibi "Gece hayalâtında gördüm ki semanın bulutlarında ibn insana benzer biri geliyordu ve günleri kadim olana geldi ve onu onun huzuruna götürdüler. Ve ona hükûmet ve izzet ve melekût verdiler ki

cümle kavimler ve milletler ve lisanlar ona hizmet edeler. Onun hükûmeti zeval bulmaz, ebedî bir hükûmet olup melekûtu bozulmaz. [Danyal 7:14] İşte bu zat Fahr-i Kâinat efendimiz hazretleri idi. Çünkü Konstantinos'tan iki buçuk asır sonra mülk, izzet, risâlet hep Fahr-i Kâinat'a verilip âlem-i insaniyet saadete ve necâta doğru yürümeye başlamıştır.

Abdulvahid

[272-16]

İSLÂM İNTİBAHI

Kayd ve Tevekkül!

Evvela Uyan Sonra Güven![88]

Şurada birbirinin zıdd-ı kâmili olan iki kelime içtima etmiştir ki bunun biri (kayd) diğeri de (tevekkül)dür.

Bütün bir âlem-i atâlet efrâdının gözünü açabilmek istidat ve kuvvetini hâiz olan şu terkîb-i peygamberânenin muhît-i İslâmiyet'te gereği gibi tahlil ve tatbik-i mealine riayet olunamamasından dolayı terkîb-i mâruzun yalnız lâkaydî kısmı hiçbir kayd-ı teyakkuz ve teşebbüse bağlanmadan umûr-ı hayatiyemizde yalnız miskinâne bir (tevekkül) şeklinde yerleşmiştir. Su-i tefsire uğraya uğraya bu tevekkül bir de yanı sıra [Bugün buldum bugün yerim, yarına Allah kerim] ve [Bir lokma bir hırka] gibi heyet-i içtimaiye-i İslâmiye'de her türlü fikr-i teşebbüs ve faaliyeti zehirleyecek âmiyâne darb-ı meseller doğurmuş olmak dolayısıyla da zararı bir derece daha katmerleşmiştir.

Vakt-i saadette efrâd-ı Arap'tan biri (tevekkül) hakkındaki içtihadın künhünü anlamak için Hazret-i Muhammed'e: [Efendim! Devem ile kırda yatacağım. Tevekkeltü alellah diyerek hayvanımı otlamaya bırakıp da kendim yatıp uyusam muvâfık-ı tevekkül hareket etmiş olur muyum?] diye sormuş. Hazret-i Nebî bu suali sorana sade ve fakat bütün ulûm-ı kâinatı kendisinde cem‘ etmek mahiyetini hâiz olan şu [kayd u tevekkül!] düsturuyla bir sûret-i mukniada cevap vermiştir ki mânâsı: Deveni evvela bağla. Sonra da hakka tevekkül ederek uyuyabilirsindir.

Lâkaydâne bir fikr-i tevekkülün kanımıza kadar aşılamış olduğu zehr-i nîkbînînin âdât ve ahlâk-ı İslâmiyemizde husûle getimiş olduğu tesemmümâtın İslâmlar her vakit zararını görmekten hâlî kalmamışlardır. Mesela hep bu tevekkül-i lâkaydî **[273-17]** sevkiyle idi ki biz düne kadar Balkanlar'da Rumların, Islavların ittifak etmeleri imkânına inanamıyorduk. Birdenbire dûçar olduğumuz şu son ehlisalip muhâcemât-ı akûrânesi gözümüzü pek acıklı bir sûrette açtı. Memleketimizin bir anda yarısının elimizden alındığını gördük.

Şimdi bu darbeyi yedikten sonra biz evlerimizde (ne vakit rahat uyku uyuyabiliriz) suali vârid-i hatır olsa buna yine bâlâdaki (kayd u tevekkül!) düstûr-ı peygamberîsini bugünkü

88 Hadîs-i şerîftir.

halimize tatbik ederek evet elimizde kalan toprağın denizle muhât olan kısmının kapılarını son biçimde on beş kadar yılmaz zırhlı (dretnot) ile kara tarafındaki hudut kapılarını dahi memleketin bir ucundan öbür ucuna süratle nakil ve sevki mümkün olabilecek (600.000) kişilik uyanık ve hiss-i intikam ile bağrı yanık muallim bir ordu, müsellah bir bekçi ile kapadığımız vakit tevekkeltü alellah diyerek rahat uyku uyuyabilir, cevabı verilmek iktizâ eder.

Tevekkülün mânâ-yı tâmmı evvela mücâdelât-ı hayatiye meydanında varlığı temin edebilmek için her türlü vesâit-i kuvveti hazırladıktan sonra zuhûrâta intizar etmek demek olduğu şüphesizdir. İnsan ve İslâm için kuru bir tevekkül ile tevaggul kadar büyük bir bela ve tegafül olamaz.

Zuhûr-ı İslâm'dan beri (teşebbüssüz tevekkül) ile "لَيْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَا سَعٰىۙ"[89] beyninde devam etmiş olan mücadelât esnasında birçok asırlar, galebe daima sâik-i şehrâh-ı saadet ve selamet olan (sa'y)da kalmış ve bu delilin gösterdiği, doğru yolu tutan Hulefâ-yı Râşidîn ile Abbâsîler ve bunlardan ders alan Endülüs müslimîni ve daha sonra gelen Osmanlı Müslümanları dahi,

Bir (Söğüt)ten şu'le-i cevvâle vârı sıçradı
Doğdu doğmaz eyledi (Osman) fethe ibtidâr

âvâzesiyle sa'y sayesinde rub'-ı meskûnun rub'unu seyf-i feth ve istilalarına almış idi. Bu asırlarda teşebbüssüz tevekkül henüz hiçbir karada kazanamamış, pek de itibarsız bir menzilede bırakılmış bulunuyordu.

Bugün mahzâ yorulmaz bilekleriyle âleme hükümran ve teşebbüssüz tevekkülden imdat bekleye [274-18] bekleye mahkûm kalan ehl-i İslâm'a her taraftan ilkâ-yı hevl ü heyecan etmekte bulunan İngiliz, Fransız ve Alman gibi ulü'l-azm milletlerin bu hayret-efzâ kuvvet ve terakkileri, taptıkları din-i İsa'nın mûcizâtı, İncil'inin ilhâmâtı sayesinde değil, ancak (din-i sa'y) sayesinde husûle gelmiş harikalardandır.

Meydan-ı mücadelât-ı hayatiyeye yalnız bir (Allah kerimdir) gibi teşebbüssüz tevekkül sermayesiyle çıkmaya başlayalı beri bu tevekkül muhît-i İslâmiyet'te âsâb-ı gayreti yumuşatıcı uyutucu bir afyon tesiriyle uyuşturmuş gevşetmiştir.

Din ve iman-ı dünyevîlerinde kendilerince en büyük yâr boyunlarındaki salip olmaktan ziyade asıl (sa'y)e tapan ve çalışan[90] müsellisler, teşebbüssüz tevekkül ile gevşeyen üç yüz milyon muvahhidi küre-i arzın her tarafında siyaseten, iktisaden ancak bu sa'y ile emirlerine mahkum etmişlerdir.

Tevekkül yerine umûr-ı hayatiyelerinde bunların İngilizleri (vakit nakittir) Amerikalıları (marifet kuvvettir) Almanları da (azim, hâsıl-ı saadettir) gibi çelik icraatlı düsturları kendilerine rehber ittihâz ile ilerlemiş hey'et-i İslâmiyeden ancak bu sayede asırlarca ileri geçmişlerdir.

Binâenaleyh bugün ehl-i İslâm'ın muhtaç olduğu en büyük gıda hiçbir faiz ve fayda getirmeyen teşebbüssüz tevekküle veda ile etrafımızı saran velakin çalışan muhît-i müsel-

89 Kur'ân-ı Kerîm, Necm-LIII, 39: İnsan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur.

90 Ekânîm-i selâseye tapan Hıristiyanlar.

lisîne bakarak peydâ-yı intibahtan rükn-i İslâm'da kayıtsız bir tevekküle bel bağlayıp da yaşamak ümidinde bulunmak diri iken kendini ölü bilmek derecesinde bir hata olduğu bîiştibâhtır.

Cehlin ol mertebesi sehl olmaz
Sa'ysiz tâ bu kadar cehl olmaz

Heybeliada 1 Mayıs 1330 Reşid Galib

[275-19]

İSLÂM'IN NECÂTI

İslâm'da Îtikad

Lord Headley, Niçin Müslüman Oldum?

İngiltere âyan ve eşrâfından olup Lordlar Kamarası âzâsından (Lord Headley)in şeref-i İslâmiyetle müşerref olması üzerine Avrupa'da İslâmiyet için yeni ve âtîsi parlak bir devre açılmış, İslâmiyet'in ulviyeti hakkında yeni fikirler hâsıl olmaya başlamıştır.

Lord Headley –kendi beyanatına göre- yirmi seneden beri İslâmiyet'i hususi bir sûrette kendi kendine tetkik ve tetebbu ederek, diyânet-i İslâmiyeye ait bilcümle âsâr-ı celîle, ehâdis-i nebeviye, Kur'ân-ı mecîdi defaatle okumuş, gözden geçirmişti. Bu kadarla da iktifâ etmeyen fâzıl-ı müşârünileyh en sonra lisân-ı Arabîyi senelerce tahsile koyulup ikmaline muvaffak olduğunu müteakip yeniden tetkik ve tâmikâtta bulunarak, aradığı şeyi bilâhare bulmuştur. Lordun uğradığı meşâkil ve gavâmız orada İslâmiyet'i neşrü tâmime sarf-ı mesai eden ve başlıca *Islamic Review* mecmua-i şehriyesini bu maksat için çıkarmakta devam eder Hint ulemâ-yı benamından (Hoca Kemaleddin) Efendi hazretleri makul ve menkûlât ile fen ve hikmetle hall u fasla yardım ve muâvenet eyleyerek, lordun tetebbuâtını, takibâtını bu sûretle tezyin ve nokta-i nazarını daha ziyade tenvîre hizmet ettiğinden, en sonra bu sene Lord-ı müşârünileyh İslâmiyet'i îtinâk ettiğini alenen ilan eylemişti.

Lord Headley, İngiltere'nin en kadim ve en asil hanedanından bulunduğu cihetle Müslüman olması keyfiyeti gerek İngiltere'nin ve gerek Avrupa mehâfil-i siyasiye ve diniyesinde büyük bir tesir icra eylemiş ve Avrupa matbuatını bu ana kadar işgal eylemeye sebep **[276-20]** teşkil etmiştir. Lordun bu hareket-i ahîresi –İslâm olması- birçok kîl u kâli, itirazâtı mûcib olduğundan, her taraftan yağdırılan bilcümle sihâm-ı târizâta cevap olmak üzere Lord Headley kardeşimiz de son sözünü ve niçin İslâmiyet'i kabul ve îtinâk eylediğini mufassal bir makale ile kendi imzası tahtında neşre mecbur olmuştur. Biz de mezkûr makaleyi aynen tercüme etmeyi münasip gördük.

Lord hazretleri şöylece söze ibtidâr ederek: "Âbâ vü ecdâdımın diyânet-i kadîmesini -Hıristiyanlığı- birden bire terkle Avrupalılar indinde iyi bir nazarla bakılmayan İslâmiyet'i kabul etmekliğim üzerine, herkesin -ve hususiyle beni yakından tanıyanların- nazar-ı dikkatini celbetmiş imişim ki, tekâsür-âmîzâne mektuplar, risâleler, İngiltere'nin Avru-

pa'nın her tarafından tevârüd etmeye başladı. Bana karşı vuku bulan itirazın, sırf sâika-i asabiyet ve cehaletten ileri geldiğini anlamakta, derk etmekte tereddüt etmedim. Bana yeni hidayet ve muvaffakiyetim hakkında levm ü ta'nda bulunanların, metîn, sabit, ciddi kimseler olmadıklarını biliyordum. Çünkü eşhâs-ı mezkûre, Hıristiyanlık namı altında ahlâkiyata sığmaz, vicdaniyata uymaz, dinen ve aklen haram ve mekruh olan bilcümle şenâyi ve fezâyihi hemen her gün irtikâb ettiklerini ve bundan vicdanlarının zerre kadar müteessir olmadığını kendileriyle temasta bulunduğum zaman gözümle görüyordum.

O sahte Hıristiyanlar kadar dünyada körü körüne mutaassıp hiçbir Müslüman tasavvur etmem. Zaten ben her şeyden müstağni ve hiçbir şeye ihtiyacım olmadığı halde hâlisen muhlisen-lillah diyânet-i mukaddese-i İslâmiye ile teşerrüf ettim. Yirmi senelik tetebbuâtım neticesinde İslâmiyet'in hakiki ve sağlam bir diyânet-i mübeccele olduğunu ahkâm ve kanunlarıyla, delil ve bürhanıyla, mâkul ve menkulüyle öğrendim. Akıl ve hikmete, fen ve felsefeye tamamıyla muvâfık ve mutâbık olan bu diyânet-i mükemmelenin Cenâb-ı Hak tarafından Fahr-i Kâinat hazretleri vasıtasıyla nev'-i beşere, bilcümle insanlara bir atıyye-i ilâhî, bir mevhibe-i rahmanî olarak bahş ve ihsan olunduğunu tamamıyla idrak ettim. Kur'ân-ı mecîdi -bir münekkid ve mûteriz sıfatıyla- tilâvet ve her kelimesinde saatlerce teemmül ve tefekküre daldığımdan **[277-21]** bilâ-ihtiyâr yüreğim titriyordu. Günlerce büyük eser-i ilâhîyi elimden bırakmazdım. Kelâmullah, bana yegâne refik ve mûnis kesilmiş ve beni kendisine celb ve cezb ediyordu. Bir gün

"لَا تَهْدِى مَنْ اَحْبَبْتَ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِى مَنْ يَشَٓاءُۚ"[91] âyet-i celîlesine geldiğim zaman gaşyolmak derecesine gelmiştim.

Hakikaten evâilde Kur'ân'ı bir mûteriz gibi okurken, sonraları, munsifâne, bîtarafâne tâmike başlayınca hürmetim, huzû ve huşûum gittikçe artıyordu. En sonra birbirimizle samimi bir arkadaş, hâr ve müşfik iki mümin dost olduk. Bana öyle geliyordu ki, Hazret-i Kur'ân benimle mükâleme ve müşâfehe ediyordu.

Sonraları zaman-ı cahiliyetteki mütekebbir, mutaazzım kimselerin de bu samimi dostuma karşı gerden-dâde-i inkiyâd olduklarını hatırıma getirerek, onların ne sûretle Müslüman olduklarını da anladım.

Fesâhat ve belâgata, beyan ve tibyâna ait bilcümle manzum ve mensur âsâr-ı Arabiyenin gerek asıllarını ve gerek tercümelerini de mütâlaa ettiğimde, refîk-i şefîkimin kat kat onlara fâik ve râcih bulunduğunu his gözüyle, kalp duygusuyla duydum.

Bu iştigal ve muhabbet beni me'lûf bulunduğum bütün âdât ve etvâr-ı milliyemden, her zevk ve eğlenceden, gınâ ve rakstan, oyun ve eğlenceden tabiatla alıkoymuştu. Gide gide benliğimden çıktım, büsbütün ben başkalaşmış ve başka bir hüviyet ve şahsiyete mâlik olmuştum.

Her gün kuvâ-yı cismâniyem, kuvve-i ruhaniyeme karşı azalıyordu. Ruhum ter ü taze açılmış bir gonca ve şükûfeye dönmüştü. Uzun bir müddet de peygamber-i muhteremin tercüme-i hâlini, menâkıbını, gazavât ve fütuhâtını, hayat-ı siyasiye ve hususiyesini, evinde geçirmiş olduğu aile hayatını, akval ve ef'alini tetebbua koyuldum. Müşârünileyh haz-

91 Kur'ân-ı Kerîm, Kasas-XVIII, 56: (Resûlüm!) Sen sevdiğini hidayete erdiremezsin; bilakis, Allah dilediğine hidayet verir.

retlerinin sözüyle fiili arasında hiçbir mübâyenet görmedim; görmediğim gibi Kur'ân-ı Kerîm'de de "اِنَّمَا اَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ"[92] âyet-i kerîmesini okuduğum zaman derece-i tevâzu ve tenezzülüne hayran oldum. Böylelikle Hazret-i Kurân'dan sonra manevi diğer bir yâr-ı sâdık bulmaya muvaffak olunca saadet-i maneviyem dakika dakikaya artıyordu.

[278-22] Bu hal senelerce devam etti. Çiftliğimde, yatağımda, inzivagâhımda bu muhterem iki dost daima benimle beraber idiler. Beni müteselli edip bana saadetleri, bahtiyarlıkları kaviyyen vaad ediyorlardı. Bi'd-defeât zât-ı hazret-i nebevî ile rüyada teşerrüf ettim, kendisiyle görüştüm. Suallerime cevap verdiler. Hatta ne nam ile tesmiye edilmekliğimi de tensip buyururlardı.

Kendileriyle her zaman görüşmek ister, teşerrüf arzusunda bulunsam derhal tenezzül buyurup bütün müşkülümü, gavâil-i fikriyemi basit bir sûrette ref' ve izâle buyururlardı. Bu derece lütufkâr, vedûd, latif bir penâh ve melcee nâil olduğumdan dolayı, bende azâb-ı vicdânî, tereddüt kalmamıştı. Pek çok defa -rüyada- mütebessimâne bir vaziyetle beni huzur-ı saadetine davet buyuran Nebiyy-i Ekrem'in ulviyeti, safveti zâhir oldu. Ben sen görüşüyorduk. Hatta huzurunda müteeddibâne oturayım derken nazar-ı dikkatlerini celbetmiş bulunduğumdan "Azizim serbest ve rahat otur" bana buyurdular. İşte yirmi sene sonra nûrâniyetim had gayeye vararak Müslüman olduğumun alenen ilanını münasip gördüm ve açıktan İslâm olduğumu ilan eyledim.

Müslüman olduktan sonra, İslâmiyet'in hakâyıkına asla vâkıf olmayan bazı mutaassıp, hodbîn bildiklerimden bana müteaddid mektuplar vürûd ederek, İslâmiyet'in şehvet-perestâne bir din olup, peygamberin müteaddid kadınlarla teehhül buyurduklarını itiraz makamında bana yazıyorlardı. Fakat teessüf ederim ki peygamberin niçin müteaddid zevcat ile mütezevvic olduğunun sebebini anlamak için fikirlerini yormak istemiyorlardı.

Ben aynı zamanda birçok Müslümanlarla da görüşmüş ve İslâmiyet hakkında kendilerinden istîzahâtta bulunmuş idim. Lakin itiraf ederim ki, onlardan da bana bir fayda dokunmadı. Ancak mücadelesiz bir sûrette bana Müslümanlığın hakâyıkından samimi ve muhterem dostum (Hoca Kemaleddin) Efendi malumat verebiliyordu. Ve bana hangi kitaptan tetebbu edeceğimi rıfk u mülâyemetle işaret ederek, beni günden güne nurlandırmaya yardım eyliyordu.

[279-23] Müşârünileyh hazretleriyle Kurân'ın âyât-ı şerîfesiyle, ehâdis-i sahîha-i nebeviyeyi hall u tefsir ediyorduk. Bilcümle mübâhasâtımız, müzâkerât ve münâkaşâtımız ilm-i kelâm ve mantık dairesinde vuku buluyordu. Beni vâzıh delilleriyle ikna edinceye kadar mülâtafet ve mülâyemetle sa'y u gayret ediyordu. Bana hadden efzûn hürmet eyleyerek benim Frenk diyarında İslâm'ın âtîsi için büyük bir uzuv olacağımı bir gün bana söyledi.

Günün birinde de benimle muhâvere ederken "Lord cenapları" sana vüs'um ve malumatım yettiği kadar hakiki sûrette yardım ettim. Bununla beraber sen sathî bir nazara da mâlik değilsin. Her şeyi bildik öğrendik dedikten sonra kalbinden kopup gelen bir vaziyet-i masumâne ile iki elini -dua eder bir vaziyetle- yukarı kaldırarak "Rabbimden, Allah'ımdan seni şeref-i İslâm ile müşerref etmesini tazarru eylerim" sözlerini de ilave eylemişti ki, filhakîka beni müteessir etti. Derhal "kendisiyle pek samimi ve hâr bir sûrette musâfaha edip "Müslüman oldum" cevabında bulundum.

92 Kur'ân-ı Kerîm, Fussilet-XLI, 6: Ben sadece sizin gibi bir insanım.

Bu esnada benim de hocanın da gözlerimizden ale'l-ittisâl sevinç yaşları damlıyordu. Bu ağlamak mübalağasız olarak bir çaryek saat devam etti. Evet, bu göz yaşları beni her levs ü âlâyişten tathîr etti. Seyyiâtımı hasenâta mübeddil eyledi.

Tetebbuât-ı mütemâdiyem esnasında diyânet-i Mesîhiyenin - Tabiî hâlihazırda papazların elinde alet-i sû vü fesâd olan Mesîhiyeti kasdetmiyorum. Çünkü tamamıyla şimdiki Hıristiyanlık putperestlik derekesinden de aşağı bir din halini iktisap etmiş ve içinde safvet ve hakikatten hiçbir şey kalmamıştır. Ayniyle hurâfî bir şey teşkil eylemiştir- noksan bir din olduğunu ve diyânet-i İslâmiye'nin Mesih dini için mükemmel bir mütemmim ve gaye olarak inzal buyurulduğunun iyiden iyiye farkına vardım.

Bundan başka Hıristiyanların, farkına varamadıkları halde ahlâk-ı İslâmiye ile mütehallik olmaya mecbur olduklarını da anladım. Taaddüd-i zevcat ile talâkın Avrupa ve Amerika'da sevk-i tabiiyetle tatbik edilmekte olduğunu vâzıhan gördüm. İslâmiyet'in fen ve tabâbete, nezâfet ve tahârete son derece murâî bir din bulunduğunu da tetkikatım neticesinde öğrendim.

[280-24] Binâenaleyh mûtekidâtımı bildiklerime tafsilâtıyla anlattım ve vâzıh edille ile tavzîh ettim.

Kim ne derse desin, ben bugün sağlam bir İslâmım; bununla iftihar ve mübâhât eylerim. Zaten kimsenin lütfundan ümitvâr olmadığım gibi, levm u târizinden de çekinmem. Benim İslâmiyetim hakkında ne söylerlerse söylesinler, şimdilik bu kadarla iktifâ ederim. İleride icap ederse mutaassıp, cahil, hurâfât-perestlere hakikati izaha çalışacağım. Yeter ki Hak, benim muîn ve yaverim olsun. Her şey onun yed-i mevhibetindedir. "وَاللّٰهُ يَهْدِى مَنْ يَشَٓاءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ"[93]

Muhterem Lord Headley kardeşimizi nâil olduğu nûrâniyet ve şereften dolayı samîm-i kalpten tebrik ederiz. Zaten müşârünileyh saadet-i ebediyeye nâil olmuştur. Vücûdlarıyla her Müslümanın iftihar edeceği tabiidir. Avrupa'da böyle bir din kardeşine mâlikiyetimizden dolayı kendimizi bahtiyar addeder ve inşaallah himmetleriyle ileride daha çok munsif zevât-ı kirâmın şeref-i İslâmiyet'i kabul edeceklerini me'mûl eder ve kendilerini tenvîre çalışan ulemâ-yı benam ve fuzelâ-yı zevî'l-ihtiramdan (Hoca Kemaleddin) Efendi'yi tebrik eyler, cümlesinin saadet ve muvaffakiyetlerini Cenâb-ı Hak'tan istirhâm ederiz.

İSLÂM KADINI
Taaddüd-i Zevcat Münasebetiyle

-Cevaba Cevap-

İslâmiyet'te taaddüd-i zevcat men olunabilir diye yazdığım makaleye karşı geçen hafta intişar eden muhterem "Sebîlürreşâd" bir lisân-ı tecavüzle mukabele ediyor. Meselenin ruh ve hakikatine hiç de nüfuz edilmemiş, sırf mugâlata ve safsatalar ile geçirilmiş olduğu için cidden şâyân-ı teessüftür; işte, bizde böyle bedîhiyâta karşı mugâlatalar, safsatalarla mukabele edilir de orta yerde hakâyık-ı ilmiye mahv u zâil olur gider.

93 Kur'ân-ı Kerîm, Nur-XXIV, 46: Allah, dilediğini doğru yola iletir.

[281-25] Taaddüd-i zevcatın cevazına dair kitap, sünnet, icmâ-ı ümmet bulunduğu halde ben onlara muhâlif-i re'y ve içtihatta bulunmuşum, güya İslâmiyet'te taaddüd-i zevcatın cevazını inkar etmişim...

Taaddüd-i zevcatın cevazına âyet-i celîle bir sarâhat-i kat'iye ile delâlet etmiyor mu? Acaba İslâmiyet'te taaddüd-i zevcatın cevazını inkar eden bir fert tasavvur olunur mu? Evet; İslâmiyet'te taaddüd-i zevcatın cevazında şüphe yoktur. Fakat ulü'l-emrin bunu men etmeye de salâhiyeti olduğunda şek ve tereddüt olunamaz. Bu da, ahkâm-ı sarîha-i İslâmiye'dendir. İşte, bu iddiayı ispat etmek üzere iki mukaddime îrad ettim. Biri taaddüd-i zevcat câizdir, ikinci mukaddime de câiz olan şeyleri ulü'l-emr, emr veya men edebilir. Ve bu sûretle olan emir ve nehiyleri şer'an mutâ' olmak icap eder. Birinci mukaddime "فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبَاعَۚ"[94] âyet-i celîlesiyle sabittir ve herkesin bildiği bir meseledir. Benim içtihadım değildir.

İkinci mukaddime de "اَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ وَاُولِى الْاَمْرِ مِنْكُمْۚ"[95] âyet-i celîlesiyle ve ulemâ-yı fıkıh ve şerîatin beyanatıyla sabittir. Âyet-i celîlenin mânâsı: Ulü'l-emr her neyi emrederse etsin itaat etmek vâciptir" demek değil mi, başka mânâsı olabilir mi? Ve bu mânâ, herhangi câiz olan şeyi emr veya nehyedecek olursa olsun itaat etmek vâcip olur hükmüne şâmil değil mi? Yoksa; her neyi emrederse etsin tabiri herhangi câiz olan şeyi emr ve nehyedecek olursa olsun tabirinin şümûlünü ihâta etmiyor mu? Hal bu merkezde iken burada re'y ve içtihada benzer bir şey var mı?

Ulemâ-yı fıkıh ve şerîat ulü'l-emr bir vâcibin hilâfını veya bir fiil-i memnûu emrederse itaat vâcip olmaz diye vâcip ve memnû olan şeyler hakkında böyle iki sûret-i istisna vaz' ediyorlar. Câiz olan şeyler hakkında da -velev kısmen olsun- bir sûret-i istisna vaz' ediyorlar mı?

Câiz olan taaddüd-i zevcatı ulü'l-emr men ederse itaat vâcip olmaz diye kendi kendinize âyet-i celîlenin hüküm ve şümûlünden nasıl istisna edebilirsiniz; bu sûrette âyet-i celîleye ve akvâl-i ulemâya muhalif re'y ve içtihatta bulunmuş olmaz mısınız?

[282-26] Ulemâ-yı fıkıh ve şerîata sual ediyorum: Ulü'l-emr, câiz olan şeylerden herhangisini men edecek olursa olsun itaat vâcip olmaz diyen eimme-i mezhep ve fukahâdan bir kimse var mı; nassa karşı bu yolda re'y ve içtihatta bulunan bir fakih tasavvur olunur mu? İşte, böyle hiçbir re'y ve içtihat neticesi değil de nass-ı sarîhin muktezâsı ve ulemâ-yı şerîatın ittifak ettiği "Câiz olan herhangi bir şeyi ulü'l-emr men edecek olursa itaat vâcip olur" hükmü de ikinci mukaddimeyi teşkil ediyor. "Taaddüd-i zevcat câizdir", "Ve câiz olan herhangi bir şeyi ulü'l-emr men edecek olursa şer'an itaat vâcip olur" diye tabiî olarak bir kıyas-ı mantıkî meydana çıkıyor. Ve bu kıyas-ı mantıkî "Taaddüd-i zevcatı ulü'l-emr men ederse şer'an itaat vâcip olur" neticesini zaruri olarak istilzâm ediyor. Bu tabiiyyü'l-husûl olan kıyas-ı mantıkî mi veyahut netice-i zaruriyesi mi benim içtihadımdır!

Sizin makale-i cevabiyeniz (!) gibi kıyasât-ı mantıkiye istidlâlât-ı akliye bulunmasın da safsatalar, mugâlatalardan mı ibaret olsun? Her fikir ve mütâlaaya "içtihat" derseniz bâb-ı içtihat da mesdud diyeceğinizden bir kimseye hiçbir fikir ve mütâlaa beyan etmek

94 Kur'ân-ı Kerîm, Nisâ-IV, 3: Size helal olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın.

95 Kur'ân-ı Kerîm, Nisâ-IV, 59: Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ulü'l-emre (idarecilere) de itaat edin.

salâhiyeti vermemiş olursunuz, binâenaleyh sizin de benim de bu gibi mübâhasâtta bulunmamaklığımız iktizâ eder. İşte böyle şerîatta içtihat ne demek olduğunu bilmiyorsunuz, kezâlik icmâ-ı ümmetin de ne demek olduğuna vâkıf değilsiniz, taaddüd-i zevcatın cevazı gibi nass-ı kat'î ile sabit ve malum olan bir mesele hakkında icmâ-ı ümmet vardır, diyorsunuz. Nusûs-ı kâtı'a ile sübûtu malum olan mesâilde icmâ-ı ümmet vardır demek doğru değildir. Mesela namazın farziyeti icmâ-ı ümmetle de sabittir denilemez, icmâ-ı ümmetin mahiyeti başka şeydir. Neshin hakikat ve mahiyeti de malumunuz olmadığı anlaşılıyor. Ulü'l-emr, emir ve nehiyleriyle cevaz hükmünü tebdîl edecek olurlarsa neshedilmiş olur zannediyorsunuz. Nesh, ahkâm-ı şerîatı alelıtlak tebdîl değildir, bir hükm-i şer'îyi sonradan vârid olan bir delil-i şer'î ile tebdîldir. Ulü'l-emrin mânâsından da gaflet ediyorsunuz. Ulü'l-emr tabiri mânâ-yı lügavî ve hakikisi [283-27] itibariyle ulemâ-yı şerîata ıtlâk olunamaz. Çünkü ulemâ-yı şerîatın içtihat ve beyan ettikleri ahkâm-ı şerîat kendilerinin emir ve nehiyleri değildir, şârie muzâftır; şâriin, şerîatın emir ve nehiyleridir. Ulemâ-yı şerîatta sıfat-ı âmiriyet yoktur. Onlara ulü'l-emr tabiri -belki- mecâzi olarak ıtlâk olunabilir, ulü'l-emr tabiri mânâ-yı hakikisi itibariyle ancak hulefâ ve halifeyi temsil edenlerde istîmal olunur. İşte fukahâ ulü'l-emri bu mânâya tahsis etmişlerdir, nitekim hulefâ-yı Abbâsîye'den beri, salât-ı ıydeyn tekbirleri adedini İbn Abbas'ın içtihadı veçhile emrettiğinden *Hidâye* ve diğer kütüb-i fıkhiye de meseleyi emr-i halifeye muvâfık sûrette beyan ediyor ve çünkü emr-i uli'l-emr böyledir, diyor. İşte fukahâ ulü'l-emr tabirini hulefâya ıtlâk ediyorlar ve onun üzerine binâ-yı mesâil eyliyorlar.

Mazhar-ı cevabınız olan makalemde daima beyan ettiğim mütâlaâtı "Mevrid-i nastır, fukahâ burada re'y ve içtihatlarını terk ederek nass-ı celîlin hükmüne ittibâ etmişler. Bu meselede içtihada mesâğ yoktur, kimse re'y ve içtihatta bulunamaz." diye uğraşıp durduğum ve böyle re'y ve içtihada tâbi olmaktan başka bir nokta-i istinadım olmadığı halde yine tekrar ale't-tekrar bana bu meselede içtihat etmek hiç de hatır ve hayalime gelir bir şey değildi.

Şüphe yoktur ki bu yolda müdafaadan maksat, halka karşı bendenizi hükm-i kat'î-i şerîata muhalefet etmişim gibi göstererek bir hakîkat-i şer'îyeyi cehl u taassubun yedinde mahvetmekten başka bir şey değildir. Öyle mukaddemâtı bırakıp da neticeye bir lisân-ı müzeyyifle hücum etmek fenn-i âdâb-ı münazaraya muvâfık olmasa gerek. Neticenin fesâdı, mukaddemâtın fesâdından neş'et eder, mukaddemât, fâsid değil ise, behemehâl neticenin sahih olması lazım gelmez mi? Mukaddemâtında fesâd var ve bu fesâd nerede ise tayin buyurunuz da ona göre usûl-i münazaraya tevfîkan mübâhasede bulunalım.

İşte; bu meselenin nazarınızdan ehemmiyetini izâle etmek için aynı mahiyeti hâiz olan birçok misallerin îrad ve nakli kâbil ise de teksîr-i emsilede fayda olmadığı için biriyle iktifâ edildi şöyle ki:

[284-28] Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Kerîm'inde "وَاِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُواۜ"[96] âyet-i celîlesiyle ihramda iken haram olan saydın, ihramdan çıktıktan sonra câiz olduğunu beyan buyuruyor; hâlbuki hükûmet mevâsimin birçok kısımlarında berrî ve bahrî saydı men' için nizam ve kanun vaz' ediyor. İşte böyle nas ile cevazı sabit olan bir fiili ulü'l-emr men ediyor. Fikrinize göre Cenâb-ı Hak'ın helal ettiği tayyibâtı tahrim ediyor.

96 Kur'ân-ı Kerîm, Mâide-V, 2: İhramdan çıkınca avlanabilirsiniz.

“فَانْكِحُوا” ve “فَاصْطَادُوا” emirlerinin mahiyet itibariyle ne farkı vardır? Cevaz, her iki âyet-i celîlede aynıdır. Hal böyle iken “فَاصْطَادُوا” emrine karşı ulü'l-emr kanun vaz' ettiği halde buna karşı lisân-ı şerîat sâkıt ve ebkem kalıyor da aynı mahiyeti hâiz olan taaddüd-i zevcat hakkındaki âyete karşı bir mütâlaa-i ilmiye ve fıkhiyede bulunuldu mu, buna başka bir renk verilerek hücum ediliyor, bilmem bu doğru mudur?

İzmir Mebusu
Mansûrîzâde Mehmed Said

İSLÂM HAVÂDİSİ

İstanbul

Mefkud Meselesi ve Bâb-ı Celîl-i Meşîhat'in Bir Azli - Mecmua heyetince şahsı tanınmayan Eskişehir nâibinin Bâb-ı Meşîhatçe azledilmiş olduğu işitildi. Bu hal ne bizim için ne de kârîlerimiz için mühim bir hadise değildir. Fakat işin içinde asıl memleketimizin, bilhassa Bâb-ı Meşîhat mensubîninin zihniyetini, düşüncesini gösterecek bir cihet vardır ki biz asıl bundan dolayı bu hadisenin kaydedilmesini münasip görüyoruz: Vak'a şöyle cereyan ediyor: Kocaları Balkan muharebelerinden avdet etmeyen birçok Eskişehirli kadınlar dertlerine derman aramak kabîlinden şehrin nâibine müracaat ile ne yapılmak lazım geldiğini öğrenmek isterler. Nâib efendi de bittabi intizar ile emreder. Fakat günler, haftalar, aylar geçtiği halde kocalarının **[285-29]** avdetiyle sevinemeyen bu zavallı kadınlar, hatta kocaları olacağın yüzünü bile göremeyen bîçare menkûha nişanlılar nâib efendiye olan müracaatlarını tevâlî ettirdiler. Mezheb-i Hanefî'ye göre kazâ ile me'mur olan nâib efendi bittabi mefkud meselesini bildiğinden tekrar, senelerce hatta bir insan ömrü kadar intizar etmek lazım geldiğini anlatmakta gecikmez. Fakat zamanın kulağı delik, aklı erer kadınları istidlâl vadisine dökülerek yalnız kocalarının mensup oldukları taburlar değil, muharebeye iştirak eden bütün efrâdın artık avdet etmiş, hayatta kalanlar ile şehit olanlar artık anlaşılmış olduğunu dermeyan etmeye başlarlar. Bunun üzerine nâib efendi dahi bu kuvvetli delilleri reddedememekle beraber aynı zamanda bu meselenin altmış senede bir defa vukua gelen âdî mefkud meselesinden farklı olduğunu, hele sâir eimmenin bu husustaki içtihatlarını nazar-ı dikkate alarak vakayı Bâb-ı Celîl-i Meşîhat'e bildirmiştir. Fakat bu hal Meşîhat'in eski zihniyetine tevâfuk etmediğinden, münasip ve müfîd bir cevap verileceği yerde “mefkud” meselesini de bilemeyen bir nâibin kazâsı câiz olamaz, diyerek kadı azledilmiştir. Kadı efendi böyle müracaat değil belki kendisi içtihat sahibi olup da meseleyi kendi yahut sâir eimmenin içtihadı veçhile halletmiş ola idi, Bâb-ı Meşîhat bu kimseye karşı acaba nasıl bir vaziyet takınmış olurdu. İşte meraklı nokta... Bizim fikrimize göre vaka-i zâileyi müteâkib yalnız Eskişehir'de değil, memleketimizin her köşe ve bucağında bol bol mevcut olan bu mesele böyle aziller ile kapatılmak değil, belki lüzumu veçhile halledilmek iktizâ eder. Bir kadı azledilmiş olmakla mesele kapanmaz. Şerîatın

himaye ve şefkatine sığınan Muhammed (SAV) ümmeti böyle abus çehreler ile karşılanmamalıdır. يسروا ولا تعسروا وبشروا ولا تنفروا hadîs-i şerîfi unutulmamalıdır.

Türkistan

Türkistan'da İslâm Gazetesi - Türkistan Müslümanlarınca Türkistan taraflarında İslâm gazetesi neşri çoktan beri tasavvur edilmekte idi. Nihayet Türkistan'da "Sadâ-yı Türkistan", Fergana'da "Sadâ-yı Fergana" namlarıyla iki gazete neşrine başlanılmıştır. Devamları için Allah'a dualar ederiz.

İran

İran'da Maârif - İran'da maârifi milli bir sûrette tâmim için milli bir şirket teşekkül etmiştir. Bu şirkete İran'ın bilcümle vükelâ ve âyanı, tüccar ve esnafı dahil olarak hissedar

[286-30]

olmuşlardır. Şirketin reisi İran maârif nâzırıdır. Şirket-i mezkûre az para mukabilinde yeni usûle muvâfık iptidâî, rüşdî, îdâdî mektepler küşâdına bezl-i mesâî edecek ve fukara çocukları meccânen mektebe kayıt ve kabul eyleyecekleri gibi, ağniyâ-zâdelere de az çok para mukabilinde tedrisât, tâlim ve terbiyeye itina edeceklerdir. Allah yardımcıları olsun.

Tebriz'de Ruslar Neler Yapıyorlar? - İran hükûmeti, Tebriz umûr-ı mâliyesinin tedvîriyle vergilerin tahsili için Belçikalı birkaç mâliye mütehassısını tayin etmiştir. Tahsil ve cibâyet olunan emvâl, mâliye memurları tarafından Tahran'daki mâliye müşâviri olan Belçikalı bir zata gönderildiğinden dolayı Rusların adem-i memnuniyetlerini celbeylediği cihetle, Tebriz ahâlisini Belçikalı mâliye memurlara vergilerini vermemek teşvîkâtında bulunmaktadırlar. Böylece vergiler terâkim etmeye başlamış ve İran umûr-ı mâliyesini zaaf ve müşkülâta dûçar eylemiştir.

Tebrizlilerin İntihâbâta Karşı Koymaları - Düşmanların tahrîkâtı neticesi olarak Tebriz ahâlisi, İran Millet Meclisi için mebus intihâbından sarf-ı nazar etmişlerdir. Tahran Dahiliye Nezâreti bu hallerin önünü almak için Tebriz ahâlisine vesâyâ ve nesâyihte bulunmuş ise de bunun bir faydası görülmemiştir. İran'ın her tarafında intihâbâta germiyetle mübâşeret edilmiş ve Tahran mebusları taayyün etmiştir. Tebriz intihâbâtında düşmanların teşvikiyle ahâliyi tahrik eden kimse Hacı Nazımüddevle'dir.

Tebrizlilerle Genc Şah - Genc Şah'ın tâc-güzârlık merasimi yaklaşmaktadır. Merasim-i mezkûreye İran'ın her eyalet ve vilayeti tarafından iştirak edilip izhâr-ı sürûr u şâdumânî eylemek mukarrer iken yine Tebriz ahâlisi müfsidlerin tahrikâtıyla merasim-i mezkûreye iştirak etmekten sarf-ı nazar etmişlerdir. Hatta bu bâbda Genc Şah'ın tâc-güzârlığı aleyhinde de mazbatalar tahrîr ve tahtîmine tasaddî eylemekte imişler.

Belucistan İran'da Asayişsizlik - Belucistan İran hududunda bulunan Narouei ve Marri kabileleri reisleri ittifak ederek İran hududunda dahil-i (Ni-

zamâbâd) ve (Devletâbâd) kasabalarını yağma eylemişlerdir. İran-ı cenûbî eyaletlerinden olan Kirman'dan mütecâvizleri tenbih için kâfi derecede jandarma kuvvetiyle bir top hududa sevk edilmiş ve mütecâvizlerle müsâdemâta başlanmıştır. Müsâdeme neticesinde kabâil efrâdından yirmi dört kimse katlolunup, mütebâkîleri firar eylemişlerdir.

İran Devâir Bütçeleri - İran nezâretlerinde bütçe usûl ve tertibâtı icra edilmektedir. Bütçelerin tanzimine Mösyö Perny namında bir Avrupalı nezâret ediyor. **[287-31]** Nezâretlerin bütçeleri tertip olunduktan sonra şahın tasdiki için vüzerâ meclisine gönderilecektir ki millet meclisinin küşâdında da münakaşa ve tasdik için âmâde bulunsun.

İran'da Kanun Meclisi - İran için örf ve âdât-ı mahalliyeye göre kavânin-i müfîde tanzimi için de bir meclis teşekkül etmiştir. Kavânin-i mezkûre kaleme alındıktan sonra millet meclisinin tasdikine iktirân edecektir. Kanunların tertibine de umûr-ı adliyede mütehassıs bir Avrupalı nezâret etmektedir.

Tahran'da Kitap Sirkati - İran şah-ı esbakı Muzafferüddin Şâh'ın kütüphanesi müdîri olan (Lisanülmülk) Kütüphane-i Şâhî'den bu ana kadar nüshaları gayrimatbu ve el yazısıyla yazılmış olan birçok âsâr-ı nefîseyi kütüphaneden aşırmaya muvaffak olmuştur. Bu son zamanlarda polis hafiyeleri tarafından icra olunan takibât ve tahkikât neticesinde fiil-i sirkat meydana çıkmış ve elde edilen vesâik Lisanülmülk'ün tevkîfine müddeiumûmîlik tarafından kâfi görüldüğünden mûmâileyh derhal taht-ı tevkîfe alınmış ve ikâmetgâhı da taharrî olunmuştur.

İran'da Arazi Yağması - Rusya'da intişar eden (Sadâ-yı Hak) gazetesinde okunduğuna göre, İran eşrâf ve ağniyâsı şu son günlerde âdeta intihar edercesine kendilerini pek elim bir âkibete sevk ediyorlar. Bu adamlar iki seneden beri ellerindeki emlak ve araziyi ecnebilere satıyorlar. Müşterilerin bir kısmı İngilizler, bir kısmı Ruslar ve bir kısmı da Avusturyalılardır. Mazenderan ve Gilan şehirlerinin büyük ormanları en kıymetli birer zerk-i mâdenî iken sahipleri bunları pek ucuz bir fiyatla ellerinden çıkarıyorlar. Avusturyalılar Azerbaycan'da yer almak ve imtiyaz koparmak için türlü türlü entrikalar çeviriyorlar. Arazi son zamanlarda o kadar çoğalmıştır ki, hayret etmemek elden gelmiyor.

Şimal

Ural'da Bir İslâmî Kütüphane - Ural dağları civarında vâki (Ekaterinburg) kasabası Müslümanları, mezkûr kasabadaki Müslümanların tenvîri için bir İslâmî kütüphane küşâd etmek için vali-i umumiye müracaatta bulunarak ruhsat istihsâline muvaffak olmuşlardır. Mezkûr kütüphanenin tesisine en ziyade himmet eden zevat kasabanın ulemâsından Abdurrahman Bey ile erbâb-ı servetten Zeynelabidin Efendilerdir.

[288-32]

Kazak Gençlerinin Himmetleri - Çin ve Türkistan-ı Rusya'da vâki sahra ve ovalarda çadır altında yaşayan Kazakların nüfusu sekiz milyon kadardır.

Bunlar halis Türk olduklarından son derece zeki ve fıtrî bir istidada mâliktirler. Kazakların bu ana kadar ilim ve marifet nimetinden mahrum kalmalarının yegâne sebebi tekellüm ettikleri şivenin kendilerine mahsus olup, Rusya şimalinde yaşayan Türklerin Türkçe lisanından farklı olmasıdır. Bu sebepten dolayı Kazan'da, Orenburg'da, Kırım'da basılan kitaplarla matbuattan pek az istifade etmişlerdir. Binâenaleyh bu hali şu son senelerde idrak eden Kazan gençleri Kazan şivesinin ıslahıyla kitap ve gazete neşrine müsâraat ederek, ebnâ-yı cinslerini cehaletten tahlîse himmet eylemekte bulunmuşlardır. Hâl-i hazırda Kırgız muhitinde biri (Kazak), diğeri (Aykab) namıyla iki gazete neşredilmektedir. Aynı zamanda gençler tarafından yeni tesis olunan iptidâî mekteplerde tedris olunmak üzere birçok mektep kitapları da yazılıyor.

Harkov'da Talebe Cemiyeti – Harkov'da sâir Rusya memâlikine nispeten Müslümanların adedi pek az olmakla mezkûr şehirde ikâmet eden Müslüman Türkler kendi çocuklarını tahsil için Kafkasya ve Volga şehirlerine göndermekte idiler. Bu son senelerde Harkov kasabasında açılan dârülfünûn Harkov Müslümanlarının suhûletle tahsil etmelerine sebep olmuş ve mezkûr müesseseye gerek Harkov ve gerek hariçten birçok Müslüman gençleri dolmuştur. Bu dârülfünûnda tahsil eden Müslüman gençleri ahîren mektep haricinde bir talebe cemiyeti teşkil ederek maârifin neşrine teşebbüs etmektedirler. Talebe tarafından bu emr-i hayr için iâne toplandığı gibi diğer taraftan da peyderpey müsâmereler tertip edilmektedir. Müsâmerelere Harkov kadınları da iştirak etmek sûretiyle emr-i hayra yardım eylemektedirler.

Duma'daki Müslüman Fırkası'nın Lâyihası – Rusya Duma'sındaki Müslüman Fırkası ahîren Duma'ya bir lâyiha-i kanuniye îtâ eylemiştir. Bu lâyiha-i kanuniye mahalle umûrunun, mahalle imam ve müezzinlerinin ve mescidlerinin ve mahalle mektep ve medreselerinin hükûmetin nezâretine tâbi tutulmayıp, cemaat-i İslâmiyeye merbut olması hususuna mütedâirdir. Lâyihada, mektebin mescide tâbi olduğu, her Müslümanın terbiye-i iptidâiye için bu mektebe girmesi de mahalle mekteplerinin dinî bir müessese bulunduğunu ispat ettiği beyan olunmaktadır.

Müdîr-i Mes'ûl: Halim Sabit – Dersaadet - Matbaa-i Osmaniye

اسلام مجموعه‌سی

شعاری : « دینلی بر حیات ، حیاتلی بر دین » در .

ییل ۱ — صایی ۱۰

۲۴ رجب ۱۳۳۲
۵ حزیران ۱۳۳۰

مدیری : حلیم ثابت

قرآن کریم

اجتماعیات

فقه

اسلام قادینی

اخلاق

اسلام حوادثی

استانبولده صاتیلدیغی یر : « تورك یوردی کتبخانه‌سی » نسخه‌سی ٦٠ پاره‌در

درسعادت — مطبعهٔ عثمانیه

۱۳۳۰

İslâm Mecmuası

Şiârı: "Dinli bir hayat, hayatlı bir din"dir.

Yıl: 1 Sayı: 10 **24 Recep 1332** **Müdürü: Halim Sabit**

5 Haziran 1330

[4 Haziran 1914]

İstanbul'da satıldığı yer: "Türk Yurdu Kitaphânesi" Nüshası 60 paradır.

Dersaadet --- Matbaa-i Osmaniye

1330

İslâm Mecmuası

Müslümanların fâidesine çalışır. On beş günde bir çıkar.

KUR'ÂN-I KERÎM

Bismillâhirrahmânirrahîm

”هُوَ الَّذٖى يُسَيِّرُكُمْ فِى الْبَرِّ وَالْبَحْرِۜ حَتّٰٓى اِذَا كُنْتُمْ فِى الْفُلْكِۚ وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرٖيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا بِهَا جَٓاءَتْهَا رٖيحٌ عَاصِفٌ وَجَٓاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّٓوا اَنَّهُمْ اُحٖيطَ بِهِمْۙ دَعَوُا اللّٰهَ مُخْلِصٖينَ لَهُ الدّٖينَۚ لَئِنْ اَنْجَيْتَنَا مِنْ هٰذِهٖ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرٖينَ فَلَمَّٓا اَنْجٰيهُمْ اِذَا هُمْ يَبْغُونَ فِى الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّۜ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّمَا بَغْيُكُمْ عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْۙ مَتَاعَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ثُمَّ اِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ فَنُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ“

Sûre-i Yunus [23]

Mefhûm-ı Şerîfi

Ol Allahu teâlâ ki kara ve denizde sizi seyr ü sefer ettirir. Gemi ile latif bir havada ferah ferah kat'-ı mesafe ederken zuhur eden şiddetli bir rüzgârdan dolayı kendilerine her taraftan dalgaların bi'l-hücum bu ölüm duvarıyla kuşatılmalarından artık kurtuluş olmadığını anladıkları zamanda bütün kalpleriyle Allah'ı çağırırlar: "Sen bizi bundan kurtarırsan sana şükür edenlerden olacağımıza şüphe yoktur," derler. Vaktâki onları bu tehlikeden kurtarırız, hemen yine yeryüzünde bi-gayri hakkın bağy u fesad ederler. Ey nâs! şüphesiz bağy u fesadınızın vebali kendi boynunuzadır. **[290-2]** *Denî hayatın menfaatleriyle temettü ediniz, sonra dönüp bize geleceksiniz, biz yapmakta olduğunuz şeyleri size öğretiriz!*

Bâyezid dersiamlarından
Şerefeddin

İÇTİMÂİYAT

Örf Nedir?

-İçtimai Usûl-i Fıkıh Meselesi Münasebetiyle-

Örfün ne olduğunu anlamak için evvel emirde örfün ne olmadığını aramak lazımdır. Tarif olunacak bir mefhûmun ağyârı tebeyyün ettikten sonra efrâdı daha kolayca taayyün eder. Ve o zaman efrâdını câmi ve ağyarını mâni bir tarifini yapmak imkân haline girer.

Evvela örf ile âdet birbirine karıştırılıyor. Hâlbuki bu iki mefhûm arasında umum husus min-vechin mevcuttur. Yani bazı âdetler örftür, bazı örfler âdettir, fakat her âdet örf olmadığı gibi her örf de âdet değildir.

Âdet seleften kalma bir kaide-i içtimaiyedir. Ferdî îtiyatlar başka, içtimai âdetler başkadır. Âdet ferdî olmayıp içtimaidir ve aynı zamanda atalardan kalmadır. Yeni zuhur eden içtimai bir kaideye âdet denilmez, bidat denilir. O halde âdetlerin bugünkü batna, geçmiş batınlardan müntakil olması iktizâ eder.

[Bu intikal uzvî veraset tarîkiyle değil içtimai veraset yani terbiye tarîkiyle vukû bulur.]

Her âdet örf değildir. Çünkü âdetlerin her asır için nâsça makbul olanı da var merdud olanı da var. Merdud olan âdetler geçmiş batınlarda makbul olduğu içindir ki terbiye tarîkiyle intikal şerefine mazhar olur. Yoksa **[291-3]** hiç olmazsa vaktiyle, nâsın kabul ve tahsînine nail olmayan bir hareket, terbiye tarîkiyle intikal edemeyeceğinden âdet kıymetini iktisap edemez. Geçmiş batınlarda nâsça makbul olan bir kaide yeni batında merdud olabilir. O halde makbul âdetler gibi merdud âdetlerin de mevcut olması tabiî olur. Âdetin makbulü ve merdudu olduğu halde örfün merdudu olamaz. Örf nâsça makbul olan kaidelerden ibarettir. O halde makbul âdetler örfte dâhil olduğu halde merdud âdetler örfün haricinde kalır.

Her âdetin örf olmadığı bu izahlardan anlaşıldı. Şimdi de her örfün âdet olmadığını arayalım: Âdet gibi bidatin de nâsça makbul olanı da var merdud olanı da. Bidat geçmiş batınlardan intikal etmemiş yeni batında tekevvün etmiş kaidelerdir. Bu kaidelere "içtimai" sıfatını ilhak etmiyorum. Çünkü bidatlerin içtimai olanları yalnız nâsça makbul olanlarıdır. Nâsça merdud olan bidatler içtimai değil ferdîdir. Yani başka milletler için içtimai olduğu halde maksut olan cemaate bazı fertler tarafından idhal edilmiştir. Bu tahlilden anlaşılıyor ki nâsça makbul olan içtimai bidatler örfte dâhildir. Nâsça merdud olan ferdî bidatler ise örfün haricindedir. O halde örfün nâsça makbul olması esaslı bir şarttır ki bu şartı hâiz olan makbul âdetlerle makbul bidatler örfe dahil, bu şarttan âri olan merdud âdetlerle merdud bidatler örften hariç bulunurlar.

Örf tabiri yalnız "nâsça makbul olan kaideler" mânâsına delâlet etmez. Örf aynı zamanda "nâsça makbul ve merdud olan kaideleri temyiz ve takdir etmek melekesi" demektir.

Bu melekenin makbul gördüğü kaidelere (mâruf), merdud gördüğü kaidelere (münker) denilir ki birincisi nâsın tahsîn, ikincisi takbih ettiği kaideler mânâsınadır.

O halde örf hem (içtimai kaidelere) hem de (içtimai vicdana) alem olmuş olur.

[292-4] İçtimai kaideler demek olan örfü, ferdî amellerden nasıl tefrik edebiliriz?

Bir kaide içtimai olabilmek için fertlerin hem hayati tabiatı haricinde, hem de iradesi fevkinde bulunmak lazımdır. Ferdin hayati tabiatından sâdır olan ameller içtimai olamaz, mesela sevk-i tabiî ile yapılan fiiller uzvî veraset tarîkiyle müntakil olduğu için hayati hadiselerden mâduddur; içtimai hadiseler sırasına giremez. Sırf iredemizle yaptığımız, yapıp yapmamakta tamamıyla hür olduğumuz fiiller de içtimai mahiyeti hâiz değildir, bunlar da ruhi hadiseler zümresindendir.

İçtimai kaideler hayati tabiatın haricindedir, çünkü hayat onu terkip eden kimyevi unsurların hâiz olmadığı yeni bir tabiata mâlik olduğu gibi, cemaat de kendini teşkil eden hayati fertlerde mevcut olmayan hususi bir tabiata sahiptir. Cemaat fertlerin adedî bir yekûnu değil, ferdî ruhların imtizâcından husûle gelmiş -nevi şahsına münhasır- hususi bir şe'niyettir. Bu şe'niyetin de kendine mahsus bir tabiatı var ki hayati tabiata benzemez ve hayat kendisini teşkil eden kimyevi unsurların haricinde -çünkü müvellidü'l-mâ, mü-

vellidü'l-humûza, azot, karbon unsurlarından hiçbirisi hayat hassasına mâlik değildir- olduğu gibi (içtimai ruh) dediğimiz şey de hayati tabiatın haricindedir. O halde fertlerin haricinde bulunan bu yeni ruhiyetin tasavvurları, hükümleri ve bu hükümleri mutazammın olan kaideleri de fertlerin haricinde olmak lazım gelir.

İçtimai kaideler ferdî iradelerin fevkindedir, çünkü ferdin iradesi kendi mizacının, kendi seciyesinin muhassalasıdır. Her fert ayrı bir mizaca, ayrı bir seciyeye mâlik olduğu için ferdî iradelerden sâdır olan ameller yeknesak bir şekilde bulunamazlar ki bir kaide mahiyetini hâiz olabilsinler. Hatta bu ferdî ameller, bazı hususi sebepler dolayısıyla tesadüfi bir müşâbehet gösterseler bile yine kaide kıymetini ihrâz edemezler.

Çünkü kaide, yapılması yahut yapılmaması lazım yahut vâcip olan **[293-5]** bir iş demektir. Bazı fiillerin tesadüfi bir sûrette birbirine benzemesi lüzum ve vücûbı istilzam etmez.

İçtimai kaide yani örf hayati tabiatın haricinde ve ferdî iradenin fevkinde bulununca, tabiatıyla mevcut olmadığı için, kendisini fertlere terhib yahut tergîb tarîkiyle kabul ettirmesi iktizâ eder. Makbul âdetleri ve müstahsen bidatleri tetkik ettiğimiz zaman bunlarda bu iki hassanın hakikaten mevcut olduğunu görürüz. Bunlar fertleri ya kuvve-i câziyeleriyle terhib yahut kuvve-i câzibeleriyle tergîb ederek mevcudiyetlerini tâmim ve idame ederler. Bu kuvve-i câziyeye (teyit kuvveti, sanction) bu kuvve-i câzibeye (icaz kuvveti, prestige) de denilebilir.

Makbul bir âdet yahut müstahsen bir bidat sûretinde tecelli eden içtimai kaidelere riayet etmediğimiz zaman halkın ya istihzasına ya takbihine yahut tel'inine dûçar oluruz. Efkâr-ı umumiyeden gördüğümüz bu aksülamel içtimai bir mücâzattır ki onun korkusuyla birçok müsbet yahut menfi kaidelere mürâat mecburiyetinde kalırız.

Maamâfih bu kaidelere mütâbaat için herkesin bu içtimai cezayı düşünmesi ve bu içtimai korkuyu duyması lazım gelmez. Çünkü ekseriyet bu kaideleri sevdiği, cazibesine musahhar olduğu için mutâ tanır. Sevilen bir kanundan korkmaya mahal yoktur. Korku duygusu ancak bu kanunu sevmeyenlere lazımdır. O halde örf bizi birinci derecede ilham ettiği aşk kudretiyle, ikinci derecede ihsas ettiği ceza kuvvetiyle teshiri altına alır. Tabiri câiz görülürse (birincisi örfün cemal sıfatı, ikincisi celâl sıfatıdır) diyebiliriz.

Örfün bu iki sıfatı tezahür edince mâruf olan fiillerin hem yapılmasını arzu ettiğimiz, hem de yapmaya mecbur olduğumuz işler olduğu anlaşılır. Mâruf (yapılması arzu olunan ve yapılması mecburi olan) bir fiil olmakla beraber aynı zamanda (yapılabilen) bir iş olması da iktizâ eder. Bu üçüncü kayıt iledir ki ferdî fiillerden tamamıyla tefrik olunabilir. Çünkü fertler bazı ferdî reylerine içtimai kaide süsü vererek **[294-6]** hatta bunlarda teyit ve îcaz kuvvetlerinin bulunduğunu iddia edebilirler. Bu fertlere madem ki dediğiniz işlerin içtimai fayda mahiyetinde olduğunu iddia ediyorsunuz o halde alâ melei'n-nâs icra ediniz denilir. Bunu yapmadıkları takdirde ortaya koydukları kaidelerin içtimai olmadığı meydana çıkar. Çünkü içtimai bir amel yapılabilen ve yapılınca tahsîn olunan bir iştir, bu amelin aleyhinde değil, lehinde olmak üzere bir teyit kuvveti mevcuttur. Hâlbuki yapılamayan bir iş aleyhinde teyit kuvveti bulunan bir fiil olduğu içindir ki yapılmasına imkân yoktur. O halde kat'iyen içtimai bir mahiyeti hâiz olamaz. Fakat yapılmakta olan işlere gelince bunların büyük bir kısmı da ya sevk-i tabiî ve ferdî irade ile yahut mensup olduğu cemaatin peszinde âdetleriyle yabancı milletlerin âdetlerine ittibâ edilerek

yapılır. O halde her yapılan iş mutlaka örften mâdud değildir. Örf yukarıda gösterilen sıfatları hâiz kaidelerdir.

Örf cemaat vicdanının teklif ettiği bir takım mefkûrevî kaidelerdir ki fertler büyük bir iştiyakla bunlara yetişmeye çalıştıkları halde tamamıyla yetişemezler. Cemaat teyit ve îcaz kuvvetleriyle fertleri daima bu (içtimai illiyyîne) yükseltmeye çalışır. Fakat fertlerin kademleri behîmiyette olduğu için (hayâtî-i sâfilîn)den tamamıyla yükselemezler. İçtimai illiyyîne ancak nazarları yetişebilir. Örf ile fertlerin amelleri arasında büyük bir fark olduğu içindir ki (Max Nordau) gibi bazı feylesoflar örfleri (içtimai yalanlar) telakki etmişlerdir. Maamâfih Max Nordau bu telakkisinde haksızdır. Çünkü cemaat vicdanı fertlerine teklif ettiği kaidelerde gayet samimi olduğu gibi fertlerde de bu mefkûrelere yetişmek için samimi bir iştiyak ve tehâlük mevcuttur. Bu zâhirî yalancılık hayati tabiatla içtimai tabiat arasındaki uçurumdan neşet ediyor. Hayat nasıl kendisini teşkil eden maddeyi tamamıyla teshiri altına alarak her uzviyette beşeri bir zekâ husûle getirememişse cemaat de bütün fertlerini tamamıyla kendi ilhamlarına musahhar ederek fazilet-perver insanlar haline koyamaz.

Behîmiyet ile fazilet-perverlik arasında büyük bir mesafe mevcuttur. Bunun içindir ki Acem şairi: **[295-7]**

دست ما کوتاه وخرما بر نخيل

demiştir.

Ve İmam Ali bu halin fert için bir nakîsa olmadığını şu âlî kelâm ile ifade buyuruyor:
قيمت المرء همته

Fertlerin amelleri örften büyük bir mesafe ile uzak olduğuna binâendir ki Kur'ân-ı Kerîm: "Mârufı emrediniz, münkeri nehyediniz!" buyuruyor. Umumi bir sûrette yapılan işler (mâruf), yapılmayan işler (münker) olmuş olsaydı müminler mârufu emr ve münkeri nehyetmek sûretiyle mücâhedeye memur olmazlardı.

O halde örfü, cemaatte zâhir olan fiillerde değil içtimai bir iman ile inanılan, içtimai bir aşk ile sevilen kaidelerde aramak iktizâ eder. Fiiller az çok bu kaidelere yaklaşır ve yaklaşmak için de içtimai tazyiklerin yani teyit ve îcaz kuvvetlerinin daimi tesiri altında bulunur, fakat bu kaidelere tamamıyla yetişemez. İçtimai kaidelerin mefkûrevî bir mahiyeti hâiz olması esasen içtimai mefkûreden nebeân etmesinden dolayıdır. -Gelecek makalede bu ciheti izah edeceğiz.-

Gökalp

FIKIH

Cevazın Ahkâm-ı Şer'iyeden Olmadığına Dair

Şerîat-i İslâmiyede cevaz, bir mesele-i mühimmedir. Fukahâ-yı Hanefiye ve Şafiiyeden bazıları cevazın ahkâm-ı şerîatten olmadığına kâil olmuşlar ise de bütün eimme-i mezâhib ve âmme-i fukahâ, cevaz ahkâm-ı şerîattandır, rey ve içtihadında bulunmuşlardır.

Şüphe yoktur ki bu içtihatlarıyla bütün ef'al ve harekâtı şerîatın dâire-i şümulüne, taht-ı hüküm ve tesirine idhal etmiş oluyorlar. Çünkü herhangi şey olursa olsun [296-8] ya fiili terki üzerine veya bilakis terki fiili üzerine tercih olunur veyahut hiçbiri tercih olunmamış bulunur. Birinci vücûb, ikinci hürmet, üçüncü cevazdır. Bu sûret-i taksim, nefy ve ispat arasında merdud bir taksîm-i aklî olduğundan bittabi dördüncü bir kısım tasavvur olunamaz. İşte bu içtihat, vücûb ve hürmeti ile bir sâha-i mahdudeye münhasır olan şerîatı kâffe-i ef'al ve harekâta teşmil ettiğinden bittabi şerîat bütün ahkâmını tafsilatıyla ihâta edemiyor da birçok şeylerin cevazı hakkında sarâhat bulunamıyor ve böyle sarâhat bulunmadığı için şerîat nazarında cevazı tahakkuk ve tebeyyün etmemiş diye fiil ve icrasına da mümânaat olunuyor. Menfaatler fevt olup gidiyor. Mazarratlar tevellüd edip duruyor. Her teceddüde karşı da evvel emirde şerîat ret ve inkâr ile mukabele ediyor. Çünkü cevazı bittabi tasrih olunmamış bulunuyor. Sonra yavaş yavaş hüküm ve tesiri azalıyor da bir acz ve zaaf içinde ricat ediyor.

Cevaz da hükm-i şerîattır diye vücûb ve hürmet gibi muhtâc-ı istiftâ ve iftâ oluyor. Hakkında nükûl-i sarîha müstenid fetvâlar sudur ediyor. Sarâhat bulunmazsa hükm-i şer'î addettikleri cevaz bilinemiyor da şerîat gayrikâbil-i tatbik bir halde bulunuyor. İşte bu mefâsid ve mahâzîr, bütün bu ictihâd-ı muhtîden neşet ediyor. "الثمرة تنبئ عن الشجرة"

İşte bu derece akıl ve mantıktan hariç bir hatâ-yı azim ile şerîat-ı İslâmiyeyi âlûde etmeyi muvâfık görmediğimden beyân-ı hakikat etmeyi bir vecîbe-i diniye addeyledim.

Cevaz bir hükm-i şerî değildir. Çünkü şerîat muhâfaza-i nizam ve intizam maksadıyla vaz' ve tesis olunmuş bir kanundan ibarettir. Kanun ef'al ve harekâtı takyit etmek için vaz' olunur. Takyide hizmet eden hükümler ise vücûb ve hürmet gibi hükümlerdir. Sıhhat ve fesat gibi hükümler de emr ve nehy-i şer'înin neticesi olduklarından vücûb ve hürmet mânâlarını tazammun eder. Binâenaleyh onlar da takyide hizmet eder. Cevaz ise serbesti-i fiil ve hareketten ibarettir, takyide hizmet edemez, binâenaleyh ahkâm-ı şerîatten addolunamaz.

[297-9]

Kavânin ve şerâyi'de bir şey hakkında câizdir denilir ise şer' ve kanuna taalluk eden bir şey değildir, onun hakkında hiçbir hüküm ittihâz olunmamıştır. Hiçbir sûretle müdahale vukû bulmamıştır, şer' ve kanunun dâire-i şümulünde değildir; hariçtir, hâl-i aslîsi ne ise yine odur, demekten başka bir şey değildir. Yoksa cevaz ve ibâhayı da şer'-i şerîfin dâire-i şümulüne idhal edip de ekl ü şürbün cevazı "كُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا"[97] ile ve bilumum ef'alin hatta meşy ve hareketin bile cevazları "خَلَقَ لَكُمْ مَا فِى الْاَرْضِ جَمِيعًا"[98] âyet-i celîlesiyle sabittir demek kadar abes bir şey tasavvur olunamaz.

İşte bu âyet-i celîleler cevaz ve ibâha bir hükm-i şer'îdir diye cevaz ve ibâhaya birer delil-i şer'î olmak üzere vârid olmamıştır.

Ahkâm-ı asliyeden olan cevaz ve ibahânın hiçbir delil-i şer'îye ihtiyacı yoktur.

"كُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا" âyet-i celîlesinden maksat israfın men ve hürmetidir; ekl ü şürbün cevaz ve ibâhası maksut değildir.

97 Kur'ân-ı Kerîm, A'râf-VII, 31: Yiyin, için, fakat israf etmeyin.

98 Kur'ân-ı Kerîm, Bakara-II, 29: O, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı.

"كُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا" ya bir mukaddeme ve tavtiadan başka bir şey değildir. Kezâlik "خَلَقَ لَكُمْ مَا فِى الْاَرْضِ جَمِيعًا" âyet-i celîlesinden maksat imtinândır. Yoksa eimme-i fıkhın zannettikleri gibi her şeyden intifâ etmek câiz olduğuna beyan değildir.

Hülâsa cevaz ahkâm-ı şerîatten olmadığından şerîat, câiz olan şeylerden cevazını beyan etmek maksadıyla bahsetmez; mücerret cevazları itibariyle şâriin bunlardan bahsetmeye kast ve garazı taalluk etmemiştir. Bazı şeylerin cevazı hakkında vârid olan beyanatı ise cevazlarını beyan maksadıyla değil de arz ettiğim veçhile makâsıd-ı sâire zımnındadır.

Kezâlik taaddüd-i zevcatın cevazını beyan eden

"فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبَاعَ"[99] âyet-i celîlesinden maksat dörtten ziyadeyi tahrimdir, yoksa teaddüd-i zevcatın cevazını beyan değildir.

Eğer taaddüd-i zevcatta böyle cihet-i tahrim olmasa mücerret cevazını beyan etmek maksadıyla ne bir âyet-i celîle ne de bir hadîs-i şerîf vârid olurdu.

[298-10] Usûliyyûn diyorlar ki dörtten ziyadeyi tahrime delâleti itibariyle bu âyet-i celîleye nas ıtlâk olunur. Zira âyet-i celîleden maksat tahrimdir, cevaz değildir. Çünkü dörtten ziyadeyi tahrim maksadıyla mesnâ ve selâs kaydı ilave olunmuştur. Kelâm-ı mukayyette mahat-ı fâide kayıttır. Daima mütekellimin maksadı kayda müteveccih olur. Şu halde taaddüd-i zevcatın cevazı âyetten maksut değildir. Binâenaleyh cevaza delâleti itibariyle âyet-i celîleye nas ıtlâk olunamaz.

Çünkü örf ve ıstılâh-ı usûliyyûnda mânâ-yı maksuda delâleti itibariyle nazm-ı Kur'ân'a nas ıtlâk olunur, maksut olmayan mânâya nazaran ise nas ıtlâkı sahih olamaz. İşte böyle cevaza dair olan âyât ve ehâdis birer birer tetkik edilecek olursa her biri cevazı beyan etmek maksadıyla değil de makâsıd-ı sâire için sevk olunduğu anlaşılır.

Bir de cevazın ve hükmün mahiyet ve mânâlarına atf-ı nazar tetkik ederek cevazın bir hükm-i şer'î olmaktan pek uzak olduğunu ispat ve izah edelim.

Şüphe yoktur ki ahkâm-ı şerîat hitâbât-ı şâri ile vaz' ve tesis olunmuş ahkâmdır ki hitâb-ı şâriin eserleridir.

Ulemâ-i usûl ve eimme-i mezhep hükmün tarifi mahiyetinde, tabirde ihtilaf olmak üzere, hükm-ı şer'iye kimi hitâb-ı şâridir kimi de eser-i hitâb-ı şâridir diyor.

Hitâb-ı şâridir diyenlerin hitap tabirinden maksatları ما يقع به التخاطب mânâsıdır ki eser-i hitâb demekten başka bir şey değildir.

İşte böyle ulemâ-yı usûl ve eimme-i mezhep de hüküm hakkında eser-i hitâbdır demekte müttefikü'l-kelimdir.

Binâenaleyh cevaz bir hükm-i şer'î değildir, çünkü eser-i hitâb olmaya salâhiyeti yoktur.

Çünkü cevazın mefhûm ve mahiyeti bir şeyin fiil ve terkinin adem-i rüchânından ibaret bir emr-i selbî ve ademîdir, böyle umûr-ı selbiye ve ademiyelerde ve bilcümle ademlerde iki kavil vardır.

[299-11]

99 Kur'ân-ı Kerîm, Nisâ-IV, 3: Size helal olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın.

Biri adem hiçbir illete muhtaç değildir, ademde ne bir ademin ne de vücudun dahl ve tesiri yoktur, adem hiçbir şeyin eseri olamaz, diye mütekaddimînin beyan ettikleri rey ve fikirdir.

İşte bu kavle nazaran ademden ibaret olan cevaz ne hitabın ne de başka bir şeyin eseri olamaz.

Diğeri de illetü'l-adem ademü'l-illet diye müteahhirînin beyan ettikleri esâs-ı aklidir ki bir şeyin ademine illet o şeyin vücuduna illetin ademidir demektir.

İşte bu kavle göre de cevaz bittabi eser-i hitâb değildir, bilakis eser-i adem-i hitâbdır, demek iktizâ eder; çünkü vücub bir şeyin fiili terki üzerine rüchanı, hürmet de bilakis terkin fiil üzerine rüchanı demektir. Cevaz ise bu her iki sûret-i rüchanın fıkdân ve ademinden ibarettir. Demek olur ki cevazın mahiyeti vücûb ve hürmetin intifâsından başka bir şey değildir. Bir şey hakkında câizdir denilirse vücûb ve hürmeti yoktur mânâsından başka bir şey ifade etmez.

Vücûb ve hürmetin nefy ve ademine illet, vücûb ve hürmete illet olan hitâb-ı şâriin, emir ve nehyin adem-i vürûdudur, çünkü bir şeyin ademine illet o şeyin vücuduna illetin fıkdan ve ademidir.

Demek olur ki bu esâs-ı akliye nazaran cevaza illet, vücûb ve hürmete illet olan emir ve nehyin vücûb ve hürmeti icap edecek hitâb-ı şâriin ademidir, çünkü arzettiğim veçhile cevaz, vücûb ve hürmetin ademinden başka bir şey değildir.

Mesela seyahat etmek câizdir demek, seyahat hakkında ne vücûb ne hürmet hükmü lâhik olmamıştır, seyatin vücûb ve hürmeti yoktur demektir.

Seyahat hakkında böyle vücûb ve hürmetin intifâsına illet de seyahatin vücûb veya hürmetini icap edecek hitâb-ı şâriin, emir ve nehyin adem-i vürûdudur. Seyahat câizdir çünkü hakkında ne vücûbu ifade edecek bir emir ne de hürmeti icap edecek bir nehiy vardır, hiçbir sûretle vücûb ve hürmetine delâlet edecek hitâb-ı **[300-12]** şâri vârid olmamıştır. İşte böyle emir ve nehyin ve o yolda hitâb-ı şâriin adem-i vürûdu seyahatin cevazına illettir.

Yoksa seyahat câizdir çünkü cevazına delâlet eden [100] "فَسِيحُوا فِى الْاَرْضِ" hitâb-ı şârii vârid olmuştur. Seyahatin cevazına sebep ve illet, hakkında vârid olan hitâb-ı celîl-i mezkûrdur demek tatbiki sadedinde bulunduğumuz esâs-ı aklîye muhaliftir, mademki hakkında vücûb veya hürmetini icap edecek hitâb-ı şâri vârid olmamıştır cevazına delâlet eder âyet-i celîle-i mezkûre vârid olsa da olmasa da yine seyahat câiz olur. Seyahatin cevazı "فَسِيحُوا فِى الْاَرْضِ" hitabının eseri değildir, hakkında vücûb veya hürmetini icap edecek hitabın adem-i vurûdı eseridir.

İşte böyle seyahatin cevazı hakkında esâs-ı aklî-yi mezkûru tatbikten hâsıl olan netice budur, diğer şeylerin cevazı da bu minval üzeredir. Herhangi şeyin cevazı olursa olsun, böyle eser-i hitâb değil de eser-i adem-i hitâbdır, hakkında vücûb veya hürmeti ifade edecek hitabın adem-i vürûdı neticesidir.

İşte izah ve tafsil ettiğim veçhile her iki kavle nazaran cevaz eser-i hitâb değildir.

100 Kur'ân-ı Kerîm, Tevbe-IX, 2: Yeryüzünde dolaşın.

Üçüncü bir ihtimal, başka bir kavl-i mâkul yoktur ki ona tevfîken cevaz hakkında eser-i hitâbdır demeye imkân bulunsun.

Ulemâ-i usûl vücûb, hürmet, cevaz, ef'al-i mükellifîne taalluk eden hitâbât-ı şer'in eserleridir fakat vücûb, hürmet ef'al-i mükellifîne iktizâ tarîkiyle taalluk eder.

Cevazın taalluku ise tahyir tarîkiyledir diye hükmün tarif-i mahiyetinde iktizâ veyahut tahyir tarîkiyle ef'al-i mükellifîne müteallik eser-i hitâbdır diyorlar.

Cevazı ahkâm-ı şerîattan addettikleri için hükmün tarif-i mahiyetini cevaza da teşmil etmek maksadıyla tarif-i mezkûre (veyahut tahyir tarîkiyle) sûret-i terdîdini ilave ediyorlar da cevaza tahyir tarîkiyle eser-i hitâbdır diyorlar. Hülâsa cevaz hakkında eser-i hitâb-ı şâridir demekte tereddüt etmiyorlar.

İşte böyle usûliyyûn ve fukahâ-yı mezâhib bir hatâ-yı içtihat ve daha doğrusu **[301-13]**

açık bir hakikatten gaflet neticesi olarak cevaz, vücûb hürmet gibi eser-i hitâbdır, şâriin hitap ve beyanına muhtaçtır diye hükmettiklerinden cevazı da ahkâm-ı şerîat idâdına idhal ediyorlar.

İzah ve tafsil ettiğim veçhile cevaz öyle zu'm ettikleri gibi ne şâriin hitâbı ne de eser-i hitâbıdır. Cevaz şâriin hitâbı değil adem-i hitâbıdır. Eser-i hitâbı değil eser-i adem-i hitâbıdır. Binâenaleyh cevaza hüküm ıtlâk olunamaz. Hiçbir veçhile ahkâm-ı şerîatten mâdud olamaz.

Şüphe yoktur ki şerîat hitâbât-ı şâriin eserleridir. Usûliyyûn da beyan ettiğim veçhile ahkâm-ı şerîate âsâr-ı hitâbdır diyorlar da hükmü eser-i hitâb diye tarif ediyorlar.

Binâenaleyh cevaz nasıl ahkâm-ı şerîatten addolunabilir? Eser-i hitâb olmayan bir şeye hükm-i şerîat ıtlâk olunur mu?

İşte bu ictihâd-ı muhtî cevaz ahkâm-ı şerîattendir, diyor da bir dâire-i mahdûdeye inhisar eden şerîatı bütün ef'al ve harekâtımıza teşmil ediyor. Her şeyin cevazı hakkında bir delil-i şer'î taharri olunuyor da bulunmadığı takdirde "hazer ibâha üzerine tercih olunur", "iştibah olunursa hürmet cevaz ve ibâhaye galebe eder" esaslarına istinad ederek memnûiyetine bile hükmolunur. Bittabi cevazına sarâhat bulunamayacağından her teceddüde karşı ret ve inkâr ile mukabele ediyorlar.

Telgraflar, telefonlar ne bir fetvâ-yı şer'înin tebliğine ne de bir hükm-i şerîatın ispatına vasıta olamıyor. Çünkü cevazına sarâhat yoktur, cevaz da vücûb hürmet gibi beyana muhtaçtır, onun hakkında da ayrıca sarâhat lazımdır deniliyor.

Her türlü şek ve şüpheden âzâde delâil-i kâtıa ile izah ve tafsil ettiğim veçhile cevaz hitap ve beyana muhtaç değildir. Cevazın beyanı adem-i beyan, delili de adem-i delildir.

Bir şey hakkında cevazına münâfi bir hüküm beyan edilmemiş ise cevazı sabit olur, işte bu adem-i beyan cevaza delil ve beyandır.

[302-14] Hikmetin ilâhiyat kısmında vücûb ve imtinâ bahsinde hakâyıkı çeşm-i akıl ve basiretle idrak eden hükemâ وما لا دليل عليه فسرحه فى بقعه الامكان diyorlar ki bir şeyin vücûb ve imtinânına delil olmaz ise imkânına hüküm olunur demektir; işte böyle imkân ve cevaz müstağni-i delil ve beyandır.

Böyle müstağni-i beyan ve hitâb olan cevaza dair tevcîh-i hitâb etmek abes olmaz mı? Şâri-i hakîmi böyle mâlâyâniden tenzih etmek iktizâ etmez mi?

Hudut ve müntehası olmayan buk'a-i fesîha-i cevaz ve imkân öyle tafsilatıyla daire-i beyan ve ihâtaya sığar mı?

Bir şeyin cevazı hakkında hitâb ve beyan vârid olsa da yine cevaz hitâb ve beyan ile sabit değildir. Bir şeyin cevazına dair hitâb ve beyan, o şey hakkında vücûb ve hürmeti ifade eden hiç hitâb ve beyan vârid olmamıştır ve bu yolda hitâb ve beyanın adem ve vürûdu sebebiyle cevazı sabit olmuştur demektir.

İşte böyle cevaz hakkında hitâb ve beyan vârid olsa da yine cevaz adem-i hitâb, adem-i beyan ile sabit olur. Cevaz hiçbir veçhile eser-i hitâb olamaz binâenaleyh ahkâm-ı şerîatten addolunamaz. Hülâsa cevaz hiçten başka bir şey değildir.

Vâkıâ fukahâ-yı Hanefiye ve Şâfiiyeden bazıları arz ettiğim veçhile cevaz ahkâm-ı şerîattan değildir çünkü şerîatın vürûdundan evvel sabit olmuş bir hükümdür. Zira cevaz bir şeyin fiil ve terki üzerine muâheze ve mücâzat olunmamaktan ibarettir. Şerîatın vürûdundan evvel ise hiçbir hal ve hareket üzerine mücâzat olunmaz "وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتّٰى نَبْعَثَ رَسُولًا"[101] âyet-i celîlesi sarâhaten delâlet ediyor.

Demek olur ki şerîatın vürûdundan evvel her hal ve hareket câiz ve mübahtır. Şüphe yoktur ki böyle kable'ş-şer' sabit olan bir hüküm bittabi şerîate nispet olunamaz. Binâenaleyh cevaz ahkâm-ı şerîatten değildir yolunda rey ve içtihatta bulunmuşlar ise de bu içtihat ve rey-i musîbe karşı usûliyyûn cevaz-ı şer'î öyle kable'ş-şer' sabit [303-15] olan fiil ve terk üzere adem-i mücâzattan ibaret değildir, cevaz-ı şer'î eser-i hitâb-ı şâridir, şerîatten evvel sübutu tasavvur olunamaz diye reddediyorlar.

İşte böyle cevaz-ı şer'înin mefhûm ve mahiyetini tetkik etmeden ceffe'l-kalem eser-i hitâb-ı şâridir diyorlar.

Şu kadar ki beyan olunduğu üzere cevazın ahkâm-ı şerîatten olmadığına kâil olan fukahâ-yı müşârunileyhimin tarîk-i içtihat ve istidlâlleri az çok hatadan sâlim değildir. Çünkü bir şeyin fiil ve terki üzerine adem-i mücâzat afv sûretinde de tahakkuk eder. Bir fiil-i memnû afvolunur da mürtekibi teczie edilmez, binâenaleyh adem-i mücâzat cevaza delâlet etmez.

İşte arz ettiğim veçhile cevazın mefhûm ve mahiyeti bir şeyin fiil ve terki tercih olunmamaktan ibaret olduğundan bir emr-i selbî ve ademîdir, eser-i hitâb olmaya kat'iyen salâhat ve kabiliyeti yoktur. Eğer böyle değil de cevazdan maksat başka bir şey ise, şüphe yoktur ki başka bir şey değildir, beyan olunmak iktizâ etmez mi, yoksa ceffe'l-kalem eser-i hitâbdır demek bittabi şâyân-ı kabul olamaz.

İşte böyle alelamyâ cevaz hakkında eser-i hitâbdır diye hükmolunmuş ve bu esâs-ı fâsid üzerine ibtinâ ederek cevaz ahkâm-i şer'iyeden addedilmiş ise de arz ve izah ettiğim veçhile cevaz eser-i hitâb değildir ki ahkâm-ı şer'iyeden addolunabilsin.

Böyle ahkâm-ı şer'iyeden olmayan cevaza bittabi şerîat müdahale etmeyeceğinden taaddüd-i zevcat ve nikah ve talâk gibi câiz olan şeyler hakkında hükûmet vicdân-ı millete ve asra muvâfık sûrette ahkâm ve kavânin vaz' ve tesis edebilir.

101 Kur'ân-ı Kerîm, İsrâ-XVII, 15: Biz, bir peygamber göndermedikçe (kimseye) azap edecek değiliz.

Cevaz ahkâm-ı şer'iyeden olduğu farz edilse de taaddüd-i zevcat hakkında yazmış olduğum makalede ispat ettiğim veçhile yine hükûmetin bunlar hakkında vaz' ve tesîs-i kavânin etmeye hak ve salâhiyeti gayrı kâbil-i red ve inkâr ise de fakat böyle cevaz ahkâm-ı şer'iyeden addolunmadığı için daha basit bir halde mesele halledilmiş olur, muhtâc-ı izah ve ispat olmaz.

Mansûrîzâde Said

[304-16]

Örf-Mâruf

İçtimai Usûl-i Fıkıh Meselesi Münasebetiyle

Örf ile mâruf arasında iştikakça münasebet bulunduğu şüphesizdir. Hatta bazı zevâid alâmetler ilavesiyle ayın, re, fe harfleri üzerine kurulan bütün maddeler örf mehazına rücû ederler. Arapçanın ve İslâm ilimlerinin tekâmül ettiği devrelere ait olarak meydana getirilen lugat, ıstılâhat ve târifat kitaplarında örf kelimesinin şu mânâlar arasında müşterek olduğu gösteriliyor: Cûd, sehâ, ihsan, bezl ve îtâ olunan ve aklen iyiliği bilinen şey, tanımak -tanış- bilmek biliş, ikrar mânâsına itiraftan isim, atın yelesi, horozun ibiği, kumluk, kumluğun yüksek sırtı, yüksek yer, bir nevi hurma ağacı, katar olmak, koku, cemaatin vicdanında iyi görülen şey[102] rıfk – mülâyemet, hayr[103] âdet[104]- örf-i âm, örf-i hâs, örf-i lisan, örf-i şer, örf-i kavlî, örf-i fiilî mefhûmları ve sâire.

Bu kelimenin müştakkâtı da türlü münasebet ve alakalar ile muhtelif mânâlarda müstâmeldir. Bütün müşterek lafızlar gibi, örf ve müştakkâtı da muhtelif mânâların hepsine birden vaz' edilmiş değildir. Hiçbir lafız birden bire muhtelif mânâlarda kullanılamaz. [305-17] Çünkü lafız, mahsus bir şeyi, zihinde husûle gelen bir mânâyı ifade etmek ihtiyacıyla kelime halini alır ve o şeye, o mânâya delâlet etmeye başlar, örf olur. O mahsus olan şeyin yahut o mânânın zıddiyet ve ayniyet kanunlarına tebean müşâbihleri bulunup gizli münasebet ve alakalar ile o lafız o müşâbihlerde kullanılmaya başlayıncaya kadar "hâs"lığını muhafaza eder.

Fakat lafzın mânâsıyla müşâbihleri arasında mukayese yapılıp münasebet ve alaka bulununca o lafız aynen yahut bazı tasarruflar ile o müşâbihlerin hepsinde yahut bazısında kullanılmaya başlar. Git gide o müşâbehet unutulur yahut büsbütün zâil olur. Fakat istîmal yine kalır. Vaktiyle hâs olan lafız artık birinci mânâsı ile onun müşâbihi arasında müşterek olur. Git gide ihtimal ki bu ikinci müşâbihinin de müşâbihleri bulunur.

102 العرف هو ما استقر فى النفوس من - -Tâ'rîfât-ı Ahi- العرف ما استقرت النفوس شهادة العقل وتقبله الطباع بالقبول جهة شهادات العقول وتلقته الطباع السليمة بالقبول - Akrabü'l-mevârid –
Elmâruf: Münker mukabilidir. يقال امر معروف اى ضد المنكر Şârihin beyanına göre mâruf şol fiil ve amele ıtlak olunur ki akıl ile idrak olunup ve şer' onu tahsin eyleye ve münker akıl ve şer'in kabul etmeyip inkâr eylediği amelden ibarettir.
-Kâmus-

103 امرت بالعرف اى بالمعروف وهو الخير والرفق والاحسان ومنه قولهم من كان آمراً بالمعروف فليأمر بالمعروف اى من امر بالخير فليأمر برفق وقدر ما يحتاج اليه
-el-Misbâhü'l-Münîr fî Garîbi'ş-Şerhi'l-Kebîr-

104 Kenzü'l-lugât

Bu sûretle lafız muhtelif ve müteaddid mânâlar iktisâ eder. O müşâbehet ve alakalar unutulunca yahut zâil olunca o mânâların hepsine birden vaz‘ edilmiş gibi görülmeye başlar. Hatta ehl-i usûl, müştereki: “müteaddid vaz‘lar ile müteaddid mânâlarda müstâmel bir lafızdır” diye tarif ederler ki pek doğrudur.

Görülüyor ki bir lafzın müteaddid mânâlara vaz‘ edilerek müşterek olması her halde zamana mütevakkıftır. İştirak zaman ve ihtiyacın mahsulüdür. Şu hale göre asıl mevzû-ı bahis ettiğimiz “örf” kelimesi dahi yukarıda yazılan mânâların hepsine birden aynı zamanda vaz‘ edilmiş değildir. İnsanların fikrî terakkiyât ve tekellümlerinin muhtelif safhalarını lisanlarında kullandıkları kelimelerde verdikleri mânâlarda dahi görmek kâbil olacağından, basitten mürekkebe, cüz’îden külliye, müşahhastan mücerrede, mahsustan gayrimahsusa intikal sûretiyle örfün mevzû olduğu mânâları zamanî tabakalara ayırabiliriz.

**

Şüphesizdir ki “örf” kelimesi birinci vaz‘ı itibariyle doğrudan doğruya mesela “örf-i âm” yahut “örf-i hâs” “örf-i amelî”, “örf-i lafzî” **[306-18]** mefhûmlarına vaz‘ edilmiş değildir. Bunlar örf kelimesinin aldığı en son mânâlar olsa gerek çünkü biz bu kelimeleri bu lisanı kullananların fikrî terakkiyât hususunda takip ettikleri yol ile geçirmiş oldukları tekâmül safhalarını biliyoruz. Binâenaleyh onların hangi devrelerde hangi mânâları ifade etmek mecburiyetinde kalmış olduklarını tarihlerine göre istihraç eylemek,- rakamlı tarihler söylemek kolay değilse bile- her halde takribî safhalara ayırmak mümkündür.

Beşeriyet tarihinin ilk devrelerinde fikr-i insanîyi mürekkebâttan ziyade müfredat, külliyattan ziyade cüz’iyat, mücerredâttan ziyade müşahhasât ve mahsusât işgal etmiş olmasına nazaran o devrelerde kullanılan kelimelerin altında yalnız o basit ve mahsus şeyleri bulmak iktizâ eder. İşte bu sûretle başlayan tekellüm gittikçe terakki ederek bugünkü nokta-i tekâmüle erişmiştir. Vaktiyle müşahhasât ve mahsusâtın ifadesine münhasır kalan kelimelerin altında bugün evvelki medlûllarıyla beraber en cansız en mücerret mefhumları bulmak kâbildir. Müşterek lafızların ihtiva ettiği mânâlar tahlil edilirse maddi terakkiyât ile mütevâzi olarak ilerleyen zihnî ve fikrî tekâmülün tarihini bulup kelimelerin de hangi devrelerde hangi mânâlara vaz‘ edilmiş olduğunu bilmek kâbil olur. Onun için, müşterek lafızlar zihnî terakkiyâtın aynasıdır, denilebilir.

İşte birkaç asır evvellerinden beri bugün dahi ellerde mütedâvil lugat ve ıstılâhat kitaplarınca örf kelimesinin altında tabiî tertibine riayet edilmeyerek sıralanan medlûl ve mefhumları bu usûle tevfîkan vaz‘-ı aslîlerine göre tasnif etmek mümkün olsa gerek.

**

Maddiyat, mahsusât âleminde pûyan olup henüz mücerredâtı idrak edecek seviyeye gelmedikleri halde kelimeleri kabataslak hecelemeye başlayan iptidâî bir insaniyet kitlesinin herhangi bir kelime ile mücerredâta ait bir mânâ ifade edemeyecekleri tabiidir. Arap kavminin dahi şimdiki hale nazaran muhtelif mânâları ihtiva eden örf kelimesiyle her halde örf-i âm, örf-i hâs, örf-i amelî, örf-i lafzî gibi **[307-19]** mustalah mefhumlar irade etmemiş oldukları muhakkaktır. Pâyansız çöller içinde sağdan ve soldan dağlar arasında kum yığınlarıyla muhat vadilerde geçinen bu kavmin daha o devrelerde örf kelimesini müşterek mânâlarından ibtidâ kumluk, kumluğun yüksek sırtı, yüksek yer medlûllerinde kullanmış olduklarını düşünmek hakikatten pek uzak olmaz zannederim.

İşte örf kelimesini bu mânâlarda kullananların muhitlerindeki cemâdattan mâadâ hayvanlar ile de istînas etmeye başladıkları bir devreye ait diğer bir vaz' da bu kelimeyi bazı münasebetlere göre ibibik, atın yelesi gibi medlûllerin ifadesi için vasıta ittihaz etmiş olmaları me'muldür. Bir nevi hurma ağacı, katar olmak, koku mânâlarında istîmali de ya şu devreye yahut biraz daha sonralarına ait olmak iktizâ eder. "Bezl ve îtâ olunan şey - tanımak tanış, bilmek biliş - rıfk, mülâyemet, hayır, ihsan, cûd ve sehâ - ikrar" gibiler de örfün muhtelif devrelerde muhtelif münasebet ve alakalar ile kabul ettiği mânâlardır. Bu mânâlar şüphesizdir ki tedrici sûrette vukua gelen zihnî terakkiyâtın muhtelif devrelerinde teessüs etmişlerdir. Hele bilmek, tanımak, rıfk, hayır, cûd, ikrar gibi mânâların zihn-i beşerde tulûu binâenaleyh bunları örf kelimesiyle anlatmak ihtiyacı hayli sonraları vukua gelmiştir.

Rüsuhlu bir melekeden ibaret olan âdet mânâsının örf kelimesi altına girmesi ise elbette daha sonradır. İnsanın kendisinde rüsuhlu bir meleke hâsıl olabileceğini takdir edip bunu ifade etmek ihtiyacını hissetmesi şüphesiz -bilmek, tanımak, cûd, rıfk- gibi mânâların husûlünden daha evvel olamaz. Âdetin mefhûmu cûd ve sehâ mânâlarına nazaran hatta bilmek, tanımak mânâlarına nazaran dahi mücerrettir. Bununla beraber âdetin anlaşılması mutlaka tecrübe için iktizâ eden zamanın mürûruyla, bilmek ve tanımak mânâlarının zihinlerde inkişaf etmiş olmasına mütevakkıftır. Bilmek mefhûmuna mâlik olamayanların tecrübe istidadından daha uzak oldukları şüphesizdir. Şu hale göre örfün âdet mânâsının **[308-20]** daha işlenmiş, aynı zamanda hasen vasfıyla mukayyet bir şekli demek olan "mâruf" yani cemaatin vicdanında iyi görülen şey mefhûmunda istîmali, bu lisan erbâbının Kur'ân-ı Kerîm ile muhatap olmak için ihzar edilmekte oldukları devrelere aittir. Zaten bu mefhum örf kelimesinin lugaten vaz' tarîkiyle aldığı mânâların en sonu ve binâenaleyh ihtiva ettiği mânâların en mütekâmil bir şeklidir. İşte bundan dolayıdır ki Arapça'nın en mütekâmil bir şivesi üzerine nâzil olan Kur'ân-ı Kerîm'deki örf, mâruf kelimeleri pek az müstesnalar ile ["وَالْمُرْسَلَاتِ عُرْفًاۙ.."[105] gibi] cemaatin vicdanında iyi (makbul) olan şey mânâsında olarak müstâmeldir. Hadîs-i şerîflerde olan örf – mâruf kelimeleri de böyledir.

Evet, müfessirînden bazıları mâruf kelimelerinin izahı esnasında الجميل عندالشرع gibi kayıtlar ilavesine ihtiyaç görmüşler ise de bu ihtiyaç lügavî bir asla müstenid değildir, lügavî olmayan karinelere bakarak harici teessürâta kapılmanın neticesidir. Hele kelimeleri sırf lugat nokta-i nazarından tetebbu etmek mesleğini iltizâm eden bazı erbâb-ı lugatın, bu yoldaki tefsirlere bakarak ıstılah vadilerine dökülüp mefhûm-ı lügavîden ayrılmaları musîb bir hareket olmasa gerek.

**

Mübarek âyetlerde ve hadîs-i şerîflerde mezkûr örf, mâruf kelimelerinin şu son mânâda yani "umumi vicdanın iyi gördüğü şey" mânâsında istîmal edilmiş olduğunu yalnız bu mülahaza ve nazariyelerden değil, belki vâkiden de bunu anlıyoruz. Zaten bu nazariye kendisi de siyak ve sibakına göre vâkiin ilhamından başka bir şey değildir.

"وَالْمُرْسَلَاتِ عُرْفًاۙ" gibi âyetler müstesna olduğu halde Kur'ân'daki sâir örf, mâruf kelimeleri hep, cemaatin vicdanında iyi görülen şey mânâsında olarak müstâmeldir.

105 Kur'ân-ı Kerîm, Mürselât, LXXVII-1: Yemin olsun, (iyiliklerle) birbiri peşinden gönderilenlere.

Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin "emr-i bi'l-mâruf" ile memur olduğunu gösteren [309-21] "خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَاَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ"[106] âyet-i kerîmesindeki örf mâruf mânâsındadır. Fakat burada örf - mârufun yukarıda zikredilen mânâlarından hepsini irade etmek mümkün değildir. Şu halde o mânâlardan elbet birisi irade olunacak. Kumluk, kumluğun yüksek sırtı... gibi birinci vazdaki ve hatta ikinci ve üçüncü, dördüncü vazdaki mânâlarını irade etmek için de hiçbir veçhe görülemiyor. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin burada bunlar ile memur olmadığını anlamak güç bir şey olmasa gerek.

Hatta bilmek, tanımak, sehâ mânâları da böyledir. Bunların murad olduğunu düşünmek için de hiçbir delil yoktur. İşte bundan dolayıdır ki bunu bilumum müfessirîn-i kirâm "vicdân-ı umumide iyi görülen şey" mânâsına yakın ve kıymet itibariyle buna müsâvî mefhumlar ile tefsir ediyorlar. Şu halde bu âyet-i kerîme şivemize göre bervech-i âtî tercüme ve izah olunabilir: "Ey resûlüm! Affı iltizâm ile, cemaat vicdanında iyi görülen şeyler ile emret, cahillerden –bilhassa afüvkârlıktan, vicdân-ı umuminin tahsin ettiği şeyleri anlamayanlardan- yüzünü çevir, onlarak bakma!"

Lisân-ı İlâhî üzere merhamete mazhariyetleri muhakkak olan mümin ve müminelerin evsâfını beyan zımnında vârid olan

"وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَيُطِيعُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ اُولٰئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللّٰهُ اِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ"[107] âyet-i kerîmesindeki "el-mâruf" kelimesi de şu mânâyı ifade eder. Buradaki münker kelimesi de mârufun zıddı olup umumi vicdanın fena gördüğü şey mânâsınadır. Şu halde bu âyet-i kerîmenin tefsir ve izahı: "İman eden erkek ve kadınlar yekdiğerlerinin velîleridir ki birbirlerini vicdân-ı umuminin iyi gördüğü şeyler ile emredip fena gördüğü şeylerden neyheylerler, namaz kılarlar, zekât da verirler ve Allah'a ve peygamberine boyun eğerler, işte Allahu teâlâ bunlara muhakkak merhamet eyler, çünkü Allah azîz, hakîmdir." demek olur.

Cemâat-i İslâmiyeden bir fırkanın mâruf ile emredip münkerden nehy [310-22] etmekle mükellef olması dinen lazım olduğunu beyan zımnında vârid olan

"وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ اُمَّةٌ يَدْعُونَ اِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاُولٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ"[108] âyet-i kerîmesindeki mâruf ile münker de yukarıda gösterilen mânâ üzeredir. Şu hale göre âyet-i kerîmenin mefhûmu: "Sizden bir fırka nâsı hayra davet ve cemaatin vicdanında iyi görülen şeyler ile emredip kötülerinden nehyetmekle mükellef olsunlar ve ancak böyle olanlardır ki felah bulurlar."dan ibarettir. Ebeveyn ve akrabaya vasiyetin farziyetini beyan zımnında nâzil olup miras âyetlerinin nüzulüne kadar bu hususta mer'î tutulan

"كُتِبَ عَلَيْكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ اِنْ تَرَكَ خَيْرًا اَلْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ"[109] âyet-i kerîmesindeki mâruf da mânâ-yı sâbık üzeredir. Fakat buradaki mâruf kelimesi kayıt olarak vasiyetin "örf"e muvâfık olması lazım geldiğini beyan içindir. Binâenaleyh

106 Kur'ân-ı Kerîm, A'râf-VII, 199: Sen af yolunu tut, bağışla, uygun olanı emret, bilgisizlere aldırış etme.

107 Kur'ân-ı Kerîm, Tevbe-IX, 71: Mü'min erkekler ve mü'min kadınlar birbirlerinin dostlarıdır. İyiliği emreder, kötülükten alıkoyarlar. Namazı dosdoğru kılar, zekâtı verirler. Allah'a ve Resûlüne itaat ederler. İşte bunlara Allah merhamet edecektir. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.

108 Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân-III, 104: Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.

109 Kur'ân-ı Kerîm, Bakara-II, 180: Birinize ölüm geldiği zaman, eğer bir mal bırakacaksa anaya, babaya, yakınlara uygun bir biçimde vasiyet etmek Allah'tan korkanlar üzerine bir borçtur.

bu âyet-i kerîme şu yolda tercüme ve izah olunabilir: “Sizden birinize ölüm geldiği zaman hayır (mal) bıraktığına göre ata, ana ve akraba için vicdân-ı umuminin kabul edeceği veçhile üzerinize vasiyet farz edildi ki bu müttakîlerin üzerinde kat‘î bir haktır.

Burada misal olarak zikredilen âyetlerde olduğu gibi Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Tevbe, Hac, Lokman, Ahzâb, Nûr, Muhammed, Talâk ve sâir sûre-i şerîfelere mensup âyetlerdeki örf-mâruf kelimeleri de hep umumi vicdanın tahsin ettiği şey mânâsında olarak kullanılmış, müfessirîn-i kirâm tarafından dahi bittabi yerine siyak ve sibakına göre bu mânâya yakın mefhumlar ile tefsir ve izah olunmuştur.

**

Sünen-i nebeviye ekseriyet itibariyle Kur’ân-ı azîmü’ş-şânın müfessiri mesâbesindedir. Tâlimât-ı Kur’âniye sünen-i nebeviye ile izah olunuyor. Aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizin kavilleri, fiilleri, takrirleri hep Hazret-i Kur’ân’ın nûrânî in‘ikâslarıdır. Biz bunlarda rûh-ı Kur’ân’ın ilmî cilveleriyle, amelî tatbikatını görebiliriz. Ol hazretin **[311-23]** fiilleri, takrirleri, tâlimât-ı Kur’âniyenin ameliyat sahasındaki hakikatlerini izah ettiği gibi, akvâl-i nebeviye de bazen zamana zemine göre aynı mânâyı muhtevi kelimeler ile Hazret-i Kur’ân’ı tefsir eyler. Hatta kitap ve sünnetteki bütün tabirât hemen yekdiğerinin aynı gibidir.

İslâmî mefhumların ifadesi hususunda da kitap ve sünnetin arasında ihtilaf mevcut değildir. İşte bundan dolayıdır ki ehâdis-i şerîfedeki örf - mâruf ve münker kelimeleri de hemen Kur’ân-ı Kerîmdekiler gibidir; hep aynı mefhûmun ifadesi için kullanılmaktadırlar. Sünen-i nebeviye ve ehâdis-i şerîfedeki bütün örf - mâruf kelimeleri hep “vicdân-ı umuminin iyi gördüğü şey” mefhûmunu ifade ederler..

Halim Sabit

İSLÂM KADINI

İslâm’da Kadının Mevki-i İçtimaisi
-2-

İslâm’ın ilk devrelerinde kadınlara cemiyet içinde muhterem bir mevki verilmiş olduğuna dair âsâr-ı İslâmiyeden pek çok vesikalar gösterebiliriz.

Cenâb-ı risâlet-penâh hayatlarının en buhranlı zamanlarında Hazret-i Hatice’nin samimi tesliyetlerini duymuş, fedâkârâne hizmetlerini görmüşlerdi. Ekser mühim şeyleri Hatice ile müzakere etmek îtiyâdât-ı nebeviden idi. Hatice, tarihin kaydettiği zevcelerin en faziletkârı, kadın simalarının en bülend ve en fedâkârı idi. Zevc-i muhteremleri kendisinde samimi ve şefik bir ruhun en yüksek seciyelerini bulmuştu.

İslâm’da kadının mevki-i bülendini anlamak için (Hatice) ve (Âişe) isimlerini tahattur etmek kâfidir.

Hazret-i Hatice, din-i Ahmedînin kadına temin ettiği pâye-i hürmetin ulviyetini gösterir bir timsâl-i târihîdir. Mekkeliler, sönmez bir gayz ile Resûl-i Ekrem’e hücum **[312-24]** ettikleri zamanda kadınların en necip ve en fedâkârı olan Hatice samimi ve ruh-nüvaz tes-

liyetlerle zevc-i muhtereminin teessürâtını tâdile çalışır, âlâmına iştirak ederdi. Vahy-i risâletin ilk mahrem-i râzı Hatice olmuştur. İslâm'ın kadını dûn bir seviyede tuttuğunu iddia edenler bu cihetleri düşünerek hiç olmazsa biraz munsıfâne beyân-ı mütâlaa etmelidirler.

Fart-ı zekâ ve dirayetiyle mümtaz olan Hatice, Resûl-i Ekrem'in hem refîka-i hayatı hem de enîse-i ruhu idi. Müşârunileyhâ, herkesten evvel İslâmiyet'i kabul etmişti. Çünkü zevc-i muhteremini herkesten iyi tanımış, onun rûh-ı necibine herkesten ziyade mahrem olmuştu. Hazret-i Peygamber, daima kendileriyle müşâverede bulunurlardı. Zât-ı risâlet-penâhî vefatından sonra müşârunileyhâdan bahsederken: (Bütün halk beni tekzip ettiği bir zamanda o beni tasdik etti. Herkes bana eza ettiği sırada Hatice samimi tesliyetlerle bana yar oldu..) yolunda tebcilâtta bulunurlardı.

Hazret-i Âişe ise; mevki-i dinîsinden sarf-ı nazar; irfânen, fazileten, tarihî kadınlar arasında en yüksek bir mevki-i şeref ihrâz eder. Uzemâ-yı ashâb bir meselede dûçar-ı iştibâh oldukları zaman Hazret-i Âişe'ye müracaat ederlerdi.

Cenâb-ı risâlet-penâh "Dininizin esâsâtını Âişe'den öğreniniz." fermanıyla hem müşârunileyhin fazîlet-i ilmiyelerini tebcil hem de kadınlığın İslâm'daki bülend-derecesini tayin buyurmuşlardı. Bir din ki ahkâmının bir kısmı peygamberinin zevcatından öğrenilmiştir, o dinin cemiyet içinde kadına bir mevki vermediğini iddia etmek kadar garip bir isnat olur mu?

Ashâb arasında bâdî-i münâkaşa olan bir mesele çok defalar Hazret-i Âişe'nin bir tebliği ile hall u fasl olduğunu tarih-i fıkıh göstermiyor mu? Filhakîka ehâdis-i sahîhadan bir kısmının müşârunileyhâdan öğrenildiği ilm-i hadisle tevaggul eden zevâtın taht-ı itirâfındadır.

Şer'-i Ahmedînin kat'iyetle hüküm sürdüğü devirlerde kadınlar her türlü hukuka mazhar idiler. Cemiyet arasındaki mevkileri ise (Kadın cemiyet-i beşeriyenin nısf-ı diğeridir.) hadîs-i şerîfiyle taayyün etmişti. Cenâb-ı risâlet-penâh iyi ve faziletli bir **[313-25]** refîkaya düşen kimsenin nısf-ı dini kurtulmuş olduğunu tasrih buyurmak sûretiyle kadınlığa her şeyin fevkinde bir paye vermişti.[110]

Efrâd terbiye-i diniyeye son derece riayetkâr olduklarından kadınlara karşı her yerde ismetkâr bir hürmet gösterilirdi. Bir Müslüman kadını hiçbir hürmetsizliğe mâruz kalmaksızın serbestçe sokağa çıkar, işlerini görür, ihtiyâcât-ı beytiyesini tedarik eder, erkeklerle temasta bulunabilirdi. İslâm kadınları, mücahidîn ile beraber harbe bile giderlerdi. Bugünkü Hilâl-i Ahmer vezâifi o zamanlarda (mücahide)ler tarafından îfâ edilirdi.

Tarih meydân-ı ma'rekede şanlı muvaffakiyetler gösteren pek çok (mücahide) isimleri kaydediyor: Müverrih-i şehîr (İbn Esîr) sahâbiyâttan (Esma bint Yezid)'in ki Muaz bin Cebel hazretlerinin halaları idi, Yermük muharebesinde çadır direğiyle düşman askerinden dokuz neferi hâk-ı helâke serdiğini ihtiramkâr bir lisanla haber veriyor! Asil bir kadın bilâ-ihtirâz erkeklerle muhâvere eder, herkes tarafından mazhar-ı ihtiram olurdu. Çünkü heyet-i içtimaiyenin terbiye-i diniye ve medeniyesi gayet yüksek ve iffet-perverâne idi. Bir kadına karşı mugâyir-i edep tavırlar almak, ihtiraskâr nazarlar fırlatmak kim-

110 من رزقه اللهّ امرأةً صالحةً فقد اعانه على شطر دينه فليتق اللهّ فى الشطر الثانى. (Hadîs-i şerîf)

senin hatırından geçmezdi. Terbiye-i diniye o kadar esaslı, terbiye-i içtimaiye bu derece yüksek idi.

Hazret-i Peygamber'in (Başkalarının kadınlarına iffetle muamele ediniz ki sizin kadınlarınızın da pâye-i ismeti teâlî etsin.) mealindeki tavsiyeleri efrâd-ı İslâmiye arasında lâyetegayyer bir düstûr-ı hareket olmuştu.[111]

Kadınlar zevcelerine tahammül-fersâ bir bâr değil, şefik ve samimi bir yâr idiler. Tavsiye-i risâlet-penâhîye tevfîkan kadın zevciyle birlikte çalışır, onunla beraber ailenin tanzim ve iaşesine gayret ederdi!

Süs, ziynet ve tecemmülâta ifrat derecede düşkünlük ki, kadını bir eğlence, [314-26] bir oyuncak derekelerine sukût ettiren bayağı heveslerdir, İslâm kadınları için meçhul idi. Zât-ı risâlet-penâhî, hoppalıktan tevakkî eden, oyuncak derekesine düşmekten sakınan, ziynetten ziyade yuvasının refah ve saadetini düşünen kadınları takdirât-ı nebeviyelerine mazhar buyurmuşlardı.[112]

Hazret-i Hüseyin'in kerîme-i muhteremeleri (Seyyide Sekine) asalet, fetanet ve faziletçe İslâm kadınlığının bir timsali idi. Müşârunileyhâ fart-ı ismet ve dirayetiyle iştihar eylemiştir. (*Kitâbü'l-egânî*) müellifi müşârunileyhâdan bahsederken diyor ki: Seyyide Sekine Kureyş'in ecille-i ricali ile mücâlese ve sohbet eder, ulemâ ve üdebânın münazaralarına iştirak buyururlardı. Dairesi o asrın erbâb-ı irfânı için bir mahfel-i ilmî halinde idi. Ziyaretine gelen misafirleri lütufkârane kabul, üdebânın âsâr-ı şi'riyyelerini istimâ ve tenkit ettirir, onlara bol bol atiyyeler verirdi. Ulemâ ve fukahâ ise ekseriya müşârunileyhânın hanesinde içtima ederlerdi.

Cenâb-ı risâlet-penâh, Hiccetü'l-vedâ'da îrad buyurdukları hutbede kadınlara karşı daima hürmet ve meveddetle muamele edilmesini emretmişlerdi. Hulefâ-yı Râşidîn devri ki, vesâyâ-yı nebeviyenin hüsn-i sûretle tatbik edildiği bir asırdır, birçok âlime kadınlarıyla iştihar eylemiştir..

Uzemâ-yı ashâbdan Hazret-i Talha'nın kerîmesi ve Hazret-i Ebâbekr'in hafîdesi (Âişe bint Talha) hadis, edebiyat ve tarihte vüs'at-ı ıttılâıyla şöhret bulmuştu. Bint Talha'nın dirayet ve irfanına talâkat-ı beyanı melâhat u âni de inzimam ediyordu. *Kitâbü'l-egânî*'de deniliyor ki: Bint Talha hacca çıktığı zaman birkaç mevkibden müteşekkil muazzam bir alayla hareket ederdi. Mevkib-i hususisi mahmiller ile müzeyyen üç yüz deveden mürekkep olurdu. Esnâ-yı râhda ulemâyı ve şuarayı huzuruna kabul eder, kendileriyle mübâhasât-ı ilmiyede bulunurdu. Müşârunileyhânın ilm-i heyete de merakı vardı! Hazret-i Ebâbekr'in kerîmesi ve cenâb-ı Zübeyr'in zevcesi (Esma) da o asrın güzide kadınlarındandır. İslâmiyet'in ruhuna nüfuz etmiş olan Hazret-i Ebâbekr, kerîme-i muhteremeleri Âişe, Esma ve Ümmü Gülsüm hazerâtını Müslüman kadınlığının necip bir enmûzeci olmak üzere terbiye eylemiştir.

[315-27] Esma bir validenin mütehallî olması icap eden bütün meziyetleri câmi idi. Tarih-i İslâm'da hamaset ve sebatkârlığı ile iştihar eden (Abdullah bin Zübeyr) o metânet-i hârika-nümâyı validesinin maharet-i terbiyetkârîsine medyundur: Haccac, İbn Zübeyr'i

111 عفوا عن نساء الناس تعف نساءكم. (Hadîs-i şerîf)
112 اعظم النساء بركة ايسرهن مؤونة. (Hadîs-i şerîf)

Mekke'de muhasara ettiği zaman müşârunileyh ne yolda hareket etmek icap edeceğine dair validesi Esma'nın reyine müracaat etmişti. İhtiyar kadın oğluna zillet ve hakaretle teslim olmaktan ise azim ve şehâmetle mukabele ederek namuskârâne ölmeyi tavsiye etti.

İbn Zübeyr, validesinin tavsiyesi veçhile hareket ederek şeref ve şehâmetle öldü. Fakat tarih-i hamâsette ebedî bir nam kazandı. Haccac, kahraman hasmının cesedini darağacına asarak uzun müddet orada kalmasını emretmişti. Bedbaht Esma bugün siyaset meydanına giderek sevgili evladının cesed-i berdârını uzun müddet amik bir sükûnetle temaşa etmiş, gözlerinden dökülen katarât-ı sirişki göstermeksizin, vakur ve gür bir sesle Haccac'a hitaben: (Hâlâ mı bu kahraman yükselecek!) telmihiyle hem teessürât-ı kalbiyesini hem metânet-i neseviyesini göstermiş, fazla olarak da Haccac'ı tahkir eylemişti.

Terbiye-i İslâmiyenin bütün safvet ve asaletiyle tatbik edildiği devirlerde Âişe gibi Esma gibi mümtaz pek çok muhaddereler yetişmiştir. Bu husustaki tetkikatımızı makâlât-ı âtîye bırakıyoruz.

İzmir
M. Şemseddin

AHLÂK

Ahlâk ve Din

İslâm âleminde şimdiye kadar ahlâka dair eser yazan zevat eski Hint ve Yunan nazariyât-ı ahlâkiyesini esas ittihâz etmişlerdir.

İslâm ulemâsının ahlâk hakkındaki düşünceleri hemen hemen Hint ve Yunan nazariyelerinin bir istitâlesinden ibarettir.

[316-28] En ziyade şer'î ve dinî görünen bazı ahlâk kitaplarında yine eski ve yabancı nazariyeler sezilir. *Ahlâk-ı Adudiye*, *Ahlâk-ı Nâsırî*, *Hikmet-i Ahlâk*, *Levâmiu'l-işrâk*, *Tehzîbü'l-ahlâk ve tathîru'l-a'râk*, *Ahlâk-ı Alâî* vesâire gibi meşhur ve gayrimeşhur ahlâk kitaplarının hemen hepsinin de o mahut köhne nazariyattan yakayı kurtaramadıkları görülür.

Bence İslâmları ahlâk düşüncesi ve ahlâk duygusu hususunda üç kısma ayırmak lazımdır.

Birinci kısım yukarıda söylediğim veçhile ahlâkı, felsefî ve hikemî bir tarzda düşünenlerin fikridir ki Yunan ve Hint efkâr-ı ahlâkiyesinin biraz tebdîl-i şekl ve mevzi etmesinden başka bir şey değildir. İbn Rüşd'ün, Farabi'nin, İbn Sina'nın, Nasıruddin Tûsî'nin, İbn Miskeveyh'in, Kadı Adudiddin'in düşünceleri hep bu kabildendir.

İkinci kısım: Ahlâkı ve ahlâkiyatı daha başka ve daha manevi düşünenlerdir ki bunlar meleke-i ahlâkiyenin keşfi ve riyâzat, zevk ve tefekkür sayesinde ıslah ve tenmiye edilebileceğine kâil olan sûfiye-i kirâmdır, az çok menâbi-i şer'iyeden desâtîr-i ahlâkiye istihracına himmet eden zevat bu fırka içinden görülmüş ise de Pythagoras nazariyâtından kurtulamamışlardır.

Üçüncü fırka ise avam halk denilen İslâmların en kesif kısmıdır ki bunlarda ahlâk ne aklî ve hikemî kanunlara istinad eder; ne de tarîk-i keşf ve riyazetle tahassul eyler.

Avam halkın ahlâkı eğri, doğru bir takım göreneklerden ve bazı telkinâttan ibarettir. Buna binâen avam-ı İslâmiyenin hudûd-ı ahlâkiyesini -sabit ve şer'î bir sûrette- çizmek kâbil değildir.

Malum olduğu üzere ahkâm-ı İslâmiye başlıca üç kısma ayrılır; a'mâl, akâid, ahlâk.

Daha birinci asr-ı hicrîde a'mâle taalluk eden ahkâmla yani fıkıh ile uğraşılmaya başlanmış, yüz binlerce kitaplar yazılmış; milyonlarca mesâil-i vâride ve gayrivâride hakkında kafalar yorulmuş fakat netice itibariyle -pek çok hususlarda- ihtilafat devren devir ile tazyî-i evkat etmekten başka bir şey **[317-29]** yapılamamış ve birkaç müstesna ve mualla simasından sarf-ı nazarla bütün bunlar fıkhın hilâfiyât-ı bîsudu içinde bocalamış durmuşlardır.

İslâmlarda fıkıhçılık o kadar kökleşmiştir ki bugün bile memâlik-i İslâmiyenin herhangi köşesine gidilse fıkıhtan başka bir şey tedris olunmadığı ve fıkıhtan başka bir ilmin vücuduna ihtimal ve ehemmiyet verilmediği görülür.

Ahkâm-ı İslâmiyenin ikincisi olan akâid, fıkıhtan sonra tedvin edilmiş ve fıkıhtan ayrılmıştır. İlm-i kelâm, Yunan ve Hint nazariyât-ı felsefiyesinin İslâmlar arasında tevessü etmesi üzerine esâsât-ı İslâmiyeyi nazariyât-ı felsefiyeye karşı müdafaa etmek aşkıyla doğmuş bir ilimdir. Fıkıh gibi bu da İslâm ulemâsı arasında tevessü etmiştir. Fıkıh kadar iştigâl-i umumi sırasına geçmemiş ise de her halde pek de geri kalmamıştır. Fıkıh Müslümanları mihanikî bir ibadet makinesi haline getirdiği gibi kelâm da îtikad hususunda pek maddi ve pek nazariyatçı yapmıştır. Hakâyık-ı imaniye vicdanî ve hissî olmaktan çıkmış münakaşavî birer mesele halini almıştır. Bu yüzden yekdiğerine muhalif birçok mezhepler zuhur etmiş ve her mezhep erbâbı diğer mezhebin sâliklerini tekfir ve taklil etmiş, yekvücut olması lazım gelen İslâmların arasında doldurulması gayrikâbil mühlik uçurumlar açılmıştır.

Ahkâm-ı şer'iyenin üçüncüsü olan vicdâniyat ve ahlâkiyata ulemâ-yı İslâmiye fıkha ve kelâma verdikleri ehemmiyeti vermemişlerdir.

Vâkıâ sûfiye namı altında neşet eden turuk-ı muhtelife sâlikleri pek büyük ehemmiyet atfetmişler ise de bunlar da eski felsefe-i işrâkiyeden mülhem olmuşlardır.

Âyât ve ehâdis-i şerîfeden ahkâm-ı fıkhiye istihraç ederek ciltler dolduran Müslüman ulemâsı o mübarek ve feyz-nâk membalardan tıpkı fıkh-ı dinî gibi bir de ahlâk-ı dinî istihraç ve tedvîni ihtiyacını hissetmemişlerdir. Abdestin mekruhlarını bile belleyen bir Müslüman kavâid-i şer'iye-i ahlâkiyeyi siyer-i celîle-i Muhammediyeden öğrenmek lüzumunu görmemişlerdir. Abdest alırken sağ eliyle burnunu temizlediği için muzdarip olan bir kimse rüşvet alırken, öksüzlerin ocağına su dökerken vicdanı hiç isyan etmemiştir. Bütün ibâdât-ı İslâmiyenin nokta-i teveccühü ahlâk olduğu halde o mecra hemen büsbütün değişmiştir. Bu ihtiyacı hisseden **[318-30]** (ben) elimden geldiği kadar o menâbi-i kudsiyeden istifade ederek dinî bir düstûr-ı ahlâk vücuda getirmek istiyorum, ileri doğru devam edeceğim. Tevfîk ulu tanrımdan...

Konya Darülmuallimîn Müdürü
Ahmet Besim

İSLÂM HAVÂDİSİ

Türkistan

Türkistan Medreselerinde Rusça – Umum Türkistan maârif müdürü (Taşkent) şehrindeki medreselerin müderrislerine fî-mâbad medâris-i mezkûrede ulûm-ı mâlumeden başka Rusça'nın tedris edilmesi hakkında tahrirat göndermiş idi. (İşan kulı), (Dâdhah), (Beylerbeyi) medreseleri müderrisleri Rus lisanının tedrisine muvafakat eylediklerinden fî-mâbad lisân-ı mezkûrun tedrisine mübâşeret olunmuştur. Mezkûr medreselerdeki Rus lisanı muallimleri maaşı da hazine-i hükûmetten tahsis edilmiştir.

İttifâk-ı Müslimîn Ticaret Şirketi – (Taşkent) Türkleri ağniyâsından Naci Hoca, Muhyiddin Hoca, İşan Han, Hoca Tursun, Mir Hamid, Mirza Kerimbay Andican şehrinde "İttifâk-ı Müslimîn" namında büyük bir ticaret şirketi tesis edip muamele-i resmiyesini yaptırmışlardır. Bu İslâm şirketi levâzım-ı züccâciye, edevât-ı hadîdiye, ıtriyat ve sâir emtia ile icrâ-yı ticaret edecektir. Mezkûr şirket, Türkistan İslâmları için parlak ve şâyân-ı imtisâl bir numune olması temenni olunur. Allah yardımcıları olsun.

Buhara'da Îmârât – Buhara emiri, payitaht civarındaki sazlıkları kurutmak için dört yüz bin Ruble tahsis eylemiştir.

Şimal

Orenburg'da İslâm İnas Mekâtibi – Orenburg'da tesis edilen inasa mahsus üç İslâm mektebine Rusça dersleri kabul edilerek, bu üç mektep resmen maârif müfettişliğine tasdik ettirilmiştir. Filvâki Rusça'nın ders olarak kabulüyle inas mektepleri tasdik-i resmiye iktiran eylemiş ise de diğer taraftan Rusça muallimlerine maaş tahsisinden dolayı mekteplerin bütçe muvazenesi kaybolmuştur. Binâenaleyh muallimeler maaşâtına muâvenet etmesi için şehir idaresine müracaat edilmiştir.

Kur'ân Tab'ı Meselesi – Rusya'da Kur'ân-ı Kerîm'in dâire-i şer'iyenin taht-ı **[319-31]** murâkabesinde olmayarak Rus matbaaları tarafından tab' edilmesinden dolayı birçok hatalı nüshaların intişarı münasebetiyle (Ufa) müftüsü Rusya dahiliye nezâretine müracaat edip fî-mâbad Kur'ân-ı Kerîm'in tab'ı salâhiyetinin heyet-i şer'iyeye verilmesini talep eylemiş ise de taleb-i vâki mezkûr nezâret tarafından reddedilmiştir.

Kazak Türklerinin Maârife Rağbeti – Petersburg gazetelerinin îtâ eylediği mâlûmata nazaran Türkistan'ın Taşkent ve Çimkent sancaklarında sakin Kazak Türkleri tarafından lisân-ı tedris Türkçe ve Rusça olmak üzere evvelkinden ziyade mekâtib açılması hakkında birçok istirhamât ve müracaat vârid olduğundan, Rusya hükûmeti Kazakların istirhamâtını kabule karar vermiştir.

Rusya'da Tebdil-i Din Meselesi – Rusya meclis-i mebusanı din encümeninde tebdil-i din ve mezhep lâyiha-i kanuniyesi tetkik edildiği zaman Rusya'da her türlü Hıristiyan mezheplerinden çıkıp Hıristiyan olmayan dinle-

re mesela İslâmiyet ve Museviyete duhule müsaade edilmesi hususu ârâya vazedilmiş ve 11 reye karşı 17 ile kabul edilmiştir. Alman ve Leh âzâlar on yedi yaşına bâliğ olanlara karşı tebdil-i din ve mezhebe müsaade edilmesi hakkında bir madde-i mahsûsa teklif eylemiştir.

Dağıstan

Dağıstan'da İntibah – Dağıstan'da vâki (Derbent) şehrinden vârid olan haberlere göre (Palama) istasyonunda Müslüman tâcirlerinden ve milletperverândan olan (Hacı Cevat Veli Begof)'un ikâmetgâhında ulemâ ve tüccar-ı mahalliyeden mürekkep bir meclis teşekkül ederek, mezkûr mecliste Dağıstan'ın bilcümle eşraf, ulemâ ve fukahâ ve maârifperverleri içtima ve teyemmünen mevlid-i şerîf-i nebeviyenin kıraatından sonra âtîdeki mukarrerâtı ittihaz etmişlerdir.

1. Dağıstan'ın her karye ve kasabasında zükûr ve inasa dârütterbiye ve mektepler ihdâsıyla talebelere mahsus pansiyonlar küşâdı.
2. Türkçe ve Rusça lisanlarının tedrisiyle ulûm-ı riyâziyenin mektep talebelerine layıkıyla tedris ve ulûm-ı diniyenin de haşv u zaitten âzâde bir sûrette mektep müdâvimînine talimi.
3. İleride mekâtib-i İslâmiyeye lazım olacak muallimlerin yetiştirilmesi için şimdiden bir dârülmuallimîn ve dârülmuallimât ihdâsıyla, mezkûr müessesenin inşası.
4. Bakü şehrinde olduğu gibi münevver ve mütefekkir tabakaya mahsus olmak üzere bir kulüp tesisi.
5. Efkâr-ı umumiye-i İslâmiyeyi tenvir için siyasi ve ilmî birer mecmua neşri.
6. Zekât emvâlini kabz için ulemâdan mürekkep bir meclisin akdiyle alınan zekâtın maârif ve medârise, mesâcid ve müessesât-ı diniyeye sarfıyla lazım gelen yerlerde cevâmiin inşası.
7. Vasiyet mûcibince ağniyâ-yı müslimîn tarafından terk ve teberru olunan emvâl ve akar hasılatının maârif ve ihtiyâcât-ı mübreme-i İslâmiyeye sarfı.
8. Nikah ve düğün merasiminde evvelce sarfı âdet ittihaz olunan mebâliğ-i kesîreden sarfınazar edilmesiyle tarih-i mezkûrdan itibaren bakir kızlara yüzer ve dul kadınlara kırkar Manat mehir îtâsı. **[320-32]**
9. Düğünlerde çalgı çalmak ve fazla para sarfından içtinap edilmesi.
10. Aleni sûrette şer'e muhalif olan menhiyatı icra edenlere sâir Müslümanların alakalarının kesilmesine çalışılması.
11. Rüşvet irtikâb edenler, yalan yere ant içenler, zekâtı men edenler, sâir menâhîde bulunanlarla her türlü alakanın Müslümanlar tarafından kesilmesi lüzumu.

12. Emr-i bi'l-mâruf ve nehy-i ani'l-münkerde bulunmak üzere her kasabada vaiz ve hatipler tayini.

Bâlâdaki mevaddın şerîat-ı İslâmiyeye muvâfık ve mukârin olduğuna dair bilcümle Dağıstan ulemâsı tarafından fetvâlar verilmiş ve mezkûr kararlar, ekseriyet-i mutlaka ile huzzar tarafından tasdik ve imza edilmiştir. Bu hayırlı kararları kemâl-i samimiyetle alkışlar ve bilcümle Dağıstanlı din kardeşlerimizin teşebbüsât-ı dîndârânelerinde muvaffak olmalarını temenni eyleriz.

İran

İran Şahı Vüzerâ Meclisi – Vüzerâ meclisinin müzâkerâtına İran şahı hazretleri devam eylemekte ve umûr-ı memleket hakkında verilen kararları istimâ ile iktisâb-ı tecrübe ve mâlûmat eylemektedirler.

Rus Kazaklarının Hayırsızlıkları – İran-ı şimâlîde kâin Merkad kasabasında Rus Kazakları gece vakti çarşıdaki dükkanların kafeslerini kırıp türlü türlü emvâl sirkatine tasaddî etmişlerdir. Bir gece mezkûr Kazaklardan ikisi yakayı ele verip, bu ana kadar edilen sirkatlerin failleri oldukları tebeyyün eylemiştir.

Rusların Isfahan'daki Nüfuzları – İran kabinesi tarafından Isfahan valiliğine tayin olunan Samsamüssaltana'nın memuriyetine Ruslar itiraz ediyorlar. Yeni vali, İran ve Almanya devleti arasındaki münasebetin ileri gitmesine taraftar bulunduğundan Rusların adem-i hoşnûdîsini celbetmiştir. Isfahan'daki maliye memuru olan bir Belçikalı dahi Rusların taraftarı olduğu cihetle yeni valiye sarfiyat hususunda müşkülât göstermektedir.

Afganistan

Afganistan Emiri ve Matbuat – Emir Habibullah Han hazretleri, Türkçe ve Arapça gazetelerin muhteviyât-ı müfîdelerini (Sirâcü'l-ahbâr) –Kabil'de on beş günde Farisî lisanla intişar eden nefis kâğıtlı, musavver bir mecmuadır- gazetesinde derc edilmesi için mezkûr gazeteye Türkçe ve Arapça mütercimînin istihdamını irade buyurmuşlardır.

Japonya

Japon Kabinesinde Bir Müslüman Âzâ – Japonya'da bulunan Müslümanlar, halihazırdaki Japon kabinesine bir Müslüman nazırın tayinini hükûmetten talep etmişlerdir. Japon hükûmeti de İslâm tebaanın gönüllerini yapmak için Müslümanların mutâlebet-i muhiklerini sem-i itibara alarak birisini namzet göstermelerini cevaben Müslümanlara bildirmiştir.

Müdîr-i Mes'ûl: Halim Sabit – Dersaadet - Matbaa-i Osmaniye

اسلام مجموعه‌سی

شعاری : « دینلی بر حیات ، حیاتلی بر دین » در .

ییل ۱ — صایی ۱۱
۸ شعبان ۱۳۳۲
۱۹ حزیران ۱۳۳۰
مدیری : حلیم ثابت

استانبولده صاتیلدیغی یر : « تورك یوردی كتبخانه‌سی » نسخه‌سی ٦٠ پاره‌در

درسعادت — مطبعهٔ عثمانیه

۱۳۳۰

İslâm Mecmuası

Şiârı: "Dinli bir hayat, hayatlı bir din"dir.

Yıl: 1 Sayı: 11 **8 Şâban 1332** **Müdürü: Halim Sabit**

19 Haziran 1330

[2 Temmuz 1914]

İstanbul'da satıldığı yer: "Türk Yurdu Kitaphânesi" Nüshası 60 paradır.

Dersaadet --- Matbaa-i Osmaniye

1330

İslâm Mecmuası

Müslümanların fâidesine çalışır. **On beş günde bir çıkar.**

KUR'ÂN-I KERÎM

Bismillâhirrahmânirrahîm

"لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ اِلَّا كَبَاسِطِ كَفَّيْهِ
اِلَى الْمَاءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ وَمَا هُوَ بِبَالِغِهِ وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ اِلَّا فِى ضَلَالٍ وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ مَنْ فِى
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَظِلَالُهُمْ بِالْغُدُوِّ وَالْاٰصَالِ قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ قُلِ اللّٰهُ قُلْ اَفَاتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِهِ اَوْلِيَاءَ لَا يَمْلِكُونَ لِاَنْفُسِهِمْ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا قُلْ
هَلْ يَسْتَوِى الْاَعْمٰى وَالْبَصِيرُ اَمْ هَلْ تَسْتَوِى الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ اَمْ جَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَاءَ
خَلَقُوا كَخَلْقِهِ فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ قُلِ اللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ"

Sûre-i Ra'd [14-16]

Mefhûm-ı Şerîfi:

Hak olan dua, yalnız Allah'a edilendir. Allah'tan başkasına dua edenler hiçbir şeye nail olmazlar. Onlar ağzına götürmek için iki avucunu suya uzatan kimse gibidir ki ağzına götürünceye kadar avucunda sudan bir damla bile kalmaz. Kâfirlerin duası ancak dalâl içinde kalır gider.

Göklerde ve yerdekiler, kendileri ve gölgeleri ister istemez sabah ve akşam Allah'a secde ederler.

[322-2] *"Gökler ve yerin Rabbi kim? ..." De (Yâ Muhammed!) Allah de... Allah'ı bırakıp da kendi nefislerinin bile menfaat ve mazarratlarına mâlik olmayan velîleri mi ittihâz ettiniz, de. Kör ile gören veya karanlıklar ile nur bir olur mu? De!*

Yoksa Allah'ın yaratması gibi yaratan şerikler koştular da bu iki yaratmanın biri birine benzeyişi mi onları yanılttı?..

(Yâ Muhammed) Söyle ki her şeyin hâlıkı Allah'tır. Ve O birdir. Ve herkese galiptir.

Bâyezid dersiamlarından
Şerefeddin

FIKIH

Örf - Mâruf

- İçtimai Usûl-i Fıkıh Meselesi Münasebetiyle -

Mükellefînin fiillerine ait mukaddes hükümler iki ilâhî asla rücû ederler ki biri nas, diğeri örftür. Nassın eseri olan hüküm, memûrun-bih olduğuna göre "meşrû" menhiyyün-anh olduğuna göre "gayrimeşrû" olur. Kendisine ne emir ve ne de nehy taalluk ettiğine göre "mübah" olarak kalır: Bazı erbâb-ı fıkıh buna "câiz" dediler.

Örfün eseri olan hüküm de ya meşrû yahut gayrimeşrû olmak üzere iki zümreye ayrılır. Örfen hasen olanlar "mâruf" namıyla birinci zümreye, kabih olanlar da "münker" namıyla ikinciye dâhil olurlar.

Her mâruf, her memûrun-bih gibi meşrû, her münker, her menhiyyün-anh gibi gayrimeşrûdur. Fakat her mârufun her münkerin ayrı ayrı mansûs olması yani birinin memûrun-bih diğerinin menhiyyün-anh olması icap etmez, aralarındaki nispette tesâvî yoktur. Çünkü fiiline talep taalluk eden her işin mâruf olması lazım geldiği halde, bütün mârufların ayrı ayrı mansûs olması lazım gelmez: Bazı mârufların **[323-3]** fiiline talep taalluk ettiği halde, bazılarının fiili böyle hususi bir talebin müteallikî olmayadabilir. Mesela Cuma namazı kılmak.. Hem memûrun-bih hem mâruftur. Yabancılar ile alışveriş etmemek meselesi.. Bu şu zamanımızda mâruftur. Fakat bi'l-husus bu madde hakkında bir nas mevcut olduğu bilinemiyor. Demek oluyor ki mâruf ile memûrun-bih arasındaki nispet umum ve husus mutlaktır. Menhiyyün-anh ile münker arasındaki nispet de böyledir. Çünkü her menhiyyün-anh münkerdir. Fakat her münker hakkında bi'l-husus nehy vârid olmayabilir. Mesela: Sirkat, menhiyyün-anhtır; aynı zamanda münkerdir de. Entari, hırka ile Cuma'ya çıkmak.. Bu, beldemizin örfüne nazaran bugün münker sayılıyor. Fakat bunun nehyine dair ayrıca bir nas bulunduğu mâlûm değildir.

Maamâfih her mâruf ve münkerin gerek şahısları hakkında nas vürûd etmiş olsun, gerek olmasın, cinsleri ve heyet-i umumiyeleri mutlaka mansûsdur. Çünkü her mâruf hasen olup fiili matlûbdur ve lisan-ı şâri' üzere bununla emretmek muktezîdir. Her münker, mutlaka kabih olup terki matlûbdur ve bundan nehyetmek erbâb olan her Müslüman için borçtur.

**

Mükellefînin fiillerine ait bütün hüküm ve hadiseler hakkında nas vürûd etmiş değildir. Vahiy ile sarih bir sûrette hükümleri mâlûm bulunan fiil ve hadiseler bi'n-nisbe pek azdır.[113] Mansûs olan fiil ve hadiseler hemen husûs-ı madde kabilindendir; nusûsun çoğu muayyen maddelere aittirler.

Evet.. Pek mâkul esaslara müstenid olarak sebebin hususiyetine değil, lafzın umumiyetine itibar edilmiş olmakla nusûsun daire-i şümulü hayliden hayliye tevessü etmiş; bu muhakkak. Fakat bu daire yine nev'iyet ve cinsiyet çerçeveleriyle mahsurdur. Halbuki zamanımızda nev' ve cinsi mansûs olmayan birçok fiil ve hadiseler mevcuttur.

113 و لا شك ان الاحكام التى تثبت بصريح الوحى بالنسبة الى الحوادث الواقعة قليلة غاية القلة

[324-4] Nusûsda değil, fıkhın müterâkim mücelledâtında bile müreccah olabilecek bir fıkra bulunamayıp, nas - örf gibi hiçbir esasa istinad ettirilmeksizin vücuda getirilen Tanzimatçılık devresine ait bir sürü cansız kanunlar gözlerimizin önünde.. Vahyin inkıtâından beş on asır sonra değil, hatta o devirlere pek yakın olan hulefâ-yı râşidîn ve ashâb-ı kirâm zamanlarında bile nassa ircâı kâbil olamayan hadiselere tesadüf olunuyordu.

Mesela: Hazret-i Ömer'in hilâfeti günlerinde idi; bir kadının kocası kayboldu fakat kocasız kalan bu kadın hakkında türlü sözler söylenmeye başladı, yolsuzluğu şâyi oldu. Hazret-i halife bundan müteessir olarak kadını tedip edecek oldu idi. Kadın halifenin mehâbetiyle sarsılarak ceninini düşürdü... İşte bu, halife için bir hadise oldu. Fakat hükmünü bilemiyordu. Ulemâ meclisi tertip ederek meseleyi mevzû-ı bahs etti. Huzzâr da hadise için mansûs bir hüküm bulamadılar. Maamâfih ekseriyet hazret-i halifeyi bu hususta mukassır addetmiyor ve binâenaleyh zamân (diyet) lazım gelmez, diyorlardı. Fakat, Hazret-i Ali tek başına bu fikre iştirak etmemişti. O orta yerde bir canın heder olduğunu görüyordu. Halbuki bunun kanı, canı mahfuz olacaktı. Hazret-i halife de kasda mukârin bir kusur yoksa bile hadiseye sebebiyet verdirmiş olduğunda şüphe yoktu. Onun için zamânın halife üzerinde kalması münasip idi. İşte Hazret-i Ali de böyle karar verdi. Hükmü illetine değil, sebebine rabtetmekle olsun, masum canı heder olmaktan kurtarmak elbette mâruf bir keyfiyet idi. Onun için huzzâr da buna iştirak ettiler, halife de kabul eyledi. Görülüyor ki bu, ekseriyetin fikri değildi; belki Hazret-i Ali'nin bulduğu nokta örfe müstenid bir hüküm idi. Onun için kimse itiraz edemedi; vicdân-ı umumi bunda takarrur etti; icmâ husûle geldi. İşte bu bâbdaki nusûsun daire-i şümûlünden hariç bir hadisenin hükmü, bu sûretle mâruf üzerinde husûle gelen icmâa istinad ettirildi.

Ashâb ve fukahâ devirlerinde ve zamanımızda tekevvün eden hadiseler arasında hükümleri **[325–5]** nassa ircâ edilemeyen birçok misaller bulmak kâbildir. Zaten bu pek tabiidir. Çünkü nusûs mahduttur. Fakat hadiselerin cüz'iyatı değil, nev' ve cinsleri bile henüz tahdit edilememiştir ve edilemez de. Şu halde bunların hepsini nusûsa ircâa kalkışmak, bunları yalnız bu cihetten halletmeye uğraşmak kudret ve tekvîn sıfat-ı celîlelerinin mefhûmlarını anlamamaktan başka bir şeye haml olunamaz.

Halim Sabit

İSLÂM KADINI

Taaddüd-i Zevcat Münasebetiyle

-Efkâr-ı Umumiye'ye-

Taaddüd-i zevcat, İslâmiyet'te men olunabilir olduğunu tebyin için "8" numaralı "İslâm Mecmuasında" yazdığım makale, Sebîlürreşâd'ın muharrirlerinden Ahmed Naim Bey tarafından –güya zaruriyât-ı diniyeden bir şey inkâr etmişim gibi— pek şiddetli bir hücuma hedef oldu. Taaddüd-i zevcatın İslâmiyet'te men edilebileceği meselesi esasen bedîhî ve âşikâr bir keyfiyet olup –Ahmed Naim Bey'in buyurdukları gibi—benim tarafımdan icat ve içtihat edilmiş değildir. Esâsât-ı fıkhiye ve pek sarîh olan âyet-i celîlenin muktezâsıdır. Şu kadar ki, uzun ve mütemâdî zamanlar cehl ve taassubun sütre-i muzliminde kalan ve bununla beraber birçok mübâhâsât ve münâzarâta sebebiyet verip de bir neticeye iktirân

edemeyen bu meselede artık şerîat-ı İslâmiyenin çehre-i hakikatını göstermesi zamanı çoktan hulûl etmişti. İşte taaddüd-i zevcat makalesi, şimdiye kadar gerek an cehlin ve gerek li-gafletin zühul olunan bir hakîkat-i şer'îyeyi esâsât-ı fıkhiye ve ilmiye dairesinde meydana çıkarmak maksadıyla yazılmıştı.

Bir maksad-ı ilmî ve şer'î ile yazılan makale-i âcizâneme kâh bir lisân-ı müzeyyif ve kâh bir lisân-ı tecavüzle ve fakat hiçbir esasa müstenid olmayıp kâbil-i tâdat olmayan hatîât [326-6] ile memlû makâlât-ı cevabiyeyi okudukça hayretler içinde kaldım. Çünkü; bu kadar hatîâtı şerh ve izah için pek çok sahifelerle yazı yazmak icap ettiği gibi böyle müselsel hatîâtın tekerrürü de beni tedhiş ediyordu. Nâçar pek âşikâr olan maksadımı tekrar izah etmek, daha açık bir sûrette bazı esâsât-ı ilmiyeyi terk ederek muhtasar bir makale-i cevabiye yazmak mecburiyetinde kaldım. Muârızımı; ikinci mukabelesinde de –birincisinde olduğu gibi—ne bir esâs-ı ilmî, ne de bir kaide-i fıkhiye takyid ediyordu.

Ben esas makalemde “Mevrid-i nasdır! Burada rey ve içtihat cârî olamaz.” diyordum. Muârızım; ne mevrid-i nas olduğunu ve ne de rey ve fikrin cârî olamayacağını inkâr edemiyordu. Fakat, yine bu esas ile mukayyet olmayarak alabildiğine icâle-i kalemden de çekinmiyor. Mukaddimelerinden biri [114]“فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَٓاءِ مَثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبَاعَۚ” diğeri de [115]“اَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ وَاُولِي الْاَمْرِ مِنْكُمْۚ” âyet-i celîlelerinden tabiatıyla hâsıl olan kıyas-ı mantikîye karşı “senin bozuk ve çürük kıyasın” tabiriyle hürmetkâr (!) bir lisan istîmâl ediyor ve “Âyetin delâlet-i lafziyesi, akliyesi, örfiyesi var.” diye [Her yerde Resûle ve ulü'l-emre itaat ediniz.] meâl-i sarîh ve kat'iyesinde olan âyet-i celîlede bir müphemiyet var iddiasında bulunmak istiyor. Bilmem ki âyet-i celîleye müteşâbih mi diyecek? Âyet-i celîlenin miftâh ve esrârı ellerinde imiş gibi bir vaziyetle bir takım mânâlar veriyor... Ne aciptir ki âyet-i celîleye verdiği mânâ, maksadın tağyir ve ne de takyid etmediği halde muârızım, muttasıl bana “Mükâbere, inat ediyorsun, benim sözlerimi kabul ve tasdik etmiyorsun.” diyor.

Bi'l-farz ve't-takdir muârızımın sözlerini teslim edeyim, âyet-i celîlenin delâlet-i lafzıyesi, akliyesi, örfiyesi var imiş ve mânâsı da beyan ettiği sûrette imiş, bunu da kabul edeyim. Bilmem bu sûretle iddiası ne maksat temin ediyor, taaddüd-i zevcat hakkında bir istisna teşkil ediyor mu? İşte beyan ettiği mânâ ulü'l-emre ikâme-i nasbından maksut olan hususlarda ve velayet-i emr noktasından [327-7] matlûb olmak lazım gelen şeylerin kâffesinde itaat edinizden ibarettir ki bu, hiç de farkında olmadığı halde raiye üzerinde tasarruf-ı imam maslahata menuttur, kaide-i esâsiyesine işaretten başka bir şey değildir ve sırf o esasa aittir. Bu esas ise, bir hükm-i aklî ve zarûrîdir; rey ve içtihâd neticesi değildir. Cümlenin mâlûmu olduğu veçhile bütün vaz'-ı kavânîn de tabiî olarak vâcibü'r-riâyedir, her vâzı'-ı kanun bu esasa istinad eder. Bu hususta müteşerri ile olmayanlar arasında fark yoktur, her kanunda esbâb-ı mûcibe beyan edilir, hangi şey hakkında vaz'-ı kanun olunursa olunsun adalet ve maslahat noktasından muktezî olan sebep şerh ve izah olunur. Tabiidir ki bu cihet, taaddüd-i zevcat için bir istisna teşkil edemez. Hakkında kanun vaz' veya emr ve nehyolunacak herhangi keyfiyet olursa olsun bu esası ihmal edemez;

114 Kur'ân-ı Kerîm, Nisâ-IV, 3: Eğer (kendileriyle evlendiğiniz takdirde) yetimlerin haklarına riayet edememekten korkarsanız beğendiğiniz (veya size helal olan) kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. Haksızlık yapmaktan korkarsanız bir tane alın.

115 Kur'ân-ı Kerîm, Nisâ-IV, 59: Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ülülemre (idarecilere) de itaat edin.

değil böyle vaz'-ı kavânînde bilumum, her hususta maslahat ve menfaate tatbik-i fiil ve hareket olunur, hiçbir âkil yoktur ki fiil ve hareketinde maslahat ve menfaat mülâhaza etmesin. Şu kadar var ki vaz'-ı kavânîn veya sair sûretle tasarruf-ı imamda -umuma ait olacağı için- maslahat ve menfaat-i âmme yani şer'-i mücmel demek olan "örf" mülahaza olunmak zaruridir. Ve bu hakikati teslim etmeyecek bir fert tasavvur olunamaz.

Eğer taaddüd-i zevcatı men edecek kanunda maslahat ve menfaat-i âmme yok iddiasında bulunabilecek olursa, o cihet ayrıca bir mebhas teşkil eder. Bizim maksadımız câiz olan şeyler hakkında menfaat ve maslahat-ı âmme bulunduğu halde kanun vaz' etmek şer'an ulü'l-emrin salâhiyeti dahilindedir, demekten ibarettir. Şurası da şâyan-ı arzdır ki "tasarruf-ı imam, maslahata menuttur" kaide-i esâsiye ve akliyesi ulü'l-emrin emr ve nehydeki olan salâhiyet-i vâsiasını bir dereceye kadar takyid ve tahsis ediyorsa da şüphe yoktur ki bu tahsis de makale-i esâsiyede arzettiğim tahsis kabilindendir ki akıl ile tahsistir, rey ve içtihat ile değildir.

Binâenaleyh âyet-i celîlenin saha-i şümulünde rey ve içtihat, hilâf u ihtilaf-ı ilmî yoktur. Yalnız, taaddüd-i zevcatın men olunabilmesine müeddî oluyor, havf **[328-8]** ve dehşetiyle cehl ve taassubun inat ve mükâberesi vardır. Âyet-i celîle, pek sarih ve kat'idir. Âyet-i müşârünileyhâyı ne bir müçtehid, ne de bir müfessir takyid ve tahdit edebilir. Makale-i esâsiyede; mevrid-i nasda içtihada mesağ yoktur, kaide-i esâsiyesine istinad ederek bu hakikati beyan ettiğim halde, yine inat ve ısrar gösterilerek birçok tefsir esâmîsi tâdat ve onlara müracaat etmekliğimiz tavsiye olunuyor! Muârızımız, müracaat ettiği halde ne istinbât edebildi? Birçok müracaatlarının neticesinde naklettiği mânâ meşhur ve mâruf olan bir esâs-ı aklîden ibaret bir emr-i bedîhî değil de nedir? Arz ettiğim veçhile müracaatları neticesinde istinad ettiği esâs-ı aklî, zât-ı meseleye dair bir şeyi müfîd oluyor mu? Bir de muârızımız bize bazı sualler de tevcîh ediyor! Ve "cevap ver" diyor. Bilmeleri iktizâ eder ki henüz itiraz şekil ve mahiyetini iktisab etmemiş suallere cevap vermek usûl-i münâzara dairesinden hariçtir. Kendi vazifeleri men, nakz veya muârazadan ibarettir.

"Şerîat-ı İslâmiye, ulü'l-emrin emirlerini kendi emirleri mesâbesinde addediyor" dediğim için tahtie ediyor da "şerîat hakkında hürmetkâr bulunmuyorsun" diyor.

Evet; tekrar ediyorum. Şerîat-i İslâmiye, emr-i ulü'l-emri kendi emirleri mesâbesinde addediyor. Fakat bu, bir dava-yı müdelleldir. Bunu delili olan "Ulü'l-emr bir şeyi emrederse şer'an vâcip ve men ederse şer'an memnû olur" cümlesi takip etmekte idi.

Muârızımızın bilmeleri iktizâ eder ki bir dava-yı müdellelin ancak deliline itiraz olunur. Delil mevcut iken medlûle itiraz olunmaz. Nasıl mesâbesinde değildir ki şer'-i şerîfin kendi emirleri vücûbı ifade ediyor da, yine şerîatın bahşettiği salâhiyete istinad eden ulü'l-emrin emirleri vücûbı ifade etmiyor mu? Yoksa [116]"وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ" âyet-i celîlesi bir emr-i vücûbîde [117]"وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ وَاُولِى الْاَمْرِ مِنْكُمْ" âyet-i kerîmesi vücûbı ifade etmiyor mu? Bir emre itaat şer'an vâcip olur da memûrun-bih şer'an vâcip olmaz mı?

[329-9] Bunlardan fazla olarak muârızımız, cevaz, neden ibarettir, derece-i şümûl ve vüs'ati nedir, nazar-ı şer'de bir fiil vâcip ve memnû olmaz ise câizden başka birşey de-

116 Kur'ân-ı Kerîm, Bakara-II, 110: Namazı tam kılın, zekatı hakkıyla verin.

117 Kur'ân-ı Kerîm, Nisâ-IV, 59: Peygamber'e ve sizden olan ülülemre (idarecilere) de itaat edin.

ğildir, herhangi fiil olursa olsun ya vâcip veya memnû veyahut câizdir ve bu aksamdan tamamen hariç bir fiil tasavvur olunamaz kaziyelerini - ki fıkıh ve şerîatın mâlûmat-ı ibtidâiyesi kabilinden olan bu hakâik-ı basîtayı- idrakten gafil bulunuyor.

İşte, makale-i esâsîde "eğer ulü'l-emrin câiz olan şeylerde de emr ve nehy etmeye salâhiyeti inkâr edilirse -arz ve beyan ettiğim veçhile- esasen vâcip olan şeyi men ve zecr veya memnû bir fiili emretmeye salâhiyeti olmadığından hiçbir şeye emr ve nehyetmeye salâhiyeti olmaz ve âyet-i celîle-i mezkûrenin hüküm ve mânâsı kalmazdı." fıkrasına karşı "Bu kadar kısa düşünce ile mesele-i içtihadınıza hayret ediyorum. Bir hükûmete tahrîm-i helâle salâhiyet vermeyecek olduktan sonra vücûb-ı itaatin hükmü kalmaz zannediyorsunuz." diye müdafaa etmek istiyor. Evvel emirde şurasını arz edeyim ki; (Tahrîm-i helâle salâhiyet) tabirini istîmal etmedim. Câiz olan şeylerde emr ve nehyetmeye salâhiyeti demiştim. Her iki tabir müsâvî ve mürâdif olsa bile, cevazın ne demek olduğunu idrak edemeyen bittabi hall ü hürmetin de mahiyetine nüfuz edemez. Şu itibar ile esas dururken, cevazdan başka bir de hall ü hürmetin beyanına girişmek ihtiyacı hâsıl olmasın. Çünkü mugalata ve safsataların en mühimminin, böyle ihtilâf-ı tabirden neşet ettiği görülüyor. Bunları birer birer tâdat etmeye -şimdilik—lüzum görmüyorum. Artık, bize taalluku olmayan tahrîm-i helâl tabirini bir tarafa bırakarak hem maksadımızı bir kere daha beyan ve hem de "Bu kadar kısa bir düşünce ile mesele-i içtihadınıza hayret ediyorum." diyen muârızımızın bir takım basit ve ibtidâî mâlûmatı idrak edemediğini izah etmiş bulunalım.

Şüphe yoktur ki emir ve nehiy, ef'ale taalluk eder. Emir ile fiil, nehiy ile terk-i fiil talep olunur. Ulü'l-emrin emir ve nehiylerinin taalluk ettiği ef'al, şâri'in emir ve nehiylerinin taalluk ettiği ef'alden ibaret değildir. Çünkü, ulü'l-emrin emir [330-10] ve nehiylerinin taalluk ettiği ef'al şâri'in emir ve nehyettiği ef'alin aynı olmak lazım gelse, bu şâri'in emir ve nehyini tekrardan ibaret olur.

Şu halde yalnız "وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ"den başka bir de "وَاُولِى الْاَمْرِ مِنْكُمْ" ilave edilince âyet-i celîlenin mânâsı; ulü'l-emr de şerîatın emir ve nehiylerini tekrar edecek olursa itaat ediniz demek olmaz mı? Bundan daha abes, daha mânâsız bir şey tasvir olunur mu? Âyet-i celîleyi bu gibi mânâsız ve hükümsüz bir şeye haml etmek kâbil midir? Demek olur ki ulü'l-emrin emir ve nehyettiği ef'al, şâri'in emir ve nehyettiği ef'alin aynı olmak iktizâ etmez, bunun haricinde kalan başka ef'ali, ulü'l-emr, emir ve nehyedebilir. O hariçte kalan ef'al ise, câiz olan ef'alden gayrı bir şey değildir.

İşte, bu temhidâtımızı tavzih etmek maksadıyla efkârımızı hülâsa edelim: Ulü'l-emr, vâcip olan ef'ali emrederse tekrardır. "اَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ" de dahildir. Ayrıca "وَاُولِى الْاَمْرِ مِنْكُمْ" diye ulü'l-emre de itaat ediniz demeye hâcet yoktu. Çünkü abes ve bîfâidedir. Ulü'l-emr, memnû olan ef'ali de emretmeye salâhiyetdâr değildir. Şu halde âyet-i celîleden maksat; câiz olan ef'alde emr-i ulü'l-emre (şer'î mücmel demek olan örfe muvâfık olmak şartıyla) itaat ediniz, demek olur. Zira; vâcip ve memnû olmayan ef'alin kâffesi câizdir.

Kezâlik, memnû olan ef'ali nehyederse yine tekrardır, onun için ayrıca ulü'l-emrin nehyine itaat ediniz demeye hâcet yoktur. Ulü'l-emr, vâcip olan ef'alde men etmeye salâhiyetdâr değildir. Ve yine şu halde âyet-i celîleden maksat; câiz olan ef'alde ulü'l-emrin men'ine itaat ediniz demek olur. İşte böyle ulü'l-emrin câiz olan ef'alde salâhiyeti inkâr olunursa âyet-i celîlenin hüküm ve mânâsı kalmaz.

Muârızımız, bizim pek kısa olan düşüncemize hayret ve bittabi o kısa düşünceliliğin neticesi olarak bizim ihâta edemediğimiz (!) bazı şeyleri îrad ediyor ve "bizim başımızda hudud-ı ilâhiyeyi ikâme edecek husûmatı fasl [331-11] edecek emn u asayişi temin edecek, zayıfı kavîye, mazlumu zalime karşı sıyânet edecek..." diyor. Eğer muârızımızın îrad ettiği bu emsile, emir ve nehiy kabilinden veyahut onlar hakkında emir ve nehiy cereyan etmiş şeylerden ise, ya şer'an vâcip olan veya memnû olan veyahut şer'an vücûb ve men tahtında olmayıp câiz olan aksamdan olması lazım gelir. Bunlardan mâadâ başka birşey olamaz. Şu halde yukarıda bertafsil arzettiğim izahat, tamamiyle bunlarda da cârîdir. Bizim kısa düşüncemiz bunları da ihâta etmiş ve nazar-ı dikkatten dûr tutmamıştır. Esasımız her emir ve nehyi şâmildir. Çünkü, emir ve nehyolunan ef'al, ya vâciptir ya memnûdur veyahut da câizdir. Ve bunlardan hariç ef'al, kâbil-i tasavvur değildir.

Eğer bu emsile emir ve nehiy kabilinden değil veyahut kendisinde emir ve nehiy cereyan etmeyen sûretlerden ise mebhasa kat'iyen taalluku yoktur.

İşte, bu gibi beyhude ve hiçbir esâs-ı aklî ve ilmîye istinad edemeyen ve hatîâtı gayri kâbil-i tâdat olan muârızımız, en nihayet hürmetkâr lisan istîmal etmediğim bahanesiyle saha-i bahs ve cidâlden cekilmek mecburiyet-i elimesinde kalıyor. O ne müthiş savlet idi, bu ne açık hezimet! للباطل صولة ثم يضمحل

Menteşe Mebusu
Mansûrîzâde Said

İSLÂM İNTİBAHI

İslâmiyet ve Yeni Arnavutluk

> Her nasılsa aktâr-ı âlemin her tarafında ehl-i İslâmdan ziyade kuvvet ve miknet-i maddiye sahibi olan Hıristiyan hükûmetler bu kazandıkları kuvvet ile nerede bir (Lâ ilâhe illâllah) sadâsı çıkaran sesi görürlerse bu sesin çıktığı yere hemen bir haç dikmeye şitab eylerler.

Bundan birkaç sene evvel Londra, Berlin ve Paris kabineleri kendi beynlerinde [332-12] uyuşmuş, altı yedi asırdan beri Endülüs'ten çekilerek ihya ve imar edemedikleri memleketlerinin kumlu çöllerinde yapışıp kalmış olan Fas İslâm hükûmetini, büyük ehlisalip ittihadı, Fransa'nın (Protektorası)[118] himaye-i siyasiyesi altına koymuş idi ki düne kadar Afrika kıtasının mûtenâ bir köşesinde müstakillü'l-idare yaşamakta bulunmuş olan bu kitle-i muvahhidenin, bu hükûmet-i İslâmiyenin mevcudiyet-i siyasiyesine şu sûretle hâtime çekilmişti.

Yine Asya'nın Müslim hükûmetlerinden olan İran dahi geçenlerde orta yerinden bir hatt-ı siyâh-ı siyasetle ikiye yarılarak [Şimali senin, cenubu benim idare-i nüfuzuma râm, bu memleket dahi bizim aramızda parçalanmakla nâil-i istirahat ve âram (!) olacaktır] kararıyla iki kuvvetli devlet tarafından Fas hükûmetinin başına gelen protektoralığa pek

118 Bir insanı iple boynundan bir mahalle asıp da öldürmeyecek bir sûrette geçindirmeğe siyaset-i hazıra-i istila lisanında (protektora) denilir.

müşâbih bir salib darbe-i siyasiyesine çarpılmıştır ki bu İslâm hükûmetinin ümid-i istiklal ve istikbâli dahi kendi acz ve zaafı ile buna bu darbeyi vuranların kuvve-i bâzûları beynindeki kuvvetin birkaç misli zaafı arasındaki nispet kadar küçük bir halde kalmıştır.

İşte bugün İslâm ile meskûn olan menâtık-ı âlemin herhangi birisine atf-ı nazar olunsa menâtık-ı mezkûrenin mütemâdiyen ya zenbûr-ı belâ gibi nikab-ı siyaset kapüşonlarıyla örtünmüş misyonerlerle istila edilerek tesmim ve tebdil-i din ile zabt veyahut da protektora, yahut temdin denilen vesâit-i nâzike-i frengiye ile ehl-i İslâm daima zincir-i taarruz müsellesine râm ve rabtedildiği görülüyor.

(Biz müstakil bir Arnavutluk yapacağız.) îtikad-ı câhilâne ve âkilânesiyle geçende meydan muharebelerimizde ordumuzun saflarını terk eden Müslüman Arnavutlar da çoktan beri arkadasından koştukları arûs-ı istiklâliyetlerini yine bugün salibin pençesine teslim ile başı Hıristiyan vücudu İslâm, acibü'l-idare ve'l-ahkâm iki zıddan mürekkep müstakil (!!) bir hükûmet teşkil eylemişlerdir. Böyle bir istiklalin gavâmız-ı fevâidini anlasa anlasa yine Arnavutlar anlayabileceklerdir.

[333-13] Siyasetin aklımız eremediği şu kısmından selb-i kalemle şimdi maksad-ı aslî şu yeni Arnavutluğun öteden beri İslâmiyetle olan derece-i alakalarına nakl-i kelâm eyleyelim.

Bugün anasından bu kadar kolaylıkla ayrılmak hiffetini göstermiş olan bu nankör evlada bu ana Türk hükûmeti bilcümle husûsat-ı idarede olduğu gibi hidâyet-i diniye yolunda dahi pek büyük delâletlerde, bunların her şehrinde mektepler, câmiler, mescidler yaparak alâik-i diniye ve İslâmiyelerini takviye için pek çok hizmetlerde bulunmuştu. Lakin Arnavutlar:

تربيت نا اهلرا چون كردكان بر كنبدست

kabilinden hükûmetin her türlü irşâdat ve ıslahat teşebbüsâtını, yine ekseriya dışarıdan içeriye uzanan salib parmağı tahrik ve iğfaliyle isyan ve kıyam ile tesirsiz bırakmaya sa'y ve ikdam ettikleri gibi en sonunda dahi câmi minarelerini tepelerine kartal[119] bayrağını asmak için yapılmış dikili taş makamında kullanmışlardır.

İbtidâ-yı teessüsünden beri hükûmet-i Osmaniyenin râyet-i adl ve emanı altına girmiş olan bilcümle akvam arasında Cenûbî Arnavutluk kadar İslâmiyet'e az alaka (Yanya vilayetiyle Çamlık kısımları müstesna) peydâ etmiş millet azdır. Haşin ve kart Bulgarlar bile vakt-i istilamızda Pomak namıyla tam Müslüman olmuş ve hatta bunların Müslüman olanlarının hepsi son muharebede Bulgar taarruzât-ı vahşiyânesi esnasında zorla Hıristiyan edilmeye mecbur edildiğinde her türlü işkenceler içinde olmuş, yine dinlerinden dönmemişlerdir.

Avlonya'da pek zengin ve zeki, derecât-ı idraki âlî bir Arnavut beyiyle, muharebeye, Arnavutluğa ve bu kıtanın tâli'-i istikbaline dair konuşulduğu bir sırada (İslâmiyet Arnavutlukla beraber yine koca bir diyar ve dinen dahi bir yâr kaybetti.) deyişime: [Arnavutluk İslâmiyetle zaten o kadar az alakadardır ki biz **[334-14]** bugünlerde cümleten başımıza şapka giyerek hükûmetten Hıristiyan olmayı talep için nümâyiş yapacağız.] demiş ve râkımu'l-hurûfı hayrette bırakmıştı.

119 Yeni Arnavut hükûmetinin bayrağı kırmızı renk üzerine mersum bir kara kartal işaretini hâvidir.

Bu sefer ordumuz merâhil-i harekâtını takiben Arnavutluk içinden geçtiği esnada her yerde üç ateş arasında kalmış idi ki bunun biri asıl orduyu takip eden düşmanın kurşunu, diğeri memleket içinde yaşayıp da hasmımıza dost bize düşman olan yerli Hıristiyan tebaanın kurşunu, üçüncüsü de Müslüman denilen Arnavutların İslâm askerine attıkları kurşun idi ki bunların bize attıkları kurşun hem bizi hem de bizzat kendilerini, kendilerinin varlığını yaraladığını bu hainler anlamıyorlardı.

Bu gafletlerinden işte şimdi iş işten geçtikten sonra uyanma hissi göstererek (Kovaye) de ötede beride Osmanlı sancağını kaldırmak, başlarında İslâm hükûmeti istememek gibi bir ölünün son kıvranmaları ve fayda vermeyen son pişmanlık safahatı içinde çırpınıp duruyorlar.

Bununla hâk-i vatanın o kopan mühim bir parçası her ne kadar olsa yine üç-dörtyüz seneden beri az çok bir (Lâ ilâhe illâllah) ile alakası ile hükûmet-i Osmaniye-i İslâmiyeye merbut bulunmuş iken bugün burada bir Müslüman baş ile idare olunur. Bir idare-i İslâmiye teşekkül edemediğini görmek Müslümanlar için elbette dâğ-ı derûn olacak ahvaldendir.

Her nerede ve her ne sûretle olursa olsun müstakil bir hükûmet-i İslâmiye bulundurmak istemeyen hükümât-ı salibiye Arnavutluk'a dahi [Seni ben has anandan ayırdım. Sana istiklal vereceğim ama buna mukabil bana dinini feda edeceksin.) diye bir ögey ana iltifatıyla icrâ-yı muamele etmiş, peydâ-yı istiklal ettim zanneden bu zavallı kıta-i İslâmiye'ye salibli bir baş takmıştır.

Arnavutlara acaba ne için Hind veya Mısır Müslüman prenslerinden biri reis-i hükûmet verilmedi. Çünkü müselleslerce maksad-ı aslî dünyada istiklâliyet-i İslâmiyeyi her ne sûretle olursa olsun yeryüzünden kaldırmaktır.

[335-15] Arnavutluk'u taht-ı himaye ve irşadlarına (!) alan hükûmetler az zamanda bu kıta-i İslâmiyeyi ya bir Katolik veyahut da Protestan prensliği haline koyacaklardır. Daha şimdiden kıta-i mezkûrede Protestan ve Katolik haç kolağuzları dolaşmaya, taannüd-i cehl ile şimdiye kadar gözlerini kapayıp açmak istememiş olan Arnavutları bu iki dinden birinin sevâd-ı ihtilali içinde boğmaya başlamışlardır.

Balâda mâruz şu misallerde görülüyor ki eğer ehl-i İslâm gözünü açmaz, müsellesler tarafından Afrika'da, Asya'da ve gözümüz önünde Avrupa'da bile mahv u itfâ-yı İslâm nâmına kurulan tuzaklara tutulmaktan kaçmazsa bu intibahsızlık bizi yavaş yavaş yeryüzünde (Lâ ilâhe illâllah) sadâ-yı ruh-nevâzını işitmekten mahrum ve ilelebet uhrevi dünyevî hüsran ve esarete mahkûm edecektir.

Binâenaleyh bugün Avrupalıların meydana getirmiş oldukları terakkiyât ve tekemmülât-ı maddiyelerinden hiçbir vakit geri kalmamaya cehd ile beraber daima diyânetimizin hıfz u sıyânetine ikdâm lazımdır.

Avrupalıların meydana getirdikleri terakkiyât-ı medeniye muhît-i İslâm içine girince bilmeli ki tıpkı bir ateş tesirini husûle getirir. Ateşin iki hassa-i müdhişesi vardır. Biri nûru ve ziyâsıdır ki bu hassası tenvire yardım ettiğinden bundan istifade fevkalâde lazım ve mûcib-i fâidedir. Binâenaleyh bunların hâdim-i tenvir her türlü vesâitini benimsemekten hiç geri durulmamalıdır. Ateşin diğer hassası da yakmaklıktır ki bu da vasıta-i muhafaza ve vikâyesi kuvvetsiz olan memleketimizde ve hemen bütün muhît-i İslâmiyet'te varlığımıza, İslâmiyetimize, istiklâliyet-i milliyemize hücüm eden kısmıdır.

İşte buna da şiddetle mukabele lazımdır. Bu bâbda yeni Arnavutluk gözümüz önünde en celî bir misaldir. Yeni Arnavutluk'a şimdiden sonra müselleslerin eliyle sokulacak terakkiyât-ı medeniye tam bu cinsten bir ateştir. Arnavutluk belki terakki eyleyecektir. Lakin buraya giren ateşin yakıcılık hassası bu memleket-i İslâmiyenin içine girer girmez daha şimdiden dinini yakmağa bu sûretle de İslâm nâmı altındaki mevcûdiyet-i mesûdesini mahva başlamıştır.

[336-16]

İşte ey ehl-i İslâm! Avrupalıların eline düşen memleketlerin sûret-i temeddünlerini bu misalden görünüz.

Sarılı dört tarafın hasım ile zaafın mahsus
Uyan ey millet-i İslâm ki vakti geçse efsûs!

Miralay
Reşid Galib

İSLÂM'IN NECÂTI
-2-

İslâmiyet'in Bir İntikamı
- İslâmiyet Karşısında Müstemlekât Devletleri -

Afrika'da İslâmiyet'in tevessü ve intişârının sûret-i vukû ve inkişafını geçenki makalede beyan eylemiştik. Bu defa da Avrupa devletlerinin İslâm tebaalarına karşı ne sûretle hareket eylediklerini tetkik edeceğiz.

İslâmiyet, garp medeniyetinin tevsî-i nüfuz için bahren kullandığı vesâitin aksine olarak berren intişar eyledi. Garp medeniyetinin Afrika'da münteşir İslâmiyet ile temas hâsıl ettiği günden itibaren aralarında azim bir mücadele baş gösterdi. Fakat zaafının iktizâ eylediği terk-i muhâsamet zamanında bile İslâmiyet, intikamını hazırlamaktan ve kuvvet-i maddeye ve her türlü tazyikât-ı cebriyeye rağmen ruh ve vicdânı vasıta ittihaz eylemekten asla ayrılmadı. Bahr-ı Sefîd havzasında bulunan Arap ve Berâbire ile meskûn müstemlekâtı bulunan Avrupa devletleri için bir Müslüman siyaseti ittihaz etmek lüzum ve ihtiyacı zamanımızda zaruri görülürse İslâmiyet'in Afrika-yı merkezîde umulamayan bir sûrette intişârı sebebiyle bu havalinin de aynı siyasetle idare olunması vücûb-ı kat'î tahtında olacağı muhakkaktır.

[337-17] Müstemlekât âleminde alakadar bulunan milletler arasında Almanya ve Portekiz devletleri, İslâm siyasetini tanımaktan ve zaruriyâtını takdir eylemekten tehâşî eyledikleri görülüyor. Portekiz devleti, zaafı ve mine'l-kadîm kendisince yerleşmiş kalmış olan bir takım indî ve gayrimâkul efkârı bulunmasından, Almanya devleti ise bazı mesâil-i hayatiyenin kendisinden talep eylediği faaliyet-i ikdisâdiye fikrinin mevcut olmasından dolayı her iki devlet bir maksad-ı siyasi takip eylemekten ziyade müstemlekâtlarında bir maksad-ı maddî ve iktisadi gözetmektedirler.

Trablusgarp ve Eritre ve Somali müstemlekâtında tamamıyle İslâmlardan mürekkep tebaası bulunan İtalya ise, müstemlekâtı bulunan büyük devletlerin şimdiye kadar takip edegeldikleri meslekten büsbütün ayrı bir siyaset gözettiğini ihsas eylemektedir. Menâfi-i enâniyesinden (l'égoïsme d'interet) başka hiçbir şeyden gailesi olmayan bu devlet, bir cesaret-i fevkalâde ile şimâlde hem-civarı bulunduğu Fransa'yı bile geçmek istiyor. Hukûk-ı siyasiyeden mâadâ her türlü hukuku bahşetmek sûretiyle (Libya) Araplarını İtalyanlaştırmak hayalini besliyor. Yeni ve aynı zamanda eski olan bir istîmar usulünün netâic-i müstakbelesini görmek için biraz intizar eylemek faydadan hâli değildir. Zaman bize gösterecek ki, Fransa'nın (koloni) müstemlekât siyasetine ayak attığı hengâmda takip etmek istediği bu (Roman siyasetin) meşhûd olan netâic-i meş'ûmiyesini İtalya da görecektir.

Fransa ve İngiltere'ye gelince: Bu iki devlet Afrika-yı garbîde aynı vaziyette bulunuyorlar. Müstemlekâtlarında şâyan-ı takdir bir usul-i tecrübevi-i istîmarı istîmal eyliyorlar. Bir taraftan, Almanya ve Portekiz'in yaptıklarının aksine olacak bir maksad-ı malî ve iktisâdîden ziyade, yerlilerin menâfi-i hakikiyelerini de nazar-ı dikkate almakla beraber bir maksad-ı siyasi takip eyliyorlar. Müstemlekâtları hem kendileri için hem de ahâli-yi asliye için idare ediyorlar. Binâenaleyh, ahâli-i mahalliyenin menâfi-i hakikiyelerine aşikarca zıt olan usul-i istîmariden bi-kadri'l-imkân içtinap ederler. Diğer taraftan ise meyş-i muzafferânesinde devam eden İslâmiyet kabâil-i tâbiayı yavaş yavaş **[338-18]** taht-ı nüfuzuna idhâl ediyor. Ve bu sûretle müstemlekâtlarının her nokta-i nazardan inkişaflarına yani dinî ve içtimai olduğu gibi siyasi ve iktisadi tarîklere hatve-endaz olmalarına müsaade ediyorlar. Gerçi salifü'z-zikr Fransa ve İngiltere devletleri esas itibariyle müttehid yani müstemlekâtta yalnız kendi menâfi-i şahsiyelerini temin eylemek maksat ve gayesini tatbik eylemeyip, belki ahâli-yi mahalliyenin ihtiyâcâtını da nazar-ı dikkatten dûr tutmazlar ise de teferuat itibariyle, tatbik eyledikleri yerli siyasette (politique indgéne)'de muhtelif ve yekdiğeriyle taban tabana zıt bir takım usul ve esâsat tatbik eyliyorlar. İşte bu metotların teferruatını tetkik etmek üzere şimdilik yerlilerin ahvâl-i ruhiye ve içtimaiyelerine dair müfîd bazı mâlûmat vermek lüzumludur.

* * *

Arabistan vadilerinden zuhur eden İslâmiyet'in muhtelif akvamda yerleşmesi; içine nüfuz eylediği memleketin hürmet ve teveccühüne mazhar olması, o akvâmın an'anât-ı ırkiyeleriyle, memâlikin âdab ve âdâtına tevafuk eylemesinden ve yanında ahz-ı mevki eylediği bu an'anâtın tahrip veya tamamiyle imhasına asla yanaşmamasından münbais olmuştur. Kur'ân, mücerret akâid ve hikemiyât-ı mezhebiyeden ibaret olmayıp, Müslümanların hukûk-ı siyasiye ve medeniyelerini nâzım bir kanundur. Medeni bir cemiyetin teşekkülüne yarar bilcümle kavâid-i muktezîyeyi câmidir. Vâsi' musamahası, akâid ve esasâtının besâtet-i fevkalâdesi, bir insanın din ve akîde nâmına mâlik olması muktezî olan her türlü esâsâtı hâvi bulunması itibariyle İslâmiyet, şüpheli ve mütereddî bazı idrakâtın seyri bulunan hayalperverânın mukâvemetini kesreder ve üzerlerine büyük bir tesir icra ile bir müddet-i kalîle zarfında onu mensubât ve tarafdarânından kılmaya sa'y eyler. Mûcez ve muhtasar birkaç düstur, Kur'ân'da mevcut olan efkâr-ı felsefiye, diniye ve ahlâkiyeyi açık bir ifade ile beyan eyler. Bu düsturların ifade ettikleri mânâyı iki kelimede cem' eyler: Allah'ın vahdeti, Muhammed (SAV)'in kendi tarafından peygamber olması..

Mukteziyât-ı diniyesi de namaz, oruç, hac ve tevhid, peygambere imandır. İslâmiyet'te **[339-19]** derecât-ı ruhbaniye yoktur. Yekdiğerinden dereceten yukarı sunuf-ı içtimaiye de mevcut değildir. Derebeylik, tahakküm asla yer bulmamıştır. Her Müslüman Cenâb-ı Hak ile kendisi arasında hiçbir vasıta tanımaz. Ve vicdanını doğrudan doğruya ulûhiyetle hâl-i temasta bulundurur. Maamâfih Muhammed (SAV)'in tevhide dair vaz' ettiği esaslar, abede-i esnâm ve müşrikînin pek iptidâî ve mütedenni olan îtikadât ve efkârlarına göre oldukça âlî bir fikri muhtevi olduğu için bazı tesâmühler yapmadan tamamiyle kabul olunamamıştı. Mesela Berberiler ile Afrika'daki zenciler Muhammed (SAV)'in tevhide dair iddiasını kabul eyledikleri halde eski akîdelerinin bazı tesirâtından kurtulamamışlardır. Fakat tevhidi kabul ve onunla imanda mevcut olan bu tefâvüt o kadar cüz'î ve ehemmiyetsizdir ki İslâmiyet'in seyr-i harikulâdesine asla mâni olmaz. Bunun içindir ki sâkin hatvelerle Afrika'nın sahralarını kat eden kervanların geçtikleri Bahr-ı Sefîd'den (Nijer)e kadar mümted olan arazide İslâmiyet'in mebânî ve âsâr-ı müşeyyedesi izhâr-ı mevcudiyet eylemektedir.

Zencilerin an'anâtına muvâfık olacak hareketi vazife bilen İslâmiyet'in bu sûretle tarafdarânının âdât ve tabâyiiyle mümkün olduğu kadar uymasından üç netice hâsıl oluyor. Dinî netice: İslâmiyet'i kabul edenlerin lâyetezelzel bir îtikada ve imana mâlik olmaları. İçtimai netice de: Bu mühtedîlerin, hakk-ı hâkimiyeti ehil ve gayr-i sadıklara karşı nefret ve istikrah beslemeye mâil bir zümre-i güzideye intisap eylemeleri dolayısıyle kendilerinde bir hiss-i mefharet ve mahzûziyet duymaları. Siyasi netice ise: Müminler (les croyants) arasında bir zımân-ı umumi ve bir uhuvvet-i maneviyenin mevcudiyetidir. İslâmiyet hayat-ı içtimai ve şahsiyeyi pek mühim bir sûrette tebdil eyler, bütün mesaisini bir gaye-i müşterekeye hasreyler ki bu da insanlara bir ideal (gaye) cemiyete de bir mevcudiyet ve bir esâs-ı kadîm, bahşeylemektir. Bu sebeptendir ki İslâmlarda ve alelhusus mevzû-ı bahsimiz olan Afrika zencilerinde mürtedler bulunamaz. Mürtedlik öyle garip bir hal şeklinde zan olunuyor ki husûlü ihtimaline bunların içinde kimse akıl erdiremez. Bu irtidaddan **[340-20]** mühim ve şâyan-ı tetkik bir netice hâsıl oluyor. Bu da telsîk (naturalisation)dur. İşte bazı Hıristiyan devletlerin putperest veya Hıristiyan olan yerlilere mükâfat sûretinde bahşedilen telsîk müsaadesi İslâmların ve bunların (zencilerin) nazarında irtidâd-ı nâkıs yahut sukûtdan başka bir şey değildir.

Hatta Cezayirliler, telsîk edilmiş olanları muhakkirâne bir tabirle tavsif eyler ve bunlara (mustarnî) yahut (dönme) derler. İslâmiyet ile Hıristiyanlık'tan birisini ihtiyar etmeye davet edilen bir zenci Afrikalı onda dokuz nispetinde İslâmiyet'i tercih eyler. Bu zencilik tercihi, metbûları bulunan Hıristiyanların, Hıristiyan olduğu takdirde kendisine mükâfaten verdikleri her türlü müsaadâtla beraber muâvenet-i nakdiye, mektepte ücretsiz tahsil etmek, bilâ-müşkülât telsîk olunup da hemşehri (citoyen) olmak gibi birçok teshilâta rağmen vâki olmaktadır. İntihâb-ı İslâmiyet'te takarrür etti mi hiçbir vasıta, ziyadesiyle müessir bir kuvvet, akîdesini asla tebdîl ettiremez. Afrikalı bir zenciye, Hıristiyanlık ekânîm-i selâsesiyle, gayri kâbil-i hal serâiriyle, yalnız muğlak ve akîm ve bazen kendi ihâtasından hariç bir din olarak gözükür değil, belki kaba, vahşi ve gayri munis ve kurtulduğu putperesetliğin diğer bir nevi olarak nümaâyan olur.

Onun için İslâmlaşmış bir zenci akîdesinden gayetle memnun ve bu dine intisabdan ve Muhammed'in ailesine duhûlüyle bir derece-i ulyâya is'âd edilmiş olmasından kendini

pek bahtiyar görür. Buna ilaveten eski dininde kalmış olanlarla Hıristiyanlar bir hiss-i nefret ve istikrah duyar. Kur'ân'ın tefevvuk ve rüchaniyetinin Avrupalılarca takdir olunduğuna ve bu sebepten umûr-ı diniyesine müdahale edemediklerine yakinen kanaati vardır. İnkâr-ı ulûhiyete gelince: Zenci bunu asla hatırından geçirmez, öyle bir fikrin vârid olabilmesine inanmak istemez. Îtikat ettiği esâsâta karşı vukû bulan her türlü hücum ve tenkidata o kadar şedit bir mukavemet gösterir ki Hıristiyanlık lehine icra-yı teşvikât eden misyonerlerin iddialarına propogandalarına, fikrinde yerleşip kökleşmiş olan ve mezhebinin başlıca desâtirini teşkil eden bir sıra tasdikât ve kanaati ile şedîden mukabele eyler.

[341-21] Kur'ân'ın ahkâmına nazaran beyne'l-İslâm uhuvvet-i mutlaka ve müsâvat-ı hakikiye mevcuttur. İslâmiyet bir gûnâ derecât-ı teşrifiye ve tercihiyeyi kabul etmez. (Fransız İhtilali'nden evvel bile uhuvvet ve müsâvat İslâmiyet'in esâsâtını teşkil etmiştir.)

Edâ-yı farîza-i salât için câmide toplanıp birleşen İslâmlardan hiçbiri diğerine bir hakk-ı tefevvuk ve rüçhan iddia edemez. Hakan, çeri, şütürban, çoban, aynı safta ahz-ı mevki ile aralarında bir fark gözetmezler.

Son Balkan muharebesi, hilâlin bayrağı altında toplanıp bir râbıta-i maneviye ile bağlı olanların ne derece mütekâfil ve bir uhuvvet-i umumiye ile mütehassis olduklarını gösterdi. Bulgar ırkından olan Pomakları, Afrikanın Berberileri, Asya'nın Tatarları, İran ve Afganistan'ın Aryanları, Pencap'ın Hinduları, Cezayir-i Okyanusya'nın İslâmları, hep bunlar, muharebeden müteessir ve dâğdâr oldukları pek âyan bir sûrette tezahür eyledi. Bu cemaatin en kuvvetlisi ve en muntazam teşkilata mâlik olanı Hindistan Cemiyet-i İslâmiyesi (All India Moslem legue)dir. Bu cemiyet Balkan muharebesinde bazı Avrupa devletlerinin şark siyasetinde, mağlup bir mevkide kalmış olan İslâmiyet'in aleyhinde tecavüzî bir vaz' aldıklarını görmüş olsaydı, bittabi icra-yı nüfûz ve tesirinden hali kalmazdı. Nasıl da hali kalmadı. Zikri sadedinde bulunduğumuz bütün bu mesâil İslâmiyet'in tesirât-ı siyasiye sûretiyle hasıl eylediği netâicdir.

* * *

Sudan'ın İslâmları içinde zikrettiğimiz bu hiss-i tekâfül mevcut değildir. Yani Pan-İslâmizm fikri şimdilik yoktur. (Pan-İslâmizm)e dair Avrupa'da ve alelhusûs siyaset-i umumiyenin idare olunduğu kutuplarda mevcut olan zehâb büsbütün yanlıştır. (Pan-İslâmizm)[120] İslâmların ve bu meslekte mücahede edenlerin **[342-22]** fikrine göre: Müslümanların muârefesini, aynı hissiyatla mütehassis olmalarını, dünyanın bir ucunda bulunan bir İslâm memleketiyle diğer ucunda bulunan diğer İslâm memleketi arasında bu'd-ı mesafeye bakılmıyarak bir merbûtiyet-i hissiye ve ruhiyenin mevcudiyetini ve bir Müslümanın felaketinden diğer Müslümanın müteessir olmasını istilzam eden bu fikr-i tekâfülün inkişafına hâdim olan bir meslektir. Yoksa Pan-İslâmizm'in bütün İslâmların bir hakimiyet-i maddiye altında ve bir memleket dahilinde bulunmalarını icap eylediğini düşünmek vâhî ve mantıksızdır. Zaten öyle bir şeyin kuvveden fiile çıkması maddeten müsteb'addır.

120 Pan-İslâmizimin Türkçe mukabili (ittihâd-i İslâm)dır. Halbuki bu tabir yanlıştır. İttihâd imtizacı, imtizâc da iki cismin bir yerde bulunmasını istilzâm eder. Halbuki âlemde bilcümle İslâmların bir yerde bulunmaları ve iki cisim farz ettiğimiz birisi şarkta garbta bulunan iki Müslümanın imtizacı adeta müstehildir. Onun için bu tabir yerine (teârüf-i müslimîn) lafzı kullanılması daha doğru olur zannederim.

Sudan ve Afrika-yı merkezî Müslümanları, fatin bir unsur-ı faalin bir maksad-ı milli uğrunda muâvenet ve telkinâtına muhtaçtırlar. Bunların siyaset nokta-i nazarından halifeye merbûtiyetleri pek karışıktır. Bunların nazarınca İstanbul halifeleri bir kudret-i î'caziyeyi hâiz esâtîrî şahsiyetlerdir. Fiilen itaatleri ise: Dinin ocağı (le foyer de la foi) olarak kalmış olan iki tarîkata münhasırdır. Bu tarîkatlardan birisi Moritanya'da Kadirilik diğeri ise Senûsilik'tir. Senûsi şeyhi İtalya murahhaslarıyle bir kral sıfatıyle müzakerât-ı siyasiyeye girişir. Nüfûzu Trablusgarp, Darfur, Hazem-i Sahrâ-yı Kebr, Vadi-i Semimdar olan çar sultanlığına şâmildir.

Zeki ve müdebbir ve umûr-ı siyasiyeye aşina bir reis zuhur edip de, bu siyah akvam arasında tesir-i dinî sâikasıyla mevcut olan tekâfül-i umumı muayyen bir gayeye doğru muntazam bir kuvvetle ilerlese Avrupa devletleri küçük bir ihtilaf zuhûrunda cihâd-ı mukaddese maruz kalırlar ve ol vakit Fransa için olduğu gibi İngiltere ve İtalya için de bu tehlikeli hal fetih ve istila politikasının zulmet ve zevâle mahkûmiyetini husûle getirir.

--Bitmedi--

Tevfik Süveydî

DİN EDEBİYATI

Müslümanın Türküsü

Hey sersem Müslüman! Hey gafil insan!
Elindeki Kur'ân; diyorki "Uyan!" **[343-23]**
Sende yok mudur kan? Bir damla al kan!.
Uyan ey Müslüman! Geçiyor zaman…

Esneme daima! Kalk ey budala!
Geçmedi mi hâlâ? O kara sevda…
Gökten yağmaz asla, şekerli helva
Hey! Uyan, kımılda! Geçiyor zaman…

Haydi beraber gel; hey koca tembel!
Doğsun büyük emel, işlesin bu el!
Çalışmayı Ezel, yaratmış güzel
Haydi durma gel! Geçiyor zaman…

Düşman kurmuş pusu, yok mudur korku?
Kalmadı mı duygu? Çalış, yaz, oku!
Müslümanlık mı bu? Muttasıl uyku!
Ahirette uyu! Geçiyor zaman…

Aka Gündüz

İSLÂM CEMAATİNİN YAŞAYIŞI

Mauritius Adasında İslâm

Revue du Monde Musulmane'dan

Cerâid, Neşriyat:

İslâmizm (L'islâmisme)'in intişârından evvel gazete tesis ve neşri için iki defa teşebbüs vâki olmuş ise de maateessüf müteşebbisleri muvaffak olamamışlardır.

[344-24] Merhum Cemâleddin Efendi tarafından Urdu lisanıyla neşredilen gazete devam edemediği gibi Mekkî Musa Efendinin Gücerat lisanında çıkardığı cerîde de aynı akıbete uğramıştır.

İslâmizm, Cemiyet-i İslâmiye'nin yegâne vasıta-i neşr-i efkârıdır... Bu gazete, emsaline nadir tesadüf edilen vatanpervarândan ve gayur bir Müslüman olan A. E. Açya Efendinin eser-i himmetidir. Mûmâileyh mevâd-ı lazımenin tedarik ve iştirâsı için icap eden meblağı kendi kîse-i hamiyetinden sarf eylemiştir; gazete 1906 senesi Teşrînisânîsinden beri intişâr etmektedir.

Müslümanlar tarafından edilen muâvenet pek hafiftir. Muâvenet-i nakdiyede bulunanlar meyânında; D. Vahid, Naci Ahlaman ve Hacı Ebûbekir Muhammed Tahir İsfendiyar'ın isimleri zikredilebilir. Fakat maatteessüf bunların verdikleri de muayyen bir şey değildir. Muâvenet-i tahririyede bulunanlar nadirdir.

İslâmizmin tab' edildiği matbaa buranın yegâne matbaasını teşkil eder. Mauritiuslu Müslümanların eseri olarak yalnız şu iki kitap vardır: *Mi'yâr*, Küçük Müslüman Mecmuası (Le petit manuel du musulman)

Cemaat, Cemiyyât, Mehâfil:

Cemaat namı altında tanınmış cemiyetler kesretle mevcuttur: Adanın her şehir ve kasabasında, yani Müslüman bulunan her yerinde bir cemaat vardır. Bu cemaatler mesâil-i içtimaiye ve diniyenin müzakeresi için tesis edilmiş Müslüman heyetleridir.

Hükûmetin mazhar-ı tasdiki olmuş olan cemiyetler bervech-i zîr tafsil olunur:

1. 1860 tarihinde tesis edilerek 1892'de tasdik ve ilan edilmiş olan (Sunnee Surtee Cemiyeti) cemiyât-ı İslâmiyenin en büyük ve nüfuzlusudur. Bu, Sunnee Surtee Medresesi ile adanın cihât-ı muhtelifesinde bulunan takriben on iki kadar medresenin idaresi ile iştigal eder. Cemiyet tarafından Müslümanlara bir kabristan vakfedilmiştir. Buraya yalnız emvât-ı İslâmiye defnedilir. Kabristan, Roche Terre'de kâindir. Derûnuna bir câmi ile bir havuz yaptırılmış ve iştirâ ve inşa **[345-25]** masârifi 60.000 Rupi'ye bâliğ olmuştur. Bu cemiyet, birisi kabristanda ikâmet etmek ve diğeri hastahane ve hapishanede bulunan Müslümanları ziyaret eylemek için iki imam istihdam eylemektedir. Senevî 10.000 Rupi vâridata mâlik ve masârifi de takriben aynı miktara bâliğdir. Taher Bagh bu cemiyyenin malıdır. 25.000 Rupi ihtiyat akçesine sahiptir.

	Âzâsı	İhtiyat Akçesi	Tarih-i Tesisi
2. Nusretü'l-Müslimîn	300	1,3000 Rupi	1902
3. Midâdu'l-İslâm	100	1,2000	1902
4. İmdadu'l-Müslimîn	80	800	1904
5. Na'ratu'l-İslâm	65	500	1898

2, 3, 4, 5 numaralı cemiyetlerin gayesi mevt ve hastalık gibi ahvâlde mensubînine muâvenet etmektir.

6. (Uhuvvetu'l-İslâm – Fraternité musulman) Cemiyeti:

Beyne'l-müslimîn tesânüt ve ittihadın ve talim ve terbiye-i etfâl-i müslimînin vücub ve luzumu hakkında vesâya ve neşriyatta bulunmak, kütüphaneler tesis ve bir mekteb-i îdâdî küşâdı, hastahane ve zâviye inşası ile iştigal eylemek, bir kelimeyle dindaşlarımızın tekâmül ve teâlîsine çalışmak bu cemiyet programının esasını teşkil eder.

Cemiyet, 1908 senesi Ağustos'unun otuzunda muhterem doktor Hasan Şakir Efendi'nin himayesi tahtında teşekkül eylemiş ve 1911 Eylül'ünde hükûmetin mazhar-ı tasdiki olmuştur.

Elyevm iki yüz âzâsı ve şehrî 125 Rupi vâridât, 60 Rupi masârifi vardır.

Cemiyet tarafından 1911 senesi Eylül'ünün birinde bir kütüphane küşâd edilmiştir ki bilumum memâlik-i İslâmiyede münteşir cerâid-i İslâmiye buraya celb edilir. Ve bütün âzâ-yı cemiyet ayda bir defa burada içtima ederek heyet-i idarenin bir ay zarfındaki mesaisini tetkik ve İslâm'a ve tekâmül ve teâlî-i müslimîne dair verilen konferansları istimâ ederler. **[346-26]** Cemiyet 1909'da Mauritius'a gelen bir komisyona bir muhtıra gönderdi. Bunda metâlib-i âtiye dermeyân ediliyordu:

1. Tereyağına ait gümrükte tesâvî-i hukukun kabulü.
2. Müslüman için nikâh-ı diniyenin kifayetinin kabulü, yani Müslümanlar hakkında nikâh-ı medeni icrası mecburiyetinin ilgası.
3. Müslümanlarda verasetin ahkâm-ı Kur'âniye dahilinde icrası... Hükûmete muhtelif fırsat ve vesilelerle Müslümanlar nâmına diğer müteaddid mahzarlar da takdim edilmiştir.

Bu cemiyet âzâsının şâyan-ı şükran mücahedât ve faaliyeti sayesinde bugün cevâmi-i İslâmiye her türlü müdahaleden masun bulunmaktadır. Zengin ve fakir her sınıf ve mezhebe mensup âzâya mâlik olan yegâne cemiyet-i İslâmiye, bu cemiyettir. Âzânın şehri te'diye ettiği meblağı seksen santimden ibarettir.

Cemiyet kazâ ve sancaklarda propaganda icrasına başladı ve 1912 senesi Eylül'ünden beri dört içtima akdeyledi; murahhasları her tarafta teveccüh ve muhabbetle karşılandılar.

Bundan başka, (The Mauritius Mahomedan Association, The Eastern Suburb Mahomedan Association) namlarında iki kütüphane daha vardır ki, birincisinin 33 diğerinin 15 kadar âzâsı vardır.

Ahvâl-i İçtimaiye:

Ahvâl-i içtimaiye iyidir; Müslümanlar arasında müskirat istîmal edenler nadirdir. İzdivaç sûreti, Meiman ve Hindî Müslümanlar arasında kesretle câridir; fakat Surtee ve Meimanlar kızlarını Hindîlerin çocuklarına kat'iyen vermezler ve kendilerini Hindîlere nispetle âlî ve asil telakki ederler. Bu keyfiyet istisna edildiği takdirde münasebât-ı içtimaiye iyidir. Müslümanlar izdivacı kendileri için bir vazife ad ve telakki ederler. Ahâli-i İslâmiye cevâmiin hüsn-i muhafazası ve eimme ve müstahdemîn-i meâbidin maaşları için bezl-i nakd eylemekten çekinmezler. [347-27] Tasadduk keyfiyeti ahkâm-ı diniyeye göre ve câlib-i memnuniyet bir mikyasta tertip ve tanzim edilmiştir.

Müslümanlar dindaşlarının cenaze merasimlerinde kesretle isbat-ı vücud ederler. Ahâli-i İslâmiye tarafından tekellüm olunan elsine, Urdu, Gücerat ve Fransızcanın müsta'mere lisanıdır; Urdu lisanını herkes anlar. Beyhara, Meiman, Surtee ve Kujalar Gücerat lisanını ve Hindîler Urdu lisanını söylerler.

Hemen bütün Müslümanlar Fransızcanın müsta'mere lisanını tekellüm ve tefehhüm ederler. Arapça bilen hiç yoktur; mekâtib-i ibtidâiye ve tâliyede ve Kolej Royal'de tedris edilen ingiliz ve Fransız lisanlarını bilen Müslümanlara kesretle tesadüf edilir. Hemen her Müslüman Kur'ân-ı azîmü'ş-şân'a, hadis vesair dinî kitaplara mâlikiyeti cümle-i vezâifden addeyler.

İki yahut üç tane hafız-ı Kur'ân vardır.

Sıyam-ı Ramazana fevkalâde itina edilir ve bu ay zarfında akşamları Port-Louis Câmii'nde müzdahim bir cemaat isbat-ı vücud eder.

Bitmedi

Celal Ferdi

İSLÂM HAVÂDİSİ

İstanbul

Bâb-ı Meşîhat. Tashih. İntizar — Mecmuamızın dokuzuncu sayısında Eskişehir'de cereyan eden bir mesele mevzû-ı bahs edildi idi. Bu esnada istitrad kabilinden olarak mezkûr şehir naibinin azli hakkındaki sebebin de mefkud meselesi olduğu gösterildi idi. Fakat bunun böyle olmadığı sonradan anlaşıldı. Asıl mesele yazıldığı veçhile cereyan etmiş olmakla beraber o bizce ehemmiyetsiz olan azil keyfiyeti, Bâb-ı Meşîhat'ca diğer mâkul bir sebebe rabtedilmiş imiş... Bu iyi, fakat o bizim asıl nazar-ı dikkatleri celbetmek istediğimiz mefkud meselesi yine bâkîdir; evet, vaktiyle verilmiş olan bir fetvâ [348-28] tekrar ihyâ edilmiş ise de, bunun yine müphem, yine ibâdın mesâlihini temine kâfi olmadığı meydandadır. Onun için bu cihetin örf ve şerîata muvâfık bir sûrette halline intizar etmek elbette hakkımız olsa gerek.

Mısır

Sâbık Reis-i Nuzzar ve İtalya — Mısır gazetelerinde okunduğuna nazaran Mısır'ın sâbık reis-i nuzzarı Muhammed Said Paşa nâgehâni bir sûrette çocuklarıyla beraber Avrupa'ya gitmiştir. Zannedildiğine göre İtalya hükûmeti, müşârünileyhi Trablusgarp'taki mücahitleri kandırmak ve onları İtalya'ya karşı mücahedâttan vazgeçirmek üzere hafî bir tavassuta sevk eylemiştir. Matbuaat-ı Mısriyye'nin bazısı paşanın bu memuriyeti kabulünden dolayı serzenişte bulunup, hamiyetsizlikle itham ediyorlar.

Avustralya

Mısır Tâcirleriyle Avustralya — Avustralya'ya berâ-yı ticaret giden Mısır tâcirlerinin orada bir seneden ziyade ikâmet etmemeleri için Avustralya ile İngiltere hükûmeti beyninde muhaberat başlamıştır. Avustralya'ya giden Mısır tüccarı et ticaretiyle iştigal ediyorlarmış.

Trablusgarp

İtalyanların Yeni Teşebbüsâtı — Harp ile mücahitlere karşı gelmekten âciz kalan italyanlar, tekrar eski usullerine müracaatla mücahitlere hitaben hemen her gün yeni beyannameler göndermektedirler. Mezkûr beyannamelere vaz'-ı imza eden İtalya'nın (Ecnebiye)deki memuru Miralay Martin mücahitlere nesâyih ve mevaızda bulunmuş ve onları mukavemetten vazgeçmeye teşvik etmiştir. Bir de kendilerine külliyetli mükafat-ı nakdiye ve iktisadiye vaat etmiştir. Mücahitler ise mezkûr beyannameleri yırtıp ebediyen İtalyanlara karşı mukavemet edeceklerine dair ittifak ve kasem etmişlerdir.

Marakeş

Fransızlarla Faslılar — Fransa kuvâ-yı askeriyesiyle Fas kabâili beyninde olan müsâdemat devam etmektedir. Fransızlar dağlara doğru kabâili takip ediyor. (Tesvel) ve (Taza) dağlarındaki kabâil-i urban Fransız askerlerini dağıtmaya muvaffak olup kendilerinden **[349-29]** birçok emval ve esliha iğtinam eylemişlerdir. Kabâil-i mezkûre General Gouraud'un kuvâ-yı askeriyesini taht-ı muhasaraya almışlardır. Fransızların mağlubiyeti mektum tutulmaktadır.

Marakeş Emiri ve Küûl — Marakeş emiri müskiratın memlekete idhâlini şedîden men etmiştir. Meşrubât-ı küûliyenin sırf eczahanelerde satılıp ve yalnız ilaç için istîmalini istisna eylemiştir. Mezkûr emre muhalefet edenlerde 300 den 3.000 Frank'a kadar bir ceza-yı nakdî alınacak ve tekerrüründe üç aydan üç seneye kadar hapis edilecekleri gibi, müskiratı satan dükkanlar da altı ay kapattırılacaktır.

İran

Ruslarla İran Umûr-ı Maliyesi — Tebriz'e yeni tayin olunan Rus general konsolosu Mösyö Orlof (Bu adam evvelce Bağdat'ta aynı vazifeyle muvazzaf idi. Hıtta-i Irakiye'de çevirdiği entrikalarla oradaki İran ahrârı aleyhinde oynadığı roller herkesin malumudur. Ahiren istifa etmiş Novoye Vremya

gazetesinin Dersaadet'teki muhabirliğini kabul etmişti.) Azerbaycan'daki ahâlinin vergilerini bizzat toplamaya başlamış ve İran maliye müşavirliği vazifesini îfâ eden Belçikalı memurlarla da işini uydurmuş olduğundan Tahran'daki Ra'd gazetesinin tenkidât-ı muhikkasına dûçar olmuştur. İşte Ruslar böyle açıktan açığa İran'ın hukûk-ı sarîhasına tecavüz ediyorlar ki, İranın istiklaliyle izzet-i nefsini ayaklar altına almaktadırlar.

Gülher Kabilesinin İtaati — Evvelce Kirmanşah'da Salaru'd-devle ile beraber çapulculukta ve harekât-ı isyâniyede bulunan İran'ın Gülher kabilesi bunlarda hükûmet-i mahalliyeye arz-ı itaat ve inkıyad etmek mecburiyetinde bulunmuştur.

İran'da Alman Mektebi — Birkaç seneden evvel Tahran'da Almanlar tarafından teessüs eden iptidâî ve idâdî mekteplerine devam eden İranlı talebenin son derece istifade etmekte oldukları nazar-ı dikkate alındığından, mezkûr mektepten neşet edenlerin bilâ-imtihan Alman mekâtib-i âlîyesine kayıt ve kabulleri takarrür etmiş ve İran hükûmetince Almanya'ya ikmâl-i tahsil için giden talebeye az çok muâvenet edilmesi mutasavver bulunmuştur.

Salaru'd-devle Silah Tedarik Ediyor — Almanya'da bulunan Salaru'd-devle Rus gazetelerinin beyanatına göre silah tedarikiyle meşgul bulunmakta imiş. Tedarikâtını ikmal **[350-30]** ettikten sonra İsviçreli birkaç zabiti de maiyetine alıp tekrar İran'a gelmek ve hükûmet-i hâzıra aleyhinde yeniden iğtişaş çıkarmak fikrinde bulunuyormuş.

Mâi Kitap ve Mâverâ-yı İran'a Şimendifer — İran, ahvâl-i siyasiye ve iktisadiyesinden bâhis olan yeni bir Mâî Kitap İngiltere hükûmeti tarafından mevki-i intişâra çıkarılmış ve İngiltere Parlamentosuyla Avam Kamarası âzâlarını ziyadesiyle meşgul etmiştir. Mezkûr kitabın münderecâtından anlaşıldığına göre mâverâ-yı İran hattının temdîdi hakkında Ruslarla İngilizler arasında tereddüdü mûcib olan mesâil haledilmiş ve mezkûr hattın İran Körfezi sahilinde bulunan (Bender Abbas) limanına kadar temdîdi takarrür etmiş olması keyfiyeti İngiliz Heyet-i Teşrîiyesinin hâr münakaşâtına sebebiyet vermiştir. İngiliz kabinesi ve Sir Edward Grey'den mâadâ bilcümle İngiliz ricali mezkûr hattın temdîdi aleyhinde bulunuyorlar. Çünkü bu hattın temdidiyle Hindistan'a yaklaşmasını, Hindistan'ın âtîyen Avrupalı bir devletin istila ve tehdidine maruz kalacağını tahmin eylemektedirler.

Peştgûh Hâkiminin Mezâlimi — Osmanlı İran hududunda bukunan Peştgûh hâkiminin mezâlim ve taaddiyâtından usanç getiren ahâli-i mahalliye İran'ın Kaşan vilayetine muhaceret etmeye başlamışlardır. Bunların iskânı için İran hükûmetince bazı tedâbir-i acile ittihâz edilmiştir.

İran Jandarmasıyla Beluçlar — Belucistan İran kabâilinin bazısı harekât-ı bağyâneye tevessül ettikleri cihetle, onları daire-i itaate celbetmek için jandarma kuvveti sevk olunmuştur. İki kuvvetin telâkîsinde müsâdemat başlamış ve Beluçlardan sekiz kişi itlâf ve birkaç kişi tevkif edildiği gibi, külliyetli esliha ve zehâir yükleri de müsadere olunmuştur.

Muhammara Hâkiminin Siyaseti — İran'ın Muhammara hakimi Serdar-ı Erfa' Şeyh Haz'al Han hazretleri yakında bir Avrupa seyahati etmek tasavvu-

rundadır. İran hükûmeti tarafından müşârünileyhin refakatinde bulunmak üzere (Emir Mücahid) tayin edilmiştir. İhtimal ki bu zat Dersaadet'e de uğrayacaktır. Şeyh-i müşârünileyhin Trablus ve harb-i âhir esnasındaki muâvenet-i maddiyesiyle Donanma Cemiyeti'ne vukû bulan iânâtı sezâvâr-ı takdir ve tebcil görüldüğü cihetle şu son zamanlarda Devlet-i Aliyye tarafından kendisine Birinci Mecîdî nişanı ihdâ edilmişti.

Londra'daki İran Komitesi — Londra'da müteşekkil ve âzâları İngilizlerle İranîlerden mürekkep olan İran Komitesi şu son günlerde İngiltere Avam Kamarası'na **[351-31]** bir muhtıra takdim ederek, İran şahının yakında vukû bulacak taç-güzarlık merasimine hürmeten Rusya hükûmetinin İran'da bulundurmakta olduğu kuvâ-yı askeriyesinin geriye aldırılması için İngiltere hükûmeti tarafından teşebbüsât-ı muktezîye icrasını talep eylemiştir. Aynı zamanda evvelce akim kalan mâverâ-yı İran şimendiferinin Ruslar tarafından inşasına dair Sir Edward Grey'in muvafakat etmiş olduğunu da şiddetle tenkit ve takbih edip İngiltere ricâlinin nazar-ı dikkatlerini de celb edip, mezkûr şimendiferin temdidinden ve Ruslarla bu bâbda tevhid-i mesai etmekten İngiltere'nin sarf-ı nazar eylemesini rica ve istirham etmişlerdir.

Tahran'da Darülaceze Tesisi — İran hükûmetince Tahran'da bir darülaceze tesisi takarrus etmiştir.

İran İntihâbâtı — İran Meclis-i Millisi için âzâ intihab etmek için İran'daki Musevilerle Ermenilere hükûmet tarafından ihtârât-ı lazıme tebliğ edilmiştir. Tahmine göre Ermeniler dört, Museviler yeni mecliste üç mebusa mâlik olacaklardır.

Afrika

Bir Belçikalı'nın Vahşeti — Belçika hükûmetinin Afrika'daki müstemlekâtından olan (Kongo) eyaletinde mahkeme-i askeriye riyaseti vazifesiyle muvazzaf bulunan Mösyö (Martin) namında bir Belçikalı tasavvurun fevkinde bazı cinâyhat ve fezâyih icra ettiğinden dolayı Belçika hükûmeti tarafından Brüksel'e celbedilip on iki sene hapse mahkûm edilmiştir. Tahkikata nazaran bu hunhar herif zavallı yerlilerden olan erkek, kadın ve çoluk çocuklardan on sekiz kişiyi feci bir sûrette kendi eliyle telef etmiştir. Brüksel Cinayet Mahkemesi reisi mahkûmiyet kararını kıraat ettiği zaman huzzârın tüylerini ürpertecek sûrette beyanatta bulunmuş ve caniyi ef'al-i şenîasından dolayı tel'in etmeye kendisini zapta muktedir olamamıştır:

Bu hal bir Müslümandan zuhur etseydi kim bilir ona ne yaparlardı? Aynı zamanda Avrupa matbuaatı da bilcümle Müslümanları vahşet ve dehşetle yâd edeceklerdi. Fakat bu fecâyiin bir Avrupalı tarafından irtikab edildiği cihetle yalnız on iki sene hapisle iktifa edilerek idamına bile lüzum görülmemiş!

Afganistan

Dârülmuallimîn İnşası — Afgan emiri hazretleri Afganistan için icap eden **[352-32]** muallimlerin yetiştirilmesi için Kâbil'de mükemmel bir dârülfünûnun inşa ve tesisini lazım gelenlere emretmiştir. Bu mektep Avrupa müesse-

selerinin tarzında âlât ve edevât-ı fenniye ile talebelere tedrisat icrası için muntazam bir program tertip olunmuştur.

Hindistan

Tevkifler — İngiliz polis hafiyeleri âhiren Hindistan'ın (Kidiyoor) şehrinde birkaç kişiyi taht-ı tevkife almıştır. Tahkikata nazaran mezkûr şehirde bulunan bir Hindu komitesi mebânî-i emiriyeyi ihrak için vâsi bir plan kurmuşlarmış. Bu babdâ vesâik elde edilmiştir.

Çin

Yuan Shikai'nin Diktatörlüğü — Çin reis-i cumhuru Yuan Shikai şu son zamanlarda tamamıyla bir diktatör vaziyetini almıştır. Müşârünileyhe karşı mukavemet etmek üzere birçok muhalifler meydana gelmiştir. Çin muhâfil-i siyasiyesinde reisin bu vaziyetinden dolayı endişe alâimi görülmeye başlamıştır.

Genç Çinlilerin reis-i cumhuru olan Yuan Shikai, âhiren Fransızlara kendiliğinden birçok imtiyazlar bahşetmesinden dolayı efkâr-ı umumiyeyi kendi aleyhine çevirmiştir.

Binâenaleyh Çin ricâli mezkûr imtiyazâtın aleyhinde bulunan yetmiş beş kişiyi taht-ı tevkife almıştır. Çin ahvâli gittikçe kesb-i vehamet etmekte ve yeniden sönmeye başlamış olan ihtilal alevlenmek istidadında bulunmakta imiş. Çin ihtilalcileri تش شا تو kasabasını yağma ederek etrafa dağılmışlardır. Hükûmet-i Cumhûriye tarafından ihtilalcileri takip için kuvâ-yı kâfiye sevk edilmiş ise de, ihtilalcilerin çokluğundan dolayı istîsallerine muvaffak olamamışlardır. İhtilalciler içinde bilhassa Müslümanlar büyük yararlılıklar göstermektedirler.

Müdîr-i Mes'ûl: Halim Sabit – Dersaadet - Matbaa-i Osmaniye

«اسلام مجموعه‌سی» بو صایی‌سیله برنجی ییلك
برنجی جلدینی بیتیریور. مدتلی بیتن آبونه‌لریمزك
کچیکمه‌دن قیدلرینی یکیلتمه‌لری رجا اولنور.

اسلام مجموعه‌سی

شعاری: «دینلی بر حیات، حیاتلی بر دین» در.

ییل ۱ صایی ۱۲ — ۲۲ شعبان ۱۳۳۲ — ۳ تموز ۱۳۳۰ — مدیری: حلیم ثابت

بو نسخه‌یه برنجی جلدك فهرستی علاوه ایدلمشدر

استانبولده صاتیلدیغی یر: «تورك یوردی کتبخانه‌سی» نسخه‌سی ٦٠ پاره‌در

درسعادت — مطبعهٔ عثمانیه

۱۳۳۰

İslâm Mecmuası

Şiârı: “Dinli bir hayat, hayatlı bir din”dir.

Yıl: 1 - Sayı: 12 | **22 Şâban 1332** | **Müdürü: Halim Sabit**

3 Temmuz 1330

[16 Temmuz 1914]

İstanbul’da satıldığı yer: “Türk Yurdu Kitaphânesi” Nüshası 60 paradır.

Dersaadet --- Matbaa-i Osmaniye

1330

İslâm Mecmuası

On beş günde bir çıkar. **Müslümanların fâidesine çalışır.**

KUR'ÂN-I KERÎM

Bismillâhirrahmânirrahîm

"اَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَسَالَتْ اَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًاؕ وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِى النَّارِ ابْتِغَٓاءَ حِلْيَةٍ اَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِثْلُهُؕ كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللّٰهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَؕ فَاَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَٓاءًۚ وَاَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِى الْاَرْضِؕ كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللّٰهُ الْاَمْثَالَؕ لِلَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمُ الْحُسْنٰىؕ وَالَّذِينَ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُ لَوْ اَنَّ لَهُمْ مَا فِى الْاَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهٖؕ اُولٰٓئِكَ لَهُمْ سُٓوءُ الْحِسَابِ وَمَاْوٰيهُمْ جَهَنَّمُؕ وَبِئْسَ الْمِهَادُ"[121]

Sûre-i Ra'd [17, 18]

Mefhûm-ı Şerîfi:

Gökten su indirdi, yer yer dereler genişliği kadar aktı, bu akan su üste çıkmış olan köpük ve çerçöpü aldı götürdü. Süs veya kap kacak imali için ateşte eritilen altın, gümüş, bakır ve demirin dahi su üzerindeki köpük gibi köpük ve kiri vardır... Böylece Allah hak ve bâtıl için mesel îrad eder. Köpük –gerek su ve gerek maâdinin köpüğü ki bâtılın misalidir- atılarak mahvolur gider. Nâsa yarayan ise -temiz, su ve kiri alınmış halis madenler, bu da hakkın meselidir- yerde bâkî kalır. Böyle meseller îradıyla ve gûnâgûn üsluplar ile hak ve tevhide çağıran **[354-2]** *Rablerine icabet edenlere güzel güzel sevaplar vardır ve ol kimseler ki O'na icabet etmediler; yeryüzündekilerin hepsi ve bir misli ziyadesi eğer kendilerinin olsa –görecekleri azabın şiddetinden– bunların hepsini verip kurtulmak isterler!.. Onlar... Ancak onlar için kötü hesap sorulmak vardır ve dönüp varacakları yer cehennemdir, cehennem de ne fena yerdir!.*

Bâyezid Dersiamlarından
Şerefeddin

FIKIH

Örf - Mâruf

-İçtimai Usûl-i Fıkıh Meselesi Münasebetiyle-

Mansûs olan fiil ve hadiseler hüsün ile muttasıf olduklarına göre şöyle iki büyük kısma ayrılırlar: Mâruf-mansûs, mansûs-mâruf.

121 Kur'ân-ı Kerîm, Ra'd-XIII, 17

Mâruf-mansûs: Hüsün ile ittisafı örf ile malum olduğu halde, ba‘de’l-bi‘set nassen dahi teeyyüd eden fiil ve hadiselerdir. Bunlar vaktiyle de mâruf idiler. Sonra nas da bunlarda hüsün olduğunu bildirdi ve fiillerine talep taalluk etti.

Demek oluyor ki nas taalluk etmekle bunları teyit yahut te’bid etmiştir. Çünkü nassın teyidi yahut te’bidine mazhar olamadıkları sûrette bunların mâruf olarak kalmaları herhalde şüpheli idi. Kable’l-bi‘set mâruf oldukları halde ba‘de’l-bi‘set mârufiyetleri zâyi olarak metruk olabilirlerdi. Mesela cahiliyet günlerinde Kâbe’yi üryan olarak tavaf meşrû belki mâruf idi. Sonra münker olup men edildi. Evvelce kesret-i zevcat mâruf idi; bununla iftihar ediliyordu. Sonra tahdit ve takyid edildi. Nevha meşrû, belki ölünün kalanlar üzerindeki bir hakkı olup mâruf idi, sonra münkerâttan sayılıp memnû oldu. **[355-3]**

İşte bundan dolayıdır ki İslâmiyet gelince, ashâb-ı kirâm evvelce mâruf ve meşru bilerek yaptıkları bazı işleri artık ol hazrete danışmadan yapmaz oldular. Çünkü İslâmiyet’te onun hükmü değişmiş olmak ihtimali vardı; ashâb-ı kirâm elbette buna vâkıf idiler. Nasıl ki Ensar’dan Evs bin Sâmit cahiliye âdeti üzerine zevcesi Havle bint Sa‘lebe’ye zıhar etti ve bunun hükmü de talâk idi. Fakat sonradan pişman oldu; bundan kurtulmak için çare aramaya başladı. Zıharın İslâm’daki hükmünün talâk olmamak ihtimali bulunduğunu tahattur etti. Bunun üzerine Havle’yi nezd-i risâlete gönderdi. Havle meseleyi arzetti, Fahr-i Kâinat efendimiz zıharın hâlâ da talâk olmak ihtimali yok değildir, diyerek vahye muntazır kaldı. Havle de ellerini semaya kaldırıp gözlerinden yaşlar akıtarak yalvarıyor ve tazallüm ediyordu. İşte bu esnada “قَدْ سَمِعَ اللّٰه قَوْلَ الَّتِى...”[122] sûre-i celîlesi nâzil olarak zıhardan kefaret ile kurtulmanın yolu gösterildi. Demek oluyor ki zıhar artık cahiliye zamanında olduğu gibi kat‘î sûrette talâk ifade etmiyordu.

Hülâsa: Nassın mâruf olan fiil ve hadiseye taakkulünden iki türlü netice hâsıl oluyordu: 1. Nas, o fiil ve hadisenin mârufiyetini teyit ve İslâmiyet’te dahi meşrûiyeti kemâ-kân bâkî olduğunu beyan ediyordu. 2. Yahut nas sebebiyle o fiil ve hadisenin mârufiyet ve meşrûiyeti hem teyit hem de te’bid ediliyordu.

Zaten mâruf olup da kendilerine nas taalluk eden ef‘al-i mükellefîn iki zümreye ayrılırlar: 1. Taabbüdî olanlar, 2. Hayati olanlar.

Taabbüdî olan ef‘al-i mükellefîn.. mesela: Hitan, gusül, namaz, oruç, hac.. gibi. Bunlar vaktiyle de mâruf birer ibadet idiler. Bazılarının şekilleri, tarz-ı tertip ve terkipleri İslâmîsinden farklı olmakla beraber vicdân-ı umumi bunların birer ibadet olduğuna kâil idi. Ekseriyet tarafından değilse bile herhalde istikbâli parlak olan bir ekalliyet-i ârife tarafından kemâl-i hulûsla icra ediliyordu. Ekseriyet fiilen iştirak etmemekle beraber ekalliyeti takbih etmek için de kendilerinde bir hak göremiyorlardı. Cemaat bu ibadetlerin vaktiyle vahy-i ilâhiye mazhar **[356-4]** peygamber tarafından tesis ve talim edilmiş olduğuna kâil idiler. İşte bu esnada idi ki bi‘set-i nebeviye vukua geldi. Bu ibadetler hakkında da naslar vürûd ederek bunların meşrûiyetini teyit ve te’bid eyledi. Teyit eyledi; çünkü ba‘de’l-İslâm bunların meşrûiyeti mürtefi olmak ihtimali vardı. İşte nas bu meşrûiyeti teyit etmekle bu ihtimal zâil oldu. Nas hem te’bid de eyledi; çünkü bu husustaki mârufiyetin zevâliyle bu meşrûiyetin bir tarihte kalkmak ihtimali vardı. İşte nassın teyidiyle bu ihtimal zâil oldu.

122 Kur’ân-ı Kerîm, Mücâdele-LVIII, 1: Allah o kadının sözlerini işitti.

Evet, bu ibadetlerin fiillerini talep hususunda vürûd eden nusûs inşaîdir; binâenaleyh herhalde neshi muhtemeldir. Kendi gibi diğer bir delil ile meşrûiyetinin nihayeti beyan olunabilir. Fakat bu ihtimal de zaman-ı saadete ait idi. Zaman-ı saadetten sonra vahiy münkatı olduğundan artık nesih ihtimali de kalmamıştır. Onun için meşrûiyeti mensuh olmayan ibadetler kıyamete kadar bâkîdir; tebliğ edildikleri sûret-i kat'iyede malum olanlar zaruriyât-ı diniyedendir.

**

Hayati olan ef'al-i mükellefîn, mesela: İcap ve kabul, ikâle, selem, kabz… gibi bey' u şirâya ait bazı şekiller, icâre, hibe, karz, şirket-i mudârebe, kefâlet, vekâlet, âriyet.. gibi muamelelere ait bazı sûretler. Ve sâir bazı hayati muameleler.. Bunlar vaktiyle de mâruf idiler. Alışverişte icap ve kabul muteber olduğu gibi, ikâle, mürüvvet sayılıyordu. Bey'-i selem câiz görüldüğü gibi, icabına göre kabz da şart ediliyordu. İcâre üzerine muamele cereyan ettiği gibi, hibe ve karz da makbul idi. Hele erbâb-ı insaf arasında karz-ı hasen pek ziyade muteber idi. Hazreti Ebû Bekir es-Sıddîk gibi, hukûk-ı nâsa riayetli olan zenginler karz-ı sû' ile ikraz ve istikrazdan tehâşî ederler ve hiçbir vakit ribâlı muamele yapmazlardı. Âkideynden birini mutazarrır edecek şartlar, uzaktan ve yakından zarara bâdî olacak akitler… Arap kavminin umumi vicdanında makbul bir mevki işgal edemiyordu.

Zaten yalnız Arap kavminin değil, bütün akvâmın umumi vicdanı fertlerin, [357-5] dolayısıyla cemaatin zararlarını mûcib olacak muameleleri kabul etmez; işte bunun içindir ki Hazret-i Allah, ümmet-i İslâmiyenin "كُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ اُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَاْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَلَوْ اٰمَنَ اَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَاَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ"[123] âyet-i kerîmesiyle Allah'a iman edip emr-i bi'l-mâruf nehy-i ani'l-münker ile ittisaf ettiklerinden dolayı ümmetlerin en hayırlısı olduklarını haber veriyor. İşte bunun için aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz لا تجتمع امتى على الضلالة[124] ve يد الله مع الجماعة[125] buyuruyorlar. Umumi vicdanın kabul ettiği şey daima mâruftur, daima hasendir; binâenaleyh daima hikmete ve maslahata muvâfıktır. İşte bunun içindir ki münkerâttan sakınıp örfü kendileri için rehber ittihâz eden erbâb-ı takva, cemaatin vicdanını temsil eden örfe, muamelelerinde, hayat ve mâişetlerinde hiçbir vakit tarîk-ı dalâle sapmazlar, çünkü bunlar Hazret-i Kur'ân'ın "وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ اُمَّةٌ يَدْعُونَ اِلَى الْخَيْرِ وَيَاْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاُولٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ"[126] âyet-i kerîmesindeki "ümmet"tirler ki gerek kendileri gerek bunların yollarından gidenler kat'iyen felâh bulurlar.

Efrâdın, içtimai heyetlerin mutazarrır oldukları ve olabilecekleri bütün teşebbüsler ve muameleler hep fertlere aittir. Efrâdın örfü rehber etmeksizin, örfleri dinlemeksizin sırf hodkâmlık ile yaptıkları bütün fiiller efrad ve cemaat için küçük ve büyük zararlar tevlid edebilir. Zaten içtimai, hayati uygunsuzluklar hepsi de bu kabildendir. Münkerât efrad ve eşhâsın fiilleridir…

Halim Sabit

123 Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân-III, 110: Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah'a iman edersiniz. Kitap ehli de inansalardı elbette kendileri için hayırlı olurdu.

124 Sünen-i Ebî Davud.

125 Tirmizî.

126 Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân-III, 104: Sizden; hayra çağıran, iyilip emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.

Cevazın Ahkâm-ı Şer'iyeden Olmadığına Dair
-Makalesi Münasebetiyle-

Cevaz tâbir-i diğerle mübah (şer'de ne fiili ve ne terki talep olunmayan şey)den ibaret olduğundan şer'in mübah olan şeylere tasaddî etmemiş olduğu anlaşılmaktadır. Şer'in bir şeyi ibâhesi, onu vürûd-ı sem'den evvelki hali üzere terk ve takriri **[358-6]** yani ne tahrim ve ne de vücûbunu ifade etmemesidir ki bunda nefy-i aslî bâkî olmakla hükümden istiğna vardır. Şer' bu gibi şeylerde bîtaraflık ilan etmiştir.

Eğer nâmütenâhî olan umûr-ı mübâheyi ahkâm-ı şer'iye dairesine almak istersek ibâheyi ifade eden muhtelif eşkâliyle daima nusûsun tevârüd etmesi icap eder. Yoksa hayatın en hür harekâtını, insiyakât-ı tabiiyeyi bile sem'a raptetmek ihtiyacıyla şer'in kabul etmeyeceği hilelere gitmek, müspet olmayan kıyaslar ile şer'i âdeta oyuncak yapmak zarureti karşısında kalırız. Böyle yapmayacak olursak haşin bir muhafazakârlık gösterip hakkında sem' vürûd etmemiş olan câizâta şer'i mâni olarak ileri sürmekten başka çaremiz kalmaz ki daima tekemmülât-ı beşeriyeyi temin için gönderilmiş olan şerîat-ı Ahmediye bu iki badirenin îras edeceği ayıp ve noksandan gökler kadar yüksek ve münezzehtir.

Câizâtı ahkâm-ı şer'iye dairesinde görmek sû-i telakkisi sâikasıyla geçenlerde maatteessüf Buhara'dan Tarih ve Coğrafya tedrisinin cevazı makâm-ı hilâfetten istiftâ olunuyor idi. Bugün en basit ahvâlden olan cevâmi-i şerîfenin elektrik ile tenvîri meselesinin de henüz bazı kimseler tarafından hazmolunamaması hep bu sû-i telakkinin netâicindendir.

Şer'in kendisine hiçbir sûrette taarruz etmediği mübah fiillerde aslın istimrârından dolayı doğrudan doğruya hiçbir hükm-i şer'î yoktur denilir. "İsterseniz yapın, isterseniz yapmayın" sûretiyle şer'in bizi tahyir ettiği umûr-ı mübâhede ise asıl takrir edilmiş demektir ki takrir bir işi olduğu gibi bırakıp tağyir etmemek yani tecdid-i hüküm demek olmadığından ortada şer'an ihdâs olunmuş bir hüküm yoktur. Binâenaleyh bu kabilden olan hitâbât ile de bir hükm-i şer'î sabit olmaz.

"Fiil ve terkinde mücâzat olmayan mübah fiilleri icrada mükellef muhayyerdir" delil-i sem'iyesiyle ef'al-i nâmütenâhîye-i insâniyenin ibâhesi hükm-i şer'î tahtına alınmış ve binâenaleyh mübah fiiller ahkâm-ı şer'iye dairesine girmiş denilecek olursa bu hükmün takrir-i **[359-7]** mahiyetten başka bir mahiyete mâlik olmadığı ve takrir ile tecdid-i hüküm edilemeyeceği müstağni-i beyandır.

Bu umûr-ı mübâhenin şer'den olmadığına aksen bir nazîr olmak üzere de Allahu teâlâya vücûb-ı iman hakkındaki hitabın Sadrüşşerîa'nın tasrih ettiği gibi gayrişer'î yani şer'e mütevakkıf olmadığı ve ahkâm-ı şer'iyeden bulunmadığı îrad olunabilir. Çünkü vücûb-ı iman umûr-ı mübâhede olduğu gibi şer'in vürûdundan evvel de sabittir.

Mübah fiil ve terkte mücâzat olmaması demek olduğundan bir mahiyet-i menfiyeyi hâizdir. Nefy ve nâfî için delile lüzum yoktur ki mübah bir hükm-i şer'î ile tensîs ve tevsik edilmeye muhtaç olsun.

Nâfî ikâme-i delile mecbur değildir. Kendisine bir vazife teveccüh etmez. Her ne kadar nâfîde delilin sukûtu البينة للمدعى hükm-i şer'îsine müstenid olup delil-i akliyeye ibtinâ etmediği ileri sürülmüş ise de şer'in dahi eski Arap emsâl-i hukukiyesinden olan bu

“البينة للمدعى” kavlini takrir edişi nefye ikâme-i delilin daire-i imkânda olmaması zaruret-i akliyesine mebnîdir.

Nâfînin ikâme-i delile muhtaç olmadığı zimmette berâetin asıl olmasıyla da sabittir. Çünkü bu kaide-i külliye-i fıkhiye nefye delil ikâmesi müteazzir olduğundan nefy-i aslînin istishâbından tevellüd etmiştir. Zimmetteki berâetin hilâfını iddia edene beyyine teklif olunur. Yoksa asıl olan berâet sahibine ikâme-i delil vazifesi teveccüh eylemez..

Nitekim İmam Gazzâlî *El-Menhul* vesâire gibi hilâfiyâta dair eserlerinde bu bahsi dûr ü dirâz bervech-i mâruz tafsil ve izah eylemiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'in [127]“كُلُوا وَاشْرَبُوا” vesâire gibi ibâheyi ifade eden emirleri mesela bu ekl ü şurbdaki ibâheyi nassın eseri diye telakki etmek ekl ü şurbda bir zaruret-i hayatiye tasavvur etmemekle mümkün olabilir. Halbuki insan emir vürûd etse de etmese de yer ve içer delil-i aklînin cereyanı delil-i sem'înin intifâsına mütevakkıftır. Mademki ekl ü şurb hakkında delil-i sem'î vardır. O halde bu bâbda delil-i aklî cereyan edemez gibi bir söz söylemek her şeyi idrak hassasına mâlik olan insana kendisinin yiyip içici olduğunu düşünmek hakkını vermemek demektir. [360-8]

Zarûrat ve insiyâkât-ı tabiiye hakkındaki emirlerdeki fayda eğer bu âyet-i kerîme gibi mukayyet ise kayda râcidir. Mukayyet olmayıp sûret-i mutlakada vârid olmuş ise takrir mahiyetindedir ki takririn dahi bir hüküm ifade etmediği yukarıda arz olunmuş idi.

Umûr-ı mübâhenin ahkâm-ı şer'iye cümlesinden olmadığı anlaşıldıktan sonra bir defa lüzumsuz iftâ ve istiftâlara ihtiyaç kalmadığı gibi münker halini almış ve kesb-i fesad etmiş olan câizat da örf-i zamana göre ulü'l-emr salâhiyet-i vâsiaya mâlik olmuş ve şerîat (kıyl ü kâl)den kurtulup hayat yolları genişlemiş olur.

Örfün câizât-ı şer'iyeden ulü'l-emre her türlü istifade hakkını vermesi yine müsaade-i şer'iye ile kendisinin en küçük bir salâhiyetini istîmal etmiştir. Necmeddin Tûfi vesâire gibi bazı fukahâ nusûsun bile örfe müstenid olduğu yerlerde örfün hâkimiyetini kabul etmektedirler... Ekâbir-i fukahâ pek güzel esaslar vaz' etmişler ise de şerîat-ı İslâmiye maatteessüf bir takım mütefekkıha elinde elfâz dairesine alınmış olduğundan bu gibi mebâhisin yazılmasına lüzûm-ı kat'î hissolunmaktadır.

“وَاللّٰهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِى السَّبِيلَ”[128]

Bâyezid Dersiamlarından
Şerefeddin

127 Kur'ân-ı Kerîm, Â'râf-VII, 31: Yiyin, için...
128 Kur'ân-ı Kerîm, Ahzâb-XXXIII, 4: Allah ise gerçeği söyler ve O doğru yola eriştirir.

KELÂM

Hâtemü'l-Enbiya Hakkında Âyât-ı Tevrâtiye
Bu Bâbdaki Âyetlerin Doğru Tefsir ve İzahı

Allahu teâlâ iki ulü'l-azm resûl göndereceğini *Melaki* nam kitâb-ı Tevrâtîde ihbar ediyor. Resûlün biri İsa ve diğeri Muhammed sallallahu aleyhime's-selâmdir:

הנני שלח מלאכי ופנה-דרכ לפני ופתאמ
יבואאל היכלוהאדון אשר-אתמ מבקשימ
ומלאכ הברית אשר אתמ חפצימ הנה-
יבא אמר יהוה צבאות·

Âyetin Kıraatı

هنّي شلئح ملأكي وفنّه درك لفني وفتاؤم يبوا ال هيكلو هآدون اشر
اتم مبقشيم وملأك هبريت آشر اتم حفصيم هنه باآمر يهوه صباؤت

Bible Şirketinin Tercümesi: İşte ben resûlümü gönderiyorum. O dahi yolu önümce hazırlayacaktır ve aradığınız rab yani hoşnut olduğunuz melikü'l-ahd ansızın hēkāline gelecektir. İşte geliyor diye Rabbü'l-cünûd buyurur.

Ayetin Musahhah Tercümesi: İşte ben resûlümü gönderiyorum. O dahi yolu önümce hazırlayacaktır. Ve sizin o aradığınız sultân-ı müessis ve hoşlandığınız o resûl-i mîsak ansızın Mescid-i Aksa'ya gelecektir. İşte geliyor diye Rabbü'l-cünûd buyurur. (Malaki Malahya 3:10)

Mel'ahi telaffuz olunan Mel'aki ibaresi bir ism-i has yani bir peygamberin adı değildir. Bu kelime üçüncü bâbın birinci âyetinde kâin olup ve kitaba unvan olmak üzere oradan alınmıştır.

Âlem-i Îseviyet bugüne kadar Melaki bir peygamberin ismi imiş gibi telakki etmek hatasında bulunmaktadır. Halbuki bu îtikadın esassız ve bâtıl olduğu meydandadır. Zekeriya kitabında Îseviyet muharrirlerinin meçhulü olan bazı parçalar vardır ki onlar da Melaki kitabı gibi aynı ibare ile başlıyor.[129] Ve ibare de şöyledir:

مساد بر يهوه “كلام ربك وحى يى”

Binâenaleyh Zekeriya sifrinde münderiç o [362-10] parçaların muharrirleri meçhul olduğu gibi Melaki'nin müellifi de ol veçhile gayrimalumdur. Maamâfih enbiyâ-yı sâlifeden birine mensup olduğunda şüphe edilemez.

129 Zekeriya: Bab 9-11 ve Bab 12-14.

Bu mukaddimeden sonra, bâlâdaki âyeti layıkı veçhile tetkik ve tefhim edelim.

Yukarıda arz edilen iki tercüme arasındaki fark ve mübâyenet, Îseviyet ile İslâmiyet beyninde cay-gir olan ihtilâfât-ı diniyeyi halledebilecek kadar hâiz-i ehemmiyet ve salâhiyettir. Kiliseler bu âyetteki "Yehve" ve "Adon"u rab kelimesi ile tercüme ederek ihanet etmişlerdir. Âyetin bir parçasında mevcut olan "Mel'ek, Mel'ah"kelimesini "resûl" ve diğer parçasında kâin olan aynı kelimenin "Melek" ile nakil ve tevilinde aynı hatayı irtikâb ettikleri de meydandadır.

Şâyân-ı dikkattir ki Markos bu âyetin ilk parçasını şöyle şahs-ı muhatap şeklinde yazmıştır. Yani: "İşte ben resûlümü gönderiyorum. O dahi yolunu önünce hazırlayacaktır." Mübeşşir Markos zamanında Melaki'nin şu âyeti bervech-i zîr yazılmıştı: "Lutftiyyek .."! Âyetin bu kısmı Markosça, daha doğrusu kilisece (Hadon)a hitaben yazılmış olup bunun da Hazret-i İsa olduğu iddia edilince, Yahudiler de âyeti tahrif etmiş olacaklar…

Hazret-i İsa'yı Allah kayırmak maksadıyla Hıristiyanların neşrettikleri bu tercümeler âyât-ı Tevrâtiyenin ledünniyât ve künhiyâtını alt üst ve berbat etmiştir.

İşte mevzû-ı bahs ettiğimiz âyetin iki tercümesi beynindeki fark-ı azîme dikkat buyurulsun. Lisân-ı aslîde Rabbü'l-cünûd olan Allah hazretleri iki resûl göndereceğini ihbar ediyor. Bunlardan önce gelenin vazifesi pîşdarlık, münâdîlik ve yolu tehyie etmekten ibarettir. Diğeri ise lisân-ı Tevrat'a göre Hadon "es-sultanü'l-müessis" ve "er-resûlü'l-mîsak" ünvanlarını hâiz olan seyyidü'l-mürselîn [363-11] **ve sultânü'l-enbiyâdır ki bağteten ve ansızın ve berk-i hâtıf gibi hēkāline[130] teşrif buyurmuşlardır. Hēkāl de lisân-ı Tevrat'a göre Mescid-i Aksa'dan başka bir şey değildir. Nasıl ki Hazret-i Kur'ân: "سُبْحَانَ الَّذٖى اَسْرٰى بِعَبْدِهٖ لَيْلاً مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اِلَى الْمَسْجِدِ الْاَقْصَا الَّذٖى بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ اٰيَاتِنَا"[131] buyuruyor ve âyet-i Tevrâtiyeyi tercüme ediyor.**

Bu iki resûlün beşer ve mahlûk olduklarını sarâhaten beyan eden âyeti öyle tasnî'an tahrif etmişlerdir ki ikinci resûl artık rab ve melâike makamına is'âd edilmiştir!

Bâlâdaki musahhah tercümeden, resûlün biri (İsa el-Mesih) ve diğeri (Muhammed el-Mustafa) sallallahu aleyhime's-selâm ve her ikisinin de mahlûk ve beşer oldukları anlaşıldığı halde, Hıristiyanların tefsirinden ise bunların biri mahlûk ve beşer olarak (Yahya) peygamber, yani "Yuhanna el-Ma'medan" olup diğeri de fevkalbeşer ve gayrimahlûk olarak Rab İsa el-Mesih olduğu anlaşılıyor ki tamamen yanlıştır. Çünkü:

Evvela: Bu hakikati ilham ve tebliğ buyuran "Rabbü'l-cünûd" yani (Yahve Sabaot) zat, Allah hazretleridir. İki resûlü yani "yolu hazırlayan resûl" ile "ansızın hēkāline gelen sultan ve resûlü'l-mîsak" olan zâtı irsâl buyuran, gönderen, îzam eden cenâb-ı vâcibü'l-vücud hazretleridir. Resûl ise abd ve mahlûktur.

Sâniyen, Rabbü'l-cünûd kendi muvâcehesinde (Lefnesi, Yüznek Önünde …) yolu hazırlamak üzere bir resûl, sefir, peygamber, elçi irsâl buyuracağını vaat ediyor. Bu mürsel pey-

130 Lisân-ı İbrânî'de "hēkāl" kelimesi "saray ve kasır" demektir. Allahu teâlânın melikü'-l mülûk olduğu için onun beyti ve mescidi de "hēkāl" tesmiye olunmuştur. Tevrat'ta bu kelime daima Beytullah'ı yani Kudüs-i şerîfdeki Sahratullah üzerine Hazret-i Süleyman'ın inşa eylediği Mescid-i Aksa'yı ifade eder.

131 Kur'ân-ı Kerîm, İsrâ-XVII, 1: Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir.

gamberin vazifesi de kendisinden rütbece ve memuriyetçe [364-12] daha büyük bir zâtın vürûd ve teşrifini tebşir ve teshil etmek üzere yolları, caddeleri yaptırıp ihzar etmekten ibaret olacaktır.

Şimdi bu önce gelip yolu hazırlayacak olan resûl kimdir? Hıristiyanlar bu suale Yuhanna el-Ma'medan yani Yahya peygamberdir (A.S.) diye cevap veriyorlar. Eldeki İncillerin bu bâbda vermiş oldukları malumat-ı mütezâddeye bakılırsa o İncillerin pek ziyade karıştırılmış oldukları tebeyyün eder. Yuhanna el-Ma'medan hakkındaki rivâyât-ı İnciliyye yekdiğerini nakzeden uydurmalardan başka bir şey değildir.

Yuhanna İncilinin muharrirince Yahya peygamber, Hazret-i İsa'yı vaftiz etmesinden evvel onu tanımazdı. (Yuhanna 1:31 ve 33)

Halbuki Lukaca Yahya henüz altı aylık olup ve validesinin batnında iken, Meryem aleyhimesselâmın batnında bulunan bir aylık İsa'ya secde etmiş imiş! (Luka, 1:39-45)

Markos ile Matta bâlâdaki mütezâd rivâyâttan büsbütün bîhaberdirler. Yahya peygamber kat'iyen İsa peygamberin pîşdar ve münâdîsi olmayıp belki onun üstad ve muallimi idi. Hatta Hazret-i İsa bizzat ikrar ediyor ki Yahya'dan büyük bir insan dünyaya gelmedi. Demek oluyor ki Yahya'nın İsa'dan büyük olduğu İsa'nın kendi sözüyle de sabittir.

Yahya peygamber zindandan iki şakirdini Hazret-i İsa'ya göndererek ondan şu suali sorduruyor: "Evvel gelecek kimse sen misin, yoksa başkasını mı bekleyelim?"

Yuhanna (Yahya) Hazreti Mesih'in gösterdiği mucizelerini zindanda işitiyor. Onun için evvel gelecek kimsenin kendisi olup olmadığını sordurdu.

Bu sualden iki hakikat müsteban olur. Evvela: Hazreti Yahya zindana atılmazdan evvel İsa'ya henüz risâlet îtâ olunmamıştı. Çünkü olmuş olsaydı böyle bir suale hâcet kalmazdı. Yahya zindanda şehit edilip bir daha oradan çıkmadı. Binâenaleyh İsa'yı zaman-ı nübüvvetinde göremedi. Sâniyen: "Evvel gelecek [365-13] kimse sen misin?" sualinde mevzû-ı bahs olan zat Melaki'de geleceği haber verilen münâdî ve yolu tehyie eden resûlden başka kimse değildir.

-Bu cihet diğer bir makale ile izah edilecektir.-

Abdülahad

DİN EDEBİYATI

İstiğfar

Gözüme nur verdin.. Sana bakmadım;
Düştüm uçuruma, ben adım adım..
Gönlümde mukaddes ateş yakmadım;
Karanlık çöllerde, rehber aradım..
İlâhî sesinle, beynimde iken;
Duymadım da, kaldı: "Bir sağır" "ad"ım...
Söyle! Ne edeyim? Ne yapayım ben?

Başımı eziyor, bu ağır günah:
Estağfirullah!.. Estağfirullah!..

Kalbime can verdin.. Boğdum bıraktım;
Ezel ırmağında iken berraktım..
Fakat an yerinde, çamurlu aktım;
"Var" iken karardım, yok iken aktım..
Ben Rabbimde iken, sen bende iken
Bir zerrecik idim, fakat âfâktım.. [366-14]
Duymadım, görmedim, anlamadım ben
Söyle! Ne edeyim? Söyle bana sen!

Başımı eziyor, bu ağır günah:
Estağfirullah!.. Estağfirullah!..

Bir nazlıca yılan, tuttu kolumu;
Bir süslüce çukur, kesti yolumu;
Görmedim sağımı, hem de solumu;
Varlığın kâsesi boş mu? Dolu mu?
İçtim, ya içmedim.. Bin gafletimden
-Demeden darı mı, yoksa bolu mu?-
Giyindim, soyundum, bir ince kefen..
Bilmedim, görmedim, anlamadım ben
Söyle! Ne edeyim? Söyle bana sen!

Başımı eziyor, bu ağır günah:
Estağfirullah!.. Estağfirullah!..

Açmadım fenâda, bekâ bayrağı;
Topraktan yarattın.. sattım toprağı;
Kur'ân'ın yırtıldı, nice yaprağı;
Yakından kaçındım, tuttum ırağı;
İlâhî ışığın, önümde iken
Bulmadım bir yerde, rahat durağı..
Bilmedim, görmedim, anlamadım ben
Ayıran sebebi, bülbülü gülden.. [367-15]
Aşığı incitmez, bir öyle diken,
Söyle! Ne edeyim? Söyle bana sen!

Başımı eziyor, bu ağır günah:
Estağfirullah!.. Estağfirullah!..

Aka Gündüz

İSLÂM KADINI

Taaddüd-i Zevcat Münasebetiyle

-Yine Efkâr-ı Umumiyeye-

Pek âşikâr ve müberhen olan taaddüd-i zevcat meselesini ortaya koyduğumuz zaman, bu hakikatin hatta bir itiraz-ı ilmîye bile tahammülü olmadığına kanaat-i tâmme-i vicdaniyem vardı. Halbuki iki makale-i cevabiye (!) ile mukabele edilen taaddüd-i zevcat meselesine dair tarafımızdan da miktar-ı kâfi izahat verilmiş idi. Mugalata olduğunda bizce kat'iyen mûcib-i iştibah olmayan bazı nukâtın kârîlerimizce belki dâî-i şek ve tereddüt olur vehmiyle muârızımızın cevap diye yazmak istediği güft u gûlardan bir kısmının da ret ve tavzîh edilmesinin faydadan hâlî olmayacağı ümidindeyim.

Muârızımız, Ahmed Naim Bey, birinci makale-i cevabiyesinde şahsımız üzerinde müzeyyif bir lisan ile fuzûlî bir sûrette tasarruf ettikten sonra, "... ve en acîbi kitap ve sünnet ve icmâ ile sabit bir meseleyi sermaye-i içtihat ittihaz ediyorsunuz. Kitap ve sünnet ile, on üç buçuk asırdan beri hark edilmemiş bir icmâ ile asr-ı risâletten şimdiye kadar daimi bir nakl-i mütevatir ile sabit olmuş bir meselede... Bilirsiniz ki icmâı hark etmek hiçbir müçtehidin kârı değildir. Buradaki icmâ **[368-16]** ise icmâ-ı re'y değil, icmâ-ı nakildir. Bu icmâ, hükm-i mansûsu mütevâtiren nakleylemek olduğu için öteki icmâdan elbette akvâdır..." diyor. Muârızımızın kitap ve sünnet ve icmâ ile sabit bir meseleden maksatları; taaddüd-i zevcatın lizâtihî cevazı ise bu, kimsenin inkâr edemeyeceği bir hakikattir ve biz de bu esas üzerine makalemizi vücuda getirmiş idik. Yok.. Eğer kitap ve sünnet ve icmâ ile sabit bir meseleden kasıtları, taaddüd-i zevcat ulü'l-emr tarafından men olunamaz, hakkında kitap, sünnet ve icmâ vardır demekse, bu kat'iyen mukârin-i hakikat değildir. Belki bilakis kitap ve sünnet, taaddüd-i zevcatın men olunabileceğine sûret-i kat'iyede delâlet ediyor. Evvelki makalelerimizde "Kitab"ın delâlet-i kat'iyesini uzun uzadıya şerh ve izah etmiştik. Esasımızı sünnet de pek sarih ve kat'î sûrette gösteriyor. İşte o sünnet de Ebû Hureyre'den rivayet edilen

طاعة الامام حق على المرأ المسلم ما لم يأمر بمعصية الله فاذا امر بمعصية الله فلا طاعة له

hadîs-i şerîfidir. Şüphe yoktur ki vahdet-i zevce bir mâsiyet teşkil etmez. Hadîs-i şerîfin muktezâsınca halife, böyle mâsiyet olmayan şeylerde emrederse itaat vâcip olur. Binâenaleyh ulü'l-emr, vahdet-i zevceye iktisarı bir kanun veya suver-i sâire ile emrettiği takdirde ona itaat, kat'iyen vâcip olur ve taaddüd-i zevcat da men edilmiş olur. İşte bu mealde birçok ehâdis-i şerîfe vârid olmuştur. Ezcümle Buhârî'de mezkûr olan

السمع والطاعة على المرأ المسلم فيما احب وكره مالم يؤمر بمعصية فاذا امر بمعصية فلا سمع ولا طاعة

hadîs-i şerîfi de aynı mânâdadır.

Bunlardan başka muârızımızın da bilmesi lazım gelir ki mufassalât-ı kütüb-i fıkhiyenin kâffesinde fukahâ طاعة الامام واجبة فى ما ليس بمعصية demekte ittifak ediyorlar. Biraz ilm-i usûle vâkıf olanlar bilirler ki gerek hadîs-i şerîflerde ve gerek kütüb-i fıkhiyede naklettiğimiz cümle-i mezkûrdaki (mâ)lar elfâz-ı umumdandır. Mâsiyet olmayan her şeyde imama itaat vâcip olduğuna kat'iyen delâlet eder.

Muârızımız "Ulü'l-emre itaat ediniz" demek "Her şeyde itaat ediniz" demek değildir diye âyet-i celîledeki umumu inkâr ettiği gibi acaba buradaki elfâz-ı **[369-17]** umumu da inkâr edebilir mi? Bir de muârızımız icmâyı icmâ-ı re'y, icmâ-ı nakil gibi bir sûrette ikiye ayırıyor. İcmâ-ı nakle de hükm-i mansûsu mütevâtiren nakleylemek diyor. İşte bu taksim-i garip ile, değil yalnız icmâyı, "Kitab" da ne demek olduğunu bilemediğini göstermiş oluyor. Çünkü "Kitab"ı; ulemâ-yı usûl النظم المنزل على رسولنا المنقول عنه متواتراً diye tarif ediyorlar. Ve tevâtüren menkul olmayan "Kitab" değildir diyorlar. Görülüyor ki "Kitab"ın mefhûm ve mahiyetinde tevâtüren nakil dahildir. Tevâtüren nakil kitabın cüz-i mahiyetidir. Binâenaleyh bir mesele hakkında "Kitab" ile sabittir dedikten sonra bir de tevâtüren nakil mânâsında olan "icmâ-ı nakil ile de sabittir" demek "Kitab" ne demek olduğunu bilmemekten başka bir şey değildir.

Taaddüd-i zevcatın men olunabileceğine dair yazdığım esas makalemde "اَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ وَاُولِى الْاَمْرِ مِنْكُمْ"[132] âyet-i celîlesi ulü'l-emre alelıtlak itaati emrediyor. Neyi emr ve nehyederse etsin (her şeyde) ulü'l-emre itaat ediniz diyor. Çünkü âyet-i celîlede nerelerde ulü'l-emre itaat olunacağına dair hiçbir kayd ü şart zikrolunmadığından fenn-i mahsusunda beyan olunduğu üzere hükmünde tâmim ifade etmiş olur..." demiş ve böyle delili ile mânâ-yı umum ve şümulü ispat etmiş idik.

Muârızımız; delil dururken medlûlü kabul etmemek sûretiyle tecelli eden ve fenn-i münazaraya muhalif olup hiçbir şeye müfid olmayan âdetleri veçhile burada da kat'iyen delile taarruz etmeyerek "ulü'l-emre itaat ediniz" demek "her şeyde itaat ediniz" demek değildir diye ispat etmiş olduğum mânâ-yı umum ve şümulü inkâr ediyor. Çünkü fenn-i meânîde beyan olunduğu üzere, karîne bulunmadığı yerde mef'ûlü hazf etmek, yani tasrih etmemek, umum ve şümul mânâsını ifade eder. Binâenaleyh "اَطِيعُوا اللّٰهَ" her emir ve nehyettiği şeyde Allah'a itaat ediniz ve "وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ" her emir ve nehyettiği şeyde Resûlullah'a itaat ediniz demek olduğu gibi ve "وَاُولِى الْاَمْرِ مِنْكُمْ" her emir ve nehyettiği şeyde ulü'l- **[370-18]** emre itaat ediniz demektir. Hal böyle iken, delil duruyor, ona hiç tecavüz olunmuyor, medlûl de bittabi delilden lâ-yenfek bir haldedir. Artık buna karşı da medlûlü inkâr etmek, kendilerinin nakletmiş olduğu zincir hikâyesindeki sâhib-i iddiayı andırmaz mı? Zincir elinde veya gözünün önünde olduğu halde "Yook!.." demek kabilinden olmaz mı?

Muârızımız; âyet-i celîlenin mânâsını –taadüd-i zevcatın men olunabilmesine müeddî olmasın kastıyla- o derece tağyire cüret ediyor ve "Allah'a ve resûlüne itaati emrederlerse itaat ediniz" demektir diyor. Âyet-i celîleyi bu derece abes ve bi-fâide ve hiçbir hükmü şâmil olmayan bir mânâ-yı acîbe hamletmek nasıl kâbil olur? Allah'ın ve Resûlullah'ın emir ve nehyi vücub ve hürmette kifayet etmiyormuş gibi bir de ulü'l-emr de onları emrederse itaat ediniz demekte ne fayda, ne mânâ var, bu âdeta bir efendinin uşağına falan saatte Erenköy'ünde istasyonda beni bekle, Hasan Efendi de bu verdiğim emre itaat et diye emrederse ona da itaat et de yine aynı saatte beni orada bekle demektir ki bundan daha saçma bir şey tasavvur olunamaz. Tek taaddüd-i zevcat men olunamasın diye âyet-i celîle bu derece bâzîçe edilir mi?

132 Kur'ân-ı Kerîm, Nisâ-IV, 59: Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulû'l-emre (idarecilere) de.

Muârızımız; güya mânâ-yı şümul ve istiğrâkı –yukarıda arzettiğimiz veçhile- mef'û-lün hazfından ve tasrih olunmamasından ahz u istifade etmemişim de "ulü'l-emr"deki "el-emr"in lâm-ı tarifinden istinbat etmişim gibi, şümul ve istiğrak mânâsını inkâr ede-bilmek için "el-emr"in lâmı, lâm-ı istiğrak değildir, lâm-ı ahddir demek istiyor. El-emr-deki lâm; hangi mânâya hamlolunursa olunsun şümul ve istiğrak burada mef'ûlün haz-fından ve tasrih olunmamasından neşet ediyor. "اَطِيعُوا الرَّسُولَ"deki lâm şüphe yoktur ki lâm-ı ahddir, lâm-ı istiğrak değildir yani her resûle itaat ediniz mânâsı maksut değildir, ahd mânâsı maksuttur ki peygamberimiz (SAV) efendimize itaat ediniz demektir. Bu-nunla beraber, yine mef'ûlün hazfı, şümul ve istiğrâkı ifade eder ve resûle her şeyde itaat ediniz mânâsı müstefad olur. **[371-19]**

İşte bunun gibi "ulü'l-emr"deki lâm, ahd mânâsına olsa da -değil ya- yine her şeyde ulü'l-emre itaat ediniz demektir.

İşte evvelki makalelerimde de söylemiş olduğum gibi, muârızımızın kâbil-i tâdad olmayan hatîâtından bir kısm-ı kalîlini daha irâe ve izah etmek külfetini ihtiyar ettik ve zannede-rim makalelerinin hiçbir mahiyet-i ilmiyesi olmadığını kârîlerimize göstermiş olduk.

Menteşe Mebusu
Mansûrîzâde Said

DİN FELSEFESİ

Dinin İlm-i Marifete Karşı Hususiyeti

Nispet şekilleri (makûleler) ve ıttılâ maddeleri (müeddâlar) – Riyâzî nispet ve tabiî illet vâcibin vücudunu ispat edemez, iş'âr eder. (Kant) - Kant'ın sözü (iman ve irfan) - "Müs-pet İlâhiyat"ın sûretçiliği – Filozof Wolff'ün kitabı - Albrecht Ritschl ve Hermann'ın va-ziyetleri.

"Tabiiyat" ilmine dönecek olursak buna benzer bir neticeye varırız. Bu keyfiyet şundan bellidir ki "riyâziyat", derk olunan hakikatler üzerine tatbik edilebilir. Yalnız burada daha başka türlü "nispet sûretleri" vardır, ki bunların en başlısı "sebebiyet" alakasıdır. Evet, sebebiyette de doğrudan doğruya "nispet"ler bahse mevzû olur. Sebep ve tesirin birbirlerine karşı bir "nispet"leri vardır. Ve bu nispetin her zaman müsâvî adetlerle gös-terilebilmesi lazımdır. Bundan dolayı "tabiî marifet" de işin sonunda nispetlere müncer oluyor demektir. Yalnız riyâziyat ile olan fark şudur ki, riyâziyat, sırf "şekil nispetleri" ile uğraştığı halde, "tabiiyat" bu "şekiller" için "maddeler" arar. Bu maddeler ise "hasse"lerin "ıttılâ"ları vasıtasıyla elde edilir. Bununla beraber **[372-20]** burada marifetin tarzı kat'i-yen değişmiş olmuyor, zira "ıttılâ maddesi" yine "nispetler dahiline" alınıyor. O halde "tabiî marifet" nasıl meydana gelir?..

Şu sûretle ki, "ıttılâ maddesi", "nispet şekilleri" ile çerçevelenir. Nerde ıttılâ maddesi olur da muayyen adetlerle ifadesi kâbil şekilde nispetler bulunmazsa orada tabiî marifet ola-

madığı gibi yalnız nispet şekilleri de mevcut olup da ıttılâ maddesi mâdum bulunursa yine "tabiî marifet" olmuş olmaz. "Ittılâ maddesi"nden mahrum "nispet şekilleri" boş olduğu gibi "nispet şekilleri" mefkud "ıttılâ maddeleri" de nizamsız ve intizamsızdır. İşte Kant'ın meşhur olan bu cümlesi şu söylediğimiz mânâyı mükemmel bir sûrette iş'âr eder: "Mazmunsuz fikirler boştur, melfuzsuz mânâlar kördür."

İşte bu nispet şekilleri veya makûle (kategori)lerdeki ihâta kudretinin vüs'at derecesi bu tavzihlerden âyan olur. Çünkü bu, malum "ıttılâ maddesi"nin veya mümkün olan "hasse tecrübelerinin" şümulü dairesinden uzağa gidemez. Bundan şu çıkar ki hasseler vasıtasıyla ıttılâ hâsıl edilemeyen "şey"lerin –bundan ötürü din ve Allah mevzûlarının- marifeti bu şekiller yardımıyla mümkün değildir, bu şekiller, makûleler yardımıyla Allah'ın marifetine ermek için felsefenin sarf ettiği bütün gayretler daha aslından boşa çıkmaya mahkûmdur. Zira burada da göze aldığımız "sebebiyet kaziyesi" ancak "hassevî ıttılâ" dâhilinde bir "marifet" vücuda getirilebilir. Ondan öteye geçmez... Yani biz "dünyanın bir sebebi olmak gerektir, bu sebep de Allahdır" dediğimiz zaman pek "doğru" bir şey söylemiş oluruz, lakin bununla "hakiki bir marifet" mazmununu ifade etmiş olduğumuzu tahayyül edemeyiz. Zira Allah ile kâinat arasındaki nispet adetle ifade olunabilir bir mahiyette değildir. Halbuki illiyet kaziyesi yardımıyla marifet husûle getirmiş olmak demek "onun" vücudunu bi'r-riyâzî veya bittabi ispat demektir. "Allah kâinatın sebebidir" sözü bir hüküm veya "düşünce"dir, lakin bir marifet veya bilim değildir. [373-21]

İşte riyâzî ve tabiî marifetin bu "nispetçilik" hasîsası iyice anlaşıldıktan sonra bu netice kendi kendine göz önüne gelir. Zira Allahu teâlâ hakkında nispetler veya daha doğrusu adetlerle nasıl marifet hâsıl edilebilir?[133]

Kant'ın zamanında "sırf aklî intikadın" varmış olduğu bu netice amansız bir yıkım tesirini verdi. Riyâziyat ve tabiiyatta o kadar büyük şeyler başaran o "selim akıl"ın tanrıbilimi (hak marifeti) hususunda en sağlam bir esas (essence) olduğuna o kadar emniyetle inanılmış, dayanılmıştı ki.. Şimdi Kant bu inancın (îtimadın) büsbütün dayaksız (umdesiz)

133 Görülüyor ki Kant riyâziyat veya tabiiyat ilimleri tarîkiyle vâcibü'l-vücûdun ispatı mümkün olamadığı iddiasındadır. Onun fikrince ne vâhid ile nâmütenâhînin ilmî riyâzi münasebetleri, ne de eserden müessire istidlâl-i mantıki muhakemeleri maksadı temine kâfi değildir.
Bu itibar ile "kelâm" ilminin bütün delilleri inşa edilen "iman" esas olacak temel taşları değil, inhidâmından korkulan "îtikad"ı tutacak destek kolları mesâbesindedir. Bu hususu Musa Bigiyef hazretleri "kelâmiyât bataklığı" tabiriyle iş'âr etmezden evvel hüccetü'l-İslâm İmam Gazzâlî (Rahimehullah) *İhyâu'l-Ulûm*'unda pek güzel teşrih buyurmuşlar ve "Kelâmı asli bir ilim saymayarak şüphe-i dâînin tecavüzüne karşı müdafaa için vâkî bir devâ" sûretinde beyan eylemişlerdir. Filvâki, imanın esası nazar ve istidlâl olmayıp hads ve intikaldir. Bunun imkan ve lüzumuna dair Osmanlı ve Türkmen âşık şairlerinden Şîri ile Mahdumkulu beyitlerini zikretmek meseleyi hakkıyla tenvîre kifayet eder.

Tefekkür eyledim ben kendi kendim
Demek oluyor ki:
Allah vardır, niteliği bilinmez
(Kaygusuz Veli)

Mucize görmeden imana geldim
(Şîri)

Yok yerden can verip yitirdi nânı
Gönül bostanında biter imanı!..
(Mahdumkulu)

olduğunu gösterince bundan ilk önce zihinlere verdiği şiddetli inkâr mânâsı duyuldu. Lakin Kant bununla yalnız tabiî marifetin hususiyet ve hududunu çizmiş değil, bizi dinin hususiyetini anlamaya sevk eden yola doğru da ilk adımları atmış idi. [374-22]

Kant işinin bu yanını aydınca sezmiş olmalıdır ki şöyle bir kelâm sarf etmiştir: "İnanca (iman) yer bulmak için bilgiden (irfandan) yer atmam lazım geldi." Bununla beraber Kant'ta da dinin hususiyeti tam hakkına erememiş ise de daha iyi anlaşılması için gayeye (varağa) doğru en düz bir çığır açılmış oldu. Kant'ın bu "yaptığına" değer biçebilmek için kendisinden evvelki eski felsefe ve nassiyâta bir göz atmak elverir.

Mesela 1711'de çıkan König'in *Müspet İlâhiyat*'ını ele alalım. Göreceğiz ki orada her şey ne kadar müterassimânedir, fikirler orada sırf sûrî-mantıkî taksimlere göre hareket eder. Orada Allahu teâlâ hakkında denir ki: Allah gerek tabiatın ve gerek rahmetin nûrundan bilinir. Biri tabiî, biri de mâfevkattabiî veya vahyî marifettir. Böylece marifeti bir defa tabiî, mâfevkattabiî diye ikiye ayırıyor. İlk önce tabiî marifetten (bilimden) bahsediyor. Tabiî bir bilimin mevcut olduğu Romalılar Sûresi'nin 2, 14, 15... âyetlerinden belli olur, diyor; bu bilim için fâil illet (âmil sebep) kısmen evlâdır: Allah kısmen de vâsıtîdir: "İnsanın akli kabiliyeti ve bunda vâsıtanın nev'iyeti vardır, zira bir defa kendisinde mevcut olan marifet dolayısıyla kendi kendine kâimdir, sonra da kesbî marifet haysiyetiyle mahlûkatın temaşasıyla merbut ve ondan mülhemdir." İşte böyle bir takım kuru şekliyat ile muhakemeler yürütür gider. Yahut mâruf filozof Wolff'ün kitabını alalım, ünvanı şu: *Allah, Dünya ve Ruh Hakkında Mâkul Düşünceler*. Çıktığı tarih 1741, "Diyor ki biz varız! Her var olan şeyin olmamasından ise olmasını gereklendiren bir sebebi vardır..." O halde bizim de olmuş olmamızın (vücudumuzun) mutlak bir sebebi vardır. Eğer olmuş olmamızın bir sebebi varsa bu sebep ya bizim içimizde ya dışımızda bulunacaktır. Eğer içimizde ise o halde biz "ister istemez olması gerek"iz, (vücudumuz vâciptir.) Eğer bizden gayrısında ise onun da var olmasının (vücudunun) bir sebebi olacak, ondan ötürü o da "oluşu gerek" (vücudu vâcip) olacak. Demek ki her halde bir vâcibü'l [375-23] -vücud (varlığı gerek) bir mevcut (olan) var... İşte o oluşunun sebebi kendinde olan, yani bu sûretle olmaması hiçbir zaman olamayan şeye bizâtihi kâim (özüyle var) denir. Demek ki bundan özüyle var (bizâtihi kâim) bir olanın (mevcudun) olması gerek olduğu anlaşılır.

"Olması gerek" olan şeyin ise ne başı ne sonu olmaz, o şey ebedî olur. Ondan ötürü mademki özüyle var bir olan gerektir, onun ne başı ne sonu olamaz, o ezelî ebedî olur. Zühdîlik (Pietizm) bile bu türlü garip fikirlilikleri yarıp geçemedi. Kant'ın pek saydığı riyâziyat profesörü Knutsen Hıristiyanlık hakkında bir kitap yazmıştır ki onda da aynıyla bu hava eser.. O kadar ki insan "din"in nasıl olup da bu dar hüceyrelerden yapılmış bina altında bu kadar uzun bir müddet yaşayabildiğine şaşar kalır. Evet, Kant yıktı, lakin öyle bir binayı yıktı ki artık din için bir zindan olmak derecesine gelmişti.

İlâhiyat ilmi, Kant'ın bu eserini epeyce bir vakit hayırlı bir yola dökememişti. Buna çalıştığı zaman bile pek zavallıca davrandı hatta bir dereceye kadar Kant'ın istediği ile zıt bir hal bile gösteriyordu. Buna Schleiermacher'in de kuvvetli tesiri oldu. O –ileride pek güzel anlaşılacağı üzere- ilâhiyata bir mevki vermek istedi idi. İlk önce Albrecht Ritschl ve mektebi –bunlardan bilhassa Hermann- dir ki Kant'a en yakın bir sûrette iltihak etmişler

ve din için nazari marifetin "işe yaramaz"lığını var gücüyle öne sürmüşlerdir. Onların her türlü akli, nazari tefekküre karşı aldıkları sertçe duruş (haşin vaziyet) belki bugün bizlere biraz aşırı (müfrit) görünürse de şurasını gözden ırak etmemelidir ki onların bu davranışlarının gerçekten dine pek büyük hayrı dokunmuştur. Zira bu yolda din için gitgide akli nazariyat içinde boğulmak ve bu akli nazariyatın batmasıyla beraber dinin de, maddiyatçı dünya görümüyle birleşmiş tabiat ilminin salışına karşı mağlup düşmek tehlikesi vardır. Bu ürkünç **[376-24]** vaziyette en emin çıkarak ise dinin her türlü nazari taakkulâta karşı hususiyetini ifrata vardırmak idi. Böylece pek ehemmiyetli ve kıymetli fikirler de aydına çıktı.

Ragıp Hulusi

TARİH

Avrupalılar Nazarında İslâmiyet
Avrupa Müdekkiklerinin İslâmiyet Hakkındaki
Nokta-i Nazarları

Avrupa'da şu son zamanlarda İslâmiyet'in tetkik ve tetebbuu hakkında şiddetli bir arzu peydâ olmuştur. İkide birde İslâmiyet'in hâiz olduğu sıfât ve mezâyâya dair Avrupa müdekkiklerinin dudaklarından munsifâne ve bîtarafâne medh ü senalar yine Avrupa matbuatı vasıtasıyla bize kadar îsâl edilmektedir.

Şu sırada İngiltere ulemâsından olup ilm-i edyan tetkikatında ihtisas sahibi olan Major Arthur Glyn Leonard'ın *Rûh-ı Adâb-ı İslâmiye* nâmı altında neşreylemiş olduğu kitabın mütâlaası nasip oldu. Bu zat her türlü taassup ve asabiyetten tecerrüt ederek bîtarafâne ve munsifâne bir sûrette İslâmiyet ile Fahr-i Kâinat efendimizin ahvâl-i ruhiye ve esâsiyelerini tetkik etmiş ve netice-i tetebbuâtını ismi bâlâda zikrolunan yeni telifiyle İngilizlerin nazar-ı dikkatlerini celbe sa'y u gayret eylemiştir.

Müellif-i müşârünileyh kitabın mukaddimesinde şöylece idare-i kelâm etmiştir.[134] "Hazret-i Muhammed'in (A.S.) bi'setine vaktiyle azim bir ihtiyaç hissedilmişti. Zaman-ı cahiliyetteki kavm-i Arap, yeni bir dine, âyine gereği gibi muhtaç bulunuyorlardı. Çünkü her şey tabiatıyla şirâze-i intizamdan ayrılmış bulunduğundan yeni bir nâzıma ihtiyâc-ı fevkalâde hissediliyordu. Ahlâk kökünden sarsılmış ve tamamıyla yıkılmış bir binaya benzemekte idi. Mezkûr tahribâtın tekrar tamir ve tarsîniyle **[377-25]** yeni bir binanın meydana getirilmesi zaruri bir mesele şeklini almıştı. Bu ihtiyacın lüzumunu yine zaman-ı cahiliyette tecrübe kazanıp, dünyanın serd ü germini tadan ihtiyarlar itiraf ediyorlardı.

İbn Matran namında bir ihtiyar adam bir gün Arapların meşhur bir içtimagâhlarında huzzara hitaben "Cidden bir muslihe, âmire ihtiyacınız vardır. Artık büsbütün baştan

134 Bu yazılar arasında bazı indî mütâlaalar yok değildir. Muhterem kârîlerimiz bunları anlamak hususunda güçlük çekmeseler gerek. Fakat her halde bir Hıristiyan âliminin İslâmiyet hakkındaki tetkikatını muhtevi olduğundan bazı parçalarının şöyle aynen tercümesi münasip görüldü.

çıkmışsınız, her fenalığı irtikâb ediyorsunuz. Hiçbir şeyden çekinmiyorsunuz, mülâhaza fikrinden mahrum olmuşsunuz, ancak işbu muslihin yine kavminizden olmasını, meydana çıkmasını ümit ederim." demiştir ki, Hazret-i Muhammed'in zuhur ve bi'seti lüzumu bu cümlelerden güzelce münfehim oluyor. Filhakîka o sıralarda ahval son derece anarşi bir hal kesb eylemiş ve büyük bir ıslahata ihtiyaç hissedilmekte idi ki Fahr-i Kâinat bir nûr-ı gaybî, lutf-ı ilâhî olmak üzere Arap kavmi içinden serzede-i zuhur olmuş ve ortalığı kaplayan cehâlet ve fesat sislerini izâle eylemeye muvaffak olmuştu.

Filhakîka, tetkik edilirse, İslâm peygamberi kendi mensup bulunduğu kavmin şuûnunu tanzim ve ahlâkını tağyir ve nefislerini ıslah için "bir muslih" sıfatıyla ortaya atılmıştı. Her şeyinden, izzet ve gınâdan, rahat ve asayişten, bütün mevcudiyetinden vazgeçen bu koca muslih, hudapesendâne, cihangirâne bir azim ve metanetle ortaya atılmış ve herçi-bâd-âbâd her felakete kendisini mâruz kılmıştı. Hazret-i Muhammed bu iş için yegâne bir zat idi. Onu itham edecek, haysiyet ve vakarını lekeleyecek, izzet-i nefsine dokunacak hiçbir şaibesi yok idi.

Haseb ve nesepçe o zamanın en ileri gelen asilzâdegânından mâdud bulunduktan başka şeref-i zat ve emanetle kendi kavmi beyninde şöhret-şiâr olmuştu. Onu daima "Muhammedü'l-emîn" yâd ediyorlardı. Hele amcalarının cahiliyyûn arasındaki mevki ve mekânetleri herkesin hatır-nişânı olduğundan ve peygamberin de bunlar tarafından terbiye ve iltizâm olunduğunu bilenlerin hürmet ve teveccühlerini, emanet ve ahlâk-ı bergüzidesiyle kazanmıştı.

Peygamber-i İslâm'ın ahvâl-i hususiyesini derin sûrette tecessüs ve tâmik **[378-26]** eyleyenler, bilirler ki, kendisinde bir "inkılâpçı" ruhu, hüviyeti, mahiyeti mevcut idi. Muhammed (A.S.) hakkıyla bir inkılâp için yaratılmış ve onun için hazırlanmıştı. Bu inkılâbı vücuda getirmek pek kolay bir iş olmadığı gibi, herkesin de kârı, harcı değildi. Hem de öyle tek başına böyle mühim ve korkunç bir işe girmek pek müşkül ve imkânsız tasavvur olunuyordu. Esasen bu inkılâp maddi bir inkılâp değil, olsa olsa manevi bir inkılâp idi. Peygamberin her halinden anlaşılıyor ki, o dâiye-i saltanat için uğraşmıyordu. Riyâset ve azamet aramıyordu. Medh ü senâ beklemiyordu. Onun aradığı, taradığı şey kavminin mezâyâ-yı ahlâkiye ile muttasıf olup, içinde yuvarlanmakta oldukları girdâb-ı rezâil ve inhitattan, inkıraz ve iflas-ı hulkiyattan tahlisleri keyfiyeti idi. Bu teşebbüsâtının müsmir olacağını kavminde henüz bir istidat kaldığını bildiğinden pek ümit içinde yaşıyordu. Bu ümit, peygamberi böyle büyük ve tâkat-fersâ bir emr-i azîme sevk eylemişti.

Mezkûr inkılâbı layıkıyla husûle getirmek için, her şeyden evvel sefer ve seyahate muhtaç olduğunu hisseden Hazret-i Resûl, defaatle ticaretle öteye beriye gitmiş ve Ceziretü'l-Arab ile içinde yaşayan akvam ve anâsırın ahvâlini filozofâne, müteneffizâne bir nazarla tetkik eylemişti. Aynı zamanda Ceziretü'l-Arab'ın etraf ve civarında bulunan akvâmın ahvâl-i tarihiye ve ticariye ve içtimaiyelerini nazar-ı dikkatten dûr tutmayıp, İran'ın, Mısır'ın ve sâir bilâd ve ekâlimde evkat-güzar olan ahâlinin de pek iyi bir halde olmadıklarını görmüştü. Mesela İran ahâlisi beyninde fevkalâde bir hercümerç hükümferma olduğundan İranîlerin er geç mütelaşi ve mahkûm bir kavim olmaya kesb-i istidat eylediklerini gördüğünden ve İran'a dair haberleri, itimat ettiği kimselerden işittiğinden, dimağındaki inkılâp fikri süratle neşvünema buluyordu. Hazret-i Resûl'ün dima-

ğını, beynini işgal eden şey, Arapların ıslahıyla, onları inkırazdan, sukûttan kurtarmak ve onlara fatihlik fikrini kabul ettirmekti. Fakat bu tasavvurâtın kuvveden fiile çıkması için, önünde gördüğü kitleyi layık görmüyordu. Onları bu kabiliyetten mahrum buluyordu. Zaten Araplarda ahlâk [379-27] mütezelzil bir hale geldiği cihetle, akvâm-ı sâireyi taht-ı itaat ve inkıyatlarına getirmek ve Ceziretü'l-Arab'ı sâirlerin muhacemâtından kurtarmak ve hudut ve sügurîni açıp tevsî etmek keyfiyeti bir emr-i asîr menzilesinde idi.

Binâenaleyh her şeyden evvel kendi kavmini ıslah etmek fikri peygamberin dimağını işgal eyliyordu. İmdi bu ıslahatın hangi noktasından başlamak ve hutût-ı esâsiyesini ihzar etmek meselesi, yardımcısız, daha doğrusu, tek başında; kudreti, kuvveti mahdut, hatta kendi akraba ve taallukatınca da girme telakki edilecek olan yeni bir meslek sahibi için ziyadesiyle müteassir bir şeydi.

Zaman-ı cahiliyette hüküm-ferma olan ananâtı kırmak, levsiyâtı tathir etmek, onları fahr u tefâhürden vazgeçirmek, kaside-perdazlıktan, fesahat ve belagat alım-satımından alıkomak, helal telakki ettikleri şeyleri haram ve haram bildiklerini tahlîl eylemek, putperestliği mahv u iptal ile yerine gayrı mer'î bir ilâhı kabul ettirmek dağlar, dünyalar kadar ağır bir vazife idi.

Resûl-i İslâm bu hususâtta daima gaybdan, herkesçe meçhul olan bir semtten, noktadan imdat ve muâvenet gözetip, felâh ve salâhı, saadet ve muvaffakiyeti oradan –savb-ı ilâhîden- bekliyordu.

Nitekim peygamberin bidâyet-i hallerini gözden geçirenler, görüyorlar ki, daima vahdeti, inzivayı, halveti, dağlarda kırlarda gezmeyi, huzûr u celvete, rahat u ârâma tercih eylerdi. Müddet-i ömründe ihtiyar eylediği müsâferet ve seyahatlerin de bâisi hep bunlardı. Kendi kavmini girdâb-ı mezellet ve cehâlet içinde görmekten müteezzî olan bu zât-ı feridü's-sıfat, ahvâl-i mezkûreyi görmemek, o gibi levs ü alâyiş içinde bulunmamak için gurbet ve kürbeti mûcib-i teselli buluyordu. Seyahatinde, meşhudâtından, mer'iyâttan, kazandığı malumat ve tecâribden lezzet-yâb ve müstefid oluyordu.

Peygamber-i zîşan kazandığı tecâribi yerinden tam vaktinde sarf etmeyi her vakit düşünüyordu.

Vaktâ ki iş görmeye sıra ve zaman takarrüb etti, ol vakit kendi milletini [380-28] kavmini ilâh-ı vâhide tapınmaya davet eylemişti. İnkılâbın en birinci noktası, en başlangıç çizgisi bu oldu. Bu davaya, iddiaya kimse itiraz edemezdi. Kimse bir söz söyleyemezdi. Allah'ın gayrı mer'î ve lâ-şerik olduğunu ve cümle mevcudâtın hâlıkı, her şeyin yed-i kudretinde bulunduğunu kavmine tarif ve onları vâdi-i dalâletten tarîk-i müstakimi-i hakka delâlet eyleyen peygamber-i muhterem tedrici sûrette davasını, nidâsını, ihticâcâtını yükseltti, felâh ve istikametin ancak bir Allah'a perestiş etmeye münhasır olduğunu ve bu sûretle necât bulabileceklerini inzâr makamında kavmine söylüyordu. Bu davet-i muhikkanın o zamanlarda ancak bir şerîat ve diyânet sûretiyle ileri gidebileceğini, Arabistan'ı serâser istila eyleyeceğini bilen peygamber, Arapları kavîm, metin bir kanuna raptetmek istiyordu. Binâenaleyh tasavvur eylediği kanunun lâyetezelzel ve mevâddı sabit ve metin olabilmek için min tarafillah olmasını takdir eylemişti.

Fakat kanun-ı mezkûrun fusahâ ve bülegâ-yı Arab arasında bir mevki-i bülend ihrâzıyla şairlerin, hatiplerin, ileri gelenlerin ona serfürû edecek bir mahiyette bulunmasını cidden arzu ettiğinden muslih-i müşârünileyhin bu arzu-yı kalbiyesi pek az zaman sonra hâsıl olmaya başlamış ve kendisine sünühât-ı ilâhiye vahy-i semâvî, telkinât-ı gaybi inzal edilmişti. Bu ise elyevm Müslümanların elinde ve nezdinde metbû ve muhterem bir mevki ihrâz eden Kur'ân-ı Şerîfdir.

Başlangıçta ilhamât-ı Rabbâniye ve âyât-ı Kur'âniyeyi Araplar başka bir şey telakki ettikleri halde, sonraları, bunun ne nazım, ne de nesir, fakat bir kelâm-ı mûciz-beyan olduğunu itiraf ile, hakkını teslim etmekte tereddüt etmediler. Yine işin mebâdîsinde, bi'setin evâilinde, nübüvveti kendisine bir sıfat, bir şiar ittihaz eden peygambere cühelâ-yı Arab envâi eza vü cefalar ettiler, levm ü tahkir eylediler. Onu davasından, müddeiyâtından –herhangi sûretle- vesâil-i şettâ ile vazgeçirmek fikrinde bulundular. Bu işte peygamberin bildiklerini, tanıdıklarını, akrabalarını bile tevsît ettiler. Bu kadarla da iktifâ etmeyerek, tahvîf ve tehdide kadar vardılar. Fakat bu harekâtın hiçbiri, peygamberi tuttuğu yoldan, takip eylediği meslekten alıkomayarak o günden güne mesleğinde sebat edip, bilcümle vukûatı tasavvur **[381-29]** eylediği gayeye bir netice telakki eyliyordu. Hakikaten tabiatın cereyanı da bunu iktizâ ederdi.

İş o raddeye geldi ki, peygamberin hayatına hâtime çekmek ve onu mahv u ifnâ etmek sûretiyle dâiyesinden kurtarmak fikri zimamdarân-ı Arap arasında takarrür eylemişti. Ancak bunun icrasında da büyük bir mahzur vardı. Peygamberin amcaları cahiliyyûn içinde müstesna bir mevki işgal eylediklerini evvelce söylediğimizden ve peygamber onlarca mültezim bulunduğundan dolayı bu emre teşebbüs etmek tehlikeli görünüyordu.

Ahvâlinden bahsettiğimiz, mişvârını tebcil eylediğimiz muslih-i müşârünileyh, ıslâhat-ı lâzımeyi icra için esasen hüviyetinden, malından, hatta canından vazgeçmiş ve bu sûretle kavmini doğru bir yola, şehrâh-ı hidayete îsâl eyleyebileceğine kanaat getirdiği cihetle, azim ve metanetine, sebat ve ciddiyetine hiçbir halel getirmiyordu.

Peygamberin bu iddiası (risâleti) kavm-i necîb-i Arab arasında mümtaz olanlar için büyük bir mâni, azim bir gaile teşkil ettiğinden, işbu imtiyazâta mâlik olanların enzâr-ı dikkatleri hep Hazret-i Muhammed (A.S.) ile davasına, yeni getirdiği dine mün'atıf bulunuyordu.

Nebiyy-i muhterem tâ bidâyet-i emrde, nüfuzdarânın bilcümle imtiyazâtını, şuûnunu, mevki-i müstesnalarını kıracak ve o gibi ananâtı kökünden yıkacak ve sâir tâbi ve kimsesiz olanları kendisiyle davetine vâbeste ve merbut kılacak esbâbı hazırlamıştı. Bu da Kur'ân-ı azîmde kendisine nâzil olan müsâvat ve muvâsata, uhuvvet ve adalete vahdet-i ilâhiyeye dair bulunan âyât-ı beyyinâttır ki tesiri yıldırımdan ziyade idi. Cenâb-ı Hak nazarında cümlenin mevkii bir olduğunu, mevki kazanmak için taat ve ibadetle nâsın hayrına çalışmaktan ibaret olduğunu beyan eden peygamberin bu işitilmemiş, yeni sözleri cidden herkesin hayret ve taaccübünü celbetmişti.

Peygamber-i muhterem, bir ricâl-i inkılâp, bir âmil-i ıslah sıfatıyla evvelleri davetini gizli tutmuş iken, muahharen zâhir ve âşikâr olarak sözlerini söyler ve halkı ihdâya çalışırdı. Yavaş yavaş etrafına toplanan halk davetine serfürû ederek telkinâtıyla amel etmeye başladı. İşte âmil-i inkılâp tesirini bu sûretle göstermiş ve muahharen rüesâ-yı Arabdan Haz-

ret-i Ömerü'l-Faruk'un işbu daireye **[382-30]** girmesiyle metanet kesbeylemişti. Hazret-i Ömer ve Ali işbu inkılâbın en metin rükünlerini teşkil ettiklerine şüphe edilmemelidir. Bu iki zât-ı meâlî-sıfat, biri kılıcıyla, mekânetiyle, diğeri ilim ve fazlıyla peygambere zâhir olunca ahlâken mütezelzil olan cahiliyet İslâmiyet'e karşı mukavemet hassasını kaybeylemişti.

İslâm komitesi ve âmilleri artık meydanda ve her şeyleri âşikâr idi. Daire-i İslâmiyet insanları hayrette bırakacak bir sûrette tevessü ederek, her gün yeni müşterilere mâlik olurdu. Böylelikle günden güne vüs'at ve kuvvet iktisap eden İslâmiyet yıldırım süratiyle bütün Ceziretü'l-Arab'ı kaplayarak etraf ve civarına da sirayet etmişti. Âyât-ı Kur'âniye, mevâiz, beyânat-ı nebeviye sayesinde, her gün Araplara yeni bir ruh, cedid bir kuvvet nefh ve telkih ediliyordu. Kan fesadına uğrayan marîzler gibi nâtüvân ve fersûdeleşmiş olan Araplar, İslâmiyet'in zuhur ve inbisatıyla kanlı canlı olmaya başladılar. Râh-ı savâbe münselik oldular. Az inada mâlik olanları nesâyih ile tedavi eden nebiyy-i İslâm, inatçılara, ısrar edenlere de etbâının keskin kılıçlarını musallat eyleyerek, onları kuvâ-yı kahriye ile teskin ve inkıyada getirdi. Esasen tabib-i mahirin ilacını, tensîb-kerdesini kullanmak istemeyen bir hastaya zorla ilacı içirip şifasını taht-ı temine almak vecibeden olduğundan peygamber dahi onlara hayatlarını bu sûretle bahşeylemiş ve o zamanda bundan başka bir tedbire müracaat edilemezdi.

Ananât ve âdât-ı cahiliye yerine güzel ve ter ü taze olan peyrevânının mâyehtâcı olan şerîat-ı İslâmiye yerleşti. Eski hısâl ve ahlâk tedricen mahv ve zâil oldu. Zemâim-i ahlâkiye için İslâmiyet en müessir bir ilaçtı. Arapların hissiyatını tezyid ediyordu. Onları beyhude cidâl ve nizâdan, birbiriyle çekişmekten fâriğ etti. Kuvvetlerini yerinde düşmana karşı sarf edilmesini bildirdi. Ekser vakitlerini lâf ü güzaf ile sarf edenlere bir hayat-ı faalâne içinde pûyan olmaları öğretildi. Cidden o zamanki Araplar pek az idiler. Fakat bir idiler. Hiçbir kimse halinden şikâyet etmezdi. Çünkü ne aç ne de çıplak kalırdı. Muvâsat onlara her şeyi temin eylerdi. Bir taraftan Kur'ân-ı şerîf diğer taraftan peygamberin –numune olan- etvar ve ef'ali Araplar için bir düstur, bir kanun hükmünü almıştı. Envai hezeyanı irtikâb edenler, ani bir tebeddüle **[383-31]** uğrayıp vakitlerini taat ile, hemcinslerinin menfaatlerini ihzar ile geçiriyorlardı.

Müellif-i muhterem Mösyö Leonard mukaddimeden sonra kitabının on sekizinci sahifesinde de âtîdeki beyânatta bulunmakla, insafı elden bırakmamak sûretiyle, ciddi bir zat, munsif bir âlim olduğunu ispat eylemiştir.

"Bu dünyada ciddi sûrette Allah'ını tanımış, vücûdunu sırf ihlas ile Allah'ın hizmetine, hayatını milletiyle peyrevânının saadetleri uğrunda hasretmiş bir zât-ı âlî varsa, o da İslâm peygamberidir."

Kitabın yirmi birinci sahifesinde de "Peygamber-i zîşan, yalan söylemez ve yalancı değildi. En esaslı ahlâka mâlik, büyük bir mütefekkirdi. Büyüklüğüne yalnız peygamber olması itibariyle değil, vatanını, kavmini, peyrevânını sever, siyasi müessis haysiyetiyle takdir ederim. Maddiyatı maneviyatla bir arada birleştiren Hazret-i Muhammed kadar hiçbir kimse bu dünyaya kadem-nihâde olmamıştır. Müşârünileyh hem kendi, hem de sâirlerin izzet-i nefsini muhafaza ederdi."

Yirmi dokuzuncu sahifede de "Peygamber, Allah'ı vâcibü'l-vücud, musavvir, mûcid-i dünya ve mâfîhâya hâlık bilirdi. İnsanlarla hâlık arasında bir nokta-i ittisal olarak, taat ve ibadeti, hayır iş görmeye vesile tanırdı."

39'uncu sahifede de "Hazret-i Muhammed insaniyetin cidden hülâsasıdır, iddiasında emin ve sadıktır."

51'inci sahifede "Peygamberin hüsn-i ahlâkını, hayat-ı hususiyesinden tetebbu edenler, kendisinin hodperest bir zat olmadığını, halim selim, mütefekkir, muttasıf, nazik, sehâ ve semâhate, af ve kerem hilkatleriyle mütehallik olduğunu anlarlar. Müşârünileyh yalnız Kur'ân ile değil, hüsn-i ahlâkıyla da İslâmiyet'in tesis ve temerküzüne hizmet etmiştir. "

79'uncu sahifede ise "Peygamber-i zîşan kendi amcası bulunan Ebû Talib'e son derece hürmet ve itibar eder ve ona karşı daima kendisini minnettar bilirdi. Kendi familyasını, Hatice'yi çok sever ve evladına karşı pek ziyade muhabbet beslerdi. Halka karşı her an ve zaman bir muallim-i nâsih, vâiz-i mürşid addedilirdi."

82'nci sahifede dahi "Müşârünileyh hazretleri daima İslâmiyet'i tatlı bir lisan ile, nezaketle halka tanıttırmayı, bildirmeyi ashâbına tavsiye ederdi. Gayri- [384-32]

müslimlere telkinâtta bulunduktan sonra, onlara iyi düşünmelerini, gavr etmelerini nasihat eylerdi. Bu harekâtından, dininin hak ve mûcib-i saadet ve necât olduğu anlaşılır. Nefsine reva görmediği şeyi kimseye reva görmezdi. Kendi rahatını halka feda eylerdi. Yemekte, içmekte îtidali iltizâm eder ve giydiği elbise pek basit, sade ve temiz idi. Yalan olmamak şartıyla latifeyi, güleryüzlülüğü severdi. Cahiliyet asrında doğan ve o esnada perveriş-yâb olan Nebiyy-i Ekrem'in ahlâk ve mişvârı insanı hayretlere ilkâ eder. Hakikaten nâdir vücutlardan mâdud idi. Hilm ve adem-i taassup peygamberin esaslı ahlâkını teşkil ediyordu."

123'üncü sahifede "Müslümanların geriye gitmeleri hep İslâmiyet'ten uzaklaştıklarındandır. İslâmiyetle, peygamberin nesâyih ve vesâyâsına kulak asmamalarındandır. Taleb-i ilim ile âmir olan İslâmiyet peyrevânı için açık saadet yollarını göstermiştir. Dinlerinin mukteziyâtıyla amel etmeyen asr-ı hâzır Müslümanlarının görecekleri gün budur."

142'nci sahifede "Medeniyet ve ulûm-ı İslâmiye ile İslâmiyet'in iyi şeylerini iktibas eden Avrupalılar, terakki ve teâlînin en yüksek mevkilerine eriştikleri halde el'an Müslümanlar bu hallerden bir ders-i ibret ve intibah almaya çalışmadıklarına hayret ediyorum. Ahlâk-ı İslâmiyeden, İslâmiyet'in tavsiye-kerdesi olan sa'y ve faaliyetten en ziyade nasîbedâr olanlar Avrupalılardır. Yoksa Avrupa tevahhuş ve hacmiyetten bir türlü kurtulamayacaktı."

143'üncü sahifede "El'an diyânet-i İslâmiye gençtir. Gençliğini muhafaza ediyor. Fakat Müslümanlar onu ihtiyar göstermeye çalışıyorlar.[135] İslâmların sebeb-i temeddün ve

135 İslâmiyet ve Müslümanlar üzerinde tetkikat yapan muhterem müellif bu ciheti ne kadar doğru anlamış. Hele bizim Bâb-ı Celîl-i Fetvâ'nın tutmuş olduğu yol ile bazı ulemâdan geçinenlerin hakâyık-ı İslâmiyeyi elfaz yığınları altında boğmak isteyenlerin dedikodularını görmüş olsa idi kim bilir bizim hakkımızda daha neler derdi. Belki "Müslümanlar onu ihtiyar göstermeye çalışıyorlar" dedikten sonra "Müslümanlar onu batırmak da istiyorlar" cümlesini de ilave etmiş olurdu.

teâlîleri Kur'ândır. İslâmiyet'in pek âlî, muhterem bir din olduğunu Kur'ân'daki vesâyâyı adl ü ihsan, uhuvvet ve hürriyet göstermektedir."

Major Leoanard'ın munsifâne beyânatından, hak-gûyâne neşriyatından dolayı kendisini tebrik ederiz. Cenâb-ı Hak bu gibi hakikatperest müelliflerin, muharrirlerin a'mâlini artırsın.

Birinci Cildin Sonu

22 Şâban 1332 – 3 Temmuz 1330

Müdîr-i Mes'ûl: Halim Sabit – Dersaadet - Matbaa-i Osmaniye